

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

**MALKARALI NEV'İ YAHYA'NIN “KEŞFÜ'L-HİCÂB MİN VECHİ'L-KİTÂB”
ADLI ESERİNİN METİN VE İNCELEMESİ 1a-219b YAPRAKLARI ARASI**

Yüksek Lisans Tezi

SERAP TELEK

İstanbul, 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

**MALKARALI NEV'İ YAHYA'NIN “KEŞFÜ'L-HİCÂB MİN VECHİ'L-KİTÂB”
ADLI ESERİNİN METİN VE İNCELEMESİ 1a-219b YAPRAKLARI ARASI**

Yüksek Lisans Tezi

SERAP TELEK

Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa TAHRALI

İstanbul, 2010

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

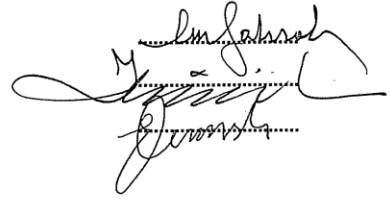
İLAHİYAT Anabilim Dalı TASAVVUF Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
SERAP TELEK'ın MALKARALI NEV'İ YAHYA'NIN "KEŞFÜ'L-HİCAB AN VECHİ'L-
KİTAB" ADLI ESERİNİN METİN VE İNCELEMESİ 1a-219b YAPRAKLARI ARASI adlı
tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 20.11.2009 tarih ve 2009/18-38 sayılı
kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak
kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : ..6.1.1.2010

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. MUSTAFA TAHRALI
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. HASAN KAMİL YILMAZ
3) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. EKREM DEMİRLİ

ÖZET

XVI. yy. da âlim bir şâir olan Malkaralı Nev'î Yahyâ tarafından kaleme alınmış *Keşfü'l-Hicâb an vechi'l-Kitâb*, İbn Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem* isimli eserinin Türkçe tercüme ve şerhidir. *Keşfü'l-Hicâb*'ın yazılışı, dönemin pâdişâhı III. Murad emriyle gerçekleşmiş ve eser sultan tarafından isimlendirilmiştir. İncelemiş olduğumuz şerh, bilhassa şairlik vasfıyla bilinen Nev'î Efendi'nin “eserlerinin en muazzamı” kabûl edilerek onun ilmî ve tasavvufî yönüne ışık tutmakta, dönemin tasavvufî bakış açısını ortaya koyarken Osmanlı düşüncesinde Ekberî ekolün te'sirlerine bir misâl teşkil etmektedir. Tezimizde Nev'î Efendi'nin şerhinin ilk yarısı günümüz Türkçesine çevrilmiş, *Keşfü'l-Hicâb* merkezli “İnsân-ı Kâmil ve Rü'yâ” kavramları incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Nev'î Yahyâ, *Keşfü'l-Hicâb*, İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*

ABSTRACT

Keşfü'l-Hicâb an Vechi'l-Kitâb, which was written by 16th century's scholarly poet Nev'î Yahyâ from Malkara, is the translation and annotation of İbn Arabî's work called *Fusûsu'l-Hikem*. *Keşfü'l-Hicâb* was written by order of Murad the Third who was the Sultan of the period and named by him as well. The annotation we have examined, that is acknowledged as the most prodigious work of Nev'î Efendi who is particularly known with feature of poetry, is enlightening his scholarly and Sufistic aspect, while presenting the period's mystical point of view, constitutes a model for impact of Ekberî School in Ottoman thought. In our thesis, first half of Nev'î Efendi's annotation has been translated and based on *Keşfü'l-Hicâb*, concept of “Perfect Human Being (İnsân-ı Kâmil) and Dreams” has been examined.

Key Words: Nev'î Yahyâ, *Keşfü'l-Hicâb*, İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*

ÖNSÖZ

İbn Arabî, vahdet-i vücûd düşüncesi ve dolayısıyla vücûd mertebeleri, insân-ı kâmil, Hakikat-i Muhammediyye gibi kavramların izâhı ile irfânî bakış açısına derin boyutlar kazandırmış önemli bir sufidir. *Fusûsu'l-Hikem* ise onun bu kavramlar merkezli ortaya koyduğu eserlerinden sadece birisidir. Bu mühim eser, İslam düşüncesinde büyük te'sirlere sebep olmuş ve şerhiyle birlikte okunma geleneği doğmuştur. Bunun bir örneği XVI. yy. da *Dîvân* sahibi bir şair olan Sultan III. Murad'ın emriyle Malkaralı Nev'î Yahyâ'nın kaleme aldığı *Fusûs* şerhi *Keşfü'l-Hicâb* isimli eserdir.

Tezimizde *Keşfü'l-Hicâb*'ın 1a-219b varakları arasının günümüz türkçesine çevrimiyle birlikte eser merkezli “insân-ı kâmil ve rü'yâ” kavramları incelenmiştir.

Rabbime âcizâne dualarımın bir karşılığı olarak bu çalışmayı ihsân ettiği için sonsuz kereler hamdeder, çalışmamın başından sonuna kadar hoşgörü, sabır ve incelik içersinde büyük yardım ve desteklerini gördüğüm ayrıca A. Avni Bey'in *Fusûs* şerhi çalışmaları ile yolumuzu açan sayın hocam pek muhterem Prof. Dr. Mustafa Tahralı Beyefendi'ye, çalışmamızı destekleyen hocalarımızdan Prof. Dr. Hasan Kamil Yılmaz Beyefendi'ye, Farsça şiirlerde kıymetli vakitlerini ayırarak yardımcı olan sayın Yrd. Doç. Dr. Nusreddin Bolelli ve Yrd. Doç. Dr. Necdet Tosun Beyefendi'lere, gönül birliği içinde çalıştığım tez arkadaşım sevgili Fatma Nur Yürük ve tezimi okuyarak bana destek olan Ayşe Beyazıt'e, katkılarından dolayı güzel kardeşlerim Rukiye Yılmaz ve Sevcan İşalmaz'a, master dönemimde anlayışıyla birlikte destek ve yardımını esirgemeyen kıymetli eşim Bayram Telek'e ve farkında olmadan bu sürece dahil olan yavrularımız Fatma İpek ve Ahmet Hamza'ya ayrıca manevi yardımlarıyla yanımda olan herkese cânı gönülden teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Bu çalışmanın hayırlara vesile olması duasıyla.

Serap TELEK

İstanbul, 2010

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZET	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MALKARALI NEV'Î YAHYÂ EFENDİ'NİN

HAYÂTI VE ESERLERİ

I. HAYÂTI	9
II. KİŞİLİĞİ	15
A. Tasavvufî Kişiliği	15
B. Edebî Kişiliği	17
III. ESERLERİ	19
A. Bütün Eserleri	19
B. <i>Keşfü'l-Hicâb min Vechi'l-Kitâb</i> ve Özellikleri	24
1. Kütüphânelerdeki Nüshaları	29
2. Kaynakları	30
5. Muhtevâsı	35

İKİNCİ BÖLÜM

KEŞFÜ'L-HİCÂB min VECHİ'L-KİTÂB'da

“RÜ'YÂ VE İNSÂN-I KÂMİL” KAVRAMLARININ İNCELENMESİ

I. RÜ'YÂ	47
A. Tasavvufta Rü'yâ, Ta'bîr ve Te'vîl	48
B. <i>Keşfü'l-Hicâb</i> 'da Rü'yâ	57
II. İNSÂN-I KÂMİL	80
A. <i>Keşfü'l-Hicâb</i> 'da “İnsân-ı Kâmil”	89
B. İnsân-ı Kâmil'in Ahlâkî Yönü	108

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

“ <i>KEŞFÜ'L-HİCÂB AN VECHİ'L-KİTÂB</i> ”ADLI ESERİN 1b -220b VARAKLARI ARASI GÜNÜMÜZ TÜRKÇEHARFLERİNE AKTARIMI	113
SONUÇ	443

EKLER	446
KAYNAKÇA.....	456

KISALTMALAR

a	: El yazması eserlerde sayfanın birinci yüzü
age	: Adı geçen eser
agt	: Adı geçen tez
agm	: Adı Geçen Madde / Makâle
Ank	: Ankara
a.s.	: Aleyhi's-selâm
b	: El Yazması Eserlerde Sayfanın İkinci Yüzü
b.	: bin, ibn
Bkz.	: Bakınız
Bsm.	: Basım
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
Dev.	: Devlet
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Dr.	: Doktor
Doç.	: Doçent
Fak.	: Fakülte
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
hzl.	: Hazırlayan
İA.	: İslam Ansiklopedisi
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İst.	: İstanbul
k.a.v.	: Kerremallâhü Vecheh

Ktp.	: Kütüphane (si)
m.	: Milâdî
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MEBKAM	: Meram Belediyesi Konevî Araştırma Merkezi
mm.	: Milimetre
MÜSBE	: Marmara Sosyal Bilimler Enstitüsü
nr.	: Numara
ö.	: Ölüm Tarihi
Prof.	: Profesör
r.a.	: Radıyallâhu anh
s.	: Sayfa
(s.a.s.)	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
ss.	: Sayfadan sayfaya
TİAD	: Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi
Trc.	: Tercümesi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TÜYATOK	: Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu
Ünv.	: Üniversite (si)
vb	: Ve Benzeri
vr.	: Varak
Yard.	: Yardımcı
yay.	: Yayınları
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

İbn Arabî (ö. 638/ 1240), İslam tasavvuf tarihinde “En Büyük Üstâd; Şeyh-i Ekber” olarak kabûl edilmektedir. Onunla birlikte teşekkül eden irfânî damar, diğer düşünce mekteplerini de ziyâdesiyle etkilemiş, İbn Arabî’nin izinden giden takipçileri fikirlerini benimsemeleriyle “Ekberî”lik sıfatı kazanmışlardır.

İbn Arabî, birçok seyahatte bulunmuş, hem talebe yetiştirmiş hem de pek çok eser vermiş velûd bir sûfî olup bilhassa “vahdet-i vücûd” görüşü ile dikkat çekerek ufku açık düşünceleri ile hem Anadolu topraklarında hem de doğudan batıya dünyâ sathında tesirli olmuştur.

Onun Selçuklu döneminde Anadolu’ya gelerek Malatya ve Konya’da ikâmet etmesi, Selçuklu sultanlarına nasihatlerde bulunması ve onlardan iltifat görmesi, halk arasında Osmanlı Devleti’nin kuruluş ve çöküşüyle ilgili, geleceğe âit haberler vermiş olduğuna dâir inancın bulunması, Anadolu’da kendisine olan alâkayı artırmıştır.

Sadreddîn Konevî, İbn Arabî’nin *Fusûsu’l-Hikem*’ini ilk şerheden zâttır. Konevî’nin talebelerinden Kâşânî’nin talebesi Dâvud Kayserî ise ilk Osmanlı medresesini kurarak bu medresenin müderrisliğini yapmış diğer bir *Fusûs* şârihidir. Kayserî’nin eserleri, İbn Arabî düşüncesinin anlaşılmasında başvuru kaynağı olmuş ve Osmanlı’da tasavvuf yorumunun da Ekberî düşünceden etkilenmesine sebep olmuştur.

Ayrıca Osmanlı Devleti’nin mânevî kurucusu Şeyh Edebâli’nin İbn Arabî’nin sohbet halkasında olan müridlerinden olduğu rivâyeti, Kayserî’nin talebesi Molla Fenârî’nin ilk Osmanlı şeyhülislâmı oluşu, onun da talebesi Kutbüddin İznîkî, *Muhammediyye* isimli meşhur eserin müellifi Yazıcızâde Mehmed Efendi, Çelebi Halîfe diye bilinen Cemâl Halvetî’nin Anadolu tasavvuf anlayışına te’sîrleri, Yavuz Sultan Selim’in İbn Arabî’nin kabrini bulması, elimizdeki eserde olduğu gibi Osmanlı sultânı emriyle *Fusûs*’un şerhedilip, sultân tarafından isimlendirilişi, Şeyh’in eserlerinin büyük çoğunluğunun Osmanlı kütüphânelerinde muhâfazası ve duraklama devrine kadar İbn Arabî ismine hürmet edilişi bu topraklardaki irfânî yapının şekillenmesinde pay sâhibi olduğu düşüncesini desteklemektedir.

Osmanlı Devleti'nin en geniş sınırlarına, refâhın da üst düzeye ulaştığı XVI. yy. da dîvân edebiyatı, XV. yy. edebiyâtını daha da ilerleterek inkişâf etmiş, daha sonra gelecek olan şâirler üzerinde etkili bir devir olmuştur. Bu dönem, ilim ve san'at alanındaki çalışmaların sultanlar tarafından iltifâta mazhar olduğu, sultanların âlim ve şâirleri himâye ve teşvik ettikleri, âlimlerin görüşlerine, tenkidlerine önem verdikleri bir zaman dilimidir.

XVI. yy. da birçok şâir yetişmiş ve bu şâirler edebiyatımıza çok değerli eserler kazandırmışlardır. Bu şâirler arasında zikredebileceğimiz Bâkî, Fuzûlî, Zâtî, Hayâlî, Taşlıcalı Yahyâ ve Rûhî gibi isimler böyle bir dönemde başlı başına birer mekteb hâline gelmiştir, Fuzûlî Mektebi, Bâkî Mektebi, Rûhî Mektebi gibi. Müellifimiz Nev'î Efendi de bu devrin mühim sîmâlarından olarak, teknik anlamda Bâkî kadar olmasa da özlü şiirleri ve gazeldeki başarısıyla dikkat çekmektedir.

XV ve XVI. yy.lardan îtibâren Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaların Türkçe'ye girdiği, XVII. yy. da ise bu etkilenmenin en üst düzeye çıktığı görülmektedir. XVI. yy.da teknik anlamda değişmekte olan dilde mânânın da tasavvufî öz ile örüldüğünü, İbn Arabî, Mevlânâ, Yûnus Emre gibi sûfîlerden etkilenecek aslında birbirlerinden çok da farklı şeyler söylemediklerine şâhit olur, bu sûfîler içinde İbn Arabî'ye duyulan sevgi ve bağlılığın Osmanlı şâirleri tarafından şiirlerine de yansıdığını görürüz. Bu anlamda Nev'î Efendi *Keşfü'l-Hicâb*'ın ilk varaklarında İbn Arabî için:

Ol feyz-dih-i nüfûs-i ekrem

Ol ceş-i velâyet-i mukaddem

Ol hâtem-i halka-i velâyet

Ol nakş-ı nigîn-i fass-ı hikmet

Ol vâris-i hâtem-i nübüvvet

Ol şârib-i meşreb-i hakikat

Ol bülbül-i gülşen-i mukaddes

Tûtî-i beyân-ı feyz-i akdes

Lafz-ı lebi hall-i her muammâ

Dendânu girih-güşâ-yı ma'nâ

Zâhirde ki Mağribî nisebdir

Ma'nen meh-i maşrık-ı Arab'dır

Mağrib'den edince mihr-i tal'at

Derler eser-i kıyâm-ı sâat

Çün nûr-i hakikat oldu bâhir

Âsâr-ı kıyâmet oldu zâhir

Cân mihrine matla' oldu Mağrib

Oldu vatana garîb-i tâlib

Olmuştu eğerçi şems-i vahdet

Mahcûb-ı hicâb-ı garb-ı kesret

Ref' oldu çü zulmet-i tabiat

Gösterdi cemâlini hakikat

Yesrib'den o nûr olup pedîdâr

Mağrib'de kemâlin etti izhâr

Yesrib'de cemâlin etti mücmel

Mağrib'de göründü hep mufassal

Ya'nî ki o nûr-i evvel âhir

Mağrib ufukundan oldu zâhir¹

demektedir.

Tezkireciler tarafından “asrının allâmesi, reîsü’ş-şuarâsı” gibi vasıflarla anılan, ilmi ve fazîletine dikkat çekilerek, muktedir bir şâir olarak ifâde edilen Nev’î Efendi, günümüzde bilhassa sâdece şâir olarak bilinen fakat şehzâde hocası olabilecek kadar âlim bir zâttır. 66 yıllık hayâtında dört Osmanlı sultânı devrini idrâk etmiştir. Maalesef böyle bir âlim-şâirimiz ve eserleri hakkında yapılmış araştırmalar çok azdır. Çalışmamızda hayâtı hakkında ilk bilgi kaynağımız, diğer tezkire ve başvuru kaynaklarının da faydalandıkları, oğlu Nev’îzâde Atâî’nin *Şakâyyık Zeyli* olmuştur.

Böyle bir zâtın *Netâyicü’l-Fünûn* isimli ansiklopedik eseri onun sadece edebî değil ilmî sahâdaki mahâretini de göstermektedir. İncelemiş olduğumuz eseri *Keşfü’l-Hicâb* ise ilme önem veren, şâirliğiyle bilinen *Dîvan* sâhibi bir Osmanlı sultânı III. Murâd’ın emri ile kaleme alınmıştır. *Keşfü’l-Hicâb* Nev’î Efendi’nin Türk, Arap ve Fars dillerine ayrıca İslâmî ilimler ve dönemine âit bilim dallarına olan vukûfunu ortaya koymaktadır.

Bizim için bir pâdişâhın tasavvuf klasiklerinden *Fusûs*’un şerhine ihtiyaç duyarak “âlim bir şâir”den şerh etmesini istemesi, nihâyetinde de elimize böyle bir eserin ulaşmış olması, o devrin fikrî ve tasavvufî yapısını ayrıca edebî düşüncesini yansıtmak hem de İbn Arabî’nin Osmanlı düşüncesine etkileri bakımından önem

¹ Nev’î, vr. 3b

arzeder. Bu açıdan *Fusûs*'un bir Türkçe şerhi üzerinde çalışmak bizim için bir zevk olmuştur.

Çalışmamız, *Keşfü'l-Hicâb'ın* 1a -219b varakları arası günümüz Türkçe alfabesine aktarılarak, eser merkezli “*İnsân-ı Kâmil ve Rü'yâ*” konularının işlendiği dört ana bölümden oluşmaktadır. Eserin 219b'den sonuna kadar olan yarısı ise Fatma nur Yürük tarafından çalışılmıştır.

Birinci bölümde, Malkaralı Nev'î Yahyâ'nın hayâtı, tasavvufî ve edebî kişiliği, eserleri, incelemekte olduğumuz *Keşfü'l-Hicâb* isimli eserinin muhtevâsı, özellikleri, nüshaları ve kaynakları incelenmiştir.

İkinci bölümde ise incelediğimiz *Fusûs* şerhindeki fasslardan yola çıkarak “*Rü'yâ*” ve “*İnsân-ı Kâmil*” kavramları ele alınmıştır.

Mâlûmdur ki, *Fusûs* fasslarının her birinde farklı konular işlenmektedir. Araştırma konularımızı belirleme sebebimiz ise; hazırladığımız kısımda yer alan Âdem Fassında ele alınan, ağırlıklı olarak “*insân-ı kâmil*” mevzûudur. “*İnsân-ı kâmil*” ile ifade edilen, tasavvuf dilinde Hz. Peygamber'den başkası değildir. Efendimiz'in hakikatlerini anlatan bu eserde de bu konu ana fikirdir. Dolayısıyla *insân-ı kâmil* ile başlayıp, Hakikat-i Muhammediye ile biten ve aslında baştan sona O'na bağlılık ve muhabbetin bir sonucu olan bu eserde öncelikli olarak “*İnsân-ı Kâmil*” konusunu ele almayı tercih ettik.

Ayrıca, *Fusûs*'un kelâma gelmesine, kaleminden kâğıda dökülmesine sebep olan şey, İbn Arabî'nin *rü'yâsında* Hz. Peygamber'den aldığı bir emirdir. İbn Arabî'nin eserini bu şekilde yazdığını zikretmesi târihte *Fusûs*'un hem çok fazla öneme ve itibâra sâhip olması ve hem de eleştirilere hedef olmasına zemin hazırlamıştır. *Rü'yâ* ve hayal mevzûu İbn Arabî düşüncesinde önemlidir. Bu kavramların taşıdıkları mânâlar, yaşanmakta olan hayâtın ne demek oluşunu îzahta temel olmaktadır. Dolayısıyla bir *rü'yânın* tâbiri olan *Fusûs*'da yer alan “*rü'yâ*” bahsi bu sâiklerle incelenmiştir.

Üçüncü olan son bölümde ise *Keşfü'l-Hicâb'ın* günümüz Türkçe alfabesine aktarımı yer almaktadır.

Çalışmamızda esas olarak aldığımız nüsha müellif hattıdır. H.1002 / M 27.09.1593 yılında istinsah edilmiştir. Köprülü Kütüphânesi-Fâzıl Ahmet Paşa Bölümü nr. 715/297.7’de kayıtlıdır. Nüşhamızın birkaç varağında meydana gelen mürekkebin karışmaları sonucu okuyamadığımız varaklar ve okumakta zorlandığımız kelimelerde kolaylık sağlaması için Nev’îzâde Atâî nüshası olan Hekimoğlu nüshasından istifade edilmiştir.

Keşfü’l-Hicâb isimli eser üzerinde çalışırken öncelikli olarak faydalandığımız kaynak A. Avni Konuk’un Dr. Mustafa Tahralı ve Dr. Selçuk Eraydın tarafından günümüz Türkçesine aktarılan şerhi olmuştur. Dolayısıyla metin imlâ ve yazım kurallarında Avni Konuk şerhinde kullanılan usul tâkib edilmeye çalışıldı. Uzun (a), (u), (i) sesli harfleri şapkalı olarak (â), (û), (î) şeklinde yazıldı. Ancak bir istisnâ olarak (kaf ve gayn / ق ve غ) harfleri uzatmaya ihtiyâç olduğunda (kef ve gef / ك ve ك) harfi ile karışmalarını engellemek için (a) ve (u) harflerinin üzerine yatık çizgi konulmak sûretiyle (kâ, gâ, gû, kû) şeklinde yazıldı; *Furkân*, hakâyık, mevkûf, meşgûl gibi.

Sâkin ayın ve sâkin hemze (ء) apostrof (’) ile gösterildi: Ya’nî, ma’nâ, mebde’, ma’rifet gibi.

Kalın ve ince sesli harfleri birbirlerinden ayırabilmek için kalın harflerde “a,ı, u” sesi, ince harflerde “e, i, ü” sesi ile kullanmaya çalışıldı.

Günümüz imlâsında tek (y) ile yazılan müellifin çift (yy) ile kullandığı kelimeleri Nev’î Efendi kullanımıyla yazıldı. Hüviyyet, gaybiyyet, devriyye gibi.

Günümüz Türkçe yazım kuralları arasında yer alan kelime içi veya sonundaki (b, c, d, n) harflerinin sırasıyla (p, ç, t, m) harflerine dönüşme kuralı ve kelime sonlarındaki takılarda yer alan ses uyumları uygulanmadı.

Türkçe fiiller, isimler, takı ve ekler günümüz telaffuzu ile yazıldı:

“ânlar→onlar, kendü→kendi, işledüğü→işlediği, idüğü→idiği, temâm→tamâm, anı→onu, benüm→benim, senün→senin, kapu→kapı, yoğ→yok, tarlığı→darlığı,

nîçün→niçin, urmak→vurmak, eyle→öyle, olmasun→olmasın, idüp→edip, ider→eder, komayub→koymayıp...vb.”

Keşfü'l-Hicâb'ın varak numaraları [1a] şeklinde köşeli parantez ve kalın punto ile gösterildi. Müellifin esas aldığı *Fusûs* metni, âyet, hadîs, arapça ve farsça ibâreler arapça ve farsça olarak aynen yazıldı. Âyetler ve mânâları çoğunlukla T. C. Diyânet İşleri Başkanlığı internet sitesinden indirildi. Dolayısıyla âyet, hadis ve diğer Arapça ve Farsça tâbirlerde verilen, tarafımızdan çevirilen mânâları, metnin aslında olmayıp yine tarafımızdan dâhil edilenler [] şeklinde köşeli parantezle verildi. Müellifin kırmızı mürekkebe ile yazdığı kelime ve cümleler kalın punto ile vurgulandı.

Keşfü'l-Hicâb'ın günümüz Türkçe alfabesine aktarımından sonra çalışmamız genel bir değerlendirmenin yapıldığı “sonuç” bölümü, “ekler” ve “kaynakça” ile bitirilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MALKARALI NEV'Î YAHYÂ EFENDİ'NİN

HAYÂTI VE ESERLERİ

I. HAYÂTI

Kendisiyle ilgili merak edilenlerin büyük kısmını, hayâtı hakkında bize kaynaklık eden oğlu Atâî'nin² *Şakâyi-kı Nu'mâniyye* zeyli olan *Hadâikü'l-hakâik fi Tekmileti's-Şakâik* isimli eserindeki geniş bilgilerden öğrenmekte olduğumuz Malkaralı Nev'î Yahyâ Efendi,³ 16. asrın sonlarında yaşamıştır.

Nevî şahsına munhasır, kâmil ve mâhir bir âlim⁴, fazîlet ve ma'rifeti ile meşhûr⁵, hikmet sâhibi bir zât olan, Bâkî'den sonra döneminin en büyük şâiri⁶, “asrının allâmesi” ve “reîsü's-şuarâ”⁷ sı sayılan müellifimizin asıl adı “Yahyâ”⁸ dir. Eserlerinde ve şiirlerinde kullandığı “Nev'î Efendi”⁹ mahlasıyla meşhûrdur¹⁰. Künyesi *Şakâyi-kı Zeyl*'inde “el-Mevlâ Yahyâ bin Pir Ali bin Nasûh”¹¹ şeklinde verilmektedir.

Malkara'da¹² (günümüzde Tekirdağ'ın, batısında yer alan bir ilçesi) 940 (1533)¹³ senesinde doğduğu bildirilen Nev'î Efendi, dolayısıyla “Malkaralı-Malkaravî¹⁴” olarak zikredilmektedir.

Nev'î Efendi'nin babası Halvetî tarîkatinin¹⁵ Tabaka-i Süleymâniye şûbesinin tanınmış şeyhlerinden¹⁶ Pîr Alî¹⁷ bin Nasûh'dur¹⁸, Pîr Alî'nin babası Nasûh Efendi ise

² Zirikli, C.IX, s.199; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308-1311 (1890-1893), C.IV, s. 634; Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fi ayâni'l-karni'l-hadî aşer*, Beyrut: Dâru Sadır 1284, s. 474

³ Atâî, ss. 418-427

⁴ Beyânî Mustafa bin Cârullah, *Tezkiretü's-Şuarâ*, İbrahim Kutluk, Ankara: TTK 1997, s. 302

⁵ Seyyid Rızâ, *Tezkire*, İstanbul: Dersaadet, 1326 (1908), s. 96

⁶ Muallim Naci, *Esâmî*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1308, s. 329; Fâik Reşad, *Eslâf*, İstanbul: Asır Kütüphanesi, 1332, s. 29

⁷ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, C. 2, s.437

⁸ Rızâ, s. 96; Kınalı-zâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, Eleştirmeli baskıya hazırlayan: Dr. İbrahim Kutluk, Ankara: TTK, 1981; C. II, s.1008; Beyânî, s.302; Aşık Çelebi, *Meşâirü's-Şuarâ*, London, E. J. W. Gibb Memorial, 1971, vr. 140b; Riyâzî Muhammed, *Riyâz eş-Şuarâ*, İstanbul: Nuruosmaniye Kütüp. 1054-1644, No; 3724, vr., 143 Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006, C. 3 s. 335; Nejat Sefercioğlu, “Nev'î Efendi”, DİA. s. 52

⁹ Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm-Kamus-u Terâcim*, Beyrut, 1389, C. IX, s.199

¹⁰ Hasibe Mazioğlu, “Nev'î Efendinin Hayâtı ve Kişiliği” *Journal of Turkish Studies-Türklük Bilgisi Araştırmaları- Günay Kut; Kaf Dağının Ötesine Varmak III: 28/1, 2004, s137*

¹¹ Nevî-zâde Atâî, *eş-Şekaiku'n-nu'maniye zeyli: Hadaikü'l-hakaik fi tekmileti's-Şakaik*, yay. haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul : Çağrı Yayınları, 1989. s. 418

¹² Kınalı-zâde, C. II, s.1008; Beyânî, s. 302; Fâik Reşad, s. 29; A. Çelebi, vr. 140b; Riyâzî Muhammed, vr. 143 ; Ahdî, *Ahdî ve Gülşen-i Şuarâsı*, Haz. Süleyman Solmaz, Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2005, s. 549; Vassâf, c. 3 s. 334

¹³ Atâî, s. 419; Zirikli, C.IX, s.199 ; M. Süreyyâ, c.IV, s: 634 ; M. Naci, s. 329; Fâik Reşad, s. 29

¹⁴ Atâî, s. 419; Rızâ, s. 96; Bursalı Mehmed Tahir, c. 2, s.437

¹⁵ Nejat Sefercioğlu, s. 52

¹⁶ Atâî, s. 419;

¹⁷ M. Naci, s. 329;

¹⁸ M. Süreyyâ, s. 634; Muhibbî, s. 474; Vassâf, s. 335

Ankara'dan Malkara'ya gelerek buraya yerleşen Hoca Kemâl isimli zâtın oğludur¹⁹. “Nasûh Halife, doğudan gelip Rodosçuk Kasabası yakınlarında kazdığı bir mağarada yaşarken, Malkara kadısı Karpuz Yahyâ Efendi'nin biricik kızıyla evlenen bir azizin üç kızından biriyle evlenmiş ve o kızıdan Pîr Ali doğmuş, Pîr Ali de *Muhammediyye* sâhibi Yazıcızâde Mehmed Efendi'nin ahfâdından sâlih bir zâtın kızıyla evlenmiş, ondan da müellifimiz Nev'î Efendi dünyâyâ gelmiştir.”²⁰

“Pîr Ali zâhirî ilimleri kademe kademe okuyup, çok iyi bir tahsil gördükten sonra Edirne'de Halvetiyye büyüklerinden Şeyh Bâyezîd-i Rûmî'ye intisâb eder. Pîr Ali, uzunca bir süre şeyhine hizmet etmiş ve eserlerinin kâtipliğini yapmıştır. Bu arada temiz kalbine doğan ilhâmî duygularla iç dünyâsını da zenginleştirmiştir. Şeyh Bâyezîd'in ölümünde sonra Mısır'da bulunan Şeyh İbrâhim-i Gülşenî'nin ününü duyan Pîr Ali, Mısır'a giderek İbrâhim Gülşenî'ye (ö. 1533) intisâb etmiştir. İbrâhim Gülşenî, Kânûni devrinde dâvetle İstanbul'a geldiğinde şeyhi karşılayanlar arasında bulunan Pîr Ali'ye iltifat etmiştir. İbrâhim Gülşenî İstanbul'da kaldığı sürede Pîr Ali şeyhinin irfân meclislerinin en başında yer almıştır. Mısır'a dönerken de Pîr Ali'ye oğlunun olacağı (Nev'î Efendi) müjdesini vermiştir. Nev'î Efendi'nin babası Pîr Alî Malkara'da Turhan Bey Câmîi müezzinliği ve hatipliği ile sıbyan mektebi muallimliği yaptığı sırada 952 (1545)'te öldüğünde hocalık yaptığı mektebin sâhasına gömülmüştür.”²¹ Bu sırada Nev'î Efendi henüz on iki yaşındadır²².

Nev'î Efendi ilk tahsîlini, on yaşını bitirdiğinde tasavvufun karmaşık mes'elelerini, sûfilerin sırlarını, ayrıca “zikir” telkînini babasından alarak başlar²³. Medrese tahsîli için on yedi yaşında 957 (1550)²⁴ senesinde İstanbul'a²⁵ giderek ilim yoluna girer.²⁶ Önce Dâvud Paşa Mederesesi'nde Karamânî Ahmed Efendi²⁷ daha sonra da Ahmed Efendi'nin kardeşi sahn Müderrisi Karamânî Mehmed Efendi'den

¹⁹ Mazioğlu, ss. 137-138

²⁰ Meserret Diriöz, “*Nev'î Efendi*” Türkoloji Dergisi, C. VII, Ankara: Ankara Üniv. Basımevi, 1977, s. 83.

²¹ Mazioğlu, s. 137

²² Diriöz, s. 84

²³ Diriöz, s. 84

²⁴ M. Naci, s. 329; Fâik Reşad, s. 29

²⁵ Zirikli, s. 199

²⁶ Atâî, s. 419; Muhibbî, s. 474

²⁷ Muhibbî, s. 474; Fâik Reşad, s. 29

(Ahaveyn)²⁸ ders görür.²⁹ Bu dönemde Mehmed Efendi'nin ders halkasında Sultan II. Selim'in oğlu Şehzâde (III.) Murâd, Bâkî, *Tâcü't-Tevârih* adlı ünlü eserin müellifi Hoca Sâdeddin, Remzizâde, Hüsrevzâde, Üsküplü Vâlihî, Karamanlı Muhyiddin, Edirneli Mecdî, Cevrî, Camcızâde Câmî'de olmak üzere on dört şâir bulunmaktadır³⁰. Bâkî bu vesîleyle,

Kimse görmüş mü ola bahri habâb içre nihân

mazmûnunu zikreder.³¹

Kaynaklarda Nev'î Efendi'nin çok etkilendiği hocası Mehmed Efendi'nin 962 (1555)'de Edirne Bâyezidiye Medresesi'ne tâyîni sonrasında, hocasına bağlılığı sebebiyle Edirne'ye gittiği³², 971(1563)'de hocasının Süleymânîye müderrisliğine tâyini ile tekrar İstanbul'a dönerek mülâzım olduğu, Hâmid Efendi'nin kazaskerliği zamânında 973'te Gelibolu'daki Balaban Paşa Medresesi³³ müderrisliğine 20 akçe ile tâyin olunarak müderrislik hayâtına girdiği, 975 Ramazân'ında ise Gelibolu Mesih Paşa Medresesi'ne³⁴ tâyin olduğu ifâde edilir. 979 (1572)'ta tekrar İstanbul'a gelerek Şah Kulu Medresesi'ne³⁵, 982'de Murâd Paşa müderrisliğine, 988'de Câfer Ağa³⁶, 991 (1583)'de Edirnekapısı civârındaki Mihrimâh Sultan Medresesi'ne³⁷ ta'yîn edilir³⁸. 993(1585)'te evlenir³⁹. 995 (1587)'te ise Sahn-ı Semân'dan Çınarlı Medresesine⁴⁰ Sîrinzâde Efendi'nin yerine yükselir. Nev'î Efendi'nin bu yükselişini Nisârî:

Nev'î Efendi aldun ehliyyetünle sahnı

Vâlî Çelebi ise:

Kudûmunla ziyâde oldı sahnun şân u ünvânı

²⁸ Kınalı-zâde, c.2 s.1008; Beyânî, s. 302; Fâik Reşad, s. 29; Riyâzî, vr. 143

²⁹ Atâî, s. 419; Sefercioğlu, s. 52

³⁰ Muhibbî, s. 474

³¹ Atâî, s. 419; Fâik Reşad, s. 29

³² Fâik Reşad, s. 29

³³ Fâik Reşad, s. 29

³⁴ Fâik Reşad, s. 29; Mehmed Celâl, Osmanlı Edebiyatı Numûneleri, İstanbul: Dersaadet, 1312, s. 592

³⁵ Fâik Reşad, s. 29; Mehmed Celâl, s. 592

³⁶ Mehmed Celâl, s. 592

³⁷ Kınalı-zâde, C. II, s.1008; Fâik Reşad, s. 29; Mehmed Celâl, s. 592

³⁸ Sefercioğlu, s. 52

³⁹ Atâî, s. 419

⁴⁰ Fâik Reşad, s. 29; Mehmed Celâl, s. 592

mısrâlarıyla ifâde etmişlerdir⁴¹.

998 (1590)'de ise Sîrin-zâde'nin yerine Bağdat Kadılığı teklif edildiğinde Nev'î Efendi'nin bu mesûliyeti yüklenmekten rahatsız olduğu ve yanlış hüküm vermekten korktuğu için ağladığı ifâde edilmektedir. Kendi yerine bir nâib göndermeyi düşünürken sefer hazırlıkları başladığında ilmî kemâli münâsebeti ile Sultan III. Murâd Hân⁴² tarafından Şehzâde Mustafâ'nın muallimi olmakla görevlendirilir⁴³. İncelemiş olduğumuz eserin ilk varaklarında bu mevzû ile ilgili olarak;

“Bu fakîr vaktâki, takdîr-i hükm-i Kadîr ile Bağdad gazâsı ile taklîd olunup meşgale-i seferde iken, meğer ceyb-i câme-i gaybden cilve-ger olıcak sûret-i ni'met-i mâ-hazar ve ârâmiş ki, “yanlış Bağdad'dan döner” deyü tekzâ-yı isti'dâd-ı kadîm, beni râh-ı sedâda irşâd edip, hâssân-ı dergâh-ı izzet ve mehârim-i sürâdık-ı saâdetten, ol mecma'-i mekârim-i ins ü melek, mukarreb-i hazret-i saltanat, Zeyrek Ağâ vesâtatı ile, ta'lîm-i ebnâ-i pâdişâh ile teşrîf kılındım.”⁴⁴ demektedir. Nev'î Efendi bu sebeple, önceleri ağlarken, gülmeye başlar ve “yanlış hesâb Bağdad'dan döner” sözüne telmihte

⁴¹ Atâî, s. 419

⁴² **Sultan III. Murâd:** 4 Temmuz 1546'da doğmuş, 16 Ocak 1595'te vefât etmiştir. Babası Kânûnî'nin oğlu II. Selim, annesi Nurbânû Sultan'dır. Onikinci Osmanlı sultânı, yetmiş yedinci İslam halîfesidir. Osmanlı sınırlarının en geniş olduğu dönem bu sultânın devridir. (bkz. Abdülkâdir Dedeoğlu, *Osmanlılar Albümü*, Osmanlı Yay. 1981, s. 55.) Nitekim böyle bir devirde zevk ve safâya düşkünlük had safhada idi. Bu dönemin şatafatlı eğlencelerine örneklerden birisi, III. Mehmed için düzenlenmiş olan sünnet düğünüdür. Böyle bir dönemin sultânı III. Murad ise, “yumuşak karakterli, merhametli, nazik, ikramdan hoşlanan, zeki, akıllı, hikmet sâhibi, neşeli, kendi başına direktif vermekten hoşlanmayan, çabuk tesir altında kalan, sebatsız, tereddütlü, adâletli, fakat çabuk öfkelenen ve böyle anlarda da merhametsiz olabilen, zevke, içkiye, kadına düşkün bir pâdişâh olarak tanımlanmıştır. Kendisini tasavvufa verdikten sonra bütün kötü alışkanlıklarını terk etmiştir. Onun kuvvetli bir tasavvuf kültürü aldığı, rûhen nâneviyyâta çok bağlı olduğu da bilinmektedir. Pâdişahlığı sırasında hareketleri şeriat ve kânun dâhilinde olmuştur.” Ayrıca III. Murad, Osmanoğullarının bilginlerinden, her şeye ilgi duyan, mükemmeliyetçi, resim sanatıyla ilgilenen., nesih ve talik yazıda mahâretli bir hattat, şiirle uğraşan bir Osmanlı sultânıdır, şiirde mahlâsı Muradî'dir. *Dîvân'ı Süleymânîye Kütüp. Ayasofya Kitaplığı*, Nr. 38/4 te kayıtlıdır. *Fütûhâtü's-Sıyâm, Esrarnâme* diğer eserleridir. (bkz. Dr. H. Ahmet Kırkkılıç, *Sultan III. Murad Hayatı, Edebî Kişiliği, Eerleri ve Dîvânından Seçmeler*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 1988, s. 4-5, 16-17, 49-51)

XVI. yy. sonlarına kadar Osmanlı ordusunun talimli ve mükemmel kuvveti olanYeniçeri ocağının bozulması, tâyin ve tımar sisteminde ki bozulmalar (bkz. Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, , *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara: TTK 1995, ss. 53 ve 99), rûtbe ve mevkî dağıtımında rüşvetin olması, sık sık sadrazam, şeyhülislam, kazasker değiştirme, saraydaki görevlilerin yönetime tesirleri, devlet otoritesinin zayıflaması bu döneme rastlamaktadır. Tüm bu olumsuz hâdiselerin yanı sıra gerçekleşen zikre değer olumlu bir gelişme ise, matbaanın bu devirde Osmanlı topraklarına girmesidir. (bkz. Kırkkılıç, 13-15) Ayrıca III. Murad, “ zamanının din, kültür ve imâr faaliyetlerine ehemmiyet vermiş; imparatorluğun Mekke ve Medîne gibi mukaddes şehirlerinin imârına çalışmış; Kâbe duvarlarını mermerden yaptırmak; Medîne'de mektep, medrese ve imâret inşa ettirmek gibi hizmetleri olmuştur. Vaktiyle vâililik yaptığı Manisa'da bir Murâdiye külliyesi kurmuş, planları Mimar Sinan tarafından çizilen bir câmi yaptırmıştı.” (bkz, Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 571)

⁴³ Nev'î vr. 4b; Zirikli, C. IX, s. 199; M. Naci, s. 329; Beyânî, s. 302; Fâik Reşad, s. 29; Bursalı Mehmed Tahir., C. 2, s.437; Riyâzî Muhammed, vr., 143; Vassâf, c.3, s. 335

⁴⁴ Nev'î, vr. 3a-4b

bulunarak kendisini çok sevindiren bu tâyin dolayısıyla pâdişâha bir kasîdeyle teşekkür eder.

*Meseldür söylenür yanlış döner Bağdad'dan dirler
N'ola kılsa hidâyet bana necm-i re'y-i şâhâne
Muallim ey gönül sana ne sihr öğretti kim oldun
Sezâ-yı iltifât-ı pâdişâh-ı milk-i Osmâni⁴⁵*

Bu hâdise üzerine daha sonra Nev'î Efendi'nin oğlu Atâî'ye hocalık yapmış olan Ahî-zâde Abdülhalim (1556-1604) şu kıt'a ile kendisini tebrik eder⁴⁶:

*Zât-ı âli şânını Bağdâda lâyık görmedi
Gûş idenler bu peyâmı bende vü âzâddan
Rehber olup avn-i Hak tebdîl olundu mansıbın
Hoş demişlerdir bunu yanlış döner Bağdad'dan⁴⁷*

Nitekim Şehzâde Mustafâ'ya ders verirken zamânı geldiğinde şehzâde Bâyezid, Osman ve Abdullah'a da ders vermeye başlar.⁴⁸ III. Murâd'ın Nev'î Efendi'nin ilmine değer verdiğini, ona saygı ve yakınlık duyduğunu hatta bâzen şehzâdelerle yaptığı derslere katıldığını kaynaklar ifâde etmektedir. Dolayısıyla bu dönem Nevî'nin ilmî açıdan en verimli ve rahat dönemi olur. Nitekim en tanınmış eseri olan *Netâyicü'l-Fünûn*'u III. Murâd'ın emri üzerine, bir bölümü tezimizin konusu olan *Kîtâbu'l-Hicâb*'ı ve pâdişâha ile devlet büyüklerine sunmuş olduğu kasîdelerin büyük kısmını da bu dönemde ortaya koyar.

1003 (1595)'te III. Murâd'ın vefâtıyla oğlu Şehzâde Mehmed tahta geçer. Kısa bir süre sonra içlerinde Nev'î Efendi'nin ders verdiği şehzâdeler de olmak üzere Fâtih Sultân Mehmed'in kânûnunu uygulayarak on dokuz erkek kardeşini öldürtür. Nev'î Efendi bu olaydan son derece üzüntü duyar ve:

⁴⁵ Nev'î Yahyâ, *Dîvan*, (Tenkildi Basım, Haz. Dr. Mertol Tulum-M. Ali Tanyeri) İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1977 ss. 140-141

⁴⁶ Diriöz, s. 84

⁴⁷ Tahir Olgun, *Şair Nev'î Efendi ve Süriye Kasidesi*, İstanbul: Aydınlik Basımevi 1937, s. 5

⁴⁸ M. Naci, s. 329; Muhibbî, s. 474; Vassâf, c.3, s. 334

Çünkü takdîr-i ezel kânûn-i Osmânî budur

mısrâıyla kendisini tesellî etmeye çalışır. III. Murâd'ın ölümüyle Nev'î Efendi'nin de sekiz yıl süren şehzâde hocalığı sona ermişse de sadâkati dolayısıyla pek çok lütûflara mazhâr olur ve gözden düşmez.⁴⁹ Nev'î Efendi'ye hürmeten şehzâde hocalığı maaşı ömür boyu kendisine tahsîs edilir, buna ek olarak kazasker emekliliği maâşî da kendisine tevdi edilir ve nöbette on mülâzım verilmesi⁵⁰ fermân edilir. Bu emeklilikten sonra Nev'î Efendi, kayınpederi Nişancı Mehmet Bey'in yaptırdığı medresede 50 akçe yevmiye ile hocalık yapar.⁵¹

Nev'î Efendi 30 Zi'l-kâde 1007⁵² (24 Haziran 1599) de İstanbul'da⁵³ vefât eder. Cenâze namazı Arab-zâde Abrür-rauf Efendi tarafından Fâtih Câmîî'nde âlim ve sâlihlerden oluşan kalabalık bir cemâat eşliğinde kıldırılır.⁵⁴ Şeyh Vefâ Câmîi hazîresine,⁵⁵ son şeyhi olan Şâban Efendi'nin kabri yanına defnedilir⁵⁶. Nev'î Efendi'nin ölüm târihi “تمت النوعي” şeklinde ifâde edilir.

Manastırlı şâir Keşfi ise:

Yerün cennât ola Nev'î Efendi

Bağdatlı Vahdetî:

Adem gülzârını cây itdi Nev'î Efendi

Atâî ise adem kelimesini “cinân” yaparak:

Cinân gülzârına cây etti Nev'î Efendi

târihlerini düşmüşlerdir.⁵⁷

⁴⁹ M. Naci, s. 329

⁵⁰ M. Süreyyâ, C.IV, s. 634; Fâik Reşad, s. 29

⁵¹ Atâî, s. 421

⁵² M. Süreyyâ, C. IV, s. 634; M. Naci, s. 329; Fâik Reşad, s. 29; Bursalı Mehmed Tahir, C. 2, s.437; Mehmed Celâl, s. 592; Vassâf, c.3, s. 334

⁵³ Zirikli, C. IX, s. 199

⁵⁴ Mazioğlu, s. 139

⁵⁵ Riyâzî Muhammed, vr, 143

⁵⁶ M. Süreyyâ, C. IV, s. 634; Fâik Reşad, s. 29

⁵⁷ Atâî, s. 421

Nev'î Efendi 66 yıl süren ömründe Kânûnî Sultan Süleymân (1522-1566), II. Selim (1566-1574), III. Murâd (1574-1595) ve III. Mehmed (1595-1603) devirlerini idrâk etmiştir.

II. KİŞİLİĞİ

A. Tasavvufî Kişiliği

16. Yüzyıl büyük Osmanlı şâirlerinden olan Nev'î Efendi ilk tasavvuf derslerini bir Halvetî şeyhi olan babasından alarak onun din ve tasavvuf terbiyesiyle büyür⁵⁸. Bu bilgileri ilerleyen ömründe de devam ettirir ve tasavvufî açıdan derinleşir. Müderrislik yaparken Şeyh Sarhoş Bâlî Efendî, Şeyh Abdülkerîm İştîbî Kurd Efendî ve Şeyh Şâban Efendî'ye intisâb eder.⁵⁹

Nev'î Efendi, “*Hasb-i hâl*” isimli, tasavvufta sülûk âdâbını ve ilâhî aşkı anlattığı mesnevîsini Şeyh Bâlî Efendî'nin işâretiyle kaleme alır. *Sûre-yi Mülk Tefsîrine Hâşiye*'sinde Şeyh Kurd Efendi'den etkilenir. Bir bölümü tez konumuz olan *Keşfü'l-Hicâb* isimli eserini ise Şeyh Şâbân Efendi himmetiyle ortaya koyar.⁶⁰

İlmi ve fazîletiyle tanınan Nev'î Efendi dervişâne yaşayan, rind edâlî, olgun, alçak gönüllü, pâdişahdan başka kimseden hediye kabul etmeyen, dikkatli ve kanaatkâr bir kişiliğe sâhip, cömert bir âlim ve şâir, ayrıca pâdişah tarafından önemli bir mevzû olan azil ve nasıplar için fikrine danışılan nüfûzlu zâttır.⁶¹ Nitekim, emeklilik sonrası eline fazla para geçmiş olmasına rağmen vefâtında cenâzesini kaldıracak kadar para temin edilememiş ve defin masraflarını pâdişah karşılamıştır.⁶²

Nev'î Efendi'nin intisâb ettiği şeyhlerini kısaca tanıyacak olursak;

Şeyh Sarhoş Bâlî Efendî (ö. 980)

⁵⁸ Mazioğlu, s. 138

⁵⁹ Abdülkadir Karahan, “*Nev'î Efendi*” İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: MEB, 1964, C. IX. 2. 224, Sefercioğlu, s. 54

⁶⁰ A Karahan, C. IX. 2. 224

⁶¹ A Karahan, C. IX. 2. 224

⁶² Mazioğlu, s. 138

Bahşiyiye-i-Halvetiyye kolundan, Şeyh Ramazan Efendi'nin bir halîfesidir⁶³. “Sarhoş” lakâbı içki sarhoşluğu ile alâkalı değil, aşk-ı ilâhî ile mest ve hayrân olması münâsebetiyledir. Tire’lidir. Tasavvuf yoluna girmeden evvel zâhirî ilimleri tahsîl ederek Kânûnî'nin hocası Hayreddin Efendi'ye mülâzım olmuştur. Ayrıca Kepenkçi Medresesi'nde ders verdiği ve hiç evlenmediği rivâyet edilmektedir. Şeyhi gibi rüyâ ta'bîrinde “ikinci Yûsuf” denecek kadar mâhir bir zât olan Bâlî Efendi. Emîr ve vezîrlerden uzak durur, aslâ hediye ve sadaka kabul etmezdi. İstanbul'da Ağakapısı'nda, Kurşunlu Türbe civârında Altıncı zâviyesinde medfûndur.

Fenâ câmu ile Bâlî Efendî mest idi geçti

vefâtına düşülen târihtir. Şiir mahlâsı “Cevherî”dir.⁶⁴ Vassâf Sefîne'de Bâlî Efendi'ye âit şu beyti zikreder;

İzz ise maksûd eğer ey yüzü misbâh alnı nûr

*Mantığın hikmetten it itme avâmm ile kelâm*⁶⁵

Şeyh Abdülkerîm İştîbi Kurd Efendi

İştîb'lidir. “Emîr Efendi” diye de anılmaktadır. Kendisinde Hamzavî neş'e mevcut olan melâmî-meşreb bir zâttır. Vassâf, Kurd Efendi'yi hükûmetin Hamzavîlere karşı îdâm siyâseti sebebi ile berâ-yı tesettür Halvetîlerden görünmek kasdıyla Nûreddîn-zâdeye intisâb ettiğini ifâde etmekte⁶⁶, Âtâî de Bahşiyiye-i Halvetiyye'den Nûreddîn-zâde Şeyh Muslihuddîn Mustafa Nûrî Efendi'nin müntesibi ve halîfesi olan Sarhoş Bâlî'nin halîfesi olarak zikretmektedir⁶⁷.

Kastamonulu Şa'bân Efendi

Şa'ban Efendi, ilim tahsîlinden sonra kendisi gibi Halvetiyyeden Kastamonulu Şa'bân Efendi'ye intisâb ederek, 970 (1562/63) yılı civârında İstanbul'a gitmiş ve orada Nakşî kolundan Emîr Buhârî'nin yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden biri olan Hekim

⁶³ Atâî, s. 62

⁶⁴ Bkz. Vassâf, 3/333; Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf, Anadolu'da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI: yy)*. İstanbul: İz Yay. 2003 ss. 46-47

⁶⁵ Vassâf, c.3, s. 333

⁶⁶ Vassâf, c.3, s. 344-345

⁶⁷ Atâî, s. 62

Çelebi'ye intisâb etmiş, onun yanında yüksek derecelere erişmiş idi. Sonra Hekim Çelebi tarafından halîfelik vazîfesiyle Mudurnu'ya hicret etmiş uzun yıllar orada kalmıştır. II. Selim zamanında pâdişah hocası Atâullah Efendi'nin teşvikiyle Mudurnu'dan İstanbul'a dâvet edilmiş ve Darphâne'de yakınlarındaki Çavuşpaşa Tekkesi'ne seccâdenişîn olarak hizmet vermiştir. Daha sonra Şeyh Celîl Kavaklızâde'nin vefâtı üzerine 1000 (1592) senesinde Emîr Buhârî Tekkesi'ne geçmiştir. 14 Rebî'ü'l-evvel 1002 (1594) de vefât etmiş, Şeyh Vefâ Câmîî hazîresinde defnedilmiştir⁶⁸.

B. Edebî Kişiliği

“Asrının en kuvvetli şâirlerinden”⁶⁹ olan Nev'î Efendi, güzel bir fitrata, zihnî safâ ve yüksek zekâyâ, temiz bir yaradılışa, övülmüş bir ahlâka sâhip olmakla meşhûr⁷⁰; hüner erbâbı, kâmil bir mertebeye sâhib, akranları arasında yegâne olarak görülen, fehm ve ferâset sâhibi bir şâirdir⁷¹.

Şiirlerinde mutasavvîfâne ve hakîmâne bir üslûp görülen Nev'î Efendi'nin ismi, döneminin büyük şâiri Bâkî'yle anılmakla birlikte, şiirlerinin Bâkî ile aynı değerde olmadığı fakat mânevî olarak yüksek bir yere sâhip olduğu vurgulanır.⁷² Bâkî'nin şiirlerindeki san'atın vurgusu yanında Nev'î şiirin mânâsına dair olan tercîhini şu şekilde ifâde etmektedir.

Bu sâde nazmı ehl-i sanâyi' beğenmese

*Nev'î ne gam bizim sözüümüz âşıkânedir.*⁷³

Nev'î Efendi, gazel şâiridir ve gazelleriyle ünlüdür.⁷⁴ Bilhassa gazellerinde sâde ve anlaşılabilirlik onun için gerekli olandır.⁷⁵ Ayrıca Fuzûlî ile birlikte bu dönem edebiyatında mesnevî tarzının gelişmesinde de rol oynamışlardır⁷⁶. Sağlam bir ifâde, arûzu güzel kullanabilme, renklilik ve fasih olmak Nev'î Efendi'nin özelliklerindedir.

⁶⁸ Atâî, s. 371; Öngören, s. 135, 139, 140

⁶⁹ Abdülbâkî Gölpinarlı, *Divan Şiiri, XV.-XVI. Yüzyıllar*, İstanbul: Varlık Yay. 1954, s. 24

⁷⁰ Hasan Çelebi, s. 1008

⁷¹ Ahdî, s. 549

⁷² B. Mehmed Tâhir, C. 2, s. 437

⁷³ Gölpinarlı, s. 24

⁷⁴ A. Karahan, C. IX. 2. 224; Mazioğlu, s. 147

⁷⁵ Dr. M. Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Efendi Divanı'nın Tahlili*; Ankara: Akçağ Yay. 2. basım 2001, s. 9

⁷⁶ Gölpinarlı, s. 7

Bir dîvân şâiri olarak şiiirlerinde Arapça, Farsça kelime ve tamlamalar kullandıysa da bunlar çok çok fazla değildir.⁷⁷

Nev'iyâ nazm içre icâd eyledün bir tarz-ı hâs

*Rûmî kurtardın Acem eş'ârına taklîdden*⁷⁸

Beyti, kendisine özgü tarzıyla şâirlerimizi İran şiiirini taklidden kurtardığını söylemesi bakımından önemlidir. Şiiirlerinde Türkçe kelime ve deyimleri sık sık kullanmaktadır.⁷⁹

Nev'î Efendi, klasik edebiyatımızda kullanılmış olan bâzı şiiir san'atlarını kullanır⁸⁰. Dîvân şâirlerine yöneltilen “günlük hayâtta kopuk olma” eleştirisi doğrultusunda eğitimi ve vazîfeleri göz önünde bulundurulduğunda, Nev'î Efendi'nin de böyle bir tutuma sâhip olması beklenirken, *Dîvân*'ındaki şiiirlere bakıldığında günlük hayâtle iç içe bir şâir olduğu görülür⁸¹. San'at yapma kaygısından uzak⁸², hüner göstermek yerine sâde, duygulu, âşıkâne yazmayı tercih eder⁸³.

Şiiirlerinin konusu tasavvuf, aşk, sevgi ve rindlik; tarzı içli ve güzeldir⁸⁴. Hayâtının deneyimlerini anlatışı ise hâkimâne tarafını göstermektedir.⁸⁵

Kânûnî ve II. Selim için birer kasîdesi, kendisi için rahat bir dönem olan III. Murâd için yaklaşık on beş kasîdesi vardır. Bunlar arasında *Sûriyye*, *Gül-i Sâd-Berg* meşhûrdur. Nitekim tasavvufa karşı ilgi ve merâkı olan III. Murâd'ın emri ile bir bölümü tez konumuz olan *Fusûsu'l-Hikem* isimli eseri tercüme ve şerh etmiştir.

Nev'î Efendi'nin tarzında ve ifâdesindeki güzellikler muâsırlarından itibâren klasik edebiyatımıza kadar pek çok şâiri etkilemiştir. Bağdat'lı Rûhî, Nef'î, Nedîm, Nâmık Kemâl bu şâirlerden birkaçıdır⁸⁶.

⁷⁷ Mazioğlu, s. 148

⁷⁸ Nev'î, *Dîvan*, hzl: Dr. Mertol Tulum-M. Ali Tanyeri, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası 1977, s. 438

⁷⁹ Mazioğlu, ss. 151/ 152

⁸⁰ Dirioz, s. 95

⁸¹ Erol Çöm, “Nev'î Efendi *Dîvânı*'nda *Günlük Hayât*”, Selçuk Üniv. Türkiyât Araştırmaları Enstitüsü, Sayı 11 s. 202

⁸² Abdülbâkî Gölpınarlı, *Divan Şiiri XV-XVI Yüzyıllar*, Ankara: Varlık Yay. 1954, s. 24

⁸³ Mazioğlu, s. 150

⁸⁴ Gölpınarlı, s. 24; Mazioğlu, s. 148; Sefercioğlu, *agm.* s. 54

⁸⁵ Mazioğlu, s. 148; Sefercioğlu, *agm.* s. 54

Nev'î Efendi'ye âit şu mısralar onun mâneviyatını ve san'attaki mahâretini göstermektedir;

*Ben gâfil idüm gizlü ayân hep sen imişsin,
Canlarda vü tenlerde nihân hep sen imişsin
Senden bu cihân içre nişân ister idüm ben
Âhir bunu bildim ki, cihân hep sen imişsin*⁸⁷

III. ESERLERİ

A. Bütün Eserleri

Atâî, Nev'î Efendi'ye âit tefsir, kelâm, tasavvuf, akâid, fıkıh vb. konulardaki eserleri *Zeyl*'inde aşağıdaki şekilde zikretmektedir⁸⁸, bu eserlerin Türkiye kütüphaneleri veri tabanlarındaki kayıtları ise dipnotlarda verilmiştir.

1- *Netâyic el-Fünûn ve Mehâsin el-Mütûn*⁸⁹; Müellifimizin III. Murâd'a takdîm ettiği, kabul görmüş ve çok okunmuş bir eserdir. On iki fen⁹⁰ ve dalları hakkında değerli bilgiler veren ansiklopedik bir eserdir.⁹¹

2- *Tercüme-i Akâid*

3- *Risâle-yi Mantık*⁹²

4- *Şerh-i dû beyt-i Mesnevî*

⁸⁶ Diriöz makalesinde bu benzerlikleri örneklemektedir. Diriöz, ss. 96-98

⁸⁷ Nev'î, *Dîvan*, s. 583

⁸⁸ Atâî, s. 421-422

⁸⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfi'z-zünûn*, terc: Ramazan Balcı, İstanbul: Târih Vakfı Yurt yay. İstanbul 2007, c.4 s. 1540

Kütüphanelerde pek çok nüshası bulunmaktadır, bu nüshalardan bir tanesi; Beyazıt-Veliyüddin Efendi, nr. 2644 kayıtlı olmakla birlikte 119 varaktır.

Eser üzerine Nadir İlhan, "Nev'î Efendi; Netâyiciü'l-Fünûn ve Mehâsinü'l-Mütûn: Giriş-Metin-Dizinler" başlığı ile yüksek lisans tezi hazırlamıştır, Fırat Üniv. SBE, 1992

Diğer bir yüksek lisans tezi ise "Netâyic el-Fünûn ve 16. Yüzyıl Türk Düşüncesi" başlığı ile Ömer Tolgay tarafından çalışılmıştır (Danışman. Prof. Dr. Bekir Karlığa). Tolgay, *Netâyic el-Fünûn* adlı eseri "*İlimlerin Özü*" ana başlığı altında kitap olarak yayınlamıştır. İnsân yay. İstanbul 1995

⁹⁰ Atâyî, s. 421

⁹¹ Ömer Tolgay, *İlimlerin Özü-Netâyic el-Fünûn*, İnsân yay. İstanbul 1995, s.45; Nejat Sefercioğlu, *agm.* s. 53; Nadir İlhan "*Nev'î Efendi – Netâyic el-Fünûn ve Mehâsinü'l-Mütûn*" Tuncer Gülensoy Armağanı, hzl. Ahmet Buran, Kayseri: Bizim Gençlik Vakfı Yay. ss. 254-255

⁹² Tolgay, s. 522' de İst Üniv. Ktph. nr. 1725' de kayıtlı olduğunu ifade eder.

5- *Tercüme-i Kıssa-i Hz. Mûsâ*

6- *Tercüme-i Münşeât-ı Hâce Hân⁹³*

7- *Dîvân-ı Münşeât*

8- *Tahkîk-i Mes'elet-i İcâb ve İhtiyâr*

9- *Dîvân-ı Kâmil-i Eş'âr⁹⁴*

10- *Hasb-i hâl Manzûme-i Bedî'i'l-Minvâl⁹⁵*; 36 başlık altında tasavvuf konularını ele aldığı, Bâlî Efendi işâretiyle III. Murâd'a takdîm edilmiş küçük bir mesnevîdir.⁹⁶

11- *Nevâ-yı Uşşak⁹⁷*; mensûr eserlerindedir.

12- *MünâzaraTûtî ve Zâğ⁹⁸*

13- *Leylâ vü Mecnûn Bahrinden Muhtasar Bir Mesnevî*

14- *Muhassal el-Kelâmiyye⁹⁹*

15- Molla Fenârî'nin "*Risâle-i Kudsiyye*"sine Şerh

16- *Sûre-i Mülk Tefsîri*

⁹³ Karahan, s. 225'te British Museum 7701 no'lu kayıta bulunduğunu ifade eder.

⁹⁴ Kâtip Çelebi, c. 2 s. 670

Topkapı, Revân Köşkü, nr. 780, 116 vr.

Süleymaniye, Lala Efendi, nr. 447, 105-227 vr.

Tenkildi basımı Dr. Mertol Tulum-M. Ali Tanyeri tarafından İst. 1977'de hazırlanmıştır.

Rıdvan Uzunel, "*Nev'î Efendi Dîvânı'nda Bitkiler*" başlıklı yüksek lisans tezini Hacettepe Üniv. Ankara 1981 çalışmıştır.

Dîvân üzerine çalışılmış üç doktora tezi bulunmaktadır, bunlar;

M. Nejat Sefercioğlu tarafından "*Nev'î Efendi Dîvânı'nın Tahlili*" Ankara 1981'de hazırlanmış, Ankara: Akçağ

Yay. 2. basım 2001'de yayımlanmıştır.

Sabahat Deniz, "*Onaltıncı Yüzyıl Şairlerinden Bakî, Fuzulî, Hayâlî, Nev'î Efendi ve Yahyâ Dîvânlarında Kozmik Unsurlar*" MÜSBE, İstanbul 1992

Nuray Şimşek (Kartal) "*16. Yüzyıl Bâzı Divân Şairlerinin Türkçe Dîvânlarında Bitkiler; Bakî, Fuzulî, Hayâlî Beğ, Nev'î Efendi*" İstanbul 1994

⁹⁵ Süleymaniye, Çelebi Abdullah, nr. 296, 31 vr.

Hande Özer tarafından "*Nev'î Efendi'nin Hasb-i hâl'i*" isimli yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. 1995, MÜSBE

⁹⁶ Sefercioğlu, *agm.* s. 53

⁹⁷ Süleymaniye, Hacı Mahmut Efendi, nr. 2839, 72-92 vr.

⁹⁸ Süleymaniye, Nazif Paşa, nr. 1028, 15 vr.

⁹⁹ Kâtip Çelebi, c.4 s. 1288

Süleymaniye, Şehid Ali Paşa, nr. 1721, 32 vr.

17- Hocaîade'nin "*Tehâfüt*"üne hâşîye

18- Sühreverdî'nin "*Heyâkil en-nûr*" adlı eserinin Celâlüddin Devvânî tarafından "*Şevâkil en-Nûr*" adıyla yazılan şerhine hâşîye¹⁰⁰.

19- *Evâil-i Mevâkıf Hâşîyesi*

20- *Ta'likât ale'l-miftâh*

21- *Ta'likât ale't-telvîh*

22- *Ta'likât ale'l-Hidâye*

23- *Risâle fî Kelâmi'n-Nefs*

24- *Risâle-yi İlmiyye*

25- *Fusûs el-Hikem Şerhi Keşf el-Hicâb an Vechi'l-Kitâb*¹⁰¹; Tez konusu olarak bir kısmını çalıştığımız eser hakkında detaylı bilgi bir sonraki bölümde verilecektir.

Yukarıda Atâî tarafından zikredilen eserlerinin dışında diğer kaynaklarda verilen eserlerin isimleri aşağıda, kütüphane kayıtları ise dipnotlardadır.

26- *Kasîde-i Gül-i Sad-Berk*¹⁰²: III. Murad adına "fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün" vezniyle yazılmış yüz beyitlik bir kasîdedir. *Dîvân*'ında bulunmaktadır.

¹⁰⁰ Kâtip Çelebi, . c.4 s. 1642

¹⁰¹ Atâî, s. 422, Zirikli, c. IX, s. 199; M. Süreyyâ, c. IV, s. 634; Bursalı Mehmed Tahir, c. 2, s.438; Kâtip Çelebi, c. 3, s. 1009

Kayıtlı olduğu kütüphaneler ise şöyledir;

Süleymaniye, Hacı Mahmut Efendi, nr 2291, 337 vr.

Halet Efendi, nr. 208, 357

Hamidiye, nr. 665, 354 vr.

Hekimoğlu, nr. 468, 261 vr.

Kılıç Ali Paşa, nr. 582, 375 vr

Reşid Efendi, nr. 1078, 292 vr.

Şazeli Tekkesi, nr. 157, 59-96 vr.

Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Emânet Hazîresi, nr. 1252, 423 vr.

¹⁰² Süleymaniye, Esad Efendi, nr. 3436, 46 vr.

Dünyânın ders alınması gereken olaylarından bahseden, dînî-tasavvûfî içerikli bir kasîdedir.¹⁰³

27- *Pendnâme-i Nev'î Efendi*¹⁰⁴

28- *Faslun fî Fazîleti'l-İşk; Nevâ-yı Uşşak* isimli eserinin sonunda aşkın mâhiyetini anlattığı 13 sayfalık mensur bir eseridir.¹⁰⁵

29- *Kasâid li-Nev'î Efendi*¹⁰⁶

30- *Mersiyyeler*¹⁰⁷

31- *Sâkînâme*¹⁰⁸

32- *Gevher-i Râz*¹⁰⁹

33- *Kasîde-yi Sûriyye; Şehzâde Mehmed'in* sünnet töreni münâsebetiyle kaleme aldığı tanınmış bir eseridir.¹¹⁰

34- *Şerh-i Ta'lim el-Müteallim*¹¹¹

35- *Fezâil el-Vüzerâ ve Hasâil el-Ümerâ*¹¹²; Koca Sinan Paşa adına yazılmış 14 sayfalık bir eserdir. Ağır bir dili vardır.

36- *Risâle-i Şikâyet-i Rûzigâr; Fezâil el-Vüzerâ* isimli eserin sonunda yer alan 4 sayfalık bir eserdir.¹¹³

¹⁰³ İ. Çetin Derdiyok, “*Gül-i Sad-Berk*”, DİA, c.14, s. 225

¹⁰⁴ Süleymaniye, Esad Efendi, nr. 2861, 106-117 vr.

¹⁰⁵ Sefercioğlu, *agm.* s. 54

Eser üzerine Semra Köse yüksek lisans tezi çalışmıştır.

¹⁰⁶ Tolgay, s. 48'de Köprülü, nr. 719/8'de kayıtlı olduğunu söylemektedir.

¹⁰⁷ Süleymaniye, Esad Efendi, nr. 3415, 86-88 vr.

¹⁰⁸ Süleymaniye, Esad Efendi, nr. 3455, 14 vr.

¹⁰⁹ Vassâf, s. 336; Bursalı Mehmed Tahir, C. 2, s.437

Süleymaniye, Esad Efendi, nr. 3385, 59-67 vr.

¹¹⁰ Karahan, C. IX. 2. 224

¹¹¹ Zirikli, C. IX, s. 199; Kâtip Çelebi, c.1 s. 375

Süleymaniye, Fatih, nr. 5388, 69 vr.

Süleymaniye, Hacı Mahmud, nr. 1869, 104 vr.

¹¹² Bursalı Mehmed Tahir, C. 2, s.438

¹¹³ Tolgay, s. 49

37- Sinan Paşa'ya Mektup; Sinan Paşa'nın "şâir ehl-i ilim olmaz" sözü üzerine şâirlerin de ilim sâhibi olabileceklerini, Hz. Peygamberin şiir ve şâirleri sevdiğini sanatlı bir dille ifâde ettiği mektubudur.¹¹⁴

38- *Hadîs-i Erbaîn Tercemesi*¹¹⁵; Manzûm bir eseridir, Konuları bakımından dört bölüme ayrılmış olan hadisler birer kıt'ayla tercüme edilmiştir.¹¹⁶

39- *El-fark beyne Mezhebeyi'l-Eş'ariyye ve'l-Mâturidiyye*¹¹⁷

40- *Risâle-yi Kelâmiyye*¹¹⁸

41- *Ebyât-ı Münciye min Şerhi Nev'î Efendi ale'l-Fusûs*

42- *Kenz el-hakâyık ve şerhi*¹¹⁹

43- *Risâle mine'l-mantık ve'l-Âdab*

44- *Risâle fî İlmi'l-cedel ve'l-Münâzara*¹²⁰

45- *İsâgoci Şerhi*¹²¹

46- *III. Sultan Murâd Mersiyyesi*¹²²

47- *Tercî-i Bend*¹²³

48- *Fâl-i Kur'ân-i Azîm*¹²⁴

¹¹⁴ Sefercioğlu, *agm*, s.54

¹¹⁵ Sefercioğlu'nun tek nüsha olarak verdiği kayıt, Hacı Selim Ağa-Kemankeş, nr.50/2 5a-10a vr. şeklindedir. Eser üzerine iki yüksek lisans tezi çalışılmıştır;

Gülçin Aras, "Nev'î Efendi'nin Nevâ-yı Uşşak ve Tercüme-i Hadis-i Erbaîn Adlı Eserleri", 1997 MÜSBE

Semra Köse, "Nev'î Efendi'nin Nevâ-yı Uşşak, Tercüme-i Hadis-i Erbaîn ve Faslın fî Fazileti'l-Işk Adlı Eserleri" 2001 MÜSBE

¹¹⁶ Sefercioğlu, *agm*, s. 53

¹¹⁷ Zirikli, C.IX, s.199

Süleymaniye, Pertev Paşa, nr. 607, 1-51 vr.

¹¹⁸ Süleymaniye, İbrahim Efendi, nr. 860, 94-96 vr.

¹¹⁹ Tolgay, s. İst. Üniv. Ktp. nr. A.6-3405

¹²⁰ Vassâf, s. 336

Süleymaniye, Esad Efendi, nr. 3808, 134 vr.

¹²¹ Süleymaniye, Serez, nr. 3934 47-57 vr.

¹²² Kaynaklarda kaydı verilmemiş bu mersiye için bkz. Süleymaniye, Reşid Efendi, nr. 1046 42-45 vr.

¹²³ Kaynaklarda kaydı verilmemiş bu tercî-i bend için bkz. Süleymaniye, Reşid Efendi, nr. 850 113-115 vr.

¹²⁴ Kaynaklarda kaydı verilmemiş bu çalışması için bkz. Süleymaniye, TÜYATOK nr. 174 31a-32a vr.

49- Şerh-i Cevâb İbn Sînâ Bâ Suâl-i Ebî Saîd¹²⁵

B. Keşfü'l-Hicâb min Vechi'l-Kitâb ve Özellikleri

Nev'î Efendi'nin bu eseri için *Sefîne* sahibi; “*Fusûs*'u anlaması ve tercüme etmesi kemâline delâlet eder.”¹²⁶ derken, Muallim Nâci tarafından; “eserlerinin en muazzamı”¹²⁷ olarak ifâde edilir.

Eser Sultân III. Murâd emriyle yazılmış, sultân tarafından isimlendirilmiştir, Nev'î Efendi bunu hem şerhine başlamadan evvel hem de ilk varaklarda ifâde etmektedir:

“Tâ ki Cenâb-ı Sultân'dan tesmiye-i te'lîf; “*Keşfü'l-Hicâb min Vechi'l-Kitâb*” kılındı. Ve bi'l-cümle sahîfe-i her-kâr unvân-ı ceffe'l-kalem ve ceffe'l-kitâb ile muanven idiği âşikâr olup, bizzât emr-i fâil-i muhtâra ve bi'z-zât ve bi'l-vâsita teklîf-i sultân-ı kâm-kâra ki, tercüme-i kitâb *Fusûsu'l-Hikem*'dir, imtisâl ettim.”¹²⁸

“Keşfü'l-Hicâb”, “perdelerin, örtülerin keşfi, açığa çıkması”; “Vechi'l-Kitâb” ise “kitâbın yüzünde, üzerinde” mânâlarına gelmekte ve dolayısıyla “*Keşfü'l-Hicâb min Vechi'l-Kitâb*”, “Kitâbın yüzünde, üzerinde bulunan perdelerin, örtülerin kaldırılarak sırların açığa çıkarılması” anlamını taşımaktadır.

İbn-Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem* adlı eserinin tercüme ve şerhi olan bu eserin, çalışmamıza esas olan nüshası, müellif hattı olup, H. 1002 (M. 27.09.1593) târihinde istinsah edilmiştir. Siyah tam nefis meşin ciltli, şemseli, miklepli, ön ve arka kapaklarının iç tarafları ebrûlu, 242x140 (173x82) mm. eb'âdında, âharlı beyaza yakın sarı kağıda yazılmış olan, 1+452 yapraktan oluşan, her varağın bir yüzünde 19 satır bulunan, ta'lik hattıyla yazılmış olan eserin, müellifin 1 rakamıyla numarlandığı varağında yer alan dîbâceden önceki 1a yaprağında:

“*Fusûs*'u şerh için emreyleyip Nev'î Efendi'ye Hüdâvend-i Cihân Sultân Murâd ol şâh-ı diyâr-ı dil,

¹²⁵ Kaynaklarda kaydı verilmemiş bu çalışma için bkz. Süleymaniye Pertev Paşa, nr. 614 187 vr.

¹²⁶ Vassâf, c.3, s. 335

¹²⁷ M. Naci, s. 329

¹²⁸ Nev'î, vr. 5a

Tamâm oldukça ol şerhin fedâyi’-i senâ-küster

Dedi târîhini *Şerh-i Fusûs-i Nev’î* kâmil. Sene 1002”

şeklinde istinsah sebebi ve târihi açıklanmaktadır. Bu açıklamadan önceki önlü arkalı yaprağında ise “*Fihrist-i Fusûsu’l-Hikem*” başlıklı fihrist bulunan, dîbâcesinin başladığı 1b ve 2a yapraklarında cedvelleri yaldızlı, ser-levhası mavi boya ve yaldızlı bir şemse ile müzehhebdir. 3a yaprağının 5. satırından sonrasına kadar; kıt’a, na’t, şi’r, nazm, nesir, mesnevî, rubâî, ba’zı ara kelimeler, nokta ve virgüller yaldızla belirginleştirilmiş, daha sonra kırmızı mürekkeble ifâde edilmiştir. *Fusûs*’un asıl metni kırmızı mürekkeble yazılmış, âyet ve hadîslerin altı bir miktar varakta yaldızla, bir miktar varakta kırmızı mürekkeple çizili; asıl metin, âyet ve hadisler çoğunlukla harekeli; fass başlıkları bulunduğu metin içinde ve sayfa kenarlarında kırmızı ile belirtilmiştir.

Zamânının mühim âlim ve şâirlerinden Nev’î Efendi *Keşfü’l-Hicâb*’ı Osmanlı Türkçesi ile kaleme almıştır. Osmanlı Klasik Türkçesi olarak adlandırılan bu döneme âit eserde, XVI. yy. nesrinin izleri görülmektedir. Divân edebiyâtının belirgin vasfı olan ağdalı dil, Farsça ve Arapça terkîblerle karşımıza çıksa da Nev’î Efendi dilinin çok ağır olmadığını, kendi dönemine göre biraz daha sâde olduğunu ifâde edebiliriz. Nitekim dilde san’at, Nev’î Efendi’ye için mânâdan sonra gelmektedir. Ancak yine de sultan isteği ile yazılan bu eserin, halka hitâb etme gibi bir maksadının olmadığı göz önünde bulundurulursa; hikâye, benzetme, nesirde secî gibi dil unsurlarının fazla kullanılmadığının, tasavvufî anlamda bilhassa karışık mes’elelerin açıklanması ve izâh edilmesinin ön planda tutulduğu yüksek dilde bir şerh olduğu görülmektedir.

Kitâbın başlangıcından Sâlih Fass’ının sonuna kadar olan ilk yarısı (220b varağına kadar) tarafımızdan çalışılmıştır.

Elimizdeki şerh, kendi döneminin şerhleri gibi asıl metin cümleleri verilerek, bu cümleleri bazen olduğu gibi açıklama, bazen de gerekli görülen yerleri biraz daha açarak geniş bir izâh ile hem tercüme hem de şerh etmektedir.

Nev'î Efendi'nin faydalandığı kaynaklar ve kullandığı dil üzerinde ifâde gücü dikkate alınırca Türkçe, Arapça ve Farsça'ya olan vukûfu eserde karşımıza çıkmaktadır. Nitekim o söyleyeceklerini çok rahatlıkla dile getirmektedir. Dilde olan mahâreti, kaynaklarını kullanırken hangi şârihin hangi harf yâhut kelimeyi niçin, nasıl kullandığını, kendisinin neyi, niçin tercih ettiğini kelime mânâları ve i'râb özellikleri ile izâh etmesiyle de karşımıza çıkmaktadır. Gerek şerhin asıl metninde gerekse de derkenârda faydalandığı kişi ve eserlerin isimleri zikretmektedir.

Tasavvûfi hayât ve düşüncenin *Kur'an* ve sünnet kaynakları temelli geliştiği gözönünde bulundurulursa¹²⁹ bir tasavvuf klasiği olan *Fûsûs* 'un elimizdeki şerhinin de *Kur'an* ve hadîs eksenli ortaya çıkması kaçınılmazdır. Dolayısıyla Nev'î Efendi sık sık âyet ve tefsîrlerinden faydalanmıştır. Kādî Beyzâvî ve Fahreddîn Râzî eserde ismi zikredilen müfessirlerdendir. Bâzen âyetleri kendisi açıklamaktadır. Tasavvûfi olarak yaptığı şu tefsîr dikkat çekmektedir:

“Ya'nî Âdem'in nefsi vâhid olup, mebde'i cemî'-i keserât olduğuna delildir. Allâhu Teâlâ'nın kavî-i mezkûru ki, buyurur. **يا ايها الناس** [Ey insanlar sizi tek bir nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilen yayan Rabbinize itaatsizlikten sakının. (Nisâ, 4/1)] Ve âyetin âlem-i ceberruta nisbet ma'nâsı “İttikâ edin ol Rabbinizden ki, sizi ayn-ı vâhidde halk edip ki, akl-ı evveldir. Ba'dehû akıldan zevcini halk edip ki, nefsi küllîdir. Ondandır bu ikisinin ictimâ'ından sâir ukûl ve nüfûs-i mücerredâtı halk etti” demektir. Ve âlem-i melekûta nisbet ma'nâsı “sizi nefsi külliyyeden halk edip ve bu ikisinden nüfûs-i nâtıkayı halk etti” demektir. Ve âlem-i mülke ve şehâdete nisbet ma'nâsı zâhirdir ki, “evvelâ Âdem-i suveriyeyi halk edip, ba'dehû Âdem'in dıl'-i eyserinden ya'nî sol **ايكوسندن** [?] Havvâ'yı halk edip ba'dehû bu ikisinden haml u sifâd ile zürriyyât-ı zekûr ve inâsı halk edip ricâl-i kesîre ve nisâ ile âlemi ma'mûr etti.” demektir. Vallâhu a'lem”¹³⁰

Ayrıca şerhinde “Nebî ve Allah Rasûl” diye belirterek hadîslere sıklıkla yer vermektedir. Tefsîr ve hadîs ilimlerinin yanı sıra “bu şerh-i şerîfde akâid-i İslâmiyyeye

¹²⁹ Prf. Dr. Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004, s. 54

¹³⁰ Nev'î vr. 35b

çok inâyet olunmuştur.”¹³¹ şeklindeki açıklaması doğrultusunda akâid mezheplerinin görüşlerini de eserinde zikretmektedir. Mutasavvıfların görüşleri “tahkîk ehli ve nuhakkikler” ifadesi ile verilmiş, İsrâki düşünce, kelâmcılar, felsefe ve mantık ilmine âit ifâdelere, yahûdî ve nasrânilerin bazı görüşleri, kozmoloji ve riyâziyyeye âit ifâdelere faydalanılmıştır. Özlü sözlerden, atasözü, deyim ve kaziyelerden istifâde edilmiştir. Görüşler, “mütেকellimîn, işrâkiyyûn, hükemâ, yehûd kavmi, nasrâniyyûn” gibi kelimelerle ifâde edilmiştir.

Eserde Nev’î Efendi, *Fusûs* müellifi İbn Arabî için, “Hazret, Şeyh-i Ekber, Şeyh Kuddise Sirruh, Şeyh-i Kâmîl, Şeyh-i Musannif Kuddise Sirruhu’l-Azîz” gibi hürmet ifâdeleri kullanmakta, kendi görüşlerini daha çok “Fakîr eydürün, hakîr, fakîr-i dil-şikeste” diye belirtmektedir.

Eserde ara ara Nev’î Efendi’nin III. Murad ile aralarında geçen görüş alış-verişi, karşılıklı şiirleri ve hattâ rü’yâlar yer almakta, Şeyh Şa’bân Efendi’nin Sultân’a ait rü’yâyı tâbiri ve bu rü’yânın da şerh ile alâkası şöyle zikredilmektedir:

“Zîrâ ism-i Adl’in ve Muksit’in muktezâsı budur ki, her ayn-ı sâbite isti’dâd-ı ezelîsi üzerine istediğin[i] vere.

قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ

[De ki: “En üstün delil yalnızca Allah’ındır. O, dileyseydi elbette sizin hepinizi doğru yola iletirdi.” (En’am, 6/149)] Ma’lûm ola ki, bu fakîr-i dil-şikeste bu makâmın şerh ve beyânı sadedinde dil-beste iken, nâ-gâh-ı cenâb-ı pâdişâh-ı cihân-ı penâhdan hatt-ı hümâyûn vârid olup, bu hüccet-i mazmûnu beyân etti ki, âlem-i misâlde “iki mübârek ellerinde bir la’l-i rummânî ki, cüssede misâl-i kubbe ve gûn-kevn gibi bir yük veli-meânî vâ, muttasıl deverân ettiler ve bu beyt-i latîfi lisân-ı şeriflerinde cereyân ettiler ki, şiir:

انكشت من نموده چومهر بيمبري

وروست من جهان شده جام سكندري

¹³¹ Nev’î, vr. 143a

[Benim parmağım peygamberlik mührü gibi görünüyor,

Benim elimde dünyâ İskender'in kadehi gibi olmuştur.]

Bâ'dehû misâlden hayâle ve hayâlden şehâdete gelip vâkı' hâli, bendeye varaka ile i'lâm ve şeyhi'ş-şüyûh Şa'bân Efendi'ye vâkıa-yı inhâdı i'lân etmek fermân-ı âlîşân oldukda, sûret-i hâl azîzin mir'ât-ı zamîr-i saâdet semîrine mukâbil kılınıp, böyle ta'bîr buyurdular ki, “pâdişâhın kalb-i şerîfleri havze-i tasarruflarına dâhil olmuş. Min-ba'd nefislerine gâlib-i mutlak olmuşlar. Vâkıâ yed-i tasarrufdur ve yedinin birisi fâiledir ki, vücûb-i tarafıdır ve birisi kâbiledir ki, imkân-i tarafıdır. Vücûbdan olan feyzi imkân kabul eder. Ve la'lin cüssesi kubbe gibi olmak, kalb-i sanevberînin şekline ve levni dahi levnine uc-bi müşâbihdir, “beyt”in ma'nâsı hod ayn ile “kalbin sıfatı”dır ki, câm-ı cihân nümâdır. Bu cümleden mâadâ bu vâkıa-i hasene hîn-i teceme-i *Fusûs*'da vâkı' olan ibâret-i yedeyne muvâfık olması nevâdır, ittifâkıyâttandır. Ve kerâmet-i âlîleridir, ol sebab ile teberrûken bu mahalle kitâb olundu.”¹³²

Müellif, şâirlik vasfını kullanarak eserde kendisine âir şiirlere yer vermektedir. Ayrıca dönemin sultânı III. Murâd'ın da fazlaca şiiri ve başkalarına ait beğendiği şiirler de eserde yer almakta, şiirlerin zenginliği eseri okumada bir zevk unsuru olmaktadır.

Eserde kullanılan cümleler dönemin belirgin özelliklerinden devrik cümlenin güzel örneklerini sunmaktadır. Meselâ; “Ba'dehû teşbîh edip, semî' ve basîrdir ki, mahlûkta sâbit olan kuvvet-i sem' ve kuvvet-i basar ile Hakk'ı halka benzetti, iştiricidir ve görücüdür demekle.”¹³³ gibi.

Şerhde sıklıkla, Farsça'dan alınmış “ki ve eğerçi” edatları, o dönemde nesirde ziyâdesiyle kullanılan “ve, dahi” edatları, ayrıca açıklamasına başlamak ve pekiştirmek, için “ya'nî, zîrâ, pes, bu takdirçe, ba'de, ba'dehû, hergiz” gibi kelimeler kullanılmaktadır.

Noktalama işâretlerinin bulunmadığı bu dönemde vurguları ve araları ifâde etmek için kırmızı mürekkeble bu ihtiyâç giderilmeye çalışılmıştır. Geneli harekesiz

¹³² Nev'î, vr. 58a-58b

¹³³ Nev'î, vr. 73b

olan metinde, bazı kelimelerin okunuşunda aynı yazılıştan kaynaklanan karışmaları engellemek, bazılarında da doğrudan okunmasını sağlamak için hareke kullanılmıştır “ol ile evvel” gibi.

Bugün “e” sesi ile telaffuz edilen, Eski Anadolu Türkçesi’nde “i” şeklinde kullanılan kelimeler kullanılmıştır: “dimek→demek, girü→geri, virmek→vermek” gibi.

Düzlük ve yuvarlaklık yönünden de bazı kök ve eklerde uyumsuzluklar bulunmaktadır: “kendü→kendi, işledüğü→işlediği, idüğü→idiği, bilevüz→biliriz, olavuz→oluruz, kapu→kapı, senün→senin, benüm→benim, anı→onu, edevüz→edesiniz, ulur/ulmaz→olur/olmaz, niçün→niçin, nedür→nedir, temgm→tamâm, câhilüz→câhiliz, ider→eder” gibi.

Türkçe ifâdeler kullanılmaktadır, “uyhu→uyku, urdu→vurdu, ötürü, orta, yaban, kande→nerde, kangı→hangi, kaçan, ancileyin, ıssı→sâhibi, ol→o, şol→şu, yoğ→yok, düş, türemek, öz, bâzı, kimesne, eyitmek, eydürin→derim” gibi.

Dilde ses ve hece düşüklükleri ve seste yuvarlama mevcuttur: “bilem→bileyim, edem→edeyim, bileler→bilsinler, anlayalar→anlasınlar, ola→olsun, olam→olayım, oları→onları, kıla→kılsın, olduğun→olduğunu, olası→olasınız, kılası→kılāsınız, kala→kalsın, komak→koymak, olaydı→ola idi” gibi.

1. Kütüphânelerdeki Nüshaları

1-Tarafımızdan esas alınan nüsha ise müellif hattı olup Köprülü Kütüphânesi-Fâzıl Ahmet Paşa Bölümü nr. 715/297.7’de kayıtlı bulunmaktadır. H. 00.00.1002 / M 27.09.1593 yılında istinsah edilmiştir. Diğer nüsha kayıtları ise:

2- Topkapı Sarayı-Emânet Hazînesi, nr. 1252, 423 vr.

Süleymaniye Kütüphânesi;

3-Nûruosmaniye nr. 2464, 262 vr.

4-Reşid Efendi nr. 1078, 292 vr.

5-Kılıç Ali Paşa nr. 582, 375 vr.

6-Hekimoğlu nr. 468, 261 vr.

7-Hamidiye nr. 665, 354 vr.

8-Halet Efendi nr. 208, 357 vr.

9-Hacı Mahmut Efendi nr. 2291, 337 vr.

10-Şazeli Tekkesi, nr. 157, 59-96 vr.

şeklindedir.

2. Kaynakları

Nev'î Efendi, eserinde faydalandığı şerhleri şu şekilde zikreder: “Eğerçi hâlen istimdâd ettiğim şürûhundan, şerh-i Cendî ve şerh-i Dâvud-i Kayserî ve şerh-i emlahi'l-müteahhirîn Mevlânâ Câmî'dir (Kaddesâllah-u esrârahum).”¹³⁴ Müellifin zikrettiği kaynakları kısaca tanıtılacaktır.

a. Müeyyidüddin el-Cendî ve *Şerh-i Fusûsu'l-Hikem*'i

“Ebû Abdillâh Müeyyidüddîn b. Mahmûd b. Saîd b. Muhammed el-Cendî” Künyeli, *Fusûs*'un ilk şârihi olarak bilinen bir mutasavvıftır¹³⁵. Türkistan'ın Cend şehrinde 628 (1230) yılları civârında doğduğu kabûl edilir. Âilesi ve hayâtının bir kısmı hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır¹³⁶.

Cendî hayâtında mâsivâ ve Hak arasında bir tercih yapmak ister. İlk işteceği âyeti hayâtına esas alan Cendî, Tevbe sûresi 24. âyeti işitince, kuvvetli bir cezbe ile tasavvufa yönelir. Kendisini engellemek isteyen babasına annesinden kalan bütün mîrâsı bağışlayıp, hanımına ise mehrine karşılık binlerce altın ödeyerek dünyâyı terk eder, Hakk'a yönelir ve hacca gider. Sadreddîn Konevî'nin derslerine katılır, Konevî'ye

¹³⁴ Nev'î, vr. 4b-5a

¹³⁵ Süleyman Uludağ, “Cendî” DİA c. 7 s. 361

¹³⁶ Uludağ, s. 361

on yıl hizmet eder, O'nun yanında çilesini çıkarır¹³⁷ ve sülûkünü tamamlar. Şeyhinin vefâtı üzerine Bağdat'a giderek şeyhinin halîfesi vasfıyla irşâd faâliyetlerinde bulunur.

Vefât târihi ve yeri kesin olarak bilinmemektedir. Kaynaklarda 691 (1292), 695 (1296), 700 (1301) şeklinde değişik târihler verilmektedir¹³⁸.

Sadreddin Konevî'nin önde gelen mürid ve halîfelerinden olan Cendî, Şeyh'inin talebi üzerine *Fusûs*'u şerh etmiştir¹³⁹. *Fusûs*'u tam metin olarak şerh ettiği için teknik olarak ilk *Fusûs* şerhi olarak bilinir¹⁴⁰. Dolayısıyla kendisinden sonra gelen şârihlere kaynaklık etmiştir¹⁴¹. Kâşânî¹⁴², Rükneddin Mes'ûd b. Abdullâh eş-Şirâzî', Abdurrahmân Câmî Cendî'den istifâde edenler arasındadır. Yazıcıoğlu Mehmed, Cendî'nin şerhine *el- Müntehâ* isimli bir şerh yazmış, kardeşi Ahmed Bîcân bu eseri Türkçe'ye şerh etmiştir¹⁴³.

Cendî'nin *Fusûs* şerhi, Celâlüddin Âştîyânî tarafından yayınlanmıştır (Meşhed 1982). Eserin İstanbul kütüphânelerinde on kadar nüshası bulunmaktadır¹⁴⁴. Bu nüshalardan biri Süleymâniye Ktp. Nâfiz Paşa, nr. 538 'da kayıtlıdır.

Nefhatü'r-Rûh ve Tuhfetü'l-Fütûh, Dîvân, Kasîdetü'l-Gaybiyye ve Muhtasar fî Lüzümi't-Tecrîdi'l-Küllî Zâhîren ve Bâtinen an Mâsivâllah Cendî'nin eserlerinden birkaçıdır¹⁴⁵.

b. Dâvud-ı Kayserî ve Matla'ü Husûsi'l-Kilem fî meânî Fusûsi'l-Hikem'i

Osman Gâzî devrinde yaşamış olan Kayserî,¹⁴⁶ “İlk Osmanlı müderrisi”¹⁴⁷ olarak tanınmakta, dolayısıyla Osmanlı düşünce geleneğinin şekillenmesinde büyük bir

¹³⁷ Müeyyidüddin el-Cendî, “*Vuslat Yolu, nefhatü'r-rûh ve Tuhfetü'l-Fütûh*” çev. Hayredin Yılmaz. İstanbul: İnsân Yay. 1996, künyeli kitapta yer alan, Necib Mail Hirevi'ye ait yazıdan, s. 15

¹³⁸ Uludağ, s. 361

¹³⁹ Uludağ, agm. s. 361

¹⁴⁰ Abdürrahim Alkış, “*Abdürrezzak Kâşânî ve “Şerhu Fusûsi'l-Hikem” Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlîli*” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mahmut Erol Kılıç, MÜSBE, İstanbul 2008) s. 29

¹⁴¹ Câmî, s. 634

¹⁴² Detay için bkz. Alkış, s. 29

¹⁴³ Uludağ, s. 261

¹⁴⁴ Alkış, s. 29

¹⁴⁵ Uludağ, s. 361

¹⁴⁶ Taşköprülüzâde, *Eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* çev. Muharrem Tan İstanbul: İz yay. 2007 s. 27

¹⁴⁷ Mehmet Bayraktar, “*Dâvud-ı Kayserî*”, DİA, c.9 s.32

paya sâhip olduğu¹⁴⁸, Osmanlı ilim ve geleneğinin onunla başladığı kabul edilmektedir¹⁴⁹. Hayâtı hakkında bildiklerimiz sınırlıdır. Kayseri’de doğduğu kabul edilmektedir¹⁵⁰.

Kayserî, tahsil hayâtına Kayseri’de başlar, dînî ilimlerini alabilmek için Mısır’a gider. Konevî’nin talebelerinden Abdürrezzak Kâşânî ile İran’da tanışır. Orhan Gâzi tarafından İznik’te ilk Osmanlı Medresesi’ne müderris olarak tâyin edilir. İznik’te vefât ettiği kabul edilir. Vefat târihi hakkında h.751, 745 gibi farklı târihler verilmektedir.

Kayserî, dîni ve aklî ilimlerde derinleşmiş, fıkıh, hadis, tasavvuf, kelâm ve felsefe alanlarında ilim sâhibi bir zât idi. Tasavvuf nazariyesi olarak İbn Arabî okuluna bağlıdır ancak irşad faâliyeti yürüten bir şeyh değildir¹⁵¹.

Kayserî *Fusûs* şerhini hocası Kâşânî’nin *Fusûs* şerhinden iki sene sonra kaleme alır. Eserinde Kâşânî şerhinden faydalandığını ve vezîr Gıyâseddîn Muhammed’e ithâf ettiğini yazar. Şerhine on iki mukaddeme ile başlar¹⁵². Kayserî, şerhi ile kendisinden sonra gelenleri etkiler, bu kişiler arasında Şeyh Bedreddin, Molla Fenârî, Sofyalı Bâî Efendi, Abdullah Bosnevî, İsmâil Hakkı Bursevî gibi isimler bulunmaktadır. Sünnî isimlerden başka Haydar el-Âmülî ve Molla Sadrâ Şîrâzî gibi İranlı filozoflar üzerinde de etkili olmuştur. Kendisi henüz hayatta iken eseri Anadolu dışına çıkmıştır.¹⁵³

Şerhinin birçok yazma nüshası mevcuttur. Nüshalarından birisi, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya nr. 1898’de kayıtlıdır. İlk olarak Tahran’da 1229’da basılmıştır¹⁵⁴.

c. Molla Câmî ve *Nakdû’n-Nüsûs* ve *Şerhu Fusûsi’l-Hikem’i*

¹⁴⁸ Prof. Dr. Bekir Karlığa, “*Osmanlı Düşüncesinin Oluşumu*”, Osmanlı, Ankara: Yeni Türkiye Yay. 1999, c. 7, s. 33

¹⁴⁹ Prof. Dr. Mehmed Bayraktar, *Dâvûd-i Kayserî ve Osmanlı İlim Geleneğinin Teşekkülü*, Osmanlı, Ankara: Yeni Türkiye Yay. 1999, c. 7, s. 57

¹⁵⁰ Alkış, s. 30

¹⁵¹ Bayraktar, ss. 32-33

¹⁵² Alkış, s. 30

¹⁵³ Bayraktar, s. 34

¹⁵⁴ Alkış, s. 31

Nüreddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî künyesiyle bilinmekte ve daha çok “Molla Câmî” şeklinde tanınmaktadır. 23 Şabân 817’de Horasan’ın Câm şehrinde doğar¹⁵⁵.

İlim tahsîli için seyahatlerde bulunur. Devrinin önemli isimlerinden ders alır. Semerkan’da Sa’deddîn’i Kaşgârî’ye intisâb eder. Onun vefâtından sonra Hâce Ubeydullâh-ı Ahrâr’a bağlanır¹⁵⁶.

18 Muharrem 898’de Herat’ta vefât eder. Şeyhi Sâdeddîn Kaşgârî’nin yanına defnedilir. Ali Şîr Nevâî ve mürîdlerinden Süheylî, Câmî’nin vefâtı üzerine mersiye yazar.

Fars dilinin en büyük üstâdlarının sonuncusu sayılır. Eserlerinde Arapça da kullanmıştır. Türklerle kurduğu yakın ilişkiler sonucu eserleri Anadolu’da da yayılmıştır. Kırk beşin üzerinde eseri bulunmaktadır.

Nakdü’n-Nüsûs fî şerh-i nakşü’-fusûs isimli eseri *Fusûs*’un bir ihtisârıdır (Beyazıt Dev. Ktp. Beyazıt nr. 3756). Daha sonra bu eseri *Nakdü’n-Nüsûs* adıyla şerhetmiştir (Süleymaniye Ktp. nr. 473). Te’lîfi 863 (1459) yılında tamamlanmıştır. W. William Chittick tarafından 1977’de Tahran’da basılmıştır¹⁵⁷.

d. Diğer Kaynakları

Müellifin kaynak olarak isimlerini zikretmediği ancak eserinde geçen şahıs ve eser isimleri ise; Ebû Ali [Sînâ]¹⁵⁸, Fahreddin Râzî¹⁵⁹, Kâdî Beyzâvî¹⁶⁰, Kadızâde

¹⁵⁵ Alkış, s. 32

¹⁵⁶ Alkış, s. 32

¹⁵⁷ Ömer Okumuş, “Câmî” DİA c. 7, ss. 95-96

¹⁵⁸ **Ebû Ali b. Sînâ**; İslâm dünyasında bu ismi ile, Batı’da ise “Avicenna” olarak tanınmakta ve “filozoflar prensi, tabipler sultanı, eş-şeyhu’r-reîs, hüccetü’l-Hak” gibi isimlerle anılmaktadır. 370/980-981’de Buhâra yakınlarındaki Efşene-Afşana’da doğdu. Tasavvufu alâkalı eserleri mevcuttur. Tam adı Ebû Ali el-Hüseyn b. Abdullah b. Sînâ’dır. (bkz. Dilâver Güner, “Süfi” *İbn Sînâ*(ö. 428/1037) ve “*Makâmâtü’l-Arifin*”i TİAD yıl 2 sayı 6 Mayıs 2001 s. 121-129)

¹⁵⁹ **Fahreddin Râzî**; 543 (1149) da Rey’de doğdu. Şâfi ve Eş’arî kaynaklarında “İmam” ünvanıyla anılmakta olan meşhûr bir kelâm, felsefe, tefsîr ve usûl-i fikh âlimidir. Pek çok alanda gösterdiği başarıdan dolayı “allâme” ünvanı almıştır. Mecdüddîn el-Cîlî’den ders almış, pek çok ilim yolculuğunda bulunmuş, eserleri ve talebeleri vesilesiyle görüşleri yayılma imkânı bulmuştur. Gazzâlî vesilesiyle tasavvuf alanına meyletmiştir. *Tefsîrü’l-Kebîr* diye bilinen tefsîri meşhûrdur. (Yusuf Şevki Yavuz, “*Fahreddin er-Râzî*” DİA c. 12, ss. 89-94)

¹⁶⁰ **Kâdî Beyzâvî**; Şiraz yakınlarındaki “Beyzâ” kasabasında doğmuştur. İslâm ilimlerinin hemem hemen her dalında eser te’lif etmiş ve “allâme” ünvanını almıştır. Bilhassa tefsîr, kelâm, fikh, ve usûl-i fikh sahâlarında derinleşmiş ve bu sahâlarda eserler vermiştir. Hadis, nahiv, mantık, astronmi, târih, kozmografya ve gramerle de

Rûmî¹⁶¹, Sadreddîn Konevî¹⁶², “İhvân-ı Safâ Müellifi”¹⁶³, III. Murâd, Sarhoş Bâlî Efendî, Şeyh Bedreddîn Simâvî ve *Vâridât*’ı, *Gülşen-i Râz*¹⁶⁴ sâhibi, Muhammed Şehristânî ve *el-Milel ve’n-Nihal*¹⁶⁵’i, Hasan Çelebi¹⁶⁶ ve *Şerh-i Mevâkıf Haşiyesi*, Mağribî¹⁶⁷, Hamdî¹⁶⁸, Hallâc-ı Mansûr¹⁶⁹, Şeyh Hasan Sâmi, Gazzâlî, Şeyh Ferîdüddîn

ilgilenmiştir. Eserleri uzun yıllar Osmanlı medreselerinde ve ilim meclislerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. (bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “*Beyzâvî*” DİA c. 6 ss. 100-102)

¹⁶¹ **Kadızzâde Rûmî; (ö. 844/1440’dan sonra)**, Matematikçi ve astronom olarak tanınmaktadır. Kadızzâde lakâbıyla tanınmadan evvel “Mûsâ Paşa” veya “Mûsâ Çelebi” diye bilinmekteydi. Dînî ve aklî ilimleri Molla Fenârî’den okudu. Konya’da Müneccim Feyzullah’dan astronomi dersleri aldı. Kelamcı ve matematikçi Seyyid Şerîf el-Cürçânî’den ders aldı. Ancak mes’elelere matematik gözü ile bakması sebebiyle hocasıyla arasında ayrılık çıktı. Uluğ Bey’in özel hocası, Semerkand Rasathâne’sinin de baş sorumlusu oldu. Osmanlı medreselerinde matematikle ilgili “*Şerhu Eşkâli’t-Te’sîs*” ve geometriyle ilgili “*Şerhu’l-Mûlahhas fî ilmi’l-Hey’e*” isimli eserleri ders kitabı olarak okutulmuştur. (bkz. İhsan Fazlıoğlu, “*Kadızzâde-i Rûmî*”, DİA, c. 24, ss. 98-99)

¹⁶² **Sadreddîn Konevî; (ö. 673/1274)**; Malatya’da doğmuştur, babası Mecdüddîn İshak Anadolu Selçuklu’sunda üst düzey bir yönetici ve şehzâde hocası olan önemli bir mutasavvıf-âlim bir zâtı. Konevî dokuz yaşında babasını kaybetmiştir. Bunun üzerine babasının yakın dostu İbn Arabî’nin annesi ile evlendiği rivâyet edilir. Bu konuda belirsizlik mevcutsa da Konevî’nin İbn Arabî ile dostluğu O’nun vefâtına kadar devâm eder. (420) İbn Arabî onun hayâtındaki en önemli isimdir ve eserlerinde O’ndan “Şeyh” veya “İmam” olarak bahseder. Eserlerinde üslûbu felsefidir. Mevlânâ ile de yakın bir arkadaşlıkta bulunmuştur. Temel eseri *Miftâhu’l-gayb*’dır. (421) (bkz. Ekrem Demirli, “Sadreddîn Konevî”, DİA c. 35 ss. 420-421)

¹⁶³ **İhvân-ı Safâ; IV. yy’da ortaya Basra’da ortaya çıkmış, dînî, felsefî, siyâsî ve ilmî amaçları olan, faaliyetlerini gizli bir şekilde sürdürmüş organize bir topluluğun ismidir. Abbâsîler döneminde dînî, felsefî, siyâsî çekişmelerin olduğu bir dönemde, felsefî ve ilmî çalışmaları, dînî ve ahlâkî gayretleriyle birlik, berâberlik ve dayanışmayı hedefleyerek fikrî bir toparlanışı hedefleyen bir topluluğun adıdır. Kurucuları, mekân ve kuruluş târihleri hakkında bilgiler belli değildir. Yazdıkları *Resâilü İhvân-ı Safâ* isimli elli iki risâleden oluşan risâleleri düşüncelerini ve dînî ve felsefî alanlardaki yaklaşımlarını anlatır. İslâm dünyasının doğu ve batısında düşünceleriyle etkili olmuş bir topluluktur: (bkz. Enver Ünsal, “İhvân-ı Safâ” DİA, c. 22 ss.1-5)**

¹⁶⁴ **Gülşen-i Râz**: Şebüsterî’nin bir eseridir. Bu ismi eserine Allah’ın ilhâmı ile yazdığından dolayı koyduğunu söyler. Tasavvûfî aşkı, bunun için kullanılmış mecazları, sûfilerin bu mecazlarla kastettikleri mânâları içerir. İbn Arabî’nin *Fütûhat* ve *Fusûs*’undan mânâlar içerir. Attâr’ın ve Mevlânâ’nın te’sîrleri görülür. Hayli şerhi olan, müelliflerin başvuru kaynaklarından olmuş bir eserdir. Abdülbâkî Gölpinarlı tarafından da Türkçe’ye çevrilmiş (İstanbul, 1944) ve şerhedilmiştir (İstanbul, İstanbul, 1972). (H. Ahmet Sevgi, “*Gülşen-i Râz*” DİA, c. 14, ss. 253-254)

¹⁶⁵ **el-Milel ve’n-Nihal**: Şehristânî’nin (ö.548/1153) dinler, mezhepler ve felsefe târihi ile alakalı İslam klasiği olmuş bir eseridir. Bir çeşit ansiklopedi tarzında oluşu ve müellifin tarafsız kalması eserin değerli olmasına vesile olmuştur. Muhtelif kütüphânelerde pek çok yazması mevcuttur. Üzerinde doktora ve yüksek lisans tezleri çalışılmıştır. (Ömer Faruk Harman, “*el-Milel ve’n-Nihal*” DİA c.30, ss 58-60)

¹⁶⁶ **Hasan Çelebi, Fenârî**: 840 (1436) Bursa doğumludur. Molla Fenârî’nin torunudur. Küçük yaşta Bursa Sultâniye Medresesi’nde tahsil gördü. Edirne Halebiye ve İznik Orhan Gâzi Medreselerinde müderrislik yaptı. Zamanının önemli âlimlerinden faydalandı. Gayretleri sonucu Fatih Sultan Mehmed tarafından Sahn Medresesinde görevlendirildi. 891(1486) da vefât etti. İncelediğimiz şerh’de Seyyid Şerîf el-Cürçânî’nin eseri olan *Şerhu’l-Mevâkıf* isimli eser üzerine yaptığı haşiy’e’nin ismi geçmektedir. (emil Akpınar “*Hasan Çelebi, Fenârî*” DİA, c. 16, ss. 313-314)

¹⁶⁷ **Mağribî, Ahmet Kehhatû**: 737(1336)’da Delhi’de doğdu. Baba İshak Mağribî tarafından büyütüldü, yirmi beş yaşında halifesi oldu. zâhidâne bir hayat sürdürdü. Semâr seven bir zâtı. Farsça sözleri ve menkibeleri bir müridi tarafından *Melfûzât-ı Ahmed-i Mağribî* isimli bir eserde bir araya toplanmıştır. Ebû Hâmid b. İbrâhîm bu eseri *Şerh-i Risâle* adıyla şerhetmiştir. (Rıza Kurtuluş, “*Mağribî, Ahmet Kehhatû*” DİA, c. 27, s. 322)

¹⁶⁸ **Hamdullah Hamdî Çelebi**, 853(1449)’de Göynük’te doğmuştur. Bursa Çelebi Sultan Medresesinde müderrislik yapmıştır. Daha sonra Kayseri’ye giderek İbrâhîm Tennûrî’ye intisâb etmiştir. Hayâtı sıkıntılarla geçmiştir. Göynük’te vefât etmiştir. *Leylâ vü Mecnûn* isimli mesnevîsi meşhurdur. Gazelleri rağbet görmüştür. *Hamse, Tuhfetu’-Uşşâk, Kıyâfetnâme, Ahmedîyye* diğer eserlerindedir ve bir *Dîvân*’ı bulunmaktadır. (Zehrâ Ötörk, “*Hamdullah Hamdî*” DİA, c.15, ss. 452-454)

¹⁶⁹ **Hallâc-ı Mansûr**: 244(858)’de İran’da doğdu. Bir rivâyete göre babasının mesleğinden dolayı, bir rivâyete göre de, bir hallâcın dükkanında iken sahibini bir yere göndermiş, dükkanına dönen bu kişi bütün pamukların atıldığını görerek bunun onun kerâmetsi saymış ve isminin “Hallâc” olarak kalmış olduğu şeklindedir. Tasavvuf tarihinde önemli bir yere sâhip olan Hallâc-ı Mansûr’un sözleri ve menkibeleri kulaktan kulağa, ağızdan ağza söylenegelmiş, İslam toplumu üzerinde derin izler bırakmıştır. Onun tevhid ve fenâ mekâmında zikrettiği, idâmına sebep olan, “ene’l-Hak” sözü en çok dikkat çeken şathiyesidir. Dolayısıyla değişik zamanlarda taraftar ve onu

Attâr'ın *Mantık et-Tayr*'i¹⁷⁰, *Ankâ-i Muğrib*¹⁷¹, İmâm Câfer es-Sâdık, *Futûhât-ı Mekkiyye*¹⁷², dir

5. Muhtevâsı

Nev'î Efendi *Fusûs*'un ve şerhinin muhtevâsını şu şekilde zikreder:

“Ba'dehû, tertîb-i enbiyâ (salavâtullâhi aleyhim), tertîb-i esmâ-i hüsnâ üzerine olmağın bu kitâb-ı müstetâbda dahi ol tertîb-i vaz'ın tab'a muvâfakatı nesîb olduğu için riâyet olunup, evvelâ zikr-i Hazret-i Âdem (aleyhi's-selâm) mukaddem kılınmıştır ki, rûhu nûr-i İsm-i Zât'tan ve kalbi nûr-i sıfat-ı Rahmân ve Rahîm'den ve nefsi nûr-i ism-i fi'l-i Bedî'den zuhûr etmiştir ki, bir rivâyette ان الله خلق ادم علي صورته [Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı] ve rivâyet-i âhirde علي صورته الرحمان [Âdem Rahmân'ın sûretinde yaratıldı] mertebet-i rûh ve kalbe işâret-i hafîyye olmuştur. Ve Âdem Hakk'ın bedâyi' fitratından olduğu zâhir ve hüveydâ ve ihtiyâc-ı beyândan müstağnî ve muarrâdır.

reddedenler sınıfı oluşmuştur. İslam târihinde pek çok sûfî ve şâir üzerinde ise aşkının izleri görülmüştür. (Süleyman Uludağ, “*Hallâc-ı Mansûr*” DİA. c.15, ss. 377-381)

¹⁷⁰ **Ferîdüddîn Attâr ve *Mantık et-Tayr*'ı:** Attâr muhtemelen 537-540(1142-1145) arasında Nişabur'da dünyâya geldi. Eczâcılık ve tıp ile meşgûl olduğu için “Attâr” lakâbını aldı. Peygamberler ve veliler hakkında birçok kitap okumuş otuz dokuz yıl boyunca da tasavvufla ilgili şiir ve hikâye toplamıştır. Pek çok seyahatlerde bulunmuştur. Hayâtı hakkındaki bilgiler yetersizdir, tasavvûfî terbiyeyi kimden aldığı da bilinmemektedir. Kimileri onun üveysî olduğunu ifade ederler. Kendisinden sonraki pek çok sûfî ve şâiri etkilemiştir. Mevlânâ, Şebüsterî, Sâdî, Hâfîz, Molla Câmî bunlardan ancak bazılarıdır. *İlâhînâme*, *Hüsrevnâme*, *Esrârnâme*, *Musîbetnâme* eserlerinden birkaçıdır ve bir *Divân*'ı bulunmaktadır. *Mantık et-Tayr*'ı ise sembolik olarak “vahdet-i vücûd” görüşünü anlatmaktadır. Mesnevî tarzındaki eserde kuşlar sâlikleri temsil eder, Hühüd mürşiddir, Simurg, Allah'ın zuhûr ve taayyünüdür. Eser Abdülbâki Gölpinarlı (İstanbul 1962-1963) tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiştir. (M. Nazif Şahinoğlu, “*Attâr, Feridüddîn*” DİA, c.4, ss. 95-98)

¹⁷¹ İbn Arabî'nin bir eseridir. Pek çok yazma nüshası vardır. Cârullah, nr. 986/51b-60'da kayıtlıdır.

¹⁷² ***El-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fi Ma'rifeti'l-Esrâri'l-Mâlîkiyye ve'l-Mülkiyye*;** İbn Arabî'nin eseridir. Daha çok “*Fütûhat*” ismiyle bilinmektedir. Fikirlerinin hülâsası ve en kapsamlı biçimde yer aldığı bu merkez eseri, İbn Arabî'nin hacimce en büyük eseridir. “Fütûhat”, arapça “feth” kelimesinin çoğuludur ve “açmak, yardım etmek, zafer” gibi mânâlara gelir. İbn Arabî peygamber ve velilerin keşflerinin açılması ile marifet bilgilerini elde etmelerine işâret ederek, Mekke'de 598 / 1201 yılında başlayarak Şam'da 629 / 1231 yılına kadar uzun bir sürede ilhâm yolu ile kendisine verilen bilgiler ile bu eseri yazdığını söyler. Bu sebeple de eserin ismi *Fütûhâtü'l-Mekkiyye* olur. İbn Arabî bu çapta eseri için bile “Bu kitaptan maksad, elden geldiği kadar veciz ifade ve hülâsadır” demektedir. Eserin birçok nüshası bulunmaktadır. Bugün müellif hattı olan otuz yedi ciltlik nüsha İstanbul'da Türk İslâm Eserleri Müzesi'ndedir. (nr. 1845-1881) Türkçe'ye ve bâzı dillere kısmî çevirileri yapılmıştır. Eserin tam şerhi bulunmamakla beraber, ihtisar çalışmaları yapılmıştır. İmam Şârânî *el-Yevâkit ve'l-Cevâhir* isimli çalışması bunlardan birisidir. Türkçe'ye Ekrem Demirli tarafından 2006 yılından itibaren çevirmeye başlanmıştır. Tamamlanığında on sekiz cilt olması planlanan eser Litera yay. tarafından yayımlanmaktadır Ekrem Demirli tarafından eserin Türkçe'ye çevirimi devâm etmektedir. (Bkz. M. Mustafa Çakmaklıoğlu, “Klasiklerimiz/X ‘el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye’ Muhyiddin İbnü'l-Arabî” TİAD. Yıl 4, sayı 11 Temmuz –Aralık 2003, Ankara:Erkam Matbaası 2003 ss.421-440; Kılıç, age. s. 26, 35; Kılıç, “Fütûhatü'l-Mekkiyye”, DİA c. 13. s. 251- 252)

Ya'nî hâtemü'l-evliyâü'l-Muhammediyyîn, muhyi'l-hak ve'l-millet-i ve'd-dîn, Ebî Abdullâh Muhammed bin Muhammed ibni'l-Arabî el-Mağribi et-Tâî el-Endülîsî'nin (radiyallâhu anh) münşeâtındandır. Hulefâ-i ilâhiyyînden her nebîyy-i kâmilin zevkini ve meşrebini beyâna mahsûsdur. Ammâ ale't-tahsîs ve't-ta'yîn verese-i Muhammedî ve meşreb-i hâtemî olmak üzeredir. Gayrı enbiyânın verâseti üzere değildir. Zîrâ her nebînin bir vâris-i velîsi vardır. Ol ecildendir ki; Hazret-i Şeyh (kuddise sirruhu'l-azîz), bu kitâb-ı müstetâb ile gayrı kitâbın cild-i vâhidde cem'ini câiz görmemiştir.

Hilâf-ı meşreb-i tahkîk olduğu için eğerçi enbiyâ-i mezbûrenin meşârib-i mahsûsasına bu kitâbda işâret-i yesîre vardır. Ammâ asıl maksûd, cümlesin bir cihet-i câmia ile meşreb-i hatemîde derc etmektir. Ve illâ kitâbın nef'i, ümmet-i Muhammed'e maksûd-ı aslî olmaz. Eğerçi ümmet-i Muhammed'de dahi enbiyâ-i sâlifeden mevrûs meşârib-i muhtelifi vardır. Lâkin meşreb-i Muhammedî cümlede gâlib-i hâl i'tibâr olunmuştur.”¹⁷³

a. Tezimize âit kısmın muhtevâsı:

Eserin 4a varağına kadar müellifin önsözü yer alır, burada iki kıt'a, dört rubâî, bir şiir, bir mesnevî, iki nazm mevcuttur. 4a varağından itibâren *Fusûs* başlar. 220b varağına kadar olan ilk kısımda on bir fass yer almaktadır. Bu fasslar ise:

1- Fass-ı Hikmetin İlâhiyye: Âdem Fassıdır. Varak 7b'den başlar. Bu fass için Nev'î Efendi: “ “Kelime-i Âdemiyye”den murâd, “rûh-ı küllî”dir ki, “mebde-i nev'-i insânî” ve “meclâ-yı sûret-i rahmânî”dir.”demektedir.¹⁷⁴ Fassda bilhassa Âdem'in şahsında “insân-ı kâmil” ele alınır. Âdemin halîfe olarak yaratılışı, insân diye isimlendirilişi, melekler ile Hak Teâlâ arasında geçenler, insânın âleme mühür olması ve tüm hakîkatleri câmi olması gibi mevzûlar detaylı biçimde işlenir.

2- Fass-ı Hikmetin Nefsiyyetin fî kelimetin Şîsiyyetin: Şîs (Şît) fassıdır. Varak 37b'den başlar. Hz. Âdem'in oğlu Şît ile Hakk'ın bir başka tecellîsi îzah edilir. Bir zuhûr olarak meydan çıkan tecellîler “nefes” “üfleme” ile ta'bîr edilip, “Varlık

¹⁷³ Nev'î, vr. 2a-4a

¹⁷⁴ Nev'î, vr. 8a

bahşeden”e işâret edilerek Hakk’ın vergisinden, bağışlarından bahsedilir. Bağışlar, zâttan ve isimlerden kaynaklanmaktadır. Nev’î Efendi; “Zîrâ Şîs mazhar-ı tecellî-î cûdîdir.”¹⁷⁵ demektir. Bu fassda ayrıca konu ile irtibatlı olan “isti’dâd”dan bahsedilmektedir.

3- Fass-ı Hikmetin Sübbûhiyyetin fî Kelimetin Nûhiyyetin: Nûh Fassıdır. Varak 67b’den başlar. Fassın ana konusu, küllî hakîkatin iki vechesi olan Hakk’ı tenzîh ve teşbîh etmek husûsudur. Bu konuda Nev’î Efendi; “Vaktâki, Nûh (aleyhisselâm)’un ümmeti abede-i asnâm ve ahâli-i teşbîh olduğu için gâlib-i hâli tenzîh-i Hak oldu ise ki, ümmetine ilâc bi’z-zıddır. Musannif hikmetini “sübbûhiyye” ile tavsîf etti.”¹⁷⁶ demektir.

4- Fass-ı Kuddûsiyyetin fî Kelimetin İdrîsiyyetin: İdrîs Fassıdır. Varak 88a’dan başlar. Yücelik-sıfât-ı ulüvv üzerinedir. O da iki kısımdır; mekân ve mekânet. “Amel” mekân yüceliği için, “ilim” ise mekânet yüceliği içindir. Nûh fassındaki tenzîh bahsi bu fassda daha geniş biçimde ele alınır ve daha özel ma’nâyı ifâde eden “Kuddûs” ile isimlendirilir. Ayrıca fassda feleklerden bahsedilmektedir.

5- Fass-ı Hikmetin Müheyyemiyyetin fî Kelimetin İbrâhîmiyyetin: İbrâhîm Fassıdır. Varak105a’dan başlar. İfrat haldeki aşkı ifâde eden “heyemân”dan türeyen “müheyyem” ile isimlendirilmiştir. Kulun gerçekliğinin aynının sâbit kılınması üzerine oluş ile, onun da fenâfillâh makâmında gerçekleştiği anlatılır. Bu oluş İbrâhim’in “Halîl” sıfatıyla sıfatlanması ile irtibatlandırılır.

6- Fass-ı Hikmetin Hakkiyyetin fî Kelimetin İshâkiyyetin: İshâk Fassıdır.118a vr. dan başlar. Hakk’ı bilmeye dâir olan hikmetin özünü îzah eder. Merâtib-i Vücûd içinde olan hayal hazretini ve rü’yâyı açıklar. Yûsuf Fassı ile irtibatlıdır. Hayal ve rü’yâ, İbn Arabî sisteminde önemli mevzûlardır.

7- Fass-ı Hikmetin Aliyyetin fî Kelimetin İsmâiliyyetin: İsmâil Fassıdır. 135b’den başlar. Nev’î Efendi; “hikmet-i aliyye”ye tahsîsin vechi, Hak Teâlâ’nın onu

¹⁷⁵ Nev’î, vr. 37b

¹⁷⁶ Nev’î, vr. 67b

sıfat-ı ulüvv ile müşerref kıldıdır”¹⁷⁷ demektir . Bu fassda feyz-i akdes ve feyz-i mukaddes terkîbleri ele alınır. Dolayısıyla “Bir” olanla, sıfatlarla “kesret” olan arasındaki irtibât; “küll” ve “rubûbiyyet” mevzûsu işlenir.

8- Fass-ı Hikmetin Rûhiyyetin fî Kelimetin Yâkûbiyyetin: Yâ’kûb Fassıdır. 148a vr. dan başlar. Nev’î Efendi; ““Rûh” zamm-ı râ ile olmak var sâhibü’l-*Fükûk*’un dediği gibi. Zîrâ Hazret-i Ya’kûb (a.s.) âlim-i ilm-i enfâs ve ervâh idi. Yâhud feth-i râ’yla ola, şol münâsebet ile ki **وَلَا تَيْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ** [Allâh’ın rahmetinden ümîdi kesmeyin. (Yusuf 12/87)] va’d-i bi-iştibâhı onların lisân-ı şerîfinden hikâyetir.”¹⁷⁸ Demektir. Fassda teslîmiyet, cezâ ve âdetlerden oluşan “din” açıklanır.

9- Fass-ı Hikmetin Nûriyyetin fî Kelimetin Yûsufiyyetin: Yûsuf Fassıdır. 160a vr. dan başlar. Rü’yâ ve hayal hazreti ele alınır ve rü’yâyâ Hz. Yûsuf gözü ile değil Muhammedî Yûsuf gözü ile bakılır.¹⁷⁹ Hayâl ve vahiy ilişkisi, âlemin hayâlden ibâret olduğu dolayısıyla ta’bîre ihtiyaç duyduğu îzah edilir.

10- Fass-ı Hikmetin Ahadiyyetin fî Kelimetin Hûdiyyetin: Hûd fassıdır. 180a’dan başlar. Nev’î Efendi; “Zîrâ Hûd (aleyhis’s-selâm) gece ve gündüz kavmini ahadiyyet-i fî’liyyeye da’vet ederdi.”¹⁸⁰diyerek tevhid yolu üzerine olup kendi varlığında Hakk’ı görmesi sebebiyle bu mevzûyu Hz. Hûd’da (a.s.) ele alır.

11- Fass-ı Hikmetin Fâtihiyyetin fî Kelimetin Sâlihiyyetin: 210a vr. dan başlar. Hz. Sâlih’in dağın yarılması mucizesine binâen “Fâtih” sıfatına mazhar oluşla isimlendirilmiştir. Bu fassda “Kün!”le hâsıl olan tekvînün oluşun üçlü silsile ile gerçekleşmesi hakîkati îzah edilir, ilâhi isimler gaybın anahtarlarıdır ve onlar ile yaradılış vukû’ bulmaktadır.

¹⁷⁷ Nev’î, vr. 135b

¹⁷⁸ Nev’î, vr. 148a

¹⁷⁹ Güner 100

¹⁸⁰ Nev’î, vr. 180a

İKİNCİ BÖLÜM

KEŞFÜ'L-HİCÂB min VECHİ'L-KİTÂB' da

“RÜ'YÂ VE İNSÂN-I KÂMİL” KAVRAMLARININ İNCELENMESİ

Şehâdet âleminde, rü'yâ ve hayâlde idrâk edilen hakikatlerin buldukları merteye, merâtib-i vücûdda misâl âlemine, “insân-ı kâmil” ise son merteye olan “merteye-i insân”a ve bir yönü ile “Hakikat-i Muhammediyye” ye âittir. İbn Arabî’ “rü’yâ”yı İshak ve Yûsuf fasslarında, “insân-ı kâmil”i ise özelde Âdem fassında detaylı bir biçimde ele almaktadır. İncelemiştir olduğumuz *Keşfü'l-Hicâb*’da da bu konuların daha iyi anlaşılmasını sağlamak için doğrudan ilgileri dolayısıyla vücûd mertebeleri hakkında kısaca bilgi verilecektir.

“Vücûd”, lugatte “bulunma, var olma, varlık, insân veya hayvan gövdesi, beden, cisim, ten”¹⁸¹, “varlık, bulmak”¹⁸² mânâlarına gelmektedir. Sûfi ıstılâhında ise daha çok “Hak” için kullanılmaktadır.

Çoğulu “merâtib” olan “merteye” ise, “derece, basamak, rütbe, pâyeye, mikdar”¹⁸³ mânâlarına gelirken; tasavvufî olarak, “merteye”nin karşılığı olarak “hazret, meclâ, mazhar” gibi lafızlar kullanılmış, “merteye” ile “isim, sıfat, nisbet ve itibardan ve hatta vücûddan bile münezze olan Zât’ın tecelli ve taayyün hâlindeki o nokta ve o noktadaki taayyün ve tecellînin ismi”¹⁸⁴ kastedilmiştir.

Dolayısıyla “Vücûd Mertebeleri” ise, Vücûd’un ilk noktasından, son tenezzülüne kadar olan bütün basamakları içine alan, önce nüzûl sonra da Hakk’a urûc sürecini ifade eden ıstılâhî bir mânâdır. Her bir mertebenin kendine has hüküm ve özellikleri bulunmakta ve her merteye kendisiyle sonrası arasına bir berzah olarak kabul edilmektedir. Vücûd mertebeleri için, “Küll-î Mertebeler, Tecellî Mertebeleri, Küllî Mezâhir.. vb.” gibi başka tamlamalarla da ifade edilmiş lafızlar kullanılmıştır.¹⁸⁵ Nev’î Efendi şerhinde,

Her mertebede edip tecellâ

*Bir zât ve nice sıfatta peydâ*¹⁸⁶

beytiyle bu ma’nâyâ işâret etmektedir.

¹⁸¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, Aydın Kitabevi, 19. bsm. Ankara-2002, s. 1152

¹⁸² Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İz Yay. İstanbul 2004, s. 577

¹⁸³ Devellioğlu, s.623

¹⁸⁴ Abdullah Kartal, *Abdülkerim Cili-Hayati, Eserleri, Tasavvuf Felsefesi*, İnsan Yay. İstanbul 2003, s. 62

¹⁸⁵ Kılıç, *age.* s. 62

¹⁸⁶ Nev’î, vr. 2b

Hakîkatte 1 olan vücûd mertebelerinin küllî olarak ikiye, üçe, dörde, beşe, altıya, yediye... 100'e varan taksimi de yapılmış, Abdülkerîm el-Cîlî tarafından kırka kadar mertebelenmiş, çoğunlukla “hazarât-ı hams” veya “yedi varlık mertebesi” olarak izah edilmiştir. Biz bu mertebeleri yedi kısımda izaha çalışacağız.

Vücûd Mertebelerinin ilki **Mertebe-i Taayyün, Mertebe-i Ahadiyyet** olarak isimlendirilen mertebedir. Bu mertebe, Vücûd-i Hakîkî'nin tecelliden münezzehe olduğu, “Mutlak Vücûd” diye de ifade edilen ve aslında hiçbir ifâdeye gelmeyen, mertebesizlik mertebesidir. Bu makâma “Ahadiyyet mertebesi” denilmiştir. Her türlü sıfat, kayd ve hudûtta Vücûd'un münezzehe olduğu makâm-ı sırf'dır.¹⁸⁷ Bu mertebenin kühü ancak O'na âittir. Sırrına, mevcûdatın ve O'ndan başkasının ihâtası mümkün değildir. Bu maksatla bu makâma karşı acziyeti ifâde için pek çok isim zikredilmiştir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) eşyâ yaratılmadan evvel Hak Teâlâ'nın nerede oluşu sorusuna “Üzerinde ve altında hava olmayan amâda idi” cevabından yola çıkarak, O'na “vücûd” bile denemez olan, henüz hiçbir şeyin açığa çıkmadığı taayyünsüzlük ve makamsızlık makamı mânâsında “Lâ-taayyün Mertebesi” şeklinde bir isimlendirme de yine beşer tarafından yapılmış bir îzah çabasıdır.¹⁸⁸

Sûfiler bu makam için Hakk'ın henüz isimler ve sıfatlar mertebesine inmediği, isim ve sıfatların tümünün O'nun Zât'ında mahviyyet içinde olduğu makam olarak ifade ederler.¹⁸⁹ Burada maddeten, manen ve ilmen herhangi bir şekil ve oluş bulunmamaktadır. Bu mertebe bütün esmâ ve sıfatların “kenz-i mahfî”sidir.¹⁹⁰ Hakikatlerinin gizliliği sebebiyle de “cemü'l-cem” de denmektedir.¹⁹¹

¹⁸⁷ Nev'î, vr. 50a; Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Haz. Dr. Mustafa Tahralı-Dr. Selçuk Eraydın, İFAV Yay. 2. bsm. İstanbul 1994, c. I, s.11; Abdülganî en-Nablûsi, *Âriflerin Tevhidi*, çev. Ekrem Demirli, İz Yay. İstanbul 2003, s.32-33;

¹⁸⁸ Kılıç, *age*, s.184; Dr.Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, İFAV Yay. 7. bsm. İstanbul 2004, s. 223

¹⁸⁹ Nev'î, vr. 50a; Ferid Kam, *Vahdet-i Vücûd*, sad. Yrd. Doç. Dr. Ethem Cebecioğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara 1994, s. 93

¹⁹⁰ İbn Arabî- Ahmed Avni Konuk, *Tedbirât-ı İlâhiye Tercüme ve Şerhi*, Haz. Prof. Dr. Mustafa Tahralı, İz Yay.3. bsm. İstanbul 2004, s. 370

¹⁹¹ Nev'î, vr. 11a

Vücûd-ı Hakikî, Zât'ında ayrılma, bölünme, parçalanma, dağılma ve eksilme olmayandır, dolayısıyla O'nun faslı, cinsi ve dahi tanımı yoktur.¹⁹² O, 'Bir'dir. Bir'liği kendinden başka kıyasa mahal bırakmayacak ve bizâtihi sâbit ve sâbit kılan oluşu ile her türlü ifadenin kendisinde eriyip tükendiği makâmdır.¹⁹³ Bu mertebede Hak Teâla kendi zâtını kendi kemâlâtıyla idrâk etmektedir¹⁹⁴ ki, O, ne isim ve ne de müsemmâdır, ismi de müsemmâsı da Zât'ıdır. Dolayısıyla Ahadiyyet, Mutlak Vücûd'un kendisi için, kendisiyle olan tecellîlerin ilki olarak târif edilmektedir.¹⁹⁵

Mertebe-i Taayyünden sonra ikinci mertebe ise Mutlak Vucûddan ilk taayyün eden "Hakikat-i Muhammediyye" olarak da isimlendirilen, kendisinden sonraki merâtibi câmi olan **Taayyün-i Sâni, Mertebe-i Vahdet**'tir¹⁹⁶. Bu mertebe, Zât'ın zuhûra meylinin bir netîcesi olan, ahadiyyetin vâhidiyyete inkılâb etmesi ile taayyünâtın ilk tecellînin başladığı makâmdır¹⁹⁷. Kenz-i mahfide saklı bulunan sıfat ve esmânın "bilinmekliği istemek" ile zuhûr edişidir, bu hal bir vücûdu gerektireceğinden ve Zât'tan gayri hakikî mevcûd da olmadığından bu zuhûr için kendi mertebesinden tenezzül ve vücûdundan bir varlık bahşederek bir adım daha kesif oluşa yaklaşma mertebesidir.¹⁹⁸

Vücûd bu mertebede kendisindeki sıfat ve isimleri toplu halde bilmektedir. Sıfat bu mertebede kendisinin aynı olduğundan ilmi de kendi Zât'ına ait ilimdir. Bu mertebe, ism-i câmi olan "Allah" esmâsının mertebesidir, çünkü vücûd bu mertebede bütün isim ve sıfatlarıyla müsemmâ ve mevsûf olmuştur. Sıfat ve isimlerinin eserleri kendisinde görünse de görünmese de yine O, Allah'tır. "Hiç şüphesiz Allah âlemlerden ganîdir"¹⁹⁹ âyeti bu makama işaret etmektedir.²⁰⁰

¹⁹² Davud el-Kayserî, *Mukaddemat-İbn Arabî Istulâhatu's-Sufiyye*, Haz. Prof. Dr. Hasan Şahin-Doç. Dr. Seyfullah Sevim, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yay. s. 15; Sadreddin Konevî, *en-Nusûs fî tahkiki tavrî'l mahsûs: Vahdet-i Vücûd ve Esasları*, çev. Ekrem Demirli, İz Yay. İstanbul 2002, s. 92; 17 Kâşânî, *age*, s. 579; Toshihiko Izutsu, *İslâm Mistik Düşüncesi Üzerine Makaleler*, çev. Ramazan Ertürk, Anka Yay. İstanbul 2001, s. 103

¹⁹³ Abdullah b. Mes'ud Balyâni, *Mutlak Birlik*, Haz. Ali Vasfi Kurt, İnsan Yay. İstanbul 2003, s. 101

¹⁹⁴ Eraydın, s. 223

¹⁹⁵ Nev'î, vr. 21b

¹⁹⁶ Nev'î, vr. 2b ve 196b

¹⁹⁷ İbn Arabî- Ahmed Avni Konuk, *Tedbirât*, s. 370-371; Abdülkerim Cîli, *Varlık Mertebeleri*, Furkan Kitaplığı, İstanbul 2006, s. 37

¹⁹⁸ İbn Arabî-Ahmed Avni Konuk, *Tedbirât*, s. 370-371

¹⁹⁹ Âli İmran 3/97

²⁰⁰ Konuk, *Fusûs* c.1, s. 11-13; Eraydın, s. 223-224; Kılıç, *age*, s. 227; Nablûsi, s. 34

Bu makâmı ifâde için ehl-i hakikat pek çok değişik isimler kullanmışlardır. O'na "Ceberût Âlemi" de denilmektedir. Eşyânın hakikati bu mertebede bilkuvve olarak mevcuttur. Bu mertebede ayrılık yoktur. Âlim, mâlûm ve ilim bu mertebede birdir. Ahadiyyet ve vâhidiyyet arasında berzahdır.²⁰¹ Dolayısıyla O'na "Berzahlar Berzahı", "Büyük berzah" da denmektedir. Aşağısında mahlûkâta işaret ederken, yukarısında Ahadiyyetle temas haâindedir.²⁰² Hak Teâlâ kendisi ile âlem arasına berzah olarak "Hakikat-ı Muhammediyye - İnsân-ı Kâmil" i koymuştur. Bu mertebenin isimlerinden biri de "insân-ı kâmil"dir²⁰³. Mevcudâtın aslı O'dur, O'nun tafsilinden ibârettir. Tek bir tohumda tohumların gizlenişi ve varlığı bu makâma misaldir. Yaradılış dâiresinin baş ve sonu O'dur. O'nda tüm mânâlar toplu olduğundan "cevâmiu'l-keîm"de denmiştir.²⁰⁴ Kâinâtın mayası, yaratılma sermâyesi ve gâyesi bu nûr ve bu hakikattir. Hakk'ın aynası ancak bu nûrdur²⁰⁵. Yaratılmışların toplu olarak saklı oldukları makamdır.²⁰⁶ Tüm mevcudâtın varlık kaynağı olarak görülen dört cevher; ruh, akıl, nefis ve cismin kaynağı ve sebebi bu mertebedir.²⁰⁷

Taayyün-i Evvel'de toplu bulunan hakikatler, isim ve sıfatlarının gerektirdiği küllî ve cüz-i mânâların ayrılık gösterdiği üçüncü mertebe ise **Mertebe-i Vâhidiyyet**, **Taayyün-i Sâni** olarak isimlendirilen mertebedir. Ancak bu ayrılık ilmî olarak gerçekleşir, bilkuvve mevcut, bilfiil ma'dumdurlar. Vücûd bu ilmi sûretler ile çok ve çeşitli görünür, vahdet bu ilmî sûretlerle bozular.²⁰⁸ Nitekim bu mertebe mertebe-i esmâ ve sıfattır²⁰⁹.

Bu mertebe, Hakk'ın zorunluluk mertebesinden imkân mertebesine iniş ve yaklaşmasını ifâde ettiği için "yakınlık mertebesi - hazretü'd-dünüv", "iniş mertebesi- Hazreti'n-nüzûl" olarak da adlandırılmıştır. Zât Mertebesi zorunluluk mertebesi iken bu

²⁰¹ Konuk, *Fusûs*, c.1, s. 11; Eraydın, s. 224; Kılıç, *age* s. 227; Doç Dr. Hüsâmettin Erdem, *Panteizm ve Vahdet-i Vücûd Mukayesesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara 1990, s. 50

²⁰² Kılıç, *age*. s. 229; Annemarie Schimmel, *İslâm'ın Mistik Boyutları*, Kabalcı Yay. İstanbul 2001, s. 277

²⁰³ Kılıç, *İbn Arabî*, s. 502

²⁰⁴ Kılıç, *age*, s. 229; M. Yaşar Kandemir, "*Cevâmiu'l-Kerîm*, DİA c.7, s. 440

²⁰⁵ Mustafa Fevzi Efendi, Şemsi Tebrîzi, Bolulu Himmet Dede, Selim Divâne; *Vahdet Aynasında- Osmanlı Tasavvuf Metinlerinden Seçmeler-I-*, İstanbul, İnsan Yay. 2001, hzl: Tahir Hafızlıoğlu. s. 84

²⁰⁶ Titus Burckhardt, *İslam Tasavvuf Doktrinine Giriş*, Kitabevi Yay. İstanbul 1995, s. 68

²⁰⁷ Ömür Ceylan; *Tasavvufî şiir Şerhleri*; Kitabevi Yay. 2. bsm. İstanbul 2000, s. 212

²⁰⁸ Nev'î vr. 23b; Konuk, *Fusûs*, c.1, s. 13-14, Eraydın, s. 224; Kılıç, s. 236; Nablûsî, s. 35; İsmail Fenni Ertuğrul, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî*, Haz. Mustafa Kara, İnsan Yay. İstanbul 1991, s. 22

²⁰⁹ Nev'î, 11a

mertebede birliğin nisbetleri mevcûdatın nitelikleriyle tafsilleşmektedir.²¹⁰ Sıfatlar, isimler ve hükümlerin Hakk'a nisbeti taayyünü îtibâriyle mümkün olur.²¹¹ İsmın kaynağı sıfatlardır. Zât sıfat ile, sıfat da isimlerle meydana çıkmaktadır. İlâhî isimler âlemde zâtları olarak değil, eser ve hükümleriyle bulunurlar, bize bildirilmiş isimler de bu isimlerin isimleridir. Hakk'ın isimlerini câmi ilk imam isim de “Allah” lafzıdır.İsimler âlemin varlık sebebıdırler. Zât sıfatın, sıfat ismin, isim de nesnelereın kaynağıdır. Zât sıfatın, sıfat ismin, isim de nesnelereın bătınıdır. Nesnelere esmanın zuhûr yeri olur.²¹²

Sûfiler bu makamda temeyyüz etmiş her bir ilmî sûrete “ayn-ı sâbite” toplu olarak da “a'yân-ı sâbite” demektedirler. “Ayn” hakikat, zat, cevher, mâhiyet mânâlarına gelmektedir. “Ayân-ı sâbite” ise eşyanın hakikatlerinin hak tarafından biliniyor oluşu ile ezelde O'nun ilmindeki taayyün nisbeti olarak açıklanır.²¹³ A'yân-ı sâbite Mutlak Vücûd ile şehâdet âlemi arasında yer aldığından ilâhî isimler için alıcı-pasif, şehâdet âlemi için verici, belirleyici-aktif roldedir. Her bir ayn ayrı bir istidada sâhiptir, biri diğerine benzememektedir. Her bir ayn “kün” emrine uyararak kendi istîdatlar ve kâbiliyetlerince bir sûrete bürünmüşlerdir. Bu noktada Hak Teâlâ'dan lafzen değil de hâlen zuhûr istemektedirler, onların zuhûrlarına Hakk'ın hükmetmesi ise kazâ-yı ilâhîyi gerektirmektedir. Kader ise kâzânın vücûda gelişidir.²¹⁴ Bu ilmi sûretler henüz varlık kokusu koklamamışlardır, bunun için hâlâ ademiyetleri üzeredirler²¹⁵. Tenezzülâtteki şehâdet âleminde zuhûra gelmiş varlıklar da bu a'yân-ı sâbitelerin bir yansıması ve gölgelerinden ibârettirler. Bu makamdaki her bir ilmi sûret işte o gölgelerin hakikati ve onları terbiye eden “Rabb-i hass”ıdır.²¹⁶

Zikredilen mertebelerde mertebelerde ayrılık söz konusu olmazken, sâdece îtibar ve nisbetlerin Zât'tan bir çeşit farklılaşması mevcutken, Vücûd'un mertebelerdeki belirli bir farklılığa sâhip zuhûrunun ilki olarak kabûl edilen **Mertebe-i Ervah** dördüncü mertebe olarak kabûl edilmektedir. Kendisinden sonra ki misâl ve şehâdet

²¹⁰ A. Kâşânî, s. 212

²¹¹ Konevî, , s. 40

²¹² Kılıç, *age*, s. 239

²¹³ Nev'î, vr. 145b; Kâşânî, *age*, s. 406; Kılıç, *age*, s. 243; Hamza Kılıç, *Zikir ve Tevhid Eğitimi*, İnsan Yay. İstanbul 2003, s.161

²¹⁴ Nev'î, vr.42a-42b , 137a-137b, vr. 145a ; Konuk, *Fusûs*, c.1, s. 20-23

²¹⁵ Nev'î, vr. 27b

²¹⁶ Konuk, *Fusûs*, c.1, s. 14-15; Eraydın, s 226; Kılıç, *age*, s. 237

âlemi ile irtibatlıdır. Sûfilerin bu nokta da dikkat çekmek istedikleri bir husus, rûhun bedenden ayrı, önce ve önde olan mânâsıdır. Bu hakikat ruhun daha güçlü ve muktedîr oluşunu izah etmektedir. Ruhların yaradılış önceliği ise Hakk'ın bedenlere ulaşan yardım ve tesirinin rûh gücüyle olmasını gerektirmiştir. Ervah âleminin bu yardıma aracı kuvvette oluşu bu mertebenin bir berzah olarak görülmesine sebep olmuştur.²¹⁷

Bu mertebe, Vücûd'un birinci ve ikinci taayyününden sonra ruhlar mertebesine a'yân-ı sâbitelerle tenezzül etmesidir. İlm-i sûretlerin her biri bu mertebede birer birer basit cevherler olur. Bunlar cisim değildir, şekilleri, renkleri yoktur, zaman ve mekânla da kayıtlı değildir. Cisim olmadıklarından yanma ve bozulma, duyu organlarımızla da idrak onlar için söz konusu olmaz. Her bir ruh bu mertebede aslını, kendini ve benzerlerini idrak edebilir. Yine her bir ruh bu makamda kendi aslı olan Hakk'a dönücüdür, "elest bezmi" ndeki "belâ" bu anlam içindir.²¹⁸

Bu mertebeden sonra ise **Mertebe-i Misâl** olarak isimlendirilen mertebe gelmektedir, Misâl Âlemi, Zât'ın birtakım latîf sûretlerle zuhûruyla bir üst mertebede ki basit ve mücerred şeylerin zâhir olma yolculuklarında bir adım daha atarak "cevher-i mürekkebe" haline geldikleri mertebedir. Misâl âleminde bölünme, parçalanma, ayrışma, birleşme kabul edilmemektedir.²¹⁹

Bu mertebe; "âlem-i melekût, âlem-i berzah, âlem-i misâl, gayb-i imkânî, misâl-i mutlak, âlem-i hayâl" gibi isimlerle de ifâde edilir. "Misâl âlemi" denilmesi, ruhlar âlemindeki her bir ferдин şehâdet âleminde zuhûr edeceği şeklin bu âlemde bir benzeri olması dolayısıyladır²²⁰. Bu mümkünler, hayalimizde de olabildiği için bu âleme "hayâl âlemi" de denmiştir.

Misâl âlemi, şehâdet âlemindeki mevcutların âdeta sembollerini taşımaktadır.²²¹ Çünkü bu âlem ruhların bedenleşmesine ve bedenlerin de ruhânîleşmesine izin vermektedir. Misâl mertebesinde düşüncelerimiz dış dünyadaki

²¹⁷ Ekrem Demirli, *Sadreddin Konevi'de Bilgi ve Varlık*, İz Yay. İstanbul 2005, s. 253

²¹⁸ Konuk, *Fusûs*, c.1, s 24-26, 110; Eraydın, s. 228-229; Kılıç, s. 249; Nablûsî, s. 37-38

²¹⁹ Nablûsî, s.39

²²⁰ Nev'i, vr. 49a

²²¹ E. Demirli, *Sadreddin Konevi'de Bilgi ve Varlık*, s.255; Demirli, *Fusûs*, s. 326

nesneleri algılayarak onlara rûhânî bir mânâ kazandırır. Nesnelere bu hâlî rû'yâlarda da ortaya çıkmaktadır.²²²

Bu merteye ervâh âlemi ile şehâdet âlemi arasında bir berzahdır, bir yüzü ruhlar âlemine, diğere yüzü de şehâdet âlemine dönük özelliktedir. Ervâha nisbetle daha belirgin, şehâdet âlemine nisbetle daha latîf bir hakîkattir. Nitekim ervâh âlemiyle birlikte “melekût âlemi”ni oluşturmaktadırlar.²²³ Cinler de bu âlemdendir.

Misâl âlemi iki grupta ele alınmıştır.

1-Rû'yâ ve hayâlde idrâk edilen hakîkatler.

2-Aynada ve yansıma özellikli şeylerde görünen sûretler. Ölen kişinin rüyada rûhunun bedeniyle görünüşü de bu tafsildendir.²²⁴

Ef'âl-i ilâhîyyenin zâhir olduğu altıncı merteye ise **Mertebe-i Şehâdet**'tir.²²⁵ Bu mertebeyi ifade eden şehâdet âlemine, “kevn ü fesâd, suver-i âlem, âlem-i ecsâm” da denmektedir.²²⁶ Bu mertebede mevcûdât bir üst mertebedeki mürekkebe cevher-i latîfin zâhir oluşa bir adım daha atarak yırtılma, eksilme, bozulma, dağılma, yanma, bölünme, parçalanma ve yapışma kabul ederek, çeşitli ve birçok renklerde, sıfatlarda belirerek kesiflik derecesi artar.²²⁷ Varlıklar bu mertebede dört unsur olan; ateş, hava, toprak ve sudan terkîb olunmuştur.²²⁸ Artık gözle görünmektedirler, şehâdeti-görünmeyi kabul ettiklerinden bu isimle anılmışlardır. Mânâlar, bu mertebede cisim ile sûret bulmuştur²²⁹, artık duyularla hissetmek ve başkalarıyla bunu paylaşmak mümkündür. Her bir sûretin âlem-i ervahta bir rûhu bulunmaktadır, cemâd, nebat, hayvan da dâhil ruhsuz bir sûret bulunmamaktadır.²³⁰

²²² William Chittick, *Hayal Âlemleri, İbn Arabî ve Dinlerin Çeşitliliği Meselesi*, Türkçesi: Mehmet Demirkaya, İstanbul: Kaknüs Yay. 3. bsm s.114

²²³ Konuk, *Fusûs*, c.1, s.111; Kılıç, *age.* s. 249-250

²²⁴ Konuk, *Fusûs*, c.1, s.33-36, 111; Eraydın, s. 232-233

²²⁵ Nev'î, vr. 30b; İbn Arabî, *Tedbirât* s. 69;

²²⁶ Konuk, *Fusûs*, c.1, s.36; Eraydın, s. 233; Kılıç, *age.* s.250.

²²⁷ Vücut mertebelerindeki tenezzülün bu makamda çeşitlenerek zuhûr edişinin Hakk'ın vahdetine herhangi bir halel getirmediğini, adetlerin çoğalmasının bizim ufku muza ait bir şey oluşunu buhar-su-buz örneklemeyle izah için bkz; Hamza Kılıç, s. 75; İsmail Fenni Ertuğrul, s.15

²²⁸ Nablûsî, s. 40

²²⁹ Nev'î, vr. 26b, 45b

²³⁰ Konuk, *Fusûs*, c.1, s.112; Abdülgâni en-Nablûsî, *Gerçek Varlık- Vahdet-i Vücûdun Müdafaası*, . çev. Ekrem Demirli, İz Yay. İstanbul 2003, s.224

Varlık dâiresinin tamamlandığı, tenezzülün gâyesine erdiği, zuhûr mertebelerinin sonuncusu ise **Mertebe-i İnsân**'dır²³¹. Lâ-taayyün hâriç kendisinden önceki tüm merâtibi câmi'dir. Hakk'ın kendisiyle zuhûr ettiği bu son mertebe, bir önceki şehâdet âlemi ile “nâsut âlemi” ni oluşturur. Her mertebenin bir esmâya ait mazhariyeti bulunduğu gibi bu mertebe de hakîkatine mebnî olarak “Allah” isminin mazharıdır. Her ne kadar sonda ise de, hakîkatte ilk mertebe hariç hepsinin fevkindedir.²³²

Zuhûrun, ilk olarak Hakîkat-i Muhammediyye-İnsan-ı Kâmil ile başlaması gibi bitişi ve tamamlanışı da onunla olmuştur. İnsân hakîkatinin ontolojik mânâda “ilk varlık”, sûret olarak “son varlık” şeklinde zuhûr ettiğinin ifâde edilmesi bunun içindir. Bu hakîkat, insânın varlık olarak diğer yaratılmışlara göre daha çok “bilici”, halîfe olarak da kendisinden sonra gelen mevcûdâtı teshir kuvvetine sâhip olmasını sağlar.²³³ Kâmil insânda hiçbir hakîkat örtülü değildir, çünkü onda “Allah'ın sûreti” başkalarında olduğundan daha doğrudan bir şekilde tezâhür etmektedir.

I. RÜ'YÂ

“Rü'yâ” lügatte; ‘düş’²³⁴, ‘görmek’²³⁵ ve ‘uyku hâlinde zihinde beliren düşünceler ve olaylar’²³⁶; mecâzî olarak ise , ‘gerçekleşmesi beklenen şey, umut’u²³⁷ ifâde etmekte, “Hâdis, menâm, mübeşşire” kelimeleri de “rü'yâ” için kullanılmaktadır. Sözlük anlamı aynı olan “hulm (çoğulu: ahlâm)” ise genellikle “korkunç düşler” için kullanılır. Ayrıca, “Ot demetleri” ma'nâsına gelen “adgâs” kelimesinin, Yûsuf sûresinde 44. âyetteki kullanımına binâen “yaşı kurusuna karışmış ot demetleri gibi, hiçbir anlamı olmayan karmakarışık hayaller” ma'nâsında “adgâsü ahlâm” şekli de rü'yâ için kullanılmaktadır²³⁸.

²³¹ E. Demirli, s. 255; Nablûsî, s.40; haz. Tahir Hafızlıoğlu, *Vahdet Aynasında-Osmanlı Tasavvuf Metinlerinden Seçmeler*, İnsan Yay. İstanbul 2001, s. 109-110

²³² Konuk, *Fusûs*, c.1, s.112-113; Kılıç, *age*, s. 250-251

²³³ E. Demirli, s. 256; Chittick, s. 49

²³⁴ Devellioğlu, s. 902

²³⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay. Ankara 1997, s.600

²³⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay. İstanbul 1991, s. 404

²³⁷ Devellioğlu, s. 902

²³⁸ İlyas Çelebi, “Rüya” DİA c.35, s. 306

Rü'yâ genel anlamda hemen her insanın yaşadığı bir tecrübedir. Tarih boyunca gerek açıkça vukû buluşu, gerek yorumla müsâit oluşu, geçmiş ve geleceğe ışık tutabilen yönleriyle dikkat çekmiştir. Dolayısıyla rü'yâ ve tâbir için hemen her dinin, kültürün, düşüncenin ve hattâ her şahsın ayrı ayrı tutumları gelişmiştir. Rü'yâyâ âit husûsiyyetler bilhassa modern psikoloji ve ruh-biliminin de üzerinde çalıştığı bir alan olmasını sağlamıştır²³⁹.

A. Tasavvufta Rü'yâ, Ta'bîr ve Te'vîl

Rü'yâyâ gerek *Kur'ân*'da gerekse de hadislerde yer verilmiş olması tasavvufî hayatta rü'yâ ve tâbirinin yer almasına zemin hazırlamıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Mekke'nin fethi öncesi gördüğü sâdik rü'yâ²⁴⁰ ve Bedir Gazvesi öncesi düşman sayılarının Hz. Peygamber'e (s.a.s.) az gösterilmiş rüyâsına²⁴¹ binâen zikredilen âyetler; Yûsuf Sûresinde, Hz. Yûsuf'un peygamberliğine delâlet eden, onbir yıldız ve ay'ın kendisine secde ettiklerini görmesi, Hz. Yûsuf'a rü'yâ tâbiri ilminin verildiğinin açıklanması²⁴², Yûsuf peygamberin zindan arkadaşlarının ve Mısır melîkinin gördüğü rü'yâları ve Hz. Yûsuf tarafından yapılan tâbirlerin bulunduğu âyetler²⁴³; Saffât Sûresi'nde ise Hz. İbrâhim'in adağı ile alâkalı ile alâkalı âyetler²⁴⁴ yer alır.

Hadislerde de rü'yânın insân hayâtı için yeri ve öneminden bahsedilmiş, hadis kitaplarında “Kitâbü'r-Rü'yâ, Kitâbü Ta'bîri'r-Rü'yâ” başlıkları altında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) rü'yâlarına ve ta'bîrlere yer verilmiştir²⁴⁵. Nübüvvetin ilk altı ayı süresince Hz. Peygamber'e (s.a.s.) vahiy, sâdik rü'yâlar vâsıtasıyla gelmiştir. Buna

²³⁹ Modern psikolojide Freud'un geliştirdiği psikanaliz yönteminde rü'yâ, 'uyku hâlinde şuur zayıflamasının, şuur altına itilmiş olan his, duygu, arzu ve düşüncelerin şuur üstüne çıkması olarak gerçekte ilgisi olmayan görüntüler topluluğu' olarak târif edilir. (bkz: Freud, *Psikanaliz Üzerine*, çev. A. Avni Öneş, Say Yay. İstanbul 1997, s.32)

A. Adler ise rü'yâyı düşüncelerimizin üzerinde, uyuduğumuz zaman dün ve yarın arasında bir köprü kurulması olarak algılar. Bu da insanın hayata genel anlamda bakış açısını açıklamada yardımcı olur. Dolayısıyla Adler tarafından rü'yâ, şahsiyet çözümlemede önemli bir faktördür. Bu konuda Adler, “bir ferдин hayat problemlerinden birine çözüm yolu aradığını göstermekle kalmaz; aynı zamanda bu problemleri ne şekilde ele aldığını da gösterir.” demektedir²³⁹. (bkz: Alfred Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, çev. Ayda Yörükân, Ankara: Tur Yay, 1973, ss. 114-125)

²⁴⁰ Fetih, 48/27

²⁴¹ Enfal, 8/43

²⁴² Yûsuf, 12/ 4-5-6-21

²⁴³ Yûsuf, 12/36-41-43-46

²⁴⁴ Saffât , 37/100-113

²⁴⁵ Çelebi, s. 307

binâen Hz. Peygamber (s.a.s.) “Mü’minin rü’yâsı, peygamberliğin kırk altı cüz’ünden bir cüz’dür”²⁴⁶ buyurmuş, Buhârî rivâyetinde de ek olarak “Peygamberlikte cüz olan şey yalan olmaz”²⁴⁷ hadisi zikredilmiş ve Efendimiz bir başka hadisinde de “Peygamberlik gitti ve mübeşşirât kaldı.”²⁴⁸ buyurmuştur.

Hz. Peygamber’in ashâbına sık sık gördükleri rü’yâları sorup, anlattığı ve kendi rü’yâlarını da ashâbıyla paylaştığı, “Rü’yâ yorumlanmadıkça bir kuşun ayağı üzerindedir. Yorumlanınca vukû’ bulur”²⁴⁹ buyurarak, tâbîr ettiği²⁵⁰ veyâ ettirdiği²⁵¹ rivâyet edilmektedir.

Görülen güzel rü’yâların tâbir edilmeyi beklediği ve sâlih kişilerle paylaşılması teşvîk edilip²⁵², şeytânî rü’yâların ise kimseye anlatılmaması ve şerrinden Allah’a sığınılması²⁵³ yine Hz. Peygamber tarafından tavsiye edilmekte, “en sâdik rü’yâların seher vakitlerinde görülen”ler olduğu rivâyet edilmektedir²⁵⁴.

Rü’yâ, tasavvufta “bir takım ipuçları veren bir bilgi kaynağı”²⁵⁵ ve “bir kerâmet çeşidi olarak”, rü’yânın hakîkati ise “kalbe gelen havâtır ve zihinde canlandırılan haller” olarak kabul edilmiştir.²⁵⁶

Rü’yâ için değişik kategoriler yapılmış, genel olarak hadîs-i şerîfde zikrolunduğu üzere üç kısımda ele alınmıştır²⁵⁷, bunlar; Allah’tan olan ilâhî rü’yâ, melekî rü’yâ ve nefsî-şeytânî rü’yâdır²⁵⁸.

²⁴⁶ İbn Mâce, Ta’birü’r-rü’yâ, 1(3894)

²⁴⁷ Buhârî, Ta’bir 26, Müslim, Rü’yâ 8 (2263), Tirmizî, Rü’yâ 1 (2271), Ebû Dâvud, Edep 96 (5019)

²⁴⁸ İbn Mâce, Ta’birü’r-Rü’yâ, 1(3896)

²⁴⁹ İbn Mâce, 6(3914)

²⁵⁰ Buhârî, Ta’bir 48, Ezân 156, Teheccüd, 12, Müslim 23 (2275), Tirmizî, Rü’yâ 10 (2295)

²⁵¹ Çelebi, s. 307

²⁵² Tirmizî, Rü’yâ 6 (2279,2280); Ebû Dâvud, Edep 96 (5020)

²⁵³ İbn Mâce 5(3911); Müslim, Rü’yâ 12 (2268)

²⁵⁴ Tirmizî, Rü’yâ 3 (2275)

²⁵⁵ Kelâbâzî, age, 214-215; Prof. Dr. Süleyman Uludağ, *Tasavvufun Dili-III*, İstanbul: Mavi Yay. 2007, s. 191; “Allah bir kuluna gaybden bilgi vermek ve gerçekleşmezden önce göstermek isterse, o şeyi bir simge şeklinde rü’yâsında kendisine gösterir. Söz konusu simge, bildirilen şeyle ilişkili olur. buna örnek olarak fitrî bilginin sût şeklinde gösterilmesini verebiliriz. Sût ile bilgi arasındaki ilişki, sûtün bedeni, bilginin ise nefsi beslemesidir.” :bkz. Demirli, *Fusûs*, s. 323, Demirli bu notu Müeyyidüddîn el-Cendî, *Şerh-i Fusûs-i Hikem*, s. 366’dan dipnot olarak göstermektedir.

²⁵⁶ ed. Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Heyet Tercümesi, İstanbul 2006, s. 846

²⁵⁷ “Rü’yâ üç çeşittir: Allah tarafından bir müjde, kişinin uyanık halinde önemseyip kalben meşgûl olduğu bir şeyle ilgili olarak gördüğü rü’yâ ve şeytan tarafından korkutmak.”(İbn Mâce, 1(3906))

²⁵⁸ İbn Arabî, *Fütûhat*, c. 8, s.325; Yılmaz, s. 320

“Keşf-i Mücerred” de denilen “İlâhî rü’yâ”, ta’bîre ihtiyâcı olmayan apaçık rü’yâdır. (Fetih, 48/27) Âyeti ile Hz. Peygamber’in (a.s.) kendilerini başları traş edilmiş olarak Mescid-i Haram’a girdiğini gördüğü rü’yâsı gibi ki, tabir ve te’vîle ihtiyacı olmayan rü’yâdır, Allah Resûlü bu rü’yâsından altı sene sonra hâdise aynen zuhûr etmiştir.²⁵⁹

İkincisi “rü’yâ-yı sâdıka” şeklinde de ifade edilen “keşf-i muhayyel”dir ve ehli tarafından tâbir ve te’vîle muhtaçtır. Nitekim Hz. Yusuf’un (a.s.) rü’yâsı gibi olup tabir edilen²⁶⁰, Mısır melîkinin Hz. Yusuf (a.s.) tarafından tâbîri yapılan, Şeyh Edebâli’nin Osman Bey’in rü’yâsını tâbir ettiği gibi tamâmen tâbir edilen rü’yâlardır.

“Nefsî, şeytânî” olarak ifade edilen üçüncü grup “hayâl-i mücerred”²⁶¹, “hulm” ve “kâzib”²⁶² diye de adlandırılan biyolojik ve psikolojik tesirlerle görülen “karışık rü’yâlar”ın hükmü ise, “asılsız” oldukları şeklindedir, te’vîl ve tâbirleri yoktur. Bu tür rü’yâlarda süflî hallerin hayâle aksetmesi²⁶³ ve hiss âlemiyle olan ilgileri ziyâdedir²⁶⁴. İnsanlar arasında sâlih rü’yâlar son derece az görülürken, rûhunu arındırmış nefislerin de şeytânî rü’yâ görmesi nâdirdir.

Efendimizin (s.a.s.) rü’yâlarını ashâbıyla paylaşıp, onların gördüklerini de tâbir etme metodu ondan sonra da devam etmiş ve tasavvuf yolunda seyr-i sülûk yapmakta olan mürîd için “rü’yâ” önemli bir unsur olmuş²⁶⁵, adına da “zuhûrât” denilmiştir.²⁶⁶

Görülen her rü’yânın, gören için kendi nefsî hakikatlerine âit bir projeksiyon, ayna görevi görmekte olduğu kabûl edilmiştir.²⁶⁷ Bâzı tarîklerde bu anlamda rü’yâ oldukça ehemmiyetli bir yer tutmaktadır, nefsin basamaklarında ilerleyen mürîd için görülen her hayvanın, rengin vs. bir mânâsı vardır. Bu rü’yâlar şeyhe veyâ ehline

²⁵⁹ İbn Arabî, *Tedbîrat*, s.352

²⁶⁰ İbn Arabî, *Tedbîrat*, s.352

²⁶¹ İbn Arabî, *Tedbîrat*, s.352

²⁶² Süleyman Uludağ, “*Rü’yâ-tasavvuf*”, DİA c.35 s. 309

²⁶³ İbn Arabî, *Tedbîrat*, s. 352

²⁶⁴ Konevi, *Fusûsü'l-Hikem Sırları*, s. 66

²⁶⁵ Yılmaz, s. 319; Ceylan, s.271

²⁶⁶ Ceylan, s.271

²⁶⁷ Cebecioğlu, s. 600

anlatılır²⁶⁸. Bir basamakta görülen rü'yâ bir başka mertebede farklı bir şekilde tâbir edilebilir. Tasavvufî rü'yâlar enfüsî, tasavvufî olmayanlar ise âfâkî olarak kabûl edilir²⁶⁹.

“Tâbir”, avam insânlar için de geçerlidir. Bir sembol kişinin evli, bekâr, yaşlı, genç, kadın, erkek vs. gibi kişisel farklılıkları dâiresinde şahsa âit özel tâbir gerektirmektedir. Rü'yâlarda görülmüş semboller îzâha muhtaçtır. Bunun için bilhassa tasavvuf edebiyâtında “tâbirnâme, güzârîşnâme, ta'bîrât-ı vâkıât, ta'bîrât-ı rü'yâ, rü'yânâme, vâkıât-nâme, seyirnâme” gibi isimler anılan bir şûbe gelişmiştir²⁷⁰.

Hz. Yûsuf'a tâbir ilminin verilmesi , *Kur'an*'da beş yerde zikredilmektedir:

وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ

“İşte Rabbin seni böylece seçecek, sana (rüyada görülen) olayların yorumunu öğretecek...” (Yusuf 12/6)

وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ لَامْرَأَتِهِ أَكْرَمِي مَثْوَاهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

“O'nu satın alan Mısırlı kişi hanımına dedi ki: “Ona iyi bak. Belki bize yararı dokunur veya onu evlat ediniz.” İşte böylece biz Yûsuf'u o yere (Mısır'a) yerleştirdik ve ona (rüyadaki) olayların yorumunu öğretelim diye böyle yaptık. Allah işinde galiptir, fakat insanların çoğu bunu bilmezler .” (Yusuf 12/21)

وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا

“Olgunluk çağına erişince O'na hikmet ve ilim verdik.” (Yusuf 12-22)

²⁶⁸ Mürîd için rü'yânın konumunu İbn Arabî şöyle guruplandırır.

“Başta sâlik kendi konumunu tayin eder.. kendi mânevî hâline muttalî olur. Meselâ:

- Artık, eksik, üstünlük derecesini anlar. Şevk durumunu görür.
- Menzil, makam ve diğer derecesini anlar.
- Derece kaybını, yüceldiğini, düştüğünü sezer
- Hakkı ve bâtlı sezer
- Nefsânî, hayvânî, şeytânî işlere vâkıf olur.
- Duygular yönünden: duymaya has olan ve kalbe, rûha gelen çeşitlerini de idrâk eder.” (bkz. İbn Arabî, *Tuhfetu's-Sefere (Bir Hediye,)* çev. Abdülkadir Akçiçek, İstanbul: Rahmet Yay. ss. 82-83)

²⁶⁹ Uludağ, s. 310

²⁷⁰ Uludağ, *agm* s. 310

رَبِّي إِنِّي قَالَ لَا يَأْتِيكُمْ طَعَامٌ تُرْزَقَانِهِ إِلَّا نَبَأْتُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَكُمْ ذَلِكَ مِمَّا عَلَّمَنِي

“Yûsuf dedi ki: “Sizin yiyeceğiniz yemek size gelmeden önce onun ne olduğunu bildiririm. Bu, bana Rabbimin öğrettiklerindendir.” (Yûsuf 12/37)

رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ

“Rabbim! Gerçekten bana mülk verdin ve bana sözlerin yorumunu öğrettin.” (Yûsuf, 12/101)

Tasavvufta önem verilmiş mevzûlardan olan rü'yâ için ilk sûfî müelliflerin eserlerinden *et-Taarruf*²⁷¹ ve *Kuşeyrî Risâlesi*'nde²⁷² “Rü'yâ” başlığı altında müstakil bölümler açılmıştır. Sûfiler arasında nübüvvet gibi velîlik hâlinin de ekseriyetle rü'yâ ile başladığı kabûl edilmektedir²⁷³. Bu anlamda rü'yâ tâbirinin bir ilim olarak Hak tarafından verildiği kabûl edilmiş, Hz. Yûsuf'un da tâbir ilminin “pîr”i olduğu, rü'yâ tâbirinde mâhir olanların da ondan himmet gördükleri yaygın bir kanaât hâline gelmiştir²⁷⁴.

Bâzı rü'yâların apaçık zuhûr ederken, bâzılarının da ehli tarafından tâbir edilerek bu yolla bâzı gaybî mevzûlar hakkında bir haber, müjde (büşrâ)²⁷⁵, yönlendirme yâhut uyarı anlamları çıkarılabilir olması, bazı tarîklerin rü'yâyâ fazla önem vermesine sebep olmuştur. Bu düşüncenin yanı sıra Nakşî ve Melâmî meşreb gibi bir kısım tarîkin ise bu tür düşüncenin aksine rü'yâyâ fazla itibâr etmedikleri²⁷⁶, rü'yâlara aşırı önem verilmesini engellemek, mürîdlikte asıl gâyenin unutulmamasını sağlamak için “Rü'yâyı bırak, rü'yete bak!” şeklinde tavsiyede buldukları da görülmektedir.²⁷⁷

²⁷¹ Kelâbâzi, *Doğuş Devrinde Tasavvuf, Ta'arruf*, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay. İstanbul 1992, ss. 214-215

²⁷² Abdülkerim Kuşeyri, *Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay. İstanbul: Dergah Yay. 2003, ss. 465-477

²⁷³ Kuşeyri, s. 465, (hazırlayanın dipnotu)

²⁷⁴ “Ve herki Yûsuf'dan sonra bu mansıba mensûb oldu. Verâset ile mensûb oldu. Ve rûhâniyetten istimdâd ile buldu.” Bkz. Nev'î, vr. 160a

²⁷⁵ Kuşeyrî, s. 465

²⁷⁶ Yılmaz, s. 321

²⁷⁷ Uludağ, *age* s. 405; Cebecioğlu, s. 600

Uyku, bedeninin uyumazken yaptığı hareketlerden, yorgunluklardan dinlenmek üzere duyularından uzaklaşmasıdır²⁷⁸. Ve, “Gece sizi vefat ettiren ve gündüz ne kazandığınızı bilen O’dur” (En’am 6/60) âyetinin de işâretiyle uyku, küçük ölüm olarak algılanır. Uyku halinde görülen şeyler ise ölümlü ma’lûm olan hakikatler gibi bâzı hakikatlerin tezâhür etmesini ve onların mükâşefe etmesini sağlamaktadır.²⁷⁹ Ayrıca rû’yâ uykuda, uyku ve uyanıklık arası ve uyanırken de görülebilmektedir, bunun için sûfiler, “vâkıat, hayâlât, havâtır, idrâkât, letâif”; “uyku” için “mânâ, mânâ âlemi”; sâlih rû’yâ görmek için âdâba uygun biçimde uyuyan kimseye de “Hakk’ın vahdet ve mânâ âlemine mîsâfir olan kimse” ma’nâsında “mihmân” kelimesini kullanmışlardır²⁸⁰.

İbn Arabî ise bu konuda,

“İnsanın uykuyla, yaratılışının bâtınına geçip (hayal) hazînesine girdiğinde, orada âfetten önce sakladığı renklerin sûretlerini bulabileceği gibi, memleketin vergidarları olan duyu güçlerinden herhangi birinin verilerini de orada bulur. Allah bu hazînede doğal bir sûrette doğal niteliklerle tecelli eder.”²⁸¹ şeklinde açıklamada bulunur.

Rüyânın mü’minler önemli bir noktası da, uykuda Hz. Peygamber, sahabe ve geçmiş ulemânın görülebilmesidir.²⁸² Bâzı sûfî müellifler rû’yâlarında Hz. Peygamber’den emir alarak eserlerini yazdıklarını ifâde ederler. Pek çok sûfî ise gördükleri rû’yâlar ile hayatlarına yön vermektedir. İbn Arabî tez konumuz olan *Fusûs*’un kaleme alınış sebebi olarak daha önce zikrettiğimiz rû’yâsını²⁸³, Saîd el-Bûsîrî *Kasîde-i Bürde*’yi yazdıktan sonra Hz. Peygamber’i (s.a.s.) rû’yâsında görerek hastalığına şifâ için vesîle oluşunu anlatmakta²⁸⁴, Nevî Efendi de, şehzâde hocalığı görevi ve *Keşfü’l-Hicâb*’ı yazmazdan evvel gördüğü bir rû’yâdan eserinin ilk varaklarında şu şekilde ifâde etmektedir:

²⁷⁸ İbn Arabî, *Fütûhat*, c. 8 s. 330

²⁷⁹ Uludağ, *age*, s. 404

²⁸⁰ Yılmaz, s. 320; Uludağ, *agm*. s. 309

²⁸¹ İbn Arabî, *Fütûhat*, c. 8 s. 330-331

²⁸² Kuşeyri, s. 469

²⁸³ Nevî, vr. 6a

²⁸⁴ Uludağ, *agm* . s. 309

“Zîrâ bu hakîr dâî ki, âlem-i ma'nîden zamân-ı kadîmden nice mübeşşirât-ı gaybiyye ile bu devlet-i Osmâniyye'nin hizmetine sevk olunmuştur. Cümleden birisi Zigetvâr Seferi'nden mukaddem merhûm Sultân Süleymân'ı âlem-i ma'nîde gördüm, bana sarây-ı hümâyûnu seyrettirip, âhirinde elime bir köhne kitâb sunup: “Buna Kimyâyı Saâdet derler” demiş idi. Meğer beşâret-i gaybiyye imiş ki, ol zamânda ol Sultân-ı Gâzî ün vândan nice mübeşşer oldum ise, bu fakîr vaktâki, takdîr-i hükm-i Kadîr ile Bağdad gazâsı ile taklîd olunup meşgale-i seferde iken, meğer ceyb-i câme-i gaybden cilve-ger olıcak sûret-i ni'met-i mâ-hazar ve ârâmiş ki, “yanlış Bağdad'tan döner” deyü tekâzâ-yı isti'dâd-ı kadîm, beni râh-ı sedâda irşâd edip, hâssân-ı dergâh-ı izzet ve mehârim-i sürâdık-ı saâdetten, ol mecma'-i mekârim-i ins ü melek, mukarreb-i hazret-i saltanat, Zeyrek Ağâ vesâtatı ile ki, bu şerh-i şerîfin kalemden teraşşuhuna akreb ve dâî ve illet-i âhiredir, ta'lîm-i ebnâ-i pâdişâh ile teşrîf kıldım.”²⁸⁵

İbn Arabî'nin Hz. Yûsuf'la alâkalı âyetleri yorumlaması, ta'bîr iliminin Hz. Yûsuf'a verildiği ve bu ilmin ondan sonra da rûhâniyyetinden alındığı düşüncesini kabûle sevk etmiştir. Nitekim misâl âlemi nûrânî bir âlemdir ve Hz. Yûsuf'un keşfi ve kabîliyyeti de bu âleme âittir.²⁸⁶ Chittick bu mevzûda şu açıklamada bulunmaktadır,

“Hazret-i peygamberin mirâcı ile ilgili hadise dayanarak Şeyh her bir gök küresine belli bir peygamberi yerleştirdikten sonra , bu peygamberlere âit ilimleri ve uygun küreye ulaşan mânevî yolcunun burayla ilgili ilme nasıl sâhip olduğunu anlatır. Üçüncü gök küre, yânî Venüs en büyük rû'yâ tâbircisi olan Yûsuf'a âittir. Bu nedenle buraya ulaşan mânevî yolcu hayal âleminin ve imgelerin nasıl yorumlanacağı ilmine sâhip olur. Aynı zamanda burası şâirlerin ilham aldıkları yerdir.

Yolcu üçüncü semâyâ ulaşınca Hz. Yûsuf, Allah'ın kendisi için seçtiği ilimleri, ya'nî tahayyül ve hayâl sûretiyle ilgili ilimleri yolcuya dağıtır. Hz. Yûsuf rû'yâ tâbiri ilminin en büyük üstadlarından biri olduğu için, Allah, Âdem'in çamurundan artarıyla yarattığı arzı, Cennet Çarşısı'nı (Sûk el-Cennet), ışık ve ateşten yaratılan ruhların ve yüksek, yüce mânâların hayâlî bedenlerini Hz. Yûsuf'un huzûrunda hâzır kılmıştır. Bunların nispetlerini, derecelerini ve ölçülerini Allah Yûsuf'a bildirmiştir.

²⁸⁵ Nev'î, vr. 4a,4b

²⁸⁶ Nev'î, vr.160a; Doç Dr. Dilaver Gürer, *Fusûsu'l-Hikem ve Mesnevi'de Peygamber Öyküleri* (II), Konya: MEBKAM Yay. 2007. s. 97

Allah Yûsuf'a yılları inekler sûretinde, bereketli yılları ineklerin şişmanlığı sûretinde, kıtlık yıllarını ineklerin zayıflığı suretinde, ilmi süt sûretinde ve dindeki sağlamlığı ayağa vurulan bir pranga sûretinde göstermiştir. Allah hissî algılama ve hissî nesnelere sûretlerinde mânâların bedenleşmesini Hz. Yûsuf'a öğretmeye devâm ederek ona tüm bunların tâbir ilmini vermiştir. Burası eksiksiz sûret verme ve düzene koymaya (nizâm) âit gök küresidir.”²⁸⁷

İbn Arabî düşüncesinde bu anlamda rü'yâ ve hayâlin konumunun ne olduğuna bakacak olursak; bu kavramları, vücûd mertebelerinde ve bilhassa misal âlemi, beşerî nefis, nefsin melekelere, ve onun hayat tezâhürleri hakkındaki nazariyesi; vahiy, ilham ve genel anlamda nübüvvet ile ilişkilendirdiğini görürüz²⁸⁸.

Ona göre, insan şehâdet âleminde yaşadığı müddetçe, uyku yâhut uyanıklık hâlinde bulunur, her iki durumun ortak noktası ise, Hakk'ın her iki hâl içinde de insanı eşyâyı idrâk edebilecek husûsiyette yaratmış olmasıdır. Bu idrâk, uyanırken “duyu”, uykuda ise “hiss-i müşterek” olarak isimlendirilir.²⁸⁹ Rü'yâda görülenlerin tâbiri ise Nev'î Efendinin cümleleriyle İbn Arabî'ye göre, “Bu, emr-i hakîkate bu sûrette idi. Lâkin bu sûretin gayri sûrette zâhir oldu ki, ol zâhir olan sûretten ol sûret nefsü'l-emriyyeye ubûr olunur.”²⁹⁰ Bir başka pasajda ise,

“Ya'nî hazret-i hayâl-i mukayyede olan tecellî, suver-i ilm-i âhire muhtâcdır ki, ona “ilm-i ta'bîr” derler. Ma'rifet-i niseb ve münâsebet mevkûftur. Gâh lûgat hasebi ile olur, gâh san'at ve harfet, gâh zaman ve mekân, gâh zıddına ayn sebebi ile ya'nî ayndan zıdda ve zıddan ayna ubûr vâsıtasıyla muabbire ma'nâ tulû' eder. İlm-i ferâsete karîb-i ilmdir ki, Hak Teâlâ dildeğini ol sûret-i ma'kuse ile bildirir. Hâsıl-ı kelâm gayb ile şehâde ortasında cereyân eden ma'nâ-yı cevher, hayâlde sûret bağlar, hayâl ise hikâyet üzerine mecbûldür, ne munakis olsa gösterir, âlem-i şehâdette olan nutk gibidir.

²⁸⁷ Chittick, s. 109 -110

²⁸⁸ Ebu'l-Alâ Affî, *Fusûsu'l-Hikem Okumaları için Anahtar*, çev: Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay. 2002, s. 155

²⁸⁹ İbn Arabî, *Fütûhat*, c. 8, s. 321

²⁹⁰ Nev'î, vr. 162a

Onda sûret bunda nutk olur. Mukaddime-i bi-nübüvvet ve ilm-i hakâyık-ı eşyâdır.”²⁹¹ denmektedir.

“Rü’yâ” bahsi İbn Arabî düşüncesinde zikrettiğimiz gibi pek çok mevzû ile alâkalıdır. Ona göre bir ma’nâda, gerçeğe, varlığımıza ve hayâta dâir hakikat arayışıdır. Bu minvalde rü’yâ, hayal ve vehim olarak görülen âlem içinde bu âlemden uzaklaşmak, yaşanılan ve yapılan iş ve oluşları hiçe çıkarmak için değil; bir sembol, bir remze ulaşmada araç olması hasebiyle değer ve önem kazanır. Hakîkî Varlık’ın sâdece “Allah” olduğunu, gerisinin ‘hayal içre hayal’²⁹² nitelikli bir “âlem” oluşunun kabûlünde olan İbn Arabî, bizim “gerçek” dediğimize “hakîkati” zâviyesinden bakmakta²⁹³, bu bakış ise hayâlden ibâret sayılan âlemin, gerçek varlık sâhibi olan Hakk’a âidliğinin; Hak ve âlemin mânâsının; Allah ve âlem arası ilişkinin detaylı olarak açıklanmasına zemin hazırlamaktadır²⁹⁴.

İbn Arabî, “Nas uykudadır, öldüklerinde uyanırlar” hadîsini öne alarak, mâdem ki bu âlemde görülenler de bir rü’yâdır, hayâl gibidir o halde uyuyan kişinin rü’yâsında gördüklerini uyanınca tâ’bir ve te’vîl etmesi gibi, insânlar da ‘gerçek hakîkat olan’ın hayâl düzeyindeki yansımaya sâhip bu âlemi, benzer şekilde yorumlamalıdır ve gerçek anlam ile anlamlandırmalı, ya’nî aslına rücû’ ettirmeli, te’vîl ettirmelidir, şeklinde îzah etmektedir. Bu anlamda “ölmek ve uyanmak”tan kasıt biyolojik hâdiseler değil, bir insânın his ve akıl bağlarından kurtulup, hakîkate âit remizleri okuyabilmek, tecellî ve zuhûrun hakîkatine ermek *fenâ*²⁹⁵ya ulaşmak ve keşf sâhibi olmaktır.²⁹⁶ Çünkü “bu âlemde meydana gelmiş her şey Hak’dan kula gönderilmiş elçilerdir. Sürekli Rabb’lerinin elçileri olduklarını anlatır dururlar. Ârif olan anlar. Câhil olansa

²⁹¹ Nev’î, vr. 122a

²⁹² Fusûs’da geçmekte olan bu terkîbi İzutsu: “idrâk ettiğimiz şekli ile âlemin, geniş objektif hayâl alanı içinde etkin olan kişisel muhayyemizin ürünü olduğu kastedilmektedir.” açıklamaktadır. s. 22

²⁹³ İzutsu, s. 21

²⁹⁴ Affî, s. 202

²⁹⁵ Kelâbâzî *fenâ*’yı, “kulun (nefsânî ve behîmi) haz ve arzularından fânî olması, (kendinden geçerek) temyîz özelliğini kaybetmesi, dâima içinde kendini yok ettiği varlıkla meşgul olduğu için eşyâdan da fânî olması” olarak açıklamaktadır. Tasavvuf tarihinde Sülemî (ö. 279) *fenâ* ve bekâdan bahseden ilk sûfidir, “Fenâ hâlindeki kul, dâimâ ilâhî irâde ile uyum/ muvâfakat hâlinindedir. Asla çatışma/ muhâlefet hâlinde değildir. Mahfuz/ korunmuş olmanın da anlamı budur. “velî mahfûzdur” denilince bu anlaşılır. Hak teâlâ, bu durumdaki kulun gören gözü, işiten kulağı, tutan eli olur.” İzutsu ise, “Bir insan tecrübesi olarak *fenâ*, insanın kendi ben’inin tamamen yok olması ve bunun sonucu olarak ta bilgi ve irâde objesi olabilme yönünden bu ben ile ilişkili her şeyin yok olmasını tecrübe etmesidir”. Şeklinde açıklamaktadır. bkz. Kelâbâzî, ss. 182,183; Prof. Dr. Süleyman Uludağ, *Tasavvufun Dili-2-Mânevi haller*, İstanbul: Mavi yay. 2007, ss.190; Toshihiko İzutsu, *İslam Mistik Düşüncesi Üzerine Makaleler*, çev. Ramazan Ertürk, İstanbul: Anka Yay. 2001 s. 26

²⁹⁶ İzutsu, *İbn Arabî’nin Fusûs’undaki Anahtar-Kavramlar*, ss. 23-29

anlatılmak istenenden yüz çevirir.”²⁹⁷ Nitekim misâl âlemindeki sûretler mücerred ruhlar âleminde zuhûr eden hakikatlerdir. Bu varlık sırrına eren kimse ise “eşyânın hakikatini bana olduğu gibi göster!” şeklinde duâda bulunan Hz. Peygamber’den başkası değildir. Hakîkate eren kişi bu anlamda şehâdet âleminde her ne görse, duysa ya’nî her neye şahitlik etse, kendisine anlatılmak isteneni anlamaktadır²⁹⁸.

B. *Keşfü’l-Hicâb*’da Rü’yâ

“Rü’yâ” mevzûu *Fusûs*’da yoğun olarak “Hakkıyye” hikmetinin ele alındığı “İshak Fassi”nda, “Nûriyye” hikmetinin îzâhı olan “Yûsuf Fassi”nda da rü’yâ ve hayâl mevzû birbirini tamamlar biçimde ele alınmıştır. Tezimizde bu kavram, zikredilen fasslar merkez alınarak işlenecektir.

“Yusuf Fassi”nda mertebe-i misâl ve bu mertebenin hayal ve vahiyle olan irtibâtından bahsedilmektedir. Bu izahlar, bir anlamda vücûd mertebeleri içinde âlemin hakikatine bir remz, âlemin Hak katındaki konumunu -ki buna yaradılışın asıl hikmeti de diyebiliriz- belirlemekte, İbn Arabî ve takipçilerinin hayata bakış açılarını ortaya koymaktadır.

İbn Arabî, Yûsuf Fassi’nın hikmetini “nûriyye” olarak isimlendirir. Nev’î Efendi, fassın bu hikmet ile vasıflanışını, “hikmet-i nûriyye”nin nûrânî bir âlem olan misâl âlemine âit ilim ve ma’rifet olması ile açıklar²⁹⁹. “Nûriyye” hikmeti saf-nûrî değil ziyâ bir hakikat özelliği gösterir³⁰⁰.

Nev’î Efendi bu hikmetin Hz. Yûsuf’a atfedilme sebebini, Hz. Yûsuf’un bahsi geçen ilim ve ma’rifet ile kastedilmekte olan, “rü’yâ ta’biri” ilmine, dolayısıyla bunu sağlayan misâl âlemine âit Hakk’ın murâdına ilim sâhibi olmaya vâkıf olması, ona bu kapının tamâmen açık olmasıyla açıklamaktadır. Hattâ Hz. Yûsuf’un bu ilme vukûfu o

²⁹⁷ İsmâil Ankaravî, *Nakş el-Fusûs Şerhi*, haz. İlhan Kutluer, İstanbul: Kitabevi Yay. 1995, 2. Bsm. s. 80; Konuk, *Fusûs*, c.3, s. 47

²⁹⁸ Ankaravî, s. 80

²⁹⁹ Nev’î, vr. 160a

³⁰⁰ Konevî, s. 66

derece olmuştur ki, ondan sonra “tâbir ilminin” onun rûhâniyyetinden istimdâd ile ve onun ilmine verâsetle gerçekleştiği kabul edilmiştir.³⁰¹

“Gerçek nûr, kendisi ile idrâk olunduğu halde, kendisi idrâk olunamayan şeydir” ve bu husûsiyyeti ile görünmesi mümkün olmayan mücerred bir nûrdur³⁰². Hz. Yûsuf’un nûru ise hayal sâhifesine, hazretine yayılmıştır. Nev’î Efendi’nin ifâdesiyle, “Hayâl”den murâd “uyku hâlinde olan mutlak yâhud mukayyed hayâl”dir [rû’yâ]³⁰³, “nûrun yayılması, inbisâtı” ise, “o nûrun suver-i mütemessiledeki Allâh’ın murâdına ittîlâ’ı”dır³⁰⁴, âlem-i misâl’in sıfat-ı zâtîyyesidir ve hazret-i hayâl üzerinedir.

Yûsuf Fassı’nda bu noktada misal âlemiyle nebîlerin aldıkları vahiy arasında bir alâka kurulur. Çünkü rû’yânın mahalli olan hayal hazreti, nûrun inbisat-yayılış mahalli olduğundan ilâhî vahyin de başlangıç noktası olarak kabûl edilir. Nev’î Efendi, nebîlerin böyle bir başlangıçla kademe kademe ilerlediklerini ve yükselerek uykuda gördükleri gibi yakazada da görür hâle geldiklerini ifâde eder. Bir kısım vahyin inzâlî bilindiği gibi meleğin nüzûlü ile gerçekleşir. Nev’î Efendi bunu, meleğin ilk olarak mutlak misal hazretine sonra mukayyed misâl hazretine, daha sonra da hiss hazretine nüzûlü ile vukû’ bulması olarak açıklar. Bu süreç içerisinde meleği gören nebînin hayâli, nurânî olup zulmette kalamaz ve Nebî meleği hayâlde ve hayâl vâsıtası ile misâli mutlakta görüp hükmünü hisleri ile sağlamlaştırır.³⁰⁵ Chittick “vahy”i;

“Vahiy, kelimeler bir peygamber tarafından işitildiği veyâ yazıldığı zaman hissî sûrete girer. Ama vahyin başlaması hayâlî alanda olur. Vahiy hissî algılamadan çok rüyâlarla başlar, çünkü mâkul mâ’nâlar hissî algılamadan daha çok hayâle yakındırlar. Hissî algılama aşağıda bulunurken, mânâlar yüksek, yüce ve latîfdirler. Hayal ise mânâ ve his arasında bulunur.

Vahiy bir mânâdır. Allah mânânın hislere nüzûl olmasını dilediği zaman, bu mânânın hissî algılamaya ulaşmadan önce Hazret-i Hayal’i geçmesi gerekir. Hayalde gerçekleşen her şeye bir hissî sûret vermesi hayalin hakîkatinin bir netîcesidir. Bundan

³⁰¹ Nev’î, vr. 160a; Ankaravî, s. 77

³⁰² Konevî, s. 62; Bursevî, *Kitâbu’n-Netîce*, c.2, s. 232

³⁰³ Nev’î, vr. 160 a ve 121a

³⁰⁴ Nev’î, vr. 160a

³⁰⁵ Nev’î, vr. 160a-160b; İbn Arabî, *Futûhat*, c. 8, s. 323

bir kaçış yoktur. İlâhî vahiy uyku hâlindeyken gelirse, “rü’yâ” olarak adlandırılır uyanırken gelirse, “tahayyül” denir. İşte bu yüzden vahiy hayalde başlar. Buna göre, hayal dış dünyadaki bir meleğe gönderilir. Bu melek hissî algılama yoluyla bir adam veyâ bir kimse olarak hayâle girer. Bu melek sâdece vahyin muhâtabı ya da yanında bulunanlar tarafından da görülebilir. Daha sonra bu melek Rabbinin kelimelerini peygamberin işitmesi için söyler ve bu “vahiy”dir.”³⁰⁶ şeklinde açıklamaktadır.

Yûsuf Fassı’nda Allah Resûlü (s.a.s)’ ne vahyin geliş şekilleri arasında zikredilen “rü’yâ” vâsıtasıyla vahiy alış şekli Hz. Âişe (r.a.)’nin rivâyetiyle ele alınır. Hz. Âişe (r.a.), “Vahyin Hz. Peygamber’e (s.a.s.) ilk başlangıcı sâdik rü’yâ idi. Altı ay rü’yâ-yı sâdika ile amel ettiler. Cebrâil sonra vâkı’ oldu.” der ve Hz. Peygamber’in rü’yâlarını “âlem-i şehâdette “beyâz-ı subh-ı sahîh” gibi âşikâr ve zâhir olur idi” şeklinde vâfeder. Efendimiz’in rü’yâlarının “felak-ı subh”a teşbîh etmek: O’nun rü’yâlarında hafâ ve istitâr (gizlilik ve örtü) olmadığına ve gördüğü rü’yânın tâbire ihtiyâç duymadan şehâdet âleminde aynen zûhur ettiğine işâret içindir. İbn Arabî bu konuyu Allah Resûlü’nün “Rü’yâ-yı sâdika nübüvvetin kırk altı cüz’ünden biridir. Diğer mü’minlerin nübüvvetten nasîbi de sâdik rü’yâdır.” hadîsiyle irtibatlı olarak ele alır. Bu hadisler ve İbn Arabî’nin yorumu sonucu Nev’î Efendi, hadîsteki ince ma’nânın, Efendimiz’in kırk yaşında peygamber olup yirmi üç yıl vahiy alması, vahyin de ilk altı ayda rü’yâ ile gerçekleşmesi sonucu, rü’yânın “vahyin kırk altıda biri” olduğu şeklinde açıklar³⁰⁷.

Hz. Âişe yukarıda zikredilmiş rivâyeti ile Hz. Peygamberin altı ayını “uykuda”, sonra ki hâlini de “yakazada” olarak değerlendirmektedir. İbn Arabî *Fusûs*’da uyku ile yakazayı ayırd etmesi dolayısıyla Hz. Âişe’nin ilminin buraya kadar vâsil olduğunu söyler ve Nev’î Efendi bu cümleyi Hz. Âişe’nin altı ay vahyin rü’yâ ile sonrasında da meleklerle ve uyku hâricinde yakazada gerçekleştiğini zikrederek, şehâdet âlemi ile misal âlemini birbirinden ayırmış olduğu şeklinde açıklar.³⁰⁸

Yûsuf Fassı’nda yukarıdaki hadîslerin zikredilmesi, İbn Arabî’nin şehâdet âlemini de bir çeşit hayal ve rü’yâ olarak açıklamasına zemin hazırlaması sebebiyledir.

³⁰⁶ Chittick, s. 102-103

³⁰⁷ Nev’î, vr. 160a - 160b

³⁰⁸ Nev’î, vr. 161a

İbn Arabî, rü'yâ ve hayâlin vücûd mertebeleri içindeki önemine ve dolayısıyla ortaya koyduğu düşünceye temel olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "Nâs uykudadır, öldükleri vakit uyanırlar" hadîsini zikretmekte ve bu hadîs ile âlem-i hisde zâhir olan halleri de âlem-i hayâlden saymaktadır.

Şehâdet âleminde insân, hisleri ve duyuları ile eşyâyı algılamakta, zihninde biçimlendirip kategorilere ayırmakta ve sonuçta zihninde sağlam bir düşünce ile adına "gerçek ve doğru" dediği bir hayat kurmaktadır. Ancak İbn Arabî'ye göre "gerçek" diye adlandırdığımız, asıl "gerçek" olan değildir ve hakîkati itbâriyle de gerçeği yansıtmamaktadır. O'na göre his ve duyularımızla idrâk ettiğimiz, algıladığımız bu âlem "hayâl"den başka bir şey değildir. "Uyumakta olup da eşyâyı rü'yâsında gören bir kimse için gördüğü eşyâ nasılsa bu hissî âlemde, gerçekliği açısından, varlık da bize o nisbettedir"³⁰⁹. Bizim "gerçek" diye adlandırdığımız hayat bu anlamda gerçek "gerçek"e âit bir remz, bir sembol, çözülmeyi bekleyen bir şifredir. Nev'î Efendi bu noktada, hayal düzeyinde bir yansıma olarak kabul edilen bu düzlemin ârif-i muhakkikler yanında, uykuda görülen sûretler gibi, aslına ya'nî bâtınî hakîkatlerine rücû' ettirilerek te'vîl ve ta'bîr beklemekte olduklarını ifâde eder.³¹⁰

Bu çıkarımlar ile cümle şehâdet âlemi ve âlem-i hayâlin, hayâl ve serâbdan ibâret olarak ilâhî hakîkatlere perde oldukları sonucuna varılmaktadır. Bu anlamda şehâdet âlemindeki her bir sûret, "gayb mânâları"ndan bir mânâ ve âyân-ı sâbite âlemindeki "ilmî hakîkatler"den bir hakîkatin misâlidir³¹¹. Çünkü sûretler farklı farklı şeylerdir ancak mânâları birdir; bunun için aralarındaki münâsebeti bulup çıkarmak ve mânâlarını birleştirmek îcâb eder. Bu da "ta'bîr"dir ki, "bir şeyin hakîkate olan ma'nâsını çıkarmak, zâhir olan hâlini o ma'nâ ile izâh etmek"tir. Bu konuda Yûsuf Fassî'nda Hz. Peygamber'in "süt"ü ilim ile ta'bîr ederek zâhirden hakîkate rücû etmesi örnek olarak verilmektedir. Halbuki süt ve ilim şehâdet âleminde farklı şeylerdir ancak

³⁰⁹ Izutsu, s. 21

³¹⁰ Nev'î, vr. 161a-161b

³¹¹ Nev'î, vr. 161a-161b; Doç. Dr. Mustafa Tahralı'nın " *Vahdet-i Vücûd ve Gölge Varlık*" isimli makâlesi, Konuk, *Fusûs*, c.3, s.46

Resul (s.a.s.) aralarındaki mâ'nâyı birleştirmiş ve sütü ilim ile izâh etmiştir³¹². Mustafa Tahralı bu konuya şu cümleleriyle açıklık getirmektedir:

“İnsanlar gaflet uykusunda oldukları ve tabiat ve nefis perdeleriyle hicaplı buldukları için bu kâinât sûretlerinin aynalarında bu hakikatleri müşâhede edememektedirler. “Rü'yâ” esnâsında gördüklerini gerçek zannettikleri gibi, dünyâda gördüklerini de “gerçek” zannederler; ya'nî his âleminden misâle, “misâl”den ruhlar âlemine, ruhlar âleminden a'yân-ı sâbiteye ve buradan da esmâ ve zâtî şe'nler mertebesine intikâl edemezler. Bu intikâl ve idrâk ancak öldükten sonra vâki' olur. Bu dünyâda iken bu “hakikat”i idrâk edebilmek “ölmeden önce ölmek” gerçekleştirildiği vakitte mümkün olabilir. Bu çeşit ölüme tasavvuf ıstılâhında “irâdî ölüm” denilmektedir. İşte bu “irâdî ölüm” zevkını tadan, Hak'ta fânî olup, sonra “bakâ”ya eren kimseler, bu gaflet uykusundan uyanmışlardır. Bunlar “mânâ”ların cisim sûretlerinde aksettiğini, eşyâ sûretlerinin “hakîkî sevgili”nin güzelliğine birer ayna olduğunu mânevî bir keşifle bilirler. Artık onlar için gerek ulvî ve gerek süflî mertebelerde âşikâr olan Hakk'ın “hüviyet” i ve “vech”idir.”³¹³

Nitekim Peygamber Efendimiz, zikredildiği gibi gaflet örtüsüyle setredilmiş insanların aksine bütün ilâhî ve kevnî mertebelere ârif olduğundan âlem-i şehâdete nazar etse âlem-i misâlde olan ma'nâyâ, oradan âlem-i ervâha ve ervâhdan âlem-i a'yâna ve a'yândan esmâ ve şuûnât-ı zâtiyyeye intikâl eder ve bir an şuhûd-i Hak'dan gâib olmaz idi. Nev'î Efendi bunu Peygamber Efendimiz'in risâleti hakikatine binâen, “bi'l-cümle müntehâdan mebâdiyyeye ve mebâdîden müntehâyâ seyr-i kavsiyye ve hareket-i devriyye ile vâkıf olur idi” diyerek açıklamaktadır³¹⁴.

İbn Arabî'ye göre, Hz. Âişe (r.a.)'nin ilmi zâviyesiyle Nebî'nin (s.a.s.) altı ay hâricinde ki hâli “yakaza” oldu, “uyku hâli”nden sayılmadı fakat, “nâs uykudadır, öldükleri zaman uyanırlar!” hadîsi ile altı aydan sonraki hâline de işâret edişiyse Hz. Peygamber'in (s.a.s) bütün ömrünün müddeti uyku mesâbesinde geçmiş idi. Zîrâ kendisi tarafından o altı aylık süre de “uyku içinde uyku”, “hayâl içinde hayâl”

³¹² Nev'î, vr. 162a -162b

³¹³ Tahralı, agm, s.46; Ayrıca bkz. Konuk, *Fusûs*, c.2, s. 225

³¹⁴ Nev'î, vr. 161 b

sayıldı³¹⁵. Zikredilenler vesîlesiyle Nev'î Efendi Hakikat-i Muhammediyye'ye işâret olarak Allah Resûlü'nün bütün hâdiselerin keşfinde ve her saat ve her an apaçık risâlet görevinde olduğunu ifâde eder.

İbn Arabî'ye göre, mutlak olan asıl gerçek “Hak”tır. Şehâdet âlemi Hakk'ın bu mertebeye âit özel bir zuhûru ve görünüşü, tecellîsidir, bu mertebenin hakikatleri misâl âleminin yansımalarıdır. Misâl âlemine ise hakikatler ilâhî mertebenin mânâlarından hâsıl olmuştur. Bunun için şekil değiştirmiş gibi görünen hakikatler ancak ârifin gözünde hakikî diline çevrilebilmektedir ki, İzutsu bu mânâda şehâdet âlemine, “fizik ötesi (metafizik) bir temele dayanan bir rü'yâdır.”³¹⁶ demektedir. İbn Arabî'nin “varlık ve oluş (vücûd ve kevn) âlemi bir hayâl olup gerçekte bu, Hakk'ın bizzat kendisidir.”³¹⁷ demesi, zihinde oluşturulup “gerçek” olarak kabul edilen bu âlemin biçimleri, halleri ve özellikleri itibâriyle bir vehim ve hayal ürünü olduğu, aynı zamanda her biri kendisine âit mânâ yönünden Hakk'ın tecellîsi olarak Hak'dan da başkası olmadıkları ve dolayısıyla, “Allah'a giden yolların yaratılmışların nefeslerince olması” sırrının anlaşılmasına zemin hazırlamaktadır.³¹⁸ Bu mânâlara âit icmâlî ve tafsîlî te'vîlleri Mustafa Tahralı şu şekilde izâh etmektedir:

“Âlemdeki her bir sûret Hakk'ın bir şe'ninin sûretidir. Bir olan Hakk'ın vücûdu bu şe'nler hasebiyle birbirinden farklı ve birbirine zıt muhtelif sûretlerle zuhûra gelmiştir. Hakk'ın şe'nleri O'nun sıfat ve isimleridir. Sıfatlar bu sıfatlarla sıfatlanmış olan Hakk'ın ve isimler ise bu isimlerle isimlenmiş olan müsem mânânın, ya'nî Hakk'ın aynıdır. Sûret zuhûra çıktığı zaman mânâ, ya'nî Hakk'ın şe'ni bâtın olur, gizlenir. Şu halde görülen sûretlerin bâtını Hak'tır. “O Evvel'dir, Âhir'dir, Zâhir'dir, Bâtın'dır” (Hadîd, 57/3) âyetine göre de yine bu sûretlerden Zâhir olan da Hak'tır.

Tafsîlî te'vîle gelince, A. Avni Bey bunu da şöyle açıklamaktadır: “Şehâdet âleminde görülen her bir sûret bir ilâhî ismin mazharıdır. Bir sûret mazharı olduğu ilâhî ismin “sırât-ı müstakîm”i üzerinde yürür. Her bir mazharda ise, bu mazharın Rabb-i hâssı olan ismin hazînesinde saklanmış olan hükümlere dikkat edip, onların mânâlarına

³¹⁵ Nev'î, vr. 161 b

³¹⁶ İzutsu, s. 24

³¹⁷ İzutsu'nun aktarımı ile. age. s. 24

³¹⁸ İzutsu, s. 24

intikâl eder. Bizzat kendisinden zâhir olan hükümlere de dikkat ederek kendi isti'dât ve kâbiliyyetinin ne olduğunu idrâk eder.”³¹⁹

Yûsuf Fassî'nda, Hz. Yûsuf'un gördüğü rüyâlar ve Hz. Yûsuf'un bu rü'yâlara âit yorumları üzerine İbn Arabî'nin çıkardığı mânâlar ve kurduğu irtibatlar açıklanmaktadır. Nitekim, Hz. Yûsuf babası Hz. Yâküb'a *Kur'ân*'da geçtiği şekilde bir rü'yâsını anlatır: “Hani Yûsuf babasına, “Babacığım! Gerçekten ben (rüyada) on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana boyun eğiyorlardı” demişti.” (Yûsuf 12/4) İbn Arabî bu rü'yâdaki sembollerin tâ'bîr beklemekte olduklarını kabûl eder, A. Avni Konuk rü'yâda; kardeşlerinin yıldız, babasının güneş, halasının ya da teyzesinin ise ay sûretinde görünmesi olarak açıklar³²⁰. Nev'î Efendi, rü'yânın şehâdet âleminde ortaya çıkmasından sonra, hidâyetleri sebebi ile yıldızlar kardeşleri ile, güneş; ay ve yıldızlara ışık verdiğinden güneş ile ta'bîr edilen, babası olarak³²¹, Hz. Yâküb'dan zuhûr eden peygamberlik sırlarına yakın olması dolayısıyla teyzesi de ay ile³²² tâ'bîr olunmaktadır.

Nev'î Efendi, bu rü'yânın, âlem-i misâl mertebesinde Hz. Yûsuf'a kendi ayının isti'dâdının ona vergisi sebebi ile kuvvet-i hayâliyyesinde gerçekleşmiş, ya'nî kendi cihetiyle görüldüğünü açıklar, Yûsuf'un babası, kardeşleri ve teyzesinin bu rü'yâ için herhangi bir şûir ve irâdeleri olmamıştır, şâyet bu bilgiye sâhip olsalar idi, şehâdet âleminde de Yûsuf'a secde ettiklerinden hâberdâr olurlar idi. Bu görüşü ise Nev'î Efendi bazen meleğin Nebî'ye gelişi³²³, Konuk da bir mürşîdin mürîdini rü'yâda terbiye etmesi³²⁴ gibi misallerle bazı durumlarda sâdece görenin yahut sâdece görülenin yahut da her ikisinin rü'yâda irâdesi söz konusu olduğunu açıklarlar. Bu gibi durumlarda rü'yâ görüldükten sonra irâde sâhibi olan tarafından apaçık bilinmektedir. Afîfî bu tür rü'yâların sahih, sâdık ve en kâmil rü'yâlar olarak hayal mertebesinde bulunan şeyin doğrudan idrâkı ile gerçekleştiklerini ifâde eder³²⁵. Nev'î Efendi'ye göre, Hz. Yûsuf'un rü'yâsı ise bu kabîlden değildi ki, hayal hazînesinden çıkan rü'yâsını

³¹⁹ Bkz. Tahralı, agm, s. 49

³²⁰ Konuk, *Fusûs*, c.2, s. 229

³²¹ Nev'î, vr. 163b-164a

³²² Konuk, *Fusûs*, c.2, s. 229

³²³ Nev'î, vr.164a

³²⁴ Konuk, *Fusûs*, c.2, s. 230

³²⁵ Afîfî, s. 203

babası Yâküb'a anlattığında ancak babası ta'bir ilmine muvaffâkıyyetinden işin hakikatini ve Yûsuf'la birlikte kardeşlerinin herhangi bir bilgisi olmadığını anladı. Şâyet irâdesiyle olsaydı kastedilen şey bilinirdi ama Hz. Yûsuf'un on bir yıldızı gördüğü rü'yâsı tamâmen kendi irâdesi dışında gördüğü bir rü'yâydi³²⁶.

İbn Arabî'nin Yûsuf Fass'ında rü'yâdaki irade husûsuyla alâkalı îzahlara yer vermesi, rü'yâ yâhut yakaza hâlinde istediği rûhâniyetlerle, kişilerle görüştüğünü ve onlarla dilediği gibi konuştuğu tecrübelerini eserlerinde haber vermesiyle de açıklık kazanmaktadır.

Âyetin devâmında ise; “Babası, şöyle dedi: “Yavrucuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma. Yoksa, sana tuzak kurarlar. Çünkü şeytan, insanın apaçık düşmanıdır.” (Yûsuf 12/5) buyrulmaktadır. Babasının Yûsuf'u rü'yâsını hasetlik etmelerinden duyduğu endişe ve babalık şefkatiyle kardeşlerine anlatmaması husûsunda uyardığı görülür. Bu tenbihde teyzesi, hasede sahip olmayışı sebebebi ile zikredilmez. Şeyh'e göre Yâküb, Yûsuf'un başına gelebilecek bir hileyi de Yûsuf'un kardeşlerine değil şeytana izâfe eder. Nev'î Efendi, bunun ma'nâsını ise kardeşlerinin yapacakları yaramazlıkları ism-i Mudill'in mazharı olan şeytâna isnâd ederek Hakk'a nisbet etmekten hayâ etmek ve kardeşlerine karşı Yûsuf'un sû-i zanda bulunmasını engellemek için, bunun ise nübüvvet makâmının sû-i zandan berî kalması hem de Yûsuf'un kalbinin ve bâtınının temîz ve âri olması için böyle olduğunu ifâde etmektedir³²⁷.

Hz. Yûsuf'un “on bir yıldız..” rü'yâsı ve Kur'ân'da Yûsuf sûresinde uzun uzun anlatılan pek çok hâdiseden sonra Allâh'ın takdîri olarak kardeşleri Mısır'a gelip Hz. Yûsuf'a secde bulununca Hz. Yûsuf daha evvel gördüğü rü'yâyı hatırlayarak; “Hepsi ona (Yûsuf'a) saygı ile eğildiler. Yûsuf dedi ki: “Babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur. Rabbim onu gerçekleştirdi.” (Yûsuf 12/ 100) Bu sözleri ile Hz. Yûsuf, hayâl ve hissi birbirinden ayırarak, Nev'î Efendi'ye göre hayal mertebesinden şehâdet âlemine inmiş hakîkati ifâde etmiştir³²⁸.

³²⁶ Nev'î, vr. 164a

³²⁷ Nev'î, vr. 164a-164b; ayrıca bkz: Konuk, *Fusûs*, c.2, s. 230- 231

³²⁸ Nev'î, vr. 165a

İbn Arabî, Hz. Yûsuf'un âyette zikredilen "rü'yâmı hak kıldı" sözüyle birlikte Hz. Peygamber'in "Nâs uykudadır, öldüklerinde uyanırlar." hadîsini zikreder, bu hadîs dolayısıyla hissî hayal, hayâlin de hissî ile aynı hakikatleri işâret ettiğini açıklar. Nev'î Efendi bu sebeple, sûretlerin ilâhî hakikatlerin bir çeşit meâlî olduğunu ifâde eder ki, böyle bir anlayışla iç-dış bütün âlem hayâl olur. İbn Arabî'ye göre Hz. Peygamber'in bu sözü dolayısıyla Hz. Yûsuf'un yaşadığı tecrübe menâm içinde menâm, rüyâ içinde rüyâ, rü'yâda görülen rü'yâyı rü'yâda tâbir etme özelliği göstermektedir. Uyanırken dahi uykuda olan ve rüyâ içinde rü'yâ görmekte olan Yûsuf'un durumu uykusunda rü'yâ görerek uyanan ve "ben uykumda şunu gördüm" diye anlatan ve tâ'bir eden kişiye benzer. Nitekim o uykusunda hâlâ uykuda olduğunu bilmez. Hadîs muktezâsınca Yûsuf'un sözü bu kişinin sözüne benzer ve hâli rü'yâ içinde rü'yâ tâbir etmek gibi olmuştur. Nitekim şehâdet âlemi de bir tür uyku hâlidir ve orada yaşananlar uykudaki rü'yâ mesâbesinde olup tâbir beklemektedirler. Bu noktada âlem-i hissî birinci hayâl, âlem-i menâm ikinci hayâl, menâm içinde menâm ise üçüncü hayâl olur ve sonuçta da İbn Arabî her iki sözün de hakikat boyutuna dikkat çeker; Yûsuf'un sözlerininin hayal ve hissî birbirinden farklı ayrıldıklarını noktayı ortaya koyduğu, Hz. Peygamber'in hadîsinde hissî ve hayâlin iç içe mânâlar olduğunun kabul edildiğine işâret edilmektedir³²⁹.

Sonuçta, *Keşfü'l-Hicâb*'da Yûsuf meşrebi üzere bir Muhammedî gözü ile değerlendirmede bulunulur, Muhammedî meşreb ve zevkin, hayâl mertebesinde ve şehâdet mertebesinde olan tecellîlerde Hakk'ı müşâhede zevkini elde etmek ve vahdet nazarlarıyla âlemlere nazar etmek olduğunu, bu hâlin ise verese-i Muhammedîlere âit olduğunun ifâde edilir³³⁰. Muhammedîler, "Gaflet uykusundan fenâ-fillah ile uyanıp bakâ-billâh sabâhında, bütün kâinât sûretlerinde ve duyularla idrâk edilen cisimlerde zâhir olanın Hak olduğunu "vahdet gözü" ile temâşâ eylemişlerdir. Şehâdet âleminde gördüklerini bu idrâk ile tâbir etmişlerdir."³³¹. Yûsufî Muhammedî; bütün nebî ve velîlerin hepsinin hakikatlerinin velâyet-i Muhammediyye'de mücmel olduğunu beyandan kaynaklanır. Bu hakikate vâsıl olan vâris ise o nebîlerin meşrepleri ile hareket eder. Bunun için Yûsuf mertebesinde olan vâris, hakikatleri tâbir etme husûsiyetine nâil

³²⁹ Nev'î, vr. 165a / 165b

³³⁰ Nev'î, vr. 166a

³³¹ Bkz. Tahralı, agm, s.48

olur. Hz. Peygamber'in meşrebine göre hareketle de bu âlemde vâki' olanları hakîkatine ırcâ' ederek tâ'bir eder. Ârifin âfakta yaptığı gibi enfüste ya'nî nefsindeki yolculukla ise kendi isti'dât ve kâbiliyyetinin ne olduğunu bilmeye çalışması "Kendini bilen Rabbini bilir!" hadîsinin mânâsına ulaşmaya vesîle olur³³².

Bu Fassın hikmeti ve zikredilen açıklamalar çerçevesinde İbn Arabî, Hak ile âlem ilişkisini açıklamaktadır. Bunun içinde konuyu bir takım misallerle zenginleştirmektedir.

Bu misâllerden birisi, şehâdet âleminin Hakk'ın gölgesi gibi oluşudur. Gölgenin oluşmasında ana unsur olan "Işık-Nûr" sembolüne bakacak olursak, İslam literatüründe önem arzettiğini görürüz, şöyle ki; *Kur'ân-ı Kerîm*'de bir sûrenin ismi "Nûr"dur ve Allâhu Teâlâ bu sûrede geçen bir âyette kendisini "Göklerin ve yerin nûru"³³³ olarak zikretmektedir. Âyet-i kerîmeyle ilgili fiziksel açıklamalar ve mânevî yorumlar yapılmıştır, sûfiler de kendi zâviyelerinden bu âyeti değerlendirmişlerdir³³⁴.

"Işık-nûr" kavramı, İbn Arabî'ye gelene dek pek çok din, düşünce sistemi, felsefe ve mitolojilerde işlenmiş, "yaratılış"ı açıklamak için kullanılmıştır³³⁵. İbn Arabî'nin düşüncesini ifâde edebilmek için bazı sembollere başvurduğunu, bunlardan birisinin de "ışık-gölge" olduğunu daha evvel zikretmiştik. Bizim dilimizde, ya'nî şehâdet âleminde bir gölgenin oluşabilmesi için bir ışığın elzem olması gibi, Hakk'a nisbetle "gölge varlık"tan bahsedebilmek için de bir ışığa-nûra ihtiyaç vardır. Bu noktada bahsi geçen "nûr-ışık" ise Hakk'ın esmâsından "Nûr" ism-i şerîfi olmaktadır.³³⁶

³³² Bkz. Tahralı, agm, s. 49

³³³ Nûr, 24/35

³³⁴ Gazâlî bir arkadaşı yahut talebesinin bu âyetin mânâsını sorması üzerine *Mişkâtü'l-Envâr*'ı kaleme aldığını belirtir. Onun bu eserindeki fikirlerinin ise İsrâkîlik'in kurucusu Şihâbettin Sühreverdî'yi ve İbn Arabî'yi etkilediği görülmektedir. Gazâlî'nin ışığa ait ontolojik şeması, İbn Arabî'nin yaratma düşüncesini temellendireceği bir dayanak olmuştur. Ona göre "Tanrı'nın yaratması, başkasına görünmeyen mümkünlere ışık tutarak görünür kılmaktan ibâret olmuştur. Dolayısıyla Tanrı'nın yaratma eylemi yoktan yaratmak değil, Gazâlî'nin deyimi ile "kendine görünen ama başkasına görünmeyen" hakikatlerin başkasına da görünür kılınmasıdır." (bkz:Tahir Uluç, *İbn Arabî'de Sembolizm*, İstanbul: İnsan Yay. 2007, s. 247, 251)

³³⁵ "Plotinus sudûr nazariyesini tamamen ışık sembolizmi üzerine binâ etmiş; eski İran dinleri ve Sâbilik, âlemi ışık ve karanlığın mücadele alanı ve bu iki ilkenin etkileşiminin ürünü olarak görmüş; Gazâlî ve Sühreverdî ise ışığı varoluşla özdeşleştirmiştir. Gazâlî ışığa ilişkin spekülasyonunu Nûr sûresinin otuz beşinci âyeti dolayımında yaparken, Sühreverdî kendi ışık nazariyesinde Zerdüşti terminolojiden geniş ölçüde yararlanmıştı." (bkz. Uluç, s. 254; ayrıca "ışık"ın din ve düşünce tarihindeki genel seyri konusunda detay için bkz. Uluç, ss. 237-254)

³³⁶ Tahralı, agm, s. 37

Dolayısıyla İbn Arabî bu kavramla, “Vücûd”u³³⁷ ifâde ederek, Vücûd ile âlem arasındaki ilişkiyi îzâh etmek için de sık sık kullanmıştır³³⁸.

“Nûr”un zıddı “zulmet”tir, “zulmet” kendi kendisine var olamadığı gibi kendisiyle herhangi bir şey de varolamaz³³⁹. Bu mefhûmların niteliklerini ise İbn Arabî “Nûr idrâk olunur ve hem de kendisiyle bir başkası dahi idrak olunur. Zulmet ise idrâk olunur fakat kendisiyle diğer bir şey idrâk olunmaz. Eğer nûr olmayacak olsa ne ma’lûm ve ne mahsûs ve ne de muhayyel olan her şey idrâk olunamazdı.”³⁴⁰ şeklinde dile getirmektedir.

Zulmetin bir karşılığı olarak zikredilen “zıll-gölge” ise âleme nisbet edilmektedir ve Kâşânî, “Allah dışındaki her şey”³⁴¹ olarak tanımlarken, M. Erol Kılıç da gölgenin mertebelere nisbet mânâsını şu şekilde ifâde etmektedir: “Vücûd’un mertebe mertebe tenezzülünde bir mertebe bir üst mertebenin gölgesi olmaktadır. Mutlak Vücûd’a, Nûrlar Nûr’una [nûru’l-envâr] nisbetle diğer bütün mertebeler gölgelerden ibâret olurlar.”³⁴²

Yûsuf Fassî’nda sivâ-yı Hak olan mevcûdât, cevherler ve arazlar olarak ifâde edilir. Cümle âlemin Hakk’a nisbeti ise gölgenin âit olduğu şahsa nisbeti gibidir. Nev’î Efendi bu konuyu, gölgenin şahsa tâbiiyeti gibi âlemin tâbiiyeti de Hakk’a karşı öyledir ve gölgenin sâhibi olmadan bir varlığı olmadığı gibi, âlemin de Hakk’a karşı nefsinde yokluğu ve ancak Hakk’ın vücûdu ile kâim olmasıyla açıklar³⁴³. Gölge, hareketlerinde nasıl ki sâhibine muhtâcsa ve onunla bir varlığa ve mânâya kavuşuyorsa, varlık-âlem de tüm hareket ve oluşunda yalnız Hakk’a muhtâctır³⁴⁴ ve bu özelliğiyle âlem, “zıllullah” olarak tâbir edilir³⁴⁵.

Zıll-gölge, yapı olarak hisde sâbittir. Çünkü bir cismin gölgesinin yere düşmesi ile onun gölgesi hisde idrâk edilir. Gölgenin oluşabilmesi içinse mâlum

³³⁷ Kılıç, *age.* s. 216; Uluç, s. 255

³³⁸ Kılıç, *age.* s. 216; Chittick, ss. 44-45; Izutsu, s. 129

³³⁹ Tahralı, *agm.* s.38

³⁴⁰ İbn Arabî, *Mârifet Kitabı*, s. 43,45

³⁴¹ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 356

³⁴² Kılıç, *age.* s. 216

³⁴³ Nev’î, vr. 166b

³⁴⁴ Konuk, *Fusus*, c.2, s. 234; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 356

³⁴⁵ Nev’î, vr. 166b

olduğu üzere, gölge sâhibinin varlığına, gölgenin üzerine düştüğü mekâna ve gölgeyi oluşturan ışığa ihtiyâç vardır³⁴⁶. Bu durumda Vücûd-ı Hak, gölgenin kendisinden çıktığı zât; ma'kûl âlemde latîf, mahsûs âlemde kesif olan mümkünlerin “a'yân”ı, gölgenin zâhir olduğu mahall; “Nûr” ise Allâh’ın ismidir³⁴⁷ ve ışık bu anlamda “Zâhir” ism-i şerîfine denk gelmektedir, şâyet zuhûrat olarak âlem vücûda gelmeseydi gölge olarak var olamaz ve ademde³⁴⁸ kalır idi³⁴⁹. Nitekim, gölge ancak âit olduğu şey varlığa sâhip olunca olmaktadır. Konuk bu mevzûyu “Hakk’ın zıllı olan âlem dahi Hakk’ın vücûdu ile kâim olur. Ve vücûd-i zıll hakikat cihetinden vücûd-i Hakk’ın aynıdır. Fakat âlemin taayyününe nisbeti cihetinden Hakk’ın gayrıdır.”³⁵⁰ şeklinde îzah eder. Nev’î Efendi’ye göre ise, “zıllullâh”ın zuhûr mahalli olan mümkünât olmasa gölge hissde değil kuvvede oluşurdu³⁵¹. Ya’nî gölgenin varlığına sebep olan unsurlardan biri olan mekân olmasa, gölge hissde değil akılda olur ve o şahısta ya’nî gölge sâhibinde kuvve hâlinde bulunurdu.

Zikredilen açıklamalar çerçevesinde görülür ki, İbn Arabî Vücûd-ı Hakîkî’nin “vâhid”, vücûd-i izâfî denilen âlemin ise “müteaddid” olduğunu kabûl eder³⁵². Ona göre “âlem” diye isimlendirilmiş olan “Allâh’ın gölgesi” dediğimiz mertebe O değildir, ancak O’nun zuhûr mahallidir. “Sen Rabbine nazar etmez misin, gölgeyi nasıl uzattı? Eğer dileseydi onu sâkin kılardı.” (Furkân 25/45) âyeti ile anlaşılakta olan; gölgenin a’yân-ı mümkünât üzere uzatılmış olduğudur³⁵³. Böyle olunca da gölge O Zât’ın kendisinden olan şeyle bilindir, idrâk edilir. İbn Arabî “Nûr” ism-i şerîfini bu îzahları çerçevesinde idrâkın ortaya çıkmasında ve ilmin bilinmesine vesîle olarak kabûl etmektedir³⁵⁴. Nitekim zıll-i ilâhî olarak kabûl edilen mümkünât için “Nûr” ismi gayb-i

³⁴⁶ Konuk, *Fusûs*, c.2, s. 236; Izutsu, s. 130 (Kâşânî şerhinden bir pasajdan); Chittick, s. 45; Afifi, s. 205

³⁴⁷ Konuk, *Fusûs*, c.2, s. 236; Afifi, s. 205

³⁴⁸ “Adem”, yokluk hâli İbn Arabî’nin “nûr”un zıddı olarak ele aldığı bir diğer sembol terimdir. Ve onunla karanlığı, yokluk hâlini ifade etmektedir. bkz. Uluç, s. 255

³⁴⁹ Izutsu, s. 130 (Kâşânî’den yapılmış bir alıntı)

³⁵⁰ Konuk, *Fusûs*, c.2, s. 235

³⁵¹ Nev’î, vr. 167a

³⁵² Nev’î, vr. 166b

³⁵³ Nev’î, vr. 167a; Konuk, *Fusûs*, c.2, s. 236; Kâşânî bu âyet için “Karanlık, ilâhî irâdenin üzerlerine nûru yaymak için onlara yönelişinden sarf-ı nazar edersek, Allâh’ın dışındaki her şeyin hakikatidir. Nûr karanlığın üzerine yayıldığında, hiç kuşkusuz, gölge ortaya çıkar.” Bkz. *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 357

³⁵⁴ Nev’î vr. 67a; Konuk, *Fusûs*, c.2, s. 236-237; Afifi, s. 207; Izutsu, s. 131

mechûl olan makûl âlemde bu isimle a'yân-ı sâbitelerine tecellî eder ve Hak, her idrâk sâhibinin ve idrâk edilenin kaynağı ayrıca “varlığa yayılmış idrâk edici akıl” olur³⁵⁵.

Nûr ve gölgeye âit zikredilen nisbetlerden sonra İbn Arabî bu konudaki görüşünü desteklemek için gölgenin bâzı hususiyetlerini misâl olarak vererek açıklamada bulunur. Nev'î Efendi gölgenin siyâh oluşunu, a'yân-ı mümkinede zulmete ve karanlığa denk gelmesi bununla da şâhit olunan zâhirî sûretlerin bir gaybî hakîkate delâlet etmesi olarak açıklar. Fass'da gölgenin siyâhlığının sâhibine uzaklığı dolayısıyla olduğu, gölge sâhibi beyaz dahi olsa gölgesi siyâh olacağı hatırlatılır³⁵⁶. Halbuki, hissde gölge ve şahıs birbirlerinden farklıdır, şahısta bulunan şey gölgede gizlenmiş vaziyettedir³⁵⁷. Büyük, yüce dağlar bile uzaklaştıkça siyâh görünür ki, asıl renkleri hissimizde böyle değildir, siyâhlığın illeti uzaklıktır, eğer yakında bulunsalardı gerçek sâhip oldukları renklere tanıklık edebilecektik. Semânın mâviliği de bu şekildedir, aslında rengi böyle değildir ancak uzaklık hasebiyle böyle görünür³⁵⁸.

Dolayısıyla misâller vesîlesiyle a'yân-ı mümkinâtın hâli ortaya konmaktadır ki, gölgenin hususiyetlerine benzerlik gösterirler, onlar ecsâm-ı muzlime hâlinedirler, bu da ma'dûm oldukları ve Nûr-i Vücûd'a olan uzaklıkları hasebiyledir³⁵⁹. Çünkü “onlar varlık kokusu koklamamışlardır.” A. Konuk tercümesi ile Kâşânî şerhinde bu konuda;

“A'yân-ı mümkinât, nûr-i vücûddan uzak olmasından nâşî muzlimdir. A'yân'ın zulmetine mübâyin olan nûr, o a'yân üzerine mümtedd olduğu vakit, zulmet-i ademiyyesi nûr-i vücûd'da tesîr edip, nûriyyet zulmete mâil olur. Ve nûr-i vücûd dahi hafâya mâil bulunur. Eşhâsa nisbetle zıll gibi. Vücûd-i izâfînin vücûd-i Hakk'a nisbeti de böyledir. Eğer vücud-i Hak, a'yân-ı mümkinât-ı ademiyye ile takayyüd etmese idi, derece-i nihâyede nûriyyette olur idi de, şiddetinden nâşî idrâk olunmaz idi. İmdi taayyünât-ı zulmâniyye ile muhtecib olan kimse âlemi görür, Hakk'ı görmez. Nitekim âyet-i kerîmede “ **وتركهم في ظلمات لا يبصرون** ” (Bakara, 2/17) ya'nî “onlar zulmettedir, görmezler” buyrulur. Ve taayyünât hicâblarını kaldıran ve zulmet hicâblarını yırtan kimse, “nûr” ile zulmetten ve “zât” ile zıll'den muhtecib olur. Ve biriyle diğerinden

³⁵⁵ Affî, s. 206

³⁵⁶ Nev'î, vr. 167b

³⁵⁷ Konuk, *Fusus*, c.2, s. 238

³⁵⁸ Nev'î, vr. 168a

³⁵⁹ Nev'î, vr. 168a

muhtecib olmayan kimse dahi, halkın siyahlığında ve zulmetinde nur-i Hakk'ı müşâhede eder.”³⁶⁰ îzâhı yer almaktadır.

Keşfü'l-Hicâb'da, gölgeyi algılama husûsunda gerçekleşen yanılgıya benzer bir misâl de şu şekilde zikredilir ki; cisimlerin uzaklığının onların görünüşlerini değiştirerek hissimizden farklı olarak küçükmüş gibi göstermesidir. Bu konuda fassda güneşin gerçek ölçüleri ve gözümüze görünen hâli ifâde edilir, çünkü hakîkattteki büyüklüğü karşısında güneş gözümüze küçük görünmektedir. Bu örnek de uzaklığın hissde oluşturduğu etkiyi göstermek içindir, dağ ve semâ örneklerinde olduğu gibi³⁶¹.

Zikredilmiş örneklerden çıkarılan sonuç, “zıll” mesâbesinde olan “âlem”in Hakk'a karşı uzaklığı dolayısıyla karanlıkta ve küçük oluşudur. Gölge her ne kadar sâhibinden habersiz ise âlem de Hakk'a karşı cehâlet içindedir. Dolayısıyla gölgenin sâhibine olan mâlumâtı kadar âlem'in Hakk'a karşı mâlumâtı vardır. Nev'î Efendi bu konuda, gölgeyi bilmenin sâhibini bilmek için yeterli olmadığını, Hakk'ın ise ancak mezâhirleri sebebi ile esmâ ve sıfatı bilinecek olduğunu ifade eder. Bunun için Hak bize bir vech ile ma'lûm, bir vech ile mechûl kalır. Esmânın zuhûru cihetinden ma'lûm, zâtının ve tecelliyâtının sonsuzluğu cihetinden mechûl olur³⁶².

Keşfü'l-Hicâb'da başka âyetlerle de “gölge” konusuna açıklık getirilmektedir. “Sen Rabbine nazar etmez misin, gölgeyi nasıl uzattı? Eğer dileseydi onu sâkin kılardı.” (Furkân 25/45) âyeti ile eğer gölge uzamasa ve sâbit kalsa idi, “onu sâkin kılardı” ifâdesi için “onu zâhir etmez, bi'l-kuvve olarak bırakırdı, fi'le dönüşmezdi, imkân hâlinde tutardı.” manâsı anlaşılmalıdır³⁶³. Nitekim, “zuhûr” kuvveden fiile “kûn” emri ile dönüştü ve âlem tekevvün buldu. Eğer Hak Teâlâ gölgeyi açığa çıkarmak için âleme tecellî etmeseydi, Vücut'un gölgesi sâbit ve sâkin kalır idi. Nev'î Efendi ayrıca bu âyet ile murâd edilenin Hz. Peygamber olduğunu onun her iki âleme de uzatılmış bir hakikat olduğunu ve zıll-i ilâhînin ism-i Rab'den istifâde ettiğini zikretmektedir³⁶⁴.

³⁶⁰ Konuk, *Fusûs*, c.2, s. 238-239

³⁶¹ Nev'î, vr. 169 a

³⁶² Nev'î, vr. 168b - 169a

³⁶³ Nev'î, vr. 169b; ayrıca bkz. Izutsu. s.134 (Kâşânî metni); Konuk, *Fusûs*, c.2, s. 242

³⁶⁴ Nev'î, vr. 169b

“Ondan sonra biz güneşi gölgeye delil kıldık” (Furkân 25/45). Âyeti ile anlaşılmiş mânâ ise “güneş”ten maksadın “Nûr” ismi olduğudur. Nev’î Efendi, “Nûr”un vücûd-i Hak’dan ibâret olduğunu ve “Allah göklerin ve yerin nûrudur.”³⁶⁵ âyeti ile güneşin gölgeye delil oluşuna hissimiz şehâdet etmekte olduğunu zikreder³⁶⁶. Nitekim Nûr’un olmadığı yerde ise gölge de olmamaktadır.

“Ondan sonra biz onu kabz-ı yesîr ile kabzettik” (Furkân 25/46) âyeti ile “biz âlemi kolaylıkla kendi zâtımıza kabzederiz” mânâsı anlaşılmiştir. Nevî Efendi; kısaltma ve kabz etmenin uzatmaktan daha kolay olduğuna Molla Câmi’nin “Medde ictimâ’i şürût-ı kesîre lâzımdır. Ammâ avde şürût-i kalîle kâfidir.” sözü ile işaret eder. Nitekim gölge zâtına âittir ve geri zâtına avdet eder böylece “her şey aslına döner” hükmü gerçekleşir³⁶⁷. Toshihiko Izutsu bu konuda “Gerçekten de bu âlemdeki herhangi bir fiziki gölge gibi gölge bir’dır; ve bu yönden de kaynağına yöneliktir. Yâhut da bu ahadiyyet’in doğrudan doğruya yansıması dolayısıyla Hakk’ın kendisinden başka bir şey değildir. Fakat ikinci yönü itibâriyle “gölge” zâten farklılaşmış olup cisimler âlemine yöneliktir; yâhut ta diyebiliriz ki (bu bakımdan) o, âlemin ta kendisidir.”³⁶⁸ demektedir.

Keşfü’l-Hicâb’da şehâdet âleminin “gölge varlık” özelliği üzerinde durulurken, “hayâl içre hayâl” bir âlem oluşu da açıklanmaktadır. “Hayâl, berzah gibidir, ne vardır, ne yoktur, ne bilinir ne de bilinmez, ne olumsuzlanan ve ne de olumlanan bir şeydir.”³⁶⁹ îzâhında bulunan İbn Arabî’ye göre, Vücûd-i Hakîkî Hak’tır, vücûd-ı izâfî ise âlemdir. Âlem denilen suver ise vehimdir. Onun varlığı, kıyâmı nefsi ile değil Hakk iledir ki, bu da “hayâl”in ma’nâsıdır³⁷⁰. Nitekim insana herhangi bir şeyi başka bir şekilde gösteren hayâlin üzerinde düşünülüp de hakîkati ve mâhiyeti anlaşıldığında ya’nî te’vîl ve tâ’bîr edildiğinde aslı ortaya çıkar³⁷¹. Berzahvâri bir mânâyaya sahip olan hayal için İbn Arabî şu tesbitlerde bulunmaktadır.

³⁶⁵ Nûr, 24/35

³⁶⁶ Nev’î, vr. 170a

³⁶⁷ Nev’î, vr. 170a / 170b

³⁶⁸ Izutsu, s. 135

³⁶⁹ İbn Arabî, *Futûhat*, c. 2, s. 420

³⁷⁰ Nev’î, vr. 171b; Konuk, *Fusûs*, c.2, s. 245; Afîfî, s. 207

³⁷¹ Afîfî, s. 207

“Allah bu hakîkati kulu için bir örnek olarak ortaya koymuştur. Bundan şu sonuç ortaya çıkar: İnsan kendisini ve hakîkatini anlamaktan âciz ve aşkın ise, onu yaratana algılamada daha aciz, daha bilgisiz ve şaşkındır. Çünkü kendisi âlemin bir parçası olduğu halde, hakîkati hakkında bilgi edinememiştir. Bu durum, Hakk’ın insana tecellîlerinin akılların kendisinde hayrete düştüğü ve hakîkatini idrâk etmekten âciz kaldığı bu durumdan mânâ olarak daha latîf ve ince olduğuna dikkatini çeker”³⁷²

Nev’î Efendi, nefsü’l-emrde vücûdun vâhid olduğunu, Vahdet ve itlâkı i’tibâriyle Hazret-i Hak olduğunu, kesrette ise ahkâm ve âsârı ile mümkinâtın kuşanması olarak ifâde eder. Nasıl ki gölge sâhibi ile oluşur ve sâhibi ile birleşiklik arzeder ancak sâhibinin yokluğu ile yok olur. Bunun için Nev’î Efendi, ârazın vücûdunun da cevhere tâbi olduğunu, nefsiyle vâr olmadığını açıklar. Bunun gibi âlemin varlığı Hak ile olur. Bu anlamda bilinmesi gereken, aynların zât-ı Hakk’ın şuûnu ile mütelebbis olduğudur³⁷³. Hak Teâlâ a’yânın varlıklarına göre muhtelif sıfat ve esmâları ile görünür. Aynaya bakan kişinin aynanın şekli ile değişik görünüşleri gibi küçükte küçük, büyükte büyük, karanlıkta muzlim, sâf olanda nûrânî görüldüğü gibi. Ve nûrun, ışığın zücâcda renklenmesi gibi. Bunun gibi Hak da renksizdir ve bizim mâhiyetimiz ona kevnî taayyün verir³⁷⁴.

Keşfü’l-Hicâb’da zill, nûr ve cam misâlleriyle de Hak ile a’yân-ı sâbite arasındaki ilişki açıklanmaktadır. Bu alâkayı yakınlık ve sâflık ile tezyîn edebilenlerin de ³⁷⁵ لَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّىٰ أَحِبَّهُ فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ hadîs-i şerîfindeki ma’nâya muhatab oldukları kabul edilmektedir ki, Hak ile mütehakkık olan ârif zâtta Hakk’ın zuhûru gayra olan zuhûrundan fazla olur. Esmâsı ve sıfatları ile ahlâklanan kimse olur ve bundan yüce mertebe olmaz. Sem’i sem-i Hak, basarı basar-ı Hak ve cemi-i kuvâ-yı rûhâniyyesi ve cismâniyyesi Hakk’ın kuvâ ve cevârihi olur. Nitekim anlaşılmaktadır ki, “Varlık ancak Hak ile kâim oluyorsa sen ve senin gayrın olan sivâ dahi hayaldir. Mümkün âlemin cemî’i hayâl içre hayâldir!”³⁷⁶

³⁷² İbn Arabî, *Futûhat*, c. 2, s. 420-421

³⁷³ Nev’î, vr. 171b - 172a; Konuk, *Fusûs*, c.2, s. 246- 247

³⁷⁴ Nev’î, vr. 173a-173b

³⁷⁵ Buhâri, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI/256; İbn Arabî, *Mişkâtü’l-Envâr*

³⁷⁶ Nev’î, vr. 174a; Konuk, *Fusûs*, c.2, s. 247-250

Nev'î Efendi, bu bahiste sonuç olarak, cemi' âlemin vücûd-ı Hak olduğunu. Âlemin hem min vech-i ayn hem min vech-i gayr-ı Hak olduğunu ifâde eder ve;

Eşyâdır küll-i hakâyık Hak'tır hep
Bir zâta kamû sıfat-ı muallaktır hep
Takyîd ile mâsivâ ve itlâkıyla Hak
Dillerde bu mes'ele muhakkaktır hep

Sem'ini sem'-i hâzâ ettin ise.
Dinleme gayr-ı sözün söz bir olur.
Nâtıkı nutk-ı Hakk'ın çün Hak'tır
Hak söze münkir olan kâfir olur³⁷⁷.

şiiirini bu mânâda şerhinde zikreder.

Fassda ifâde edilmektedir ki, “sen neyi hissin ile idrâk edersin o, Hak'tır, a'yân-ı mümkünede zâhir olmuştur.” Nev'î Efendi bu mevzûyu, âyân-ı sâbitelerin her birini zâtına mezâhir kıldığını ve a'yân sâbitenin levn-i vücûd ile renklenmiş, O'nun esmâları ile muhtelif olduğunu zikrederek açıklar. Bu konuda ayrıca baharda tabiatın renkten renge girerek her birinin kendi husûsiyyetine göre boyandığı misâli ile izâhda bulunur³⁷⁸.

Ayrıca gölgenin düştüğü mahallin, sûretin düştüğü aynanın husûsiyyetine göre zâhir olduğunu Nev'î Efendi şu şekilde açıklar;

“Meselâ mir'ât-ı sağırde mer'î sağır ve mir'ât-ı kebîrede kebîr ve kedîrde muzlim ve keşif ve sâfide nûrânî ve latîf nümâyış ettiği gibi. Ba'dehû mir'ât besâtada karîb olsa Hak gâyet safâ ve incilâda olur, a'yân-ı mücerredât gibi. Zuhûr-ı ahkâm dahi kuvvet ve za'f ile mütefâvüt olur, meselâ mümkünen ahkâm-ı vâcib zâhir olmak gibi.

³⁷⁷ Nev'î, vr. 170b-171a

³⁷⁸ Nev'î, vr.170b

Mezkûr olanların ukûsunde dahi tecellî eden suver-i ahkâm-ı ma'kûse böyledir, meselâ “esfel-i sâfilîn” ile mevsûf, yâ “belhüm edall” ile ma'rûf olanlar gibi.”³⁷⁹

Eğer aynânın cilâsında bir problem, leke varsa eksiklik elbette aynadadır. Renksiz addedilen nûra nisbet a'yân-ı sâbite ne renkte bir nûr olursa o renkte ışık zâhir olur, camın kendine âit rengi onu gören için o nûrun sâflığını gizleyen bir unsur olur³⁸⁰. Suyun renginin kabının renginden olması da bu hakîkati açıklayan bir başka misâldir ve A. Konuk bu konuda; “Velhâsıl Hak, a'yânda o a'yânın suver-i ahvâliyle mütecellîdir. O nûr; ve senin hakîkatin dahi cam gibidir. Eğer hakîkatin bulanık ise bulanık; ve eğer musaffâ ise musaffâ olarak zâhir olur.” demektedir³⁸¹.

Nev'î Efendi bu konuyu Hakk'ın ahlâkı ile ahlâklanabilmek olarak açıklar ki, bu sûret-i Hakk'ın esmâ ve sıfatlarıyla boyanabilen ârif-i muhakkikin ahlâkıdır, böyle kimse için de bundan daha yüce bir mertebe olmamaktadır. O Sâir halkın yakınlığından ziyâde bir yakınlıkla Hakk'a vâsıldır.³⁸²

Hz. İbrâhim'in Hz. İshak'la alâkalı gördüğü rü'yâsı ve gelişen hâdiselerin ifâde edildiği İshak Fassı'nda ise bilhassa rü'yâ ve ta'bîri konusu üzerinde durulur. Hz. İbrâhim, *Kur'ân*'da kıssası anlatılmış olduğu vech ile rü'yâsında oğlunu kurbân ettiğini görür. Ve insânın vücûdunda “hayâl-hazret-i hayâl-i mukayyed”³⁸³ olan rü'yâyı “âlem-i misâli mutlak”³⁸⁴ olarak kabûl eder ve ta'bîr etmez³⁸⁵. Rü'yâ yı “hak” kabûl ettiği için bu fass “Hakkıyye” olarak adlandırılır³⁸⁶.

Nev'î Efendi, şeffâf bir cevher gibi olan, sûretlerin değışebildiği misâl âleminden insânın hayâline gelmiş olan sûretlerin ba'zısı ta'bîre ihtiyâç duyduğunu, Hz. İbrâhim'in ise rüyâsını ta'bîr etmediğini açıklamak için zikreder. İbn Arabî'ye göre bunun sebebi, Hz. İbrâhim “keşf-i mücerred”e alışkın olduğundan keşf-i muhayyeli

³⁷⁹ Nev'î, vr. 173a

³⁸⁰ Nev'î, vr. 173a; Konuk, *Fusûs*, c.2, s. 246-247

³⁸¹ Konuk, *Fusûs*, c.2, s. 247

³⁸² Nev'î, vr. 173b

³⁸³ Misâl âlemine bitişik, onun bir cedveli gibi olan insânın vücûdunda bir hayaldir: Ankaravî, s. 55

³⁸⁴ Ankaravî, s. 55

³⁸⁵ Nev'î, vr.118a , 121a

³⁸⁶ Ankaravî, s. 54

keşf-i mücerred olarak kabul ederek rü'yâyı ta'bîr etmediği yönündedir³⁸⁷, görünenin tâ'bire muhtaç bir sembol oluşunu Izutsu şu şekilde açıklamaktadır:

“Bu, önemli bir dînî ibâdetin yânî bir kurbanın Allah’a kurbân edilmesinin ilk defâ tesîsi için bir semboldü. Ve bu ibâdetin de eninde sonunda insanın kendi nefsinin kurban olarak takdîm etmesinin bir sembolü olması hasebiyle, İbrâhim’in de rü'yâsında görmüş olduğunu bu mânevî olayın hislere hitâb eden hadsî bir sûreti olarak ta'bîr etmesi gerekirdi. Fakat İbrâhim bunu ta'bîr etmedi. Ve az kalsın oğlunu kurbân edecekti.”³⁸⁸

Hazret-i hayâlde görülen tecellîlerin sûretlerinin neyi ifâde ettiği bir ilme muhtâcdır. O da daha önce zikredildiği üzere “tâ'bîr” ilmidir³⁸⁹. Ve bu ilmi ise bâtın esmâsı ve zâhir esmâsı arasındaki münâsebetin kendilerine açıldığı, bu alâkanın hayâl ve hiss mertebesindeki karşılıklarını bilebilen kişiler bilebilir ancak.³⁹⁰ “Tâ'bîr” ilmi, firâset ilmine yakın bir ilimdir ki, Hak Teâlâ dilediğini, murâdını o akseden sûret ile bildirir. Ta'bîr, “ubûr”dan türer, o da, hayâlde görülen sûretin zıddı ya da benzerine dönüşmesi ile gerçekleşir³⁹¹.

Nev'î Efendi, bu ilmin ma'rifeti belki lûgat belki san'at, belki zaman ve mekân, belki de zıddına döndürmek sûreti ile ta'bîrcinin ma'nâyı ta'bîr etmesi ile ortaya çıktığını. Gayb âlemi ile şehâdet âlemi arasında cereyân eden “ma'nâ-yı cevher”in, hayâlde sûrete büründüğünü, hayâlin de hikâye-oluş üzerine kurulduğunu, ona ne yansısı ayna olduğunu, şehâdet âlemindeki “nutk” un, orada sûret burada nutk olmasıyla örnekler. Zîrâ âlem-i hâyâl, şeffâf bir cevherdir, ve orada sûretler değişebilmektedir. Ve Nübüvvetin başlangıcının rü'yâyıla olduğuna, bunun da eşyânın hakîkatine dâir ilim olduğunu ifâde eder.³⁹²

Rü'yâ ta'bîri ince ve müşkil bir ilimdir buna, Hz. Peygamber'in, Hz. Ebûbekr'in ashabdan bir zâtın rü'yâsını ta'bîr ettiği vakit, “Ba'zısında isâbet ettin ve bâzısında yanıldın” demesi misâl verilmektedir. Hz. Ebûbekir hatâsının ne olduğunu

³⁸⁷ Nev'î, vr. 121a

³⁸⁸ Izutsu, s. 32-33

³⁸⁹ Nev'î, vr. 122a

³⁹⁰ Konuk, *Fusus*, c.2, s.103

³⁹¹ Nev'î, vr. 123b-124a

³⁹² Nev'î, vr. 121a-122a

sorduğunda Allah Resûlü bu soruyu cevaplamaz. İbn Arabî, *Kur'ân*'da yeralan bir kıssa ile de tâ'bîr ilminin husûsiyyetine işâret eder; Mısır azîzi gördüğü bir rü'yâya tâbirci ister. Ve Yûsuf'un Azîz'i etkileyen tâ'bîri de âyetlerde zikredilir. İshak Fassı'nda Hz. İbrâhim gibi verilen diğer bir örnek de Takıyy bin Mahled'dir. Rü'yâsında Allah Resûlünün kendisine süt içirdiğini görür. O bunu ta'bîr olarak zâhiri ile yorumlar. Ve içtiği sütü uyandıktan sonra çıkarır. O ta'bîr etmeyince Hak Teâlâ onu içtiği süttten arta kalan kadar kadar ilimden mahrûm eder. Ancak hakikat ile ta'bîr etse idi "süt"ün "ilim" olduğunu anlar idi.³⁹³ Zîrâ Allah Resûlü kendi gördüğü bir rü'yâ üzerine "süt"ü "ilim" ile ta'bîr etmiştir. Sütün bedenlere gıdâ olması gibi, ta'bîri de ruhlara "ilim" ile gıdâ olmasıdır³⁹⁴.

Bu fass'da Hz. Peygamber'in de rü'yâda görülmesi mevzû da işlenmektedir, bu konunun önemi *Fusûs*'un rü'yâda Allah Resûlü'nden alınmış bir emirle kaleme alınmasıyla irtibatlıdır. Ümmet-i Muhammed'in genel kabûlüne göre Allah Resûlü'ü başka bir hayat ile canlıdır ve ümmetine rü'yâları vesîlesiyle yol göstermeye devam etmektedir³⁹⁵. Nev'î Efendi, bu konuda özetle şu açıklamalarda bulunmaktadır; nasıl ki, Allah Resûlünün sûreti bizim hislerimizle gördüğümüz bedeni ile Medîne'de medfûndur ve onun sûret-i rûhu ve latîfe-i insâniyyesi hiç kimsenin müşâhededinde idrâk edilemez. Kaldı ki hiç kimse kendi rûhunu göremez, nerede kaldı onun mübârek rûhunu görsün. Bunun için bütün ervâh bu mesâbededir. Resul'ün görünüşü âlem-i şehâdetinde hislerimiz iledir. Ve onun rûhu rü'yâda gören için şehâdetteki bedeni ile görünür. Ve rü'yâ ondan bir şey eksiltmez, şeytân da ona ilişemediği gibi rü'yâda onun sûretine girmez ezelde ve ebedde böyledir. Ve rü'yâyı gören Resûl'den her ne emir alsa uyandığında da ona muhatabdır aynı hayatında görmüş gibi³⁹⁶. O'nun rü'yâda görülmesi şehâdet âleminde görülmesi gibidir. Şayet Nebî rü'yâda görene bir şey verse gören o şeyi ta'bîr eder. Eğer o şey uyandığında yanında bulması gibi olursa tâbir gerekmez. Ve o rü'yâ misâlî bir rü'yâ olur³⁹⁷. Nev'î Efendi bu konuyu diğer örneklerle bağlayarak, Hz. İbrâhim ve Takıyy bin Mahled rü'yâlarını ta'bîr etmediklerini hatırlatır, onların rü'yâları bu

³⁹³ Nev'î, vr 122a-126a

³⁹⁴ Nev'î, vr 125b- 126a; Konuk, *Fusûs*, c.2, s.107-109

³⁹⁵ Annemarie Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, İstanbul: Kabcacı Yay. 2004, s. 244

³⁹⁶ Nev'î, vr. 126b-127a

³⁹⁷ Konuk, *Fusûs*, c.2, s.111

kısımdan olmasa da tâbire muhtâc idi. Zîrâ rü'yâ için iki vecih vardır, ta'bîr ve ta'bîrsizlik³⁹⁸ şeklinde açıklamalarda bulunur.

İshak Fassı'nda ayrıca Hakk'ın rü'yâda görülmesi konusuna da değinilmektedir. İnsanlar arasında Hak Teâlânın görüldüğü rü'yâlara sıklıkla rastlanmaktadır³⁹⁹. İbn Arabî bu konuyu, "bir kimse rü'yâsında aklın ve şerîatin hilâfına Hakk'ı görse, bize onu doğrulukla tabîr etmek düşer" şeklinde açıklar. Ve Hakk'ı evinin dehlizinde görüp, O'ndan bir tokat yiyen kimsenin rü'yâsını örnek verir⁴⁰⁰, nitekim o kimse araştırdığında o evin önceden gasbedilmiş bir mescid olduğunu öğrenir⁴⁰¹.

Hak Teâlâ'nın muhtelif sûretlerde tecellilerine gelince, bu sûretler Hakk'ın kendilerinde zûhur ettiği sayısız mertebelerdir⁴⁰² ve Nev'î Efendi bunlardan bâzılarının ruhâniyet gibi hissden gizli, ba'zısının da cismâniyyet gibi hisse zâhir olduğunu ifâde eder, Şis Fassı'nda ise kulun istidâdi ne kadar ve ne şekilde ise tecellîye mazhariyetinin de o nisbette olacağını belirtir⁴⁰³. Dolayısıyla bu sûretlerin bâzısını akıl kabûl etmekte ve bâzısını da reddetmektedir⁴⁰⁴. *Keşfü'l-Hicâb*'da III. Murad'ın bu ma'nâda şu şiiri yeralır;

Zâhir oldukça nûr-i şems-i Hüda

Görünür mâverâ-yı vakt-i duhâ

Sa'y kıldıkça şark ve garba hilâl

Bedr olup gösterir cihâna likâ

Şebb ve [?] istemezdi gönül

Âb-ı hayvân andadır ammâ

³⁹⁸ Nev'î, vr. 127a

³⁹⁹ Uludağ, *Tasavvufun Dili* s. 195

⁴⁰⁰ Nev'î, vr. 127b

⁴⁰¹ Konuk, *Fusûs*, c.2, s.112

⁴⁰² Afîfî, s. 164

⁴⁰³ Nev'î, vr. 127b-128a; 47b

⁴⁰⁴ Afîfî, s. 164

Bozulur mu resûm-i mînâyı

Olmasa darb-ı seng-i bahr ve belâ

Ey Murâdî cevâb-ı hikmetini

İşidenler dediler, “âmennâ”

Ol şâhid-i zîbâ ki gehî perdedir oldu

Ref’ etti [?] cilveger oldu

Ki zülf-ger ile pûşîde rih oldu

Ki mâh ve şâyende-i her bâm u der oldu

Ki sırr-ı ene’l-Hakk’tan olup akde güşâ ki,

Bende-girîh-gerden Mansûra sırr oldu

Ki fakr ve gınâdan sıfat-ı zât-ı muarrâ

Ki sâli-i muhtâc sıfat derbeder oldu

Hem müslim ve hem müşrik ve hem kiber-i yehûdî

Hem âbiyem-i rahmet ü nâr-i sakar oldu

Ki âşık-ı şeydâ gehî ma’şûk-i Dilârâ

Ki zâhid-i [?] ve gehî ayyâş-terâ oldu

Ki asl ve gehî fer’ gehî bezr ve gehî zer’

Ki mâder ve gehî peder ve gehî puser oldu

Bir zât-ı merâtib ona mir'ât-ı mücellâ

*Hem mertebe hem âyine hem cilveger oldu.*⁴⁰⁵

Ve bir kişi Rahmân'ın sûretlerinden birisini görüp de “bu Hak'tır” derse ki, Hak onunla zâhir olmuştur. Sözünde sâdik olur çünkü o, O'nu yansıtan aynaya bakmaktadır, ayna kendisine bakıldığında onda ayna değil sûret görülmektedir, görülen ise izâfîdir. Ve İbn Arabî'ye göre eğer mazhara, sûretlere nazar edip (teşbih) bu Hak'dan gayrıdır der ise Hak'dan halka âbir olmuş olur ve yine sâdik olur.⁴⁰⁶

Nev'î Efendi, Hakk'ın tecellilerinin her mertebede o mertebenin icâbına göre zâhir olarak, O'nun hükmünün bütün mevcûdâta sârî olduğunu, Hakk'ın vücûd ile halkı kâşif, muzhir ve ihtilâf-ı ahkâm ihtilâf-ı mevtından olarak açıklar. Bâzı şârihlerin; “halk”taki “lam”ı “fi” olarak alıp, ma'nâyı; “hükm-i Hak Hak ile halkta sâfir ve nâzirdir” dediklerini ifâde eder.⁴⁰⁷ Afîfî bu sözü şu şekilde açıklamaktadır: “Âlem bir hayâlden ibâret olduğu için onda zuhûr eden sûretlerin te'vîl ve hakikatlerine ircâ' edilmeleri gerekir. Buna göre âlem hayâldir, aynı zamanda da Hak'tır. Hakk'ın herhangi bir sûretteki zuhûru, başka bir sûretteki zuhûrundan daha üstün değildir, çünkü sûretlerin kendisinde zuhûr ettikleri mertebelerdeki hüküm, hepsi için aynıdır. Bu hüküm Hakk'ın halkın sûretlerindeki zuhûrudur.”⁴⁰⁸

Nev'î Efendi aklın Hakk'ı görme konusundaki konumu ve hâlini ise şöyle değerlendirir, Hak her ne vakit uyûn-i hissiyyeye veyâ hayâliyyeye tecelli etse, akıl ve fehim bunu reddeder. Ya'nî Hakk'ı görür iken inkâr eder. Çünkü akıl tenzîhi gerekli kılar, tenzîl ve teşbîh etmez. Hak ise tenzîh ve teşbîhden ârîdir. Esmâ ve sıfat makâmında ise ikisi ile mevsûftur. Fakat hayâl makâmında makbûl olur ki; “makâm-ı

⁴⁰⁵ Nev'î, vr. 128a

⁴⁰⁶ Nev'î, vr. 128b; Konuk, *Fusûs*, c.2, s.115

⁴⁰⁷ Nev'î, vr. 128b

⁴⁰⁸ Afîfî, s. 164

teşbîh”dir. Çünkü aklın kabûl ettiğini hayâl reddeder, hayâlin kabûl ettiğini ise akıl reddeder⁴⁰⁹.

Nev’î Efendi aklın reddettiğine karşı, keşf sâhibi olanları ifâde ederek “şühûd-i nevâzır” olduklarını, “nevâzır”dan murâdın da, “yevm-i kıyâmette; hisde, misâlde, akılda bütün sûretlerde Hakk’ı nâzır olan ârifler” olduklarını ifâde eder⁴¹⁰. Onlar her tecellîye şâhit olup yine her tecelligâhda O’na ibâdet etmektedirler, kalpleri O’nun bütün sûretlerine ayna olmaktadır, olabilmektedir⁴¹¹. İbn Arabî, Bâyezid Bistâmî’nin bu makâmı ifâde için “Eğer arş ve arşın hâvî olduğu şey, yüz bin kerre bin olduğu halde, ârifin kalbinin köşelerinden bir köşe olsaydı onu duymazdı”⁴¹² dediğini zikreder ve kendisi de bu ma’nâda:

“Vücûdu mütenâhî olmayan mevcûdâtın intehâsı takdîr ve farz olunup, aynı ile beraber ârifin kalbinde bulunsa idi, ârif onu kendi ilim ve ihâtasında kalbinin genişliğinden ötürü hissetmezdi. Nitekim bu şekilde olan kalb Vâsî’ ve Alîm olana ayna olur. Ehl-i keşf yanında Hak Teâlâ ârifin kalbine gelir ve o kalb O’na kanmaz ve doymaz. Zîrâ doysa idi kanardı da!” der. Nev’î Efendi ise bu söz için şu şiiri kaleme alır;

Güzerân oldu arş ve kürsîden

Vüs’at-i kalb-i ârif-i billah

Bû Yezîd etti ârifin [?]

Sırr-ı “hel min mezîd” bulduğu râh⁴¹³

II. İNSÂN-I KÂMİL

“İnsân” kelimesinin kökü, “ins”dir ve “bir şey’in ortaya çıkması” ve “yabancılığın zıddı olan şey” demektir. “Cin”nin ya’nî “görünmez olan’ın, gizli”nin zıddıdır, “görünür” olduğu için bu ismi almıştır. İbn Arabî bu kelimeyi “üns” ile

⁴⁰⁹ Nev’î, vr. 128b

⁴¹⁰ Nev’î, vr. 129a

⁴¹¹ Afîfî, s. 165

⁴¹² Konuk, *Fusûs*, c.2, s.117

⁴¹³ Nev’î, vr. 129b

irtibatlandırarak insana “insân” denmesinin sebebini insanın “kemâl mertebesine yakınlığı, ünsiyeti” olarak ifâde etmektedir⁴¹⁴. “Kâmil” ise lügatte “bütün, tam, noksansız, eksiksiz, kemâle ermiş, olgun”⁴¹⁵ mânâlarına gelmektedir.

Arapça olan “insân-ı kâmil” terkîbinin terim mânâsı “olgun insân”⁴¹⁶’dır. Tasavvuf ıstılahı olarak; “ilâhî ve kevnî, küllî ve cüz’î bütün âlemleri bir araya toplamış”⁴¹⁷, “vücûb ile imkân arasında berzah”⁴¹⁸, “hâdis sıfatlarla kıdem sıfatlarını ve hükümlerin arasını birleştirmiş”⁴¹⁹ olan “insân” demektir. Ona “kâmil” denilmesinin sebebi, “âlemin rûhu” olması⁴²⁰ ve onda “bilcümle esmâ-i ilâhiyyenin âsâr ve ahkâmı fiilen zâhir”⁴²¹ olması hasebiyledir.

Kur’ân ve hadîs literatüründe böyle bir terkîb bulunmamaktadır. Gerek âyet gerekse de hadislerden hareketle sûfiler içselleştirdikleri mânâlardan “insân-ı kâmil” tasavvuru oluşturmuşlardır. Tasavvuf literatüründe kullanılmasına ise İbn Arabî’nin öncülük ettiği kabul edilir. Onun düşüncesinde öz olarak “insân-ı kâmil”den murad, “Hakikat-i Muhammediye”dir. Muhammedî hakikat tek bir hakikattir ancak varlık mertebelerinde çoğalır, değişir. Her mertebede farklı bir özellik kazanır, buna binâen bilkuvve kemâlini bilfiil hâle getirmiş “el-insânü’l-hakîkî”⁴²² olan “insân-ı kâmil” değişik biçimlerde ifâde edilmiştir⁴²³.

İbn Arabî’nin “insân-ı kâmil” için kullandığı terkîblerden bâzıları; “el-hak el-mahlûk fih”(yaratmada vâsıta olan Hak), “Felekü’l-Hayat” (hayat feleği), Madde-i ûlâ (ilk madde), cinsü’l-ecnâs (cinslerin cinsi), hakikat-i külliye (Küllî hakikat), Felek-i Muhît (kuşatıcı felek), Adl (adâlet), Küll-i şey’(Her şey), Kitâb, Müfîz (Feyiz veren), Merkez-i Dâire, Akl-ı Evvel, Kalem-i A’lâ, Ukâb (kartal), Dürre-i Beyzâ (Beyaz İnci), Arş-ı Mecîd (Yüce Arş), İmâm-ı Mübîn, Rûh-i Küllî, Rûhu’l-âlem, Nûr-i Muhammed, Taayyün-i evvel, levh-i Mahfûz, Arşullâh, Halîfe, naîb anillâh, zıllullâh, Nûsha-i Uzmâ,

⁴¹⁴ Suad el-Hakîm, *İbnü’l-Arabî Sözlüğü*, çev: Ekrem Demirli, İstanbul: Kabalcı Yay. 2005, s.364

⁴¹⁵ Devellioğlu, s. 486

⁴¹⁶ Ethem Cebecioğlu, age. s. 314

⁴¹⁷ Eş-Şerîf alî b. Muhammed el-Cürcânî, *et-Ta’rifât*, Beyrut 1983, s. 38

⁴¹⁸ Seyyid Mustafa Râsim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü-İstulâhât-ı İnsân-ı Kâmil*, Haz. İhsan Kara, İstanbul 2008, s.230

⁴¹⁹ Cebecioğlu, s. 314

⁴²⁰ Kılıç, “*İbn Arabî*”, s. 502

⁴²¹ İbn Arabî, *Tedbirât*, s. 88

⁴²² Kâşânî, s. 82

⁴²³ El-Hakîm, s. 368

nüsha-i câmia, nüsha-i kâmile, kelime-i câmia, beyt-i a'lâ, muhtasar-ı şerîf, muallim-i evvel, mir'ât-ü Hak ve hakikat, insân-ı ezeli⁴²⁴ şeklindedir.

Cîlî, Nûr, Habîb, Kelâmullâh, Kâbe Kavseyn, İlk Akıl, Muhammedî Hakikat, Akıl, Kalem, Kutup gibi lafızlarla “insân-ı kâmil”i ifade eder⁴²⁵.

Nesefî, ise “İnsân-ı kâmil”e şeyh, pişvâ, hâdî, mehdî, dâna, bâliğ, kâmil, mükemmil, imam, halîfe, kutb, sâhib-i zamân, câm-ı cihân-nümâ, âyîne-i kît-i nümây, tiryâk-ı büzürg, ikîr-i âzam, ölüyü dirilttiği için “İsâ”, âb-ı hayât içtiği için “Hızır”, kuşdili bildiği için “Süleymân” demekte ve tüm mevcudât için kalb mesâbesinde ve yegâne görmektedir⁴²⁶.

Cürcânî *Ta'rifât*'ında şu sıfat ve isimlerle tanımlar; ilâhî ve kevnî kitâbları bir araya toplayan bir kitâb ve rûhu ve akli yönünden “Ümmü'l-Kitâb”, kalbi yönünden “Levh-i Mahfûz” kitâbı, büyük âlemin kalbi olan “Küllî Nefs”, “Nefs-i Nâtika” olarak insânın kalbidir ve hattâ bunun için âleme “insân-ı kebîr” denilmektedir⁴²⁷.

Mustafa Râsim Efendi ise *Istılâhat*'ında; Berzahu'l-Câmî, kelimetullâh, Kur'ân, Abdullâh, kitâb, elif-lâm-mîm, el-mazhâr, el-mir'ât, âhiru't-tenezzülât, hâtemü'l-mevcûdât, illletü'l-gâiyye, mertebe-i insâniyye, hakikat-i insâniyye, rûhu'r-rûh, insân-ı hakîkî, cennet-i âcile demektedir⁴²⁸.

Ayrıca zikredilenlerden başka, güneş, bulut, sîmurg (otuz kuş) gibi isimler de verilmiştir⁴²⁹.

“İnsân” denildiğinde kastedilmekte olan “insân-ı kâmil”in zıddı “insân-ı nâkıs” ise “bâzı esmânın âsâr ve ahkâmı fiilen zâhir ve bâzıları sıfat-ı nefsâniyye ve hayvâniyyesi tahtında müstetir ve bâtındır... her ne kadar sûrette insân ise de, sûrette henüz hayvâniyyet mertebesindedir.”⁴³⁰ şeklinde tanımlanır ve *Futûhat*'ta “İsim'de Allâh'a müşârik olan bu nevi (ya'nî insan), kemâle eremediği zaman kemâle erenler

⁴²⁴ El-Hakîm, ss. 367-368

⁴²⁵ Kartal, ss. 207-213

⁴²⁶ Nesefî, s. 69

⁴²⁷ Cürcânî, s. 38

⁴²⁸ Râsim Efendi, s. 232

⁴²⁹ Cebecioğlu, s. 315

⁴³⁰ İbn Arabî, *Tedbîrat*, s. 88-89

topluluğunun emrine âmâde (musahhar) olur. Onun için tecellî devamlıdır.”⁴³¹ denilmekte ve bu konu da açıklığa kavuşmaktadır. Nâkıs olanlar böylece kâmile tâbî olurlar. Bu tâbiyyet ise Konevî'nin ifâdesi ile maksada ulaşmaları için gerekli olan bir tâbîlik, matlupluk hâlidir. Kâmil insanın maksad oluşu ise onun tam bir tecelligâh olması hasebiyle gerçekleşmektedir⁴³². Nitekim insân-ı kâmil bütün mertebeleri biraraya toplayan “câmi” vasfına sahip iken, nâkısının mertebesi esfel-i sâfilîn olmaktadır⁴³³.

İslam tasavvuf düşüncesinde karşımıza çıkan bu kavrama, belki de mükemmel olma arzusunun da tesiriyle sâdece İslam'da değil değişik din ve kültürlerde de yakın ifâdelerle bir çeşit karşılığının bulunduğunu görürüz. Meselâ; “İnsân”ın Allah'ın sûretinde yaratılmış olduğunun ve yaratılıştan maksadın “insân” oluşunun kabûlü *Eski Ahit*'te yer alan:

“Ve Allah dedi: sûretimizde, benzeyişimize göre insân yapalım ve denizin balıklarına ve göklerin kuşlarına ve sığırlara ve bütün yeryüzüne ve yerde sürünen her şeye hâkim olsun. Ve Allah insânı kendi sûretinde yarattı; onları erkek ve dişi olarak yarattı ve Allah onları mübârek kıldı.”⁴³⁴ âyeti, ile Yahudi Philon Yunan felsefesinin *Tevrat* ile özdeş olduğunu kanıtlamaya çalışır.⁴³⁵ Yahûdi Kabala'sında “Öğretinin tüm amacı ve hedefi, insânı yüksek benliğinin bilgisine getirmek, onu arındırmak, güçlendirmek, varlığının bütün kalite ve güçlerini geliştirmektir. Böylece içinde yatan ilâhî insân, Tanrı'nın kendi sûretinde yarattığı Adam Qadmon (Üstün insân) ile tekrâr birleşir”⁴³⁶ denilmekte ve Adam Qadmon'un ilâhî oluşu ifâde edilmektedir.

Felsefî bir terim olarak ise “insan-ı kâmil” fikrinin Hermes'ten Antik Yunan'a, onlardan Eski İran düşüncesine ve onlardan da İslam düşüncesine geçtiği iddia edilmektedir.⁴³⁷ Hem felsefî hem de genel düşünce sistemlerinde mikrokozmoz (küçük âlem) ve makrokozmoz (büyük âlem) etkileşimi, birinde bulunan özelliklerin diğesinde

⁴³¹ Prof. Dr. Nihat Keklik, *İbnu'l-Arabî'nin Eserleri ve Kaynakları İçin Misdak Olarak “El-Futûhât El-Mekkiyye*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 1990, s. 440

⁴³² Sadreddin Konevî, *Vahdet-i Vücûd ve Esasları- en-Nusûs fî Tahkiki Tavri'l-Mahsûs*, tercüme: Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay. 2002, ss. 53-54

⁴³³ Nev'î, vr. 90a

⁴³⁴ *Kitâb-ı Mukaddes, Eski Ahit*, Tekvîn, 26-28, İstanbul 1997

⁴³⁵ Prof. Dr. Macit Gökerberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Yay. 1999, 11. Bsm. s. 115-116

⁴³⁶ Şeref Mercan, *Örgütler ve Tarikatler*, İstanbul: Nokta Kitap 2006, s. 137

⁴³⁷ İsmâil Erdoğan, “İslam Düşüncesinde “Kâmil Tabiat/Tıbâu't-Tâmm” Fikri”, Ankara: TİAD, yıl:7 sayı: 17 Temmuz-Aralık 2006 s. 134

de bulunduğu⁴³⁸ “gâye insân” mihraklı nazariye insânı tanımlama da önemli ve etkili olmuştur⁴³⁹.

Ayrıca Mani mezhebi ve Maniheizm’de “insân-ı kadîm”, Mazdeizm’de “gayomart”⁴⁴⁰, Hint düşüncesindeki “puruşa-virat-prakriti”⁴⁴¹, Çin düşüncesindeki “chen-jen”⁴⁴² ve Tao öğretisindeki mükemmel bilge kişinin husûsiyyetlerinde⁴⁴³ kavramlar elbette aynıysa da, kendi fikirleri içersinde “insân-ı kâmil”i anımsatan mânâlara sâhiptirler⁴⁴⁴.

İbn Arabî ile kullanılmaya başlandığını zikrettiğimiz insân-ı kâmil düşüncesinin ondan önce şekillenmeye başlamıştır ve bâzı sûfiler, aynı terkîble olmasa da benzer mânâları içeren ifâdeler kullanmışlardır, meselâ;

Bâyezid Bistâmî’ye âit şu sözler *Kuşeyrî Risâlesi* “velâyet” bölümünde nakledilir:

⁴³⁸ Mehmet S. Aydın, “*İnsân-ı Kâmil*” DİA,c. 22, s. 330; Kartal, ss. 238-239; René Guénon, *Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi*, çev. Fevzi Topaçoğlu, İstanbul: İnsan yay. ss. 81-82

⁴³⁹ Kartal, ss. 238-239

⁴⁴⁰ Aydın, s. 330

⁴⁴¹ “*Puruşa*, insan anlamına gelmektedir. Fakat din ve felsefede bu kelimenin mânâsı, kişilik, rûh veyâ cândır. *Virat*, ilk türemiş puruşadır. Virat, kozmik kişidir veyg bir kişi olarak tasavvur edilen kozmosun ta kendisidir...” Puruşa’ya âit dikkat çeken husûsiyyetler ise; “tüm bu âlem onun gücüdür (büyüklüğüdür). Puruşa bu âlemden daha büyüktür. Tüm yaratıklar dünyası, onun ancak çeyreğidir. Onun dörtte üçü cennetteki ölümsüzlüktür. Onun ilk puruşa, Virat doğdu ve Virat’tan başka bir Puruşa daha. Bu yeni Puruşa Virat’tan farklıdır. Sonra dünya doğdu ve daha sonra da yaratıkların vücutları...[Tanrıların Puruşa’yı kurban ettikleri süreden sonra:] Ay onun aklından doğmuştur, güneş gözlerinden, İndra ve Agni ağzından ve Vayu (rüzgar) nefesinden.” (bkz. P. T. Raju, Wing-tsit Chan, Joseph M. Kitagawa, İsmâil R. Farukî, *Asya Dinleri*, Türkçesi: Abdullah Davudoğlu, İstanbul: İnkılap Yay. 2002, s. 64-78), ayrıca bkz. Guénon, ss.41-44; Aydın, s. 330

⁴⁴² “Bütünsel bir tahakkuklaşmış, “yüce ile özdeşleşmiş olan”” (bkz. Guénon, s. 152) “*Jen*’i en iyi anlatan ifade, 11. Asırda yaşamış filozof Cang Çai’nin yazdığı *Batı Kitâbesi*’dir... [Bu kitâbede yeralan şu ifadeler bu düşüncüyü anlamada kolaylık sağlamaktadır.] Gök Tanrı benim babamdır, Yer Tanrı ise annem; ve benim gibi küçük bir yaartık bile kendine ortalarında sıcak bir yer bulmaktadır. Bu yüzden de kâinâtı dolduran vücüdüm, kâinâtı idâre edeni de mâhiyetim gibi görürüm. Tüm insanlar benim kardeş ve bacılarımdır ve her şey benim yoldaşımdır. Zamânı geldiğinde, kendini zararlardan sakınmak, bir oğlun tasesıdır. Gök Tanrı’dan hoşlanmak ve hiçbir endişeye kapılmamak da ebeveyn sevgisinin en sâf hâlidir. (Tabiâtın kâidesine) itaatsizlik eden, fazîleti zedeler. İnsâniyeti yok eden, bir eşkıyâdır. Kötülüğü teşvik eden, (ahlâkî) sıfattan mahrûmdur. Fakat ahlâkî tabiâtını pratiğe ircâ edip, maddî varlığını tam tatmin durumuna getiren (Gök ve Yer Tanrıları’nın) dengi olabilir. Dönüşüm ilkelerini bilen kişi, (Gök ve Yer Tanrıları’nın) vaatlerini ustaca nakledecek ve rûha en azamî derecede nüfuz eden kişi de, isteklerini mahâretle yerine getirecektir... Kendi evinin hücrelerinde utandırıcı hiçbirşey yapma ve böylece onların şereflerine hiçbir leke sürdürme. Zihnini muhâfaza edipmânevî tabiâtını besle ve böylece onlara yorulmak bilmez çabalarla (hizmet et) ... (bkz. Wing-tsit Chan, s.314-316) ayrıca bkz. Guénon, s. 151-155

⁴⁴³ Tao düşüncesinde, “İnsan küçük kâinattır (mikrokozmoz). Tabiâtın kendi içindeki cüzünü izleyerek, nimete, ya’nî hiç bitmeyen hayâta mazhar olacak şekilde tüm kâinâtı hareketlendirebilir. (bkz. Wing-tsit Chan, s. 347- 354); ve “mükemmel bilge merkezî noktaya ulaşmış olan ve orada ilke ile –onun değişmezliğine katılarak ve onun “durağan etkinliği”ni taklid ederek- çözülmüş bir birlik içinde bulunandır.” (bkz. Guénon, s. 49; ayrıca detay için bkz. Toshihiko Izutsu, *Tao-culuk’daki Anahtar Kavramlar-İbn Arabî ile Lao-Tzu ve Cuang-Tzu’nun Mukâyesesi*, Türkçesi: Ahmed Yüksel Özemre, İstanbul: Kaknüs Yay. bsm. 2003 s. 221)

⁴⁴⁴ Aydın, s. 330

“Birbirine zıt olmakla beraber evliyânın haz ve nasiplerinin kaynağı (Allah’ın) şu dört isimdir. Bunlar Evvel, Âhir, Zâhir ve Bâtın isimleridir. Velî, bu isimlerle ilgili muâmeleleri ikmâl ettikten sonra bunlardan fânî olursa, o zaman tam mânâsıyla “kâmil bir velî” olur. Allâh Teâlâ’nın Zâhir isminden haz alan bir velî ilâhî kudretin acâyip yönlerini mülâhaza eder. Bâtın isminden haz alan bir velî sırlar âleminde tecellî eden nurları mülâhaza eder. Allâh Teâlâ’nın Evvel isminden haz alan bir velî mâzî ile meşgûl olur. Allâh’ın Âhir isminden nasîp olan bir velî istikbâlde karşılaşacağı hususlarla mukayyet olur. Bunlardan her birine tâkat getireceği kadar keşif (kalp gözü açılması) ihsân edilir. Ancak Hak Sübhanehu ve Teâla’nın lütfu ile idaresini deruhte ettiğini ve işlerini bizzat üzerine aldığı kimseler bu hükümden müstesnâdır. (Çünkü onlara tâkatlarının fevkinde kerâmet ihsan eder)”⁴⁴⁵. Bu metinde yer alan “kâmil bir velî” ifâdesi “insân-ı kâmil” lafzıyla yakınlık göstermektedir.

Hallâc-ı Mansûr (ö. 3097/ m. 921) “Allah Âdem’i kendi sûretinde yarattı.” Hadîsine binâen “kendi nefsinde, kendisi için tecellî ettiğini” ifâde edecek meşhûr “ene’l-Hak” sözünü zikretmiştir. Varlık fikrinin devâmı olan “insân-ı kâmil” düşüncesinin bu anlamda Hallâc ile şekillenmeye başladığı görülür⁴⁴⁶. Nitekim o “insân-ı kâmil”in yakın mânâlarını eseri *Tavâsîn*’de özet olarak şöyle zikreder: “Bütün kandillere sultân olan “gayb nûrundan bir kandil”, burcu “sırlar feleğinde olan bir ay”, Hakk’ın “Ümmî, Haremî, ve Mekki” diye andığı, Rabbi’nin huzûruna eren ve oraya çekip götüren, nübüvvet nûrunun yalnız O’nun nûrundan çıktığı Varlığın Efendisi, ismi Ahmed, emri Kevked, sıfatı Emced, himmeti Efred olan. O ölmez, O hep yaşar, olduğu gibi durur hep, kâinatlardan önce meşhûrdu hep, O hep vârolacaktır. Hak ancak O’nunla mütecellî, hakikat ancak O’nunla ayakta, O vuslatta evvel, nübüvvette âhir. O hakikatte bâtın, mârifette zâhir. Zîrâ O ancak O’dur. Nasıldır O? O, O’dur işte “O O’dur.”⁴⁴⁷ Bu cümlelerde yer alan “O” ile vafedilen Allah Resûlü ile insân-ı kâmil’i işâret edilmektedir.

Hâkim Tirmîzi’nin şöhret bulduğu “hâtemü’l-evliyâ” görüşünde ve onun bu ismi taşıyan eserinde yeralan ifâdeleriyle:

⁴⁴⁵ Kuşeyri, s. 350

⁴⁴⁶ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.313

⁴⁴⁷ Yaşar Nûri Öztürk, *Hallâc-ı Mansûr ve Eseri Kitâbu’t-Tavâsîn*, isimli kitapta yer alan Kitâbu’t-Tavâsîn’den. İstanbul: Fatih Yay. 1976, ss. 65-73

“Allah vardı ve O’nun dışında hiçbirşey yoktu. Sonra zikir vâd oldu. ardından ilim ortaya çıktı. Bilâhare meşîet(irâde) vâd oldu. İlk olarak onu (Muhammed’i) anarak (zikrederek) başlamıştır. Sonra ilimde onun ilmi, meşîette onun meşîeti ortaya çıktı. İlâhî takdîrde o ilktir. Levhde ilktir. Mîsakta ilktir. Haşırde ilktir. Hitâpta ilktir. Allâh’ın huzûruna varışta ilktir. Şefaatte ilktir. (Sıratı) geçişte ilktir. Cennete erişte ilktir. Ziyârette ilktir. İşte bundan dolayı O enbiyânın (a.s.) efendisi olmuştur. O, ayrıca inkâr edilemez olan hâtemü’n-nübüvvet özelliğine de sâhiptir. O kıyâmet gününde Allah’ın insanlara hüccetidir. Peygamberler içinde hiçbiri buna nâil olmamıştır.”⁴⁴⁸ der ve “hâtemü’l-velâye” konusunda ise özet olarak; “hâtemü’l-velâye” nin Efendimiz’in aramızdan ayrılmasından sonra yerine geçen ümmetinden ehl-i beyti olan arzın onlarla ayakta durduğu kırk seçkin velîsi içinde onlara kıyâmette hüccet olacak olan evliyânın şefaatchisi ve efendisidir. Bu velî, evveliyet konusunda Hz. Peygamber gibidir ve o nasıl nebîlerin evveli idi, o velî de velîlerin evvelidir. Rabb’inin himâyesindedir⁴⁴⁹. İnsân-ı kâmilin mânâsını bize hatırlatmaktadır.

Gazâlî’nin insânı büyük âlemin bir örneği olarak “küçük âlem olarak” kabul edişi ve eserlerinde insânı merkeze alışı, insânı varlıkla ilişki içersine dâhil eden mertebeleri belirlemede *Mişkâtül-Envâr* isimli eseri önem arzeder⁴⁵⁰.

İbn Arabî sonrasında ise “insânı kâmil” terkîbi zikredildiğinde Azîzüddîn Nesefî, Abdülkerîm el-Cîlî ve İbrâhîm Hakkî Erzurumî aynı ismi taşıyan eserleriyle dikkat çekmektedirler, dolayısıyla bu müellifler ve eserlerinden kısaca bahsedilecektir.

Azîzüddîn Nesefî (ö. 700/1300) ve “İnsân-ı Kâmil”i:

Nesefî, Mâverâünnehir’in Nesef şehrinde doğmuştur. Doğum tarihi belirsizdir. Nesef’te zamânının ilimlerini tahsîl etmiş, tasavvuf yoluna girmiş daha sonra da Buhaâra’ya giderek riyâzet ve mücâhede ile tasavvufî âdâb ve erkân ile meşgûl olmuştur. Buhâra’da ayrıca tıb ilmiyle de meşgûl olmuş ve hekimliği ile de meşhûr olmuştur. Tıb ilmini insanın rûhî ve fizîki hallerini derinden incelemek maksadıyla

⁴⁴⁸ Hakîm Tirmîzî, *Velîliğin Sonu – Velâyet-Nübüvvet Tartışması / Hatmu’l-Evliyâ*, haz: Salih Çift, İstanbul: İnsan yay. 2006 s. 94 evdeki

⁴⁴⁹ Hakîm Tirmîzî, ss. 98-99

⁴⁵⁰ Mişkâtü’l-Envâr’ın bu yönü için bkz. Mehmet Demir, “*Ontolojik ve Epistemolojik Açıldan Gazzâlî’nin Mişkâtü’l-Envârı*” Yüksek Lisans Tezi, danışman: Prof. Dr. İlhan Kutluer, İstanbul 2005, ss. 124-127

tahsil etmiştir. Pek çok kere seyahatlerde bulunmuştur. Necmeddîn Kübrâ'nın talebelerinden Hamûî'nin tesiri altında kalmıştır.

İslam felsefesi ve Meşşâî felsefesi üzerinde çalışmalarda bulunmuş, tasavvufî fikirleri kendisine özgü bir yaklaşımla ele almıştır. Ömrünün sonuna doğru inzivâyâ çekilmesi dolayısıyla bu hâlinin talebe yetiştirmesine engel teşkil ettiği düşünülmektedir⁴⁵¹. Eserlerinden bâzıları ise: *Tenzil, Maksad-ı Aksâ, Keşf el-Hakâik* dir.

“*İnsân-ı Kâmil*” ise Neseî'nin eserleri arasında ilk akla gelenidir ve Farsça eserin mukaddimesinin ikinci faslı “insân-ı kâmil” konusuna ayrılmıştır. Eserin genelinde işlenen ve öne çıkan konu “insân-ı kâmil” olduğu için eser böyle isimlendirilmiştir⁴⁵². Neseî'ye göre insân-ı kâmil şerîat, tarîkat ve hakîkate kemâle ermiş, insânlığın zirvesine oturmuştur⁴⁵³. Eser Marijan Mole tarafından neşredilmiştir⁴⁵⁴.

Abdülkerîm Cîlî (ö. 820/1417 h.) ve “*İnsan-ı Kâmil*”i:

Cîlî, 767(1365-66)'da Bağdat yakınlarında bulunan Cîl kasabasında doğmuş, 826(1422) civârında vefât etmiştir. Kâtip Çelebi ve Brokelmann Abdülkâdir Geylânî'nin torunu olduğunu ifâde ederler. Hayâtı hakkındaki bilgiler yetersizdir.

Eserlerinden Hanbelî ve Kâdirî olduğu anlaşılmaktadır. Fikirlerinde İbn Arabî'den etkilenmiş, eserlerinin büyük bölümünü İbn Arabî fikirlerine ayırmış bazen muhâlif olsa da genel olarak Arabî izinden gitmiştir. Eserleri bilhassa Hindistan Müslümanları üzerinde etkili olmuştur. *Kehf ve'r-Rakîm, en-Nâmûsu'l-A'zâm, Şerhu Müşkilâtü'l-Futûhâtü'l-Mekkiyye, Kâbe Kavseyn* eserlerinden bazısıdır.⁴⁵⁵

⁴⁵¹ Prof. Dr. İbrahim Düzen, *Aziz Neseî'ye Göre Allah, İnsan ve Kâinat*, (Doktora Tezi) Ankara: Şanlıurfa İlahiyat Fakültesini Geliştirme Vakfı Yay. 1991, ss 29-36

⁴⁵² Azizüddin Neseî, *İnsân-ı Kâmil*, Terc. A. Avni Konuk, Yayına Haz: Sezâî Fırat, İstanbul: Gelenek Yay. 2004 Hazırlayanın Tanıtımı, ss. 39-41

⁴⁵³ Neseî, s. 69

⁴⁵⁴ Düzen, s. 63

⁴⁵⁵ M. Nazif Şâhinoğlu, “*Abdülkerîm el-Cîlî*” DİA c. 1, s. 250

“*İnsân-ı Kâmil*”; tasavvuf düşüncesinin merkezinde “insân-ı kâmil” vardır. Bunun için de eserin adı bu terkîbdir. Eserinin ana mevzûu Allah ve insanın hakikatidir. Eserindeki şu cümleleri dikkat çekicidir:

“Bu bâb [“insân-ı kâmil” bâbı kastediliyor], bu kitapta mevcûd olan bâbların kâffesinin hülâsasıdır Belki kitabın evvelinden âhirine kadar, ne kadar izâhât varsa, bunların kâffesi bu bâbın şerhidir. Bu hitâbı anla!”⁴⁵⁶

Eser altmış üç bölümden oluşmaktadır. Muhtelif kütüphanelerde pek çok yazması mevcuttur⁴⁵⁷. Bu eseriyle beraber onun “insân-ı kâmil”den kasdı Muhammedî hakîktir ya'nî “Resûlullâh Efendimizdir”⁴⁵⁸. O'na göre bu hakikat metafizik bir ilkedir. İnsân-ı kâmil mutlak anlamda tektir. Diğer insân-ı kâmil olan nebîler ve velîler onun târihsel görünümüdürler⁴⁵⁹. Muhammed (s.a.s.) varlıkların zuhûru için ilk vâsıta⁴⁶⁰. O merâtib-i vücûdun merkezi olan “kutb”dur⁴⁶¹.

Eser Türkçe'ye, Abdülaziz Mecdi Tolun tercümesi ile (hzl: Selçuk Eraydın-Ekrem Demirli-Abdullah Kartal) Latin harfleriyle neşredilmiştir (İstanbul 1998). Latin harfleriyle Türkçe'ye yapılan diğer tercümeleri ise; *İnsân-ı Kâmil I*: Abdurrahman Yıldız (İstanbul 1972), *İnsân-ı Kâmil I-II*, Abdülkâdir Akçiçek (İstanbul 1974) tarafından yapılmıştır.

İbrâhim Hakkı Erzurûmî (ö.1194/1780)ve “İnsân-ı Kâmil”i

1115(1703)'de Erzurum Hasankale'de doğdu. İlk tasavvuf zevk ve terbiyesini babasından aldı. Dokuz yaşında karşılaştığı İsmâil Fakîrullah'ı 1141(1728-29)'de ziyâret ederek ona intisâb etti. şeyhinin vefgından sonra seyahatlerde ve Hacc yolculuğunda bulundu. 1160(1747)'de İstanbul'da I. Mahmud tarafından iltifat gördü.

⁴⁵⁶ Abdülkerîm Cîlî, *İnsân-ı Kâmil*, mütercim: Abdülaziz Mecdi Tolun, hzl: Yrd. Doç. Dr. Seçuk Eraydın, Ekrem Demirli, Abdullah Kartal. İstanbul: İz Yay. 1998 s. 339

⁴⁵⁷ Eserin kütüphâne kayıtlarının dökümü için Kartal, “Atlagh, Ridha, *Contribution a l'etude de la pense mystique d'Ibn Arabi et son ecole a travers l'oeuvre de Abdu el-Karim al-Ğili*, (Ecole Pratique Des Hautes Etudes, Section des sciences religieuses), Basılmamış doktora tezi, 2000, s. 77-142' yi adres göstermektedir.” (Bkz. Kartal, s. 38)

⁴⁵⁸ Cîlî, s. 340

⁴⁵⁹ Yılmaz, s. 314; Kartal, ss. 205-207

⁴⁶⁰ Kartal, ss. 205-207

⁴⁶¹ Cîlî, s. 345

Saray kütüphânesinde çalıştı. Tekrar Erzurum'a döndü. Erzurum ve Tillo arasında seyahatleri tekrarlandı.

İyi bir ilim tahsîli gördüğü eserlerinden anlaşılmaktadır. Astronomi, tıp, anatomi, fizyoloji, aritmetik, geometri, felsefe, psikoloji, ahlak alanlarında geniş bilgi birikimine sâhip olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır.

Onun tasavvufî düşünce yapısı en iyi şekilde eseri *Mârifetnâme*'de karşımıza çıkmaktadır. Gazzâlî'den etkilenmiştir. Eserlerinde “Hakkı” ve “Fakîrî” mahlaslarını kullanmıştır. Eserlerinden bâzıları; *Divân*, *Mârifetnâme*, *İnsâniyye*, *Defînetü'r-Rûh*'tur⁴⁶².

Onun düşüncesinde “insân-ı kâmil”: “Kâinâtın hülâsâsı, özünün özü olan ve Allâh'ı hakkıyla bilen insan-ı kâmilidir ki onun gönlü, Cenâb-ı Hakk'ın evidir... bütün cihân tek bir insan farz olursa (sanılsa) insân-ı kâmil onun nurlu kalbidir.”⁴⁶³

Bu şekilde açıklamalarla başladığı “*İnsân-ı Kâmil*” isimli eserinde insân-ı kâmilin, mürşid-i kâmilin, velîlerin özelliklerini, güzel ahlak sâhibi olanların özellikleri ve Hakk'a yakîn olmanın husûsiyetleriyle alâkalı başlıklar altında mârifetten ve onun amel ve harekete, ahlâka yansımış şekli ile beraber “insân-ı kâmil”i anlatmaktadır.

A. *Keşfü'l-Hicâb*'da “İnsân-ı Kâmil”

İbn Arabî düşüncesinin özü olan *Fusûs*'un ana mevzûu “insân”dır, “insân-ı kâmil”dir dersek, bütün fasslarda ve dolayısıyla *Keşfü'l-Hicâb*'da bu mânâya işâret etmekte olan ifâdeler görürüz. Çünkü bir çeşit na't olarak addedilen *Fusûs* bu anlamda Hakikat-i Muhammediyye'yi dolayısıyla insan-ı kâmil'i anlatmak için yazılmıştır. Belki de bunun için bir nüzûl hareketi olarak insân-ı kâmil'e işâret eden Âdem Fassı ile başlamakta, urûca işâret eden Ferdî hakîkatin îzah edildiği Hakikat-i Muhammediyye ile sonlanmaktadır. Dolayısıyla aradaki tüm fasslar bu hakikatlerin değişik yönlerinin îzâhı olmaktadır.

⁴⁶² Mustafa Çağrırcı, *İbrâhim Hakkı Erzurûmi*, DİA c. 21, ss. 305-310

⁴⁶³ Erzurumlu İbrâhim Hakkı, *İnsân-ı Kâmil*, İ. Turgut Ulusoy, İstanbul: Hisar Yay. ss. 11-12

İbn Arabî'ye göre Âdem, Hakk'ın onunla varlığı açması sebebiyle “varlığın anahtarı”⁴⁶⁴ ve “göklerin kıyâmını sağlayan direk”⁴⁶⁵ olmuştur. “Ey Âdem oğlu, seni Kendim için, eşyâyı da senin için yarattım. Kendim için yarattığım şeyi, senin için yarattığım şey uğruna helâk etme!”⁴⁶⁶ hitâbı ile Hakikat-ı Muhammediyye'nin kâinâtın yaratılmasına sebep olması, insân-ı kâmilin de bu sebebin nihâi gayesi, bilinmekliğin cisimleşmiş hâli olmasını sağlamaktadır. Ve yine İbn Arabî'ye göre Hakikat-i Muhammediyye veya insân-ı kâmil mertebesi bütün enbiyânın himmetlerini, bütün evliyânın mârifetlerini ve bütün âlimlerin ilimlerini aldığı bir mişkâttır. Bunun için ona “velâyet-i mutlaka feleği”, bâtınına “velâyet-i mutlaka”, zâhirine “nübüvvet-i mutlaka” denilmektedir. Bütün gezegenler ve yıldızlar bir felekte buldukları gibi bütün peygamberlerin ve velîlerin nübüvvet ve velâyetleri de “velâyet-i mutlaka” içinde bulunur⁴⁶⁷. Bunun için *Keşfü'l-Hicâb*'ın ilk cümlelerinde Nev'î Efendi:

“ Cemî' hâmidlerin hamdi Allah içindir ki, cemî' hikmetleri kulûb-i enbiyâya tenzîl edicidir. Zîrâ enbiyâ (aleyhi's-selâm) mezâhir-i ism-i Hakîm'dir. Ve “hikmet”ten murâd, hakâyık-ı eşyâyâ ilimdir. Ve “hikmet”in hükm-i şer'î ile mülâzimesi olduğu için “hikmet”ten, “şerîat” dahi murâd olur. Zîrâ nüzûl-i şer', bi-hasebi'l-mesâlihadır. Mesâliha ilm-i hod ayn-ı hikmettir, kitâbullah ile bi-hasebi't-tedric kulûb-i enbiyâya muktezeyât-ı mesâliha üzere ilkâ olunur.

Ve tenzîl-i mezbûr ahadiyyet-i tarîktan ya'nî cihet-i vâhideden ve makâm-ı akdemden vâkı' olmuştur ki, ol tarîk tarîk-ı müstakîm ve mûsildir. Eğerçi *اطرق الي الله بعد وانفاس الخلايق* [Allah'a giden yollar, yarattıklarının nefesleri sayısındadır.] kesret-i sâlikîn ile mütekessir olur. Ammâ kurb-ı hazrette cemî'-i tarîk müttehid olur. Zîrâ cihet-i Hak vahdâniyyü'n-na'ttir.”⁴⁶⁸

Ve “ “Kelime-i Âdemiyye”den murâd, “rûh-ı küllî”dir ki, “mebde-i nev'-i insânî” ve “meclâ-yı sûret-i rahmânî” dir” demektedir.⁴⁶⁹

⁴⁶⁴ E. Demirli, s. 256

⁴⁶⁵ İbn Arabî, *Marifet Kitabı*, s. 225

⁴⁶⁶ İbn Arabî, *Nurlar Hazînesi-Mişkâtü'l-Envâr*, Türkçesi: Prof. Dr. Mehmet Demirci, İstanbul: İz Yay. 2006 6. bsm. ss. 126-127

⁴⁶⁷ Kılıç, agm,

⁴⁶⁸ Nev'î, vr. 5a-5b

⁴⁶⁹ Nev'î, vr. 8a

İnsan-ı kâmil, ilâhî isimlere mazhar olduğundan, tüm ilâhî nisbetleri kendinde toplamakta⁴⁷⁰ ve halifelîği dolayısıyla bu hakîkatleri şuurlu bir biçimde bilebilen⁴⁷¹ kâmil olmaktadır⁴⁷². Âlemin bir hülâsası olarak kabul edilen insana “öz” oluşu yönüyle “âlem-i sağîr” (mikrokozmoz, küçük âlem) denir. Çünkü o, “cem edici” varlık⁴⁷³ olarak âlemdeki bütün hakîkatleri bir araya toplamıştır. Bu husûsda Âdem fassının başında Nev’î Efendi’nin ifâdesi ile İbn Arabî;

“Vaktâki Hak Teâlâ min haysü tafsili’l-esmâü’l-hüsnâ ki, hâric-i meblağ-i ihsâ’dır. A’yân-ı esmâsını yâhud suver-i hakâyık-ı esmâ olan a’yân-ı sâbite-i ilmiyesini, yâhud mezâhir-i hâriciyyesini yâhud ayn-ı ahadiyyet-i Hakk’ı, bir hâsır-ı emr olan kevn-i câmiadır ki; vücûd-i âlemden belki Âdem’dan ibârettir, görmek dilediyse. Ya’nî ol kevn-i câmia ki, “Âdem”dir. Hâzır-ı cemî’-i esmâ olduğu vücud ile muttasıf olduğu için, ve ol kevn-i câmia sebebi ile sırr-ı Hak zât-ı Hakk’a zâhir ve münkeşîf olmak için... görmek diledi ise..”⁴⁷⁴ diyerek Hak Teâlâ’nın a’yân-ı esmâsını ve zuhûrunu görmek dilemesi sonucu esmânın ve ilâhî sıfatların bir gerekliliği olarak âlemin zuhûra gelişi, âlemin oluş sebebi olduğunu açıklar. Hak, âlem aynasında kendi zuhûrunu görmek dilemiştir. Bu görmenin taşıdığı mânâyı Nev’î Efendi, bir şeyin kendi nefsinde kendinde görmesinin bir başka şeyde görmesine benzeterek ayna örneği ile îzâh eder⁴⁷⁵. Nitekim aynadaki sûret, görünenin aynı olmamakla birlikte o nesneyi temsîl etmekte olduğu gibi, âlem de Hakk’ın aynı değildir ama O’ndaki sırrı göstermek içindir. Metindeki “sırr-ı Hak” ifâdesi ile “Ben gizli bir hazîneydim. Bilinmekliğimi arzuladım ve mahlûkâtı yarattım”⁴⁷⁶ hadisine binâen vücûdun gizli alan mertebelerine⁴⁷⁷ ve hadîsteki “hazîne”⁴⁷⁸ye işâret edilmektedir⁴⁷⁹. Vücûd mertebelerinde nüzul ve urûc

⁴⁷⁰ Ankaravî, s. 13

⁴⁷¹ Ankaravî, *Minhâcu’l-Fukarâ, Fakîrlerin Yolu*, haz. Saadettin Ekici, İstanbul: İnsan yay. 1996, s. 50

⁴⁷² İbn Arabî, *Fütûhat*, c. 6, s. 291

⁴⁷³ Nevî, vr. 145b

⁴⁷⁴ Nevî, vr. 8b

⁴⁷⁵ Nevî, vr. 9a

⁴⁷⁶ Aclûnî Keşfu’l-Hafâ, II/191

⁴⁷⁷ İzutsu, s. 292; Afîfî, s. 74

⁴⁷⁸ Demirli, *Fusûs*, s. 35

⁴⁷⁹ Ayrıca bkz. Hocazâde Muhammed Râsim Efendi. *Kâşifü’t-Te’vilât*, İstanbul Üniv. Nâdir Eserler Ktp. nr. 002008, vr. 9b

hareketi de bunu ifâde etmektedir. Âdem bu noktada sırra muhatab olarak Hak'dan gelip Hakk'a dönen olur, Nev'î Efendi bu konuya Şîs Fassı'nda değinmektedir⁴⁸⁰.

“Âlem” Âdem Fassı'nda “âdem-i kebîr” (insân-ı kebîr, büyük insan, makrokozmoz) olarak zikredilmektedir⁴⁸¹. Nev'î Efendi, en belirgin özelliği birbirinden ayrı halde bulunan, içindeki her mevcûdun, kendine has bir isim ve sıfatı temsîl etmekte olan âleme karşılık en son yaratılmış olan Âdem'in Hakk'ın zuhûruna ayna olabilecek yaradılıştta olduğunu hatta Âdem'in, âlem aynasının cilâsı olabilme özelliğiyle tüm âlemin hakîkatlerini kendisinde barındırarak cem' etmiş, toplamış olduğunu ifâde eder⁴⁸². Âdem, ayrı bulunan bütün unsurları birleştirmiş, parça ve unsurlarını irtibatlandırmıştır. Bu şekilde cem' ediş ise sadece anâsır-ı erba'a, cemad, nebat ve hayvanâtın somut varlıkları değil, hakîkatleri de cem etmesi yönüyledir bu sebeple de insan “âlem-i sağır”, âlem ise “insân-ı kebîr” olmaktadır⁴⁸³. İnsân, âlemin rûhu olması hasebi ile cismen sağır, mâ'nen kebîrdir, dolayısıyla mânen, âlemi dahi câmîdir⁴⁸⁴. Âlem-i kebîrde her ne varsa âlem-i sağırde de onun misli bulunmaktadır⁴⁸⁵. Dolayısıyla “Âdem, müstakil bir âlem” demektir. Onun dışındakiler ise ancak âlemin bir parçasıdır⁴⁸⁶. Ahmed Bîcân bu mânâyâ işâret ederek secîli ifâdesi ile konuyu şu şekilde misallendirmektedir:

“ Rûh arşa benzer ve kalb kürsîye benzer ve bunların arasındaki ilim ve ma'rifet uçmaklara benzer ve cân kuvvetleri firiştelere benzer ve hareketleri yıldızlara benzer, anadan doğması yıldızlar doğmasına benzer ve ölmek yıldızlar dolanmasına benzer ve sünükleri dağlara benzer ve et toprağa benzer ve kıllar otlara benzer ve yüzü maşrıka benzer ve arkası mağribe benzer ve nefesleri yellere benzer ve sözleri ra'da benzer ve uyumaklık mevte benzer.

Âlemde letâfet varsa insânda dahi rûh var, âlemde melâhat varsa insânda yanaklar var, âlemde nûr varsa insânda dahi nûr var, âlemde ziyâ' varsa insânda dahi

⁴⁸⁰ Nev'î, vr. 61b

⁴⁸¹ Nev'î, vr. 10a

⁴⁸² Nev'î, vr. 14a; Ayrıca bkz. Ankaravî, s. 15; Afifî, s.75; İsmail Hakkı Bursevî, *Tuhfe-i Atâiyye-Kâbe ve İnsan*, hzl: Veysel Akkaya, İstanbul: İnsan Yay. 2008, 2. Bsm. s. 145

⁴⁸³ Nev'î, vr. 199a; Hocasâde, *age.*, vr. 13a

⁴⁸⁴ Konuk, *Fusûs*, c.1, s. 120

⁴⁸⁵ İbn Arabî, *Tedbîrât* s. 182; İbn Arabî, *Fütûhat*, c. 6, s. 292

⁴⁸⁶ İbn Arabî, *Fütûhat*, c.6 s. 291

yüz var, âlemde zulmet varsa insânda dahi saçlar var, âlemde rikkat varsa insânda dahi gönül var, âlemde dikkat varsa insânda dahi sırlar var, âlemde yücelik varsa insânda kâmet var”⁴⁸⁷ Ali İbn Ebî Tâlib (k.a.v.) bu mânâda,

“ Senin ilacın sende olduğu halde bilmiyorsun. Ve illetin senden olduğu halde görmüyorsun. Ve sen bir cirm-i sağır olduğunu zu’ m edersin, halbuki âlem-i ekber sende müntavidir. Ve sen öyle bir kitâb-ı mübînsin ki, muzmer olan şey onun harfleriyle zâhir olur. Ve sen vücudsun ve nefs-i vücûdsun. Ve sende mevcut olan şey hasr ve ta’dâda gelmez. Senin hârice ihtiyâcın yotur. Kitâb-ı kâinatta mastûr olan şeyler hep senden hurûc eder.”⁴⁸⁸ demektedir.

Nev’î Efendi, “Allah insanı kendi sûretinde yaratmıştır” hadîsi mûcibince insân için “sûret-i Hak” ifâdesini kullanır⁴⁸⁹ ki insân, esmâyı câmi olan “Allah” isminin muhatabı olarak tüm hakikatleri her yönüyle kendinde toplayan olmuştur⁴⁹⁰. İnsân-ı kâmil’den maksat olan Hz. Muhammed, Nûh fassında geçen ifâdelerle “câmi’-i cemî’-i esmâ” olarak zikredilir, Nev’î Efendi bu meyânda, “Makâm-ı tenzîh ve teşbîhi kelâm-ı vâhidde cem’ etmiştir. Pes Muhammed Rasûlullâh’ın makâmı vahdet ve kesreti ve cem’ ve tafsîli ve tenzîh ve teşbîhi belki cemî’ makâmât-ı esmâiyye-yi câmi’dir. Ve *Kur’ân-ı Mecîd* külliyesine nâlık ve şehîddir.” demektedir⁴⁹¹.

Allah’ın sûretinden maksat, O’nun isim ve sıfatları olarak kabûl edilir. “İsim ve sıfatlara sûret denmesinin nedeni insanın sûretle zâhir olması gibi, Cenâb-ı Hakk’ın da isim ve sıfatlarla zâhir olmasındandır. Bundan amaçlanan şey de, Allah kelâmının bildirdiği üzere, Âdem’i kendi isim ve sıfatları üzere yaratmasıdır⁴⁹². Çünkü “Allah” ism-i şerîfi, diğer esmânın özelliklerini, tafsîlî hükümlerini, bütün nisbetleri kuşatmaktadır, Zât ile diğer nisbetler arasında herhangi bir vâsita yoktur. İnsan da

⁴⁸⁷ Ahmed Bîcan, Ahmed Bîcân. *Müntehâ*, İstanbul Ünivertesî. Türkçe Yazmalar, nr. 3324; Süleymgniye Kütüphânesi, Kılıç Ali Paşa, nr. 630. vr.24a- 24b

⁴⁸⁸ Konuk, *Fusûs*, c.1, s. 114

⁴⁸⁹ Nev’î, vr. 96a; ayrıca bkz. vr. 116b

⁴⁹⁰ İbn Arabî, *Fütûhat*, c. 6, s. 291; Konuk, *Fusûs*, c.1, s. 113; Ankaravî, s. 16; Chittick, s.50; Kılıç, s.251

⁴⁹¹ Nev’î, vr. 76a

⁴⁹² Ankaravî, s.16

hakîkati ve mertebesi yönüyle Hak ile kendisi arasında vâsıta bulunmayan, “vücub ile imkan hükümlerini birleştiren “câmi” ve “berzah” hükmündedir⁴⁹³.

İnsan dışında sâdece âlem “Allah” ismine mazhar olmaktadır. Ondaki parçaların her biri “Allah” isminin gölgesi altındadır. Âlem, ilâhî isimlerin ve sıfatların bir özetidir âdetâ. Bu yönleriyle âlem ve insân “Allah” isminin mazharı olarak benzerlik gösterirler. Aralarındaki fark; âlemin tafsilî, insanın ise icmâlî olmasıdır. Her insan, belirli sıfatları belli bir noktaya kadar sergiler. İnsanın dışındaki varlıklar kendi ma'lûm makâmı ile yaratılıp, ölümlerini öylece gerçekleştirirken, sâdece insan içindeki ilâhî hakikatlerle dünyâya gelir, oluş serüvenini o hakîkati gerçekleştirdiği kadarıyla tamamlar. Bu anlamda insan; kâmil, gayr-ı kâmil olarak ikiye ayrılır, bu halde bile her iki grup da “Allah” ism-i şerîfine mazhâr olarak bir peygamber, bir velî, bir âlim, bir insan yâhut avâmdan olmak gibi değişik mertebelerle bu hayattan çekilirler.⁴⁹⁴

Keşfü'l-Hicâb'da, insan ile âlem arasında bir benzerlik de kurularak; nasıl ki, beden elbisesi ile bir kıyâfete bürünmekte ise; âdem'in vücûdu ile âlem sarayının binâsı tamamlanarak hitam bulduğunu ifâde edilmektedir⁴⁹⁵. İnsansız âlem nefes üflenmeyi bekleyen ceset gibiyken insân âleme rûh mesâbesinde olur, Nev'î Efendi bu konuya Şis Fass'ında da değinerek rûhun, ortadan kalksa şehâdet âleminin de misâl âlemine döndürüleceğini ifâde eder⁴⁹⁶. Kâmilin taşıdığı bu hakikat ise Mutlak varlığın bir emâneti, Hakk'ın en güzel isimleri ve en yüce gerçekleri bağışlayarak halîfe kılması ile gerçekleşir. Bu da insânın kemâliyle de irtibatlıdır. İnsân-ı kâmil, âlemin yaradılışında ilk amaç ve gâye sebeptir. Ve onun şanı, ilk sebep olmasıyla berâber, yaradılıştaki son olmasıyla gerçekleşir.

Yapılan îzahlarla anlaşılmaktadır ki, Âlem ve âdem biraraya geldiklerinde de, insân içinde bulunduğu müddetçe âlem “insân-ı kebîr” olmakta; insansız âlem, eksik kalarak gerçek yaradılış gâyesine ulaşamamaktadır⁴⁹⁷. Bu anlamda insân-ı kâmil “aranan öz” olarak Hakk'ın tüm âlemi yaratma sebebi olmuştur.

⁴⁹³ Sadreddîn Konevî, *Fusûsü'l-Hikem Sırları*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay. 2002 s. 19-20

⁴⁹⁴ Konuk, *Fusûs*, c.1, s.113 ve 169; Chittick, s.51

⁴⁹⁵ Nev'î, vr. 14a

⁴⁹⁶ Nev'î, vr. 53b.

⁴⁹⁷ İbn Arabî, *Fütûhat*, c. 6, s. 292; Chittick, s. 53; Demirli, *Fusûs*, s. 269

Mâlûm olduğu üzere âlem “insan”ı içerendir ve âlemin merkezinde yeralan insân, âlemi tamamlayıcı unsur olurken aynı zamanda birbirlerine ayna olmaktadır. Bununla berâber âlem kendinden habersiz kalsa da, insan âlemi bilir ve teshîr eder. Ancak bu şekilde insân ve âlem birbirlerini tamamlayarak Hakk’a karşı ayna olabilmek özelliklerini icrâ edebilirler⁴⁹⁸. Çünkü âlemlerden her bir âlemin numûnesi onda mevcut bulunmaktadır bunun için varlıklar hakikatlerine onun vâsıtasıyla ermektedirler.⁴⁹⁹ Yâni, insân-ı kâmile cümle yaratılmışlar kendi hakikatlerine erebilmek ve kendi ifâdelerini bulabilmek için muhtaç ve yakınlık hâlinedirler.⁵⁰⁰

İnsân, “Allâh” isminin câmiyyetine mazhar olmak ile mürebbî-i âlem ve halîfe olur. Eğer insân-ı kâmil Zâhir ismine mazhar olan şehâdet âleminde ayrılırsa artık hıfzedecek bir şey kalmaz ve Hakk’ın sıfat hazînesi sâlim ve bâkî olmaz ve bütün kevn-i câmi fâsid olur, bozular. Zâhir isminin hükmü Bâtın ism-i şerîfine döndürülür. Kesîf olan bu şehâdet âlemindeki her varlık, insân, cinn ve melekler de dâhil olmak üzere âhirete dâhil olur ve orada cem’ edilirler. Bu da “fûrû’ların asıllarına dönmesi” hükmü ile gerçekleşir. Cemad, nebat ve hayvân toprağa, insan ve cinn kendilerinde galebe çalan hakikate göre nâr yâhut nûra döner. Ve nûr, insân-ı kâmile iltihâk eder. Ve insân-ı kâmilin nûru ile âlem-i nûr hazînesinin, nârı ile âlem-i nâr hazînesinin ahiret âleminde hatm-i ebedîsi ile mühür kılınır. Nitekim insân-ı kâmil melek ve şeytanı da câmîdir. Şeytanın ona tasarrufta bulunamayışının zıddına o, şeytana tasarrufta bulunur. Ancak kâmil olmayan insana şeytan tasarruf edebilir, ona şeytan gâlip olunca da ahirette aslına dönerek nârı hak edenlerden olur⁵⁰¹.

Nev’î Efendi’ye göre ise insân-ı kâmil içinde bulunduğu sürece âlem ferah bulur ve hıfzedilir. Şâyet âlemden çıkırsa dünyâ harâb olur, nitekim rûhun ortadan kalkması, cesedin de ortadan kalkmasına sebep olur⁵⁰². Ayrıca Nev’î Efendi insânın âlemden ayrılmasıyla da, işlerin âhirete kalıp, insanın âhiretin dahi mührü olacağını çünkü onun dünyâ ve ahiret olmak üzere her iki âlemde de halîfe olduğunu ifâde

⁴⁹⁸ Demirli, *Fusûs*, s. 269

⁴⁹⁹ Müeyyedüddin el-Cendî, *Vuslat Yolu*, İnsan Yay. Çev. Hayreddin Yılmaz, İstanbul 1996, s. 77

⁵⁰⁰ İsmâil Hakkı Bursevî, *Kitâbü’n-Netice*, haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, İnsan Yay. İstanbul 1997, c.I s. 432

⁵⁰¹ Konuk, *Fusûs*, c.1, s.135

⁵⁰² Ankaravî, s.17

eder⁵⁰³. Bu açıklamaların değeri son yüzyıllarda pratik hayâtımızda tam mânâsıyla açıklık kazanmaktadır, çünkü yaşadığımız kâinatta ve özelde Dünyâ'mızda vukû bulan değişmeler, bedenın rûhun ayrılmasıyla cân çekişmesi gibi, âlemin de ayrılmakta olan insân-ı kâmil-rûh vesîlesiyle âdetâ cân çekişmekte olduğuna dikkat çekmektedir ki, âlemin ahirete dönmesi kendisinden ayrılacak son insân-ı kâmil vesîlesiyle gerçekleşecektir.

Keşfü'l-Hicâb'da ayrıca insanın yaratılış ânı ve buna şahit olan meleklerle Rabb arasında geçenler de ele alınarak insân-ı kâmilin bâzı husûsiyyetleri açıklanır.

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

“Hani, Rabbin meleklerle, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar, “Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.” demişler, Allah da, “Ben sizin bilmediğinizi bilirim” demişti.” (Bakara 2/ 30) âyetine binâen Nev’î Efendi, insânın halîfe olarak zü-ciheteyn kılındığını, bir vechi ile âleme dâhil, bir vechi ile âlemden hâric olarak fassı hâteme benzer olduğunu ifâde eder⁵⁰⁴. Hak, biri bâtınına diğeri zâhirine mazhar olan iki âlem ve ikisi ortasında da her iki âleme yönelik özelliği ile insanı yaratmıştır. Nev’î Efendi’nin ifâde ettiği biçimde insan-ı kâmil bu anlamda Hak ile halk arasında⁵⁰⁵ “fasıl bir câmi” kelime” niteliğiyle bir sınır olarak yer alır⁵⁰⁶. Nitekim o halkın ihtiyâç hâlinde olduğu şeyi bâtınî yönü ile Hak’dan alıp zâhirî yönü ile halka veren, ayrıca vücûb ile imkân arasında “berzah⁵⁰⁷-berzah-ı câmi⁵⁰⁸” olur, bunun için kendisine hilâfet lâyük görülmüştür. Çünkü Nev’î Efendi Âdem’in rûhu itibâriyle

⁵⁰³ Nev’î, vr. 15a - 15b

⁵⁰⁴ Nev’î, vr. 14 b

⁵⁰⁵ Nev’î, vr. 11a, 12b

⁵⁰⁶ Afifi, s. 81

⁵⁰⁷ Konuk, *Fusûs*, c.1, s. 131; Titus Burchard, *Akılın Aynası*, çev. Volkan Ersoy, İstanbul: İnsan Yay.1997, 2. Bsm, s. 215-216

Rahmân sûresi on dokuzuncu ve yirminci âyette işâret edilen “ (Suları acı ve tatlı olan) iki denizi salıvermiştir; birbirine kavuşuyorlar. (Fakat) aralarında bir engel (berzah) vardır, birbirine geçip karışmıyorlar.” “Aradalık” mânâsına binâen “berzah” lafzı İbn Arabî sisteminde sık sık zikredilmekte, İbn Arabî’nin ifâdesi ile “berzah”, “iki durumu ayıran ve hiçbir zaman uç olmayan bir şeydir...bilinen-bilinmeyen, var olan-olmayan, olumlanan-olumsuzlanan, akledilir olan-olmayan şeyler arasında ayırıcı bir durum olduğu için, berzah diye isimlendirildi.” şeklinde açıklanmaktadır. İbn Arabî, *Fütûhat*, 2/419-420

⁵⁰⁸ Ferid Kam, s 142

Hak, cesedi itibâriyle de halk olduğunu ifâde etmektedir⁵⁰⁹. “İnsan, Allâh’ın sûreti; âlem bu sûretin kendisinde yansıdığı ayna; Allah’da insanın sûreti olduğu zâttır.” bunun için insan “berzah”dır⁵¹⁰.

İbn Arabî, “Yeryüzü, yüce âlemin aksine, başkalaşma ve halden hâle dönüşme âlemidir. Böylelikle sâkinlerinde de yeryüzü âleminde meydana gelen değişmeler gibi hükümler gerçekleşmiştir. Bu nedenle bütün ilâhî isimlerin hükmü ortaya çıkar. İşte bu nedenle Âdem, gökte ya da cennette değil yeryüzünde halîfe olmuştur...”⁵¹¹ demektedir.

Âdem Fası’nda bu husûs, “hâtem” kavramıyla misallendirilir, hâtemde pâdişâhın sûretinde mevcûd olan esmâ zâhir olur. Hâtemin cismi her ne kadar küçük ise de ma’nâsı pâdişâhın saltanâtını hatırlatmaktadır bu yönüyle de hiç kimse onu bozmaya cesâret edemez. Nev’î Efendi bu konuda, meliklerin, pâdişâhların hazînelerine mühür vurması gibi insân-ı kâmilin de, her iki âleme yönelmiş hakîkati ile Hakk’ın esmâ ve sıfat hazînelerinin hıfzına vesîle olduğunu ifâde eder. Tüm yaratılmışların varlıkları ulûhiyet hazînelerinden onlara her ân tecellîde bulunan esmâ ile gerçekleşir. Şâyet bu tecellî tek bir ân kesilirse âlem o ânda yok olur. Tecellî ise evvelâ insân-ı kâmilin hakikatinde gerçekleşmiştir, bunun için insân ilâhî hazînelerin mührü olarak halîfe kılınmıştır. Sâir yaratılmışlardan hiçbiri O’nun fethine yetişemez. Nev’î Efendi buna gereklilik olarak, ona tevdî edilen bu emânetin asâlet ile değil vekâleten hilâfet ile gerçekleştiğini söyleyerek açıklar⁵¹².

İnsan özünde Hakk’a yönelik hakîkatler taşıyarak, halîfeliği dolayısıyla âlem içinde kulluk ve Rabblık arasında gidip gelmekte olan yegâne varlıktır olarak sadece insan Rabbine karşı ilahlık iddiâsında bulunmaktadır. Bunun için hakîkatlere kalb gözü ile vâkıf olmadan, gördükleri tecellîleri kendilerinden bilenler “ben yüce Rabbim!” iddiâsına kalkışmışlardır Firavun ve Nemrut gibi. Bazı gönüller ise Hakk’ın kendilerinde gördükleri tecellîleri karşısında “ben Hakk’ım” cümlesini zikretmişlerdir Ebû Yezîd ve Hallâc-ı Mansûr gibi. Elbette her iki “ben” arasındaki farklar büyüktür.

⁵⁰⁹ Nev’î, vr. 34b

⁵¹⁰ Affî, s. 81

⁵¹¹ İbn Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye*, çev: Ekrem Demirli, İstanbul: Litera yay. 2006.c. I, s. 359

⁵¹² Nev’î, vr. 14b-15a

Ankaravî, bu tecellîleri hakîkatiyle idrâk eden kişinin Rabb’i karşısında tam mânâsı ile kulluk vazîfesini yerine getireceğini ve mahklûkat içinde “kul” olmanın da yine insana has kılınmış bir husûsiyyet olduğunu vurgular. Nitekim insan kul olarak mahlûkat arasında Rabbine yönük tarafıyla “ahsen-i takvîm” olmuş, yine kulluk yönü ile Rabbine karşı ise mertebelerin en altında yer alarak kâinattan da aşağı kılınmıştır⁵¹³.

Bu hakîkatlere binâen, Nev’î Efendi’nin ifâdesi ile İbn Arabî, şöyle bir nasîhatte bulunur; melâikeyi misâl veren âyete kulak ver ey sâlik ki, Hakk’ın halîfesine karşı edebe aykırı düşmeyesin! Nitekim Âdem’i fazl ile mescûd etti. Ve bu mânâda Nev’î Efendi,

“Âdem’i fazl ile mescûd etti.

Şeref-i hikmet-i lâ ilme lenâ,

Âdem-i ma’rifet-i noksân eyledi.

Cemi’ kemâlâta sezâ her zâg u zagan def’-i hevâ ve hevesin eyler.

Tûtîyi sühan-danlığı haps-i kafes eyler.”

demektedir⁵¹⁴.

Keşfü’l-Hicâb’da Hakk’ın tecellîlerine ayna kılınan Âdem’in bu hakîkati üzerinde durulmaktadır. Bilinmektedir ki ayna, “üzerine düşen ışık ışınlarını yansıtan ve karşısındaki objenin görüntüsünü veren parlak yüzey”dir. Ve güneş ışığını, canlı-cansız tüm nesnelere görüntüleyebilme, yansıtabilme özelliği ile târihte ile din, mitoloji ve felsefe alanlarında sıkça kullanılan bir sembol olmuştur⁵¹⁵.

Nitekim tasavvufta da sık kullanılan sembolik unsurlardandır ki, ayna ile kastedilen mânâ, sûfînin bir takım riyâzî eğitim, nefis tezkiyesi sonrasında elde ettiği mânevî temizlenme ile kalbinin arı, duru bir hâle gelerek Hak’dan gelecek olan feyzlere, mârifet ışıklarına muhatab olabilmesinin ancak kalbini parlak bir ayna konumuna

⁵¹³ Ankaravî, ss. 20-23

⁵¹⁴ Nev’î, vr. 16a

⁵¹⁵ Uluç, s. 103,105

getirmesi ile mümkün olduğu kabûlüdür⁵¹⁶. Şihâbeddin Sühreverdî bu mevzûda şu açıklamada bulunur;

“Kul nefsinin ve kötülüğü emredici tabiatını zühd ve takvâ ile erittiği, bedenini yasak ve günahlardan temizlediği, zâhir ve bâtınını doğrulttuğu zaman kalbi ışıltılı parlayan bir ayna hâline gelir.”⁵¹⁷

İbn Arabî literatürüne bakacak olursak, “âyine-ayna” kavramlarının kozmoloji, Hak ile insan/âlem ilişkisi üzerindeki fikirlerini ya'nî bütün bir varlık düşüncesini ifâde etmek için kullanmakta olduğu sembollerden olduğunu görürüz⁵¹⁸. İbn Arabî aynayı misâl olarak verirken onun fiziksel özellik ve fonksiyonlarını da düşüncelerini daha iyi îzah etmek için kullanır⁵¹⁹. Çünkü aynada görüntünün oluşabilmesi için, ayna, sûret ve aynada oluşan görüntü gereklidir. Bu anlamda Şîs Fassında ifâde edildiği üzere, Hak aynaya bakan (kişi), ayna mümkünler, aynadaki sûretler ise şehâdet âlemi olmaktadır. Esmâ ve sıfatlarıyla aynaya bakan Hak karşısında tüm mümkünler, kendi husûsiyyetlerine, isti'dâdlarına göre O'nu yansıtabilirler⁵²⁰. Bu anlamda Hakk'ı en iyi yansıtılabilmeye ehil insân-ı kâmil olmuştur. Nitekim Âdem Fassı'nda;

“Ve ol mir'ât-ı Hak ki, senin aynındır. Ol ayn Hak'tır, gayrı değildir. Zîrâ esmâ mertebe-yi ahadiyyette Hakk'ın aynının gayrı değildir, belki nefsidir. Pes Hakk'ın nefsinin mir'âtsın Hak nefsinin sende görmekte, nitekim Hak senin nefsinin mir'âttır. Sen nefsinin Hak'da görmekte. Pes gâh Hakk mir'ât oldu sen râî oldun. Ve gâh sen mir'ât oldun Hak râî oldu.”⁵²¹ şeklinde ifâde edilmektedir. Bu mevzû insanın O'nun/Rahmân'ın sûretinde yaratılmış olması ayna olabilmesi ile alâkalıdır. Bunun için:

⁵¹⁶ Uluç, 105,110

⁵¹⁷ Şihâbeddin Ömer Sühreverdî, *Tasavvufun Esasları-Avârifü'l-Maârif Tercümesi*, çev. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, İstanbul: Erkam yay. 1989, s. 578

⁵¹⁸ Uluç, s. 103

⁵¹⁹ Demirli, *Fusûs*, s. 271

⁵²⁰ Nev'î, vr. 47b-49; Bu meyânda Nevî, vr. 64a'da “Nitekim şey'-i kebîr, mir'ât-ı sağırda sağır görünür. Ve mir'ât-ı sağırın hakikati sûret-i kebîrin sûret-i sağırte tekallübün[ü] iktizâ eder. Elvânda dahi hâl böyledir. Sûret-i mahallin levni ile munsabiğ' ve mütelevvin olur. **Şiir**;

آفتابی در هزاران آبکینه تافته
پس برنگ هر یکی تاب عیان انداخته
جمله یکنورست لیکن رنهای مختلف
اختلافي در میان این و آن انداخته

[Bir güneş binlerce aynada parlamıştır
Her aynanın rengine göre pırıltı (akıs) yapmıştır
Hepsi bir nûrdur (ışıktır), fakat farklı renklerde
Bunun ve onun arasına (böylece) fark atmıştır.]”

Şeklinde izahta bulunmaktadır.

⁵²¹ Nev'î, vr. 50a

“Ya’nî vaktâki zât-ı Hak min haysü’l-esmâ ve a’yânühâ nefsinin bir kevn-i câmiadaki vücûd-i insândır, görmek diledi ise”⁵²² ifâdesi ile İbn Arabî, Hakk’ın nihâyetsiz olan aynlarını ve zuhûrunu görmeyi dilediği vakit, onlara muhâtab olabilecek bir aynayı gerekli kıldığını, bu nimete mazhar olan ise kevn-i câmia olan Âdem olduğunu, zîrâ âdemsiz âlemin cilâsız, karanlık bir ayna mesâbesinde olduğunu açıklar⁵²³. Bu ifâde ile “Ben gizli bir hazîneydim, bilinmemi istedim, sevdim ve halkı yarattım..” kudsî hadisine atıf bulunmaktadır⁵²⁴. Âlemin cilâsız, karanlık henüz hiçbir ışığın parlamadığı bir ayna oluşu, kusursuz bir cilâ olan insanın yaratılışını gerekli kılmıştır.⁵²⁵ Şâyet “Âdem olmasa idi, varlık aynası karanlık ve kör kalır, ilâhî kemâl görünmek ve bilinmek için yüzeyine yansımazdı.”⁵²⁶. Mertebe mertebe Hakk’ın zuhûru ve şehâdet âlemine kadar tenezzülü sonucunda cilâsız vaziyetteki âlem içinde âdem, o ayna olan âleme cilâ mesâbesinde yaratıldı. Böylelikle âdem rûhu, akli, nefsi ve cesedi ile âlem aynasının cilâsı olur ki âdemin rûhu ruhlar âleminin, akli akıllar âleminin, nefsi nefisler âleminin ve cesedi, bedeni de bedenler âleminin cilâsı olur⁵²⁷. Bu izâhlarla kastedilen ise tek başına Hz. Âdem değil topyekûn insanlığın hakîkatidir⁵²⁸. İnsân, hakîkati ile bütün mevcûdâtın zübdesi, özü, hülâsası olmuştur. İnsanın bu kevnî yönü, modern dilde insanın “şuurlu” oluşu ile ifâde edilmektedir. Fîhi mâ Fîh’de bu mânâda şöyle denilmektedir:

اي نسخهء نامهء الهي كه تويي وي آينهء جمال شاهي كه تويي
بيرون ز تو نيست هر چه عالم در هست در خود بطلب هر آنچه خواهي كه تويي

Tercüme: “Ey insân, sen nâme-i ilâhînin nüshasıdır. Cemâl-i şâhînin âyînesi sensin. Âlemde her ne varsa, senden hâriç değildir. Dilediğin her şeyi kendinde ara; zîrâ hepsi sensin!”⁵²⁹

Nev’î Efendi’ye göre, sürekli gelecek olan feyzlere, esmâya isti’dâdli olan, mükerrem kılınan ve emâneti yüklenen bir yaratılışta bulunan Âdem, Hakk’ın kendi

⁵²² Nev’î, vr. 8b

⁵²³ Nev’î, vr. 9a

⁵²⁴ Ankaravî, s. 12

⁵²⁵ İbn Arabî, *Mârifet Kitabı*, s. 125; Ankaravî, s.12; Izutsu, s.94; Burckhard, s. 131

⁵²⁶ Afîfî, s. 78

⁵²⁷ Konuk, *Fusûs*, c.1, s. 119 ve 114-115

⁵²⁸ Ankaravî, s.12

⁵²⁹ Fîhi mâ fîh

tecellîlerini görmek dilediği aynasına cilâ olabilecek kâbiliyettir.⁵³⁰ Bu anlamda Âdem'in âlem aynasına kusursuz bir ayna olabilme özelliği onun “âlem-i sağîr” olması ile de yakından irtibatlıdır; âlemde birbirlerinden dağınık, kopuk halde bulunan tüm somutlar, merkez nokta olarak Âdem'de cem' olmaktadır. Çünkü Âdem, her tecellîyi kabul edecek feyzin kâbili ve tecellînin aynası olan bir mahal makâmıdır. Ve Hak Teâlâ kendi Zâtını mir'ât-ı Âdem'de kemâliyle müşâhede eder. Bu da âdemin bütün vücûd mertebelerini câmi olması hasebiyledir⁵³¹.

Nev'î Efendi bu ma'nâda şu şi'ri kaleme alır:

Mevc urdu çü bahr-i feyz-i akdes
A'yân-ı kavâbil oldu peydâ
Pes feyz-i mukaddes ile tekrâr
Keşf oldu tecelliyât-ı esmâ
Esmâ ve sıfât oldu fâil
Ef'âli[n] kabûl edip müsemmâ
Cem' oldu kavâbil ve fevâil
Sahrâ-yı vücûda çıktı eşyâ
Âyîne-i âlem idi âlem
Lîkin yok idi cilâsı aslen
Çün sûret-i Âdem etti cilve
Âyînesin eyledi mücellâ
Eşbâh-ı suverde saldı pertev
Ervâh-ı muammeyât-ı ma'nâ
Âyîne-i Âdem oldu âhir
*Meclâ-yı cemâl-i Hak Teâlâ*⁵³²

⁵³⁰ Nev'î, vr. 8b-10a

⁵³¹ Konuk, *Fusûs*, c.1, s.118-119

⁵³² Nev'î, vr. 9b-10a

Nev'î Efendi insanın bütün esmâ ve sıfât için bir mazhar ve bütün suver için bir ayna ve âlem aynasına da cilâ olduğunu belirtir⁵³³ daha evvel de zikrettiğimiz üzere insân-ı kâmil, âlemin yaradılışına sebep olduğu gibi aynen ve ilmen âlemin bekâsına sebep, ezelen ve ebeden dünyâ ve âhirette sebeptir⁵³⁴.

Mazhar-ı ism-i sırr-ı kıdem Âdemdir

Hem vücûd içre adem Âdemdir

Zât-ı mevcûd ile ayn-ı sâbit

Bir dem içinde iki âlemdir.

Cümleden aynı muahhar lakin

*Ma'nîde cümleden ol akdemdir.*⁵³⁵

Nev'î Efendi, insanın zâhir yönü olan mahluk tarafını, bâtın yönü ise ilâhî isim ve sıfatlara mazhar olan yanını ortaya koymakta olduğunu belirterek, insanın bâtınî hakîkatinin onu meleklerden daha üstün bir mertebeye yerleştirmekte olduğunu ifade eder⁵³⁶. Çünkü melekler halîfe kılınan insanın zâhiren ve bâtinen sâhip oldukları mânâyâ ulaşamazlar ve bu konuda herhangi bir bilgileri dahi olmaz⁵³⁷. İnsân ulvî olanla süflî olanı cem etmekte ve emr âlemi ile halk âlemine dönük iki veche sâhip olmakta, bunun için de meleğe saklı olan şey insâna karşı açık olmaktadır⁵³⁸.

Nev'î Efendi, Şis Fassı'nda Âdem'in ilim sâhibi oluşuna değinerek kâmilin ayn-ı sâbitesinin muktezâsı olan isti'dâdıyla Hakk'ın ilminden nasiplendiğini vâsıtasız olarak bilen olduğunu açıklar, bu konuyu da İbn Arabî'nin Endülüs'ten çıktığı yolculuğun başlangıcında kendisine gösterilen geleceğinden haberdâr oluşuyla örnekler, ayrıca kendi başından geçen bir tecrübeyi de zikreder:

“Elhamdülillâhi Teâlâ bu lezzetten bu fakîr dahi hazz-ı yesir alıp dururun ki bir gece meşâhid-i inâyetullahdan bir meşhed-i azîmde ki dokuz yüz doksan yedi Muharreminin evâsıtında yek-şenbe gecesini idi. Rûhâniyyet-i Şeyh Sadreddin Konevî

⁵³³ Nev'î, vr. 13 a

⁵³⁴ Konuk, *Fusûs*, c.1, s.129

⁵³⁵ Nev'î, vr. 13 a

⁵³⁶ Nev'î, vr. 11a - 12b

⁵³⁷ İbn Arabî, *Fütûhat*, c.6, s. 291; Konuk, *Fusûs*, c.1, s. 138

⁵³⁸ İbn Arabî, *Tedbîrât*, s. 265

ile cem' oldum, sol cânibinde oturur idim, merd u civân şeklinde olmuş mâ-beynimizde nice maârif-i celîle cereyânından sonra gaybet vâkı' oldu. Pes bâis-i tesvîd şerh-i sadr-ı kitâb ve tebyîz-i vücûh ve suver-i meânî meşkin nikâb ya'nî Hazret-i Sultan Murâd ve kâмили'l-isti'dâd kâbili'l-feyz ve'l-fazl ve's-sirâd bi'l-mükemmeli'z-zât ve mütemmimi's-sifât ile mülâkât ettim, esnâ-i kelâmda/sohbette bana arak içmek teklîf etti, çok hilâf ve inâd ettim. “Âhir sen bunu tenhâda içdiğin benim ma'lûmumdur. Benden niçin ketm edersin, mahremi nâ-mahrem zannedersin” deyu ilhâh edip, bi'z-zarûre içtim. Ve muktezâ-yı vücûd-i mecâzîden geçdim. Sûret-i keşf esrâr-ı maârifdir ki, mâ-beynde el'ân cereyân üzeredir. Ve hamr-ı mezbûr, şarâb olmayıp arak olduğunun sırrı zâhirdir ki, şarâbda hicâb-ı levn ve libâs-ı iltibâs vardır. Ammâ “arak sâf ve hâlisdir ki hevâ-yı latîfinden hâsıl olur” derler.”⁵³⁹

Ayrıca *Keşfü'l-Hicâb*'da meleğin ıstılâhda “insân-ı kebîr” diye anılan sûret-i âlemin ba'zı kuvâsından birisi olduğunu ifâde edilir. Meleğin âleme nisbeti rûhânî ve hissî kuvvetlerin insâna nisbeti olarak nazarî ve amelî akıl, vehim ve hayal gibi unsurlar ile örneklendirilir⁵⁴⁰. A. Avni Bey bu konuda Hayyâm'ın bir beytini şöyle açıklamaktadır:

“Hak cihânın cânıdır. Ve cihân hey'et-i mecmuâsiyle bir bedendir. Ervâh-ı melâike ise bu tenin havâs-i bâtine ve zâhiresidir. Eflâk ve anâsır ve mevâlid dahi a'zâ-yı insânî menzilesindedir. İşte tevhîd ancak budur. Ve bunun gayrisi bütün kesretten ibârettir.”⁵⁴¹

Ekrem Demirli, meleğin “kuvâ-güç” oluşunun kapalı bir mevzû olduğunu, konunun anlaşılabilmesi için *Kur'ân* ve *Furkân* terimlerinin incelenmesi ile anlaşılabilceğine işâret etmekte ve:

“Melekler sözgelişi Tanr'yı –kendilerinin de ifâde ettiği gibi- yalnızca tesbîh ediyordu. Tesbîh daha sonra Nuh veya İdris Fassında göreceğimiz gibi, gerçek hakkındaki bilginin bir kısmına, ya'nî “furkân”a işâret eder. Âlem içinde insân ise, gerçek hakkındaki bilginin tümüne, ya'nî *Kur'ân*'a işâret eder. Öyleyse meleklerin

⁵³⁹ Nev'î, vr. 42b-44a

⁵⁴⁰ Nev'î, vr. 10a -10b

⁵⁴¹ Konuk, *Fusûs*, c.1, s.121

itirâzı, furkân (ayrım, farklılık) bilgisine sâhip şeylerin toplayıcıya itirâz etmesinden başka bir şey değildi. Başka bir ifâdeyle sorun, parçalı bilgiyi temsil eden şeylerin “toplayıcı varlık”a itirazlarında odaklaşmıştı. Halbuki Tanrı’nın gâyesi, “toplayıcı bir varlıkta kendini görmektir.”⁵⁴² demektedir.

Bu mevzû Âdem Fassı’nda şu konu ile irtibatlandırılır; yaratılmış her bir mahklûkta, hayvanât ve nebâtâtta değişik kuvvetlerin mevcut olması gibi, insanda ve âlemde de bulunan kuvvetlerin her birisi kendileriyle perdelenmiş ve meşguldürler. Melekler de kendileriyle perdelenmelerinden ötürü, Âdem’e üstünlük iddiâsında bulunup secde etmemişlerdir⁵⁴³.

Nev’î Efendi bu konuda insân benliğinde istiklâl ve saltanat dâvâsı güderek boyun eğiş ve tâbiyet üstünlük iddiâsında bulunan akıl ve vehmi örnek verir, çünkü akıllar kendileri zâviyesinden tam olsa da Rablerine karşı nâkislardır. İnsan akıl ile cemî’ hakâyıkı ihâta edebileceğini düşünür fakat bu husûsdaki irfânı kendisi için mevcut bir değerdir. Aklın hakikatini ise ancak havâs idrâk edebilmektedir⁵⁴⁴. *Keşfü’l-Hicâb*’da İmâm-ı Şâfiî’nin bir beyti bu meyanda zikredilir; “İdrâk-ı ukûlün nihâyeti ikâldir, düğümdür. Ve âlemlerin gâye-i sa’yi şaşkınlıktan ibârettir.”⁵⁴⁵ A. Avni Bey ise, şerhinde aldığı bu beyti özetle şu şekilde açıklar; akıl hakikatleri idrâkten uzaktır, buna rağmen herkes kendi aklını beğenmektedir, çünkü herkesin akli kendi nefsi ile örtülmüştür⁵⁴⁶. Nitekim perdelenmek, kendi hakikatini yegâne görmek de “Rabb-i hâs” mevzûu ile alâkalıdır, çünkü furkân vasfında olan melek de kendi içinde ve kendi makâmının gereğini yaşamalıdır. Ya’nin melâikenin itirâzı, bilgilerinin mâhiyeti ile alâkalı idi. Onların bilgisindeki eksikliği ise ancak *Kur’ânî* ya’nî toplayıcı ve daha kapsamlı bilgiye sâhip olan kişi bilebilirdi.⁵⁴⁷

Melekler âdemin farklı ve birbirini iten unsurlardan meydana geldiğini görüp, Âdem’in yaradılışını anlayamayarak, ilimlerinin de sınırlı oluşu hasebi ile sadece

⁵⁴² Demirli, *Fusûs*, s. 270

⁵⁴³ Nev’î, 10b

⁵⁴⁴ Nev’î, 10b

⁵⁴⁵ Nev’î, vr. 11b

⁵⁴⁶ Konuk, *Fusûs*, c.1, s.121

⁵⁴⁷ Demirli, *Fusûs*, s. 270

zâhirine bakıp verdikleri hükümden dolayı⁵⁴⁸ zikredilen âyetteki (Bakara 2/30) sözleri söylediler⁵⁴⁹.

Onları böyle bir îtirâza yönlendiren ise yaradılış özellikleri idi. Herhangi bir bilince sâhip olmayan melekler bu hallerinden dolayı hakîkati bilemediler. Şâyet hakîkati bilmiş olsalar idi kendilerini böyle bir sözden sakınırlar idi⁵⁵⁰. Çünkü bilirlerd ki, Âdem’de gördükleri sadece unsurlardan bir unsurdur, onda kendilerinde bulunan melekiyyet vasfı da mevcuttur⁵⁵¹. Melekler cehâlet, belki de gurûr yoluna giderek ma’nâsızlık da’vâsı göttüler. Eğer hakîkatlerini bilselerdi ve hakîkat derecesinden Hak gözü ile Hakk’ı görselerdi insân-ı kâmil ile zâhir olanın Hak olduğunu bilirdiler idi, ancak bilemediler ve şirk-i hafîye düştüler. Nitekim melekler yaptıkları hatâ ve gafletin farkına vararak, özür mâhiyetinde “Rabbimiz seni her türlü noksanlıktan tenzih ederiz; bizim senin bize öğrettiğinin dışında bir ilmimiz yoktur” demişlerdir⁵⁵². (Bakara 2 /32) Bu mânâda Nev’î Efendi,

“Âlim-i mûcib olma âkıl isen

Hulk-ı şeytan değil mi kibr ile şerr

Kibr ile rütbesinden indi melek

Meleği geçti meskenetle beşer”

demektedir. Bu konuda Ahmed Bîcan, Fenârîoğlu’ndan şu cümleleri aktarır;

“Onların ba’zısı mahcûblerdi; halîfelik elinden gelmez idi. Ve hicâblarının birisi oldur ki, âdem’i görmeden ta’n ettiler, ikincisi Âdem’i görmeden ta’n ettiler. Üçüncü budur ki, âdem’i görmeden tanıklık verdiler. Dördünce, bir sâlih kişiye fâsık dediler. Beşinci, gabya hükmettiler “fesâd eder” dediler. Altıncı, âdem’i şehvete ve gazaba hamlettiler. Yedinci âdem’in fazîletine hased ettiler. Sekizinci, Âdem’in hilâfetine hâris oldular. Dokuzuncu, nefislerine ucb eylediler, amellerini gördüler. Onuncu budur ki, Rabb’lerine îtiraz ettiler. Pes halîfeliğe lâyık olmadılar.”⁵⁵³

⁵⁴⁸ İbn Arabî, *Fütûhat*, c.6, s. 291

⁵⁴⁹ “Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacağsın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.”

⁵⁵⁰ Konuk, *Fusûs*, c.1, s.141; İzutsu, s.305

⁵⁵¹ İbn Arabî, *Fütûhat*, c.6, s. 291

⁵⁵² Konuk, *Fusûs*, c.1, s.136

⁵⁵³ A. Bîcân, *Müntehâ*, vr. 17b

Nev'î Efendi, meleklerin, insân-ı kâminden daha yüksek bir makâmın olmadığını ve onun kevn-i câmia olduğunu bilemediklerini ifâde eder. Ona göre, melek esmânın hepsini bilmediği için bildiği, görevli olduğu şeyle tesbîhde bulunur, ibâdetleri de sâhip oldukları ilim ve ma'rifet kadarıyla gerçekleşir. İnsan ise, ilâhi isimlerin "Allah" isminden meded görmesi gibi, "Allah" ismine mazhariyeti ile diğer varlıklara imdâd edendir. Ve tam bir ibâdetle Hakk'a kul olur. Hak Teâlâ'nın istediği kul, cemî' esmâ ile zâtına ibâdet edendir. O da insândır, cemî' esmâ ve sıfatı talep etmesi cihetiyle mevcûdâtın izzetlisidir. Onun ibâdeti cümle esmâ ile dir. Melâikenin a'yân-ı sâbitesinde ise bütün esmâ yoktur. Dolayısıyla ilimlerinin yetişmediği ilâhî isimlerin ma'rifet yolunda olamazlar. İnsân ise tüm isimlerle olan ibâdeti ve tesbîhinden dolayı cem'iyete vâkıf olması ile kemâl ma'rifetinin yoluna gider. Melekler, âlem-i tabîat ve ecsâma âit esmâyı bilmediklerinden tesbîh ve takdîs makâmında kalarak, tenzîhi bilemezler ve bu hâli bilmediklerinden halîfeye riâyet etme husûsunda kusûr ettiler. Çünkü meleğin ilimsiz olduğu bir bâzı isim sıfatlar insana mahsûsdur⁵⁵⁴. *Kur'ân*'da "Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti" (Bakara 2/31) âyeti Izutsu'nun ifâdesi ile "İbn Arabî'ye göre bu, insanın Allâh'ın bütün isimlerini temsîl ettiği ve kuvveden fiile çıkardığı anlamını anlamındadır." Âlemde her yaratılmış olan kendi varlıkları, dilleri ve mertebeleri ile Hakk'ı tesbîh ve takdîs ederler. Nev'î Efendi, varlıkların her birinin mertebesinin onun zikrinin de belirleyicisi olduğunu, mertebeleri yükseldikçe tesbîh ve takdîsleri de o kadar büyük olduğunu belirtir. Bu açıdan bakıldığında da insan âlemdeki en yüksek mertebeye sâhip olmakla esmânın tecellî ettiği makâmdadır⁵⁵⁵.

Her sînedeki zâhir ola "sırr-ı men aref"

Olur uyûb-ı gayr-ı nigâhına sırr u keff

Aynını ayb-ı gayra nazardan hicâb eder.

Kalbin eden leâlî-i irfân için sade⁵⁵⁶

Nev'î Efendi, insanın edîb ve emîn olan bir halîfe ve kul olarak Hak ile halk arasında emâneti yüklenmeye hâmil olduğunu belirtir. Bu insanın hasrında olan eşyâ ile

⁵⁵⁴ Nev'î, vr. 17a-17b

⁵⁵⁵ Nev'î, vr. 20a

⁵⁵⁶ Nev'î, vr. 19b

vukū bulmaktadır⁵⁵⁷. Bahsi geçtiği üzere insân, âlemin rûhu olması hasebi ile cismen sağır, mâ'nen kebîrdir, dolayısıyla mânen, âlemi dahi câmi'dir. Beşer-insan doğrudan temas, yerleşme ve bölünmeyi gerektiren özelliklerle var olarak, bütün âlemin hakikatini içererek “beşer” olmuştur⁵⁵⁸. Zâhirinde âlemin zâhirinde olan ve bâtınında da âlemin bâtınında olan her şeyin bir nâziri mevcut bulunarak hülâsa-i mevcûdât ve zübde-i kâinâttır⁵⁵⁹.

Keşfü'l-Hicâb'da, insanın Hak'a nisbetini, gözbebeğinin göze nisbeti gibi alınır, “basar” olarak zikredilen de odur. Nitekim gözbebeği insanda görme işini görendir. İnsan da bunun gibi Hak için görme zevkinin olduğu, âleme nisbet gözbebeği derecesindedir⁵⁶⁰. “Kevn-i câmi'a olan”a “insân” denmiş ve “Sultân'ın halîfesi”⁵⁶¹ olmuştur. İbn Arabî *Fütûhât*'da Avni Bey'in tercümesi ile bu mânâda; “Gayr nerededir? Ve kevnde bütün “beşer” tesmiye ettiğin vücûdun gayrı bir şey yoktur. Zîrâ o, aynen ve ilmen kevnin kâffesine şâmil olur bir isimdir. Binâenaleyh sen isimlerden çıkma!” demektedir⁵⁶².

Bilinmek için âlemi ve insanı yaratan Allah, insanla halkına nazar ve rahmet eder. Nev'î Efendi bu mânâda “Kezâlik insân dahi, ayn-ı Hak'ta kâim ve hâsır-ı hakâyık-ı kevnîyye ve şâmil-i mertebe-i ulviyye ve süfliyye olup, hizmet-i hilâfette dâim olur.” der ve şu nazmı zikreder,

Merdüm-i dîde-i Hak'tır insân

Tendir a'yân-ı hakâyık ol cân

Hâsır-ı cümle hakâyık zâtı

Şâmil ism ü sıfât imkân

Ayn-ı insân ile bak insâna

⁵⁵⁷ Nev'î, vr.17a-20a

⁵⁵⁸ İbn Arabî, *Fütûhat*, c. 6, s. 301

⁵⁵⁹ Konuk, *Fusûs*, c.1, s.128

⁵⁶⁰ Nev'î, vr. 12a; Konuk, *Fusûs*, c.1, s.128-129

⁵⁶¹ “İnsan zillullâh olarak da “sultân” olarak nitelenmektedir. Nitekim sultân kalem olsa, kâtib ezelullâhiteâldır.” Bkz. Bursevî, *Tuhfe-i Atâiyye*, s. 144

⁵⁶² Konuk, *Fusûs*, c.1, s.129

*Nazar-ı Hak ile gör, etme gümân*⁵⁶³

Nev'î Efendi, insanın zuhur ve taayyün yönünden halk olunanların en sonunda gerçekleşmiş ise de hakikati hepsinden önce olduğunu ifade eder⁵⁶⁴. Bu durum onun bütün varlıklara karşı şümüllü bir bilişe sâhip olmasını sağlamaktadır⁵⁶⁵. Vücûd mertebelerinin sebebi olarak insân-ı kâmil, “küntü kenz..” sırrı ile kendi zâtına kendi ile tecellî ve müşâhedede bulunan Hak Teâlâ'nın insân-ı kâmilin hakikatinde müşâhede etmeyi dilediği vakit Hakikat-i Muhammedî oldu. İnsân-ı kâmilin kalbi Hakk'ın zâtî tecellîlerine ve esmâsına ayna kılındı. Hak Teâlâ önce ona sonra da onunla âleme nazar kıldı. Avni Bey bu konuyu, tecellînin bir aynaya yansıyan nûrun onun karşısında bulunan başka bir aynaya yansımaya benzetir. Yaratılışa, oluşa sebep olan insân için önce bütün âlem halkedilip sonra insân-ı kâmil yaratılmıştır. Daha önce de zikredildiği üzere âlem insân ile tamamlanmıştır⁵⁶⁶.

Şehâdet mertebesinde sonra insân-ı kâmil mertebesi ile vücûdun zuhûru tamamlanır, nihâyetine erer, varlık dâiresi kemallenir. İlk taayyün mazharı olan hakikat-i Muhammediyye, hakikat-i insâniyye veyâ insân-ı kâmil, ilk zuhûrun mazharı; sûreti insan olarak özel mânâda Allah Resûlü'nün hakikatidir. Bir anlamda varlık dâiresi, hakikati ile ilk olan'ın sûreti ile son bulmuştur. Bu da “her şey aslına rücû eder” ilkesi ile irtibatlıdır. E. Demirli'nin aktarımı ile Konevî bu konuda;

“Emir, insan türüne ulaşınca kadar cem' ve zuhûrda derecelenir. İnsan türü, bütün tabiî kuvvetlerin, vücûbî ve esmâî hükümlerin, melekî teveccühlerin ve felekî eserlerin hedefi ve hepsinin birleşme mahallidir. Bu hükümlerin, eserlerin ve özelliklerin, taayyün, zuhûr ve insânî mertebeye de bir araya gelişleri, insânî mîzaçlar ile onlarda taayyün eden îtidâl derecelerine göre farklılaşır.”⁵⁶⁷ Demektedir.

B. İnsân-ı Kâmil'in Ahlâkî Yönü

“İnsân-ı kâmil”den murâd, “Hakikat-i Muhammediyye” dir. Bu makâma ulaşabilen velîler ise onun vârisleridir. Bu mânâda hakikatin kendisinde başlayıp yine

⁵⁶³ Nev'î, vr. 12a

⁵⁶⁴ Nev'î, vr. 12b

⁵⁶⁵ Demirli, *Sadreddîn Konevî'de Bilgi ve Varlık*, s.256

⁵⁶⁶ Konuk, *Fusûs*, c.1, s.129-131

⁵⁶⁷ Demirli, s. 256

kendisinde noktalanın Allah Resûlü (s.a.s.) buyurmaktadır ki “Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.” Bunun için insân-ı kâmilde de ahlâki kemâl önemlidir o şeriat, tarikat, hakikat ve ma’rifet basamaklarından hakikatiyle yükselmiştir. Bu yolculuk seyr-i sülûkün de asıl maksadından başka bir şey değildir⁵⁶⁸.

Yaradılışın sebebi olan büyük sevgi, yüce aşk “O onları sever, onlar da O’nu severler” (Mâide 5/54) âyetiyle desteklenerek, önce Rabbin insanları sevdiği, sonra da insanların Rabblerini sevdiği, bu sevgiyi tadanların da O’nun habîbine en derin bir bağlılığın ifâdesi olan sünnete uymak, nefislerini arıtıp saflaştırarak, mânevî terbiyede yol almak ve Allah’ı aralıksız anmaları ile kâmil insan olma doğrultusunda bir yolculuğa çıkmalarını sağlamaktadır⁵⁶⁹. İşte mânevî ve ahlâki olgunluğa erebilenler gerçek, kâmil, tam “insan” oluverirler. Allah’ın sûretinde yaratılmış olan Âdem’in şahsında bütün ademoğulları bu mânâya sâhip olarak özlerinde bu oluşu, kemâli tamamlayabilme yetisine sâhiptirler. Bu ise “Allah’ın ahlâkıyla ahlaklanmak”, O’nun boyası ile boyanabilmek, O’nun isim ve sıfatlarına bürünebilmek, bu kemâl ile âlemin cüzlerini kendinde barındıran âlem-i sağır olabilmenin mânâsıdır⁵⁷⁰.

Onlar Hakk’ın dostları, velîsidir. Bunun için “Onlar görüldüklerinde Allah’ı hatırlatmaktadırlar.”⁵⁷¹ Nitekim Hz. Musa (a.s.)’nın “Yâ Rabbi senin velîlerin kimlerdir diye sorduğunda aldığı cevap da mânîdardır; “Onlar öyle kimselerdir ki, Ben anıldığım da onlar hatırlanır, onlar anıldığında Ben hatırlanırım.”, onlarda Hakk’ın gücü vardır, firâset sâhibidirler, ilhâma mazhar olurlar, onlara ezâ edenler kötü bir sonla karşılaşır.⁵⁷² Çünkü velî olan insan-ı kâmil, “ilâhî isim ve sıfatları, kısmen veyâ tamâmen kendisinde bi’l-fiil gerçekleştiren insandır. İlâhî bir fiilin, ismin veyâ sıfatın mazharı olan velî, o ismin bütün gücüne sâhip olur.”⁵⁷³

İnsan sırlı bir varlıktır, gerek fiziksel yaradılışı gerekse ruhsal-mânevî halleriyle keşfedilmeyi bekleyen bir hazîne gibidir. Bütün zıtlıkları bünyesinde toplamış bir hakikate sâhiptir. *Kur’ân*’ın ifâdeleriyle o, hem kendisine rûh üflenen,

⁵⁶⁸ Nev’î, vr. 61a

⁵⁶⁹ William Chittick, *Tasavvuf-Kısa Bir Giriş*, İstanbul: İz Yay. 2006, 3. Bsm, s. 142

⁵⁷⁰ Chittick, s. 182

⁵⁷¹ *Nevâdiru ’usûl I*, 302-303

⁵⁷² Tirmîzî, s. 112

⁵⁷³ Kartal, s. 260

şerefli kılınan, Hakk'ın halîfesi, ahsen-i takvîm olarak yaratılmış olan, ilâhî isimlerin öğretildiği, emâneti yüklenen olmuştur ve hem de; esfel-i sâfilîn, açgözlülük, câhillik, öfke, haset, oburluk, kan akıtma dürtüsü gibi pek çok olumsuz eğilimde sâhip bir husûsiyyet sergilemiştir. Âyet-i kerîmede yaradılış maksadı olarak “kulluk etmenin” işâret edildiği “gâye insan”, bünyesindeki olumsuzlukları en güzel hâle çevirmeye çalışarak bu “kul” oluşunu asıl mânâsına erdirmeye çalışmalıdır. Tâ ki, “insan”dan murâdın ifâdesi, kendisinde bir “üsve-yi hasene” bulunan Allah Resûlü gibi hiçbir zaman olmasa ve olamayacak olsa da ona “benzer!” olabilsin.

İnsanın kemâlini gösteren güzel ahlâkın ölçüleri *Kur'ân* ve sünnet içinde mahfûzdur. Tez sınırları içinde detaylandırmak mümkün olmasa da bir fikir vermesi açısından İbrâhim Hakkı Erzurumî'nin “*İnsan-ı Kâmil*” isimli eserinden yola çıkarak bâzı ahlâkî özellikler özetle zikredilecektir;

İnsân-ı kâmilin Allah'a inancı, teslimiyeti, güveni, şükrü tamdır. Başına gelen her bir işe rızâ ile boyun eğer, Hakk'ın huzûrunda edeple bekler. O'nun huzurdaki bu duruşuna karşılık duası geri çevrilmez, duaları kabul edilir ancak o, edeb ve hayâsının yüceliğinden Allah'tan hiçbir istekte bulunmaz. Allah onu sever O sevince de halka da sevdirebilir. İnsân-ı kâmil zâlimleri sevmez.

Gönlü huzûra kavuşmuştur, şehâdet âleminin tüm hakîkatini derinden anlamıştır. Hayreti, itaati, aşkı ve zikri devamlıdır. Zamanını çoğunu tefekkür, ibâdet ve zikirle geçirir. *Kur'ân* ve sünnete muhâlif tek bir söz söylemez. O Rabbinin huzûrunda ebedî sükûnete ermiştir. Onun bu emsalsiz oluşu, tüm kuvvet ve kudreti Hak'dan bilişi ile bütün işleri Hak tarafından yerine getirilir.

Onun için tüm yiyecek ve giyecekler iyisi ve kötüsü ile birbirine eşit, onun indinde insanların makâm ve görünüşleri ne olursa olsun eş olduğu gibi. O bütün hallerinde îtidâl sâhibidir. Verdiği sözü yerine getiren, sözünden dönmeyendir. Cömert ve eli açıktır. Öfkelenmez, kimseyi incitmez. Onun bütün hâl ve hareketleri ibâdettir, duâdır. Yüzü nurlu, sohbeti tatlıdır. Halkla az görüşür, gerektiği yerde gerekeni söyler, söyledikleri tesîrlidir, halkı etkiler. Eline geçen mal ve mülkü etrâfına dağıtır.

O kalbinde yaradanla yarattıklarının sevgisini bir araya getirebilmek gibi zor bir işi başaran yüce bir gönle sâhiptir. O diğer insanlar için bulunmaz bir dost, sırdaş ve dert ortağıdır. Mahlûkata karşı son derece merhametli ve şefkatlidir. Halka İslamı, onun öngördüğü ahlâkı, sabrı, şükrü ve kuvvetli olabilmeyi anlatır. Herkese aklına ve istidâdına göre hitâb etmeyi bilir.

Yolda yürürken bir şey düşürse ne olursa olsun ona bağlı kalmadığından ardına bakmadan yürür gider. Yürürken ardına dönüp bakma ihtiyâcında da olmaz, dönecek olsa tüm vücûdu ile döner nitekim bu hâl Allah Resûlü'nün sünnetidir.

Uğursuzluğa inanmaz. Makam kabûl etmez. Dünya ehlinin hizmetine girmez, yanında da kimseyi çalıştırmaz. Alçakgönüllü olanlara karşı son derece alçakgönüllü olur. Halka selâm verir, fakirleri gözetir. Ailesinin maîşetini temin eder, hayvanlarıyla ilgilenir. Misâfirlerine ikramda bulunur. Ayıpları örtendir. Âlimlere saygı gösterir. Din ilimlerine değer verir. Bütün söz ve hareketleri birbirine ve Hakk'a uygunluk arzeder. Bütün âyet ve hadislerin derin hakikatlerine nüfûz edebilir. Tüm tavır ve hareketleriyle Hz. Peygamber'in sünnetine uymaktadır. O'na bütün bir mahlûkat, insanlar, cinler itaat hâlidir. Tasarruf sâhibidir, dilediğini ve istediğini yapabilir.⁵⁷⁴ “Ölmeden önce ölenler” kervanına katılmıştır ve onun ahlâkı Hakk'ın ahlâkı, Kur'ân ahlâkı olmuştur⁵⁷⁵.

Onun kalbi cilâlî bir ayna mesâbesindedir ki, “Mü'min mü'min'in aynasıdır”⁵⁷⁶ hadîsinin hakikatini yaşamaktadır. Ve alem-i sağır olarak “câm-ı cihannümâ: cihân-ı gösteren kadeh” dir ki, “bütün evrendeki durumu, yedi feleğin sırrını açık ve ayrıntılı bir biçimde gösteren bir kadeh”tir ve “âyine-i cihannümâ: cihânı gösteren ayna” misâlidir ki; “ârifin ya da mürîdin temiz ve saf, her şeyden bağlantısı kesilmiş, özgür, içerisi ayna gibi parıldayan şeffaf gönlüdür.”⁵⁷⁷

⁵⁷⁴ Erzurumlu İbrâhim Hakkı, *İnsan-ı Kâmil*, sadeleştiren; İ. Tugut Ulusoy, İstanbul: Hisar Yay. ss. 12/61

⁵⁷⁵ Nev'î, vr. 15b

⁵⁷⁶ Nev'î, vr. 50a

⁵⁷⁷ Nev'î, vr. 58b; Prof. Dr. Nimet Yıldırım. *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı, İstanbul, 2008. s. 191

O “noktası noktasına *Kur’ân* emirleri ile amel edendir.” Çünkü her kim, Cevâmiu’l-Kelîm ve “*Kur’an*’la ikiz kardeş” ise insan olan da O’dur.⁵⁷⁸ O, Cibrîl hadîsi ışığında mü’min, müslim ve muhsin oluş ahlâkını tam olarak yaşayandır.

⁵⁷⁸ Muhammed Nuri Şemseddin Nakşibendi, *Miftâhü’l-Kulûb - Kalplerin Anahtarı*, hzl: Abdülkâdir Akçiçek, İstanbul: Huzur Yay. s. 423

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

“KEŞFÜ’L-HİCÂB AN VECHİ’L-KİTÂB”

ADLI ESERİN 1b -220b VARAKLARI ARASI GÜNÜMÜZ TÜRKÇE

HARFLERİNE AKTARIMI

[1a]

Yâ Rab! harem-i izzetine râh bağışla,
Ya sıdk ile bir âh-ı sehergâh bağışla
Aldın dil-gümrâhımı kodun beni bî-dil
Bâri yerine bir dil-i âgâh bağışla⁵⁷⁹

Kıt'a

Ten ukdesinin halli garîb oldu ilâhî
Vuslat kapısı yok dahi bâz olmağa çâre
Hâlî kodu dil hânesin[i] ağıyârdan ammâ
Bulmadı henüz mahrem-i râz olmağa çâre

Nesir, İlâhî ol bî-nişânlar hürmetine ki serâ-perde-i vahdetine kadem-i himmet bastılar. Ammâ hergiz ne pâ-yi peydâ ne kâm ve ne pey-î hüveydâ ne peygâm ve ol bî-ser u sâ mânlar kerâmetine ki, bezm-i aşk ve muhabbetinden mest ve sergerdân olup, hum-hâne-i kevne böyle şîşe-i ser-nigûn astılar. Lîkin ne mey zâhir, ne câm ve ne dehen âşikâr ve ne kâm.

Ba'dehû, rûy-i niyâz hâksâr-i acz ve i'vâz kılındıkta, yüz hamd ü senâ ol samed-i bî-çûn ü çerâya ki, evvelâ mezâhir-i insâniyyedeki mâhiyyât sâbitedir, feyz-i akdes ile zâhir ve hüveydâ olup, hazret-i zulmet-i gaybden zâtı ile zâtına tecellî kıldı. Ba'dehû feyz-i mukaddes ile izhâr-ı sıfât ve esmâ kılıp bi'l-cümle cemâl-i celâ, menassa-i isticlâda sebep-i hebb-i riyâh-ı hubb-i ezeli ile ki, hakikat-i câmiadır [2a] keşf-i kinâ'-ı adem edip çehre-nümâ oldu.

Rubâi-yi li-münşihî:

[Mefâilün Meâfilün Fa']

Yâ Rabbi, beni âşık-ı dil-figâr ettin
Kalbim gam-ı aşk yârıyla yâr ettin
Aşkınla yok eyle, cümleten hep vârim
Yoktan beni aşkın ile çün vâr ettin

Ve-lehû eydan:

Hep hâsıl-ı kâr u bâr aşk imiş hep
Sermâye-i rûzigâr aşk imiş hep

⁵⁷⁹ [Nev'î Dîvanı'nda 3. satır: "Aldun dil-i bî-çâremi koydun beni tenhâ" şeklinde yer almaktadır. s. 587 (59.)]

Biz bilmez idik; aşk ne imiş evvel
Hem âhir-i cümle kâr aşk imiş hep

Ve-lehû eydan:

Maksûd nedir bu nâle ve âhımdan
Âh-ı şeb u girye-i sehergâhımdan
Yakan beni nâr-ı iştiyâkıdır hep
Sor hâlîmi bâri kalb-i âgâhımdan

Hep bâis-i eşk-i hûn-feşânımsın sen
Kanımda revân tenimde cânımsın sen
Hem dâî-i derd ü mihnet ü endûhum
Hem mûcib-i râhat-ı revânımsın sen

Şi'r li-münşihî:

Yâ ilâhî vücûdumuz yoktur
Bûddan hazz-ı sûdumuz yoktur
Kıblemiz Kâ'bemiz vücûdudur
Semt-i gayra sücûdumuz yoktur

Dûdumuz arşa erişirse n'ola!
Senden artık Vedûd'umuz yoktur
Bağlamaz bizi târ u pûd-ı ümîd
Mutlakız biz kuyûdumuz yoktur

Feyzimiz çeşm-sâr-ı Hak'dandır
Özge yerden vürûdumuz yoktur

Muhassal-ı kâide-i îcad ki, tecellînin icmâlinden tafsîle intikâli ve bûtûndan [2b] zuhûra ve gaybden şehâdete ve fi'l-cümle Hakk'ın taayyün-i evvelden taayyün-i sâniye ve tecellî-i zâtîden tecellî-i esmâiye nüzûl ve irtihâlidir. Ber-mûcib-i kavî-i ehl-i ma'kûl ki, netîcenin tahsîlinde mukaddemeteyn mahsûl gerektir. Evvel irâdet bi-

hasebi'l-ilm ba'dehû "kavl-i kün" sudûr edip, sâlisen eser-i kevn ve nefice-i vücûd peydâ oldu. **Mesnevî li-münşihî:**

[Mef'ûlü Mefâilün Fe'ûlün]

Tâ eyledi feyz-i nûr-ı mutlak
Mevhûm-ı mezâhiri muhakkak

Her sırr-ı taayyünât-ı imkân
Oldu sebep-i vücûd-i ekvân

Gösterdi zevâhiri mezâhir
Zâtını sıfâtı oldu sâtir

Ayn eyledi sırr-ı aynın izhâr
Gayr etti sanıp ederler inkâr

Esbâbda ayn iken eden seyr
Niçin diyeler "vücûb bi'l-gayr"

Geh zıddına aynın etti illet
Geh ayn ile ayna verdi gayret

Her mertebede edip tecellâ
Bir zât ve nice sıfatta peydâ

Geh mümkün ü gâh vâcib oldu
Geh server ü gâh hâcib oldu

Halk etti aceb değil mi bu sır
Cevher araz u araz cevâhir

Cevher odur ola kâimü'z-zât

Cevher mi olur arazda heyhât

Çok söyleme Nev'iyâ sözün kes
İnkâr-ı merâtib aded bes

Vâhid adedin mugâyiridir
Sârî aded içre sâirîdir

Hak dedi vücûd-i âma âmî
Bozuldu merâtibin nizâmı

[3a]

Tenzîh-i vücûd-i Hak Teâlâ
Teşbîhden olmayınca evlâ

Olmaya atâ-yı Hak a'yân
Hep bir görüne vücûb ü imkân

Hak bunda lisân-ı kâle gelmez
Hâliyle olan makâle gelmez⁵⁸⁰

Heyhât lisân-ı zevk-i ashâb
Heyhât abbâd u rabb-i erbâb

Ârif gözü gerçi ayn eder seyr
Bir nokta-i şekk ile olur gayr

Ve bin salât ü selâm hüdâyâ-yı ervâh-ı enbiyâ, husûsan rûh-i Mustafâ ki, her biri sıfât-ı Hüdâ'dan bir sıfata mazhariyyet ile âhâd-ı nâsdan müctebâ olub, kulûb-i tâhireleri esmâ-i sıfâttan birinin nûru ile müstenîr ve nüfûs-i tayyibeleri esmâ-i ef'âlden birinin izâfeti ile taalluk-pezîr olmuştur. Husûsan peygamberimiz (salâvâtullâh-i aleyhi

1 "Hak lisân-ı kâle gelmez" dediği; "Hâk", "vasat-ı adâlettir ki, beyne't-tenzîh ve't-teşbîh"dir. Vâkıa eğerçi i'tikâd-ı pâkdir ammâ asîrû'l-idrâktir. Zîrâ na't-ı sırât-ı hak; "ehadd mine's-seyf ve edakk mine's-şar"dir.

ve selânehû) avâlimde kuvvet-i âsârı olmakla ekser esmâ-i ef'âlin envârına mazhar ve kuvvetine masdardır.

Ba'dehû, tertîb-i enbiyâ (salavâtullâhi aleyhim), tertîb-i esmâ-i hüsnâ üzerine olmağın bu kitâb-ı müstetâbda dahi ol tertîb-i vaz'ın tab'a muvâfakatı nesîb olduğu için riâyet olunup, evvelâ zikr-i Hazret-i Âdem (aleyhi's-selâm) mukaddem kılınmıştır ki, rûhu nûr-i İsm-i Zât'tan ve kalbi nûr-i sıfat-ı Rahmân ve Rahîm'den ve nefsi nûr-i ism-i fi'l-i Bedî'den zuhûr etmiştir ki, bir rivâyette ان الله خلق ادم علي صورته [Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı] ve rivâyet-i âhirde علي صورته الرحمان [Âdem Rahmân'ın sûretinde yaratıldı] mertebet-i rûh ve kalbe işâret-i hafîyye olmuştur. Ve Âdem Hakk'ın bedâyi' fitratından olduğu zâhir ve hüveydâ ve ihtiyâc-ı beyândan [3b] müstağnî ve muarrâdır. **Ma'lûm** ola ki; *Kitâb-ı Fusûsu'l-Hikem*, beyne enbiyâü'l-ümem ki, hazret-i vâris-i ekmel ve mazhar-ı etemm ve efdal-i şeyhü'l-kümmel, umdetü'l-vârisîne'l-kâmilîn ebu'l-evlâdü'l-ilâhiyyîn. **Nazm:**

[Mef'ûlü mefâilün feûlün]

Ol feyz-dih-i nüfûs-i ekrem
Ol ceş-i velâyet-i mukaddem
Ol hâtem-i halka-i velâyet
Ol nakş-ı nigîn-i fass-ı hikmet
Ol vâris-i hâtem-i nübüvvet
Ol şârib-i meşreb-i hakîkat
Ol bülbül-i gülşen-i mukaddes
Tûtî-i beyân-ı feyz-i akdes
Lafz-ı lebi hall-i her muammâ
Dendânı girih-güşâ-yı ma'nâ
Zâhirde ki Mağribî nisebdir
Ma'nen meh-i maşrık-ı Arab'dır
Mağrib'den edince mihr-i tal'at
Derler eser-i kıyâm-ı sâat
Çün nûr-i hakîkat oldu bâhir
Âsâr-ı kıyâmet oldu zâhir
Cân mihrine matla' oldu Mağrib
Oldu vatana garîb tâlib

Olmuştu eğerçi şems-i vahdet
Mahecûb-ı hicâb-ı garb-ı kesret
Ref' oldu çü zulmet-i tabîat
Gösterdi cemâlini hakikat
Yesrib'den o nûr olup pedîdâr
Mağrib'de kemâlin etti izhâr
Yesrib'de cemâlin etti mücmel
Mağrib'de göründü hep mufassal
Ya'nî ki o nûr-i evvel âhir
Mağrib ufkundan oldu zâhir

Nesir;

Ya'nî hâtemü'l-evliyâü'l-Muhammediyyîn, muhyi'l-hak ve'l-millet-i ve'd-dîn, Ebî Abdullâh Muhammed bin Muhammed ibni'l-Arabî el-Mağribi et-Tâî el-Endülisî'nin (radiyallâhu anh) münşeâtındandır. Hulefâ-i ilâhiyyînden her nebîyy-i kâmilin zevkini ve meşrebini beyâna mahsûsdur. Ammâ ale't-tahsîs ve't-ta'yîn verese-i Muhammedî ve meşreb-i hâtemî olmak üzeredir. Gayrı enbiyânın verâseti üzere değildir. Zîrâ her nebînin bir vâris-i velîsi vardır. Ol ecildendir ki; [4a] Hazret-i Şeyh (kuddise sirruhu'l-azîz), bu kitâb-ı müstetâb ile gayrı kitâbın cild-i vâhidde cem'ini câiz görmemiştir.

Hilâf-ı meşreb-i tahkîk olduğu için eğerçi enbiyâ-i mezbûrenin meşârib-i mahsûsasına bu kitâbda işâret-i yesîre vardır. Ammâ asıl maksûd, cümlesin bir cihet-i câmia ile meşreb-i hatemîde derc etmektir. Ve illâ kitâbın nef'i, ümmet-i Muhammed'e maksûd-ı aslî olmaz. Eğerçi ümmet-i Muhammed'de dahi enbiyâ-i sâlifeden mevrûs meşârib-i muhtelifi vardır. Lâkin meşreb-i Muhammedî cümlede gâlib-i hâl i'tibâr olunmuştur.

Ve'l-hâletü hâzihî bu velâyet-i mağribiyyenin sırrına mazhar ve keşf-i envâr-ı mihr-i matla'ına dâî belki masdar ol nûr-ı musavver ve rûh-i münevver sultân-ı selâtîn-i bahr ü berr, şâh-ı şâhân sultân bin sultân;

Kişver-i küşâ-yı hakâyık ve meânî
Câmî-i suver ve âyât-ı mesânî
Râfî'-i râyât-ı suver ve mebânî.
Pâdişâh bi'l-isti'dâd

Vâris-i adl ü re'fet ü dâd;

Sultân Süleymân oğlu Sultân Murâd edâmallâhu ömrühû ve devletuhû ilâ yevmü't-tenâd olmuştur.

Zîrâ bu hakîr dâî ki, âlem-i ma'nîden zamân-ı kadîmden nice mübeşşirât-ı gaybiyye ile bu devlet-i Osmâniyye'nin hizmetine sevk olunmuştur. Cümleden birisi Zigetvâr Seferi'nden mukaddem merhûm Sultân Süleymân'ı âlem-i ma'nîde gördüm, bana sarây-ı hümâyûnu seyrettirip, âhîrinde elime bir köhne kitâb sunup: “Buna *Kimyâyı Saâdet* derler” demiş idi. Meğer beşâret-i gaybiyye imiş ki, ol zamânda ol Sultân-ı Gâzî ünvádandan nice mübeşşer oldum ise, bu fakîr vaktâki, takdîr-i hükm-i Kadîr ile [4b] Bağdad gazâsı ile taklîd olunup meşgale-i seferde iken, meğer ceyb-i câme-i gaybden cilve-ger olıcak sûret-i ni'met-i mâ-hazar ve ârâmiş ki, “*yanlış Bağdad'tan döner*” deyü tekâzâ-yı isti'dâd-ı kadîm, beni râh-ı sedâda irşâd edip, hâssân-ı dergâh-ı izzet ve mehârim-i sürâdık-ı saâdetten, ol mecma'-i mekârim-i ins ü melek, mukarreb-i hazret-i saltanat, Zeyrek Ağâ vesâtatı ile ki, bu şerh-i şerîfin kaleminden teraşşuhuna akreb ve dâî ve illet-i âhiredir, ta'lîm-i ebnâ-i pâdişâh ile teşrîf kılındım.

Pes bi-hasebi'l-ma'nâ ve's-suver hâlâ makhûr-ı saltanatı ve memnûn-ı ni'meti ve mebrûr-ı fezâil-i kerâmeti olduğumuz Hazret-i Sultan Murâd'dan bu mübeşşirenin vukû'unu müş'ir-i tîr-i fermân-ı nâfizü'l-eser bir vech ile vârid oldu ki, memerr-i vürûdundan bi-hasebi's-sûret meferr ne bi-hasebi'l-ma'nâ medfa' ve ma'ber bulundu. Eğer noksân-ı isti'dâd ve kusûr-ı kudret-himâsına ihtimâ etsem, el-me'mûr-u ma'zûr ve zenbi'l-kusûr-i inde'l-kirâm mağfûr niğmesine âğâz buyurdular. Ve eğer keşf-i esrâr-ı vücûd inde'l-ebrâr terk-i edeb, belki küfürden ma'dûd olmak melcâsına ilticâ göstersem, ol kelâm-ı mutlak değil belki arûs-ı ebkâr-ı maânî arz-ı dîdâr-ı nâ-mahrem kılmakla mahsûs ve mukayyed idiği mansûs ve muhakkaktır deyü terâne-sâz oldular.

Ve bi'l-cümle sahîfe-i her-kâr unvân-ı ceffe'l-kalem ve ceffe'l-kitâb ile muanven idiği âşikâr olup, bizzât emr-i fâil-i muhtâra ve bi'z-zât ve bi'l-vâsita teklîf-i sultân-ı kâm-kâra ki, tercüme-i kitâb *Fusûsu'l-Hikem'dir*, imtisâl ettim.

Eğerçi hâlen istimdâd ettiğim şurûhundan, şerh-i Cendî ve şerh-i Dâvud-i [5a] Kayserî ve şerh-i emlahi'l-müteahhirîn Mevlânâ Câmî'dir (Kaddesâllâhu esrârahum). Ammâ el-hak mücerred-i ilhâm ehl-i düvel ve saltanat, bu kâr-i hatîra ikdâma kuvvet-i serîret ve sebep-i cür'et ve cesâret oldu. Tâ ki Cenâb-ı Sultân'dan tesmiye-i te'lîf: “*Keşfü'l-Hicâb min Vechi'l-Kitâb*” kılındı. Vallâhi müyessirün külle asîr. **Nazm;**

İlâhî bi-hakk-ı nebîyyi'l-ümem
 Bi-ımdâd-i feyz-i mümiddi'l-himem
 Bi-nûr-i cebîn-i mübîn-i rasûl
 Be-âl ü be-evlâd ü pâk-i harem
 Edip bahş-i feyz-i küşâyış bana
 Dilim ile mürğ-i fezây-erem
 Demim kıl dem-i hâtemi'l-evliyâ
 Dilim tercümân-ı *Fusûsu'l-Hikem*
 Dilim kâbil-i ilm edip eyleme
 Pezîrâ-yı nakş-ı nükûd u direm.

قوله الحمد لله مُنِزِلِ الْحِكْمِ عَلَي قُلُوبِ الْكَلِمِ بِأَحَدِيَّةِ الطَّرِيقِ الْأَمَمِ مِنَ الْمَقَامِ الْأَقْدَمِ وَإِنْ اِخْتَلَفَتْ الْمِلَلُ
 وَالنَّحْلُ لِإِخْتِلَافِ الْأَمَمِ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَي مُمِدِّ الْهَمَمِ مَنْ خَزَائِنِ الْجُودِ وَالكَرَمِ بِالْقَيْلِ الْأَقْوَمِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
 وَسَلَّمَ

Hazret-i Şeyh buyurur ki: “cemî’ hâmidlerin hamdi Allah içindir ki, cemî’ hikmetleri kulûb-i enbiyâya tenzîl edicidir. Zîrâ enbiyâ (aleyhi’s-selâm) mezâhir-i ism-i Hakîm’dir.”

Ve “hikmet”ten murâd, hakâyık-ı eşyâya ilimdir. Ve “hikmet”in hükm-i şer’î ile mülâzimesi olduğu için “hikmet”ten, “şerîat” dahi murâd olur. Zîrâ nüzûl-i şer’, bi-hasebi’l-mesâlihadır. Mesâliha ilm-i hod ayn-ı hikmettir, kitâbullah ile bi-hasebi’t-tedric kulûb-i enbiyâya muktezeyât-ı mesâliha üzere ilkâ olunur.

“Kelim”den murâd, “a’yân-ı enbiyâ”dır yâhud “ervâh”dır. **الْيَهْ يَصْنَعُ كَلِمَ الطَّيِّبِ** [Güzel szler ancak O’na yükselir. (Fâtır, 35/10)] Eyyü’l-ervâhü’l-kâmile. **Ma’lûm** ola ki, eşyânın mertebe-i amâiyyeden⁵⁸¹ sudûru nefes-i Rahmânî⁵⁸² vesâtatiyle olduğu için a’yân-ı [5b] mevcûdeye “kelimât” dediler, nefes-i insânîden sâdır olan kelimâta teşbîh olunur. **رَبِّيَ قُلُوبًا كَانُ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ** [De ki: Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek (denizlere deniz katsak); Rabbimin sözleri

⁵⁸¹ Mertebe-yi amâ bir mertebedir ki, onda hergiz taayyün-i ism ve vasıf yoktur. **ما فَوْقَهُ هُوَ أَوْ مَا تَحْتَهُ هُوَ** [Fevkında ve tahtında hava olmayan amâda idi. Hadîs-i şerîf.] ona işârettir. **عَنْهَا الْإِبْصَارُ وَالْفَهْمُ** [İdraklerin ve gözlerin kendisini görmekten uzak olduğu, isim ve sıfatların bulunmadığı lâ-taayyün mertebesi dir. Kayserî şerhinde böyle geçmektedir.]

⁵⁸² Nefes-i Rahmânî vücûdun a’yân-ı kâbileye inbisâtından ibârettir.

tükenmeden önce denizler tükenirdi. (Kefh, 18/109)] el-âyet. Fakîr eydürün, fi-hakîka ol teneffüs-i ma'nevîdir ki hâlâ bi-hasebi'l-merâtib teneffüss-i lafzî olmuştur, ârif-i muvahhid gerektir ki idrâk ede. **Beyit:**

يك صوت برد دكونه همي آيد ت بكوش
كأهي ندا همي نه پيش نام و كه صدا

[Bir ses çıkardı, iki şekilde oldu ve hepsi senin kulağına geldi,
Bazen ismini çağırması bazen de sesi yasak oldu.]

Ba'zıları, “kelime-i kün” ile mevcûd olduğu için “kelimât” dediler, ism-i sebebi müsebbibe itlâktır demişler, bu dahi kelâm-ı ilmîdir. Ba'dehû cemî' eşyâ “kelimâtullâh” iken kelimeyi mevâzı-ı *Kur'âniyye*'de Îsâ'ya tahsîsin vechi budur ki; Hazret-i Îsâ (salevâtullâhu aleyh) gayra nisbet bizzât nefes-i Rahmândır.⁵⁸³ Letâfeti ciheti ile “kelime” olmaya münâsebeti ağyârına galebe etmiştir, ârif-i müşâhid bilir.

Ve tenzîl-i mezbûr ahadiyyet-i tarîktan ya'nî cihet-i vâhideden ve makâm-ı akdemden vâkı' olmuştur ki, ol tarîk tarîk-ı müstakîm ve mûsildir. Eğerçi *اطرق الي الله بعد وانفاس الخلايق* [Allah'a giden yollar, yarattıklarının nefesleri sayısındadır.] kesret-i sâlikîn ile mütekessir olur. Ammâ kurb-ı hazrette cemî'-i tarîk müttehid olur. Zîrâ cihet-i Hak vahdâniyyü'n-na'ttir.

“**Emem**” feth-i hemze ve mîm ile “müstakîm” demektir. Ya'nî ihtilâf-ı şerâyi' “emem” hasebi ile muhtelif olan ihtilâf-ı tarâik ki, ihtilâf ezmine-i ârıza sebebiyledir, zarar vermez. Zîrâ bunlar taht-i nûr-i tarîk-i müstakîmde müstehlek-i ahadiyyet olurlar ki, vahdet-i cihet-i feyyâz bunu iktizâ eder. Zâhir bunda “tarîk-i mezbûr”dan murâd, “vech-i hâss” olmaktır ki, Nebî (aleyhi's-selâm) *لي مع الله وقت لا يسعني فيه ملك مقرب ولا نبي مرسل* deyü haber vermiştir.

[6a] Ba'dehû dahi Allah'ın salevâtı, ol himmetleri irşâd-ı tarîk-ı kemâl ile hazâin-i cûd ve keremden kavlı-i asdak ve a'del ile semt-i kemâle medd ü cezb edici Resûl'e olsun ki, Muhammed Resûl'dür (sallallâhu aleyhi ve selem). “Kıyl-ı akvem” ol kavldir ki, nâtıkı lisân-ı isti'dâddır, kâbil-i inhirâf olmaz.

⁵⁸³ Zîrâ tesviye-i cismi ve sûret-i beşeriyyesi def'aten nefh-i rûhu ile vâkı' olmuştur. Ammâ gayrda hâl böyle değildir. Nitekim Hazret-i Adem hakkında vârid olmuştur. *فأداسويته ونفحت فيه من روعي* [Hani Rabbin meleklerle, “Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman.. (Hicr, 15/ 29)] muhassal, sûret-i Îsâ rûh-i mütecessed-i mütemessil fi'l-mâddedir. Cismen ve rûhen Hazret-i Hakk'a muzâftır. Ammâ gayrın sûreti eb ve ümme muzâftır. Tafsîl fass-ı İseviyye'de mezkûrdur.

kalbimi mu'tasım ve müteyyid kılıp, sâir kulûbden mûlahhas kıla. Tâ ki me'mûr olduğum meânî-yi mezbûreden haber vermekte sefir-i mütercim olam, yoksa, sârif-i mütehakkim olup tasarruf-ı nefsanî ile söylemeyem. Hattâ ashâb-ı kulûbden olan ehlullâh, bunun makâm-ı mukaddesten [7a] olduğun[u] bileler. Ve ağrâz-ı nefsanîyyeden münezzeh olup, mülebbes olmadığın anlayalar.”

وارجج ان يكون الحقّ تعالٰى لَمَّا سمع وعاني قد اجاب ندائي فما القى الا ما يلقي الي ولا انزل في هذا المسطور
الا ما ينزل به عليّ وَاَسْتُ نبيّ ولا رسولٍ ولكنّي وارثٌ ولاخرتي حارثٌ

Ve dahi buyurur: “Recâ ederim ki, Hak Teâlâ duâmı istimâ’ ettiği hinde nidâmı mücîb ola ki, lisân-ı isti’dâd⁵⁸⁵ ile olan tîr-i hâcet menziline musîb olavuz. Pes ben size ilkâ etmedim, illâ bana Hazret-i Muhammediyye’den mülkâ olanı ve bu mestûrda bana münezzeli ve münhâ olanı inzâl ve ilkâ ettim. Ve dâire-i ilminizde meşmûl olsun ki, ben nebî ve rasûl değilim, belki vâris-i ilm-i nübüvvet ve hâris-i emr-i ahretim.” “Âhîret”ten murâd, “ehlullâh yanında, fenâ fi’l-Hak ve bekâ bi’l-Hakk”tır.

فمن الله فاسمعو والي الله فارجعوا
فاذا ما سمعتم ما آتيت به فوعوا
ثم با لفهم فصلوا مجمل القول فاجمعوا
ثم منوا به علي طالبيه لا تمنعوا
هذه الرحمة التي وسعتمك فوسعوا

Ya’nî buyurur ki: “Pes benim size beyân ettiğim envâr ve keşf ettiğim esrâr min-indillah olup, benim dâire-i tasarrufumdan hâriç ise siz bu esrârı Allah’tan istimâ’ edin. Ve inde’s-semâ’ hâric-i tâkat-ı fehm olanda nefsinizi Hakk’a ircâ’ edip, bi’z-zât Hak’dan teallüm edin ki, ben bu husûsda mücerred-i sefir ve muabbir-i ta’bîrim. Ve mesmûât-ı ma’lûmenizi hıfz edip hazîne-i hâfızada tekerrür-i nazar ile mücmelâtını tafsîl ve külliyâtını cüz’iyyâtına [7b] tatbîk edip fûrû’unu usûlünden istihrâç ile tekmîl ve beyne’l-merâtib olan nisbet-i câmiayı tahsîl edip, ba’dehû tâlibini bu atıyye-i aliyye ve rahmet-i vâsianın menni ve tevsî’i ile müşerref kılıp men’i ile mükellef olmayasız ki, bu ni’met-i celîleyi nâ-ehle minnet ehlinden men’ vaziyetle kubh-ı sîrette fi’l-hakîka ale’s-seviyyedir”

ومن الله ارجو ان اكون ممن ايد فتايد وقيد بالشرع المطهر المحمدي فتقيد وقيد وحشرنا

⁵⁸⁵ Zîrâ lisân-ı isti’dâd ile olan duâ-yı muvâfik hükm-i kazâdır. Zîrâ keşf ve ilhâm ile ilkâ olunur.

Hazret, lisân-ı edeb ile buyurur ki: “Bu Hazret-i Câmîa’dan recâ ederim ki; bu emr-i hatîrde kabul-i te’yîdi ile müteyyid ve takyîd-i şer’î ile mütekayyid ve mukayyed olanlardan etmiş ola, ve bizi ümmetinden ettiği gibi kendiyeye mahsûs olan zümreden ya’nî ehlullâhdan kılmış ola.”

فَأَوْلُ مَا الْقَاهِ الْمَالِكِ عَلِي الْعَبْدِ مِنْ ذَلِكَ

Ya’nî ol evvel hikem ve esrârdan ki, abd ile Rabb’i ortasında sâir ve devvârdır, evvel kalbime ilkâ olunan sırr ve hikmet bu idi.

FASS-I HİKMET-İ İLÂHİYYE

Ma’lûm ola ki, kalb-i abde ilkâ olunan nefes, fass-ı mezbûr değildir. Belki fass-ı mezbûrda hall olan “hikem”dir. Pes “hikem-i mezbûr”, bi-hasebi’l-belâğat zikr-i mahall irâde-i hâl kabîlinden olur.

“**Fass**”, lügatte “zübde” ma’nâsına ve “fass-ı hâtem” ma’nâsına gelir ki, onunla hâtem zînet olunur, la’l ve yâkût gibi meselâ. “Hikmet”, “hakâyık-ı eşyâya nefsü’l-emrde olduğu üzere “ilim”dir ve muktezâsı ile ameldir ki, “şerîat”tır. Pes şerîat bi-gayrı hikmet hâsıl ve müsbet olmaz. Ve ma’nâ-yı sâni üzere “fass-ı hikmet”, “mahall-i ma’rifet-i ilâhiye” demek olur ki, “kalb”dir.⁵⁸⁶ [8a] Ke-ennehû kelime-i Âdemiyye küreyye [كِرِيَه] ma’nevîsi ile ki, “nümûne-i âlem-i kübrâdır, halka-i hâtem gibidir”. Ve kalb-i sanevberî ki, vasatında vâki’ olmuştur. Fass “la’leyn-i hâtem” gibidir ki, mahalli “nur-i ma’rifet”tir. Pes “zînet” “lafz-ı fass”ın müstakil ma’nâsı olduğu gibi ma’nâ-yı lâzımîsi dahi olmak câizdir. **Li-münşiihi’l-hakîr;**

Âdemî u’cûbe-i esrârdır.

Kalb-i câmi’-i mazhar-ı envârdır.

Kalbi mihr-i mahzen-i esrâr-ı aşk.

Sanki mîm-i Ahmed-i Muhtâr’dır.

Nakş-ı Âdem nakş-ı Ahmed’dir tamâm.

Harf-i hâ heşt-i behîşt-i âsardır.

Etti çün Ahmed’den Âdem hâli terk .

Âdem ve Ahmed Ehad’de yârdır.

⁵⁸⁶ Cümle-i mezbûre cümle-i sâbıkadan ki فَأَوْلُ مَا الْقَاهِ الْمَالِكِ عَلِي الْعَبْدِ مِنْ ذَلِكَ dir haberdir ol mübtedâdır.

Nesir, ba'dehû bu makâmda “Hikmet-i İlâhiyye-i Kelime-i Âdemiyye”ye tahsîsin vechinden gubâr-ı şübhenin izâlesi ve nihâl-i bâli semt-i yakîne imâlesi bu vechle iledir ki; vaktâki Âdem (aleyhisselâm) sûret-i Hak ve hilâfet-i mutlakta halk olunup, mertebe-i câmia-i cemî'-i merâtib-i âlem oldu ise, mertebe-i ilâhiyyeye mir'ât ve kâbil-i zuhûr-ı cemî'-i esmâ ve sıfât olup ve gayrı için bu mertebede mazhâriyyete kâbiliyyet olmadıysa, nitekim denilmiştir. **Şiir:**

سبحان من اظهرنا سوته سرسأنا هوته التاقب ثم بدا في خلقه ظاراً في صورت لاكيل
والشارب

Âferîn ol san-ı bî hemtâya kim lâ hüve tenk

Sırr-ı nûrun zulmet-i nâsutu izhâr eyledi.

Nûr-ı sâkıb âkil ü şâribde arz edip cemmal,

Âb u hâki mazhar-ı envâr-ı dîdâr eyledi

Elif olmasa eğer ayn-ı adem,

Halk olunmazdı ademden Âdem

Noktadır asl-ı elif-i cevher-i zât ,

Pes elif asl-ı hurûf u kelimât ,

Hakîkat-i Âdem'i fass-ı mezbûrun şerefi ile mahsûs kılındık. Muhassal “kelime-i Âdemiyye”den murâd, “rûh-ı küllî”dir ki, “mebde-i nev'-i insânî” ve “meclâ-yı sûret-i rahmânî”dir. [8b]

لما شأ الحق من حيث اسماً وه الحسنى التي لا يبلغها الاهصاء ان يري اعيانها وان شئت قلت ان
يري عينه في كون جامع يحصر الامر جامي

اوصاف ازل كه بي شمارند همه

در جمل جهان ظهور دارند همه

مقصود ز جمعیه آن آدم

آنست كه رنك هم برآند همه

Tercüme-i kıt'a-i Molla Câmi;

Evsâf-ı⁵⁸⁷ ezel ki, oldu bî-hadd ve bî-şimâr

Etti o[n]ları mezâhîr-i Hak izhâr,

Cem'inde[n] o cümlelerin sebeb-i Âdemde.

⁵⁸⁷ الصفات غير الزات في الحضرة الاحدية وعينها من وجه وغيرها من وجه في الحضرة الواحديّة [Ahadiyyet hazretinde sıfat, Zât'ın gayrıdır, vâhidiyyet hazretinde bir vech ile aynı, bir vech ile gayrıdır.]

Cüzde küll ve külde cüz görünmek her bâr.

Hazret-i Şeyh'in bu kelâmı, şürû-ı maksûd ve şerh-i şer'i vücûd-i mevcûddur ki, evvelâ illet-i ğâiyye-i îcâd-ı âlem, Hak Teâlâ zâtını zâtı ile mir'ât-ı ayn-ı câmia-i Âdem'de rü'yet idiğini beyân edip buyurur ki: “Vaktâki Hak Teâlâ min haysü tafsilî'l-esmâü'l-hüsnâ ki, hâric-i meblağ-i ihsâ'dır. Â'yân-ı esmâsını yâhud suver-i hakâyık-ı esmâ olan a'yân-ı sâbite-i ilmiyyesini, yâhud mezâhir-i hâriciyyesini yâhud ayn-ı ahadiyyet-i Hakk'ı, bir hâsır-ı emr olan kevn-i câmiadır ki; vücûd-i âlemden belki Âdem'den ibârettir, görmek dilediyse.

لكونه متصفاً بالوجود ويظهر به سره اليه

Ya'nî ol kevn-i câmia ki, “Âdem”dir. Hâzır-ı cemî'-i esmâ olduğu vücûd ile muttasıf olduğu için, ve ol kevn-i câmia sebebi ile sırr-ı Hak zât-ı Hakk'a zâhir ve münkeşif olmak için.

فإن رؤية الشيء نفسه بنفسه ما هي مثل رؤيته نفسه في امر آخر يكون له كالمرآة فإنه يظهر له نفسه في صورة تعطيها المحل المنظور فيه مما لم يكن يظهر له من غير وجود هذا المحل ولا تجليته له

Ta'lîl-i meşîyyet⁵⁸⁸ ve suâl, mukaddere işârettir. Ya'nî vaktâki zât-ı Hak min haysü'l-esmâ ve a'yânühâ nefsinin bir kevn-i câmiadaki vücûd-i insândır, görmek diledi ise, [9a] zîrâ bir şeyin nefsinin nefsinde görmek emr-i âhirde⁵⁸⁹ görmek gibi olmadığı için. Meselâ âyine gibi ki, zîrâ manzûrun-fih olan mahalli a'tâ ettiği sûret-i mahsûsa zâlike'l-mahalsiz zâhir olmayan suverdendir⁵⁹⁰. Zîrâ Hakk'ın nefsi Hakk'a bu takdîrçe bir sûrette zâhir olur ki, ol sûreti i'tâ' eden mahall manzûrun-fihsiz ol sûret-i mer'iyye zâhir olmaz.

وقد كان الحق اوجد العالم كله وجود العالم كله وجود شبح مسوي لا روح فيه فكان كمرآة غير مجلوة ومن شأن الحكم الآلهي انه ما سوي محلاً انا وانا ان يقبل روحاً الهيئاً عبر عنه با لفتح فيه وما هو انا حصول الاستعداد من تلك الصورة المسواتة لقبول الفيض التجلي الدائم الذي لم يزل ولا يزال⁵⁹¹

عالم جوتني بود ز جان مائده جدا

يا آينء نه نور دردي نه جلا

آدم بجمال خود جوشده جلوه نما

⁵⁸⁸ Fe-inne'de olan fâ-i ta'liliyye ile; ya'nî limâ-şâe'de olan masdar-ı meşîyyet fâ-i ta'liliyye ile fe-inne'de işâret vardır.

⁵⁸⁹ “Âhir” demek bi-hasebi's-suveredir. Yoksa bi-hasebi't-tahkîk, mazhar-ı ayn zâhirdir.

⁵⁹⁰ Adem mümâselet sûretine illettir.

⁵⁹¹ Şeyhin bu kelâmı mazmûn ibâret-i evvel tevriyedir ki, buyurur: خلق الله السماوات والارض وكانت الارض جربة خاويته و كانت الظلمة علي العمر وريح الله مهتب وترف علي وجه الماء فعّال الله تعالى ليكنز نورا فكان نور الله

تن را جان شد و آينه را دار جلا

Tercüme-i rubâ'i-yi Câmi li-münşihî;

Mezbûr cümle-i hâliyye, âhirine varınca “limâ şâe” şartıyyesi ile “fe-iktezâ” cezâsı mâ-beyninde cümle-i mu'terizadır. Ya'nî, halbuki Hak Teâlâ cemî'-i âlemi evvelâ rûhdan muarrâ bir şebah-i⁵⁹² müsevvâ îcâd etti ki, âlem ol halde bir mir'at-ı muzlîme gibi idi. Ve hükm-i ilâhînin ise şânı budur ki, bir mahal ki, müsevvâ ve muaddel olan elbette kabûl-i rûh-ı ilâhîdir. Ve ol kabûl değildir, illâ mezbûr-i sûret-i muaddelenin [9b] feyz-i tecellâ-yı dâimîye isti'dâdıdır.

وما بقي الا قابل

Ya'nî çün fi'l-i îcâd fâile ve kâbile müstenid olup ve fâil-i Hak idiği mütebeyyin ve zâhir olıcak ve bâkî beyân-ı hâl-i kâbil kalıcak beyân lâzım geldi ki, kâbil niye müstenid ve dâirdir?⁵⁹³ Cevâb verdi ki:

والقابل لا يكون الا من فيضه الاقدس

Ya'nî kâbil dahi feyz-i akdesten hâsıl olur.

فا لامر كله منه كله ابتداءه وانتهاهه واليه يرجع الامر كله كما ابتداء منه

Ya'nî çün fâil mevcûd-i Hak olup, kâbil dahi feyz-i akdesten hâsıl olup ve ona mertebe-i müterettib olan isti'dâdât-ı mec'ûle ve gayr-ı mec'ûle sebebi ile olan mücmelât-ı kemâlât-ı ulûm ve maârif ki, âsâr-ı feyz-i mukaddestir.⁵⁹⁴ Mufassal olıcak ma'lûm oldu ki, bu “emr-i kün” ile me'mûru'l-vücûd olan kemâlât-ı vücûdiyye cem'an ibtidâ' ve intihâ-yı Hakk'a râci'dir ki,⁵⁹⁵ [O'ndan başlayan yine O'na döner]hükm-i şâyi'dir.⁵⁹⁶

فاقتضي الامر جلاً مرأت العالم فكان آدم عين جلاً تلك الامراة وروح تلك الصورة

“Lemmâ-i sâbika”nın cevâbıdır. Fâ-i sebebiyye ma'nâsı üzere li-münşihî;

[Mef'ûlü Mefâilün Feûlün]

Mevc urdu çü bahr-i feyz-i akdes

A'yân-ı kavâbil oldu peydâ

Pes feyz-i mukaddes ile tekrâr

⁵⁹² الشبح با لتحريرك قرالتي وشخص واحد

⁵⁹³ (Molla Câmi) يعني استناد كل من الفاعل و الفعل والامر الي الحق سبحانه ظاهر .. يبق فلم يبق غير مستند الي الحق سبحانه الا قابل

⁵⁹⁴ قال القاشاني ولما ذكر الاستعداد والفيض لزم وجود المستعد الذي هو القابل كانه قيل هو اذا كان الا الاستعداد والفيض منه فا المستعد القابل فقال والقابل لا يكون

⁵⁹⁵ قال الشارح الجندي عطف علي قوله وكان الحق اوجد العالم وما هي الا قابل وما ذكر في العين هو حشو اللوزيخ لزيادة البيان

⁵⁹⁶ ما شمت راحة Buradan zât-ı vâcib mâdde-i mümkinât olmak mahzûru yoktur. Zîrâ ol kavâbil ki a'yân-mümkinedir ما شمت راحة Buradan zât-ı vâcib mâdde-i mümkinât olmak mahzûru yoktur. Zîrâ ol kavâbil ki a'yân-mümkinedir

Keşf oldu tecelliyât-ı esmâ
Esmâ ve sıfât oldu fâil
Ef'âli[n] kabûl edip müsemmâ
Cem' oldu kavâbil ve fevâil
Sahrâ-yı vücûda çıktı eşyâ
Âyîne-i âlem idi âlem
Lîkin yok idi cilâsı aslen
Çün sûret-i Âdem etti cilve
Âyînesin eyledi mücellâ

[10a]

Eşbâh-ı suverde saldı pertev
Ervâh-ı muammeyât-ı ma'nâ
Âyîne-i Âdem oldu âhir
Meclâ-yı cemâl-i Hak Teâlâ

Nesir; Ya'nî vaktâki, Hak Teâla evvelâ âlemi bir şecc-i müsevvâ, nur-ı cilâdan muarrâ yarattı ise, pes tekâzâ-yı zuhûr nûr-i esmâ-i ilâhiyye ol mirât-ı mazlumenin cilâsın iktizâ edip ve nûr-i vücud-i Âdem ayn-ı cilâ-i mir'ât-ı âlem ve ol sûret-i cem'-i esmâya rûh-i mükerrerrem oldu. Tâ husûl-i maksûd ki, esmâ ve sıfatta vedîat kılınan⁵⁹⁷ sırr-ı **إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ** 'dir. [“Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi.” (Ahzab, 33/72)] Bi-hasebi'l-isti'dâd mükemmel ve mevcûd ola. Zîrâ sıfat-ı zalûm alâ nefis ki, **“موتوا قبل ان تموتوا”** [Ölmeden önce ölünüz!] makâmıdır. Ve cehûl-i gayra nefy ve nisyân mâsivâdır. İnsândan gayrıda hâsıl ve müheyyâ değildir. Zîrâ ervâh-ı mücerrede eğerçi eşyâ-i muntekaşayı idrâk ederler. Ammâ hakâyıkına kemâ-hiye â'lem değillerdir ki, **وَمَا** kavlınden mefhûm olan etvâr-ı müsteiddelerinden mütecâviz olmamaklarıdır.

وكانت الملائكة من بعض قوي تلك الصورة التي هي صورة العالم المعبر عنه في اصطلاح القوم بالانسآن الكبير

Fe-kâne, Âdem kavline ma'tûftur.

⁵⁹⁷ قوله لعالي انه كان ظلوماً ذاته في ذاته جهولاً لغى كذا في الفتحات

“Melâike”den murâd, ehl-i cebberûtun ve nüfûs-i melekûtiyyet-i mücerrede neks-i ğayrıdır. Akl-ı evvel ve melâike-yi müheyyime gibi kuvâ-yı tevâbi’a itlâk olunur.⁵⁹⁸ Rûha ve kalbe kavî itlâk olunmaz. Zîrâ bunlar seyyid-i mezâhirdir. Ya’nî melâike ol sûret-i âlemin ki, fi’l-hakîka ve ıstılâh-ı kavimde “insân” , “kebîr u ayn-ı Âdem”dir, ba’zı kuvasıdır. [10b]

فَكَانَتْ الْمَلَائِكَةُ كَالْقَوِي الرُّوحَانِيَّةِ وَالْحَسِيَّةِ الَّتِي هِيَ فِي النَّشْأَةِ اللَّانْسَانِيَّةِ
الْمُدْبِرَةِ لِلْعَالَمِ بِوَأَسْطَتِ الْمُدْبِرَاتِ

Kelâm-ı sâbıkın netîcesi ve cevâbıdır. Ya’nî melâike, ba’zı kuvây-ı sûret-i âlem olup, âlem ise insân-ı kebîr ile ma’lûm olduysa; pes melâikenin âleme nisbeti kuvây-ı ruhâniyyenin ve hissiyyenin insâna nisbeti gibi olup, pes nitekim nefis-i nâtika kuvây-ı ruhâniyye ile müdebbir-i bedendir, akl-ı nazarî ve amelî ve vehm ve hayâl gibi. Ve kuvây-ı hayvâniyye ve nebâtiyye dahi müdebbirlerdir, havâss-ı hamse-i zâhire gibi ve gizâiyye ve nâmiyye gibi ve müvellide-i misl gibi kezâlik nefis-i külliyye dahi müdebbir-i âlemdir, vâsıta-i melâike ile. Kalâllahu Teâlâ, فللمدبرات امرا [Nihâyet işi çekip, çevirenlere! (Nâziat, 79/5)] murâd, “rûhâniyyât ve kevâkib-i seb’a ve sevâbit”tir,

و كُلِّ قُوَّةٍ مَحْجُوبَةٌ بِنَفْسِهَا لِأَيِّرٍ أَفْضَلٍ مِنْ ذَاتِهَا

Ya’nî bu kuvây-ı rûhâniyyeden her biri gerek neş’e-yi insâniye de dâhil ve gerek hâric, nefis ile mahcûblardır. Ya’nî kendilerden efdâl nesne görmezler. Nitekim melâikenin Âdeme münâzaâsına sebep budur. Ve dahi akl ve vehm gibi ki, her birisi âlem-i insânîde da’vây-ı istiklâl ve saltanat edip, gayra inkıyâd ve mütâbaat etmezler. Meselâ aklen akl ile cemî’ hakâyıkı ihâta da’vâsın ederler, ammâ gâyet irfânları kendileri için icmâlen bir mevcûd, Rabb-i münezzeh anin’n-nakâyıs-ı isbâtıdır. Husûsan hakâyıkın dahi ancak havâs ve levâzımın idrâk ederler⁵⁹⁹. Ammâ ilm-i ashâb-ı tahkik bunun hılâfidir ki, ilm-i hakkânîdir. Nitekim Allah Teâlâ onlar hakkında buyurur, فَهُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ فِي الْأَرْضِ هَوْنًا [Rahmân’ın kulları yeryüzünde vakar ve tevâzû ile yürüyen kimselerdir.b(Rahmân, 25/63)]Ammâ erbâb-ı nazar ki, ibâd-ı ukûldür, onlar hakkında menkuldür. إِنْكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصْبُ جَهَنَّمَ [Hiç şüphesiz siz ve Allah’tan başka kulluk ettikleriniz cehennem odununuz. (Enbiyâ, 21/98)] [11a] ya’nî cehennem-i ba’d ve hırmân an idrâki’l-hakâyık onlara mahall-i duhûldür. Zîrâ akl-ı

⁵⁹⁸ Nefs-i külliye ve nüfûs-i semâviye ve unsuriyye gibi.

⁵⁹⁹ Akıldan murâd, burada akl-ı cüz’îdir ki, nefis-i Hak’tır. Akl-ı kül murâd olmaz. Fevkın ahz etmek akl-ı külden olmaktır. Ammâ taht-ı ercülünden ahz etmek nefis-i nâtıkadan olmaktır.

cüz'î verdiğinden gayrı meksûbları ve mahsülleri yoktur **مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ** [Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rableri tarafından kendilerine indirileni (Kur'an'ı) gereğince uygulasalardı elbette üstlerinden ve ayaklarının altından (bol bol rızık) yiyeceklerdi. (Mâide 5/66)] şümûlünden mahrûm olup, ilmi ancak taht-ı ercülünden ahz ederler. Zîrâ muallimleri nefis-i nâtıkadır.

وَأَنَّ فِيهَا فِيمَا تَزَعُمُ الْإِهْلِيَّةَ لِكُلِّ مَنْصَبٍ عَالٍ وَمَنْزِلَةٍ رَفِيعَةٍ لَمَّا عِنْدَهَا مِنَ الْجَمِيعَةِ الْإِلَهِيَّةِ مِمَّا

Ya'nî buyurur ki, "Dahi bu kuvây-ı rûhâniyyenin zu'mları üzere neş'e-i insâniyyede⁶⁰⁰ mansıb-ı âliyeden her mansıba ehliyyet ve menâzil-i refâdan bir menzile liyâkat vardır. Zîrâ ol neş'e-i insâniyye zu'munda cemiyet-i ilâhiyye hâsıdır. Ve ol, şeref-i cemiyet ile bu mertebeye vâsıdır."

يَرْجِعُ مِنْ ذَلِكَ إِلَى الْجَنَابِ الْإِلَهِيِّ وَالِي جَانِبِ حَقِيقَةِ الْحَقَائِقِ فِي النِّشْأَةِ الْحَامِلَةِ لِهَذَا الْإِوَصَافِ إِلَى مَا تَقْتَضِيهِ الطَّبِيعَةُ الْكَلِيَّةُ الَّتِي حَصَرَتْ قَوَابِلَ الْعَالَمِ كُلِّهِ أَعْلَاهُ وَأَسْفَلَهُ⁶⁰¹

Ya'nî bu cemiyet-i ilâhiyye, neş'e-i insâniyyeye⁶⁰² umûr-ı sülûsedan hâsıdır ki, bunların ortasında dâir ve bunları cem' ile ol neş'ede müstekardır. Emr-i evvel Cenâb-ı İlâhiyyeye râci'dir ki, hazret-i vahidiyyettir. Meretebe-i esmâ ve sıfattır. Ve her mevcûdun Ol Hazret'e bi'z-zât vech-i hâssı vardır. Emr-i sâni⁶⁰³ hazret-i imkâniyyeye râci'dir ki, câmi'-i cemî'-i hakâyık-ı mümkinâtıdır. Ve bu mertebeye "ahadiyyet" ve "hakîkatü'l-hakâyık" ve "hakîkat-i vücûd min haysü hiye hiye" derler. **Nazm,**

[Fâilâtün Feilâtün Feilâtün Feilün (Fa'lün)]

Şol hakîkat ki, sen itlâk ile takyîd edesin

Emr-i ma'kûldür ol hârice nisbet yoktur

Çünkü takyîd ile itlâkla kayd etmesin

Emr-i mevcûddur ol gayr-ı hakîkat yoktur.

[11b]

Emr-i sâlis, evsâf-ı kemâlât-ı insâniyye-i hâmil olan neş'edir. Hâsıl olan muktezây-ı tabîat-ı külliyyeye râci'dir ki, hâsır-ı kavâbil-i âlem eâlf ve esâfıdır. Âlem-i rûhânîyyeyi ve cismânîyyeyi mûhittir. Cemî' cevâhirde mebd'e-i fiil ve infiâldir. Hâsıl-ı

و فِي هَذِهِ النِّشْأَةِ الْحَامِلَةِ لِهَذِهِ الْإِوَصَافِ وَكُلِّ بَدَلٍ مِنَ الطَّبِيعَةِ أَوْ عَطْفٍ بَيَانٍ لَهَا كَذَا فِي شَرْحِ الْقَاشَانِيِّ

و فِي الْكَلَامِ تَقْدِيمٌ وَتَأْخِيرٌ تَقْدِيرُهُ وَالْيَ مَا يَقْتَضِيهِ الطَّبِيعَةُ الْكَلِيَّةُ الْجِسْمَانِيَّةُ الَّتِي حَضَرَتْ

أَيِ النِّشْأَةِ الصُّورِيَّةِ الْوَسْمَانِيَّةِ الْحَامِلَةِ لِهَذِهِ الْإِوَصَافِ مِنَ الْقَوِيِّ الرَّوْحَانِيَّةِ وَلَوْ أَزْمَهَا مِنَ الْحَيَوَةِ وَالْعِلْمِ وَالْقُدْرَةِ وَالْإِرَادَةِ⁶⁰²

وَفِي شَرْحِ الْقَاشَانِيِّ وَالثَّانِي حَقِيقَةُ الْحَقَائِقِ أَيْ الْبَاحِدِيَّةِ وَهِيَ الزَّاتُ الَّتِي يَتَجَلَّبَاهَا الْحَقَائِقُ كُلُّهَا وَهِيَ حَقِيقَةُ الْوُجُودِ مِنْ حَيْثُ هِيَ فِيهِ بَهَقٌ يَقْتَضِيهَا

تَهَقُّقِهَا الْعَالَمِ الْعُلُويِّ وَالسُّفْلِيِّ وَلِهَذَا وَسَطُهَا بَيْنَ الْعَالَمِ الرَّحْمَانِ وَبَيْنَ الْعَالَمِ الْجِسْمَانِ وَالثَّلَاثِ الطَّبِيعَةِ الْكَلِيَّةِ الْحَضْرَةَ لِلْقَوَابِلِ كُلِّهَا ١

kelâm, neş'e-i insâniyye bu umûr-i selâse-yi ilâhiyyeden hâsıl olan cemiyeye-i şâmil-i ilâhiyye sebebi ile münâsib-i celîle müstaid olur.

وهذا لا يعرفه عقل بطريق نظر فكري بل هذا الفن من الادراك لا يكون إلا عن كشف إلهي منه يُعرف ما أصل صور
العالم القابلة لأرواحه

Ya'nî mezkûr olan cem'iyet-i ilâhiyyenin emr-i selâse ortasında dâir olmasının علما ما هو عليه tahkîk ve takrîri verâ-yı tavr, akl-ı nazarî ve muhtâc-ı meded nûr-i Rabbânîdir. Mâdem ki, nûr-i mezbûr ayn-ı kalbden selb-i hicâb sübûl-i zulmâtını kılıp ve nefha-i nefis-i inâyet-i rahmânî rûy-ı hakâyıktan gınâ-ı imtinâ'-ı râfî' olmaya, ol arûs-i ma'rifetin nişânı bilinmez. Akl-ı nazarî ve hareket-i fikriyye mütevessil olanlardan biri ki, Ebû Ali'dir⁶⁰⁴, âhir ömründe hâsir ve mahsûr mu'terîf-i acz ve kusûr olup demiştir. **Nazm;**

اعتصام الوري بمغفرتك عجز الواصفون عن صفتك
تب علينا فاننا بشر ما عرفناك حق معرفتك

[İ'tisâm-ı mahlûkat senin mağfiretinledir. Sen'i vasf edenler sıfatından âciz kaldılar. Yâ Tevvâb, bize tövbe-i hakîkî ihsân et; zîrâ biz beşeriz. Biz seni Hakk'ı ma'rifetin ile bilemedik.]⁶⁰⁵

Ve ol makâm-ı ma'rifetin perdesâzı, Hazret-i İmâm-ı Fahreddîn Râzî müntehâ-yı seyrinde bu hevâya âhının ve bu niğmeye âğaz etmiştir ki, **nazm;**

606 نهاية ادراك العقول عقل وغاية سعي العالمين ضلال
ولم نستفد من بهشا طول عمرنا سوي ان جمعنا فيه قيل و قال

[12a] Hazret-i Âdem minber-i semâda mazhar-ı ilm-i alleme'l-esmâ iken bu mecma'da hutbe-i لا علم لنا okudu. Ve Fahr-i Âlem (sallâllâhu aleyhi ve sellem), serçeşme-i ulûm-i enbiyâ ve evliyâ bi'l-illet-i ûlâ ve gâyet-i uhrâ iken terâne-i lâ ihsâ-yı senâ ile cephe-i acz ve iftikârı hasât-i hâk mezellet kodu.

فسي هذا المذكور انساناً وخليفة اما انسانية فلعوم نشأته وحصره الحقائق كلها وهو للحق بمنزلة انسان
العين من العين الذي يكون النظر وهو المعبر عنه با لبصر فلهذا سمي انساناً

Pes bu kevn-i câmi'a isim "insân" kodular. Ve "halîfe-i sultân" okudular. Ammâ "insâniyyet", zîrâ umûm neş'esi olup, hâsır-ı cemî'-i halâyık olduğu içindir ki, onun Hakk'a nisbeti merdüm-i dîdenin dîdeye nisbeti gibidir. Nitekim merdüm-i dîde, ayn-ı

⁶⁰⁴ Ebû Ali Sînâ; filozof, vefâtı esnâsında aşağıdaki beyti söylemiştir

⁶⁰⁵ [Konuk, age. s.124]

⁶⁰⁶ [A. Avni Konuk şerhinde ilk beyti alır ve İmam Şâfi'ye âit olarak zikreder, trc: İdrâk-i ukûlün nihâyeti ikâldir, düğümdür. Ve âlemlerin gâye-i sa'yi şaşkınlıktan ibârettir. S. 121]

insânda basar-ı bâsar olup hâfız-ı sevâd, beden-i insân ve mânende-i süveydâ-i kalb ve cân olur. Kezâlik insân dahi, ayn-ı Hak'ta kâim ve hâsır-ı hakâyık-ı kevniyye ve şâmil-i mertebe-i ulviyye ve süfliyye olup, hizmet-i hilâfette dâim olur. Ba'dehû "halîfe" demenin, vech-i tesmiyyesi an-garîb gelse gerektir. **Nazm;**

[Fâilâtün (Feilâtün) Feilâtün Feilün (Fa'lün)]

Merdüm-i dîde-i Hak'tır insân

Tendir a'yân-ı hakâyık ol cân

Hâsır-ı cümle hakâyık zâtı

Şâmil ism ü sıfât imkân

Ayn-ı insân ile bak insâna

Nazar-ı Hak ile gör, etme gümân

فاته به نظر الحق الي الخلق فيرحمهم فهو الحارث الازلي والنشأ الدائم الابدي والكلمة الفاصلة الجامعة

Pes kevniyye-i mezbûr Hakk'a nisbet, merdüm-i dîde gibi olduğunun sırrı budur ki, Hakk'ın halka nazarı ve rahmeti bunun vesâtatı iledir. Ufk-ı muhabbetten hubb-ı nefsi rahmân'a sebebi **كُنْتُ كَنْزًا مَحْفِيًّا فَاحْبَبْتُ أَنْ أَعْرِفَ** [Ben gizli bir hazîne idim; bilinmeğe muhabbet ettim; bilinmem için] [12b] deryâsına **فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ** [ve halkı yarattım] sefînesinin icrâsı değıl midir? Ve semâ-i itlâk ve hakîkatten erâzî kılıp muktediyyâta feyz-i bâran-ı rahmet bâis-i tohm-ı habbât hubb-i ezelinin ilkâsı değıl midir? **Li-muharririhî:**

[Mef'ûlü Fâilâtü Mefâilü Fâilün]

Başım giderse aşk ile, devlet değıl midir?

Baştan garaz, hevâya muhabbet değıl midir?

Hâk etmeyip vücûdunu aşkıyle bir kişi.

Uymak hevâ-yı akla sefâhet değıl midir?

Gayr u sivâ görünmez iken ayn-ı ârife

Gayret belâsı cehl u hamâkat değıl midir?

Ulûm-i akliyede, illet-i gâiyye tasavvuran mukaddem, vücûden muahhar olduğü gibi insânın dahi nefsü'l-emrde vücûd-i ilmiyyesi cemî' mevcûdâtan mukaddemdir, eğerçi vücûd-i aynîsi cemî'sinden muahhar ise de. Pes zâtı vücûdun iktizâ etmediğı haysiyyetten hudûs-i zât-ı ile hâdistir. Ve neş'e-i unsuriyyesi hasebi ile hudûs-i zamâni ile hâdis ve adem-i zamâni ile mesbûktur. Ammâ vücûd-i ilmiyyesi ciheti ile ki, ayn-ı sâbitdir ezeliyyi'l-vücûddur. Bu makâmda merhûm Kadızâde-i Rûmî,

Şerh-i Fusûs kenârında yazmış ki, *هذا مخالف لما قيل ان ما سوي الله كلها حادث انتهى* vâkîâ nefy-i mâsivallah ile suâl-i müteveccih olur. Ammâ asıl ehl-i tahkîk üzere “mâsivâ”dan murâd, “şeyiyyet-i vücûd ile mevsûf olan eşya” olıcak suâl lâzım gelmez. Zîrâ bu takdirçe ayn-ı sâbite mâsivâda dâhil olmaz. Zîrâ a’yân-ı sâbite şey’iyyet-i sübût ile mevsûftur. *الاعيان الثابتة ما شمت رايحة الوجود* [A’yân-ı sâbite râyiha-i vücûdu koklamamıştır.] Mukaddimesi ile bu vartadan halâs olunduğu gibi isti’dâdât-ı kadîme ve metbû’-ı sıfat-ı ilim olan ma’lûmat-ı kadimiyye vartâtından dahi istihlâs [13a] hâsıl olur. **Nazm;**

اعيان كه محذرات ملك عدمند
ايشان نه حوادث اندا زقدمند
ورگتم بطون شدند در ايشان ذا تسيت
در راه عدم بي سر و دست وقد مند

[İleri gelen büyükler yok olacak mülkten insanı sakındırıyorlar,
Onlar sonradan yaratılmış değildir, bir ölçüyle yaratılmışlardır.
Gizli şeyleri ketmetmek onların zâtında vardır,
Yokluk yolunda başları, elleri ve başları yoktur.]

Türkî nazm li-münşiihî

[Fâilâtün Mefâilün Fa’lün (Feilün)]

Hazret-i ilm-i Hak’ta kim a’yân
Oldular imtiyâz ile ma’dûd
Lîk mânende encüm ü hurşid
Kahr-ı zâtında her biri nâ-bûd
Zât pâk-i kadîme vermedi naks
Ademî de olan kıdemle ebûd [ابود]
Gonca-i nâ-şikeftelerdir kim
Esmeli onlara nesîm-i vücûd
Şemm-i bûy-i vücûd kılmadılar
Varlık onlardan olmadı maksûd
Bunda gelmez zuhûra ol a’yân
Belki ahkâmıdır olan mevcûd
Böyledir böyle sırr-ı nefsü’l-emr
Böyledir böyle ilm-i ehl-i şühûd

Hazret-i vücûdu görmek için
Ehl-i himmetten iste feyz u cûd

Dahi kelâm-ı mezbûrda işâret vardır ki insân-ı kâmil, sebab-i îcâd-ı âlem olduğu gibi aynen ve ilmen sebab-i bekâ-i âlemdir, ezelen ve ebeden dünyâ ve âhiret, muhassal-ı mazhar-ı küll-i esmâ ve sıfat ve mecmu'-ı suvere mecellâ ve mir'âttır.

Nazm;

[Fâilâtün Feilâtün Fa'lün]
Mazhar-ı ism-i sırr-ı kıdem Âdemdir
Hem vücûd içre adem Âdemdir⁶⁰⁷
Zât-ı mevcûd ile ayn-ı sâbit
Bir dem içinde iki âlemdir.
Cümleden aynı muahhar lîkin
Ma'nîde cümleden ol akdemdir

Ba'dehû kelime-i fâsıla-i câmi'a olduğu zîrâ kelimeler üçtür. Evvel; hurûf-ı fiil ve te'sîri câmi' olan kelimedir ki, ol hurûf-ı hakâyık-ı vücûbiyyedir. Ve sâni; [13b] hurûf-ı infiâli câmi' olan kelimedir ki, ol hurûf-ı hakâyık-ı imkânîdir. Sâlis; kelime-i berzahıyyedir ki, hurûf-ı vücûbu ile hurûf-ı imkânî meyânında berzah-ı câmi'dir. Ve fâsıla-yı mutavassıttır ki, hakikat-i insân-ı kâmidir. Ba'dehu, bu şerh-i şerîf ki, emr-i pâdişâha itâat ile yazılmıştır. Esnâ-i te'lîfînde pâdişâh ile vâkı' olan muâmelât-ı ilâhiyye derc olunmak fermân olunmuştur. Bu beyitler bu makâma ol ecilden mektûb oldu. Bahçeye gitmişler idi. Ol münâsebet ile irsâl olunup sevâblarından dahi bu vech ile cevâb vârid oldu. İki dahi vârid-i vehbîdir, kesbî ve taammülî değildir. **Mesnevî;**

Gül bülbüle kıldı arz-ı dîdâr
Bülbül gülü gördü, etti inkâr
Dedi yürü gül değilsin ancak
Dil sunduğu mül değilsin ancak
Görsem gülü ben güzel bilirdim
Zîrâ onu ben ezel bilirdim
Gül dedi, yürü yürü benim gül
Kıl cismini nâr-ı aşk ile kül

⁶⁰⁷ “Vücûd içre adem” dediğinden murâd, “ayn-ı sâbite”dir ki, libâs-ı vücud ile ahkâmın göstermiştir. Ammâ kendisi ketm-i ademdedir.

Gel nakşını cüzde kıl temâşâ
Gel ağlama sen de gül gül-âsâ
Güldür gülü yine fehm eden gül
Bülbül sıfatında kalma bülbül
Bülbül ki hevâyı gülşen eyler
Ağyâr ile kalbini şen eyler
Her gördüğü şâha [شاخه] uçmak ister
Her konduğu dalı koçmak ister
Bu sûret-i Hû değil hevâdır.
Hep seyr-i sıfât mâ-sivâdır
Ârifde ki ola çeşm-i mâ zâğ
Bend-i dil olur behişt ile bâğ

Cenâb-ı saâdet - meâbdân bi'l-bedîhe gelen cevâb-ı müstetâbdır. **Nazm; [14a]**

Aynıma ne gül gelir ne bülbül
Cüz kalmadı bende cümledir küll
Ben kendözümü güzel bilürin
Aç gözünü câm menem dahi mül
Sil çeşmini zerrece sivâ yok
Ahrâk ederim sivâm olur gül
Vallahi eğer zuhûr edersen
Gayr olmaya eyleme tegâfûl
Hâl ehli isen murâda ol yâr
Kâl ehli isen var imdi kıl kâl

فتمّ العالم بوجوده

Ya'nî vaktâki bu kevn-i câmi' olan insân, vücûd-i hâricî libâsın mütelebbis ve pûşân olduysa, vücûd-ı Âdem ile binâ-yı sarâ-yı âlemi muhtetim ve mütemmim kılındı. Ammâ neş'e-yi unsuriyyesinin teahhuruna iktizâ-yı tabîat-ı terkibiyyeden mâadâ sebep budur ki, çünkü insânın beyne sâir-i'l-hakâyık-ı hakîka mücmele-i câmiadır. Lâ budde hakâyık-ı tafsilîyye ki, bunun mezâhiri ve merâtibidir. Mukaddem-i sûret-i a'yânla musavver ve mufassal olmak gerektir ki, insân dahi bunların merâtibinde bi-hasebi'l-

etvâr-ı sâir ve devvâr olup, tâ ki hareket-i devriyye ile icmâlden tafsîle sefer, ba'dehû tafsîlden icmâle güzer kılıp, kutb-ı âlem, vücûd-ı mükerrerem evvelâ ma'lûm ola ki, "ilm-i evliyâ tezekkürdür tefekkürî değildir."⁶⁰⁸ dedikleri bu ma'nâya râci'dir. Ya'nî âlem-i icmâlden ahz ettikleri ilmi, ba'de'n-nisyân ilm-i tafsîlde tezekkür ederler demektir.⁶⁰⁹ Nebî (aleyhisselâmın) **الحكمة ضالة المؤمن** [Hikmet mü'minin yitiğidir.] dediği dahi bu mazmûna işârettir. Bu ma'nâ değildir ki, insân neş'e-i unsuriyyeye bir kerre gelip ve ilm-i muhassalını ba'de'n-nisyân neş'e-i âhirîde tezekkür ede, hâssan ki, re'y-i ehâlî tenâsühü ola. [14b]

فهو من العالم كفص الخاتم الذي وهو محلّ النفس والعلامة التي بها يختم الملك علي خزائنه وسمّاه خليفة من اجل هذا

Sâbıkan halîfe ile olan tesmiyenin vechine şürûadır, hâl-i insânî zû-ciheteyn olup, min vech-i âlemde dâhil min vech-i hâric olduğu alâka ile fass-ı hâteme teşbîh eder. Nitekim fass-ı hâtem gâh hâtemde cüz'-i dâhil olur ki; mahall-i nakştır, gâh hâtem üzerine hâricden ta'biye olunur. Ve hâtemden âhir amel olur. İnsân dahi hayvândan bir nev' olup dâire-i vücûd-ı ayınının müntehâsı olmak hasebiyle fass-ı hâtem gibidir ve hâtem mahall-i nakş olup hâfız-ı hazîne-i melik olduğu gibi, insân dahi mahal-i nukûş-ı cemî' esmâ-i ilâhiyye olmakla hatem-i melik gibi, hâfız-ı hazâine-i esmâ ve sıfat-ı Rabbânîdir. Ol ecilden Allah Teâlâ'dan "halîfe" ismi ile müsemma olmuştur ki, **اتي جا**

علي في الأرض خليفة [Hani Rabbin meleklere ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım demişti.(Bakara2/30)] mecâz-ı mürsel tarîkince hâtemin ismini hateme mahall görmektir.

لانه تع الحافظ خليفة كما يخفظ با لحتم الخزائن فما دام ختم الملك عليها لا يحسر احدُ علي فتحها الا با ذنه فاستخلفه في حفظ العالم فلا فلا يزال العالم محفوظاً ما دام فيه هذا الإنسان الكامل

Şârih-i Kayserî, "Lâm-ı ta'lîl tesmiyyedir" demiş. Ve fakîr eydürün, belki tekâmîl-i ta'lîldir zîrâ vech-i tesmiyyeye sâbıkan şürû' olunmuştur. Pes demektir ki, "Zîrâ Allah Teâlâ mezâhiri ile müstetir olduğu halde bu insân sebebi ile hazâin-i esmâ ve sıfâtın hıfzeder. Nitekim, bir mülk-i sâhib-i hatm gâib olup, hatemi ile hazâini hıfz olunduğu gibi. Pes hatemin hıfzı asâlet ile olmaz, hılâfet ile olur. Ve madem ki, hatem mülk-i âlem ile kâimdir. Sâir hakâyık mevcûdeden bir hakikat bunun [15a] fethine

⁶⁰⁸ İlm-i evliyâ tezekkürdür, tefekkürî değildir.

⁶⁰⁹ İnsân-ı âkil riyâziyyâta mâyil olduğunun vechi budur ki, ilm-i riyâzî ya'nî ma'lûmât-ı riyâziyyet icmâlen tefekkür-i ma'lûmîdir. Pes nefsi-nâtika ilm-i mezbûrun cüz'iyâtını külliyyâtından ahz ettikçe münbesit olur zîrâ âşinâsına mülâkî olur.

cesâret etmez, meğer kendi izni ile. “Hıfz”dan murâd, “bekâ-i suver-i envâ’-ı mevcûdât”tır, halk olunduğu üzere bi-kemâlihâ âsâr-ı kemâlâtını ibkâ ile. Pes bu ism-i a’zam sebebiyeti olmasa ki, mürebbî âlemdir, bâtından zâhire ve meânîden a’yâna birşey zâhir olmaz. Ve zâhirden bâtına bir nefis sâir ve müsâfir olmaz. Eğerçi galebe-i hicâb-ı beşeriyet ile emr-i mezbûr mechûlü dahi olsa ve âlem-i lâ-yezâl mahfûzdur. Madem ki, insân-ı kâmil âlemde mevcûd ve hâsıldır ve bi’l-cümle sûret-i insân **وحاجز بين** [İki denizi salıvermiştir, **مرج البحرين يلتقيان بينهما برزخ لا يبغيان** **بحري الوجوب والأماكن** dır. (Rahman 55/19)] birbirlerine kavuşuyorlar. (Rahman 55/19)]

الآ ترآه إذا زال وفكاً من خزانه الدنيا لم يبق فيها ما اختزنه الحق فيها وخرج ما كان فيها والحق بعضهم ببعض وانتقل الامر الي الآخرة فكان ختماً علي خزانه الآخرة ختماً ابدياً

“Lâ-yezâl” kavline ta’lîl ve istişhâddır, ya’nî görmez misin ki, kaçan ol insân-ı kâmil hizâne-i dünyâdan münfekk olsa, her-giz Hakk’ın sıfat-ı hazînesi sâlim ve bâkî kalmayıp ve ol kevn-i câmi’in sûret-i cem’i fâsid olup ba’zı sıfatı birbirine mülhak ve münzamm ola? Pes emr-i dünyâ âhirete müntakal olup hatem-i mezbûr dahi hatem-i âhirete mütehavvil olup, emr-i muhtetim ve mütemmim ola. Ve çün bekâ-i dünyâ şahs-ı mezbûrun bekâsı ile müheyyâdır. Eğer bir nefis arza-i fenâ ve intikâl ola mevr-i semâ ve seyr-i hayâl âşikâr olup arz-ı mübeddil ve kevkeb-i münteşir ve şems-i mütekevvir olup, dünyâ zâhib ve imâret-i dünyâ âhirete münkalîb olur, halîfe dahi bi-aynihâ halîfe-i âhîret olur.⁶¹⁰ Ve “*Kur’ân* semâya merfu’ [15b] olur” demenin ma’nâsı budur ki, insân-ı kâmilin hulku *Kur’ân*’dır. Belki insân nefsi *Kur’ân*’dır, nitekim buyrulmuştur. **Şiir**

اناالقرآن والتبع المثاني
وروح الروح لا روح الأواني

إن الحق تعالي نزع العلم با نتزاع العلماء حتى لم يبق علي وجه الارض من بعلم
⁶¹¹يسئلة علمية و من يقول الله

فظهر جميع ما في الصورة الالهية من الأسماء في هذه النشأة الإنسانية فحازت رتبة الإحاطة والجمع بهذا
الوجود وبه قامت الحجة علي الملائكة

⁶¹⁰ Nitekim *كورت الشمس* beyyineleri bu manâdan mu’cizedir.

⁶¹¹ Ya’nî alâmet-i kıyâmet budur ki vech-i arzda bir mese’ele-yi ilmiye bilir âlim-i kalemiyye belki rûy-i arzda Allâh der kimse kalmaya

Ya'nî vaktâki insân-ı hatem, dünya ve ahiret olmak ile halîfetullah oldu ise, sûret-i ilâhiyyede olan cemî' eşyâ neş'e-i insâniyyedeki neş'e-i unsuriyye ile ruhâniyye mâ-beynini câmi'dir. Zâhir olup cemî' kemâlât onda bi'l-fiil oldu. Nitekim Şârih-i Kayserî eydür; “Şeyh (radıyallâh u anh) *Kitâb-ı Miftâh*'da buyurur. İnsân-ı kâmilin alâmeti budur ki, ihyâ ve imâteye kadar ola. Ba'dehu itlâk-ı sûret Hakk'a mecâzdır. İ'tibâr ehli zâhirde ammâ inde'l-muhakkıkîn hakîkattir. Zîrâ âlem-i bi-sırta sûret-i Hazret-i İlâhiyyedir. Bi-hasebi't-tafsîl nitekim insân, bi-hasebi'l-cem'dir.” Kâle (sallallahu aleyh-i ve sellem) ان الله خلق آدم على صورته [Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı.] Pes neş'e-i insâniyye sûret-i vücûd-u aynîsi ile hâiz-i rütbe-i ihâta ve cem' olup, ve bu hâsiyyet-i cem' ve ihâta ile melâike üzerine hüccet-i şerîf ve kerâmet ikâmet etti. Zîrâ melâike ihâta etmediği ilmi muhît oldu.

فَتَحْفَظْ فَقَدْ وَعَظَكَ اللَّهُ بِغَيْرِكَ وَاَنْظُرْ مِنْ اَيْنَ اَتَى عَلِيٌّ مِنْ اَتَى

Ya'ni ملك من هلك من اي sâlikine tenbihdir [16a] ki, hilye-i ârab ile mütehallî olup indallah ve hulefâ'-i ve'l-meşâyihî'l-mü'minîn izhâr-ı enâniyyet ve eş'âr-ı ilim ve kemâl ve ehliyyet ile onların mertebesine teallî göstermeyeler. Zîrâ melâike emr-i sâlike fenâ-i nefstir bu hod hâsıl olmaz. İllâ sâlik kendi kemâlini gayrda görüp öz nefsinde noksân müşâhede etmekle olur. Ba'de tekâmî'n-nefs dahi mâdem ki, bir maslahatı mütezammın olmaya, izhâr-ı fazl ve kemâl câiz değildir. Zîrâ bâis mekr u mefsede olur. Ammâ rûy-i sühan-ı maslahata müteveccih olıcak وَأَمَّا بِنِعْمَتِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ mantûkuna imtisâl edip keşf-i cemâl, ilm u kemâl lâzımdır. Hâsıl-ı ma'nâ budur ki; “Ey sâlik, tehaffuz ve teeddüb edip gayra olan zecr ve ihânetten nefsinde nümûd ve nasîhat al ki melâike gibi اِنِّي اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ tevbihine mazhar olmayasın ve helâk olanlar ne sebep ile helâk oldular nazar-ı i'tibârla mülâhaza eyle ki, beyne'l-a'yân muhakkar ve ebter kalmayasın! **Şiir li-münşiih**

[Fâilâtün(Feilâtün)]

Âdem'i fazl ile mescûd etti.

Şeref-i hikmet-i lâ ilme lenâ,

Âdem-i ma'rifet noksânı

Eyledi cemî' kemâlâta sezâ

Her zâg u zagan def'-i hevâ ve heves eyler.

Tûtî-i sühan-danlığı haps-i kafes eyler.

Hikmet, beyne'l-avâm meşhurdur ki, “Kemâle râğbet olmaz. Belki ehline ihânet olup ve nâ-ehle noksânı bâis-i devlet olur” derler. Hikmet-i hafiyyesine âlem olmayıp, bu gussadan olurlar giderler. Ammâ bilmezler ki, kâmil kemâline gurre olup gâile-i gurur ile rızâ-i Hakk'tandır. Ve rütbe-i hicâb-i cehl ve enâniyette giriftâr [16b] ve makhûr olur. Haberleri yoktur ki, indallah şirkten azîm günâh yoktur. Bunlar hod şerîk-i bârî olduğunda iştibâh yoktur. Zîrâ her ne mertebeye erişseler sen kendi istihkâk-ı zâtîlerin bilip, beyân-ı şirkten maktû'u'l-lisân ve rûz u şebb hırs ve ezâyla هل من مزيد küyân-ı hayrân ve sergerdân olup, her lahza zikr-i Hudâ'dan gâfil ve sekr-i şarâb-ı kibr ile “messet lâ yu'kal” olurlar. Mâdem ki, nur-i terbiyet-i mürşîd ile zulmet-i tabâatları tâb-nâk olmaya. Ol fesâd ile helâk olurlar giderler. Ammâ noksân-ı cibillet olmayıp âhiri'l-emr من عرف نفسه [Kim nefsinin bilir] derecesinden bir tû-i şem' hidâyet ile sıfât-ı nefsinde nâzır olup, şîşe-i kalbini seng-i gayret-i akrân ile münkesir edip, levs-i isyândan hûn-âb dîdesi ile tahâret ederse, indallah salâtı makbûl ve duası müstecâb-ı hazret olur. Zîrâ ettiği dua, lisân-ı isti'dâd ile olur. Kendide hergiz eser-i enâniyyet ve ucb-ı nefsâniyyet kalmaz. Abd-i evvâh-ı münîb, rabb-i vehhâb-ı mucîb ile cihet-i câmia-i fenâfillah'da ol rütbeye musîb olur ki, kâbil ve makbûl ve dâi ve mucîb vâhid olur. **Li-münşihî**,

Gırre olma hevâ-yı akla sakın
Hâk ol hâk! İzzet istersen
Ma'rifet-i devlete muayyen olmaz
Var kemâl iste devlet istersen

li-münşihî

[Fâilâtün(feilâtün) Mefâilün Feilün]

Âlim-i mûcib olma âkıl isen
Hulk-ı şeytan değil mi kibriyle şerr
Kibr ile rütbesinden indi melek
Meleği geçti meskenetle beşer

li-münşihî

Etme beyhûde sarf-ı kavî-i fasîh

Kılma bî-nef' olan kemâle heves
Levm-i tâvûsa bâis oldu cemâl
Tûtiyi nutku kıldı habs-i kafes

فَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ لَمْ تُقْفَ مَعَ مَا تُعْطِيهِ نَشْأَةُ هَذِهِ الْخَلِيفَةِ وَلَا وَقَفَتْ مَعَ مَا يَقْتَضِيهِ حَضْرَةُ الْحَقِّ مِنَ الْعِبَادَةِ الذَّاتِيَّةِ

[17a] Melâikenin vârid varta-i tevbîh ve itâb ve mazhar-ı takri' ve ihtisâb olduklarına beyân-ı esbâbdır. “Vukûf” bu makâmda “şuûr” ma'nâsına değildir, öyle olsa idi, ta'diyesi illî olur idi. Belki “sübût” ve “karar” ma'nâsınadır. Ya'nî melâike bu halîfenin neş'esi⁶¹² mertebesi i'tâ ettiği tenzîh ve kemâl-i lâyük ile kanâat etmeyip belki hadlerinden ziyâde ulüvv-i câha fâiz olmaya tâlib oldular. Ve isti'dâd-ı nâkîslarından zâid-i kemâli hâiz olmaya râgıb oldular. Ma'hâzâ mertebe-i insân-ı kâmilden âlî mansıb yokduğun ve mertebe-i câmia idiğın bilmediler. Zîrâ esmânın küllîsi, ismullah'dan müstemiddir. İnsân-ı kâmil ise bu isme mazhar olup, her kime meded-i âid olsa bundan âiddir. Ve ma'hâzâ bunlar Hazret-i Hak iktizâ edip ve şuûn-ı mahsûsalarına kazâ ve atâ ettiği ibâdât ile kâni' ve sâbit olmadılar. Ve ol mertebede olan hükme münkâd olup ol halde karar ve kesb-i sekîne-i vakâr kılmadılar.⁶¹³

فَأَنَّهُ مَا يَعْرِفُ أَحَدٌ مِنَ الْحَقِّ إِلَّا مَا يَعْنِيهِ ذَاتُهُ

Melâikenin muktezâ-yı Hazret-i Hak ile vâkîf ve sâbit olmadıklarına ta'lîl ve ol muktezâ-yı Hazret ki, ibâdet-i zâtiyyedir. Onunla kanâat kılmadıklarına sebîl ve delîldir. Zîrâ ma'rifetin ibâdet üzerine tekaddümü biz-zâttır. Görmez misin ki, abd sıfât-ı rabbinden birisin bilmez. Mâdem ki, ayn-ı sâbit-i ezelfisi onu i'tâ kılmaz. Pes her ibâdet miktâr-ı ilm ve ma'rifet kadarınca olur. Meselâ, insân-ı kâmilin zâtı⁶¹⁴ cemî'-i esmâ ve sıfâtın ma'rifetini i'tâ ettiği ecilden, ibâdet-i tâmmeye ile âbid-i Hak [17b] oldu. Meleğın zâtı dahi ne kadar i'tâ etti ise, ibâdeti ol kadar buldu. Pes bi'l-cümle noksân ve kemâl-i isti'dâd, sebab-i naks ve kemâl-i ma'rifet ve ibâdet-i ubbâd oldu. **Teznîb**⁶¹⁵; hâsıl-ı kelâm, hazret-i ilâhiyye⁶¹⁶ bir abd-i âbid ister ki, zâtına cemî' esmâ ile ibâdetin âid kıla. Pes ol zât ki, insândır, matlûb-i cemî' esmâ ve sıfât olduğı cihetten eazz-ı mevcûdâttır. Ammâ, rabbine cemî' esmâ ile âbid olduğı haysiyyetten evvel eşyâdır. Zîrâ ibâdet-i

⁶¹² Ya'nî neşe'e-i ahadiyyet cemîyyet ve kemâl ve ihâdadır.

⁶¹³ Hâsıl-ı kelâm huzûr-ı halifenin bunlara riâyeti edebinde kusûr edip لا يعصون الله ما أمرهم و ينعلون ما يؤمرون bunlara hilye-i hâl iken muktezâ-yı hikmet hafîye gösterdiler Allâhu a'lem.

⁶¹⁴ İnsân-ı kâmilin zâtı dediki gayr-ı zât-ı ezelfisi ve ebedîsidir.

⁶¹⁵ Bu teznîb şerh-i Kâşânî'de me'hûzdur.

⁶¹⁶ Hazret-i ilâhiyyeden murâd, “zât-ı insân-ı kâmil”dir.

zâtiyye cemî' esmâ ile olan ibâdetdir ki, ibâdet-i insân-ı kâmindir ki, câmi'-i cemî'-i mezâhirdir. Pes cemî'-i mezâhire âbid olan hacir ve medere belki cemî' cemâdât âbid olur.⁶¹⁷ Zîrâ her birinde ma'bûdun hakîkatin معه sırrın bulur. Ve nefsi ârif-i hak-bîn ve âlem-i hakka'l-yakîn kılar. İfşâ-i sırr-ı rubûbiyyet budur. اللهم عاقنا من سوء الأدب

وليس للملائكة جميعه آدم

Ya'nî halbuki, melâikenin a'yân-ı sâbitelerinde cemiyet-i esmâ yoktur. Belki Hak Teâlâ'ya bir ism-i hâss muayyen haysiyyetten ibâdet edip ol husûsiyyetin verâsına teaddî etmediler. Ve ilimleri yetişmediği esmânın tarîk-i ma'rifetine gitmediler. Ammâ Âdem Hakk'a cemî' esmâ cihetinden ibâdet etti. Ve râh-ı kemâl-i ma'rifete gitti ve bi'l-cümle melâike Hakk'ın esmâ-i mahsûsası ki, esmâ-yı sübûtiyye-yi teşbîhiyyedir, bilmediler. Ve Âdem'de olan cem'iyyet-i ahadiyyet-i kemâliyye-ye şühûd hâsıl etmeyip, riâyet-i edeb-i halîfede kusûr ettiler. Âhir, gışâve-i hased ve taassub-ı basar basîretlerin mestûr kılıp sebîl-i cerh ve ta'na ubûr kıldılar.

ولا وقفة مع الأسماء الالهية التي تخصها

[18a] Ya'nî dahi melâike kendilerine mahsûs olan esmâ-i ilâhiyye-i tenzihiyyet ile kâni' olup hadd-i muayyenlerinde durmadılar.

وسبحت الحق بها وقد سته

Ya'nî ol vukûf ve kanâatle tahkîk edip ve ol esmâ-i hâssa ile Hakk'ı tesbîh ve takdîs mertebesinde kaldılar.

وما علمت ان لله سبحانه اسماء ما وصل علمها بها

Ya'nî melâike bilmediler ki; Allah Teâlâ'nın ba'zı esmâ-i mahsûsası vardır ki, melâikenin ol esmâya ilmi vâsıl olmaz ve hakâika şühûdları kâmil olmaz. Esmâ-i mezbûre Hâlık ve Râzık ve Musavvir ve Semî' ve Basîr ve Mut'im ve bunların emsâli naîm u azâb ve mevt u hayât ve sekîm u şifâ gibi ki, âlem-i tabîat ve makâm-ı ecsâma mahsûs ola. Zîrâ melâike bu esmâdan bî-haberdir. Zîrâ bu esmâ ve sıfât mahsûsa-i beşerdir.

فما سبحته بها وكذا قد سته

Ya'nî, pes melâike Hakk'ı ol Hakk'a mahsûs olan esmâ-i mezkûre ile tesbîh ve takdîs etmediler. Eğer suâl gelirse ki; “esmâ-yı mezbûre hod esmâ-yı teşbîhiyyedir. Pes bunlardan takdîs ile ta'bîrin vechi nedir?” Cevâb verilir ki; murâd-ı musannif;

⁶¹⁷ Hayvân zikrolmadığı zuhûruna binâendir ki, ulviyyet ile sâbit olur.

“melâike Hakk’ı⁶¹⁸ esmâ-i mahsûsa-i tenzihiyelerine tahsîs ve hasr edip, zât-ı Hakk’ı inhisârdan tenzîh etmediler” demektir. Zîrâ Hakk’ın zât-ı muhîtin[i] ta’yîn ve tahsîs etmek Hakk’a isbât-ı nakîsadır. Hak, hod cemî’-i nakâisadan münezzehdir. Ol takdîrçe mâ-i nâfiye ve nefy-i tenzîh mahallinde vâkı’ olur. Ammâ müşâkeleye dahi haml olunmak câizdir.

فَغَلَبَتْ عَلَيْهَا مَا ذُكِرْنَا هَذَا لِحَالِ فَقَالَتْ مِنْ حَيْثُ النُّشَاةُ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يَفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ

Pes mezkûr olan tecâvüz [18b] ve adem-i vukûf ol melâike üzerine emr-i gâlib olup hâl iken melek-i râsiha mertebesin bulup onlara hâkim oldu. Pes ol neş’e-i hâssaları bunları tarîk-ı i’tirâza ve nizâ’a ilcâ edip âhir اتجعل فيها من يفتسد فيها ويسفك الدماء [Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? (Bakara 2/30)]ni’mesine âğaz-ı lâzım ve mütehattim oldu.

وَلَيْسَ إِلَّا النَّزَاعَ وَهُوَ عَيْنٌ مَا وَقَعَ مِنْهُمْ فَمَا قَالُوهُ فِي حَقِّ آدَمَ هُوَ عَيْنٌ مَا هُمْ فِيهِ مَعَ الْحَقِّ

Ya’nî ol ifsâd ve sefk-i dimâ’ ki Âdem’e nisbet ettiler. Emr-i Hakk’a mahz-ı muhâlefet ve nizâ’ idi. Ve ol nizâ’ Hakk’ın Âdem’i halife ettiğinde vâkı’ olan i’tirâzıdır. Pes melâikenin hakk-ı Âdem’de ettikleri mukâvele ki, mütezammın nakz ve muhâlefettir. Hak ile ettikleri mukâvele onun aynıdır. Ya’nî ayn-ı nakz ve muhâlefet-i emirdir. Zîrâ mu’cib-i fesâd ve sefk-i dimâ’ olan hod ekseriyâ nizâ’dır. pes sebab-i mu’cib bulunacak müsebbeb dahi bulunur. Bâ-husûs bî-şerîk ve bî-münâza’ ile münâzaa ve cerh-i Âdem ayn-ı sefk-i dem değil midir? Zîrâ mezbûr münâzaa Âdem’in adem-i halkını ve adem-i îcâdını talebdir. Bu hod ayn sefk-i dem’dir ve husûsan arzı’l- mü’min ke-demihî ma’nâ-yı mukarrerdir.

فَلَوْلَا أَنْ نَشَأْتَهُمْ تَعْطِي ذَلِكَ مَا قَالُوا فِي حَقِّ آدَمَ مَا قَالُوا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ

Pes imdi eğer bu nizâ’ı bunlara hicâb-ı neş’e-i mahsûsaları ve ilm-i vicdânîleri, ya’nî rabb-i hâkimleri olan ismin tekâzâsı i’tâ etmese hakk-ı Âdem’de olan mukâveleye cür’et etmezler idi. Ve bi’l-cümle bu ilmi bunlara كَلِّ إِنَاءٍ يَتْرُشِحُ بِمَا فِيهِ hükmünce isti’dâdları vardı. Şârih-i Kayserî (kuddise sirruh) eydür: “Bu kelâmda tenbîh vardır ki, mezkûr olan melâike-yi münâziîn [19a] melâike-yi ceberûtiyyeden belki melekûtiyyeden dahi olmaya, zîrâ bunlar galebe-i nûriyyet ile mertebe-i insân-ı kâmile ihâta ve şümûl-i icmâli hâsıl etmişlerdir. Egerçi yine hakikatine vâkıf değiller ise de belki münâziîn-i melâike melâike-yi arz ve cinn ve şeyâtîndir ki gâlib halleri zulûmât-ı

⁶¹⁸ Nitekim melâikeye mahsûs olan esmâ, esmâ-i tenzihiyye olduğu gibi. Zîrâ onlar âlem-i tabiaten hâriçlerdir. Teşbîh-i hod tenezzülât-ı tabiatte ve cismâniyette olur.

kurb-ı tabîat ve gasak-ı hicâb-ı cismâniyyet ile ihticâbdır. **إني جاعل في الأرض خليفه**
[Muhakkak ki ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım. (Bakara 2/30)] kavlinde dahi arz-ı tahsîs-i bi'z-zikr olunmuştur. Eğerçi insân-ı kâmil halife-i avâlim ise de, ta'n-ı mezbûr sâdir olmaz. İllâ mansıb-ı mezbûrun mu'rizinde olanlardan olur.⁶¹⁹ Ehl-i semâvât ise müdebbirât-ı âlem-i ulvîdir. Bi'z-zât eğerçi kasd-ı sâni ile bi'l-vâsita süfliyyât dahi teveccühleri olursa ve bi-haseb-i em'âni'n-nazar insânda olan kuvâ-yı müfside hep onlardır.”

Fakîr eydürün; Şeyh-i Ekber'in *Fütûhât*'ında yazdığı mübeşşire-i meşhûresinde mertebe-i melâikeden suâl edip, Hazret-i Rasûlullah (sallâllâhu aleyhi ve sellem) tafdîli melek ettiği gerçi bu ma'nâya delildir.⁶²⁰ Ammâ itlâk-ı kavli-i müfessirîn ve meşreb-i ehl-i tahkîk ve müteşerri'in hilâfına teşrî' ve tesbîl eder. Ve fakîr eydürün; tevcîh-i mezbûr ol vakt-i vech olaydı ki, bu mahalde nizâ'-yı melâike fi'l-hakîka kusur olaydı. Belki hâl-i mezbûr eğerçi zâhiren muhâlefet emridir. Ammâ bâtinen muktezâ-yı irâdete inkıyâd olduğu cihetten mahz-ı kemâldir. Zirâ her şey kendinin Rabbi olan ismin muktezâsı ile âmildir. Pes ityân-ı ma'siyyete fi nefsi'l-emr iz'ân ve itâat olunur.

Ve “arz”dan murâd, “arz-ı unsurî” olmak lâzım değildir, “arz-ı hakîkat” niçin olmaya! [19b] ve hilâfet-i kübrâda ceberûtîden ve melekûtîden niçin nizâ' sâdir olmaya? Kasd-ı izhâr-ı hikmet ve maslahat için. **Ma'lûm** ola ki, bu mukâvele ihtilâf-ı avâlim ile muhtelif olur. Pes eğer âlem-i misâlde olursa, mükâleme-i hissiyyeye müşâbehe olur ki, Hak Teâlâ tecelli-i misâli ile tecelli eder, ehl-i âhirete suver-i muhtelifle ile tecelli ettiği gibi. Nitekim hadîs-i tahavvülde mübeyyindir. Mükâleme-i Mûsâ dahi bu kabîlendendir. Ve eğer âlem-i ervâhda vâkı' olur ise kelâm-ı nefsi olur. Pes kelâm bir mertebede ayn-ı mütekellim olur. Ve bir mertebede mütekellim ile kâim-i ma'nâ olur. Ve âlem-i misâl de olsa hurûf-u misâliyyeden mürekkeb olur. Ve âlem-i hiss de olsa hurûf-ı hissiyyeden mürekkeb olur. Kādî Beyzâvî'nin sûre-i Tâhâ'da **ثَمَّ** **قُلُوا عَرَفُوا أَنفُسَهُمْ لَعَلُّمُوا وَلَوْ عَلِمُوا لِعَصَمُوا** dediği ma'nâ burdan münfehim olur. Teemmül!

قُلُوا عَرَفُوا أَنفُسَهُمْ لَعَلُّمُوا وَلَوْ عَلِمُوا لِعَصَمُوا

Ya'nî eğer melâike zevâtını ve hakâyıkını bileler idi, kemâlât ve nakâyıs-ı lâzimesin dahi bilip, nizâ' maa'l-Hak Teâlâ'nın kubhün anlarlar idi. Ve mertebe-i

⁶¹⁹ Ki melâike-yi arzıyyedir.

⁶²⁰ Zirâ ihtisâm ki *Hazret-i Kur'an*'da vâridir mele-i a'lâya isnâd olunmuştur ki, **از تختسون** buyrulmuştur. Hadîs-i şerîfde dahi vâridir. Bunlar bize delil-i kavîdir. Teveccüh oluna.

insân-ı kâmil bilmediklerini ve insânda mütehakkık olan esmâ ve sıfât ile tahkîk etmediklerini bilelerdi, Âdem’i cerh ve ta’yîb ve hilâfına adem-i ehliyyet ile tavsîf ve telkîb edip nefislerini tezkiye ve tahsîn etmek noksânından âsım ve sâlim olalar idi ammâ kendilerini bilmediler ve noksân-ı mezbûrdan ismet ve necât bulmadılar. **Kıt’a**

Her sînedeki zâhir ola “sırr-ı men aref”

Olur uyûb-ı gayr-ı nigâhına sırrı u keff

Aynını ayb-ı gayra nazardan hicâb eder.

Kalbin eden leâlî-i irfân için sadef

[20a]

ثم لم يقفوا مع التجريح حتى زاد وا في الدعوي بما هم عليه من التقديس والتسبيح

Ba’dehû melâike bu cehl-i cibillîlerinde ısrâr edip, belki unf ve istikbâr sebîline gidip ve mecerr ve cerh ve ta’n-ı Âdem ile iktifâ etmeyip, belki tezkiye-i nefsde ve fi’l-i tesbîh ve takdîsde da’vâ-i bî-ma’nâ ettiler. Ve eğer hakîkatlerin bilelerdi ve derece-i hakîkatten ayn-ı hakkıyla Hakk’ı görelerd, fi’l-hakîka müsebbih ve mukaddes-i lisân-ı mezâhir ile mezâhirede zâhir olan Hak idüğün bilirler idi, lâkin bilmediler ve şirk-i hafîye mübtelâ oldular.

وعند آدم من الاسماء الإلهية ما لم تكن الملا نكة عليها فما سبحت ربها بها ولا قدسته عنها تقديس عدم و
تسبيحه

Ya’nî Hazret-i Âdem katında esmâ-i ilâhiyyeden ba’zı isim vardır ki, melâike ol isme ârif değillerdir. Pes ol isim ile Rablerin[i] tesbîh etmezler. Ve nakâyısdan takdîs kılmazlar, Hazret-i Âdem’in cem’iyyeti ve mertebe-i külliyyeti ile tesbîh ve takdîsi gibi. Mahsallı bu ma’nâ-yı şerîfî şol âlemin ilmi muhît olur ki, Allah Teâlâ’nın **وَأَن مِّن شَيْءٍ**

أَلَا يَسْبِحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِن لَّا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُم [Herşey O’nu hamd ile tesbîh ederler. Ancak siz onların tesbîhlerini anlamazsınız. (İsrâ, 17/44)] kavlinin mütala’ını müşâhede edip, keyfiyyet-i tesbîh-i hissî ve misâlî ve ma’neviy-yi lisân-ı hâl ve isti’dâd ve ahyân ve emkine hasebi ile ma’lûmu olup, hattâ tesbih-i merâtib-i kemâl, tesbih-i merâtib-i noksân ile nazar-ı tevhîdinde ehaddi’l-mâl görünüp, emr-i Hakk’a zuhûr-i muhâlefet-i insân muktezâ-yı rahmet ve gufrân olduğu **لَوْ لَمْ تَذْهَبُوا لَذَهَبَتْ بِكُمْ وَخَلَقْتَ خَلْقًا يَذْهَبُونَ وَيَسْتَعْفِرُونَ** gibi fi’l-i zenb ve günâh **[20b]** fâiline sebep-i inkisâr-ı vâh olup, âhir bâis-i mağfîretullah olur. Ammâ

⁶²¹ Hikmet-i sâbıkada bu latîfe mezkûr olmuştur.

adem-i zenb ve pâ-r-sâlık ekseriyâ ucb u enâniyyeti müstevcîb olur ki, vücûh ile zenbden eşedd ve akbehdır. Zîrâ müeddâsı şîrk-i hafî olur. Zenb-i hod şîrkten eslâhtır. Kâle'n-Nebîyy (sallâllahu aleyhi ve sellem); لولم تذروا الخشيت عليكم اشد من الذنب الا وهو العجب العجب kavlinde “yed” inden murâd, “sıfat-ı cemâliyye ile celâliyyet”dir. Görmez misin ki, Kâbil ve Hâbil mazhar-ı sıfat-ı cemîl ve celîl olup muktezâ-yı sıfatını ta'tîl etmedi.

فوصف الحق سرحانه لنا ما جري لنقف عنده و نتعلم الادب مع الله سبحانه فلا تدعي ما نحن متحققون به
وحاؤون عليه بالتقييد

Ya'nî vaktâki melâikenin Hakk-ı edeb-i halîfeyi riâyette kusuru mine'l-kemâlât zâhir ve hüveydâ oldu ise, Hak Teâla lütfundan size Hakk-ı Âdem'de melâike ile olan mâ-cerâyı انها etti ki, mâ-cerâ-yı mezbûr ma'lûmumuz olup, indallâh rütbe-i ilmiyyemizden tecâvüz bulunmaya ve beyne yedullâh muktezâ-yı teeddübden hurûc câiz olmayıp, Hak muâmele درست بَيْنَ الخلق والحق olup tehâvün olunmaya. Pes bi-hasebi'l-isti'dâd kuyûd-ı mâhiyâtımız ile tahakkuk da'vâsın edip nefsimize izâfet etmeyevuz ki, müstelzim-i ucb u enâniyyet olmaya. Zîrâ nefsü'l-emr de cemî'-i kemâlât Hakk'ındır. Nihâyet-i mezâhiri olduğumuz hissiyyât ile bizde zâhir ve nümâyândır.

[21a]

فكيف ان تُتلق في الدعوة فنعمَ بها ما ليس بحال ولا نحن منه علي علم فنفتضح

İbâret-i “fe-keyfe” teb'îd-i hâl için olur. Ya'nî bu kande kaldı ki, da'vâsı arîz edevuz. Ve mefsimizi hâvî olduğu hâle ve şâmil olmadığı ilim ve kemâle hâiz olmak da'vâsına mansûb edip, melâike gibi indallâh ve ibâdihi'l-ârifin müftezah ve mahcûb olavuz.

فهذا التعريف الإلهي مما ألدب الحق به عباده الادباء الامناء الخلفاء

Ya'nî pes bu ta'rîf-i ilâhî Allah Teâlâ'nın edîb ve emîn olan halîfelerini ve kullarını ki, Hak ile ve halk ile bi-hasebi'l-merâtib muâmelelerdir. Ve emânetullâhı bi'l-isti'dâd hâmillerdir. Bunun sebebi ile te'dîb ettiği eşyâdandır. Ya'nî kıssa ettiği hikmet ve mukâveleden gâyet garz-ı kulların bir ma'rifet ile terbiyet ve te'dîb ve tekmîldir.

ثم رجع الي الحكمة فنقول اعلم ان الامور الكلية وان لم يكن لها وجود في عينها فهي م عقولة معلومة بلا شك في الذهن فهي باطنة لا تزال عن الوجود العيني ولها الحكم والاثر في كل ماله وجود عيني بل هو عينها لا غيرها اعني اعيان الموجودات العينية

Ya'nî lisân-ı Hak min-ba'di hikâyet-i melâikeden rücû' edip. Hikmet-i ilâhiyye eflâkına urûc eder. Pes deriz ki, ilm-i tahkîki bunu ifâde eder ki, umûr-i külliye ki,

a'yân-ı sâbite ile muanvenlerdir. Bunlar vücûd-i hâricî libâsından âriflerdir.⁶²² Vücûd-i zihnî ve sübût-i ilmî âleminde mahcûb ve mütevârîlerdir, min-vech-i zıllî'l-vücûd ve min vech-i asliy-yi's-sübûtlardır. Ve bi'l-cümle zihn-i âlîde bilâ-şekk ma'lûmât-ı ma'neviyye-i ilâhiyyelerdir ki, mevcûdât-ı ayniyyeden taallukâtın kesmezler. Kavle [21b]

ولها الحكم

Ya'nî bu umûr-ı külliyye ki, taayyün-i hâricîden hisse ve emr almamışlardır. وما شمت رايحة الوجود nefyinin perdesin henüz nefha-i nesîm-i isbât ile ref' kılmamışlardır. Ammâ a'yân-ı hâriciyye ki, bunlara avâriz gibi düşmüştür. Girü bi-hasebi'l-hâric bunların asâr ve ahkâmına ma'rûzât ve mecâli vâkı' olmuşlardır. Gerek bi-hasebi'l-vücûd, gerek bi-hasebi'l-kelimât ammâ bi-hasebi'l-vücûd olduğu zîrâ a'yân-ı kevnîyye ma'lûlât-ı esmâdır. İsm-i hod zât maa's-sıfât-ı ma'nâdır. Pes a'yân-ı kevnîyye bi-hasebi't-tekessür sıfât ile hâsıl olur. Ol sıfât-ı hod girü ayn-ı umûr-ı külliyye-i ma'neviyyedir. Bu ecildendir ki, hukemâ "ilm-i vâcib-i Teâlâ fî'lîdir" derler. Ya'nî "ilm-i illet fâiliyyedir, ma'lûmât ma'lûlâttır" derler. Ammâ nazar-ı ârifde ilel ve ma'lûlât merâtib-i Hak'tır ki, fi'l-hakîka vâhiddir. Pes bu umûr-ı külliyye tabâyî'i hâriciyyeye ki, kendilere avârizdir. Hayy ve Mürîd ve Âlim ve Kâdir gibi Hâkim vâk'ı olmuşlardır.

قوله بل هو عينها

Ve leha'l-hükm-ü ve'l-eseri kavlınden idrâbdır. Ya'nî ol vücûd-ı aynî sâhibi olan a'yân-ı hâriciyye bu umûr-ı ma'külenin aynıdır. Zîrâ hakikat-i vâhide ki, hakikatü'l-hakâyıktır, Zât-ı İlâhiyye'dir. Merâtib-i mükessirede tecelliyyât hasebi ile mütekessire olur. Muğâyeret bi-haseb-i i'tibârî'l-merâtibdir. Pes bu merâtibden ba'zı hakâyık-ı cevheriyye metbûa ve ba'zı hakâyık-ı arzıyye tâbia i'tibâr olunur. Ve bu a'yân-ı hâriciyye teaddüd-i temeyyüz ve tekessür-i i'tibârî ile ki, a'râz-ı şettâ'dan mürekkeb olur. Libâs-ı arziyyetten çıkıp sûret-i cevheriyye giymiştir. Nitekim evâhir-i fass-ı Şuaybî'de beyân eder ki, meselâ hayvân ki, cism-i hassâs-ı müteharrike [22a] bi'l-irâdedir ve cism-i tûl ve arz ve umk sâhibidir. Ve hayvân bir zâttır ki, bunları câmi'dir. Ammâ hayvâna kaçan avâriz-ı uhrâ'l-hak etsen, meselâ nutk ve suheyl gibi insân ve fers ile müsemâm olur. Pes zât-ı vâhide, suver-i mütekessire ve sıfât-ı

⁶²² A'yân-ı hâriciye-i asl i'tibâr etsen a'yân-ı sâbite zıll mesâbesinde olur. Ammâ a'yân-ı sâbiteyi asl i'tibâr etsen a'yân-ı hâriciye zıll olur. Hikmet-i işrâkiyyede bu iki i'tibâr vardır.

müteaddide ile cevâhir-i mütekessire olur. Ve bi'l-cümle cemâsının aslı Zât-ı İlâhiyye'dir ki, sıfâtı ayn-ı zâtîdir. Vallâhu a'lem

ولم تزل عن كونها معقولة في نفسها

Ya'nî bu a'yân-ı sâbite eğerçi a'yân-ı hâriciyyenin aynı ise de lâkin butûn ve hafâ sıfât-ı zâtîyyesi olmakla ma'kûliyyetten aslâ zâil olmazlar

فهي الظاهرة من حيث اعيان الموجودات كما هي الباطنة من حيث معقولتها

Ya'nî pes bu a'yân-ı sâbitenin iki haysiyyeti oldu. A'yân-ı mevcûdenin ki, kendinin mezâhir-i ahkâmıdır. Aynı i'tibâr olunduğu haysiyyet ile zâhir i'tibâr olunur. Ammâ hadd-i zâtında butûn ve hafâ emr-i zâtîyyesi olduğu haseb ile bâtn i'tibâr olunur.

فاستناد كل موجود عيني لهذه الأمور الكلية التي لا يمكن رفعها عن العقل

Ya'nî vaktâki mevcûdât-ı ayniyye sıfât-ı külliye ile müteayyin ve mütekarrir oldu ise pes mevcûdât-ı zât olmasında ve ilmen ilmen ve ehyen ehyen olmasında mezbûr-i umûr-i külliyyeye istisnâdları sâbittir. Öyle umûr-ı külliye ki, külliyyetten ve ma'kûliyyetten zevâli ihtimâl değildir.

ولا يمكن وجودها في العين وجوداً يزول به عن ان تكون معقولة

Ve dahi hakâyık-ı mezbûrenin külliyyeti haysiyyet ve a'yânda vücûdu ve teşahhusu mümkün değildir. Ya'nî bir vücûd ile ki, ol vücûd sebebi ile ma'kûliyyetten zâil ola. Hâsıl-ı kelâm, külliyyât-ı mezbûre eğerçi her mevcûd-i aynîde ayndır. [22b] Ammâ ol ayniyyet, hakâyık-ı mümtâzesi itibâriyledir, külliyyeti i'tibâriyle değildir.⁶²³ Zîrâ külliyyeti i'tibâriyle ma'kûl-i mahzdır. Vücûd-i hâricî ile aslâ münâsebeti yoktur. Ve illâ vahdet-i vücûd Hakk'a halel gelir. العياز بالله تع

وسواء كان ذلك الوجود العيني مؤقتاً او غير مؤقت نسبة الموقت وغير الموقت الي هذا الامر الكلي المعقول نسبة واحدة

Ya'nî gerek ol vücûd-i aynî zaman-ı mukterin olsun mahlûkat gibi meselâ, gerek zaman-ı mukterin olmasın mübdaât gibi meselâ. Ol mübdaât dahi gerek ruhânî olsun ukûl gibi, gerek cirmânî olsun eflâk⁶²⁴ gibi. Bu cümlenin mukterîn bi'z-zamân olup ve gayr-ı mukterîn bi'z-zaman olmasının asla tefâvütü yoktur. Mezbûr-i umûr-i külliyyeye istinâddan ihrâc etmez nisbetleri nisbet-i vâhidedir. Ve istinâd-ı vâhiddir.

⁶²³ Ma'nâsındır. لما يزد علي ذلك الموجود ولما يمتاز عنه

⁶²⁴ Eflâk ve cirm itlâk olunur ecrâm-ı ulvî derler, ammâ eflâkdan aşağıda olan mürekkebâtta cism itlâk olundu ki mürekkebât-ı anâsırdır.

غير أنّ هذا الامر الكلي يرجع اليه حكمٌ واحد بحسب ما يطلبُ حَقَائِقُ تلك الموجودات العينية

İllâ bu kadar var ki, mezbûr-ı umûr-i külliyyenin mevcûdât-ı ayniyyeye irtibâtı semeresi ile ol mevcûdât-ı ayniyyeye vârid olan ahkâm ve âsâra merci' ve meâb olur. Ol mevcûdât-ı ayniyyenin hakîkatleri taleb ettiği haseb üzere.

كنسبة العلم الي العالم ونسبة الحياة الي الحي

Ya'nî meselâ ilim ki, emr-i ma'kûl-i küllîdir. Âlemde olan hükm-i ilm ona râci'dir. Zîrâ âlem-i mevcûdun hakîkatı hükm-i ilim ile ittisâfı taleb ve tekâzâ eder. Ve hayy-i mevcûdun dahi hakîkatı hükm-i hayât ile men'ût olmak ister.

فاحياة حقيقة معقولة والعلم حقيقة معقولة متميزة عن الحياة كما أنّ الحيوّة متميزة عن العلم

Pes hayat ve ilim ki, hakîkat-i ma'külelerdir. İkisi dahi birbirinden [23a] bi-hasebi't-taakkul mütemeyyizlerdir.

ثمّ نقول في الحقّ تعالي أنّ له علمًا وحيوة فهو الحيّ العالم ونقول في الملك أنّ له علمًا وحيوة فهو الحيّ العالم

Ba'dehû Hak'ta ilim ve hayât isbât edip Hayy ve Âlim'dir deyû hükmeder. Ve mezbûr-i ilim ve hayât sıfatları ki hakîkatte ma'külelerdir. Mevsûf-ı behemâlerine Hayy ve Âlim diye hükmederler. Kezâlik melek için ilim ve hayât isbât edip hayy ve âlimdir diye hükmederler, ikisi de dahi hâkim-i ilim ve hayâtıdır.

وكذلك نقول في الملك إنّ له حيوة وعلمًا

Ya'nî melek gibi, insânda dahi hayât ve ilim isbât ederiz. Ve ol sıfateyn-i ma'kületeyni muktezâ-yı hakkınca hâkim kılarız.

فهو الحيّ العالم

Ya'nî insân hayy ve âlimdir deriz.

وحقيقة العلم واحدة

Ya'nî bu mevsûfât-ı sülûse ki; Hak, melek ve insândır. Her birinde hakîkat-i ilm-i vâhîde ve nisbet-i câmiasına müttehidedir.

وكذلك حقيقة الحياة في الكلّ واحدة ونسبتها الي العالم والحيّ نسبة واحدة

Ya'nî hakîkatte ilim vâhid olduğu gibi, hakîkatte hayavât ve dahi âlimin ve hayyın efrâdında ki, Hak ve melek ve insândır, hakîkatte vâhidedir. Ve nisbeti nisbet-i münferidedir.

ونقول في كلّ من علم الحقّ أنّه قديم

Ve maa-zâlik “ilm-i Hak'ın cemî'sinde ve hayâtında ve sâir sıfat-ı hakîkiyyesinde kadîmdir.” diye hükmederiz. Ya'nî “adem-i zamânî ile mesbûk

değildir.” deriz. Ve dahi “sıfatı zâtının aynıdır ve cemî’ sıfatı biri birinin mertebe-i ahadiyyette aynıdır.” deriz.

ونقول في علم الأنسان انه محدث

Ve dahi “ilim insânda hudûs-i zamânî ile hâdistir.” diye hükmederiz. Ve ilmi vesâir sıfatı zâtiyyenin gayrıdır. Ve cemî’ sıfatı biri birinin gayrıdır deriz. [23b] Zîrâ bu mertebe vâhidiyyet ve kesret mertebesidir. A’yân biri birinden bunda mümtâz olurlar. Ba’dehû ma’lûm ola ki, hükmi mezbûr küllî değildir, belki eksere mebnîdir ki, insânın rûhu ile cisminin ahadiyyet-i cemî’-i mertebesinde hâsıl olan ulûmudur. Ve illâ Şeyh Sadreddîn Konevî’nin ba’zı resâilindeki, “ervâh-ı külliyye-yi kümmelîn vücûdlarında akl-ı evvele mukârîndir” demiştir. Bu külliyyeti nakz eder. Zîrâ ol halde hâsıl olan ulûm, ulûm-i kadîmedir. Ekall mertebesi ki, nefesine şuûrudur, kıdemi mukarrerdir.

فاتنر ما أحدثته الإضافة

Ya’nî nazar ile gör ki izâfet ne ihdâs etti, ya’nî umûr-i külliyyenin Hakk-ı kadîme izâfeti kadîm iktizâ edip ve insân-ı hâdise izâfeti hudûs îcâb etti.⁶²⁵ Zîrâ mefhûm-i küllî min haysü hüve hüve bir kayıt ile mukayyed olmaz. Reng-i taalluktan hâlî olduğu için ammâ bir muayyen-i hâriciyye izâfet etsen, ol muayyenin hükmü ile mahkûm ve rengi ile mütelevvin olur. Burada musannifin meleğe taarruz etmediği, zîrâ sıfât-ı melekî hudûs ve kıdemine mutlakâ hükmi sahîh olmaz.⁶²⁶ Zîrâ ba’zı melâike akl-ı evvel gibi, meselâ devâm-ı Hak ile dâimâttır. Kezâlik sıfâtı dahi öyledir. Fakîr eydürün, bu emri eğerçi biz’zât⁶²⁷ izâfet-i mezbûre-i fi’l-hakîka merâtib-i tenezzülâtiyye iktizâ etmiştir. Zîrâ merâtib-i tenezzüliyye kesret ve teaddüd iktizâ edip, kesret dahi nisbet îcâb kılıp, pes tadrîc ile avâlim-i niseb ve i’tibârât ve şehristân-ı mecâz ve isti’dâd-ı zînet-i hakîkat bulmuştur.

وانظر الي هذا الإرتباط بين المعقولات والموجودات العين

Dahi nazar eyle! [24a] Ma’kûlât-i külliyye ile mevcûdât-ı ayniyye ortasında olan irtibât ki, tarden ve aksen ne haysiyyet ile tahakkuk etmiştir.

فكما حكم العلم علي من قام به ان يقال فيه

⁶²⁵ Cümleden Sadreddîn’in nazar-ı tavsîh ile olan mükâtebesinde dahi bu ma’nâyı zikretmiştir. Ya’nî hudûs -i nefis ki âmmе onda ittifâk etmiştir. Ervâh-ı umûm-ı âdemiyyâna nisbettir Ammâ ervâh-ı kümmelîn kadîmedir. Ve kable hudûsi’l beden sûret-i cismiyyelerinin cem’ine illet olup, bunların tertîb ederler. Hattâ Sadreddîn bu ma’nâyı Şeyh -i Ekber’den hikâye edip ve onların nefis-i şerîflerine nisbet eder. Vallâhu a’lem ve ahkem.

⁶²⁶ Ya’nî Hakk’a ve insâna sahîh olan hüküm gibi

⁶²⁷ İzâfet ihdâs etti.

Pes nitekim ilim kimin ile kâim olursa ona “âlim” diye hükmetmeyi iktizâ ettiyse.

عالم حكم الموصوف به علي العلم بأنه حادث في حق الحادث

Kezâlik ilim ile mevsûf olan mevcûd-i aynî dahi hâdus olan ilim hakkında hâdus diye hükmetti, insân ile ilm-i insân gibi meselâ.

قديم في حق القديم

Ve kadîm olan ilmin hakkında kadîm diye hükmetti, Hak ile ilm-i Hak gibi, meselâ.

فصار كل واحد محكوما به محكوما عليه

Ya'nî pes ma'kûlât-i külliyyeden ve mevcûdât-ı ayniyyeden her biri bir cihetten mahkûmun-bih ve bir cihetten mahkûmun-aleyh oldu. Pes ilm-i Hak kadîmdir, diye hükmeylesek kadîm mahkûm-bih olur, mevcûd-i aynî olmaz. Lâkin kîdem ile hükme sebep mevcûd-i aynî olur ki, Hak'tır. Pes, ma'nâ-yı mezbûr ile mahkûmun-bih olur. Ammâ ma'nâ-yı meşhûr ile olmaz.

و معلوم أن هذه الامور الكلية وأن كانت معقولة

Ve dahi ma'lûmdur ki, mezbûr-i umûr-i külliyye eğerçi külliyyeti haysiyyetinden ma'kûl ise.

فانها معدومة العين

Tahkîk ol bi-hasebi'l-hâric ma'dûmetü'l-ayndır. Ya'nî mefhûmen ma'kûl, zâten ma'dûmdur.

موجودة الحكم

A'yân-ı mevcûde üzere hükmü cârî ve mevcûddur.

كما هي محكوم عليها اذا نسبت إلى الموجود العين

Nitekim ol umûr-i külliyye kîdem ile hudûs ile mahkûmun-aleyh olurlar. Kaçan, mevcûd-i ayniyye nisbet olunsalar.

فتقبل الحكم في العين الموجودة

Ya'nî ol umûr-i külliyye a'yân üzerine kâbil-i hükm olur. A'yân-ı mevcûde ile mütehakkık olduğu halde. [24b]

ولا تقبل التفصيل ولا التجزي

Ve lâkin ol umûr-i külliyye kâbil-i tafsîl ve tecezzî olmaz. A'yân-ı mezbûrenin teaddi ve tekessürü hasebi ile.

فان ذلك محال عليها

Zîrâ ol tafsîl ve tecezzî umûr-i külliyye üzerine hadd-i zâtında muhâldir.

فإنها بذاتها في كل موصوف

Zîrâ ol umûr-i külliyye her mevsûf-i bihâda nefsi-i zâtı ve külliyyeti ile mütehakkıktır, tafsîl ve tecezzî ile mütehakkık değildir. Ya'nî tahakkuku mevsûfuna tâbi' değildir, bi'z-zâttır. Öz zâtında hod kâbil-i tecezzî değildir. Zîrâ ol umûr-i külliyyeden her mevcûd-i aynîde mevcûd olan hissedir, cüz değildir. Hisse ise tamâmından ibârettir. Avâırız-ı müteşahhısa ile müktefine olduğu halde.

كالإنسانية في كل شخص شخص من هذا النوع الخاص لم تتفصل ولم يبعد بتعدد الأشخاص

Meselâ nev'i insân gibi ki, külliyyeti sebebi ile efrâdı meyânında mütehakkık olur.⁶²⁸ Ve her birine ale'l-infirâd ihtisâs ve izâfeti vardır. Lâkin hadd-i zâtında munfasıl ve mütecezzî olup, teaddüd ve eşhâs ile müteaddid ve mütebâ'iz olmaz. Belki bi-külletihâ ve zâtiha her birine izâfeti ve ittisâli vardır. Ve bunlara nisbeti, şem'in merâyâyâya nisbeti gibidir⁶²⁹ ki, cümleye dâhil ve cümleden hâricdir. Hadd-i zâtında müstakil, ammâ izâfet ile müteaddid ve mütabâ'iz olur.

ولا بَرَحَتْ مَعْقُولَةٌ

Ya'nî umur-i külliyye vücûd-ı aklîden vücûd-ı aynîyye zâil olmaz ve tecâvüz etmez ve mevcûdât-ı ayniyyenin tekessürü ile mütekessir olmaz. Musannifin (radıyallahu anh) “emr-i küllî tafsîl ve tecezzî kabûl etmez” dediği işârettir ki, hakikatü'l-hakâyık olan Zât-ı İlâhiyye'de cemî'-i a'yân mevcûda zâhirdir. Ve ol a'yân-ı mütekessirenin teaddüdünden ve tekessüründen müteaddid ve mütekessir değildir. [25a] Vahdet-i zâtiyyesine arûz-ı kesret-i mezâhir muzırr olmaz.

وإذا كان الأرتباط بين من له وجود عيني وبين من ليس له وجود و عيني قد ثبت

Vaktâki vücûd-i aynî olan mevcûdât-ı ayniyye ile vücûd-ı ayniyyesi olmayan umûr-i külliyye ortasında irtibâtı sâbit oldu ise.

وهي نسب عدتة فارتباط الموجودات بعضها ببعض اقرب ان يعقل

Hâlâ ki, ol umûr-i külliyye nisbet-i ademiyye iken, pes imdi mevcûdâtın ba'zının ba'zı mâ-beyninde irtibât sâbit olmak bi-tarîkı'l-evveliyyedir. Ve akla akrebdir.

لأنه علي كل حال بينها جامع يعنيز

Zîrâ behr-i hâl mevcûdât ortasında câmi' mu'temed-i aleyh mevcûddur.

⁶²⁸ Emr-i küllînin a'yân-ı hâricde vücûdu sem'in mürâyâda tecellîsi gibidir. Pes bu ma'nânın iz'ânı, şühûd-i kâmile mebnîdir. Va'l-lâhu a'lem

⁶²⁹ Ya'nî külliyyeti ve zâtı ile yoksa onlara nisbeti sebebi ile değil demektir

وهو الوجود العيني

Ol câmi' olan şey' vücûd-ı gınâdır.

واما هناك فما تمّ جامع يعتديه

Ammâ umûr-i külliyye ortasında i'timâd olunmağa sâlih bir câmi'-i akli mu'temed-bih yoktur.

وقد وجد الأرتباط بعدم الجامع فبا لجامع اقوي واحقّ منه

Pes imdi adem-i câmi' ile irtibât bulunacak vücûd-i câmia ile irtibât bulunmak ekvâ ve bi-tarîkı'l-evlâ olur. Fakîr eydürün, bu makâma i'tirâz mümkün değildir, ehl-i işrâk kavlince. Zîrâ onlar umûr-i külliyye için âlem-i misâlde vücûd isbât edip onlara zayâzı-ı muallakadırlar ki, rabb-i nev' dedikleri eşyâdır. Ol takdirçe merâtib-i vücûdiyyeden hattî olur. Ve vücûd-ı mutlak buna râbıt kılınır, Allâhu a'lem

ولا شكّ أنّ المحدث قد ثبت حدوثه وافتقاره الي محدثٍ احدثه لامكانه لنفسه فوجوده من غيره الذي هو المحدث

Vaktâki Şeyh(Kuddise sirruh) Hak ile âlem ortasında râbıt-ı neks [25b] zikrinden fâriğ olduysa geri maksûda şürû' edip dedi ve: “Şekk yoktur ki, hudûs-i zâtî ve hudûs-i zamânî ile hâdis olunan tahakkukan hudûsu ve muhdesine iftikârı sâbittir. Ve mevcûduna muhtâctır zîrâ mümkündür.” Ve mümkünün hadd-i zâtında vücûd ile ademe nisbeti mütesâvidir. Ol takdîrçe bir muhdes gayrın îcâdına ve fi'line muhtâcdır. Zîrâ muraccâh bulunmayıp kendiden türerse teraccuh bilâ-müreccih lâzım gelir. Ol hod bâtıdır. Zîrâ eğerçi mezhebimizde⁶³⁰ tercîh bilâ-müreccih câizdir. Ammâ teraccüh bilâ-müreccih ki tekellûf-ü bâyiddir, bâtıdır. Bu bahsin mahall-i tahkîki mutavvelâttır.

فهو مرتبّ به

Ya'nî ol muhdes feth-i dâl ile, muhdisine kesr-i dâl ile mürtebittir.

ارتباط افتقار

İhtiyâc-ı irtibâtı ile muhtâc ve iftikâr istinâdı ile müsteniddir. Bu irtibât ihtiyâcıdır ki, mûcid-i muhdisden ifâza-yı vücûdu muktezâ olmuştur. Pes bu ifâza-i mümkineden vâcibde eser vâkı' olmuştur.⁶³¹

ولما بدان يكون المستند اليه واجب الوجود لذاته

Dahi lâzım oldu ki, muhdesin istinâd eylediği âhirü'l-emr vâcibu'l-vücûd ola def'i teselsül için.

غنياً في وجوده بنفسه عن غيره غير منقصر اليه

⁶³⁰ Murâd mezheb-i Eşârîde gaflet oluna

⁶³¹ Ya'nî müessir fi'l-hakkiyyet vâcib iken bu makâmda müessir mümkün oldu ki iftikâr-ı te'sîr icâb etti.

Ganî olduğu halde gayrdan nefsindeki vücûdunda ve gayrıya muhtâc olmadığı halde zîrâ eğer gayra muhtâc olup, nefsinde müstağni ani'l-âlem olmazsa mümkün olur, vâcib olmaz.

وهو

Ya'nî ol vâcibu'l-vücûd ki, mümkünât ona müstenîdlerdir. Ve ol vâcib bi-kemâle müstenîddir.⁶³²⁶³³

وهو الذي اعطي الوجود بذاته لهذا الحادث

Ya'nî şol hudûsu ve iftikârı sâbit olan muhdesât-ı mümkünâta i'tâ-i vücûd eden [26a] bi-zâta lâ bi-vâsita oldur ki, ahadiyyet-i cem'iyete esmâiyye ile cemî'-i hakâyıkta sârîdir.

فانتسب إليه

Pes bu hâdis ol vâcibu'l-vücûda kabûl-i vücûdu ondan etmekte müntesîb oldu.

ولما اقتضاه لذاته آ

Ve halbuki vaktâki, vâcib-i hâdisi li-zâta iktizâ etti ise, ya'nî zât-ı mütecelliyeye-i sâriyyesinin onda tecellâsı ecli için iktizâ etti ise.

كان واجبا به

Ol muhdes illetin vücûbi sebebi ile vâcib oldu, pes illet-i vâcib ma'lûlüne i'tâ ettiği gibi vücûb-i vücûd dahi i'tâ edip, mümkün-i vâcib bi'l-gayr oldu. Pes vücûd ve vücûb ikisi dahi eser-i vâcib oldu. Pes vâcib ile mümkünin her birisinin âhirde hükmü sâbit oldu. Nitekim umûr-i külliyye ile a'yân-ı hâriciyyeden her birinin âhirde hükmü sâbit olmuştu. Vaktâki Şeyh (radıyâllâhu anh) vâcib ve mümkün meyânında olan irtibâtın beyânından fâriğ olduysa hâlâ eser ile müessir ve illet ile ma'lûl meyânında olan irtibât-ı ma'lûlün illeti sûretinde olmasın iktizâ ettiğini beyâna şürû' edip buyurdu.

ولما كن استناده الي من ظهر عنه لذاته اقتضي ذلك ان يكون علي صورته

Ya'nî vaktâki hudûs ma'lûlün kendiyi zâtından izhâr eden illetine istinâdı li-zâtihi olduysa bu istinâd iktizâ etti ki, ol illetten zâhir olan hâdus, ol illetin sûreti ve sıfatı üzere ola.

فيما ينسب اليه من كل شيء من اسم وصفة

⁶³² Vâcib-i kemâle vücûdu vâcib-i bi'z-zât ûlâtır.

⁶³³ Evvelki müstenid kesr-i nûn ile ism-i fâildir ve sâni fetha ile ism-i mef'ûldür.

Ya'nî ol illetin sûreti ve sıfatı üzere olması, ol illet-i vâcibe nisbet olunan cemî'-i kemâlât-ı [26b] ismiyye ve vasfiyye ile muttasıf ola demektir, bi'l-kuvve ve bi'l-fiil.

مَا عَدَا الْوَجُوبَ الذَّاتِيَّ

Vücûb-i zâtıyyeden mâadâ fakîr eydürün, ihvân-ı safâ sahibinin kelâmı bu makâma münâsıpdır ki, demiştir;

الْمَعْلُومُ صُورَةُ الْعِلَّةِ وَالْعِلَّةُ بَاطِنُهُ لِأَنَّهُ مُمْكِنٌ فَلَيْسَ لَهُ إِلَّا قَبُولُ الْوُجُودِ فَالظَّاهِرُ فِي مَنْظَرِهِ مَا بَيْتُهُ الْمَعْلُومُ كَمَا
لَاتِ الْعِلَّةُ عَلَيَّ قَدْرَ قَابِلِيَّتِهِ وَإِنْ ظَنَّ الْمَحْجُوبُ أَنَّهَا لِلْمَعْلُومِ فَكَانَ الْمَعْلُومُ هِيَ الْمَرَأَةُ وَلَيْسَ لِلْمَرَأَةِ إِلَّا حِكَايَةُ
صُورَةِ الْمَحَاذِي أَنْتَهِيَ

Pes, ma'lûl illetine bi-hasebi'z-zât ve'l-hakîkat mübâyin olmayıp, belki mertebeten muğâyir olıcak illete sûretinde olmak îcâb eder. Zîrâ mertebe-i gaybde illet, mertebe-i şehâdette sûret olur. Pes ma'lûm oldu ki, ma'lûl illetin sûreti ve şuûnundan bir şe'ni ve vücûhundan bir vechidir. Muhasal-ı ma'lûl hadd-i zâtında i'tibârı mahzdır. İllete izâfeti ile mevcûd müstakıll-i i'tibâr olunsa ma'dûm-i mahzdır. Vallâhu a'lem

فَإِنَّ ذَلِكَ لَا يَصِحُّ لِلْحَارِثِ

Zîrâ vücûb-i zâtî hâdis için sahîh olmaz. Onun için hâdis nisbet olunur.

وَإِنْ كَانَ وَاجِبَ الْوُجُودِ

Eğerçi hâdis dahi vâcibu'l-vücûd ise ma'nâ-yı eammî üzere.

وَلَكِنْ وَجُوهُ بِهِ بغيره لَا بِنَفْسِهِ

Ammâ vücûbu hâdisin biz'zât değildir. Belki bi'l-gayrıdır. Ya'nî mevcûdunun îcâbı sebebiyle vâcib omuştur. Yoksa nefsinde vücûbu yoktur. Zîrâ mümkündür. Eğer vücûb-i zâtîsi olsa mümkün-i vâcibe münkalib olmak lâzım gelir idi. Ba'dehû Şeyh (kuddise sirruhu'l-azîz) mümkün-i hâdisin sûret-i vâcibde olduğundan fâriğ [27a] olduysa buna müteferri' oluna. Şürû' etti ki, Hakk'ın kendiyi bilmekte bize havâdis-i mümkineye nazara havâle etmesidir ki, âsardan müessire istidlâl oluna.

ثُمَّ لَتَعْلَمَنَّ أَنَّهُ لَمَّا كَانَ الْأَمْرُ عَلَيَّ مَا قَلْنَا مِنْ ظُهُورِهِ بِصُورَتِهِ أَحَالْنَا فِي الْعِلْمِ بِهِ عَلَيَّ النَّظَرَ فِي الْحَارِثِ

Ba'dehû ma'lûm olsun ki; vaktâki hâl biz dediğimiz üzere olup, hâdis sûret-i Hakk'ta zuhûr etti ise, Hak Sübhânehû ve Teâlâ zâtının ma'rifetin sıfatını bilmeye havâle edip ve havâdis nazar etmeye taalluk etti.

وَذَكَرَ أَنَّهُ ارْأَا آيَاتِهِ فِيهِ

Ve dahi âyetini bize hâdiste gösterdiğini zikretti nitekim سَتَرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ [Varlığımızın delillerini, (kainattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi

nefislerinde onlara göstereceğiz . (Fussilet 41/53)] dedi⁶³⁴. Tâ ki ol âyet sebebiyle, âsardan müessire istidlâl edip, zât-ı Hakk'a ilim hâsıl edevuz.

فاستد لنا بنا عليه تعالي

Pes kendi zevât-ı hâdisemiz ile Allâh Teâlâ'nın vücûduna istidlâl edin.

فما وصفناه تع بوصف الاكنا نحن ذلك الوصف

Pes biz Allah Teâlâ'yı bir vasf ile sıfatlamadık ve bilmedik, illâ biz ol vasf ile muttasıf olduk, ya ol vasfin aynı olduk. Zîrâ her mevcûd-ı mecmû' a'râzdan⁶³⁵ ibârettir ki, ayn-ı vâhide cem' olmuştur. Sâbıkân beyân olunduğu üzere.

الا الوجوب الذاتي الخاص

Ya'nî vücûb-i zâtî bi-ma'nâ'l-hâsdan gayrı Hakk'ın her vasfı ile muttasıf olduk, ya aynı olduk. Zîrâ ma'nâ-yı âmmî ile hâdis dahi muttasıfdır.

فلما علمناه بنا ومنا

Pes vaktâki biz dahi Hakk'ı bizim sebebimiz ile ve bizim münşeâtımız ile bileydik.⁶³⁶

نسبنا اليه تعالي كل ما نسبناه الينا

Ya'nî biz Hakk'a nisbet eyledik. Her nefesimize [27b] nisbet ettiğimiz evsâf-ı kemâliyye⁶³⁷ ammâ nakâyısı nisbet etmedik. Meğer Hak Teâlâ, kendi nefesine nisbet etmiş ola ve izn-i şer'î vârid olmuş ola, maraz gibi ve garaz gibi ve istihzâ ve sihiyye gibi meselâ.

وبذلك وردت الاخبارات الالهية علي السنة التراجم الينا

Ya'nî biz her nefsimize nisbet ettiğimiz evsâf ile Hakk'ı tavsîf sebebi ile elsine-i enbiyâ ve evliyâdan bize ahbâr-ı ilâhiyye vârid olup ve bize müntehî olmuştur meselâ.

متلا ان الله تعالي خلق آدم علي صورته ومرضت فلم تعدي واقرضوا الله قرصاً حسناً الله يشهزئ بهم سخر الله منهم وضحك الله مما فعلتما البأ رحة كبي

Gibi “terâcim”, “mütercimîn” demektir. Murâd, “enbiyâ ve evliyâ” demektir ki beyân-ı ahbâr edicilerdir.

فوصف نفسه لنا بنا

⁶³⁴ Dedîği evvelki mahcûbîne nisbet-i ehvendir. Sânîsi ârife nisbet insândır. Zîrâ birisi tafsîl birisi icmâldir.

⁶³⁵ Cevher-i a'râzdan mürekkebe olduğuna işârettir.

⁶³⁶ Ya'nî mutlak-ı vâcib vâcib-i bi'z-zât ve vâcib-i bi'l-gayra mütenâvildir.

⁶³⁷ [İlim, hayât, irâde, kudret, sem', basar ve kelâm gibi] كا لعلم و الحيواة ولارادة واقدره والسمع والبصر والكلام

Pes Hak Teâlâ nefsinin bizim sıfâtımız ile vasf eyledi. Zîrâ ol sıfât bizim ayn-ı sâbitemize âid olıcak a'yân-ı sâbite mertebesinde hod i'tibâr-i vücûd yoktur, sübût-i ilmîdir. Pes lafz-ı binâ şirk îcâb etmez. Ma'lûm ola ki, muhakkiklerin **الأعيان الثابتة ما رااحت الوجود** [a'yân-ı sâbite vücud kokusu almamıştır.] dedikleri mukaddime bu mekûle eşkâli tevcîh içindir. Hıfz olunmak gerektir.

فأذا شهدناه شهدنا نفوسنا

Pes kaçan Hakk'ı görsek, nefsimizi görürüz. Zîrâ zevâtımız ayn-ı zât-ı Hak'tır.⁶³⁸ Zîrâ hakîkat-i muğâyeret yoktur. Belki muğâyeret mücerred-i taayyün ve itlâk hasebi iledir. Yâhud nefsimiz ile gördük demektir. Zîrâ Hak bir mertebede bizim mir'ât-ı zevâtımızdır.

وإذا شهدنا شهدنا أنفسنا

Ve kaçan Hak Sübhânehû ve Teâlâ bizi müşâhede etse nefsinin müşâhede [28a] eder. Ya'nî zâtını görür. Zîrâ zât-ı Hak bizim sûretimiz ile zâhir olmuştur. Ba'zı nüshada **وإذا شهدنا نفوسنا شهدنا أنفسنا** [biz nefislerimize şâhid olduğumuzda onun nefsinde de şâhid oluyoruz] vâkı' olmuş, bu dahi sahîhdur. Ba'dehû vaktâki, kelâm-ı Şeyh (radiyâllâhu anh) vâcib ile mümkün meyânında olan cihet-i irtibât mevhum-i ittihâd olmağa münsâk olduysa def'ine şürû' edip buyurdu.

ولما شكنا أنا كثيرون

Dahi şekk yoktur ki, tahkîk biz ya'nî halk-ı âlem kesîr ve besârız, mütefâvütleriz, şahsımız ile ve nev'imiz ile ya'nî birimizin şahsı birine müsâvî değildir, muğâyirdir. Ziyâde ve noksân ve teğayyür ve tebeddül ile tefâvüt vardır, nev'imiz dahi böyledir. Zîrâ âlem-i hakâyık muhtelif ve eşhâs-ı müteaddide câmi'dir. Sebebi budur ki, rûhâniyyât ile cismâniyyâttan mürekkebdur. Ve bir hakîkat bir mertebede cins olunur. Ve bir mertebede nev' olur. Ve bir mertebede sınıf olur. Ve bir mertebede ferd-i şahs olur. Cümlesi ammâ bir hakîkattir. İhtilâf merâtibden ve nesebden hâsıl olur.

وانا وان كنا علي حقيقة واحدة تجمعنا

Ve dahi biz ki, efrâd-ı insânız. Egerçi bizim efrâdımızı câmi' bir hakîkatte vâhideyi müştemîl isen,

فتعلم قطعاً ان تم فارقاً به تميزت الأشخاص بعضها عن بعض

⁶³⁸ A'yân-ı sâbite mertebesinde zât-ı mir'ât sıfât olur. Zîrâ a'yân-ı sâbite suver-i ilmiyedir. Vücûd-i hâriciler yoktur. Pes onda müstehlek sıfatlarıdır. Ammâ esmâ mertebesinde ki vâhidiyyet mertebesidir. Emr bir aksdir. Ya'nî sıfât mir'ât-ı zât olur.

Tahkik, sen bilirsin ki; bu hakîkatin eşhâsından bir fârik vardır ki, ol fârik sebebi ile efrâd-ı şahsiyye biri birinden mümtâz ve muayyen olur.

وَلَوْنَا ذَلِكَ الْفَارِقَ مَا كَانَتْ الْكثْرَةُ فِي الْوَاحِدِ

Eğer ol fârik olmasa, vâhide kesret mütesavvir olmaz idi. Zîrâ cihete vahdet gâliptir.

فَكَذَلِكَ أَيْضًا

Pes imdi sâir mümkinâtın ortasında hâl böyle olup, fârîka muhtâc oldularsa vâcib-i mümkün [28b] ortasında hâl böyle olup, fârîka muhtâc oldularsa vâcib ya'nî Hak ile bizim meyânımızda dahi hâl ancileyindir ki fârîka muhtâcdır, vahdet-i câmia ortamızda sâbit olduğu için.

وَأَنْ وَصَفْنَا بِمَا وَصَفَ بِهِ نَفْسَهُ مِنْ جَمِيعِ الْوُجُوهِ

Eğerçi Hak Teâla nefsinı vafettiği evsâf ile bizi vafedip ol ittisâfı bize i'tâ kıldıysa.

فَلَا بَدَّ مِنْ فَارِقٍ

Pes elbette Hak ile bizim mâ-beynimizde dahi bir fârik lâzımdır ki, ol fârikda Hak ile müşâreketimiz olmayıp ol haysiyyet ile mümtâz olavuz.

وَلَيْسَ الْإِفْتِقَارُنَا إِلَيْهِ فِي الْوُجُودِ

Ve ol fârik ki, bize muhtass olup zâtımızdan gayr-ı müfârikdır değildir. İllâ bizim ona vücûdda iftikârımızdır. Ve onsuz fezâ-yı bekâda adem-i kararımıza.

وَتَوَقَّفَ وَجُودُنَا عَلَيْهِ لِامْكَانِنَا

Ve vücûdumuzun imkânı cihetinden ona tevakkufu ve mümkinin vücûd ve ademe nisbeti müsâvî olduğun ondan tercih-i vücûdumuz tevakku'u bize muhtass sıfatlardır. Nitekim onun vücûb-i zâtîsi ona muhtass olduğu gibi.

وَعِنَاهُ عَنْ مِثْلِ مَا افْتَقَرْنَا إِلَيْهِ

Ve dahi onun bizim muhtâc olduğumuz gibilerden gınâsı, meselâ mûcid ve müraccahdan teberrâsı ona muhtass olduğu gibi, **Nazm**

Evvelâ tavsîf-i evsâfı ile teşrîf edip

Mümkinâtı zâtına teşrîk ü teşbîh eyledi

Sâniyen bir vaf-ı hâs ile yine tenzîh edip

Dâir-i mâ-beyn teşbîh ile tenzîh eyledi

فلهذا صح له الازل والقديم

Pes bu vücûb zâtı ve gınâ-yı mutlak ile Hak için ezeliyyet ve kıdem-i zât-ı sâbit ve Hakk'a istinâd-ı sahîh oldu.

الذي انشفت عنه الاولية

Öyle kıdem ki, ondan evveliyyet müntefî ola, ya'nî mesbûk bi'l-adem olmaya.

[29a]

التي لها افافتاح الوجود عن عدم

Öyle evveliyyet ki, onun için ibtidâ-i vücûd an-adem-i sâbit ola. Ya'nî mesbûk bi'l-adem ola mümkinâtın akl-ı evvel gibi ki adem-i zâtî ile mesbûktur. Eğerçi adem-i zamânîsi yoksa da nitekim Nebî (aleyhisselâm) buyurur. [Allah'ın ilk yarattığı şey akl'dır.] Ya'nî mevcûdâd-ı mümkineden ba'de'l-adem vücûdu ile iftitâh olunan akıldır. Ve nitekim evvelu mâ-halkallâhi Teâlâ, nuru ve evvelu mâ-halkallahu'l-kalem rivâyât-ı muhtelifi üzerine vâkı' olmuştur, ma'nâları birdir.

فلا تنسب اليه الاولية مع كونه الاول

Pes imdi Allâh Teâlâ'ya bu ma'nâ üzerine evveliyyet nisbet olunmaz. Zîrâ alâmât-ı hudûstendir. Bâ-husus ki, mebde'-i cemî' mâ-sivâ ve evvel-i cumhûr mümkinâtır.

ولهذا قيل فيه الآخر

Yani Hakk'ın evveliyyeti vücûdun ademden ibtidâsı ma'nâsına olmadı ise, Hak âhiriyyet-i mümkinât ile tevsîf olundu.

فلو كانت اولية وجود التقييد لم يصح ان يكون آخرًا للمقيّد

Pes eğer Hakk'ın evveliyyeti vücûd-i takyîdin evveliyyeti gibi olup, ya'nî mukayyed bi'l-adem olan vücûdun ibtidâsı olaydı, mümkin-i mukayyed bi'l-ademin âhiri olamaz idi.

لأنه لا آخر للممكن لأن الممكنات غير متناهية فلا آخر لها

Zîrâ mümkinâtın neş'e-yi uhreviyye hasebi ile âhiri yoktur. Eğerçi neş'e-yi dünyeviyyesi âhir olur. Pes mutlakâ neş'e-yi mümkinin âhiri nice mutasavver olur. Ve Hak ona nice âhir kılınır. Şeyh'in nazarı hod neş'eteyne nisbettir. Pes kelâm-ı Şeyh'ten kıdem-i avâlim lâzım gelmez.⁶³⁹ Zîrâ âlem-i şehâdetin hudûsü musarrahun-bih olur.

⁶³⁹ Kıdem-i âlem mutlakâ kıdem-i şehâdeti müstelzim olmaz.

[29b] zîrâ mümkinâtın adem-i intehâsından âlem-i şehâdetin adem-i intehâsı lâzım gelmez.

وَأَمَّا كَأَن سَبَّحَاتِهِ أَخْرًا لِرَجُوعِ الْأَمْرِ كُلِّهِ إِلَيْهِ سَبَّحَاتِهِ

Ma'lûm ola ki, Hak Teâlâ'nın âhir mümkinât olduğu budur ki, emr-i vücûd ve tevâbi' budur, ve nâ-bud ona âid ve râci'dir, Sübhânehû. Zîrâ zevât-ı müstehlek⁶⁴⁰ ve ef'âli ef'âl-i Hak'ta mahv ve nâ-bûddur. Ya zuhûr-i kıyâmet-i kübrâ ile ki, vakti gayr-i ma'hûddur. Yâhûd kıyâmet-i suğrâda ile ki, olan mevcûd ve şühûd-i ârifinde dâimeti'l-vürûddur. Nitekim "Hazret-i Cüneyd, ol ukûd-i mâ-sivâdan bî-kayd, ol mihr bi-zalâmu vefâ'. Ya'nî mekâl **كَانَ اللَّهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ** [Allah vardı ve O'nunla beraber hiçbirşey yoktu!] istima' ettikte lisânından sülûk-i elfâza cereyân eden ma'nâ-yı cevâhir **الآن كما كان** [Şimdi dahi öyledir] idi." derler. **Nazm;**

[Mef'ûlü Mefâilü Mefâilü Feûlün]

Dedim yoğ imiş, bir dem imiş âlem-i imkân

Bir ârif işitti dedi, "el-ân kemâ kân"

Bir mihr ü nice zerre'-i ser-geştede peydâ

Bir vech ü nice âyinede aks-i nümâyân

Bir zât ve nice ism ü nice vasf u merâtib

Bir bahr u nice mevc ü nice ebr-i der-efşân

Zât-ı ezeli'de ne teaddüd ne tekessür

Bahr-i ebedîde ne ziyâde ve ne noksân

Nev'î bu meseldir ki yeter ârife bir gül

Yansın şerer-i aşk ile hâr u has-i a'yân

Ve nass-ı şerîf **كُلُّ شَيْءٍ إِلَّا وَجْهَهُ** [O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır. (Kasas, 28/88)] de siga-i istikbâl ile "yehlikü" demediğinin sırr-ı münîfi olan âlem-i kevn ve fesâd bir vech-i bâkî ve ma'nâ-yı dâim üzerine suver-i fâniyyenin teâkubundan ibâret olduğudur. A'râz-ı seyyâlenin harekâtı ve cevher-i bâkıyyenin karâr ve sebâtı çeşm-i ârife [30a] bir nehr-i cârînin aynı ve suver-i emvâcda bir bahr-i sârîden sırr u ma'nâdır. Ânen fânen âlem-i adem-i imkânîden şehristân-ı vücûd-i fâniye bir leşker kanıp ve bir leşker kaçmakta ve şahsâr-ı ebdândan kurda murğân-ı ervâh dem-

⁶⁴⁰ Zîrâ zevât-ı mevcûdât cemî'an zât-ı Hak'ta fânî-yi mutlak ve sıfatı sıfât-ı Hak'ta

be-dem uçmaktadır. Ve müddeâ-yı mezbûr şâhid-i ekîd **بَلَّهُمْ فِي لِبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ** dir ve hadîs-i şerif vârid olmuştur ki, **لَلَّيْلِ تَرْجِعُ إِلَيْهَا إِنْ مَلَائِكَةُ النَّهَارِ تَرْجِعُ إِلَى الْحَضْرَةِ عِنْدَ اللَّيْلِ وَمَلَائِكَةُ النَّهَارِ تَرْجِعُ إِلَى الْحَقِّ بِأَفْعَالِ الْعِبَادِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِهَا مِنْهُمْ** zâhir ma'nâsı gece oldukça melâike-yi nehâr Hazret-i Hakk'a urûc edip ve gündüz oldukça melâike-yi leyl hurûc edip ef'âl-i ibâddan haber verirler. Hâlen ki Hazret, kendisi melâikeden ilim iken demektir. Ammâ hakîkatte, "ma'nâ-yı kuvâ-yı a'lem-i kübrâ bi-hasebi'l-evkât tebeddül ve teğayyür üzere olup mazhar-ı tecelliyât-ı cedîde olduğu gibi âlem-i şehâdette olan suver-i tâbiası dahi muttasıl kevn u fesâddan hâlî değildir" demektir. Ef'âl-i ubbâdı Hakk'a ahbâr etmediler. "İlmin ma'lûma tâbi' olması"nın ahkâmıdır ki, a'yân-ı sâbite ve suver-i ilmiyyenin ezmân ile meşrûta olan ahkâmı evkâd-ı leyl ve nehârın inkızâsı ile muttasıl iktizâ-yı vücûd ve teğayyür-i bûd nâ-bûd eder. Ve her ma'lûm-ı ma'dûm libâs-ı taayyün-i⁶⁴¹ sûret giydikçe ona ilm-i kadîm⁶⁴² taalluk-ı hâdis peydâ edip bir bir bâzar-ı şehâdete çıkar. Ve kıyâmet-i kübrâda olan "helâk"den murâd, "adem-i sırf" değildir. Belki "in'idâm-ı taayyün"dür. Katrenin bahirde fânî olup celîdin nehirde zevebânı gibidir. Yoksa tecelliyât-ı sıfâta [30b] hadd yoktur. Şühûd-i kâmil ashâbına bu meâni-yi muttasıl tecellâdadır. Câhil bî-insâf bî-ma'nâ vü güzâf sanır. Ve bu kelâmdan hâşâ kıdem-i dünyâ lâzım gelir sanma ki, Şeyh *Nakş-i Fusûs*'unda demiştir ki, **يَحْزِبُ الدُّنْيَا وَ** **أَنْزَالَ وَفَكَ أَيُّ الْخَاتَمِ يَنْتَقِلُ الْأَمْرَ إِلَى الْآخِرَةِ فَيَكُنْ حَتْمًا أَبَدِيًّا** ve dahi demiştir ki, **عَلِي خَزَانَةُ الْآخِرَةِ** Ya'nî insân-ı kâmil ki, hatem-i hazâine-i âlemdir. Dünyâdan münfekk ve müntakil olsa emr-i dünyâ âhirete mübeddel olup hâtem-i hazîne-i âhîret olur demektir, ve's-selâm.

بَعْدَ نِسْبَةِ ذَلِكَ الْأَمْرِ لَنَا فَهُوَ الْآخِرُ فِي عَيْنِ أَوْلِيَّةِ وَالْأَوَّلُ فِي عَيْنِ آخِرِيَّةِ

Ya'nî emr-i vücûdun küllîsi Hakk'a râci' olmak emr-i mezkûr bize nisbet olunduktan sonra da zîrâ libâs-ı vücûd ve tırâz-ı tevâbi'-i şühûd evvelâ Hakk'a, ba'dehû halka ilbâs olunup, pes muktezâ-yı hareket-i devriyye üzere girü halkdan münsalîh olup Hakk'a avd eder. Pes Hak felek-i vâhide üzere dâir olıcak ayn-ı evveliyetinde âhir olup ayn-ı âhîretinde evvel olup hüvviyyeti mutlakası ezdâd ortasını câmi' olup cümlede zâhir olur.

ثُمَّ لَتَعْلَمَنَّ أَنَّ الْحَقَّ سَبْحَانَهُ وَصَفَ نَفْسَهُ بِأَنَّهُ ظَاهِرٌ

⁶⁴¹ Libâs-ı taayyün sûret-i taayyün sûreti libâs-ı teşbîh gâyet ki, şahs-ı .. sâtirden ol taayyün sûrette sâtir-i zâhir ki, onun kıyâmî âhîrin kıyâmî

⁶⁴² el-İlm-i kadîm ve't-taalluk-ı hâdis.

Pes Hak Teâlâ evveliyyet ve âhiriyyet ile muttasıf olduktan sonra, tahkîk sen bil ki, Hak Teâlâ Zât-ı mutlakasını sıfât-ı zâhiriyyet ile vasf etti ki; âlem-i hiss ve şehâdette olan tecellâsıdır.

وَبَاطِن

Dahi bâtniyyet ile tevsîf etti ki, mâ-verâ-yı şehâdette olan merâtib-i vücûdiyyesidir.⁶⁴³

أَوْجَدَ الْعَالَمَ عَالِمَ غَيْبٍ وَشَهَادَةٍ

Pes âlemeynden her birisini sağırını ve kebîrini [31a] âlem-i gayb üzerine îcâd etti ki, havâss-ı zâhir ile idrâk olunmaya ve âlem-i şehâdet üzerine yarattı ki, havâss-ı bâtına ile müdrîk olmayıp her mertebenin müstakil hükmü cârî ve cümlede tecellâsı sârî ola.

لِنَدْرِكَ الْبَاطِنِ بِغَيْبِنَا وَظَاهِرَ بِشَهَادَتِنَا

Tâ ki, mezâhir ism-i Bâtn'ı meşâir-i gaybiyyemiz⁶⁴⁴ ile idrâk edip ve mecâli-yi ism-i Zâhir'i meşâir-i şehâdiyyemiz ile bilevüz.

وَوَصَفَ نَفْسَهُ بِالرَّنْمَا وَالْغَضَبِ

Dahi Hak nefsinin ve zâtını sıfat-ı rızâ ve gazab ile mevsûf eyledi ki, (radiyallahü anhüm ve radû anh) ve [Rahmetim gazâbımı geçti] و سَبَقَتْ رَحْمَتِي عَلَيَّ غَضْبِي buyurdu.

وَأَوْجَدَ الْعَالَمَ ذَا خَوْفٍ وَرَجَاءٍ فَيَخَافُ غَضْبَهُ وَيَرْجُو رِضَاهُ

Pes âlemi dahi havf ve recâ ile muttasıf yarattı ki, gazabın eseri havf ve rızânın eseri recâ oldu. Nitekim rızâ ve gazab ile muttasıf ettiği gibi. Zîrâ eğerçi nisbet ve izâfet ile biri eser ve âhirisi zû-eserdir. Ammâ Hakk'a nisbet olunsa ikisi dahi âsardandır.

وَوَصَفَ نَفْسَهُ بِأَنَّهُ جَمِيلٌ

Dahi zâtını sıfât-ı cemâliyye ile muttasıf kıldı ki, müteallikât-ı lütuf ve rahmettir.

وَذُو جَلَالٍ

Dahi sıfât-ı celâliyye ile müttesim etti ki, müteallikât-ı kahr ve şiddettir.

فَأَوْجَدْنَا عَلَيَّ هَيْبَةً

⁶⁴³ Gaybı şehâdet üzerine takdîm-i asâleti ecliçindir.

⁶⁴⁴ Yâhud bizim gayb ve şehâdetimizden mekâle ile Hakk'ın gayb ve şehâdetiz bilevüz demek ola asl-ı tevhîd-i sırf üzere

Pes Hakk-ı mevcûd bizi dehşet ve hayret üzerine îcâd etti ki, ol dehşet bizde müşâhede-i esmâ-i celâliyyesinden hâsıl olur.

وَأُنْسٍ

Dahi “üns” üzerine îcâd etti ki, zıddı “heybet”tir. Zîrâ üns-i ref’, dehşet ve haşyettir.

وهكذا جميع ما ينسب اليه تعالى و يسمي

Ve dahi bu vech üzeredir. Hakk’a nisbet olunan [31b] ve Hakk’a tesmiye kılınan cemî’ evsâf-ı mütekâbile ve esmâ-i mütezâdda, meselâ; hidâyet ve idlâl ve aġrâz ve izlâl gibi ki, Hak Teâlâ bizi bunların gâh a’yânına ve gâh âsârına mezâhir kılmak üzere îcâd etti.

فعبّر عن هاتين الصفتين باليدين

Pes Hak Teâlâyı bu sıfât-ı mütekâbilenin iki nev’i şâmilinden “yedeyn” ile ta’bîr ettiği celâliyye ve cemâliyyeden her bir sıfatın efrâdı onların tahtinde dâhildir.

اللّتين توجهتا منه علي خلق الأنسان الكامل

Öyle ikisi sıfat-ı mütakâbile ki, Zât-ı Hak tarafından insân-ı kâmilin halkine ve îcâdına teveccüh ettiler.

لكونه الجامع لحقايق العالم ومفرداته

Zîrâ ol insân-ı kâmil hakâyık-ı külliyye-yi âlemin cemî’sini belki ol hakâyıkın müfredât-ı cüziyyesini külliyyet ile câmi’dir.

فالعالم شهادة

Pes âlem-i şehâdettir. Ya’nî insân-ı kâmile nisbet âlem, meşhûd ve mahsûsdür.

والخليفة غيب

Ve halîfe-yi Hak ki, insân-ı kâmidir. Âlem-i hissdan gâîdir. Ve âlem-i şehâdet ile telebbüs ve ihticâb etmiştir.

ولهذا تحجب السلطان

Ve halîfe gayb olduğu içindir ki, sultân mahcûb olur. Zîrâ halife mahcûbenin mazharıdır. Lâ-budd mazhar zâhirine ve fer’ aslına muvâfık olur.

ووصف الحق نفسه بالحجب الظلمانية

Ve bu hicâb halîfede olduğu gibi Hak’ta dahi olur. Nitekim nefsinin zulmânî hicâblar ile vâsifetmiştir ki,

وهي الأجسام الطبيعية

Ol ecsâm-ı tabîyyedir. Gerek unsurî gerek cirm-i semâvî.

وبا لحجب النورية وهي الارواح الطيفة

Dahi nefsinî nûrânî hicâblar ile vasfeyledi ki, ol ervâh-ı latîfedir. Misâlî olsun, rûhânî olsun nitekim Nebî (aleyhisselâm) buyurmuştur. [32a] **إِنَّ لِلَّهِ تَعَالَى سَبْعِينَ أَلْفَ حِجَابٍ** [Muhakkak Allah Teâlâ'nın nûrdan ve zulmetten yetmiş bin hicâbı vardır.]

لو كشفها لأحرقت سبحات وجهه ما انتهى إليه بصره من خلقه
فا لعالم بين كشيْف ولطيف

Pes ol Hakk'a hicâb olan âlem-i hicâb, kesîf-i zulmânî ile hicâb-ı latîf-i nûrânî ortasında dâirdir.

وهو عين الحجاب علي بنفسه

Ya'nî ol âlem rü'yet-i Hak'ta gayra hicâb olduğu gibi vech-i Hak'dan nefsinde dahi hicâbdır.

فلا يدرك الحق

Pes âlem Hakk'ı görmez

ادراكه نفسه

Ya'nî nefsinin idrâkına benzer idrâk ile görmez. Zîrâ bir şey'in nefsinin idrâkı, idrâk-i zevkî ve şühûdîdir. Min gayri hicâbdır ki, bi-tarîki'l-vidcândır. Ammâ Hakk'ı idrâke nefsi ve gayri hicâb olmuştur.

فلا يزال العالم في حجابٍ لا يُرفعُ

Pes âlem-i muttasıl hicâb-ı taayyün ve eyniyyet ile mahcûbdur. Bu hicâb ondan ref' olunmaz. Meğer ki taayyün merfû' ola.

مع علمه بأنه متعین مُتميزٌ عن موجدِه بافتقاره

Ya'nî âlem mûcîdinden sıfat-ı iftikâr ile müteyemmize idiğine âlim iken, mevcûdînin kendiden gınâsını ve vücûb-i zâtîyesini bilir iken.

ولكن لا حظ له في الوجوب الذاتي الذي لوجود الحق سبحانه

Lâkin âlemin Hakk'a mahsûs olan vücûb-i zâtîsi sıfatında aslâ hazzı ve nasîbi yoktur.

فَلَا يُدْرِكُهُ أَبَدًا

Pes ol ecilden âlem-i Hakk'ı vücûb-i zâtîsî cihetinden zevk ve şühûd ile aslâ idrâk etmez. Zîrâ ol sıfat-ı mahsûsadan mümkinde aslâ râyiha yoktur. Nitekim Hakîm İsbâgûcî *Hikmet*'inde demiştir ki : **وَلَا تُدْرِكُ الْوَجِبَ مَا لَمْ تَكُنْ حَيًّا** : **وَلَا تُدْرِكُ الْوَجِبَ مَا لَمْ تَكُنْ وَاجِبًا**

فلا يزال الحق من هذه الحقيقة غير معلوم علم ذوق وشهود

Pes Hak Teâlâ'yı [32b] bu hakîkatten ya'nî vücûb-i zâtî sıfatı haysiyyetinden ebeden ilim zevki ve şühûdîsi ile ma'lûm olmaz, ya'nî bu tarîk ile adem-i ma'lûmiyyet zâtına sıfât lâzım olur.

لأنه لا قدم للحارث في ذلك

Zîrâ hâdisin tarîk-i ilm-i vücûbda kadem-i râsihi yoktur. Nice idrâk ve zevk etsin. Eğerçi idrâk-i tasavvurî ile idrâk eder. Ve hüküm tasdîk-i mantıkîye sebep olur.

فما جمع الله سبحانه لآدم بين يديه الاترشيفاً

Pes Hak Teâlâ sıfateyn-i yedeyninin mâ-beynini halk-ı Âdem için cem' etmedi. İllâ Âdem'i sâir mevcûdâtтан teşrîf ve tekrîm için etti.

ولهذا قال سبحانه لابليس ما منعك ان تسجد لِمَا خَلَقْتُ بِيَدِي

Ve bu cemiiyyetin bâisi teşrîf ve tekrîm olduğu içindir ki, Hak Teâlâ İblîs'e hitâb-ı tenbîh edip “Ben iki elim ile tahmîr ve tesviye ettiğim mahlûka, sana ne ma'nî oldu ki, O'na secde etmedin” dedi.⁶⁴⁵

وما هو الأعين جمعه بين الصورتين صورة العالم وصورة الحقّ ا

Ba'dehû Şeyh (kuddise sirruh) cemi' yedinin ma'nâ-yı sâbıkından gayrı bu makâmda ma'nâ-yı âhir zikredip buyurdu ki, ve bu cem' değildir. İllâ Hakk'ın sûreteyn-i beynini ki; sûret-i âlem ve sûret-i Hak'tır. İnsân da cem'inin aynıdır.

وهما يَدَا الْحَقِّ

Dahi ol iki sûretler Hakk'ın yedeynidir ki: Birisi, yed-i kâbile-yi âhiza ki, yed-i yüsrâdır. Birisi, yed-i fâile-yi mu'tıye ki, yed-i yümânâdır. Yedeyn dahi yemîn-i mübârekedir ki,

وابليس جُزءٌ مِنَ الْعِلْمِ لَمْ يَحْصُلْ لَهُ هَذِهِ الْجَمِيعَةُ

Hâlâ ki, İblîs âlemden cüzdür. Ve âlem Âdem'den cüzdür. Zîrâ İblîs mazhar-ı ism-i Mudill'dir ki, ismullâh-ı câmi' tahtinde dâhildir. Ve ism-i câmi'in mazharı âlem ve Âdem'dir⁶⁴⁶ ferkânen ve cem'an. Pes cem'iiyyet-i Âdem İblîs'te [33a] gayr-ı hâsıldır.

ولهذا

Bu cemiiyyet İblîs'te kâbil olmayıp Âdem'de hâsıl olduysa,

كَانَ آدَمَ خَلِيفَةَ

Âdem Hak'dan âlem üzerine halîfe-i icrâ-yı ahkâm oldu.

⁶⁴⁵ Suver-i Hak ahadiyyet-i cem' hakâyık-ı ilâhiye-i vücûbiyye-i fa'lem. Sûret-i âlem ehadiyyet-i cem'-i hakâyık-ı kevniyye kâbildir.

⁶⁴⁶ Ya'nî Âdem'de icmâl ve cem' ve âlemin tafsîl ve fark tarîkı ile demektir

فان لم يكن ظاهراً بصورة من استخلفه

Eğer Âdem kendiyi halife nasbenden müstahlifin sûretinde zâhir olmasa.

فِيمَا اسْتَخْلَفَهُ فِيهِ

Hak kendiyi halife nasb ettiği mahalde ya'nî âlemde .

فَمَا هُوَ خَلِيفَةٌ

Pes Âdem halife-yi Hak olmaz.

وان لم يكن فيه جميع ما يطلبه الرعايا التي استخلف ادم عليها

Eğer Âdem'de halifeleri olduğu reâyânın cemî' matlûbları hâsıl olmayacak olursa.

لَا نَسْتِنَادُهَا إِلَيْهِ

Zîrâ reâyânın talebde bi'-ât istinâdı Âdem'dir. Hak değildir. ۱

فَلَا بَدَانَ يَقُومُ آدَمُ بِجَمِيعِ مَا يَحْتَاجُ إِلَيْهِ

Pes istinâd-ı reayâ bi'z-zât Âdem'e olıcak Âdem dahi onların cemî' muhtâc oldukları mes'elelerin kazâ ve murâdların revâ etmek gerek.

وَالَا فُلَيْسَ بِخَلِيفَةٍ عَلَيْهِمْ

Yoksa ol reâyâyâ halife-yi hakîki olmaz.

فَمَا صَحَّتِ الْحَلِيفَةُ إِلَّا لِلنَّاسِ الْكَامِلِ

Pes vaktâki, emir böyle olduysa ifrâd-ı âlemden hilâfet-i Hak insâna mahsûs oldu. İnsânın dahi ferd-i kâmiline sezâ-var kılındı.⁶⁴⁷ Bârekallâu Teâlâ zîrâ insân-ı kâmilin gayrında şerâit-i hilâfet bulunmaz.

فَانشَأَ صُورَتَهُ الظَّاهِرَةَ هَذِهِ مِنْ حَقَائِقِ الْعَالَمِ وَصُورِهِ

Pes insânın sûret-i cismâniyyesin âlemin hakâyık-ı mevcûdisinden ve suver-i mütehakkikasından inşâ' ve îcâd etti, ya'nî a'yân-ı sâbitesine vücûd-i feyz edip suver-i hâriciyye kıldı.

وَانشَأَ صُورَتَهُ الْبَاطِنَةَ عَلِيَّ صُورَتِهِ تَعَالَى

Ve insânın sûret-i ilmiyyesin ya'nî ayn-ı sâbtin ve ahadiyyet-i cem'-i rûh ve kalbin [33b] ve kuvâ-yı ruhâniyyesin Hakk'ın sûreti üzerine ya'nî ahadiyyet-i cemi' sıfât ve esmâsı üzere inşâ' etti. Cemi' esmâ ve sıfâta itlâk sûret-i mecâz kabilindendir.

وَلِهَذَا قَالَ فِيهِ كُنْتَ سَمِعَهُ وَبَصَرَهُ

⁶⁴⁷ Pes فُلَيْسَ تَخْلِيفَةٌ kavli kabilinde olan وإلا ve cezâ olduğu gibi وان لم يكن فيه Şartına dahi cezâdır lâkin şart-ı sâni şart-ı evvel kuvvetinde olmağın ikisinden vâhid ile iktifâ olundu.

Ya'nî insânın sûret-i bâtinesin sûret-i Hak'ta inşâ' ettiği ecildendir ki, Hak Teâlâ insân-ı kâmil hakkında **كنت سمعه وبصره** dedi ki, ikisi dahi sıfât-ı seb'a ve bâtinedendir.

وَمَا قَالَ عَيْنُهُ وَأَذْنُهُ

“Gözü ve kulağı oldum” demedi ki, ikisi dahi cevârih-i zâhiredendir. Ma'hâzâ bu dahi sahihtir. Zîrâ hüvviyyeti cemî' mevcûdâta sârîdir.

ففرق بين الصورتين

Pes sûret-i zâhiresi ile sûret-i bâtinasın fark etti ki, insân-ı kâmilin sem'i ve basarı oldum dedi, gözü kulağı oldum demedi.

وهكذا هو سآر في كلّ موجودٍ من موجودِ العالم

Ya'nî Hak Teâlâ hüvviyyeti ile abdinin sem'ine ve basarına sârî olduğu gibi mevcûdât-ı âlemden her mevcûda sârîdir.

بقدر ما يطلبه حقيقة ذلك الموجود

Ol mevcûdun hakîkati taleb ettiği kadar sirâyet eder. İsti'dâd-ı ezelîsi ve kâbiliyyeti cibillîsi kadar

لكنّ ليس لاحدٍ مجموع ما للخليفة

Lâkin efrâd-ı kâinât-ı âlemden birisine halîfe için olunan mecmû'u hâsıl olmadı. Zîrâ efrâdın her biri ba'zı esmâya mazhar olur, ba'zısına olmaz.

فما فاز الا بالمجموع

Pes halîfe vâsıl olmadı, illâ mecmû'a vâsıl oldu. Ve zâtını câmi'-i cemî' mezâhir-i esmâiyye ve sıfatiyye kıldı.

ولو لنا سرّيان في الموجودات بالصورة

Eğer vücûd-i Hak'ın mevcûdâtta sereyânı sûret-i cem'iyyet-i esmâiyye ile olmasaydı.

مَا كَانَ لِلْعَالَمِ وجود [34a]

Âlemin aslâ vücûdu ve zuhûru olmaz idi. Zîrâ hadd-i zâtında âlem ma'dûmdur. Husûsen a'yân-ı sâbitede adem emr-i zâtîdir. Sereyân-ı vücûd Hak olmasa mevcûd olmaz.

كما أنه لولا تلك الحقائق المعقولة الكلية ما ظهر حكم في الموجودات العينية

Nitekim hakāyık ma'küle-i külliyye olmasa mevcûdât-ı ayniyyenin sereyân-ı umûr-ı külliyye tevakkufuna teşbîh eder.⁶⁴⁸ Meselâ hayat ve ilim mevcûdât-ı ayniyyede sârî olmasa mevcûd-ı ayniyye Hayy ve Âlim diye hüküm sahîh olmaz idi.

ومن هذه الحقيقة كأن الافتقار من العالم الي الحق في وجوده

Ya'nî bu dakîka-i sâbitedendir ki, mevcûdât ile Hak mâ-beynindedir. Âlem vücûdunda Hakk'a müftekırdır.

فا لكل مفتقر ما الكل مُستغن

Ya'nî Hak'dan ve âlemden her birisi âhire muhtâcdır. Ammâ âlemin Hakk'a iftikârı evvelâ feyz-i akdesde sâbit olan taayyün âlemindedir. Ve sâniyen, feyz-i mukaddeste hâsıl olan taayyün vücûdîsindedir. Ammâ Hakk'ın âleme iftikârı esmâsının merâtibde zuhûru i'tibârî ile. Âsâr mertebesi ile eğerçi zâtı ve vücûbu itibârîyle غني عن العالمين [âlemlerden ganîdir.] dir. Mâ el-küllî'de "mâ" nâfiyedir. "Müstağni" lafzı haberidir. Merfû' olması lügatı temîmiyye üzerinedir.

هذا هو الحَقُّ قلناه لا نكفي

Ya'nî bu zikr olunan iftikâr ki, tarafeynden sâbittir, Hak'tır, vâkıa mutâbıktır. Biz bunu sarîhan söyleriz gizlemeviz. İrşâd-ı tâlibîn için.

فقد علمت حكمة نشأة روح آدم اعني صورته الباطنة

Pes kelâm-ı sâbıktan ma'lûm ettik ki, cesed-i Âdem'in neş'esinin [34b] hikmeti nedir? Ya'nî sûret-i zâhiresinin ki ahadiyyet-i cem' cemî'-i hakāyık-ı mazhariyye cismâniyye-i unsuriyyedir. Ve neş'e-i mezbûrede hikmet-i hakîka âleme enmûzec olmasıdır. Ki kendide müdebbir olan rûhun ahkâmına mazhardır. Nitekim âlem dahi âsâr-ı esmâ-yı ilâhiyyeye mazhar olmuştur.

وقد علمت نشأة روح آدم اعني صورته الباطنة

Dahi neş'e-i cesedinin hikmeti bildiğın gibi neş'e-i rûhunun dahi hikmetini bildik ki, murâd, sûret-i bâtinesidir ki, ahadiyyet-i cem' cemî-i hakāyık-ı rûhâniyye-i akliyye ve nefsiyyedir. Ve hikmeti esmâ-yı ilâhiyyeye zıll ve enmûzec olmasıdır. Ya'nî nitekim esmâ-i ilâhiyye âlemde mutasarrıf ve müessirdir. Kezâlik rûh dahi bedende müessir ve mutasarrıfdır.

فهو الحق الخلق

⁶⁴⁸ Ayniyyede hüküm zâhir olmazdı. Ya'nî mevcûdatta hüküm-i vücûdun zuhûrunun sereyânı vücûd-i hak'ka tevakkufunu ahkâm-ı mevcûdât

Pes Âdem bu takdîrçe Hak'tır, rûhu i'tibâriyle. Ve halkdır, cesed-i i'tibâriyledir. Nitekim nazmında buyurmuştur.

فان تكن باطناً فرب

وان تكن ظاهراً فعبد

وقد علمت نشأة رتبة وهي المجموع الذي استحق به آدم الخلافة

Dahi sen Âdem'in rütbesinin neş'esi hikmetin[i] bildin ki, ol neş'e-i rütbe sûret-i zâhire ve sûret-i bâtinenin mecmû'udur. Âdem hilâfete ol mecmû'-ı ilmi müstehak olmuştur. Zîrâ cihet-i bâtine ile müstahlife menâb olur –müstahlif ki lâm'la Hak'tır.- Ve cihet-i zâhire ile müstahlefun aleyh -müstahlefun aleyh feth-i lâmla halktır.- münâsib olup, birisi ile müstefyîz-i eser birisi ile müfîz-i fi'l olur tâ ki, emr-i hilâfet tamam olur.

فأدم هو النفس الواحدة التي خلق منها هذا النوع الأنساني

Pes Âdem ebu'l-beşer ki, fi'l-hakîka akl-ı evvel ve rûh-i Muhammedî'dir. Nefs-i vâhidedir ki, mebde'-i evvel, nev'i insânîdir. Ya'nî hazret-i melekûtiyyede akl-ı evvel ve rûh-i Muhammedî i'tibâr olunur amma hazret-i melekde Âdem ebu'l-beşer olur, [35a] ondan zevci türemiştir. Ba'dehû evlâd u evlâd-ı evlâd sümme ve sümme birbiri ardınca bi-haseb-i merâtibi'l-ehmân türemişlerdir. Ma'lûm ola ki, mebde'i evvel zû-ciheteyndir. Cihet-i vücûbînden zekûr-i vech emkânından inâs sudûr etmiştir. Nitekim hulk-i ukûl ve nüfûs-i mebâdi âliyyede bu silsile üzerine müretteb olmuşlardır. Asl-ı işrâkiyye ve sûfiyye böyledir. Nihâyet asl-ı sûfiyyede böyle ta'bîr olunur ki, Havvâ dıl'i eyser-i Âdem'den halk olundu ki, yesâr-ı halkı velî leyne cânibdir. Nitekim ayn-ı Hakk'ı velî leyni cânibdir. Yanî halk-ı muttasıl olan cânib. Pes Havvâ mebde'-i tabîat-i külliyyedir.

Tahkîk-i Şerîf; ma'lûm ola ki, ukûl-u âliyye ve mücerredât ibdâ'ıyyâttır. Bunların zamana nisbetleri yoktur. Taht-ı zamanda dâhil olmazlar. Pes bunlar dehrıyyâttır. Felek-i a'zam ve arş-ı muhît-i âlem bunları ihâtâ etmez. Pes “dehr”, “mâverâ-i arş”dır. Ammâ dehrin bir tarafı zamana muttasıldır. Ve bir tarafı “sermed”dir. “Sermed” ki, bir tarafı dehrî velîlerdir ammâ zamâna asla nisbeti yoktur. Pes mâverâ-yı arş-ı a'zam dehrdir ve dehrin verâsı sermeddir . Nitekim esâtîn-i hükemâ demişlerdir. *نسبة المتغير الي المتغير هو الزمان و نسبت الثابت الي المتغير هو الدهر و نسبت الثابت الي الثابت هو السرمد* [Değişmenin değişmeye nisbeti, o zamandır. Sâbitin değişene nisbeti, o dehrdir. Sâbitin sâbite nisbeti, o sermeddir.] Pes arş-ı a'zam âlem-i şehâdetde sâbit olan

cihet-i sittenin muhaddidi ve nihâyetidir. Gâyet cemî'-i mevcûdâtıdır. Ba'dehû dehr, nihâyeti'n-nihâyât ve gâyeti'l-gâyâtıdır. Ba'dehû sermeddir ki, onda nisbet-i akliyye mütesavvur değildir, nihâyet olur ne gâyet. Makta' i'tibârât-ı akliyyedir. [35b] ahkâm-ı akl ve nefis oraya tecâvüz etmez, gaybü'l-guyûbdur.

وهو قوله تعالى يا أيها الناس اتقوا ربكم الذي خلقكم من نفس واحدة

Ya'nî Âdem'in nefsi vâhîde olup, mebde'i cemî'-i keserât olduğuna delildir. Allâhu Teâlâ'nın kavlı-i mezkûru ki, buyurur. يا أيها الناس [Ey insanlar sizi tek bir nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilen yayan Rabbinize itaatsizlikten sakının.(Nisâ, 4/1)] Ve âyetin âlem-i ceberruta nisbet ma'nâsı "ittikâ edin ol Rabbinizden ki, sizi ayn-ı vâhidde halk edip ki, akl-ı evveldir. Ba'dehû akıldan zevcini halk edip ki, nefis-i küllîdir. Ondan sonra bu ikisinin ictimâ'ından sâir ukûl ve nüfûs-i mücerredâtı halk etti" demektir. Ve âlem-i melekûta nisbet ma'nâsı "sizi nefis-i külliyyeden halk edip ve bu ikisinden nüfûs-i nâtıkayı halk etti" demektir. Ve âlem-i mülke ve şehâdete nisbet ma'nâsı zâhirdir ki, "evvelâ Âdem-i suveriyeyi halk edip ba'dehû Âdem'in dıl'-i eyserinden ya'nî sol [ايكوسندن ?] Havvâ'yı halk edip ba'dehû bu ikisinden haml u sifâd ile zürriyyât-ı zekûr ve inâsı halk edip ricâl-i kesîre ve nisâ ile âlemi ma'mûr etti." demektir, vallâhu a'lem.

فقل له اتقوا ربكم اجعلوا ما ظهر منكم وقاية لربكم

Hazret-i Şeyh (kuddise sirruh) mea'nî-yi âyetin mutalla'ını⁶⁴⁹ beyân edip buyurdu ki: "Ma'nâ-yı ayet demektir ki; isâet-i edebinden ve mehleke-yi ibâhete düşmekten hazer edip ve zâhir gözü ki, ahadiyyet-i cem' rûh ve bedeninizdir Rabb'inize vikâye ve sûtire eylen!"

واجعلوا ما بطن منكم وهو ربكم وقاية لكم

Dahi bâtinü gözü ki, Rabb'inizdir, nefsinize vikâye ve elât-i hıfz eylen. Zîrâ sizi [36a] halk edip sûretiniz ile ihtifâ etti, siz zâhir ol bâtin oldu.

فإن الأمر ذمّ وحمد فكونوا وقايته في الذم واجعلوه وقايته في الحمد

Zîrâ muktezâ-yı tevâhid-i sıfât ve ef'âlde Rabb'e isnâd olunan emir ya mezmûmdur ya mahmûd. Lâkin müzammî kabl-i tahâretü'n-nefs Hakk'a isnâd etmek mübâhîlik sıfatıdır. El-iyâzü billâhi minhu ve ba'de tahâretü'n-nefs isnâd etmek isâet-i edebdir. Pes nakâyısı nefsinize nisbet edip zemâimde Hakk'a vikâye ve sûtire olun ve

⁶⁴⁹ ان للقرآن ظهرا و بطنا وحد او مطلقا mücibince mezkûr olan ma'nâ, mutalla'-ı Kur'ân'dır. Dâvûd-ı Kayserî tasrih etmiştir.

kemâlât ve medâyihi Rabbinize isnâd edip Hakk'ı nefsinize vikâye eylen. Tâ ki, mehleke- i gurûr ve enânîyyetten ve sultân-ı şeytandan emin olasuz.

تكونوا أذباء عالمين

Tâ ki edipler olasuz. Ve hakikat-i emre âlimler olasuz ki, eğerçi fi'l-hakika cemî'-i umûr Hakk'a mensûbdur. Lâkin hukûk-ı merâtib-i sıfat ve mesâdir-i ef'âl-i mer'î tutulmasa âdâb-ı şerâyı' ve ahkâm fevt olup hilâf-ı rızâ-yı Rabb ve ihtilâl-i nizâm-ı vücûd lâzım gelir, neûzü billah teâlâ.

ثُمَّ أَنَّهُ تَعَالَى اظْلَعَهُ عَلَيَّ مَا أودَعُ فِيهِ وَجَعَلَ ذَلِكَ فِي قَبْضَتِهِ

Ba'dehû Hak Teâlâ Âdem'i halk ve sıfâtı ile muttasıf edip mülkünde halîfe kıldıktan hakikat-i Âdem'de emânet koduğu maârif ve hakâyık ve esrâr-ı ilâhiyyeye muttali' kılıp, ta'lîm-i esmâ ile mükerrerem kıldı. Ve ol mevdâ' olan maârifi kabzeteyn-i Âdem'deki biri kabza-i fark ve biri kabza-i cem'dir. Derc ve ta'biye kıldı.

القبضة الواحدة فيها العالم

Kabza-i yüsârında ki kabza-i farktır âlem konuldu. [36b]

وفي القُبْضة الأخرى فيها

Dahi kabza-i yeminîsinde ya'nî sağ kabzasında ki kabza-i cem'dir. Âdem ve evlâd-ı Âdem konuldu.

وَبَيْنَ مَرَّاتِهِمْ فِيهِ

Dahi merâtib, benî Âdem'i eb-i şâmilde ya'nî Âdem-i kâmilde icmâlen beyân eyledi.

وَلَمَّا اظْلَعَنِي اللهُ سُبْحَانَهُ فِي سِرِّي عَلَيَّ مَا أودَعُ فِي هَذَا الْوَالِدِ الْأَكْبَرِ

Vaktâki Allâh Teâlâ kendi sırrındaki hakikat-i Âdem'dir. Bi-lâ vâsîtatın şol vâlid-i ekberde⁶⁵⁰ vedîat koduğu kemâlât ve esrâr-ı hafîyyeye beni muttali' ettiyse eb-i ekreme ettiği gibi.

جَعَلْتُ فِي هَذَا الْكِتَابِ مِنْهُ مَا حَدَّثَنِي

Ben bu *Kitâb-ı Fusûs*'da ol vâlid-i ekberde emânet olan kemâlât ve esrârdan bu kitabda dahi ta'yîn ve tahdîd olanı derc ettim.

لَا مَا وَقَفْتُ عَلَيْهِ

Yoksa cemî' vâkıf olduğum esrârı derc eylemedim.

فَأَنَّهُ لَا يَسَعُهُ كِتَابٌ

⁶⁵⁰ Vâlid-i ekber rûh-i Muhammedîdir ki, Âdem-i hakîkidir. Vâlid-i kebîr-i Âdem, ebu'l-beşerdur.

Zîrâ onu kitâb-ı hurûf ve sûtûr almaz. Eğer rakam-ı kalem ile beyân olursa.

ولا العالم الموجود الآن

Dahi bi'l-fiil mevcûd olan, aleme dahi sığmaz eğer kelimât-i vücûdiyye ile şerh olunursa. Zîrâ avâlim-i berzâhiyye ve haşriyye ve cinâniyyet ve cehennemiyye ki, neş'e-i Âdem'de emânet konulanın tafsilidir, gayr-ı mütenâhîdir. Pes bu kitâba ve âlem-i mevcûda nice sığar ki, ikisi dahi mütenâhîdir zîrâ müteşahhıslardır.

فَمَا شَرَّهْدته مِمَّا تُودِعُه فِي هَذَا الْكِتَابِ كَمَا حَدَّه لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْهَيْةَ فِي كَلِمَةٍ أَدْمِيَّةٍ

حكمة

Pes bu *Kitâb-ı Fusûs*'da Rasûlullah'ın tahdîd ve ta'yîn ettiği gibi vedîat koduklarından ba'zı meşhûdum olanlarındandır. Hikmet-i İlâhiyye ki, kelime-yi Âdemiyye'de derc olunmuştur. Ve sâbıkan şerh kılınmıştır. [37a]

ثمَّ حكمة نَفْسِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ شَيْشِيَّةٍ

ثمَّ حكمة قَدُوسِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ ادرِيسِيَّةٍ	ثمَّ حكمة سَبُوحِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ نُوحِيَّةٍ
ثمَّ حكمة حَقِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ اسْحَاقِيَّةٍ	ثمَّ حكمة مُهَيِّمِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ ابراهيمِيَّةٍ
ثمَّ حكمة رُوحِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ يعقُوبِيَّةٍ	ثمَّ حكمة عَلِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ اسماعِيلِيَّةٍ
ثمَّ حكمة اِحدِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ هُودِيَّةٍ	ثمَّ حكمة نُورِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ يوسُفِيَّةٍ
ثمَّ حكمة قَلْبِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ شَعِيبِيَّةٍ	ثمَّ حكمة فَاتِحِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ صَالِحِيَّةٍ
ثمَّ حكمة قَدْرِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ عَزْرِيَّةٍ	ثمَّ حكمة مُلْكِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ لُوطِيَّةٍ
ثمَّ حكمة رَحْمَانِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ سَلِيمَانِيَّةٍ	ثمَّ حكمة نَبَوِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ عيسُويَّةٍ
ثمَّ حكمة نَفْسِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ يُونُسِيَّةٍ	ثمَّ حكمة وَجُودِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ دَاوُدِيَّةٍ
ثمَّ حكمة جَلَالِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ يَحْيَاوِيَّةٍ	ثمَّ حكمة غَيْبِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ اَيُّوبِيَّةٍ
ثمَّ حكمة اِنْسَانِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ اليَاسِيَّةِ	ثمَّ حكمة مَآكِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ زَكَرِيَاوِيَّةِ
ثمَّ حكمة اِمَانِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ هَارِنِيَّةِ	ثمَّ حكمة اِحْسَانِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ لَقْمَانِيَّةِ
ثمَّ حكمة صَمْدِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ خَالِدِيَّةِ	ثمَّ حكمة عَلَوِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ موسُويَّةِ
ثمَّ حكمة فَرْدِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ مُحَمَّدِيَّةِ	

Ya'nî ba'dehû hikmet-i nefsiyyedir ki, kelime-yi Şîsiyye'de derc olunmuştur. Vesâir hikmetlerdir ki, tertîb üzerine sümme ve sümme nisbet olunan kelimâtta derc olunmuşlardır. Kelime-yi Muhammediyye'ye gelince.

وفصَّ كلَّ حكمة الكلمة التي نسبت تلك الحكمة اليها

Ve her hikmetin fassı ya'nî mahall-i intikâşı ve mazhar-ı sûreti şol kelimedir ki, ol hikmet ona izâfet olunmuştur. Ammâ murâd⁶⁵¹ “Ol Kelime'nin kalbi”dir. Yoksa “nefs-i kelime” ya'nî “kalb-i kelime” değildir. [37b]

فَاقْتَصَرْتُ عَلَيَّ مَا ذَكَرْتُهُ مِنْ هَذِهِ الْحِكْمِ فِي هَذَا الْكِتَابِ عَلَيَّ حَدًّا مَا ثَبَتَ فِي أَمِّ الْكِتَابِ

Pes ben bu kitâbda mezkûr olan hikmetleri Ümmü'l-Kitâb'da ya'nî Hazret-i İlâhiyye'de sâbit olan hudûd üzere zikrettiğim hikmetlere kasr ettim.

فَأَمْتَشَلْتُ مَا رُسِمَ لِي وَوَقَفْتُ عِنْدَ مَا حَدَّنِي وَلَوْ رُمْتُ زِيَادَةَ عَلَيَّ ذَلِكَ مَا اسْتَطَعْتُ فَإِنَّ الْحَضْرَةَ تَمْنَعُ مِنْ ذَلِكَ

Ve dahi bana mersûm olan emre imtisâl edip ve benim için mahdûd olan dâirede vâkıf olup, tecâvüz-i kıdeme cür'et kılmadım. Eğer bu muayyenden ziyâde taleb etsem, kâdir olmaz idim, zîrâ Hazret-i Muhammediyye ziyâdeden mâni' olur.

والله الموفق لا ربَّ غيره

FASS-I HİKMET-İ NEFSİYYE FÎ KELİME-İ ŞİSİYYE

“Şis”, lügat-i ibrâniyyede “hibetullâh”tır. “Nefs”, lügat-i arabda “irsâl-i nefis”dir. Rahv ile ya'nî lînet ile. Nitekim⁶⁵² ashâb-ı ğarâyim ve efsun ba'de'd-duâ isti'mâl ederler. Ve ona “rukye” derler. Ammâ bu makâmda ilkâ-i nefis rahmânîden ya'nî mâhiyyât-ı kâbileye ifâza-i vücûddan ibârettir. Yâhud kulûb-i müsteıddeye i'tâ-i ulûm-i vehbiyyeden kinâyettir ki, birisi sebab-i ihyâ-i beden ve birisi bâis-i ihyâ-i rûhdur. Ve bu hikmeti, Şis'e tahsîsin vechi zîrâ atâyât-ı mezbûreye evvel-i mazhârdır. Ve ulûm-i vehbiyyeye evvel-i masdardır. Zîrâ Şis mazhar-ı tecelli-yi cûdîdir.

اعلم ان العطايا والمنح الظاهرة علي أيدي العباد وعلي غير ايديهم

Ya'nî sen bil ki tahkîk, şol atıyyeler ve minahlar ki âlem-i şehâdette ibâd-ı münfikîn elinden zâhir olur, “minah” dahi “atıyye” ma'nasındadır.[38a] Ya'nî feyzine beşer ya melek vâsita olur. Müteallime muallimden hâsıl olan feyz gibi, yâhud ibâdullah ile ya'nî vesâtıyetle olmaya, nitekim Hak Sübhânehû ve Teâlâ abde vech-i hâss ile tecelli edip ve bi'z-zât ol tecelli mevrus-i ilim ve ma'rifet olduğu gibi.

منها ما يكون عطايا ذاتية

⁶⁵¹ Ya'nî murâd “Ol Nebi'nin ruhûdur, cismi değildir” demektir.

⁶⁵² Hadis-i şerif'de vârid olunmuştur ان روح القدس نَفثَ فِي رُوعِي أَيِّ قَلْبِي الْحَدِيثِ

Ol atâyâsı zâhireden ba'zıdır. Atâyâ-yı zâtiyye ya'nî zât-ı ahadiyyet-i cem'-i cemî' esmâdan nâşiye olan atâyâ ki, Zât'tan sâdır ola, zâtın sıfattan bir sıfata hususiyyeti olmadığı halde. Zîrâ zât من حيث هي i'tibâr olunsa masdar atâ olmaz. Pes zât من حيث هي i'tibâr olunmakla zât-ı min haysü'-l-mevsûfiyyeti bi's-sıfât i'tibâr olunmanın farkı vardır.

وعطياً اسماً نية

Dahi ol atâyâ-yı zâhiredendir atâyâ-yı esmâiyye ki, onların mebdei zât olmaz. Belki sıfattan bir sıfat-ı mahsûsa olur. Mahsall-ı atâyâ-yı zâtiyyede mebde'i zât olur. Min gayrı i'tibâr sıfat-ı mahsûsta ammâ atâyâ-yı esmâiyyede mebde'i sıfattan bir sıfata mahsûsa olur.

كما انّ منها ما يكون عن سؤال في معين وعن سؤال غير معين

Nitekim ol atâyâda ba'zıdır. Ol atâ ki, bir emr-i muayyende talebden hâsıl ola taleb-i ilim gibi meselâ, yâhud gayr-i muayyeni talebden hâsıl ola, meselâ sâil “Yâ Rabbi sen bana hayırlısın ver” demek gibi.

ومنها ما لا يكون عن سؤال سواء كان الألفية ذاتية او اسمانية

Dahi ol atâyâdan ba'zıdır. Ol atâ ki suâl lafzından olmaya beraberdir gerek u'tiye-i zâtiyye olsun gerek esmâiyye olsun [38b]

فالمعین كمن يقول يا رب اعطني كذا فيعين امرأ ما لا يخطر له سواء

Pes muayyen olan atâ, sâil “yâ rabbi bana şunu ver” demesi gibi ki, umûrdan bir emri ta'yîn ile meselâ ilm ve ma'rifet gibi hiç ondan gayrı nesne hâtıra etmeye.

وغير المعين كمن يقول يا رب اعطني ما تعلم فيه مصلحتي

Ve atâ-yı gayr-ı muayyen “Yâ Rabbi bana sâlih ve lâyıık ne ise sen bilirsin onu ver” diyen kimseye verilen atâ gibi.

من غير تعيين الكش جزء من ذاتي لطيف وكشيف

Ol atâ bilâ-taayyün olduğu halde zâtımın her cüz'üne, latîfine ve keşfine ya'nî rûhâniyetime ki, rûhunu ve akl gibi vesâir kuvâ gibi. Ve cismâniyyâtıma ki dimağ gibi ve kalb-i saneberî gibi nitekim Nebî (aleyhissalâtu ve's-selâm) duasında buyurmuştur.

اللهم اجعل لي في قلبي نوراً وفي سمعي نوراً وفي بصري نوراً [Allâh'ım benim kalbimde nûr, duyuşumda nûr, ve görüşümde nûr kıl,] Pes eczâ-i rûhâniyyeye münâsib olan atâyâ, ulûm ve maârif gibi. Ve eczâ-i cismâniyyeye mülâyim olan atâyâ, mal ve veled gibi.

والسائلون صنفان

Ya'nî lisân-ı kâl ile olan sâiller ki, tahsîl-i mes'ulde sarf-ı himmet ederler, iki sınıftır.

صنّفَ بَعَثَ عَلِي السَّوَالِ الاسْتِعْجَالَ الطَّبِيعِي فَانَ الْاِنْسَانَ خُلِقَ عَجُولًا

Bir sınıfı oldur ki, suâline bâis mücerred u isti'câl-i tabî'îsi olur ki, خلق الاعنسان mantûkunca kabl-i hulûl el-avân ve dühûlu'l-izmân ve'l-icâle-i taleb kemâl eder. Ve zamânı gelmeden husûl-i matlûbda isti'câl kılar. Bunu hod bilir ki, fezâ-yı adem-i imkânîden gülistân-ı vücûda gelecek ezhâr, muktezâ-yı edvâr-ı felekiyye ile vakt-i bahâr ezhâra mevkûftur. Pes isti'dâda muvâfık olan duâ' vukû' bulur. Nâ-muvâfık vukû' bulmaz. [39a]

والصنّف الآخر بعثه علي السّوال لما علم أنّ ثمّ اموراً عند الله قد سبق العلم بأنّها لا تُنال الا بعد سوأل

Bir sınıfın dahi suâline bâis ol taleb olunan umûr, ilmullâhda suâl ve taleb ile meşrût olup, ona sâil suâlsiz nâil ve vâsıl olmadığın bildiği olur.

فيقول فلعلّ ما نسأله يكون من هذا القبيل

Pes ol sınıftan olan sâil der ki: “Câiz ki benim taleb ettiğim mes'ûl bu kabîlden ola” Ya'nî suâl ile meşrût ola, sualsiz vukû'a gelmeye.

فسؤاله احتياط لِمَا هُوَ الْأَمْرُ عَلَيْهِ وَمِنَ الْأَمْكَانِ

Pes ol sınıf-ı sâilin suâli bi-tarîkı'l-ihyât olur. Ya'nî suâlini hayta-i emkânda olan emri istîâb için kılar.

وهو لا يعلم ما في علم الله ولا ما يعطيه استعداده في القبول

Ve sâil-i mezbûrun ol umûra eğerçi ilm-i icmâlîsi varsa ki, ol umûr suâlsiz müyesser değildir.⁶⁵³ Lâkin ilmullâh'da olanın tafsîli ve evkât-ı husûlü yanında muayyen ve mukarrer değildir. Dahî ol umûru kabûlde muktezâ-yı isti'dâd isti'dâdına ilmi yoktur. Ya'nî isti'dâdı neyi mu'tîdir, ve hangi mes'ûlü muktezîdir, ve ne zamanda mahsûl olur bilmez.

لانه من اعمض المعلومات الوقوف في كلّ زمنٍ فرد علي استعداد التشخيص في ذلك الزّمان

Zîrâ bir zamân-ı muayyende bir şahs-ı muayyenin isti'dâdına vukûf hâsıl etmek ma'lûmâtın ziyâde gâmızı bilmek kabîldendir. Zîrâ Hakk'a mahsûs ilimdir. Pes nesh-i ilmullâh'dan⁶⁵⁴ ya levh-i mahfûza nazara muhtâcdır ki, akl-ı evveldir, ya nefsi külliyyeye ittîlâ'a muhtâcdır ki kitâb-ı mübîndir, ya nefsi muntabı'aya bakmağa mevkûfdur ki, kitâb-ı mahv ve isbâttır, va'llâhu a'lem. [39 b]

⁶⁵³ İlm-i mezbûr eserden müessir-i istidlâl olmaya olur demişler.

⁶⁵⁴ Aded-i nesh-i ilmullâh

وكلو ما الاستعداد السؤال ما سأل

Ya'nî eğer isti'dâd-ı sâil suâli i'tâ etmeseydi, sâil-i mezbûr ol suâli etmez idi. "Mâ" masdariyyedir. Levlâ a'tâ isti'dâd ve's-sâili's-suâl takdîrindedir.

فغاية اهل الحدور الذي لا يعلمون مثل هذا ان يعلموه في الزمان الذي يكونون فيه

Pes gâyet ehl-i huzûr, ya'nî ehl-i murâkabe ve sâhib u vaktin ki, bu mekûle-i kümmelîne mahsus olan ilmi bilmezler. Mübelliğ-i ilimleri ve nihâyet-i şuhûdları ol ilm-i kümmelîni murâkib olup, hâzır oldukları zamanda bilmektir. Pes kâmilîne cemî' evkâdda hâsıl olan ilim bunlara vakt-i huzûr ve mezâkada var ve olmak gâyet mâ-yumkindir.

فانهم يحضورهم يعلمون ما أعطاهم الحق في ذلك الزمان

Pes ol ehâlî murâkabe ve ebnâ-i vakt huzûrları ve adem-i gafletleri sebebi ile gözledikleri zamânda Hak Teâlâ atâ ettiği hâlât-ı vâride-yi bilirler.

وانهم ما قبلوه الا بالاستعداد

Ve dahi ol ehâlî-i huzûr tahkîkan bilirler ki, bu Hak'dan vârid olan hâli bunlar kâbil olmadılar. İllâ isti'dâd-ı cüz'îleri ile ki (eğer ki ol isti'dâd-ı cüz'î isti'dâd-ı küllî ezelînin füru'âtıdır) ol zamanda hâsıl olmuştur.

وهم صنفان صنف يعلمون من قبلهم استعدادهم

Ve ol ehâlî-i huzûr dahi iki kısımdır. Bir kısmı oldur ki atâyâ-yı Hakk'ı kabullerinden isti'dâd-ı hâss-ı cüzîlerine istidlâl edip bilirler.

وصنف يعلمون من استعدادهم ما يقبلونه

Bir sınıfı dahi oldur ki, isti'dâd-ı hâslarının ma'rifetinden kâbil oldukları atâyâtı bilirler.

هذا أتم ما يكون في معرفة الاستعداد في هذا الصنف

Ya'nî bu sınıf-ı sâninin ilmi ki, isti'dâd-ı hâslarına ilim ile kâbil oldukları atâyâyâ ilim hâsıl etmektir. Mezbûr-ı sınıf ehl-i huzûrun ma'rifet-i isti'dâdında etemmdir.⁶⁵⁵ Zîrâ ilm-i mezbûr [40 a] müessirden esere istidlâldir. Müessirden esere istidlâl ise aksinden ya'nî eserden müessire istidlâlden ekvâdır. Zîrâ evvelkisi tarîk-ı ehl-i işrâktır, sânisî tarîk-ı meşşâiyndir.⁶⁵⁶ Tarîk-ı işrâk cihet-i vücûb-i vâcibe ve nûr-i

⁶⁵⁵ Ya'nî bu kısım-ı ehl-i huzûr ki iki kısma taksîm olunmuştur, kısmı sâninin ma'rifeti isti'dâdı aksam-ı evvelinin ma'rifetinden etemmdir.

⁶⁵⁶ Ehl-i ma'kûl evvele bir ân dahi der, sâniye bir ân kimi derler.

Hükemâ-yı meşşâiyîn, kuvvet-i nazariyelerin i'mâl eden tâifedir ki, âsâr-ı mümkineden tefekkür ile müessir-i vâcibesiz ederler. İlimleri bahs ve ifâde ve istifâde ile hâsıl olur. Ammâ ehl-i işrâk mücerred-i kuvvet-i nazariye ifâde

tevhîde akreb olduğu ecilden ekvâdır. “Muhasal-ı illet ve sebep ve müessir cânibinde kuvvet ziyâdedir.” sırrını yine ehâlî-i tevhîd ve ma’rifet bilir, ta’bîr ile ifâde olunmaz.

ومن هذا الصنف من يسأل لا للاستعجال ولا للامكان وانما يسأل امتثالاً لأمر الله في قوله ادعوني

استجب لكم

Dahi bu sınıf ehl-i huzûrdan ba’zıdır. Şol sâil ki, suâlini ne emkân ve kuvâ için ve ne isti’câl-i tabî’î için ede. Belki ادعوني استجب لكم [Bana duâ edin duânıza karşılık vereyim. (Mü’min 40/60)] emrine imtisâl-i kâd ede.

فهو العبد المحض وليس لهذا الداعي همّة متعلّقة فيما سأل من مسؤلٍ معيّن او غير معيّن وانما همّته مصروفة في امتثال أوامر سيّده

Pes sâi-i mezbûr abd-i hâlisdir, fi’li huzûz-u nefis ile meşûb değildir. Ve dahi dâî mezkûrun kâd bir mes’ul-i muayyen veyâ gayr-ı muayyen değildir. Belki himmeti mücerred-i seyyidinin imtisâl ve emrine maksûrdur. Matlûb-i âhire mütecâviz değildir.

فإذا اقتضى الحال السؤال اللفظي سأل عبودية وإذا اقتضى التفويض والسكوت سكّتا

Pes eğer muktezâ-yı hâl suâl-i lafzî olursa Hak ubûdiyyeti ادعوني استجب emrine mütâbiat-ı riâyet edip, taraf-ı lisân ve lafızdan suâl edip, kalbinden etmeye. Ve eğer makâm-ı tefvîz ve tevkîl ve sükût iktizâ ederse sualden sükût edip emr-i billâh’a ismarlaya. [40b]

فقد ابتلي أيوب عليه السلام وغيره من الأنبياء والأولياء وما سألوا رفع ما ابتلأهم به ثم إقتضى لهم الحال في زمان آخر أن يسألوا رفع ذلك

Pes tahkîk Eyyûb (aleyhisselâm) ve sâir enbiyâ ve evliyâ nice belâ ile imtihân olundular. Ve ol mübtelâ oldukları belâyaya bir nice müddet sabr edip, ref’ini talep etmediler. Ve mürûr-i zamân-ı makdûrdan sonra hâl-i ref’i belâyaya suâl iktizâ edip, pes ref’i belâyı suâl ettiler.

فرّعه الله عنهم.

Pes Hak Teâlâ ol belâyı onlardan ref’ etti.

والتعجيل بالمسؤل فيه والباطء فيه للمقدر المعين عند الله

Dahi Hak Teâlâ cânibinden ol suâl olunan emrin ta’cîli ve te’hîri indallah mukadder ve muayyen olan vaktin gelmesine tâbî’dir ve katından bir sâat takdîm ve te’hîr olunmaz. Abdin duasının onda medhali yoktur, ilmullâh muğayyer olmaz.

فإذا وافق السؤال الوقت أسرع بالإجابة

ettiği ile kanâat etmeyip, belki tasfiye-i bâtın ile işrâk-ı nûr-i vâcibe mazhâr olup ve ahrâk-ı vücûd-ı izâfî ile müessir-i mutlaka vâsil olurlar, Vücûd-ı Hak ve nûr-i mutlak ile tahkîk bulurlar.

Pes kaçan suâl-i vakt mukaddere muvâfik gelse Hak Teâlâ icâbetinde sür'at eder.⁶⁵⁷

وَإِذَا تَأَخَّرَ الْوَقْتُ إِمَّا فِي الدُّنْيَا وَإِمَّا فِي الْآخِرَةِ تَأَخَّرَتِ الْأَجَابَةُ

Ammâ kaçan vakt suâlden müteahhir olsa, gerek ol vakt dünyada tamâm olsun gerek ahirette, icâbet dahi müteahhir olur. Zîrâ icâbet vakt ile meşrûttur, şart bulunmasa meşrût dahi bulunmaz.

أَيُّ الْمَسْئُولِ فِيهِ لَا الْإِجَابَةَ الَّتِي هِيَ لِبَيْتِكَ مِنَ اللَّهِ سُبْحَانُ فَافْهَمْ هَذَا

Ya'nî suâl olunan şey'in icâbeti te'hîr olundu, yoksa icâbet-i lebbeyk ki, Hak Teâlâ tarafından vâkı' olur, ol te'hîr olunmadı. Zîrâ hadîs-i sahîhte vârid olmuştur ki, kaçan abd Hakk'a duâ etse Hak Teâla **فِي الْحَالِ مِنْ غَيْرِ تَأَخَّرَ لِبَيْتِكَ يَا عَبْدِي** der. Pes icâbet-i mezbûre vakt-i duâyaya muvâfik olur. [41 a] Ammâ fakîr, Allâh-u a'lem burada “fehüm” emrinin sırrını böyle zann iderin ki, Hak Teâlâ'nın ilmi zamanî değildir, kadîmdir. Ammâ zamân-ı vukû'da ma'lûmenin vücûd-ı hâricisine olan taalluku huûstur ki, ol taalluk icâbet-i müteahhiredir. Muhassal lebbeyk-i evvel kadîmdir, lebbeyk-i sâni hudûstur. Fakîr, zafer bulduğum şürûhda bu latîfe mezkûr değildir. Min indî cesâret ve küstâhî ettim ma'zûr ola.

وَأَمَّا الْقِسْمُ الثَّانِي وَهُوَ قَوْلُنَا وَمِنْهَا لَا يَكُونُ عَنْ سُؤَالٍ فَإِنَّمَا أُرِيدُ بِالسُّؤَالِ التَّلَقُّظَ بِهِ

Ammâ “Menh ve atâyânın kısm-ı sâni ki, suâl ile olan atâyâdandır.” denilmiş idi, murâd orada “sualden telaffuz tarîki ile olan suâl”dir.

فِي نَفْسِ الْأَمْرِ لَا بُدَّ مِنْ سُؤَالٍ إِمَّا بِاللَّفْظِ أَوْ بِالْحَالِ أَوْ بِالِاسْتِعْدَادِ

Zîrâ nefsü'l-emrde taleb, suâlden lâ-büddür. Ya lafz ile mutlakan ola “Ya Rab, bana atıyyelerinden bir nesne ver!” demek gibi meselâ. Ya mukayyeden ola, “Yâ Rab! bana ilm-i nâfi' ver” demek gibi. Yâhud hâl ile ola, meselâ fakîrin ginâ önüne varıp durması gibi ve meclisine mülâzemet etmesi gibi, bu suâl hayavânda dahi olur.⁶⁵⁸

Ammâ lisân-ı isti'dâd ile olan suâl meselâ esmâ-i ilâhiyyenin zuhûr-i kemâlâtın istidâsı gibi ve a'yân-ı sâbitenin vücûdât-ı hâriciyyesin taleb etmesi gibi. Zîrâ bu suâl olmasa idi sahrâ-yı ademden bir mevcûd peydâ-yı vücûda çıkmazdı. Zîrâ Hak Teâlâ **غَنِيَ عَنِ الْعَالَمِينَ**

[Allah bütün âlemlerden müstağnîdir. (Âl-i İmrân 2/97)]dir. Mevcûdâtın vücûdu ademi ile mukayyed olmaz.

كَمَا أَنَّهُ لَا يَصِحُّ حَمْدٌ مُطْلَقٌ إِلَّا فِي النَّفْظِ

⁶⁵⁷ İsrâ' bu makâmda abde nisbet iledir. Yoksa nefsinde hakikat-i isrâ' ve ibtâ' yoktur. Teemmül oluna.

⁶⁵⁸ Ki hayvân-ı acıktıkta ve susadıkdâ gelmek gibi.

Ya'nî suâl-i mutlak bi-gayr-i lafzın olmadığı, hamd-i mutlak bi-gayr-i lafzın sahîh olmadığı gibidir.

وَأَمَّا فِي الْمَعْنَى فَلَأَبَدٌ أَنْ يَقْبِذَهُ الْحَالُ

[41 b] Ammâ ma'nâda olan hamdi elbette muktezâ-yı hâl mukayyed olmak lâzımdır.

فَالَّذِي يَبْعَثُكَ عَلَيَّ هَمْدُ اللَّهِ سُبْحَانَهُ هُوَ الْمُقْبِدُ لَكَ بِاسْمِ فِعْلٍ

Pes senâ hamd-i Hakk'a bâis olan bir ism-i fi'lî ile mukayyed olur. Meselâ kaçan marîz olsun ve Hak Teâlâ şifâ verdiğinde “elhamdülillâh” desin. Eğerçi hamdin lafzatullâhâ vâkı' oldu ise lâkin karîne-i hâliyye ki, şifâ ba'de'l-marzdır, senin hamdini ism-i Şâfi ile mukayyed ve muhassıs olur. Ke-ennehû sen “elhamdülillâh li'l-şâfi” demiş olursun.

أَوْ اسْمٍ تَنْزِيهِهِ

Yâhud hâlin seni ism-i tenzîh ile takyîd eder. Meselâ Allâh-u Teâlâ esmâ-i tenzihiyye ile tecellâ etse, pes sırrını mülâhaza-i ağıyardan tenzîh edip “elhamdülillâh” desen eğerçi lafzen hamdin Allah'adır ammâ hâlin mukayyed olur. Pes “elhamdülillâh-i li'l-sübân” demiş olursun.

وَالسُّتَعْدَادُ مِنَ الْعَبِيدِ لَأَيُّشَعْرُ بِهِ صَالِحُهُ

Dahi abdden hâsıl olan isti'dâda sâhibinin ya'nî nefsi abdin şuûru yoktur, meğer nevâdir-i kümmelînden ola. Zîrâ ayn-ı sâbiti ilme mevkûftur, ol hod ilm-i kadîmdir. Nüfûs-i cüz'iyeye insâniyyeye müyesser olmaz. Zîrâ umûm âdemiyyânın nüfûsu nüfûs-i cüziyyeye hudûstur. Meğer havâss-ı kümmelînden olup nefsi dahi nefsi küllî ola nefsi küllî ise kadîmdir. İlm-i kadîm ile muttasıf olmak câizdir.

وَيَشْعُرُ بِالْحَالِ

Ammâ abdin hâline şuûru olur, zîrâ hâl hudûstur.

لَأَنَّهُ يَعْلَمُ الْبَاعِثَ

Zîrâ abd bâis-i talebi bilir.

وَالْبَاعِثُ وَهُوَ الْحَالُ

Bâis-i taleb ise hâl kendisidir.

فَأَلِيسْتَعْدَادُ أَخْفَى سَوْأَلٍ وَإِنَّمَا يَمْنَعُ هُوَ الْآءُ مِنَ السُّؤَالِ عِلْمُهُمْ بَأَنَّ لِلَّهِ سُبْحَانَهُ فِيهِمْ سَابِقَةٌ قَضَاءٍ

[42a] Pes suâl-i isti'dâd suâl-i lafzî ve suâl-i hâliyye nisbet-i ahfâ-yı esviledir. Ba'dehû bu suâl-i isti'dâd ve suâl-i hâl sâhiblerini suâl-i lafzîden mâni' olmaz. İllâ bunların şe'ninde Hakk'ın meşiyetinde olan kazâ-i sâbıka ilimleri mâni' olur. Zîrâ

emr-i matlûb eğer vukû'a gelecek olursa taleb tahsîl-i hâsıl olur. Değil ise taleb, fi'l-i bilâ-tâil olur. Fi'l-i bilâ-tâil bâtil olur. Pes bu tâife taab-ı talebden müsterîh olurlar. Hazret-i Şeyh bu makâmda buyurmuştur. **العالم بالقدر يُعطي النقيضين** Pes **احد نقيضين** istirahat-ı mezbûredir. Ve nakîz-i âhir mutâlib-i âliyyeye adem-i isti'dâdın ilminden hâsıl olan hüsrânın gam ve ıztırâbıdır.

فَهُمْ قَدْ هَيَّأُوا مَهْلَهُمْ لِقَبُولِ مَا يَرُدُّ عَلَيْهِ

Pes bu tâife mahallerin müheyâyâ ve ahdâr etmişlerdir. Taallukât-ı taallukât-ı fânîye sohndan tathîr ve şevâgil-i suâl ve talebden tefrîğ ile mahall-i mezbûr vâridât-ı vehbiyye ve tecelliyât-ı gaybiyyeyi kabul etmek için.

وَقَدْ عَابُوا عَنْ خُطُوطِ نَفُوسِهِمْ أَوْ اغْرَاضِهِمْ

Halbuki bu tâife-yi aliyye tahkîken huzûz ve ağrâz-ı nefsâniyyelerinden bi'l-küllîye gâib olup belki huzûr-ı dakika-i aşkıyye ile bu cümleden a'râz ettiler.

وَمَنْ هُوَ لَا مَنْ يَعْلَمُ إِنَّ عِلْمَ اللَّهِ بِهِ هُوَ مَا كَانَ عَلَيْهِ فِي حَالِ ثُبُوتِ عَيْنِهِ قَبْلَ وُجُودِهَا

Dahi ol kazâ-i sâbika, ilimleri sebebi ile taleblerinden fâriğ olan tâifedendir. Şol abd ki, Allah Teâlâ'nın kendiye olan ilmi vücûdundan evvel ayn-ı sâbite olan ilminin aynı olduğun bilir. Ya'nî ilmullâha muğayyer olmayıp belki âlem-i şehâdette olan tefâsîl-i ahkâm-ı bi-aynihâ suver-i [42 b] ilmiyyede olan icmâlin tafsîli olduğuna câzim olur. Hâsıl-ı kelâm ilmullâh abdin ayn-ı sâbitine ki, ma'lûmât-ı ilâhiyyedendir. Tâbi' olduğun müşâhede eder demektir.

وَيَعْلَمُ أَنَّ الْحَقَّ لَا يُعْطِيهِ إِلَّا مَا أَعْطَاهُ عَيْنُهُ مِنَ الْعِلْمِ بِهِ

Dahi evvel abd bilir ki, tahkîk-i Hak ona hâlen atâ etmez. İllâ sâbikan ayn-ı sâbiti ol abde ne ilim atâ etti ise onu atâ eder. Ya'nî ahkâm-ı şehâdiyye ahkâm-u gaybiyye muvâfık olduğunun sırrın bilir.

وَهُوَ مَا كَانَ عَلَيْهِ فِي حَالِ ثُبُوتِهِ

“Hû” zamîri “ilm”e râci'dir. Ya'nî dahi ol ilim yâhud ol ilmin müteallıkı şol şeydir ki, abd hâl-i sübûtunda onun üzerine mütekarrır idi. Vücûd-i şehâdiyye çıkmazdan mukaddem.

فَيَعْلَمُ عِلْمَ اللَّهِ بِهِ مِنْ أَيْنَ حَصَلَ

Pes ol abd-ı kâmil Hakk'ın kendi zâtına ve ahvâl ve evsâf-ı câriyesine taalluk eden ilm-i kadîminden hâsıl olmuştur bilir, ya'nî ayn-ı sâbitesinde muzmir olan suver-i ilmiyenin ahkâmıdır ki, şey'en fe şey'en mürûr-i evkât hasebi ile zuhûr bulmaktadır. Ve

muktezâyât ayn-ı sâbiti üzere lisân-ı isti'dâdı taleb ettikçe, civâr-ı mutlak feyz ve atâ etmektedir. Ol ecildendir ki, bu tâife suâl-i lafzîye muhtâc olmazlar.

وَمَا تَمَّ صِنْفٌ مِّنْ أَهْلِ اللَّهِ أَعْلَىٰ وَكَاشَفَ مِنْ هَذَا الصَّنْفِ

Dahi bu makâmda, ya'nî keşf-i sırr-ı hazret-i ilmiyyede ehlullâh tâifesinden kemâl cihetinde bunlardan a'lâ ve hâl-i semtinde bunlardan ekşef ve ilm-i gaybe vukûfda bunlardan eşher ve evkaf tâife yoktur.

فَهُمُ الْوَاقِفُونَ عَلَىٰ سِرِّ الْقَدْرِ

Zîrâ bu tâife-i aliyye sırr-ı kadre vâkıflar ve müşâhid ve mükâşiflerdir.

وَهُمْ عَلَىٰ قِسْمَيْنِ مِنْهُمْ مَنْ يَعْلَمُ ذَلِكَ مُجْمَلًا وَمِنْهُمْ مَنْ يَعْلَمُ مُفَصَّلًا

Ve bu sırr-ı kadere vâkıf [43a] olan tâife-i mükâşifin dahi iki kısımdır. Kısım-ı evvel oldur ki, sırr-ı kaderi bi-tarîkı'l-külliyeye ve sebîli'l icmâl bilir. Pes ol mekûle ilm-i ma'rifet kabîlinden olmaz. Zîrâ ma'lûmâtı cüziyyât-ı müşahhasa değildir. Ve bir kısmı dahi sebîli't-tafsîl ve tarîki't-teşahhusun bilir. Ve bu mekûle ilm-i ma'rifet kabîlinden olur. Zîrâ ma'lûmât-ı cüziyyât müşahhas olur. Şâyibe-i tebeddülde masûn kalır. Dahi ol tâifeden sırr-ı kaderî kangısı [hangisi] mufassalan bilirse mücmelen bilenden a'lâ ve ekmele olur.⁶⁵⁹ İlet-i ulüvv ve ekmeleliyyet eğerçi metinde mestûrdur. Ammâ fakîr eydürün, zîrâ eşref-i âlem şeref-i ilim iledir. Nitekim şeref-i ilim şeref-i ma'lûmât iledir. Pes ma'lûmât-ı cüziyye bi-hasebi'l-ifâdet ve'l-îzâh ma'lûmât-ı külliyyeden eşrefdir. Ve ma'lûmât-ı külliyyeye ilimden ma'lûmât-ı cüziyyeye ilim edakk ve eşmeldir.

فَاتَهُ يَعْلَمُ مَا

Taayyün

فِي عِلْمِ اللَّهِ فِيهِ

Zîrâ ol sırr-ı kaderi mufassalan bilen abd ayn-ı sâbitenin ahvâlini abdin şânında olan ilmullâh'da müteayyin olduğu üzere bilir. Zîrâ ilmullâh ile ilm-i abdin ol makâmda ma'deni vâhiddir. Zîrâ a'yân-ı sâbite mertebesi suver-i ilmiyye-yi ilâhiyye mertebesidir.

إِمَّا بِإِعْلَامِ اللَّهِ آيَاهُ أَعْطَعَهُ عَيْنُهُ مِنَ الْعِلْمِ بِهِ

Ya Hak Teâlâ'nın ol ilm-i mufassalı i'lâmı ile bilir. Ayn-ı sâbiti Hakk'ın kendiye taalluk eden ilmini bi-ayna i'tâ ettiği sebep ile Hak kalbine ilkâ etmekle bi-

⁶⁵⁹ وَالَّذِي يَعْلَمُهُ مُفَصَّلًا أَعْلَىٰ وَأَتَمُّ مِنَ الَّذِي يَعْلَمُهُ مُجْمَلًا

vâsîtatın ya bi-gayr-i vâsîtatın ki tahkîkan ayn-ı sâbiti ahvâl-i muayyine-i iktizâ eder.

[43 b]

وَأَمَّا بَانَ يُكْشِفُ لَهُ عَيْنَهُ الثَّابِتَةَ وَعَنْ إِنْتِقَالَاتِ

الْأَحْوَالِ عَلَيْهَا إِلَى مَا لَا يَتَّأْهِ

Yâhud ol abd için ayn-ı sâbitesinden ve ilâ gayrı'n-nihâye müddet-i ömründe üzerine intikâl eden ahvâl-i ârızasından hicâb bi'l-küllîye ref' olunmakla bilir. **Hikâye:** Nitekim Şeyh Müeyyidüddin Cendî ki şârihu'l-*Fusûs*'dur, şerhinde şeyhinden ya'nî, Sadreddîn Konevî'den (kuddise sirrumâ'l-azîz) nakleder. Ol dahi hâtemu'l-velâyete'l-hâss Şeyh Muhyiddîn Arabî'den (kuddise sirruh) nakleder, buyurmuş ki:

“Vaktâki bilâd-ı Endülüs'ten Bahr-i Rûm'a vâsıl oldum. Şöyle azîmet ettim ki bahre râkib olmayam tâ ki tefâsîli ahvâl-i zâhire ve bâtnemi ki, müddet-i ömrümde ayn-ı sâbitem üzerine intikâl edecek ahvâldir, müşâhede etmeyince. Pes huzûr-ı tâm ile Cenâbullâh'a teveccüh-i hâlis ettim Hak Sübhânehû ve Teâlâ fazl-ı hâssından bana cemî' ahvâl-i zâhire ve bâtnemi dünyeviyye ve uhreviyye âhir-i ömrüm varınca gösterdi. Hattâ baban İshak ile sohbetimi ve senin ile olan ülfetimi ve ahvâlini ve ezvâkını ve makâmâtını ve tecelliyâtını ve mükâşefâtını ve cemî' huzûzunu bilip ve ezvâkına şühûd-i kâmil hâsıl edip, bi-hamdillâh bahre alâ basîretin ve yakînin râkib oldum. Ve ile'l-ân vâkı' olan tefâsîl-i ahvâl ol icmâlin tafsîlidir.” deyû haber verdi” dedi. Ve bu keşfin keyfiyyeti budur ki, mükâşif ayn-ı sâbit-i ezeli ile tahakkuk eder. Ve ayn-ı sâbitini keşfen müşâhede edip ilmîni ilm-i Hak ile ma'deni vâhidden ahz-ı ahz eder. Zîrâ a'yân-ı sâbite mertebesinde tefrika-yı hicâb şehâdet ve bu'de zulümât-ı imkâniyye yoktur. İşrâk-ı envâr vâcibiyye gâlibdir. Pes mükâşefe ahvâl-i âtiyesini mevâtın-ı vücûdiyyesinde cemî' mâhiyyâtı [44a] ve levâzım-ı mâhiyyâtı ile ve levâzım-ı levâzımı ile ve levâhık-ı karîbesi ile baîdesi ile ilâ gayrı'n-nihâye müşâhede eder.

Elhamdülillâhi Teâlâ bu lezzetten bu fakîr dahi hazz-ı yesir alıp dururun ki bir gece meşâhid-i inâyetullahdan bir meşhed-i azîmde ki dokuz yüz doksan yedi Muharremnin evâsıtında yek şebn gecesı idi. Rûhâniyyet-i Şeyh Sadreddin Konevî ile cem' oldum, sol cânibinde oturur idim, merd u civân şeklinde olmuş mâ-beynimizde nice maârif-i celfle cereyânından sonra gaybet vâkı' oldu. Pes bâis-i tesvîd şerh-i sadr-ı kitâb ve tebyîz-i vücûh ve suver-i meânî meşkin nikâb ya'nî Hazret-i Sultan Murâd ve kâmilî'l-isti'dâd kâbili'l-feyz ve'l-fazl ve's-sirâd bi'l-mükemmeli'z-zât ve

mütemmimi's-sıfât ile mülâkât ettim, esnâ-i kelâmıda/sohbette bana arak içmek teklîf etti, çok hilâf ve inâd ettim. “Âhir sen bunu tenhâda içdiğin benim ma'lûmumdur. Benden niçin ketm edersin, mahremi nâ-mahrem zannedersin” deyu ilhâh edip, bi'z-zarûre içtim. Ve muktezâ-yı vücûd-i mecâzîden geçdim. Sûret-i keşf esrâr-ı maârifdir ki, mâ-beynde el'ân cereyân üzeredir. Ve hamr-ı mezbûr, şarâb olmayıp arak olduğunun sırrı zâhirdir ki, şarâbda hicâb-ı levn ve libâs-ı iltibâs vardır. Ammâ “arak sâf ve hâlisdir ki hevâ-yı latîfenden hâsıl olur” derler.

Pes mahall-i münâsib olur. Zîrâ âli-hazret dahi hâlis ve sırf olan kelimât-ı tevhîde mâildir, iltibâs ve televvünîden mu'rizlardır. Ve hüve a'lâ hüve zamîri kısm-ı sâniye râci'dir. Ya'nî ayn-ı sâbiteden keşf-i hicâb ile [44 b] âlim olunan mertebesi min gayr-i keşf i'lâm-ı ilâhî ile âlim olunan mertebesinden a'lâdır.

فَاتَهُ يَكُونُ فِي عِلْمِهِ بِنَفْسِهِ بِمَنْزِلَةِ عِلْمِ اللَّهِ بِهِ لِأَنَّ الْاِخْتِافَ مِنْ مَعْدِنٍ وَاحِدٍ

Zîrâ ol keşf ile âlim olan, nefsine ve ahvâl-i nefsine ilimde Hakk'ın nefsine taalluk eden ilmi menzilesindedir. Zîrâ ikisinin dahi ilmi ma'deni vâhidedendir. Zîrâ a'yân-ı sâbite ma'lûmât-ı ilâhiyyedir. Pes nitekim abdin ayn'ı sâbitinde Hakk'ın ilmi taalluk ederse abd-i kâmilin dahi ilmi ona bi-inâyetullâh taalluk eder. Pes ilminin dahi müteallakı ve ma'deni vâhid olur.

إِلَّا أَنَّهُ مِنْ جِهَةِ الْعَبْدِ عِنَايَةً مِنَ اللَّهِ سُبْحَانَهُ سَبَقَتْ لَهُ

Lâkin ol cihet-i abdden olan ilm-i vücûd şehâdete gelmezden evvel abd için Allah'dan olan inâyet-i sâbık ile olur.

هِيَ مِنْ جُمْلَةِ أَحْوَالِ عَيْنِهِ الثَّابِتَةِ

Öyle inâyet-i sâbık ki abdin ayn-ı sâbitenin cümle-i ahvâlindedir ki, her çend ki ol inâyetin taallukun iktizâ ede, taalluk eder sâir ahvâl-i câriye gibi.

يَعْرِفُهَا صَاحِبُ الْكَشْفِ إِذَا أَطْلَعَهُ اللَّهُ عَلَى ذَلِكَ

“Hâ” zamîri “inâyet”e râci'dir. Ya'nî sâhibu'l-keşf ol inâyeti bilir. Kaçan Hak Subhânehû ve Teâlâ ahvâl-i ayn-ı sâbitine muttali' etse. Zîrâ ol inâyete cümle-i ahvâl edendir.

فَاتَهُ لَيْسَ فِي وَسْعِ الْمَخْلُوقِ إِذَا أَطْلَعَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَى أَحْوَالِ عَيْنِهِ الثَّابِتَةِ الَّتِي يَقَعُ صُورَةُ الْوُجُودِ وَعَلَيْهِ إِنْ
يَطَّلِعُ فِي هَذِهِ الْحَالِ عَلَى إِطْلَاعِ الْحَقِّ عَلَى هَذِهِ الْأَعْيَانِ الثَّابِتَةِ فِي حَالِ عَدَمِهَا

Ya'nî abdin ayn-ı sâbitine “ilmi inâyetullah ile mesbûktur, ansız olmaz” demenin vechi budur ki. [45 a] Zîrâ kaçan Allah Teâlâ abdi ahvâl-i ayn-ı sâbitesine ki, sûret-i vücûdu ol ahvâl üzerine bağlanmıştır. Muttali' kılmak istese abdin kudreti

dâiresinde değildir ki, ol halde ya'nî abdin hâl-i vücûdunda Hakk'ın ol a'yâna hâl-i ademde iken ittlâ'ı gibi muttali' ola. Zîrâ Hakk'ın ilmi ezelî ve ebedîdir. İlm-i mahlûk ise ilm-i mahlûk olduğu haysiyyetten beher-i hâl ilm-i Hâlık'ın aynı olmak ihtimâl değildir. Nitekim ta'lîlden fehm olunur.

لِأَنَّهَا نَسَبٌ ذَاتِيَّةٌ لَهَا صُورَةٌ لَهَا

Zîrâ ol a'yân-ı sâbite nisbeti zâtıyyedir ve şuûn-ı gaybiyyedir ki, bahr-i nur-i zâtta gayb ve müstecinlerdir. Ya'nî nihân olmuşlardır. Asla ne sûret-i ilmiyyeleri ve ne sûret-i ayniyyeleri vardır. Pes a'yâna ol halde Hakk'ın ittlâ'ı gibi abdin ittlâ'ı nice mümkün olur. Ammâ kaçan ol a'yâna ilm-i Hak taalluk etse imtiyâz-ı ilmi hâsıl eder. Ve ona mahluk taalluk etmek dahi câiz olur. Ve bu cihet ile ilm-i Hâlık'a müsâvât bulunur. Ve sebk-ı inâyetin ma'nâsı dahi bu olur.

فَبِهَذَا الْقَدْرِ نَقُولُ إِنَّ الْعِنَايَةَ سَبَقَتْ لِهَذَا الْعَبْدِ بِهَذِهِ الْمُسَادَاةِ فِي إِفَادَةِ الْعِلْمِ فِي إِفَادَةِ الْعِلْمِ

Pes şu mikdâr ile, ya'nî Hakk'ın a'yâna ilmi, abdin a'yâna ilmüne sebk-i mikdâr ile biz abdin ilmi Hakk'ın ilmüne bi-hasebi'l-ifâde müsâvî olmağa inâyet-i Hakk sebk etti, diye kâil oluruz. Ya'nî sebk-ı mutlak ile sebk-ı mukayyede zâhib oluruz. Bi-hâzihi'l-müsâvâtta âmil ve müteallak inâyettir. Fî ifâdeti'l-ilmde müteallak müsâvâttır. Ma'lûm ola ki, ba'zı mevâzı' [45b] mevâzı'-ı Kur'âniyye'de Hak Teâlâ'nın ba'zı eşyâya ilminin hudûsu fehm olunur.

Meselâ [Andolsun, içinizden, cihad edenleri ve sabredenleri belirleyinceye ve durumlarınızı ortaya koyuncaya kadar sizi deneceğiz. (Muhammed 47/31)] gibi dahi [ثُمَّ بَعَثْنَا لَهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَىٰ لِمَا لَبِئُوا أَمَدًا] [Sonra onları uyandırdık ki, iki zümreden hangisinin bekledikleri süreyi daha iyi hesap ettiğini bilelim. (Keff 18/12)] gibi pes bu eşkâlden hâlis mezheb-i mütekellimîn üzere ilm-i kadîm taalluk-ı hâdis demek ile olur. Ve hatta in نعلم in ma'nâsı hatta يتعلق علمنا القديم بالتعلق بالحديث demek ile olur. Yâhud “ilim”den murâd “şuhûd” olup, “ma'nâ” hatta “neşhede” demek ile olur yâhud hattâ “yezhar” demek ile. Zîrâ eşyâ vücûd-i ayniyyesinden mukaddem sübut-i ilmî ile ma'lûmlardır. Ammâ âlem-i şehâdete tenezzül edip taayyün-i vücudu bulduktan sonra mevcûd ve meşhûd ünvânın bulurlar. Pes ilim ile şuhûd-i hakîkate bir ve mertebe hasebi ile muğâyir görünür. Muktezâ-yı tenezzülât-ı ilâhiyye böyledir. Ve bu takdîrce hudûs-u itlâkı ilme itlâk-ı lafzî olur.

Pes hâsıl-ı kelâm buna mecz oldu ise ki, ahvâl-i abde taalluk eden ilm-i Hak abdin ayn-ı sâbitinden me'hûz ola ve ilim ma'lûma tabi' olmak aslı üzerine ilmullâh

ma'lûmundan teehhur ede. Şeyh (radıyallahu anh) teehhur-i mezbûr-i *Kur'ân*'da vâki' olanı musahhihidir diye buyurdu ki,

وَمِنْ هَهُنَا يَقُولُ اللَّهُ سُبْحَانَهُ حَطَّيْتُ نَعْلُ

Ya'nî Hakk'ın ahvâl-i abde ilmi ayn-ı sâbitinden müteehhir olduğu cihetindendir ki, Allah Teâlâ *حَتَّى نَعْلَمَ* [Tâ ki biz bilelim (Muhammed 47/31)]buyurur. Ve hiye kelimetün.

وَوَيْ كَلِمَةً مُحَقَّقَةً الْمَعْنَى

Ya'nî “kelime-i hattâ” bu makâmda mecâz değildir ma'nâsında hakîkâdır ve ilmin teehhuru ve hudûsu emr-i muhakkıkâdır. Zîrâ belvâdan sonra hudûs olmak üzeredir. Ammâ teehhur ve hudûs-i mezbûrîn [46 a] zâtîdir, zamânî değildir.

مَا هِيَ كَمَا يَتَوَهَّمُهُ مَنْ لَيْسَ لَهُ هَذَا الْمَشْرَبُ

Ya'nî “kelime-i hattâ” ma'nâ-yı hakîkisi üzeredir. Meşreb-i tahkîkde olmayan tâife-yi mütekellimîn “tevehhüm ettiği gibi değildir ki” demişlerdir. Bu teehhur ve hudûs nisbete taallukundur. Yoksa nefis-i ilmin değildir. Ve tağayyür-i niseb ve izâfette fesâd yoktur. Muhasal-ı kelâm ilim kadîmdir. Ve “ma'lûm-i hâdise taalluku hâdistir” dedikleri kelâm meşhûrdur. Ve Hazret-i Şeyh buna işâret edip buyurur ki,

وَ غَايَةُ الْمُنْزَهَ أَنْ يَجْعَلَ الْخُدُوتَ فِي الْعِلْمِ لِلتَّلَقُّ

Ya'nî ehl-i tenzîh olup, akl ile hareket eden mütekellim *فَجَعَلَ الْعَلَقَ لَهُ لِلذَّاتِ وَ بِهَذَا* *انفصل - عن المحقق من اهل الله صاهب الكشف والوجود* münezzehin gâyet-i seyri ilmin hudûsunu taalluka isnâd edip nefis-i ilme isnâd etmemektir.

وَهُوَ أَعْلَى وَجْهٍ يَكُونُ لِلْمُتَكَلِّمِ فِي هَذِهِ الْمَسْئَلَةِ لَوْلَا أَنَّهُ أَثْبَتَ الْعِلْمَ زَائِدًا عَلَيَّ الذَّاتِ

Ya'nî hudûsu taalluka isnâd edip ilme isnâd etmemek, bu mes'elede akli ile mutasarrif olan mütekellime a'lâ-yı vücûhdan ve emsel-i ileldendir.⁶⁶⁰ Eğer sıfat-ı ilm-i zât üzerine zâid isâbet etmese ve taalluku ilme nisbet edip zâta izâfet kılmasa, tahkîke erişirdi ya'nî karib olurdu. Zîrâ ilim mâdem ki, ayn-ı zât olmaya, zâtın ma'lûmâta taallukunun ma'nâsı olmaz. Hâsıl-ı kelâm Şeyh bu der ki, eğer mütekellim-i âkil ilmi zât üzerine zâid kılıp ba'de taalluku zâta isnâd edip, ilme nisbet etmese kelâmı muhakkık kelâmına karîb olurdu. Lâkin ilmi zâta zâid i'tibâr etti. Ve taalluku zâta isnâd etmeyip ilme isnâd etti. Pes kelâmı rütbe-yi tahkîkden baîd oldu.⁶⁶¹ “Mütekellim”den

⁶⁶⁰ Murâd-ı mütekellimden mütekaddimeyn-i eşâiradır ki, sıfât isbât edip ve zât üzerine zâiddir derler.

³ Cevâb-ı lev-lâ mahzûfdur takdîr-i li-kâne femem fâz bi't-tahkîk demektir.

⁶⁶¹ Ve bunun sebebi ile mukallid ya'nî mütekellim-i muhakkıkdan ya'nî ashâb-ı keşfden infisâl ve imtiyâz buldu.

murâd, [46b] burada “mütekaddimîn-i eşâire”dir. Ammâ müteahhirîn-i mütekaddimin “vâsıta-i isbât edip lâ-hüve velâ-gayr” deyip “sıfat zâtın ne aynıdır ve ne gayrıdır” demişlerdir. Lâkin nicesi bu kelâm-ı sa’bın ma’nâsın fehmetmeyip mütehayyir kalmışlardır. Ammâ zeyl-i ekâbire teşebbüs edenler hayretten hâlis ve binâ-yı ma’rifetlerine esâs-ı hâss vaz’ edip, “bi-hasebi’l-akl zâid ve bi-hasebi’l-hâric ayndır” demişler ve taalluk-ı mezbûrun hudûsunu hudûs-i zâtî addetmişler ve tenzîhde tarîk-ı mübâlağaya gitmişler.⁶⁶² Zîrâ eğer hudûsu hudûs-i zamânî dahi addetseler idi, fesâd-i lâzım gelmez idi. Zîrâ teceddüd nisbette vâkî’ olur. Nisbet-i hod emr-i ademdir. Ademe mensûb dahi ademîdir, i’tibâr olunmaz, eğer suâl vârid olursa ki, “وَلَنبَلِّغَنَّكُمْ” [Biz sizi imtihan ederiz. (Muhammed, 47/31)] âyetinde vâkî’ olan ilim ve “وَلَنبَلِّغَنَّكُمْ” fi’linden me’hûz olan hâdis-i zamâniyye müterettib olıcak hâdis-i zamânî olmaz mı? Pes ilm-i mezbûre hudûs-i zâtî isnâdı nice sahîh olur. Cevab verilir ki, ilm-i mezbûre hudûs-i zâtî isnâd eden ilmin müterettib olduğu fi’li mezbûru dahi hudûs-i zâtî ile hâdis eder. Pes âyetin ma’nâ-yı hakîkîsi kelâm-ı ezeli mütezammın olduğu hitâbullah a’yân-ı sâbiteye vârid olmak üzerine bu olur ki, ey nûr-i gayb zâtında müstecinne ve pinhân olan niseb-i zâtiyye ve şuûnât-ı gaybiyye, tahkîk biz sizi imtihân edip ve hakâyık-ı gaybiyye iken imtiyâz-ı ilmî ve esmâ mertebesine zuhûr ederiz. Tâ evvel ilm-i sebebî ile bi-hasebi’l-hâric zevât-ı mevcûdunuza şey’en fe-şeyen terettüb ve cereyân edecek ahvâl ve sıfâtınıza ilim [47 a] hâsıl ederiz ki, ol ahvâlden ba’zı mezkûr olan mücâhede ve sabırdır. Pes bu takdîr ve tevcîh üzere “ilm-i müterettib” ve “fi’l-i müterettebun aleyh” ki, belvâdır. İkisi dahi ezeli olur. Ve hudûsları dahi zâtî olur, zamânî olmaz.

Hâsıl-ı kelâm, ma’lûmât-ı ilâhiyye ve ona müteallık olan ulûm, âlem-i gayb ve hafâda iken kıdem ve ezeliyyet ile muttasıf olup ve âlem-i zuhûr ve vücûda tenezzül etseler, hudûs ve zamâniyyet ile muttasıf olurlar. Zaten ikisi dahi bir ve mertebeten muğâyir keyfiyyet-i ma’rifetleri zevke ve vicdâna dâirdir. Buralara vukûfa şîrb-i tasavvuf lâzımdır. Hevâ-yı akl ile bu deryâyâ sefer müyessir olmaz. Va’llâhu Teâlâ a’lem-u bi’s-serâir

ثُمَّ نَرْجِعُ إِلَى الْمَاعْطِيَّاتِ

Pes lisân-ı isti’dâd ile suâl-i a’yândan bahs olundukta bahs-i i’tiyâta rücû’ ederiz.

⁶⁶² Ya’nî niseb-i zâtiyeden bu nisbet-i ameliyye olmak üzere

فَنَقُولُ إِنَّا لَاعْطِيَاتٍ

Pes biz deriz, tahkîk-i a'tiyât ki, feth-i hemze ve tahfif-i yâ'yla cem', a'taya ki cem-i atâdır.

إِمَّا ذَاتِيَّةً وَإِمَّا أَسْمَانِيَّةً

İkisinin dahi ma'nâsı sebk etti.

فَأَمَّا الْمِنَّةُ وَالْهَبَاتُ وَالْعَطَايَا الذَّاتِيَّةُ فَلَا يَكُونُ أَبَدًا إِلَّا عَنْ تَجَلُّلٍ إِلَهِيٍّ

“Menh” cem'i “münha”dır, “atâ” ma'nâsına “hîbe” ma'rûfdur. Pes atâyâ-i zâtiyye ki, vâridât ve ezvâk ve mevâcîd ve ulûm ve maârifdir. Kulûb-i kâbiline vârid olmaz. İllâ tecelli-yi ilâhî ile olur. Ve tecellî-yi ilâhî mertebe-yi esmâda olur. Ya'nî müstecmi'-i cemî'i sıfât olan isim ile olur ki, lafzatullâh'dır.

وَلَتَجْلِي مِنْ الْأَدَاتِ لَا يَكُونُنَّ أَبَدًا إِلَّا بِصُورَةٍ (سَيُعَدَّاهُ الْمُتَجَلِّيُّ لَهُ غَيْرُ ذَلِكَ لَا يَكُونُ أَبَدًا)

Hâlbuki, tecelli-yi zâtî ebeden olmaz. İllâ [47b] abd-i mütecellâ-lehin sûret-i isti'dâdı ile olur. Ya'nî abdin Hakk'ı görmeye isti'dâdı ne sûretle ise Hakk'ı ol sûret ile görür. Gayr-ı sûret ile görmek ihtimâl değildir. Zîrâ tecellî-yi sûret isti'dâdın gayrıyla olmak muhâldir. Ve isti'dâd-ı cüz'î kadîm teğayyür kabul etmez. Meğer abd kümmelinden olup nefis-i küllî ve isti'dâd-ı küllî sâhibi ola. Ol takdîrçe Hakk'ı cemî' suverden görür. Ammâ ol nedret ile olur, kâbil-i kıyâs değildir.

فَإِنَّ الْمُتَجَلِّيَّ لَهُ مَا رَأَى سَوِيَّ صُورَتِهِ فِي مِرْآةِ الْحَقِّ

Pes bu takdirçe abd-i mütecellâ-leh mir'ât-ı vücûd-i Hakk'da kendi sûretinin gayrın görmemiştir. Zîrâ zât-ı ilâhiyyenin hadd-i nefsinde sûret-i müteayyinesi yoktur ki ol sûret ile kâbil-i taayyün ve zuhûr ola. Pes mertebe feyz-i akdesdeki Hakk-ı mir'ât a'yândır. Sûret-i abd mütecellâ-leh isti'dâd hasebinde onda zâhir olur. Nitekim Hak mürâyâ-yı a'yânda feyz-i akdes ile kâbiliyyâtı hasebinde zâhir olmuştu.

وَمَا رَأَى الْحَقَّ وَلَا يُمَكِّنُ أَنْ يَرَاهُ مَعَ عِلْمِهِ أَنَّهُ مَا رَأَى صُورَتَهُ إِلَّا فِيهِ

Re'yi tahtında olan zamîr abd-i mütecellâ-leh içindir. Ya'nî abd-i mütecellâ-leh Hakk'ı görmez. Hakk'ın ıtlâkı haysiyyeti ile dahi Hakk'ı görmek mutlak olduğu haysiyyetten mümkün olmaz. Bu cümle ile ki, kendi sûretini Hak'dan gayrı yerde görmediğin bilir, kendi sûreti Hakk'a hicâb olup, sûretinin mâverâsı Hak olduğun anlar.

كَأَمْرًا فِي الشَّاهِدِ

Ya'nî Hak Subhânehû ve Teâlâ fi'l-mesel âlem-i zâhirde olan âyine gibi olur ki, eğer kendi sûretin eğer gayriyyetin suver onda görürsün. Ammâ eğer hâlde mir'âtı görmezsin ve görmeyi maksûr etmezsin eğerçi misâlin mümessile [48a] tamâm

mutâbakatı yoktur. Zîrâ mir'ât-ı vücûd-i Hak gâyet latîfdir. Hiç rü'yete salâhiyyeti yoktur. Ammâ mir'ât-ı unsuriyyât hiss-i taalluk etmek kâbildir. Ammâ mutâbaka umûru lâzîmeden değildir.

فَإِنَّكَ إِذَا رَأَيْتَ الصُّورَ فِيهَا لَا تَرَاهَا مَا مَعَ عِلْمِكَ أَنَّكَ مَا رَأَيْتَ الصُّورَ صَوْرَتِكَ أَلَا فِيهَا

Zîrâ tahkîkan sen kaçan, ol âyinede kendi sûretin ya gayr-ı sûretin görsen, ol âyineyi görmezsin. Ammâ ilmin vardır ki, ol sûretleri ol âyinede gördün gayrıda görmedin.

فَأَبْرَزَ اللَّهُ ذَلِكَ مِثَالًا نَصَبَهُ لِتَجْلِيهِ الذَّاتِي لِيَعْلَمَ الْمُتَجَلِّي لَهُ مَا رَأَاهُ

Pes Hak Subhânehû ve Teâlâ ol mir'âtta olan sûretin zuhûrunu zâtının tecellâsına misâl ibrâz edip nasb etti, tâ ki abd-i mütecellâ-leh gördüğü sûret nedir ve mir'ât nedir, hakîkatleri ile bil. Ve Hak abdin zâtına mir'ât olup ve abd dahi Hak'ın zâtına mir'ât olduğun fehm ede.

وَمَا تَمَّ مِثَالٌ أَقْرَبُ وَلَا أَشْبَهَ بِالرُّؤْيِيَّةِ وَالْتَجَلِّي مِنْ هَذَا

Hâllen ki bu tecelli-yi zâtî makâmında mümesselün-leh için bundan akreb misâl yoktur. Ve dahi rü'yet ve tecellâyâ bu misâlden eşbeh misâl yoktur. وَلَا أَشْبَهَ بِالرُّؤْيِيَّةِ cümlesi ما اقرب cümlesinin atf-ı tefsîridir. Misâl-i mezbûrdan murâd “sûretinin mir'âtta zuhûru”dur. Ve “senin onu mir'âtta rü'yetin”dir.

وَأَجْهَدُ فِي نَفْسِكَ عِنْدَ مَا تَرَى الصُّورَةَ فِي الْمَرْأَةِ أَنْ تَرَى جِرْمَ الْمَرْأَةِ لَا تَرَاهُ أَبَدًا الْبَيْتَةَ

Ya'nî sen mir'ât içinde sûreti gördüğün zamanda, cirm-i mir'ât-ı görmeğe nefsinde cehd ve ikdâm eyle ve tahkîk eyle ki, sen kat'â cirm-i mir'âtı görmezsin meğer sûreti görmeyesin ve sûreti görmeye müteveccih olmayasın [48b] ki, sana “cirm-i mir'âtı gördü!” demek sâdık ola. Zîrâ şuhûd-i vâhid ve ebsâr-ı müteayyin vakt-i vâhide sığmaz. Zîrâ ân-ı vâhidede birinden mu'riz olup, âhir müteveccih olmak gerekir. Ammâ bu ma'nâ-yı mir'ât vücûd-i Hak'ta musavvir değildir. Zîrâ onda sûret-i mir'ât ve mir'ât-ı sûrete bir vechle müntabık ve müntabi' olmuşlardır ki, ehad-i hümâ âhirden mümtâz olmaz. Ammâ mir'âtle sûrette hâl böyle değildir. Ve görülmez mi ki, sûret mir'ât içinde gayr görünür. Ve vechinden ne kadar teb'id etsen, gavrî ziyâde ve takrîb etsen gavrî kalîl olur. Hattâ mir'ât-ı vechine mümâss olsa aslâ gavr kılmaz. Sûret-i mir'âtın sathında zâhir görünür. Ve bu illet ile sûret-i mir'âta hall olduğu sâbit ve âşikâr olur, lâkin beyne'r-re'yi ve 'l-mir'ât hevâ-yı şeffâf ile mi kâim yoksa misâl-i vücûd mudur? Ya'nî âlem-i misâl dedikleri cevher-i buhâr-ı şeffâfda mı görünür? Ma'lûm değildir. Nitekim hükemâ-i işrâkîden ona zâhiblerdir. Mevlânâ Celâleddîn Şerh-i

Heyâkîl'de zikretmiştir. Ve mezkûr olan bi-ayna metn-i işrâktir. Vallâhu Teâlâ a'lem bi's-serâir ve'l-habâyâ.

حَتَّىٰ إِنْ بَعْضَ مَنْ أَدْرَكَ مِثْلَ هَذَا الَّذِي فِي صُورِ الْمَرَّانِيِّ ذَهَبَ إِلَيَّ أَنَّ الصُّورَةَ الْمَرْنِيَّةَ بَيْنَ بَصَرِ الرَّائِي

Hattâ ba'zı ashâb-ı hikmet ki, âyinede görünen sûretin vechi ve illetini mülâhaza edip kimisi, “sûret-i mer'iyeye-i mir'ât içinde” derler ve kimisi “hadîkada” dediler. Beynehümâda suâl ve cevâb müstemir olup âhir tâife-i sâlise bu sûret ne mir'âttadır ve ne hadîkadır, [49a] belki râî ile mir'ât ortasında zayâzı-i muallakadadır. Ya'nî usûl-i muallakadır, mekân ile kâim değıllerdir sâir suver-i hayâliyye ki âlem-i misâlde mevcûd-i latîfdır cirm ve şeffâf rü'yet-i taallukuna sebep olur, derler. Usûl-i dînimin vechi budur ki, âlem-i şehâdette mevcûd olan suver onların fûrû'udur. Zîrâ âlem-i misâl âlem-i şehâdetten mukaddemdir a'yân-ı sâbitenin vücûdu, ilminin ahkâm-ı tenezzülü hasebi ile evvel ol âlemde cilveger olup ba'dehû şehâdette sûret-i keşif olur.

و هَذَا اعظم ما قدر عليه من العالم

(Ya'nî ilm-i nazarî sâhibine nazar-ı akılı ile hâsıl ve makdûr olan tabakâtın a'zamı ve a'lâsı bu mertebedir. Lâkin bu cümle ile girü mir'âta bizim dediğimiz üzeredir. Ve tecellî-yi ilâhîde biz zâhib olduğumuz mezhebdir. Nitekim mütecellî-leh mir'ât-ı Hak'ta kendi sûretinden gayrı nesne görmez ve mir'ât vücûd-i Hak dahi görmez ve grmek dahi mümkün olmaz. Bu cümle ile tahkîkan bilir ki, kendi sûretini mir'ât-ı Hak'ta gördü Hak ile kendi mâ-beyninde görmedi bir vechle ki, rü'yet-i Hak'dan hicâb ola belki sâhib ve mahvûb ve hicâb bir idi. Ve kezâlik nâzır mir'âta dahi sûretini mir'âta gördü beynehû ve beyne'l-mir'ât görmedi. Ehl-i işrâk tevehhüm ettiği gibi lâkin mir'âta vücûdla mir'ât-ı ... farkı vardır zîrâ mir'ât-ı ziyâ sûret-i meşhûde ile iştigâlden mer'iyeye olmaz. Lâkin sûretimiz buradan a'râz edip semt-i mir'âta ikbâl olunsa mir'ât görünür.)⁶⁶³ [49 b] Ammâ mir'ât-ı vücûd-i Hak böyle değıldir. Zîrâ min haysü'l-ıtlâk görünmek ihtimâli yoktur.

وَقَدْ بَيَّنَّا هَذَا فِي الْفُتُوحَاتِ الْمَكِّيَّةِ

Ve tahkîkan biz bu mümâsilet-i mezkûreyi *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin altmış üçüncü bâbında beyân edip dururuz. Buyururlar ki, “Tahkîkan insân sûretini mir'âta görür. Ve kat'an bilir ki, sûret-i mer'iyeye min vechin kendi sûretidir. Asl-ı nakş-ı nazar ve min vechin âhir kendi sûreti değıldir. Ba'zı avârız-ı sığar ve kebir hasebi ile ki,

⁶⁶³ [Bu paragraf okunamadığı için Hekimoğlu nüshası 28b-kurşunla yazılı no'dan alındı.]

cirm-i mir'âta tâbi'dir. Pes sûret-i mer'iyye kendi sûreti olduğun inkâra dahi kâdir olmaz. “Âhir sûret-i mir'âtta değildir, beyne ve beyne'l-mir'âttır” deyip, duâsında ne sâdik ve ne kâzib olur. Pes tilke's-sûret nedir ve mahalli nedir ve sâni nedir bilmeyip, ol sûretin hükmü nefy ile isbât ve vücûd ile adem ve ilim ile cehl ortasında dâir bir vâsıt olup sâhibini âciz ve hâir eyler. Pes Hakk'ın abdine darb-ı meseli olur ki, kendi sûretinin hakîkatin bilmeyecek Hâlik'ının hakikati ilminde echel belki a'ciz ve ahyer olur.” *Fütûhât*'dan şârihler naklettiği, bu mezkûrdur. Allâhu a'lem

وَإِذَا نَفَتَ حَذَا نَفَتَ الْغَايَةَ الَّتِي لَيْسَ فَوْقَهَا غَايَةٌ فِي حَقِّ الْمَخْلُوقِ وَالْحَالِ هَذَا

Ve'l-hâli hâzâ kaçan, sen tarîk-ı zevk ve vicdân ile lâ-sebîli'l-ilm ve'l-irfân bu tecelli-yi zâtî fehm ettin ise, merâtib-i tecelliyâtta bir gâyeye vâsıl oldun ki, Hak mahlûkta ondan âlî bir mertebe ve gâye hâsıl olmak ihtimâl değildir.

فَلَا تَطْمَعُ وَلَا تُتَعَبُ نَفْسَكَ أَنْ تَرْقِيَ فِي أَعْلَى مِنْ هَذَا الدَّرَجِ

Pes Ey ârif-billah [50 a] tam-ı hâm edip bu dereceden a'lâ mukaddem tederrüc ve suûd etmeye nefsine sa'b ve meşakkat verme.

فَمَا هُوَ ثُمَّ اصْلًا وَمَا بَعْدَهُ إِلَّا الْعَدَمُ الْمَحْضُ

Pes bundan a'lâ derece bu makâm-ı tecellâda aslâ yoktur. Ve bu derecenin mâverâsı adem-i mahzdır ki, onda derece ve makâm mütesavvur değildir. Belki makâm-ı lâ-taayyün-i sırfdır. Belki onda ne makâm vardır, ne kelâm *لا يعلمه الا الملك العلام*

فَهُوَ مَرَأِيكَ فِي رَوَيْتِكَ نَفْسَكَ

Pes Hak Teâlâ senin nefsini görmek de senin mir'âtın olur.

وَأَنْتَ مَرَاتٌ فِي رُؤْيَا اسْمَاءٍ وَفِي ظُهُورِ احْكَامِهَا

Ve sen dahi vücûd-i aynî i'tibâriyle Hakk'ın esmâsını görmek de ve ba'zı ahkâmının zuhûrunda mir'âtısın. Zîrâ vücûd ile a'yân-ı sâbite ve kemâlâtı zâhir olur. Ve a'yân ile sıfât-ı vücûd ve ahkâm-ı esmâ zâhir olur. Zîrâ a'yân mahall-i nukûş-i sıfat ve ahkâmıdır. Nitekim Nebî (aleyhi's-selâm) buna işaret edip, buyurur. *المؤمن مرأت المؤمن* [Mü'min mü'minin aynasıdır.] Zîrâ mü'min, cümle ismallah'dandır.

وَكَيْسَنْتَ سِوَى عَيْنِهِ

Ve ol mir'ât-ı Hak ki, senin aynındır. Ol ayn Hak'tır, gayrı değildir. Zîrâ esmâ mertebe-yi ahadiyyette Hakk'ın aynının gayrı değildir, belki nefsidir. Pes Hakk'ın nefsine mir'âtısın Hak nefsini sende görmekte. Nnitekim Hak senin nefsine mir'âttır, sen nefsini Hak'da görmekte. Pes gâh Hak mir'ât oldu sen râî oldun ve gâh sen mir'ât oldun Hak râî oldu.

فَاخْتَلَطَ الْأَمْرُ وَأَنْبَهَمَ

Pes böyle olıcak emr müşkil oldu. Ya'nî karıştı mir'ât ve râi ve mürâi belki abd ü Hak birbirine münbehim ve müştebih olup [50b] farkı güç oldu.

فَمِنَّا مَنْجَهْلٌ فَقَالَ الْعَجْزُ عَنْ دَرْكِ الْإِدْرَاكِ

Pes bizden ba'zımız “mâ-beyn merâtibi bi-tarîkı'z-zevk ve'l-viddân fark ve temeyyüz etmeyip ve izhâr-i acz edipdir ki, “derk-i idrâkten acz-i ayn-ı idrâktir” dediler. Ya'nî kâbil-i idrâk olmayan şey'in nihâyet-i idrâkinden acz-i ayn-ı idrâktir. Zîrâ acz ve cehl umûr-i müdrikedendir. Pes aczi ilm-i cümle-yi ulûmdandır. “Derk”, “ka'r ve nihâyet” ma'nâsıdır. “Derk-i bahr” gibi ve “derk-i nâr” gibi.

وَمِمَّا مَنْ عِلْمٌ يؤولُ بِمِثْلِ هَذَا وَهُوَ أَعْلَى الْقَوْلِ

Ve bizden ba'zımız mâ-beyn-i merâtib-i âlem olup zevk ve viddân ile temyîz ve fark etti.⁶⁶⁴ Pes bu meselli kavle ya'nî acz kavline kâil olmadı. Ve nefsinin acz ile muttasıf kılmadı hâllen ki, kavlı kısmında kavli-i aczden a'lâsı yok idi.

Tahkîk, Merâm bu makâmda budur ki, Hakk'ın abde mürâiyyeti var. Kezâlik abdin Hakk'a mürâiyyetinde vücûd-i aynîsine mürâiyyeti var⁶⁶⁵, vücûd-i ilmîsine meriyyeti var. Ammâ Hakk'ın eyniyyeti vücûdiyyeye mürâiyyeti, abdin zâhir-i vücûdu itibâriyledir. Ve ol takdirçe râi ve mürâi abd olur. Zîrâ nefsinin nefsinde görür. Belki min vech-i râi ve mürâi Hak olur. Ammâ abde görür. Ve kezâlik abdin Hakk'a meriyyeti abdin vücûd-i ayniyyesi yâhud ilmîsi i'tibâriyledir. Ve râi dahi Hak'tır lâkin sıfatının ya isminin husûsiyyeti i'tibâriyle ki, abd ol isme ve sıfata mazhar olmuştur. Ve illâ bi-i'tibâri'l-ittlâk Hak mezâhirden bir mazhar-ı muayyende zâhir olmaya ihtimâl değildir. Egerçi cemî' mezâhirde zâhirdir. Ma'lûm ola ki sâbıkâtının وهو اعلى القول / [51a] lafzında “hû” zamîri kavli-i “bi'l-acz”e râci'dir. Nitekim tercüme dahi ol semt üzere kılınmıştır. Ammâ câiz görülmüş ki, zamîr-i mezbûre adem-i kavle ya'nî acze kâil olmamağa râci' ola. Ve ma'nâ demek ola ki, acze kâil olmamak ma-hâzâ acz kulun a'lâsı ve gâyeti iken lisân-ı mekâli terk edip lisân-ı hâle kâil olmaktır ki, kemâl-i ilmin muktezâsı sükûttur. إذا تمَّ العقل نقص الكلام, [Akıl tamam olduğunda kelâm eksik kalır.] dahi mülâyim-i makâmıdır. Ve Hazret-i Şeyh'in

بَلْ أَعْطَاةَ الْعِلْمِ السَّلْطَوَاتِ

⁶⁶⁴ Bu makâmda mâverâ-yı aczde olan ilim ve feyzin tahkîki vardır, gaflet olmasın.

⁶⁶⁵ Mer'iyetinde eyniyyeti vücûdiyyesine mer'iyeti ve ayn-ı sâbitesine.

Kavli bu ma'nâya münâsibdir. Ya'nî âlim-i kâmile ilmi sükût i'tâ etti ve lisân-ı mekâli zebân-ı hâle münkalib oldu.

مَا أَعْطَاهُ الْعَجْزُ

“Ma” nâfiyedir ya'nî, âlim-i mezbûra ilmi acz i'tâ etmemiştir.

وَهَذَا أَعْلَى عَالِمٍ بِاللَّهِ

Ya'nî bu ilmi sükût-ı i'tâ edip acz vermeyen âlim-i zâtullah'a ve merâtib-i tecelliyâta ve bunları temyîze âlimlerin a'lâsıdır.

وَلَيْسَ هَذَا الْعِلْمَ إِلَّا لِخَاتِمِ الرَّسُلِ وَمَا يَرَاهُ أَحَدٌ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ إِلَّا مِنْ مِشْكَاةِ الرَّسُلِ الْخَاتِمِ

Ya'nî bu sâhibine sükût ifâde eden ilm-i sâbit değildir. İllâ hâtemü'r-rasul ve hâtemü'l-evliyâ için sâbittir. Ve bunların mâadâsı enbiyâ ve rusûlden bir kimse bu ilmi ve bu şühûdu görmemiştir. Ve nûru ahz etmemiştir, illâ mişkât-ı hâtemi'n-nübüvvetten ahz etmemiştir.

وَمَا يَرَاهُ أَحَدٌ مِنَ الْأَوْلِيَاءِ إِلَّا مِنْ مِشْكَاةِ الْوَلِيِّ الْخَاتِمِ حَتَّىٰ إِنَّ الرَّسُلَ أَيْضًا لَا يَرَوْنَهُ مَتَىٰ رَأَوْهُ لَأَ مِنْ

مِشْكَاةِ خَاتِمِ الْأَوْلِيَاءِ

Ve evliyâdan dahi bir kimse nûru ahz etmemiştir. İllâ mişkât-ı hâtemü'l-evliyâdan ahz etmemiştir. Hattâ rasul dahi evliyâ oldukları haysiyyetten nur-i mezbûru mişkât-ı hâtem- [51 b] ü'l-evliyâdan olmuşlardır.

فَإِنَّ الرَّسَالَ وَالنُّبُوءَةَ أَعْنَىٰ نُبُوءَةِ التَّشْرِيعِ وَرِسَالَةَ تَنْقِطَعَانِ

Ma'lûm ola ki, rü'yet-i mezbûreyi mişkât-i hâtemü'l-evliyâyâ isnâd ve kaderin budur ki risâlet ve nübüvvet ki, hâtem-i risâletin cihet-i zâhiriyyesidir. Murad, nübüvvet-i teşrî'iyye ve risâlet-i teşrî'iyyesidir ki, havâdis-i ekvânda muteallık olan ahkâm-ı tebliğdir. Bunlar ikisi dahi mevtini mükellifin inkıtâ'ı ile münkatı'lardır. Pes gayr-ı münkatı' münkatı'ınca isnâd olunur. Ammâ nübüvvet-i tahkîk⁶⁶⁶ ki, Nebî'nin ciheti belki rasûl-i bâtımiyyesidir. Hakk'ın esrâr-ı melekût ve ceberût ve acâyib-i gayb ve şehâdetinden haberdir, munkatı' olmaz.

وَالْوَلَايَةَ لَا تَنْقَطِعُ أَبَدًا

Hâllen ki velâyet ebeden munkatı' olmaz. Zîrâ velâyet-i Nebî'nin hakkı velîleyn cihetidir, ki cihet-i bâkıyye-i dâimidir ve velâyetin ekmel-i mezâhiri hâtemü'l-evliyâdır. Hatta ba'zı şürrâh⁶⁶⁷ demişlerdir ki, nübüvvet munkatı' dahi olmasa bu ilmin

⁶⁶⁶ Nübüvvet-i tahkîk, nübüvvet-i teşrî'in mâ-kablidir.

⁶⁶⁷ Murâd ba'zı şürrâhdan, Mevlânâ Câmî (Kuddise sirruh)'dir

ona isnâdî⁶⁶⁸ sahîh olmaz asla. Zîrâ hakâyık-ı velâyet, hakâyık-ı nübüvete bi'z-zât muğâyirdir.

فَالْمُرْسَلُونَ مِنْ كَوْنِهِمْ أَوْلِيَاءَ لَا يَرَوْنَ مَا ذَكَرْنَا إِلَّا مِنْ مِشْكَاةِ خَاتَمِ الْأَوْلِيَاءِ فَكَيْفَ مِنْ دُونِهِمْ مِنَ الْأَوْلِيَاءِ

Pes mürselûn, evliyâ oldukları haysiyyetten sahîbine sükût i'tâ eden ilm-i mezkûru görmezler. İllâ hâtem-i evliyâ mişkâtından görürler. Pes bunların mertebesi a'lâ iken ilm-i mezbûru bi'l-vâsıta görececek bunların mâ-dûnu olan evliyâ ne keyfiyyet ile bi'z-zât görebilir.

وَإِنْ كَانَ خَاتَمِ الْأَوْلِيَاءِ تَابِعٌ فِي الْحُكْمِ لِمَا جَاءَ بِهِ خَاتَمِ الرَّسْلِ مِنَ التَّشْرِيعِ

Kelâm-ı suâl mukadderden cevâbdır ki, ya'nî eğerçi hâtem-i evliyâ neş'e-yi unsûriyye hasebiyle [52 a] hükm-ü ilâhîde hâtem-i rasul getirdiği teşrî'a tâbi' ise de.

فَذَلِكَ لَا يَقْدَحُ فِي مَقَامِهِ يُنَاقِضُ مَا ذَهَبْنَا إِلَيْهِ

Pes ol hâtem-i evliyânın neş'e-yi unsuriyye hasebiyle olan tâbi'iyeti hakîkati hasebi ile metbûiyyet iktizâ eden makâm-ı hâssında kâdih olmaz. Ve dahi bizim hâllen zikredip zâhib olduğumuz ma'nâyâ ki, “mürselîn bu ilmi görmezler, illâ mişkât-ı velâyetten görürler” dediğimizdir münâkız gelmez.

فَاتِّهِ مِنْ وَجْهِ يَكُونُ أَنْزَلَ كَمَا أَنَّهُ مِنْ وَجْهِ يَكُونُ أَعْلَى

Zîrâ ol velînin neş'e-yi unsuriyyesi vechinden rasûl-i hâtemden mertebesi risâleti vechiyle evlâdır. Nitekim rasûl-i hâtemin, cihet-i bâtniyyesi olduğu vech ile mertebesi ondan a'lâdır.

وَقَدْظَهَرَ فِي ظَاهِرِ شَرْعِنَا مَا يُؤَيِّدُ مَا ذَهَبْنَا إِلَيْهِ فِي فَضْلِ عَمْرِ رَضِيَ اللَّهُ فِي أَسَارِي بَدْرِ بِالْحُكْمِ فِيهِمْ

Hâllen ki, bizim zâhir-i şer'imizde bu zâhib olduğumuzu müeyyid emr zâhir olmuştur ki, fazl-ı sâbitü'l-fazl ba'zı cihetten mefzûl olur. Nitekim üsârâ-yı Bedir hakkında olan hükm ile fazl-ı Hazret-i Ömer'de zâhir oldu. Zîrâ Ebûbekr'in fazl-ı Ömer üzerine nass ile sâbit iken, üsârâ-yı Bedir hakkında ikisi ihtilâf edip, Ebûbekr fidyeye alınıp itlâk olunmağa zâhib oldu. Hz. Ömer bunların urmak [vurmak] re'y etti. Âhir âyet-i kerîme re'y-i Ömer'e muvâfik فَضْرَبَ الرَّقَابَ vârid oldu.

وَفِي تَابِيرِ النَّخْلِ⁶⁶⁹

⁶⁶⁸ Ya'nî ilm-i velâyetin isnâdî

⁶⁶⁹ Sıfat-ı te'bîr-i nahl budur ki, şecer-i hurmânın zekeri ve ünsâsı vardır, erkeğinin çiçeğinden koparıp dışisine aşılardır. Bu diyârın incirine erkek incirden meyve asdıkları gibi. Bi-iznillâh bu vaz' meşhûr olup, ikisi dahi yemiş verir. Sübhânallâh hayvânda olan efâl-i tabi'yye nebâtta dahi zâhir olur hikmeti Allâhu a'lem budur ki, nebâtta hayvana karîb tabiat nahlin tabiatıdır. Bir mevzi'da erkeğin dikseler dışısı tarafına mâyil olur. Nebâtatta ilm-i isbât edenler bununla istidlâl ederler. İncirde dahi bu ma'nâ, bi-tarîkı'l-hafâ sâbit olur, baîd olmaz. Halkında ol nebâtattır, ... setr eden bunun ... [noktalı yerler varak dışına çıktığı için okunamadı.]

Dahi mezhebimizi müeyyid emr-i te'bîr-i nahlde dahi zâhir oldu ki, Nebî (aleyhi's-selâm) te'bîr-i nahli evzâ'-i câhiliyyeden olmağın nehyetti. İttifâk, ol sene yemiş vermedi. Ashâb [52 b] gelip haber verdikde âmme-i muhâtibîn için fazîlet isbât edip **أَنْتُمْ أَعْلَمُ بِأُمُورِ دُنْيَاكُمْ** hadîs-i şerîfin nâlık oldular. Ma-hâzâ Seyyidü'l-evvelîn ve'l-âhirîn iken mertebesine naks ve halel vermedi.

فَمَا يَلْزَمُ الْكَامِلَ أَنْ يَكُونَ لَهُ التَّقَدُّمُ فِي كُلِّ شَيْءٍ وَفَا كُلَّ مَرْتَبَةٍ وَأَيْمًا نَظَرَ الرَّجَالُ إِلَى التَّقَدُّمِ فِي رُتَبِ الْعِلْمِ يَا اللَّهُ سُبْحَانَهُ هُنَالِكَ مَطْلَبُهُمْ

Pes kâmile lâzım olmaz ki, cemî' umûrda câhile tekaddüm ede ve her mertebede tefevvuk göstere, belki nazar-ı ricâl ve ibret-i ehl-i hâl rütbe-yi ilmullâhda vâki' olan tekaddümedir ki, matlab-ı âlîler ol mertebedir.

وَأَمَّا حَوَادِثُ الْأَكْوَانِ فَلَا تَعْلُقُ لِخَوَاضِعِهِمْ بِهَا

Ammâ hâvâdis-i ekvân te'bîr-i nahl ve fulân ve onun ve onun emsâlini ise himem-i âliye sâhipleri yanında, aslâ ilmimiz ve ma'rifeti mu'teber değildir. Ve bu mekûle umûr-i hasîseyi bilmemekden noksan lâzım getirmezler. Denâet-i hâline nazar ederler.

فَتَحَقَّقُوا مَا قُلْنَا

Pes sen bizim kavlimizi hakîkati ile bil. Ya'nî hâtem-i evliyânın ilmullâhda olan uluvv-i şânını ve sümüvv-i mertebesini hakîkati üzere anla ve neş'e-yi unsuriyye hasebi ile olan nüzûl-i seyf-i şân-ı ilmiyyesinin sâriyyetine kesr ve hulûl vermediğın fehm eyle!

وَلَمَّا مَثَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ النَّبُوَّةَ بِالْحَيَانِطِ مِنَ الْبِنِ سِوَى مَوْضِعِ لِبْنَةٍ وَاحِدَةٍ

Vaktâki, emr-i nübüvveti bir kerpiçten binâ olmuş dîvâra teşbîh ettiyse ki, ol dîvâr tamâma karîb olmuş, illâ bir kerpiç yeri hâlî kalmış ola.

فَكَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تِلْكَ اللَّبْنَةَ

Pes Nebî emr-i bu vaz'ı ahadiyyet-i cem'ıyyet ve sıfat-ı hâtimiyyet ile ol [53 a] li-bene-i vâhide ola ki ol sülme-yi sedd ve ol teferruk ve kesreti cem' ede.

غَيْرَ أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَأ يَرَاهَا إِلَّا كَمَا قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِبْنَةٍ وَاحِدَةٍ

İllâ bu kadar var ki, Nebî (a.s.) ol li-beneyi ayn-ı basîret ile görmedi. Zîrâ görmeğe teveccüh etmedi, nihâyet sırrından lisânına gelen kelâmın lafzını me'mûr olduğı üzere zikredip li-bene-i vâhide dedi. Zîrâ, beyan-ı sırrına me'mûr değil idi ki, beyân sır ve keşf-i hakâyık hâtemü'l-evliyâ mansıbidır.

وَأَمَّا خَاتَمُ الْأَوْلِيَاءِ فَلَا بُدَّ لَهُ مِنْ هَذِهِ الرُّوْيَا

Ammâ hâtem-i evliyâ-i Muhammediyye'ye lâzımdır ki, bu temsîli lafzın mâverâsı olan ma'nâsı ile vâkıasında müşâhede ede. Ve âlem-i misâlde tecellî eden ahkâmını tafsîlen göre.

فَيَرِي مَا مِثْلَ بِهِ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Pes Nebî'nin (aleyhisselâm) temsîl ettiği hâitü, ya'nî dîvârı göre.

وَيَرِي فِي الْحَانِطِ مَوْضِعَ لِبْنَتَيْنِ

Ve dahi müşâhede ettiği hâitte, ol iki kerpiçin mevzı'nı göre. Ya'nî ol hâitin noksanını ve لِبْنَتَيْنِ ile tekmîlin fehmede.

وَاللَّيْنُ مِنْ ذَهَبٍ وَفِضَّةٍ

Dahi ol iki li-bene birisi zehebden ola ki, sûret-i velâyete. Ol öbürüsü fizzadan ola ki, sûret-i nübüvvet ola. Ma'lûmdur ki, sâbit olan teşbîh, zımnı bu makâmında zâhir, teşbîh ma'kûl bi'l-mecsûsdür. Vech-i teşbîh beyne't-tarafeyn budur ki; zeheb, ma'deniyyâtta nice kâmilî'l-cevher olup kâbil-i tebeddül ve teğayyür değil ise velâyet dahi öyledir. Mürûr u hevr u ezmân ile kabûl-i teğayyür ve zevâl etmez. Ammâ nübüvvet öyle değildir. Güzerân-ı havâdis-i ekvân ile nihâyet ve inkızâ bulur. Nitekim fizza dahi mücâvir-i nâr olsa mütehalli'l-eczâ olur. Ve ma'lûm⁶⁷⁰ [53 b] ve ma'lûm ola ki, teğayyür bu makâmında cins-i nübüvvette bulunmak kifâyet eder. Bâ-husûs nübüvvet-i Muhammediyye dahi âhiri'z-zamânda mütegayyir olur. Ammâ velâyet öyle değildir, âlem-i âhiret dahi bile sürer.

فَتَرِي اللَّبْنَيْنِ يَنْقُضُ الْحَانِطَ عَنْهُمَا وَيُكْمَلُ بِهِمَا لِبْنَةَ فِضَّةٍ وَلِبْنَةَ ذَهَبٍ فَلَا بَدَّ أَنْ يَرِي نَ قِسْمَهُ فِي

مَوْضِعِ

تَرِيكَ اللَّبْنَيْنِ

⁶⁷⁰ Ma'lûm ola ki, bu mevzû'da cihet-i velâyeti zehebe ve cihet-i nübüvveti fizzaya teşbîhde cihet-i velâyeti nübüvvetten tafsîl vardır. Ve cihet-i velâyetin tafsîlinde Şeyh'in nefsi Nebî'den mufazzal olamak lâzım gelir. Bu i'tirâz-ı hüküm istihkâdan ve sâyirden menkûl ve meşhûrdur. Cevâb verilir ki, eğer ukûl-i kâsireye ve istişmâm-ı tevhid etmeyen fâsidü'l-meşâire ashâbu'l-cevâhire bu [?] hâsıdır. Ammâ erbâb-ı tevhid ve irfân ve ashâb-ı evzâk ve vicdân nübüvvetle velâyeti birbirinden ayırmazlar ki, tâ müntezzal ve münfezzal-ı aleyh mevcûd olup, bu vartaya sükût icâb ede. Belki ehâlî-yi tevhid ve fenâ nefisleri için vücûd ve bekâ isbât etmezler. Belki nübüvvet ile velâyeti mazhar-ı vâhîde kâyim bir cevher ve zi-ciheteyn addederler ki, muktezâ-yı mezâhir ve takazâ-yı bâtin ve zâhir hasebi ile her birinin ahkâmı cereyân eder. Ve bir cevâb-ı ma'kûl dahi verilir ki, Nebî'de gâlib ahkâm-ı zâhiredir. Ve ahkâm-ı bâtine muhtefî ve mündemicdir. Nitekim ashâb-ı maâdun cevher-i zeheb-i tabîatı fizzadan ahrâk-ı bi'n-nâr ile tahlîs eder ki, ol takdirçe fizzada asâlet ve câmi'iyet ve şümûle olur. Eğerçi, zehebin sûret-i nev'iyyesinin bekâsı ve fizza gibi kesr ve tehallülü adem-i iktizâsı husûsan hûsn be bahâsı ile zâhire [?] râcih gösterir. Ammâ cevheri yanında fizzanın asâlet ve câmi'iyetine gâlib etmez. Rûchân dahi sellim olsa zeheb ve fizza hakikatte birdir teğâyür sûretten kopar. Vallâhu a'lem bi's-serâir.

burada ... suâl-i meşhûrun bu makâmında işâret-i latife vardır nitekim şerh olunmuştur. Şerh-i sâbıkine bu dakîkanın ma'deni olup . Kâbil olan ihsâ ve sa'be bunlardır. Hadîd, rehâs, nehâs, hâr-i fizza, zeheb, esreb, kurşun bu cümlesi hâsıl ol

Dahi ol hâtem-i velâyet-i Muhammediyye ol hâitten eksik olup ve mükemmel hâit olan lebeniyyetini li-bene-i fizza ve li-bene-i zeheb göre. Ve pes lâzımdır ki, hâtem-i velâyet nefsinin ol lebeneteyn mevzı'nda göre. Ve ol lebeneynin aynı olup mükemmel hâit ola. “hâit”ten murâd “binâ-yı âlem-i şehâdet”tir ki, hâtem-i velâyet ile mükemmeldir. Zîrâ insân-ı kâmil âlem-i şehâdetin rûh-i mukavvimi mesâbesindedir. Bir ân ma'dum olsa, ol nefesde âlem bi'l-küllî ma'dum olup şehâdet misâle münkalîb olur. Ma'lûm ola ki, Şeyh *Fütûhât-ı Mekkiyye*'sinde aynı ile böyle rü'yâ görüp ve rü'yâsın hâtem-i velâyet ile ta'bîr edip ba'dehû meşâyih-i asrdan kime arz etse, bu rü'yânın sâhibini; “hâtem-i velâyettir” diye ta'bîr ettiklerin[i] sarîhan hikâyet eder. Şurrâh-ı kitâb dahi nakl etmişlerdir, edâmallâhu Teâlâ feyzihim.

وَالسَّبَبُ الْمَوْجِبُ لِكُونِهِ رَأَى لِيَبْتَنِينَ أَنَّهُ تَابِعٌ لِشَرَعِ خَاتَمِ الرَّسْلِ

Ve dahi hâtem-i evliyânın, rü'yâda lebeneteyn gördüğünün sebebi budur ki, hâtem-i rasûlün şer'ine tâbi'dir. Nitekim zeheb dahi fizzaya tâbi'dir. Zîrâ fizza, min haysü'l-vücûd zehebden mukaddemdir. Zîrâ meşhûr olan cevher-i ma'denden evvel fizza, sonra zeheb ahz ederler. Zîrâ fizzadan zehebi mücâveret-i nâr ile tahlîs ederler. [54 a] Emr-i acîbdır, ecsâd-ı seb'a ki, filizzât-ı ma'deniyyedir cümlesi terbiyet-i âfitâb ile kemâl-i zehebiyyet müteveccihlerdir. Ba'zısı hareketin[i] tamâm edip, âfet-i semâvîden hâlâs olur. Ve mertebe-yi zehebiyyet bulur. Ve nicesi, ol dereceye varmayıp rütbe-yi misde ve rasasada kalır -ve rasâs kalîberdir- Ne güçtür ki, bir nefes-i insân olmuşken âfitâb-ı vücûd-i a'zamın feyz-i nûrundan mütenevvir olmaya himmet etmeyip gışş-i kalbiyyesin[i] hulûs-i kalbiyyeye münkalib etmeye tâlib olmaya يا حسرةً علي العباد الغافلين عن الرشاد [Yazık o kullara, (Yâsin 36/30)]

وَهُوَ مَوْضِعُ اللَّبَنَةِ الْفِضِّيَّةِ

Dahi ol hâtem-i sâlik şer'î ol gümüş kerpiçin mevzi'idir.

وَهُوَ ظَاهِرَةٌ

Dahi ol hâtem-i rasûlün şer'i hâtem-i evliyânın zâhiridir.

وَمَا يَتَّبِعُهُ فِيهِ مِنَ الْحَكَامِ

Dahi ol hâtem-i rasûlün şer'î hâtem-i evliyânın tâbi' olduğu ahkâmıdır. –ve hâtem-i evliyânın hâtem-i rasûle enbâ'ı zâlike'l-mevzu îzâhıdır-

كَمَا هُوَ آخِذٌ عَنِ اللَّهِ فِي السِّرِّ مَا هُوَ بِالصَّرَةِ الظَّاهِرَةِ مُتَّبِعٌ فِيهِ

Nitekim hâtem-i evliyâ bâtın ve sırda Hak'dan ahz ettiğine zâhir ve şer'de hâtem-i rasûle ittibâ eder.

لِيَأْتَهُ يَرَى الْأَمْرَ عَلَيَّ مَا هُوَ عَلَيْهِ

Zîrâ, her emri olduğu üzere ilmullâhda bi-ayn görür.

وَلَا بُدَّ أَنْ يَرَاهُ هَكَذَا

Ve böyle ilmullâh olduğu üzere herşeyi görmek lâzımdır. Ve illâ hâtem-i velâyet olmaz.

671 وَهُوَ مَوْضِعُ اللَّبْنَةِ الذَّهَبِيَّةِ فِي الْبَاطِنِ

Ve ol hâtemin her emri alâ mâ hüve aleyh görmesi li-bene-i zehebiyyenin bâtında mevzi'idir. Ve rü'yet-i mezbûre ile tahakkuku mevzi'-i mezbûrede intibâ'idır.

فَأِنَّهُ أَخَذَ مِنَ الْمَعْدِنِ الَّذِي يَأْخُذُ مِنْهُ الْمَلِكُ الَّذِي يُوجِي بِهِ إِلَى الرَّسُولِ

Zîrâ, hâtem-i velâyet ahkâm-ı şer'ıyye şol ma'denden ahz eder ki, rasûle sebeb-i [54 b] vahy olan melek ol ma'denden alır. Ve ol ma'den bâtın-ı ilmullâhdır.

فَإِنْ فَهَمْتَ مَا أَشْرَتْ بِهِ فَقَدْ حَصَلَ لَكَ الْعِلْمُ النَّافِعُ

Pes eğer sen benim işaretimi fehm ettinse ki, enbiyâ (aleyhi's-selâm) evliyâ oldukları cihetten ve evliyâ mutlakâ ikisi dahi Hakk'ı mişkât-ı hâtemü'l-evliyâdan görürler ki, mazhar-ı hâtemü'r-rasuldür. Yâhud ma'nâ böyle demek ola ki, eğer fehmettinse ki hâtemü'l-evliyâ bi-aynihi hâtemi'r-rasûldür ki, evvelâ beyân-ı ahkâm-ı şerâyi' ettiği gibi âhiren dahi beyân-ı esrâr ve hakâyık için zuhûr etmiştir. Pes tahkîk, senin için ilm-i nâfi' hâsıl oldu ki, hatemi'r-rasûle kemâl-i mütâbiat müfzî olup, hakikat ve velâyet ile kemâl-i tahakkuku muntebih oldu.

فَكُلُّ نَبِيٍّ مِنْ لَدُنْ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَا مِنْهُمْ أَهْدَى يَأْخُذُ إِلَّا مِنْ مَشْكَاتَةِ خَاتِمِ النَّبِيِّينَ وَإِنْ تَأَخَّرَ وَجُودُ طَيْبَتِهِ

Pes imdi devr-i Âdem (aleyhisselâm)den bu deme gelince her birini belki nefsi-i Âdem (aleyhisselâm) birisi yoktur ki, nübüvveti mişkât-ı hâteme'n-nebîyyinden olmaya. Eğerçi mizâc-ı unsurîleri ve tıynet-i tabâatleri müteehhir vâkı' oldu ise.

فَأِنَّهُ بِحَقِيقَتِهِ مَوْجُودٌ

Zîrâ hâteme'n-nebîyyîn hakîkati ve rûhâniyyeti ile cümleden mukaddem mevcûd olmuştur.

وَهُوَ قَوْلُهُ كُنْتُ نَبِيًّا وَآدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ

Ya'nî ol vücûdu cümleden mukaddem olduğuna delîl, kavlı-i mezbûrdur ki, buyurmuşlardır, "Ben Nebî idim, henüz Âdem'in beden-i unsurîsi kâmil değil idi." Zîrâ

671 Fi'l-bâtin kavli, rü'yet-i müteallıktır.

evvel mâ-halkillah nûru hükmünce sâbıkân âlem-i ervâhda nûr-i Muhammedî ervâh-i enbiyâya imâm-ı mukaddem olmuştur, kıssa ma'rûfdur.

وغيره مِنَ النَّبِيِّاءِ مَا كَانَ نَبِيًّا بِالْفِعْلِ إِلَّا حِينَ بُعِثَ

Ya'nî hâtemi'l-enbiyâ'nın [55 a] كُنتَ نَبِيًّا dediği bi'l-fi'l olan nübüvvetten hikâyettir nübüvvetine âlim olduğu halde, ammâ hâtem-i enbiyânın gayrı enbiyâ bunun hilâfidir ki, bunların nübüvveti âlem-i şehâdete gelmezden mukaddem fi'le gelmiştir kuvvettedir. Belki bunlar hîn-i ba'sde bi'l-fi'l Nebî olurlar ve nübüvvetlerine âlim olurlar. Ba'sden mukaddem nübüvvetlerine âlim değillerdir. Zîrâ nübüvvetleri bi'l-kuvvedir, bi'l-fi'l değildir. Hazret-i şehâdeden yukarı olan hazerâta vukûfları yoktur.

وَكُنْكَ خَاتِمَ النَّبِيِّاءِ كَانَ وَلِيًّا وَأَدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ وَغَيْرُهُ مِنَ النَّبِيِّاءِ مَا كَانَ وَلِيًّا إِلَّا لَمَّا بَعْدَ تَحْصِيلِهِ

شَرَائِطَ الْوَلَايَةِ مِنَ الْخَلْقِ الْإِلَهِيَّةِ فِي الْإِتِّصَافِ بِهَا

Hâtemü'l-evliyâ dahi hâtemü'l-enbiyâ gibidir ki, suver-i hakikat-i Muhammediyye'den bir sûrettir ki, velâyet-i hâssa-yı Muhammediyye bununla hatm olunur. Âdem ve evliyâ beyne'l-mâ-i ve't-tîn iken, bu hâtem bi'l-fi'l velî idi, ve velâyetine âlim idi. Ammâ bunun gayri sâir-i evliyâ velî bi'l-fi'l olmadı şerâit-i velâyeti tahsil etmeyince, ya'nî şol ahlâk-ı ilâhiyye ile tehalluk kılmayınca ki, onlarsız velî velâyet ile muttasıf olmaz.

مِنْ كَوْنِ اللَّهِ تَعَالَى يُسَمَّى بِالْوَلِيِّ الْحَمِيدِ

Ya'nî bu ahlâk-ı ilâhiyye ile ittisâf şart-ı velâyet olduğu Allah Teâlâ'nın veliyyi "Hamîd" ile müsemma olduğu ecildendir.

فَخَاتِمُ الرَّسُلِ مِنْ حَيْثُ وَلَايَةٌ نَسَبُهُ مَعَ الْخْتَمِ لِلْوَلَايَةِ نَسَبَةَ النَّبِيِّاءِ وَالسُّلِّ مَعَهُ

Pes hatemü'r-rasûlün velâyeti velâyet-i mukayyede olduğu haysiyyetten hâtemü'l-velâyete nisbeti sâir enbiyâ ve rasûlün hâtemü'l-velâyete nisbeti gibidir. Ya'nî sâir enbiyâ ve rasul gördüğün nice mişkât hâtemü'l-velâyeden görürse hatemü'r-rasûl dahi mişkât-ı hâtemü'l- [55 b] evliyâdan görür.

فَائَةُ الْوَلِيِّ

Ya'nî hatemü'r-rasûl bâtını i'tibârî ile velîdir.

الرَّسُولَ

Ve zâhir ahkâm ve şerâyi'i mübelliğ olduğu i'tibâr ile rasûldür.

النَّبِيِّ

Guyûbdan ve ta'rifât-ı ilâhiyyeden bi-vâsıtati'l-melek enbâ-i ihbâr etmesi i'tibâr ile Nebî'dir.

وَحَاتِمِ الْوَالِيَاءِ الْوَالِيِ الْوَارِثِ الْآحِذِ عَنِ الْأَصْلِ الْمُشَاهِدِ لِلْمَرَاتِبِ

Ya'nî sîfât-ı sâbika ile ki, velâyet ve risâlet ve nübüvvettir. Muttasîf olduktan mâadâ hâtemiyyet sıfatı ile dahi muttasıftır. Bâtını i'tibâriyle dahi verâset-i hâtemi'r-rasûldür.⁶⁷² Şerâyi' ve ahkâmını icrâ etmektir. Verâset-i risâlet menzilesindedir. Dahi asıldan ahz edicidir, vâsıtasız dahi ashâb irâdetin makâmât ve merâtibine ârifdir ki, her zî-Hakk'a hakkını i'tâyâ kâdiridir. Sâbikan li-bene-i zehebe vârid olan i'tirâz burdan dahi mündefî' olur. Teveccüh oluna.

وَهُوَ حَسَنَةٌ مِنْ حَسَنَاتِ سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُقَدِّمِ الْجَمَاعَةِ وَسَيِّدِ
الشفاعة

Ya'nî ol hâtemü'l-velâyet seyyidü'l-mürselînin hasenâtından bir hasendir. Ve mezâhir-i velâyet-i hâssasından bir mazhardır, âncileyin seyyid ki, mukaddemu'l-cemâ'adır. Ya'nî imâm-ı alem-i ervâhdır ki, ibtidâ-i ahvâlidir. Ve dahi fâtih-i bâb-ı şefâat olmakta seyyid-i veled-i Âdemdir ki, âhir ahvâlidir.

فَعَيْنٌ فِي سَيِّدَتِهِ حَالًا خَاصًّا مَا عَمَّ

Pes siyâdetini bir hâl-i hassa tahsîs ve ta'yîn etti, ta'mîm etmedi. Zîrâ hâtemin cemî' cüziyyât-ı umûrda tekaddümü lâzım gelirdi. وَأَنْتُمْ أَعْلَمُ بِأُمُورِ دُنْيَاكُمْ hadîsine muhâlif olurdu.

وَفِي هَذَا الْحَالِ الْخَاصِّ تَقَدَّمَ عَلَيَّ الْأَسْمَاءُ الْإِلَهِيَّةُ

Ve bu hâli [56 a] mahsûsda cemî' esmâ-i ilâhiyyeye tekaddüm etti. Murâd, hâl-i hâssdan şefâattir.

فَإِنَّ الْحَمْنَ مَا شَفَعَ عِنْدَ الْمُنتَقِمِ فِي أَهْلِ الْبَلَاءِ إِلَّا بَعْدَ شَفَاعَةِ الشَّافِعِينَ

Hâtemü'l-enbiyânın sâir esmâya şefâatte tekaddümünün illetidir ki, ism-i Rahmân hâkim-i Rahmet iken ve fâiz-i şefkat iken ism-i Muntakim yanında ehl-i belâyâ şefâat etmez. İllâ Şâfi'inin şefâatından sonra ki, bu cümle-i şâfi'îne hatem-i rasûl mukaddemdir.

فَقَازَ مُهَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِإِسْيَادَةٍ فِي هَذَا الْمَقَامِ الْخَاصِّ

Nebî (aleyhi's-salavâtu ve's-selâm) ki, fâiz-i hasâl-i hamîde ve hâiz-i fezâil cüzüyledir. Bu makâm-ı hâssda vâsıl-ı siyâdet oldu. Ya'nî mertebe-i şefâatte siyâdet ve tekaddüm-i şerîfini hâsıl kıldı.

فَمَنْ فَهِمَ الْمَرَاتِبُ الْمَقَامَاتُ لَمْ يَعْصِرْ قَبُولَ هَذَا الْكَلَامِ

⁶⁷² Zîrâ hâtemü'l-evliyâ hâtemü'l-enbiyânın vârisi ve merâtibinden bir mertebesi olıcağ li-bene-i fizzadan li-bene-i zeheb ikisini dahi hâtemü'l-enbiyâda cemî' olur. Allâhu a'lem

Ya'nî şol kimse ki, ahadiyyet-i zâtın merâtib-i mütekessirede zuhûruna âlim olup ve her mevcûdun mertebesinde siyâdetine ve her ismin saltanatına ârif ola. Bu mekûle kelâmın, ya'nî velînin velâyette rasûle tekaddümünün ve rasûlün mansıb-ı şefâatte sâir esmâya tekaddümünün kabûlü ona sa'b ve düşvâr gelmez. **Şiir**;

Ki mefzûl olur kimi fâzıl

Hâil olur tefâvüt-i derecât

Ahadiyyet derîçesinden bak

Mahv ola tâ ki zât içinde sıfât

وَأَمَّا الْمِنِحَ الِا سْمَانِيَةَ إِعْلَمُ أَنْ مَنَحَ اللهُ تَعَالَى خَلْقَهُ رَحْمَةً بِهِمْ وَهِيَ كُلُّهَا مِنَ الْمَاءِ الْإِلَهِيَّةِ

Vaktâki Hazret-i Şeyh tecelliyât-ı zâtıyyetli ezmineden fâriğ olduysa, tecelliyât-ı esmâiyye beyânına şürû' edip dedi ki; "Hazret-i İlâhiyye'den fâiz olan atıyyeler bir rahmettir ki, hazret-i esmâiyyeden [56 b] feyezân eder."

فَأَمَّا رَحْمَةً خَالِصَةً

Pes ol rahmet dahi şâibe-i nikmet ve nokta-i zahmetten hâlf ve hâlis olursa.

كَأَطْيَبَ مَنْ الرِّزْقِ اللَّذِي فِي الدُّنْيَا

Meselâ şol erzâk-ı tayyibe-yi lezîze gibi ki, dünyâda mülâyim-i tab' ola.

الْخَالِصِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

Dahi yevm-i kıyâmette tebia-i gazâbdan ve keder-i cezâ-i ukûbetten sâfi ola, ya'nî bi-hasebi'ş-şer'i'ş-şerîf halâl ola.

وَيُعْطَى ذَلِكَ الْاِسْمَ الرَّحْمَنِ فَهُوَ عَطَاءُ رَحْمَانِي

Ve mezkûr olan tayyibât-ı erzâkı ism-i Rahmân verir, ism-i Âhir'in muktezâsı olmaz. Rahmân'a mensûb ve mahsûstur.

وَأَمَّا رَحْمَةً مُمْتَرِجَةً

Yâhud bir rahmet ola ki, nıkmetsiz ile mahlût ola. Meselâ zâhiren rahmet, bâtinen nıkmetsiz ola. Tab'a mülâyim olup, kalbi likâillâh'dan muabbid olan eşyâ gibi cemî' müştehiyât-i nefis böyledir, yâhud aksi ola ki, cemî' ibâdât nefsin mekrûh.

كَشْرَبِ الدَّوَاءِ الْكَرِيهِ الَّذِي يُعْقَبُ شَرْبُهُ الرَّاحَةَ

Nitekim devâ-i kerîh içmek, fi'l-hâl mülâyim-i tab' değildir, lâkin mâlda tâkîb-i râhat eder. Pes bu atâ-yı mümtezic, esmâ-i mümtezîcenin hükmü olur. İsm-i Vâhid'in hükmü olup, hâssaten ona nisbet olunmaz.

فَإِنَّ الْعَطَاءَ الْإِلَهِيَّ لَا يُمْكِنُ الطَّلَاقَ عَطَائِهِ مِنْهُ سَبْحَانَهُ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَكُونَ عَلَيَّ يَدِي سَادَنَ

“Atâyâ-i ilâhiyye mukteziyyât-ı esmâdır” dediği kavlin ta’lîlidir. Ya’nî atâ-i ilâhiyyenin Hak’dan itlâkı mümkün olmaz. Huddâm-ı esmâdan bir hâdim elinden olmasa “sâdin-i hâdim” ma’nâsınadır, cem’i “sedene”dir, sîga-i mükessiredir. Nâsır-ı nussâr ve nâsır ve nasara gibi. Ya’nî minah ve atâyâ Hazret-i Hak’dan min haysü’z-zât fâyiz olmaz. Belki min haysü’l-esmâ-i ve’s-sıfat fâyiz olur ki, ol fâyiz olan rahmet ve vücûd ve hayat ba’dehû sâir sıfâttır.

فَتَارَةً يُعْطِي اللَّهُ سُبْحَانَهُ الْعَبْدَ عَلِيَّ يَدِي الرَّحْمَنِ فَخُلصَ الْعَطَاءُ مِنَ الشُّوبِ الَّذِي لَا يِلَانِمَ الطَّبِيعَ

[57 a] Pes gâh olur ki, Allâhu Teâlâ abde yed-i Rahmân’dan atâ eder. Ve atâ, ol halde tab’a gayri mülâyim nesne haltından hâlis olur.

أَوْ لَنَا يُنِيلَ الْعَرْضَ

Yahud mâlen gayr-ı mülâyim, şuûndan hâlis olur ki, garaz-ı maksûde mûsil olmaz.

وَمَا اشْبَهَ ذَلِكَ

Dahi bu ikisine benzer mûcibât kederden hâlis olur. Pes atâ-i Rahmânî’ye lâyıık bu olur ki, tab’a nâ-muvâfik olan kedûrât-i hâliyyeden ve mâliyyeden hâlis ola.

وَتَارَةً يُعْطِي اللَّهُ عَلِيَّ يَدِي الْوَاسِعِ فَيَعْمَ

Ve gâh olur ki, abde ism-i Vâsi’ ellerinden verir ki, mülâyim ve mekrûhe âmm olur. Ya cemî’ halâika yâhud mu’tîlenin zâhirine ve bâtınına şâmil olur

أَوْ عَلِيَّ يَدِي الْحَكِيمِ فَيَنْظُرُ فِي الْإِصْلَاحِ فِي الْوَقْتِ

Yahud ism-i Hakîm yedîninden atâ eder ki, ahyânı atâdan aslahına nâzır olur ki, muktezâ-yı hikmet eşyâyı mevâzi’inde vaz’ etmektir.

أَوْ عَلِيَّ يَدِي الْوَاهِبِ فَيُعْطِي لِيُنْعِمَ

Yahud ism-i Vâhib ellerinden verir ki, atâyâ-yı mücerred mün’im olmak için ya’nî in’âm u cûd sıfâtını izhâr için eder.

وَلَا يَكُونُ مَعَ الْوَاهِبِ تَكْلِيفَ الْمُعْطَى لَهُ بِعَوَضٍ مِنْ شُكْرٍ أَوْ عَمَلٍ

Dahi Vâhib için mu’tâ-lehû’ye bir teklîf-i ivaz maksûd olmaz. Meselâ mukâbelede şükr bi’l-lisân ya amel bi’l-cenân gibi. Pes şükr-i mün’imi mün’imün aleyhe vücûb-i muhayyer ve izhâr-ı ubûdiyyet için olur. Yoksa Vâhib için olmaz.

أَوْ عَلِيَّ يَدِ الْجَبَّارِ فَيَنْظُرُهُ فِي الْمَوْطِنِ

Yahud Cebbâr⁶⁷³ isminin elinde verir ki, ol Cebbâr mi'tîlenin mevtınına ve makâm-ı isti'dâdına ve istihkākına nazar eder. Ve bir atâ-i lâıyk eder ki, [57 b] kesrini hayr eder. Ve âfetini islâ kılar.

أَوْ عَلِيَّ يَدِ الْغَفَّارِ فَيَنْظُرُ الْمَهْلَ وَمَا هُوَ عَلَيْهِ

Yahud dedi; "İsm-i Gaffâr'dan verilir. Ve ism-i Gaffâr, mahall-i mu'tıleye ve ahvâline nazar eder."

فَإِنْ كَانَ عَلِيٌّ حَالَ يَسْتَحِقُّ بَرًّا الْعُقُوبَةَ

Eğer ol mahall-i mu'tâ-leh. Ya'nî atâ olunan abd bir hâl üzerine sâbit ise ki, ol hâl sebebi ile müstahakk-i ukûbet ola.

فَيَسْتُرُهُ عَنْهَا

Pes Hak Teâlâ ism-i Gaffâr sebebi ile ol abdi ukûbetten setreder.

أَوْ عَلِيٌّ حَالَ لَا يَسْتَحِقُّ الْعُقُوبَةَ فَيَسْتُرُهُ اللَّهُ سُبْحَانَهُ حَالَ يَسْتَحِقُّ الْعُقُوبَةَ

Yâhud abd mu'tâ-leh bir hâl üzerine olsa ki, ol hâl sebebi ile müstehakk-ı ukûbet olmasa, pes Hak Teâlâ onu istihkāk-ı ukûbete sebebi olıcak halden setreder.

فَيُسَمِّي مَعْصُومًا وَمُعْتَنِيًّا بِهِ وَمَحْفُوظًا

Pes abd "ma'sûm" tesmiye olunur ve "mu'tenâ bih" tesmiye olunur. Ya'nî inâyet olunmuş ve hıfz olunmuş diye nâm verirler.

وغير ذلك مما يشاء كل هذا النوع

Yâ'nî bu kıyâs üzerine sâbittir, bu nev'i müteşâbih olan sâir atâyâ-i esmâiyye dahi.

والمُعْطِي هُوَ اللَّهُ تَعَالَى مِنْ حَيْثُ مَا هُوَ خَازِنٌ لِمَا عِنْدَهُ فِي خَزَائِنِهِ

Ya'nî suver-i mezkûrenin cemî'sinde Mu'tî ismullah'dır ki, ahadiyyet cem'i cemî' esmâdır. Hazâin-i ilmiyyesinde sâbit olan hakâyıkı levâzımî ile hâzin ve câmi' olduğu haysiyetten.

فَمَا يَخْرُجُهُ إِلَّا بِقَدْرِ مَعْلُومٍ

Pes hazâin-i ilmiyyesinde sâbit olanı kuvveden fiile ve gaybden şehâdete kadar ma'lûm ile ihrâc eder, şürût ve evkât ve ezmân ve isti'dâd-ı a'yân muktezâsınca.

عَلِيٌّ يَدِي اسْمٍ خَاصٍ بِذَلِكَ الْأَمْرِ

⁶⁷³ Cebbâr ile Gaffârda yed-i vâhid ile ta'bîr olursa esmâ-i sâlifede yedeyn-i izâfet olundu. Vechi budur ki, esmâ-i sâbıkânın fi'l ve kavlin dahli vardır. Ol ecilden yedinin birisi fâileye birisi kâbileye işâret olur. Ammâ Cebbâr ile Gaffâr'ın medhali ancak fi'lindir. Ol ecilden yed-i Vâhid ile mezkûr oldular. Allâhu a'lem.

Ol emr-i mahzûne hâss olan ismin kâbiliyeti ve fâiliyeti hasebi üzerine فاعطي
كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ

Pes her şeyin iktizâsı üzerine mahlûkiyyetini ve ademden vücûda [58a]
hurûcunu vakt-i muayyende i'tâ etti.

علي يدي اسم العدل واخوانه⁶⁷⁴

İsm-i Adl'in yedeyni muktezâsınca ve sâir ehevâtının kezâlik, Muksit ve Hakîm gibi, meselâ kâbiliyyetleri ve fâiliyyetleri muktezâsı üzerine muhasallı cemî'i eşyâyı aynlarının muktezâ-yı isti'dâdlarına vech ile mahlûkiyye ise, onu verdi. Pes suâl olunmaz ki, "Bu şahs niçin fakîr oldu, ol birisi ganî oldu ve bu niçin âsî oldu, ol mutî' oldu ve bu niçin âlim, ol câhil oldu ve kezâlik " denilmez ki, "bu niçin insân gelip ve hayvan oldu." Zîrâ ism-i Adl'in ve Muksit'in muktezâsı budur ki, her ayn-ı sâbite isti'dâd-ı ezeli üzerine istediğ[i] vere.

قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ قُلُوا شَاءَ لِهَذَاكُمْ أَجْمَعِينَ

[De ki: "En üstün delil yalnızca Allah'ındır. O, dileyseydi elbette sizin hepinizi doğru yola iletirdi." (En'am, 6/149)] Ma'lûm ola ki, bu fakîr-i dil-şikeste bu makâmın şerh ve beyânı sadedinde dil-beste iken nâ-gâh-ı cenâb-ı pâdişâh cihân-ı penâhdan hatt-ı hümâyûn vârid olup, bu hüccet-i mazmûnu beyân etti ki, âlem-i misâlde iki mübârek ellerinde bir la'l-i rummânî ki, cüssede misâl kubbe ve gûn-kevn gibi bir yük veli-meânî vâir muttasıl deverân ettiler ve bu beyt-i latîfi lisân-ı şeriflerinde cereyân ettiler ki,

Şiir

انكشت من نموده چومهر بيمبري

وروست من جهان شده جام سكندري

[Benim parmağım peygamberlik mührü gübü görünüyör,

Benim elimde dünyâ İskender'in kadehi gibi olmuştur.]

Bâ'dehû misâlden hayâle ve hayâlden şehâdete gelip vâkı' hâli bendeye varaka ile i'lâm ve şeyhi's-şüyûh Şa'bân Efendi'ye vâkıa-yı inhâd-ı i'lân etmek fermân-ı âlîşân oldukda sûret-i hâl azîzin mir'ât-ı zamîr-i saâdet semîrine mukâbil kılınıp, böyle ta'bîr buyurdular ki, pâdişâhın kalb-i şerîfleri havze-i [58b] tasarruflarına dâhil olmuş. Min-ba'd nefislerine gâlib-i mutlak olmuşlar vâkıâ yed-i tasarrufdur ve yedinin birisi fâiledir

⁶⁷⁴ Ma'lûm ola ki, "şey'iyet'ten murâd, "şey'iyet-i sübûtiyye" olmak vardır. Meselâ ilmullâhda olan a'yân-ı sâbitenin şey'isi gibi ki onlara isti'dâdât-ı külliyyet-i gayr-ı mec'ûleleri hükmünce verilmiştir ve şey'iyet-i vücûdiyye olmak mertebe-i ayn ve şehâdetdir. A'yân-ı mümkinâta isti'dâd-ı cüzûne mec'ûleleri hükmünce atâ olunan vücûd gibi şey'et-i sübûte misâl-i Kur'ânî [âyet] gibi ve şey'et-i vücûda misâl gibi

ki, vücûb tarafıdır ve birisi kâbiledir ki, imkân tarafıdır. Vücûbdan olan feyzi imkân kabul eder. Ve la'lin cüssesi kubbe gibi olmak, kalb-i sanevberînin şekline ve levni dahi levnine ucub-i müşâbihdir, “beyt”in ma'nâsı hod ayn ile “kalbin sıfatı”dır ki, câm-ı cihân nümâdır. Bu cümleden mâadâ bu vâkıa-i hasene hîn-i teceme-i *Fusûs*'da vâkı' olan ibâret-i yedeyne muvâfık olması nevâdır, ittifâkıyâtandır. Ve kerâmet-i âlîleridir, ol sebep ile teberrûken bu mahalle kitâb olundu.

وَأَسْمَاءُ اللَّهِ تَعَالَى وَإِنْ كَانَتْ لَا تَتَنَاهَى لِأَنَّهَا تُعَلَّمُ بِمَا يَكُونُ عَنْهَا

Dahi esmâullah eğerçi mütenâhi değil ise. Zîrâ kendiden sâdır olan âsar ve ef'âl ile ma'lûm olur.

وَمَا يَكُونُ عَنْهَا غَيْرَ مُتَنَاهٍ

Hâlâ ki ondan sudûr eden âsar-ı mütenâhiyye değildir. Pes eser-i mütenâhi olmayacak müessir dahi mütenâhi olmaz.

وَإِنْ كَانَتْ تَرْجَعُ إِلَى أَصُولٍ مُتَنَاهِيَةٍ هِيَ أَمْشَهَاتُ الْأَسْمَاءِ أَوْ خَضِرَاتُ الْأَسْمَاءِ

Eğerçi mezkûr olan âsar ve fûrû' usûl-i mütenâhiyyeye dahi âid olursa ki, ol usûl-i ümmehât esmâya hazerât-ı esmâdır. Nitekim mezâhiri dahi usûl-i mütenâhiyyeye âid olur ki, ecnâs ve envâ'dır. Ma'hâzâ mâ tahtında olan eşhâs gayr-i mütenâhiyye değildir.

وَعَلَى الْحَقِيقَةِ فَمَا تَمَّ إِلَّا حَقِيقَةٌ وَاحِدَةٌ تَقْبَلُ جَمِيعَ هَذِهِ النَّسَبِ وَالْبِاضَاتِ الَّتِي تَكْنِي عَنْهَا بِالْأَسْمَاءِ الْإِلَهِيَّةِ

Ya'nî hakikat üzerine sâbit olan mekâl-ı sıdk budur ki, mezâhir-i mevcûdede bu niseb ve izâfeti kabûl eder. Hakikat-i vâhideden gayrı bir şey' yoktur. [59a] Öyle niseb ve izâfet ki, onlardan esmâ-i ilâhiyye ile kinâyet olunur. Muhasall-ı kesret-i esmâ' ve sıfat vahdet-i zâta zarar vermez. Şiir;

Eğerçi çoktur esmâ vü mezâhir

Yine birden olan bularda zâhir

Biri bin kerre saysan yine birdir

O birdir saydığın hep Evvel Âhir

وَالْحَقِيقَةُ تُعْطَى أَنْ تَكُونَ لِكُلِّ اسْمٍ يَظْهَرُ الْي مَا لَا يَتَنَاهَى حَقِيقَةً تَتَمَيَّزُ عَنْ اسْمٍ آخَرَ

Ve ol hakikat-i vâhide ki hakikat-i Hak'tır. Ol ilâ gayrı'n-nihâye zâhib olan her ism-i zâhire bir hakikat-i ma'küle-yi mütemeyyize ani'z-zât i'tâ eder ki, ism-i mezbûr ol hakikat-i ma'küle sebebi ile Zât'ta kendi ile müşârik olan ism-i Âhir'den mütemeyyiz olur. Ya'nî her birine bir taayyün-i hâs verir ki, ol taayyün ile şeriketten hâlâs bulur.

وَتِلْكَ الْحَقِيقَةُ الَّتِي بِهَا يَتَمَيَّزُ هِيَ الْإِسْمُ عَيْنُهُ لِمَا يَقَعُ فِيهِ الْإِشْتِرَاكُ

Ve şol hakikat-i ma'küle ki, onun sebebi ile bir isim ism-i Âhir'den mütemeyyiz olur. Ol hakikat ol ism-i mümtâzın aynıdır. Yoksa mevki' iştirâk olan hakikat-i müşterike ki zât-ı mutlakadır, aynı değildir. Ma'lûm ola ki, ol hakikat-i ma'küle dediğimiz husûsiyyet ve tayayyün ma'nâsıdır ki, cinse nisbet münevvi' olur ve nev'a nisbet müşahhis olur. Pes mezbûr-i taayyün ve husûsiyyet ol ism-i muayyenin aynıdır, yoksa zât-ı mutlakanın aynı değildir. Ammâ inde nazari't-tahkîk bi-hasebi'l-mertebe't-l-muayyine aynı değildir demektir. Yoksa mertebe-i itlakta ve hazret-i mutlakada girü aynıdır.

Li-müellif, bi-telbesiyât-ı kesret vahdet-i Hak râ mekn-i inkâr tevhid fi'l-hakîkadan teaddüd-i fi'z-zuhûr inkisâr. Meselâ, hakikat-i mutlaka hayvân-ı bakar ve feres [59b] ve insân meyânında müşterikedir. Bu cümle ile hakikat-i insâna hayvân itlâk olunmaz. Belki nâtık denilir ki, mâhiyyet-i insâniyyete hakikat-i hayevândan ol taayyün-i nutkiyye ile mümtâz olur. Sâir esmâ ve husûsiyyat-i mümeyyize buna kıyâs oluna.

كَمَا أَنَّ الْأَعْطِيَّاتِ تَتَمَيَّزُ كُلُّ أُعْطِيَّةٍ عَنْ غَيْرِهَا بِشَخْصِيَّتِهَا

“U'tiyyât” zamm-ı hemze ile ve teşdîd-i yâ ile u'tiyyenin cem'idir. Ümniyyet gibi. Nitekim u'tiyyâtтан her bir a'tiye gayrısından mütemeyyiz olur.

وَإِنْ كَانَتْ عَنْ أَصْلِ وَاحِدٍ

Eğerçi cümlesi bir asıldan müteferriğ ise, ol asl Zât-ı İlâhiyye'dir. Menba'-i hayrât ve müfîz-i kemâlâttır.

فَمَعْلُومٌ أَنَّ هَذِهِ مَا هِيَ هَذِهِ

Pes ma'lûmdur ki, müşârünileyh olan u'tiye u'tiye-i uhrânın gayrıdır.

وَسَبَبُ ذَلِكَ تَمَيُّزُ الْأَسْمَاءِ

Ve bu a'tayâtın ihtilâf ve muğâyiretine sebep esmânın temeyyüz ve ihtilâfâtıdır ki, ol ve bu esmâ u'tiyyât-ı mezbûrenin ilel ve esbâbıdır ve ihtilâf-ı ilel ve esbâb-ı temâiz-i ma'lûlât ve teğâyür-i müsebbibât iktizâ eder.

فَمَا فِي الْحَضْرَةِ الْأَلْهِيَّةِ لَا تَسَاعَهَا شَيْءٌ يَنْكَرُّ أَصْلًا

Pes Hazret-i İlâhiyye müttesi'a olup, bir hadd-i muayyene inhisâr-ı olmadığı için onda bir şey-i mütekerrir yoktur aslâ.⁶⁷⁵ Eğer atâya eğer ilel-i atâya olan esmâ hergiz-i kâbil-i tekerrür değildir.

هَذَا هُوَ الْحَقُّ الشَّدِيُّ يُعَوَّلُ عَلَيْهِ

Ya'nî mezkûr olan ittisâ' ve adem tekerrür-i kelâm-ı Hak'tır. Ve mu'temed ve muavvel-aleyh olmağa elyâkdır. Ol ecildendir ki, Hak Teâlâ iki def'a bir sûretten tecellî etmez. Ve mezheb-i tenâsüh-i ebdâna tarîk kalmaz. Zîrâ kelâm-ı sıdk **وسنديد بل هم في لبسٍ من خلقجديد** [Doğrusu onlar yeniden yaradılış konusunda şüphe içindedirler. (Kâf 50/15)] hükümünce cümle-yi halâyık teceddüd-i tecelliyât ve teaddüd-i suver u kâbiliyyât ile muttasıl lebs-i cedîd ile [60 a] zâhir ve bedîd olmaktadır.

وَهَذَا الْعِلْمُ كَانَ عِلْمٌ شَيْئٌ عَلَيْهِ السَّلَامُ

Pes bu ilm-i menh-i vehbiyyât Şis (aleyhisselâm) e mahsûs ilim oldu.

وَرُوحُهُ هُوَ الْمَمْدُ لَكَلِّ مَنْ يَتَكَلَّمُ فِي مِثْلِ هَذَا مِنَ الْأَرْوَاحِ

Dahi ervâh-ı kâmilînden a'tayât-ı mezbûrede tekellüm ve bahs edenlere mümidd ve fâyiz olan rûh-i Şîs (aleyhisselâm) dir.

مَا عَدَا رُوحَ الْخَاتِمِ فَإِنَّهُ لَا يَأْتِيهِ الْمَادَّةُ إِلَّا مِنَ اللَّهِ سُبْحَانَهُ لَا مِنْ رُوحٍ مِنَ الْأَرْوَاحِ

Lafz-ı mâ-adâ ervâh-ı kâmilînden istisnâdır. Ya'nî rûh-i Şîs (aleyhisselâm) in tevassût-i feyz ve imdâdı rûh-i hâtemden gayrısınadır. Zîrâ rûh-i hâtime bu ilmin mâddesi bi'z-zât Hak'dan feyz olur, ervâh-ı gayrdan olmaz.

بَلْ مِنْ رُوحِهِ يَكُونُ الْمَادَّةُ لِجَمِيعِ الْأَرْوَاحِ

Belki cemî' ervâhın mâdde-yi rûhu rûh-i hâtem-i Rasul'den olur.

وَأَنْ كَانَ الْحَاتِمُ لَا يَعْقِلُ ذَلِكَ مِنْ نَفْسِهِ فِي زَمَانٍ تَرْكِيْبِ جَسَدِهِ الْعُنْصُرِي

Eğerçi hâtem-i Rasul, ol nefsinde olan feyz ve imdâdı cesed-i unsurîsinin terkîbi zamanında taakkul etmez.

فَهُوَ مِنْ حَيْثُ حَقِيقَةٌ وَرُتْبَتُهُ عَالِمٌ بِذَلِكَ كُلِّ بَعِينَهُ مِنْ حَيْثُ مَا هُوَ جَاهِلٌ بِهِ مِنْ حَيْثُ تَرْكِيْبِهِ الْعُنْصُرِي

Pes ol hâtem-i Rasul hakikat-i rûhâniyyesi haysiyyetidir⁶⁷⁶ ve rûtbe-yi kemâliyyesi hasebi ile zâlîke'l-imdâdın küllîsine bi-ayn, ya'nî aynı ile âlimdir. Ya'nî

⁶⁷⁵ Nitekim tecelliyât-ı ilâhiyyede tekerrür olmadığı gibi.

⁶⁷⁶ والتحقق يقتضي ان يكون لكل اسم حقيقة متميزة له عن غير غيره من الأسماء وليست تلك الحقيقة إلا عين الصفة التي اعتبرت مع الذات وصارت اسماً فلما امر حيث تكثرها ليست إلا عين النسب والاضافة المسماة با لصفة ات إذ الذات مشتركة فيها فلما فرق بين الأسماء والصفات علي ما قررر وباعتبار ان الاسم عبارة عن المجموع يحصل الفرق كذا قال الشارح القيصري ويعنهم من كلامه انصفة اذا اعتبرت مع ال ذات يكون اسماً واذا اعتبرت مطلقة يكون صفة

Ya'nî nüshada ibâdet يعطي نقضي vâkı' olmuştur. Meselâ Molla Câmi nüshasın gibi ammâ Kâşânî'de Cendî'nin يعطي vâkı' olmağın bu ihtiyâr olundu.

terkîb-i unsurîsi haysiyyeti ile zâlike'l-imdâda câhil olduğu haysiyyetten aynı ile âlimdir. Pes bu makâmda cem'-i beyne'z-zıddeyn olup hakikat-i vâhide hem âlim hem câhil olur. Hâsıl-ı kelâm hakikat-i mutlaka ve rütbe-i kemâliyye-i ihâtiyye nisbet-i ilim ve cehl-i câmi'dir. Zîrâ ikisinin dahi ma'ruzu hakikat-i mutlaka olur. [60a] Ki ehad-i mütekâbilînden birisi ile tekayyüd kabul etmez. Zîrâ ilim, cihet-i tecerrüd-i rûhâniyyetten olur. Ve cehl, cihet-i terkîb-i unsurîden olur. Ve teaddüd-i ciheteynden ma'rûz-i vâhide teaddüd lâzım gelmez.

فَهُوَ الْعَالِمُ الْجَاهِلُ فَيَقْبَلُ الْأَتْصَافَ بِالْإِضْدَادِ

Pes ol hâtem-i hakîka mutlakası ve rütbe-i kemâliyyesi ciheti ile, hem âlim hem câhil olur. Ve ezdâd ile ittisâfi kabûl eder. Nitekim hakikat-i mutlaka adediyyede zevciyyet ve ferdiyyet ortasında münâfât olmaz. Ve hakikat-i levniyyede sevâd ile beyâzın tenâfisi bulunmaz. Nitekim vücûd-i mutlakda hakkıyyet ve halkıyyet birbirin nefyetmediği gibi.

كَمَا يَقْبَلُ النَّاصِلُ الْأَتْصَافَ بِذَلِكَ

Nitekim ittisâf bi'l-ezdâdı asl ki, hüvviyyeti mutlaktır. Ve ahadiyyet ve vâhidiyyet cemiyettir, ol dahi kabul eder.

كَأَنَّ لِجَلِيلٍ وَالْجَمِيلِ

Meselâ sıfât-ı hakîkiyyeden Celâl ve Cemâl sıfatları⁶⁷⁷ zıddeyn iken aslın mertebe-yi vâhidiyyetinde cem' olurlar.

وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَالْأَوَّلُ وَالْآخِرُ

Dahi sıfât-ı izâfiyyeden bu mezkûrlar gibi ve Hazret-i İlâhiyye'yi hâtem-i rasûle asl kıldığı budur ki, hâtem-i mezbûr sûret-i ilâhiyye üzere mahlûktur. Pes asl kâbil-i ezdâd olduğu gibi, fer' dahi kâbil-i ezdâd olur. Kaçan asl ile tahakkuk etse ki, makâm-ı lî-maallâhdır. *Fütûhat*'tan menkuldür ki, Ebû Saîd Harrâz'a dediler ki, "Hakk'ı ne ile bildin?" Dedi ki, "Cemî' ezdâdla bildim" deyip, ba'dehû bu âyeti etti ki,

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

وَهُوَ عَيْتُهُ وَلَيْسَ غَيْرُهُ

Ya'nî ol hâtem-i rasûl ayn-ı asıldır. Bi-hasebi'l-hakîka gayr değildir. Zîrâ vücûd-i takayyüd ayn-ı vücûd-i mutlakdır. Kayd-ı taaayyün ile mukayyed olduğu halde [61a] taayyün-i hod mukayyedin sâir taayyünâtı kabulden kusûrudur. Ve cemî' sıfât ile

⁶⁷⁷ Ya'nî fer' ve fi asl gibi

ittisâfdan dayyıkıdır ve darlığıdır. Pes kaçan nazar-ı sâlikden sebab-i sülûk ile ve mücâhede ile kayd-ı taayyün mürtefi’ olsa mutlak muttasıf olduğu evsâf ve ahkâm ile cemîan muttasıf olur.

فِيَعْلَمُ وَكَمَا يَعْلَمُ وَيَدْرِي وَكَمَا يَدْرِي وَيَشْهَدُ وَلَا يَشْهَدُ

Pes hâtem dahi asl gibi, câmi’-i zıddeyn olup min vechin âlim min vech-i câhil olur. Ve min vech-i müdrîk min vech-i gayr-i müdrîk min vech-i müşâhid min vech-i gayr-i müşâhid olur. Nitekim mertebe-yi ilâhiyyede asl dahi âlim ve suver-i câhilinde zuhûru cihetiyle câhil olur.

وَبِهَذَا الْعِلْمُ سُمِّيَ شَيْثَ

Ya’nî bu ilm-i menh ve hibât sebebi ile “Şîs” tesmiye olundu.

لِأَنَّ مَعْنَاهُ هَيْبَةُ اللَّهِ

Zîrâ “Şîs”in ma’nâsı lûgat-i İbrâniyyede “atâullah” ve “hibetullâh” demektir.

فِيِيَدِهِ مِفْتَاحُ الْعَطَايَا

Pes atâyâ-yı vehbiyyenin cemîan miftâhı Şîs’in kabza-yı tasarrufundadır. Mazhar-ı ism-i Vehhâbdır.

عَلَى اخْتِلَافِ أَصْنَافِهَا وَنَسَبِهَا

Ya’nî ol atânın bi-hasebi’l asnâf-ı ihtilâfi ve a’yân-ı sâbiteye nisbeti ile hâsıl olan, husûsiyyat-i müteayyinesi hasebi üzere.

فَإِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ وَهُوَ لِأَدَمَ أَوَّلَ مَا وَهَبَهُ

Zîrâ Hak Teâlâ bunu Hazret-i Âdem’e evvel-i hîbe ile hîbe eyledi. Nitekim fakd-i Hâbil’de lisân-ı hâl ile suâl ettikde atâ olundu.

وَمَا وَهَبَهُ إِلَّا مِنْهُ لِأَنَّ الْوَلَدَ سِرٌّ أَبِيهِ

Ya’nî bağışlamadı. İllâ girü Âdem’den bağışladı . Zîrâ Âdem onu müstemildir. Zîrâ veled vücûd-i eb’de mestûrdur ve bi’l-kuvve mevcûddur.

فَمِنْهُ خَرَجَ وَالْيَهُ عَادَ

Ya’nî Âdem’den sûret-i nutfe ile hurûc etti. Ve rahme ilkâ olundu ve girü nisyâna [61 b] avdet etti. Ya’nî hadd ve hakikat insânda dâhil oldu. Dâvud-i Kayserî eydür: “Bu mezkûrda işâret hâsıldır ki, Âdem dahi sırr-ı mestûr fi’l-Hak’tır. Zîrâ Hak’dan zuhûr eder ve Hakk’a avdet eder. Bu ecildendir ki, kâşifu’l-esrâr-ı ilâhiyye hâtemü’l-velâyeti’l-külliyeye, ya’nî Îsâ (alâ nebbeynâ ve aleyhi’s-salâvâtu ve’s-selâm)⁶⁷⁸

⁶⁷⁸ Matlab-i Îsâ hâtem-i velâyte-i külliye ve kâşif-i esrâr-ı tevhiiddir.

انِّي ذَاهِبٌ إِلَى أَبِي وَأَبِيكُمْ السَّمَاوِيَّ deyip Hakk'a ism-i eb itlâk etti. Fakîr, İncil-i Yuhanna'da gördüğüm ibâret-i şerîfe budur, suûd-i semâya karîb-i vâkı' olmuş buyurmuşlar ki مَنْ رَأَى فَقَدْ رَأَى الْأَبَ فَكَيْفَ تَقُولُ أَنْتَ أَرْنَا الْأَبَ أَمَا تَوَمَّنْ أَنِّي أَنَا فِي أَبِي وَأَبِي فِيَّ وَهَذِهِ الْقَوْلُ الَّتِي أَقُولُهَا لَكُمْ لَسْتُ أَقُولُهَا مِنْ ذَاتِي وَحَدِي بَلِ الْأَبُ الْحَالُ فِيَّ هُوَ الَّذِي يَفْعَلُ الْفَاعِلَ آمِنْتُ أَبِي إِنِّي أَنَا فِي أَبِي وَ أَبِي فِيَّ مَعْنَا سِي ظَاهِرٌ

فَمَا آتَاهُ غَرِيبَ لِمَنْ عَقَلَ عَنِ اللَّهِ

Ya'nî herkes ona birşeyi garîb -ya'nî baîd gelmez- ve hârici gelmez. Belki aynından gelir. Şol kimse ki, hakâyıkı Allah'dan bilir.

وَكَلَّ عَطَا فِي الْكُونِ عَلَيَّ هَذَا الْمَجْرِي

Dahi her atâ ki, kevn'de vâkı' oldu, bu mecrâyâ cârîdir. Ve her mu'tîle Hak'dan gelir, hâricden gelmez. Zîrâ mâdem ki her şey'in ayn-ı sâbiti zâlîke'l-atâ-yı iktizâ etmez, ol atâ gelmez.⁶⁷⁹

فَمَا فِي أَحَدٍ مِنَ اللَّهِ شَيْ

Pes imdi bunu fehmi-ceyyid ile anla ki, mu'tilelerden hiçbir ferde Allâh-ı Mu'tî'den bir şey yoktur. Belki Hak Teâlâ her mu'tilenin ayn-ı sâbitinde muzmir ve mestûr olan ahkâmı evkâtında izhâr eder. Fukehânın “kıyâs-ı mazhar hükümdür, müsbet değildir”⁶⁸⁰ dedikleri ve eşâirenin “hükmi-kadîmdir.” dedikleri buna karîbdir.

وَلَا فِي أَحَدٍ مِنْ سِوَايَ نَفْسِهِ شَيْ

Ve dahi bir ferde nefsinden gayrı bir şey' yoktur. [62 a] Belki nefsinde bir zâhir olan mukaddemâ nefsinde mestûr olunur. Ammâ ol mestûr olan sâbikan vücûd şemm etmemiştir. Ma'd ve meder ve mesbûk bi'l-ademdir. Pes Hak Teâlâ mücerred-i feyz-i cûd eder, feyz-i zât etmez.⁶⁸¹ Fehm oluna ve zevk edile.

وَإِنْ تَوَوَّعْتُ عَلَيْهِ الصَّوْرَ

Ya'nî zâlîke's-şey üzerine suver dahi, mütenevvi⁶⁸² olursa, ol şey'in isti'dâdât-ı mütenevviyası sebebi ile. Zîrâ ol sûret-i bi'l-kuvve yine ol şeyde sâbittir. Ve ol şey'in ol sûretin zuhûruna müstaidir. Her çend ki, şerâit-i zuhûr-i vücûda gele. Ol sûret zuhûr ve tahkîk bulur. Ve ma'lûm olsun, kelâm-ı mezkûr feyz-i mukaddes makâmına müteallikdir, feyz-i akdesi alâkası yoktur. Pes kelâm-ı sâbika münâkız olmaz

⁶⁷⁹ Ma'lûm ola ki a'yân-ı sâbite va ahkâm-ı muzmiresi icâd ve tekvîn mertebesinden âlîdir. Mümkinât hâdus-i bi'z-zâtıdır. Bunların setri ilm-i hazret-i ilâhiyyeye mevkûfdur himmet-i âliye gerek.

⁶⁸⁰ Matlab-i fukahâ kıyâs-ı mahzardır. Müsebbit hükmi-değildir dedikleri bu ma'nâyâ karîbdir.

⁶⁸¹ Feyz-i vücûd feyz-i mukaddes ile olur. Ammâ feyz ve zât ve a'yân-ı sâbite feyz-i akdestir. Nitekim gelse gerektir.

⁶⁸² sûret-i mütenevvi'dahi

ki, el-emr-i külle minhu ibtidâ' dave intehâdadır. Ya'nî emrin küllîsi Hak'dandır. Mübtedâsı ve müntehâsı Hak'tır, minhu'l-mebde' ve'l-meâd muhasal-ı a'yân mâhiyyât-ı sâbite feyz-i akdesse müteallıktır. Ol makâmda îcâd ve tekvîn yoktur.

وَمَا كُلُّ أَحَدٍ مِنْ أَهْلِ اللَّهِ يَعْرِفُ هَذَا الْحُكْمَ

Ve dahi âhad ehlullâhdan bu hükmü, ya'nî a'yâna hâricden bir şey' verilmeyip her hükm-i aynın bi-haseb'l-isti'dâd nefsinde zâhir olduğun ve hep emr-i atâya-i kevnîyye bu bu mecrâyâ câri olduğun her ehad bilmez. Belki ehad-i muayyene ve efrâd-ı münferide bilir.

فَإِذَا رَأَيْتَ مَنْ يَعْرِفُ ذَلِكَ فَاعْتَمِدْ عَلَيْهِ

Pes kaçan bu hükmü bilene rast gelsen, ol sırr u çemen ma'rifetin su gibi pâyine düş ve amân pâkine yapış ki, kavlinde dürüst ve mu'temedün-alehydir.

فَذَلِكَ عَيْنَ صَفَاءِ خُلَاصَةِ الْخُلَاصَةِ مِنَ عُمومِ أَهْلِ اللَّهِ تَعَالَى

Pes bu hükmü ârif olan [62 b] umûm ehlullâh'dan hâssâtü'l-hâssanın hulâsasının safeviyyettir. Ma'lûm ola ki, umûm-i ehlullâh-ı mü'minûn muvahhidûndur. Hâssası sâlikûn-i sâirden ilallâhdır. Hâssâtü'l hâssa kurb-i nevâfil ile mütehakkik olunurlar. Bunların hulâsası, kurb-i ferâiz ile mütehakkik olunurlar. Safâi hulâsa ki, bunların safvetidir, güzîdesidir. Sâhib-i makâm-ı kâb-i kavseyndir. Ve ayn-ı safâ bunların muhtârıdır ki, sâhib-i makâm o ednâdır ki, Nebî (aleyhi's-selâm)nin ve veresesinin mensûbudur.

فَإِي صَاحِبِ كَشْفِ شَاهِدٍ صَاورَةٍ تُلقِي اليه مَا لَمْ تَكُنْ عنده من المعارف وتمنحه مالم في يَدِهِ فتلك الصورة تكن قبل ذلك

عينه لا غيره فمن شجرة نفسه جني ثمرة علمه

Bu kelâm makâm-ı sâbıkda mezkûr olan mekâlin netîcesi ve fûrû'udur. Ya'nî demektir ki, pes her sâhibu'l-keşf ki, âlem-i hayâlde ya âlem-i misâlde bir sûret müşâhede eder ki, ol sûret ona nefsinde sâbit olmayan maârifî ilkâ ve ol halden mukaddem, elinde mevcûd olmayan u'tîyeleri i'tâ eder. Dahi, pes ol sûret mer'îyye-i râînin aynı olur, gayrı olmaz. Pes ol ilkâ olunan maârif ve i'tâ olunan atâyâ ol mükâşifin, şecere-yi nefsinde hâsıl olmuştur. Ve semere-i garsından değşürülmüştür. Eğer Hazret-i Şeyh'in bu kelâm-ı müstefâzına bu vech ile i'tirâz müteveccih olursa ki, ekseriyyâ ehlullâh enbiyâ-i mâziyye ve evliyâ-i sâlifinin ervâh-ı şerîfesin vakâ' ve menâmâtta müşâhede eder. Ve suver-i haseneden ol mükâşife ulûm ve maârif ilkâ ederler ki, hergiz ol maârif ona sebk etmemiş idi, sadr-ı kitâbda vâkı' olan mübeşşire ve

mazmûnda olan rû'yet-i [63 a] Rasûlullah ve feyz-i maârif ve hikem bu kabîlden değil midir? denilirse, cevâb verilir ki, “Şeyh kelâmında ol sûret-i mükâşif-i mezbûrun aynıdır” demekten murâd “aynından hâsıl olmuştur,” demektir. Ya'nî gayb-i nefsinde müstecinne olan maârifdir ki, bi-hasebi'l-isti'dâdi'l-cüziyyet şerâitinin ictimâ'ı hasebiyle şey'en fe-şey'en zâhir olur. Pes ol mübeşşire ve sûret-i hâtem-i velâyet cümle-i esbâb ve şerâittendir.

كالصّورة الظاهرة منه في مقابلة الجسم الصّقيل ليس غيره

Meselâ ol sâhibu'l-keşfden cism-i musaykal üzerine mün'akis olup, zâhir olan sûret gibi. Ol cism-i musaykale mukâbil olduğu gibi. Ol sûret, ol mükâşifin gayrı olmak ihtimâl değildir.⁶⁸³

إلا أنّ المحلّ والحضرة التي رعي فيها صورتَ نفسه تُثقياليه تنقلب من وجهٍ لحقيقة تلك الحضرة

Ma'lûm ola ki, ba'zı nüshada ki, Cendî ve Kâşânî nüshasıdır -ibâret-i “ey ile'l mükâşif”- ol hazara vâki' olmuştur. Zâhiren ve vâv-ı âtife ma'nasındadır. Evvelen ba'dehû Kâşânî ve Cendî kelâmında zımnen ve Câmî şerhinde sarîhan “haber-i inne yenkalibu” cümlesidir. Bâb-ı infîâlden zabt olunmuştur. Ba'dehû Câmî, lafz-ı mülkâ'yı muzârî'-i mechûl zabt edip ve zabt-ı mezbûru nüsha-i musannife nisbet etmiştir. Ammâ Dâvud-i Kayserî şerhinde sarîhan haber-i inne yulkî vâki' olup ve ifâlden muzârî'i ma'lûm zabt olunup, zamîr-i müstetir ism-i inneye ya ma'tûf-i âid kılınmıştır. Ve bi-tekallüb lafzı üzerine tekallüb-i tefe'ulden masdar zabt olunup ve harf-i bâ “mea” ma'nâsına ve li-hakikati ibâretinde lâm-i ta'lî için kılınıp, ya'nî تلك المحلّ يا حضرت تغلب ettiği için deyu şerh olunmuştur. Ammâ inkılâb-ı lafzî üzerine [63 b] şerh edenler sıbga-i mahall ile, ya sıbga-i hazret ile insibağ ile ta'bîr etmişler. Ve nüsha-i Molla Câmî'de “min vech-i” ibâreti hazf olunmuş ve hazf-i mezbûr nüsha-i musannife nisbet kılınmış hâsıl-ı ma'nâyı tevcîh-i evvel demektir ki, eğerçi mazhar-ı mukâbilde zâhir olan sûret, şahs-ı mukâbilin, ya'nî mükâşifin aynıdır. Lâkin ol mahalde zâhir olan sûret sıbga-i mahall ve hazret ile munkalîb ve munsabîğ olur. Tilke'l-hazretin iktizâ ettiği üzere ya'nî asıl sûret girü ayndır. Nihâyet sıbga-i mazhar ile munsabiğ olup min vech-i mütegayyir olmuştur. Ve hâsıl-ı ma'nâ tevcîh-i sâni mazhar-ı mukâbilde zâhir olan mükâşifin bi'l-hakîka aynıdır. Lâkin ol mahall ya ol hazret ol sûreti mükâşif râiyeeye tekallüb min vech ile ilkâ eder. Tilke'l-hazret iktizâ ettiği üzere.

⁶⁸³ Baht-i yenkalib ve tekallüb

Fakîr eydürün, tevcîheyn-i mezbûrenin ikisinde dahi bi-hasebi'l-arabiyye nev'i nakîsa fehm olunur. Pes cânib-i evlâ tercih-i müreccih sâhibi'r-râye muhtâcdır. Ammâ tevcîh Molla Câmi'de ki, **ينقلب** haber-i innedir. Beyne'l-ism ve'l-haber râbita olan zamîr-i ism-i inneye râci' değıldir. Belki sûrete râci'dir. Kelâm Molla'da musarrahdır.⁶⁸⁴ Ammâ tevcîh Şeyh-i Kayserî'de (Kuddise sirruh) **يلقي** bâb-ı efâlden muzâri'-i ma'lûmdur. Ve zamîr-i müstetiri ism-i inneye râci'dir. Ma'nâ, "ol mahal yâhud hazret-i sûret-i mükâşefe ilkâ eder" demektir. Pes mefûlü **يلقي** mahzûfudur. Bi'l-cümle hazf-ı mef'ûlün şüyûu ve terk-i zamîrin nedreti şerh-i Kayserî'de evveliyeti gösterir. Allâhu a'lem Kâşânî'de ve Cendî'de **ينقلب** ma'nâsında **ينصنع** bi-sıbgati'l-mahal vâkı' olmağın müfessirin infîâlinden müfessirin infîâline intikâl etmişler gibi ibâre-i [64 a] mezbûre hod **ينقلب** dahi olsa tefsîr-i mezbûru münâfi olmaz. Ba'dehû ibtidâ'-i kelâmda⁶⁸⁵ mezkûr olan lafz-ı **يلقي** sîga-i ma'lûm sevk olunduğı bi-hasebi'l-lafz burada mezbûr olan lafz-ı **يلقي** 'nın ma'lûmiyyetine karîne-yi baide olsa, baîd olmasa Allâhu a'lem.⁶⁸⁶

كما يظهر الشيء الكبير في المرأة الصغير صغير له

Nitekim şey'-i kebîr, mir'ât-ı sağırde sağır görünür. Ve mir'ât-ı sağırin hakîkati sûret-i kebîrin sûret-i sağıre tekallübün[ü] iktizâ eder. Elvânda dahi hâl böyledir. Sûret-i mahallin levni ile munsabiğ' ve mütelevvin olur. **Şiir;**

أفتابي در هزاران آبكینه تآفته پس برنگ هر يكي تاب عيان انداخته
جمله يكنورست ليكن رنهاي مختلف اختلافي در ميان اين و آن انداخته

[Bir güneş binlerce aynada parlamıştır

Her aynanın rengine göre pırıltı (akis) yapmıştır

Hepsi bir nûrdur (ışık), fakat farklı renklerdedir

Bunun ve onun arasına (böylece) fark atmıştır.]

والمستطلة مستطيلًا

⁶⁸⁴ Hâsıl-ı kelâm, tevcîh-i Molla Câmi'de nakîsa terk-i zamîrdir ve tevcîh-i Kayserî'de terk-i mef'ûldür.

⁶⁸⁵ ابتداء كلام فاي صاحب كشف شاهد صورة تلقي تلك الصورة اليه

⁶⁸⁶ Tahkîk-i şerîf; Ma'lûm ola ki, zâhir olan suver erbâb-ı tahkîk kavlince, suverdir. Ol takdîrce tefâvüt-i sağır ve kebîr suâl-i hergiz müteveccih olmaz. Zirâ sûret-i misâliyye heyûlâ fi'n-nât ve latîfü'l-vasfıdır. mekâdîd-i şehâdiyye ile vezn olunmaz..

Dahi mir'ât-1 tavîli's-şekilde sûret-i müstatîle görünür seyf-i mücellâda görünen sûret gibi.

والمتحركة متحرکًا

Dahi mir'ât-1 müteharrikedeki sûret-i sâkine müteharrik görünür, mâ-i mütemevvicde görünen suver gibi.

وقد تعطيه انتكاس صورته من حضرة خاصة

Ve gâh olur ki mir'ât suver-i hâriciyyesin bir mahall-i mahsûsdan olsa başı aşağı gösterir. Meselâ kaçan, mir'ât fevk-1 re'sinde olsa, yâhud tahtı kademinde olsa.

وقد تعطيه عين ما يظهر منها

Ve âz olur ki, mir'âtta zâhir olunan aynın gösterir.

فتقابل اليمين منها اليمين من الرائي

Pes ol münakis olan sûretin aynı râînin yemînine muvâfık olur. Ya'nî sûretin aksi ile asl-1 vaz'da birbirine muvâfık olurlar. Ve bu vaz' ol halde sâbit olur ki, mürâî-i müteaddede buluna. Zîrâ râîden mukâbiline münakis olan sûret kendi mukâbiline münakis olsa asıl sûretin ve sıbganın [64 b] aynı hâsıl olur.

وقد يقابل اليمين اليسار وهو الغالب في المرأة بمنزلة العادة في العموم

Az olur ki, yemîn yesâre mukâbil olur. Nitekim mir'âtta, gâlib-i hâl mecrâ-yı âdet üzere umûmen böyledir ki, râî âyinede gördüğü sûreti kendiye müstakbel görür ve müvâcih müşâhede eder.

وبخرق العادة يقابل اليمين اليمين ويظهر الإنتكاس

Ve gâhi vaz'ı mezbûr hilâf-i âdet üzerine cârî olup, yemîn-i yemîne mukâbil olur. Mir'âtın vaz'ı hark-1 âdet üzerine cereyân edip, fevk-i re'sde ya tahtı kademde vâkı' olsa

وهذا كل من أعطيات حقيقة الحضرة المتجلي فيها التي انزلناها منزلة المرابي

Ya'nî şol mezkûr olan tenevvûât-1 ihtilâfât-i suver ki, sâhibü'l-keşf fâyiz olur. Cemî'si hazret-i mütecellî fihâ'nın hakîkatinin atâyâsıdır. Öyle hazret ki, biz onu mir'ât ile temsîl etmiştik. Pes nitekim mir'âtta zâhir olan nakş-1 suver, mir'ât-1 teb'ıyyet ile münkalib olur idi. Kezâlik sâhib-i tecellânın dahi, suver-i hazerât hasebi ile sâhibü'l-keşf münkalib görünür.

فمن عرف استعداده عرف قبوله

Pes bir sâhibü'l-keşf ki, u'tiyyât-ı mezbûreye isti'dâdın mufassalâ bile, kable'l-kabûl ol atâyâyı kabûlün dahi bilir. Zîrâ illet-i şey'iyye ilm-i bâ-li'z-zarûr, e ma'lûle ilmi îcâb eder.

وَمَا كَلَّ مَنْ عَرَفَ قَبُولَهُ يَعْرِفُ اسْتِعَادَةَ الْإِبْدَاءِ الْقَبُولِ

Ammâ her kabûlün bilen isti'dâd-ı sâbık ale'l-kabûlün bilmez. İlla meğer ba'de'l-kabûl bile. Zîrâ kabûlü bilmek, ilm bi'l-isti'dâd ile mesbûk olmak lâzım değildir.

وَإِنْ كَانَ يَعْرِفُهُ مُجْمَعًا

Eğerci ârif, kabûl-i isti'dâd [65 a] kabûlü kable'l-kabûl icmâlen bilirse dahi ammâ tafsîlin bilmez. Pes tafsîlin ba'de'l-kabûl bilir.

إِنَّا أَنْ بَعْضَ أَهْلِ النَّظَرِ مِنْ أَصْحَابِ الْعُقُولِ الضَّعِيفَةِ

İstisnâ' yu'rafe mücmelen cümlesinden munkatı'dır. Ya'nî illâ tahkîkân ehl-i nazarın ba'zı ki, ukûl-i zaîfe sâhipleridir. Ya'nî hakâyık-ı mümkinâtı, oldukları üzere bilmeğe akıllarında isti'dâd ve kuvvet yoktur.

يَرَوْنَ أَنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ لَمَّا نَبُتْ عَائِدُهُمْ أَنَّهُ فَعَالٌ لِمَا يَشَاءُ جَوَزُوا عَلَى اللَّهِ سُبْحَانَهُ مَا يَنَاقِدُ الْحِكْمَةَ

Ol ashâb-ı nazar böyle re'y ederler ki, Hak Teâlâ vaktâki meşîyyeti taalluk ettiğine, fi'li taalluk etmek sâbit oldu ise câiz göreler Hak Teâlâ'ya münâkız-ı hikmet olan eşyânın fiilini.

وَمَا هُوَ الْأَمْرُ عَلَيْهِ فِي نَفْسِهِ

Dahi nefsü'l-emrde ilmullâh nenin[neyin] üzerine sâbit ise, ona münâkız olunan fi'lini câiz göreler. Meselâ ilmullâh'da ve isti'dâd-ı kadîmde müstehakk-ı azâb olanı ten'îm. Ve müstehakk-ı ta'zîb olana rahmet ve naîm gibi. Pes Hak Teâlâ eğerci fe'ali limâ yeşâdır. Lâkin taalluk-ı meşîyyeti hikmeti hasebi üzeredir. "Hikmet" ise, "eşyâyı bi-hasebi'l-isti'dâd fi'le götürmek"tir. Pes mevzi'-i intikâmda terahhüm etmez. Ve mevzi'-i rahimde intikâm kılmaz. Ammâ ahhârda vâkı' ki, Hak Teâlâ Rahîm bi'l-fazl ve Müntakîm bi'l-adl olup ve âhirette Rasûl (sallâllâhû aleyhi ve selem) şefî'-i ümmet olmaktır. Bu cümle isti'dâd ve hafâyâ râci'dir ki, ayn-ı abdehû muzmirdir. Allah'dan gayrı kimse bilmez. Hâsıl-ı kelâm meşîyyet feyz-i akdesi mütealliktir. الْمُمْتَرُ

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا [65 b] eyyü'l-vücûdü'l-harîci İlyâ Rîbîkî kif mâ dâ zill Bir şeyi dilediği zaman, O'nun emri o şeye ancak "ol!" demektir. O da

hemen oluverir. (Yâsîn 36/82)] gibi . Pes meşîyyet ifâza-i a'yân-ı sâbite kılar. Ve irâdet îcâd-ı mümkinât eder.

وَلِهَذَا عَدَلَ بَعْضَ النَّظَرِ إِلَى نَفْيِ الْإِمْكَانِ وَاثْبَاتِ الْوَاجِبِ بِالذَّاتِ وَبِالْغَيْرِ

Ya'nî bu ba'zı nuzzârın zaîf re'yinden ötürüdür ki, ba'zı nuzzâr dahi nefy-i imkâna ve isbât-ı vâcib bi'z-zât ve vâcib bi'l-gayra adûl ettiler. Zîrâ gördüler ki, ol re'y-i zaîfîn menşe'i ol münâkız-ı hikmet olan şeyin imkân-ı akliyyesidir. Pes fesâd-ı re'y kendilere zâhir olıcak ibtidâen menşe-i re'yi nefyettiler ki, imkân-ı aklîdir.

وَالْمُحَقَّقُ يُخَبِّتُ الْإِمْكَانَ وَيَعْرِفُ حَضْرَتَهُ

Ve bu tâifenin muhakkıkı imkân isbât edip ve dahi hazret-i imkân nedir ve mertebesi nedir bilir. Dahi imkân eşyâya kangı[hangi] hazrette ârız olur ki, ol hazret-i ilmiyyedir bilir.

وَالْمُمْكِنُ مَا هُوَ الْمُمْكِنُ

Dahi mümkün bi-hasebi'l-hakîka nedir bilir.

وَمِنْ أَيْنَ هُوَ مُمَكِّنٌ

Dahi hangi nisbet-i ilâhiyyeden buna sıfat-ı imkâniyye nâşî olduğun bilir.

وَهُوَ يَعْينُهُ وَاجِبٌ بِالْغَيْرِ

Ya'nî ol mümkün bi-ayna vâcib bi'-gayrdır. Ya'nî gayr sebebi ile vâcib olmuştur ki, ol gayr esbâb ve şerâit-i vücûddur. Ammâ imkânî haysiyyeti mücerred-i nefsî haysiyyetiyledir. Esbâb ve şerâitten kat'ı nazar ile.

وَمِنْ أَيْنَ صَحَّ عَلَيْهِ اسْمُ الْغَيْرِ الَّذِي اقْتَضَى الْوُجُوبَ

Ve dahi ârif oldur ki, gayrın üzerine itlâk ism-i gayrınca sahîh oldu, öyle gayr ki, mümkün için vücûb iktizâ etti maahâzâ vücûd-i vâhid iken.

وَلَا يَعْلَمُ هَذَا التَّفْضِيلَ إِلَّا الْعُلَمَاءُ بِاللهِ خَاصَّةً

Hâlbuki merâtib [66 a] vücûdun bu tafsîlini bilmez. İllâ ulemâbillâh olanlar, ya'nî Hakk'ı bilenler ve merâtibine âlim olanlar bilirler ancak gayrılar bilmez.

وَعَلَى قَدَمِ شَنْتِ عَلَيْهِ السَّلَامِ يَكُونُ آخِرَ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ فِي النَّوْعِ الْإِنْسَانِي

Vaktâki Şeyh (kuddise sirruhu'l-azîz) bu fass-ı Şîsiyye'de mertebe-yi mebde'iyetini beyân edip ve beyân-ı mertebe-i hatem dahi buna lâzım oldu ise, zîrâ hareket-i devriyye bunu îcâb eder ki, âhir muntabık ola. Pes âlem ki, ale't-tahkîk mesbûk bi'l-ademdir. Âhiri dahi adem olmak bi-hükmü'l-akl lâzım ve inde'l-âkıl müsellemdir. Zîrâ bu deverât-ı cüziyyenin cemî'sini şâmil bir devre-yi külliyye vardır. Sâir deverât-ı cüziyye müntehiyye olıcak ol devre-yi külliyye dahi müntehiyye olur. Pes

nitekim bu âlem, Âdem nebî ile ibtidâ' olundu, kezâlik hatmi dahi bedvine müşâbih olup, bir Âdem'e mûmâsil nebî ile hatm olunmak îcâb eder ki, Hazret-i İsbâdir. **نَ مَثَل** **عِيسَى عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ** Pes nitekim Şîs (aleyhisselâm) silsile-yi evlâd-ı Âdem'den evvel mevlûd olup tecelliyât-ı zâtîyye ve atâyâ-i vehbiyye-i câmi' ise âhir mevlûd dahi nev'i insânda Şîs'in kademi, ya'nî kalbi ve hakîkati üzere hâmil-i tecelliyât olsa gerektir. Tâ ki devre-yi külliyyenin âhiri evveline müntabık ola. **وَهُوَ حَامِلٌ أَسْرَارِهِ**

Dahi ol mevlûd-i âhir mevlûd-i evvelin, ya'nî Şîs'in cemî' tecelliyât-ı esrârını hâmidir. Ve ulûm ve maârifine şâmil velî-yi kâmil ise gerektir.

وَلَيْسَ بَعْدَهُ وَلَدٌ فِي هَذَا النَّوْعِ فَهُوَ خَاتَمُ الْاَوْلَادِ

Dahi veled-i mezbûrun vilâdından sonra nev'i insânda ne haml ü sifâd ile ve ne vehb u dâd ile bir veled zâhir olmayıp, ol veled-i hâtem velâyet olduğu gibi hâtem-i evlâd ola. **[66 b]**

وَيُولَدُ مَعَهُ أُخْتٌ لَرَهُ فَتَخْرُجُ قَبْلَ وَيُخْرَجُ بَعْدَهَا

Dahi ol veled ile batn-ı vâhidde bir kız karındâşı dahi vücûda gele. Ve ihtitâm-ı ibtidâyâ müşâbih ola. Nitekim Şîs (aleyhisselâm) de hâl bu minvâl üzere idi. Zîrâ Hazret-i Havvâ (aleyhisselâm) batn-ı vâhiden bir zeker ve bir ünsâ tevlîd eder idi. Pes uhti ol veledden mukaddem hurûc edip ve kendisi muahhîran çıkar. Zîrâ etmezse âhir evlâd olmaz. Pes fehîm olunur ki, vilâdet-i Şîs (aleyhisselâm) bunun aksi ola. Zîrâ Şîs evvel mevlûddur. Pes ol takdirçe, uhtünden mukaddem hurûc etmek gerektir.

يَكُونُ رَسَهُ عِنْدَ رَجُلِيهَا وَيَكُونُ مَوْلِدُهُ بِالصَّيْنِ وَلَعْتَهُ لُغَةٌ بِلَدِهِ

Dahi ol mevlûdün re'si kız karındaşının ricleyni yanında ola. Dahi mevlûdü Sîn'de ya'nî Çîn'de ola. "Sîn" in muarrebî "Çîn" dir. "Sîn" den murâd, "acem" dir. Zîrâ arabdan olmayıp acemî olduğu *Ankâ-i Muğrib*' de musarrahdır. Ba'dehû lûgatı mevlûdî olan beldenin lûgatı ola. Fakîr eydürün, veled-i mezbûrun re'si uhtinin ricleyninde olduğunun sırrına şürrâhdan kimesne taarruz etmemiş. Ammâ "terki'l-evvelü li'l-âhir" hükmünce lâyıh olur ki, vaz' i mezbûr bed'ün hatme ittisâline ve evvelin âhire iltihâkına işâret ola ve hareket-i devriyye-i külliyyede nokta-i halka-i vücûdun evveli âhirine müntehî olup, ve re'si silsile-yi bûd ve şühûd-i merbût-i pây gayb-i adem ve nâ-bûd olmasını hikâyet ede.

وَيَسْرِي بَعْدَ وِلَادَتِهِ الْعَقْمُ فِي الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ فَيَكْثُرُ النِّكَاحُ مِنْ غَيْرِ وِلَادَةٍ وَيَدْعُوهُمْ إِلَى اللَّهِ فَلَا يُجَابُ

Dahi veled-i mezbûrun vilâdetinden sonra ricâle ve nisâya “akm” ya’nî “kısırlık” [67 a] ârız olup, vilâdetsiz nikâh çoğalsa gerektir. Dahi zamânîsi halkın Hakk’a da’vet edip icâbet etmeseler gerektir.

فَادْأَقْبِضَهُ اللهُ وَقَبِضَ مُؤْمِنِي زَمَانِهِ بَقِيَّ مَنْ بَقِيَ مِثْلَ الْبَهَائِمِ

Pes kaçan Allâh Teâlâ, ol veled-i sâhib vilâyeti kabz edip ve zamânesi mü’minlerin dahi kabz etse, bâkî kalanlar sûret-i insânda hayvânât-ı acem gibi olup izhâr-ı kemâlât-i insâniyyeden bi’l-küllîye gâfil ve müteneffir ve icrâ-yı kelîmât-ı behîmiyye ve subuhiyyede muktezâ-yı tabâyı’ mahza ve hâliisa üzerine müstemir olurlar.

لَا يَحْلُونَ حَلَالًا وَلَا يُحْرَمُونَ حَرَامًا يَنْصَرِفُونَ بِحُكْمِ الطَّبِيعَةِ شَهْوَةً مُجَرَّدَةً عَنِ الْعَقْلِ وَالشَّرْعِ فَعَلَيْهِمْ يَقُومُ السَّاعَةَ

Ya’nî ol kavm, bi-hasebi’ş-şer’ helâli ve harâmı harâm addetmeyip belki cemî’inde tabîatı hâkim kılıp şehvetlerin akıldan ve şer’den mücerred kılarlar. Pes onların üzerine kıyâmet kopar. Ve emr-i dünya âhirete döner. Zîrâ kavî-i aklen üzerine ervâh-ı gayb lâ mevtün ebdân şehâdet-i nâsuta taallukundan garaz ve gâyet-i izhâr-ı kemâl ve ma’rifet-i ilâhiyye olduğu ma’nâ-yı bi’l-küllîye fevt oldur gider.

Ma’lûm ola ki, “Sîn akzâ-yı bilâddır.” demişler, bu velînin aksâ-yı bilâd-ı ma’mûreden zâhir olduğu delâlet eder ki, dîn-i Muhammedî kemâlin bula. Ve kemâlin zevâli karîb ola. Zîrâ intişâ-i nur-i İslâm şarkdan garbe yetişip maksûd tamam olur. Molla Câmî (Kuddise Sirruh) şerhinde “Şeyh’in murâdı bu makâmda hâtem-i evlâdan, hâtem-i evliyâ demektir, değildir” der. Zîrâ hâtem-i velâyete mukayyede Şeyh zu’munca kendisidir. Nitekim hâtem-i velâyet-i mutlaka [67 b] Hazret-i İlsâ’dır (aleyhi’s-selâm.) Ve bu ma’nâ-yı mevâzî’-ı müteaddede tasrîh etmiştir. Fakîr eydürün, velî-yi mezbûrun hâtem-i velâyete olmasını bu mahalden fehm olduğu üzere delîl-i mezbûr nefyetmez. Zîrâ bed’de nitekim ibtidâ-yı hakîkî mu’teber olduğu gibi ibtidâ-i arefî dahi mu’teberdir. Pes hatemde dahi hatm-i hakîki olmak ne lâzım, hatm-i arefî ve izâfî niçin mu’teber olmaya?

Fass-ı Hikmet-i Subbûhiyye fî Kelime-i Nûhiyye

فَصُّ حِكْمَةٍ سُبُوحِيَّةٍ فِي كَلِمَةِ نُوحِيَّةٍ

“Subbûh”, “müsebbih” ma’nâsına ism-i mefûldür. “Kuddûs”, “mukaddes” ma’nâsına olduğu gibi. Vaktâki, Nûh (aleyhisselâm)’un ümmeti abede-i asnâm ve ahâliyi teşbîh olduğu için gâlib-i hâli tenzîh-i Hak oldu ise ki, ümmetine ilâc bi’z-zıddır. Musannif hikmetini “subbûhiyye” ile tavsîf etti. Ba’dehû mertebe-yi mebbediyyet ve müfyiziyet den sonra ki, mertebe-yi Şît (aleyhisselâm)’dir. Mertebe-yi ervâh mücerred oldu ise ki, şânları tesbîh-i Hak’tır. Hikmet-i nefsiyye-yi hikmet-i subbûhiyye ile irdâf etti ve dedi:

إِعْلَمُ إِنَّ النَّزِيهَ عِنْدَ أَهْلِ الْحَقَائِقِ فِي الْجَنَابِ الْإِلَهِيِّ عَنِ التَّقْيِيدِ وَاتِّحْدِيدِ

Tahkîk sen bil ki, ehl-i hakâik yanındaki hakâyık umûra âriflerdir. Hakk’ı nakâisden ve kemâlât-ı halkıyyeden tenzîh etmek, kuyûddan mutlak belki kaydıtlakdan bile münezze olan Cenâb-ı İlâhiyye’yi nisbet-i ayn takyîd ve mahz-ı tahdîddir. Zîrâ Hakk’ı ki, ba’zı eşyâdan tenzîh etmiştir mâadâsı ile takyîd lâzım gelir.

فَالْمُنْزَهُ إِمَّا جَاهِلٌ وَإِمَّا عَالِمٌ لَكِنَّهُ صَاحِبٌ سَوْءِ آدَبٍ

Pes Hakk’ı tenzîh edici olan kimse, ikiden hâlî değil ya câhildir ki, menşe’-i tenzîhi şerîatta vârid olan beyne’t-tenzîh ve’t-teşbîh mertebesin[i] bilmediğidir. Yâhud âlimdir -ya’nî ol tenzîhine menşe-i beyne’t-tenzîh ve’t-teşbîh mertebesin[i] bilmediğindir. [68a] Lâkin riâyet-i edebde kâsırdır ve el-sine-i şerâyi’de teşbîhe delâlet eden akvâli nev’-i te’vîl ile tenzîhe ircâ’ eder. Şâri’-i hod sıfât-ı teşbihîyyet ile ya’nî tavsîf etmiştir. Meselâ el-Hayyu’l-Kayyûm, es-Semî’u’l-Basîr demiştir.

وَلَكِنْ إِذَا أُطْلِقَ وَقَالَ بِهِ

Ya’nî lâkin ol câhil ve âlim seyyü’l-edeb, kaçan tenzîhi mutlak kılıp ba’zı merâtib ile takyîd etmeseler, ikisi dahi bu ma’nâyâ mutlakâ kâil olsalar, ammâ kaçan tenzîhi merâtib-i ilâhiyyeye tahsîs edip ve teşbîhi merâtib-i kevnîyyede isbât etseler, -cehl ve sû-i edeb lâzım gelmez der.- i’tikâdları vâkıa ve nefsü’l-emrde muvâfakat eder. -meselâ feyz-i akdesi tenzîhe, mukaddese teşbîhe derler.-

فَالْقَائِلُ بِالشَّرَائِعِ الْمُؤْمِنُ إِذَا نَزَّهَ الْحَقَّ سُبْحَانَهُ وَوَقَفَ عِنْدَ التَّنْزِيهِ وَكَمْ يَرِ غيرَ ذَلِكَ

Pes ahkâm-ı şerâyi’a kâil olup, [Allah katından gelen ne varsa]’a îmân getiren kimesne[kimse] kaçan Hakk’ı tenzîh etse ve inde’t-tenzîh tevakkuf edip tenzihden gayrı merâtib görmeyip, teşbîhe delâlet edeni nev’-i te’vîl ile tenzîhe redd etse.

فَقَدْ أَسَاءَ الْإِدْبُ وَأَكْذَبَ الْحَقَّ تَعَالَى وَالرَّسُلُ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ وَهُوَ لَا يَشْعُرُ وَ يَتَّخِذُ أَنَّهُ فِي الْحَاصِلِ وَهُوَ فِي الْفَانِيَةِ

Pes tahkîk, ol kimse isâet-i edeb kılıp ve Hakk'ı ve Rasûl'ünü tekzîbi, ukûbetine sebeb oldu. Hâlbuki, eyittiği isâet ve kubhünü bilmediği زَادَ فِي الطَّبْنِ نِعْمَةً misline emri zâid oldu. Ve tahayyül etti ki, bir amel-i hayr hâsıl ede, bî-haber ki; fevt-i hayr etti.

وَهُوَ كَمَنْ آمَنَ بَبَعْضٍ وَكَفَرَ بَبَعْضٍ

Ve ol kimse ba'zına îman getirip ve inanıp, ba'zına inkâr edip kâfir olan gibidir. Ba'zı “evvel”den murad, “makâm-ı tenzîh”. Ba'zı “sânî”den murad, “makâm-ı teşbîh”dir.

لَا سِيْمًا وَقَدْ عَلِمَ أَنَّ السِّينَةَ الشَّرَائِعَ الْإِلَهِيَّةَ إِذَا نَطَقَتْ فِي الْحَقِّ تَعَالَى بِمَا نَطَقَتْ بِهِ إِنَّمَا جَاءَتْ بِ هِ فِي الْعُمُومِ عَلَي الْمَفْهُومِ الْأَوَّلِ

Husûsan tahkîkan ma'lûmdur ki, el-sine-i şerâyi'-i ilâhiyye kaçan Hak'ta nutkunu nâtık olsa, ya'nî Hak lisân-ı [68b] şerîati ile şer'ini mükellefine hitâb edip, ahkâmını nâtık olsa. Elbette götürdüğü ahkâmı avâm-ı halâik fehüve minhu lâyük edâ etse, ol ahkâm, lafz-ı mantukun-bih'in mefhûm-i evveli üzerine terettüb eder. Ve her sâmi'in zihnine fi'l-hâl tebâdür edip ma'nâ-yı sâni teemmülüne muhtâc olmaz. Eğer muhtâc olursa münâsib-i avâm olmayıp, kelâm-ı Hak'ta belâğat bulunmaz.

وَعَلَى الْخِصُوصِ عَلَي كُلِّ مَفْهُومٍ يُفْهَمُ مِنْ وُجُوهِ ذَلِكَ اللَّفْظِ بَائِي لِسَانٍ كَانَ وَضَعَ ذَلِكَ اللِّسَانِ

Dahi ehl-i husûsun, ya'nî âmî olmayan ulemânın hakkında îrâd-ı ahkâm şeriyye etse zâlike'l-lafzın vücuh-i müteaddidesinden münfehim olan mefhûmât-i mütekessire üzerine îrâd eder. Ol lafz kangı[hangı] lisân ve kangı[hangı] lügat ile olursa olsun. Ammâ zâlike'l-lisânın, ya'nî lügatın vaz'ı üzerine fehm olunmak gerektir. Meselâ kelâm-ı arabî hâlisda lügat-i acem vaz'ı üzerine fehm olunacak edâ ile etmez. فِي بَقْدَرِهَا فَاحْمَلِ التَّمْسِيلِ زَيْدًا رَابِيَا “ نِ تَكَيْمِ بَيُورُ “ انَّ اللّٰهَ تَعَالٰى “ فَسَالَتْ اُوْدِيَةَ

تَجَلَّى لِعِبَادِهِ فِي كَلَامِهِ وَلَكِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ya'nî Hak Teâlâ sıfat-ı kelâmında ibâdına tecelli etmiştir. Lâkin ibâd ol tecelliyi sıfatîden gâfillerdir. Ve merâtib-şinâsılıkda gayr-ı kâmillerdir.

فَإِنَّ لِالْحَقِّ فِي كُلِّ خَلْقٍ ظُهُورًا خَاصًّا

Zîrâ Hak için her halkda ol halkın isti'dâd-ı muayyinesine münâsib zuhûr-i mahsûs vardır. Ol halk gerek âmî, gerek âlim ve kelâm-ı mezbûr, gerek arabî olsun Kur'an gibi, gerek İbrî olsun Tevrât gibi.

وَهُوَ الظَّاهِرُ فِي كُلِّ مَفْهُومٍ

Dahi ol Hak'tır ki, her mefhûmda zâhir olur [69a] ve fâhime onunla tecelli eder.

وَهُوَ الْبَاطِنُ عَنْ كُلِّ فِهْمٍ

Dahi ol Hak'tır ki, cemi' fâhimlerin fehminden bâtın ve mestûrdur. Pes sıfat-ı zuhûr şehâdete nisbet ile olur. Sıfat-ı butûn ervâha ve misâliyyete göre bulunur.

إِلَّا عَنْ فِهْمٍ مَنْ قَالَ إِنَّ الْعَالَمَ صُورَتَهُ وَهُوِيَّتَهُ

İllâ şol kâilin fehmine göre bâtın değildir ki, âlemin cemi'sini ya'nî rûhu ve misâli ve şehâdeti hep sûret-i Hak'tır. Zîrâ tevhîd-i sırfa mazhar olan merâtib-i hazerâtı herkes görmez, yine zâtan gayrısının hemân sûret-i Hak bilir. Pes onun yanında butûn-i mücerred yine hakikat itibâriyle olur.

وَهُوَ الْإِسْمُ الظَّاهِرُ كَمَا أَنَّهُ بِا لِمَعْنَى رُوحٍ مَا ظَهَرَ فَهُوَ الْبَاطِنُ

Ya'nî âlem bi-esrihi ve cemî'-i suverihi Hakk'ın İsm-i Zâhir'inden ibârettir. Nitekim Hak ma'nâ haysiyyetinden ve hakikat cihetinden rûh-i âlemdir. Pes bu takdirçe, rûh ism-i Bâtın'dan ibâret olur. Sûret-i âlem ism-i Zâhirden ibâret olduğu gibi. Ma'lûm ola ki, ism-i Zâhir zuhûr-i âlemi iktizâ etti. Ve ism-i Bâtın butûn istedi. Pes eğerçi mertebe i'tibâri ile muktezâ-yı kesre zâdıyle, muktezânın feth-i dâd ile gayrıdır. Rabb gayr-i merbûb olduğu gibi, lâkin ahadiyyet hakikatü'l-hakâyık i'tibâri ile sûret-i âlem ayn-ı ism-i Zâhir ve rûh-i âlem ayn-ı ism-i Bâtındır. Pes muktezî ve muktezâ bir olur.

فَنِسْبَتُهُ لِمَا ظَهَرَ مِنْ صُورِ الْعَالَمِ نِسْبَتُهُ الرُّوحِ الْمُدَبَّرِ لِلصُّورَةِ

Pes ol ism-i Bâtın'ın zâhir suver-i âleme nisbeti müdebbir-i beden olan, rûh-i cüz'înin bedene nisbeti gibidir. Nitekim buyurur. يَدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ

فَيُؤَخِّدُ فِي حَدِّ الْإِنْسَانِ مِثْلًا بَاطِنُهُ وَظَاهِرُهُ وَكَذَلِكَ كُلُّ مَحْدُودٍ

Pes vaktâki, zâhir âlem zâhir-i Hak ve bâtın âlem bâtın-ı Hak olduysa hadd-i insânda meselâ [69 b] bâtın âlem ve zâhir âlem me'hûzdür. Zîrâ bâtını rûhîdir ve zâhiri unsuriyyesidir. İnsân-ı hod bu ikisinin ahadiyyet-i cem'inden ibârettir. Ve insânın gayrı sâir mahdûdlarda dahi emri böyledir. Ya'nî eczâ-i âlemdir, zâhir ve bâtını müştemil olan her mahdûdun haddinde âlem bu vech ile dâhildir.

فَالْحَقُّ سُبْحَانَهُ مَحْدُودٌ بِكُلِّ حَدِّ

Pes Hak Subhânehû ve Teâlâ her hadd ile mahdûddur. Ve her hadd O'nun haddinde me'hûzdür. Ve mâdem ki, cemî' hudûdu câmi' olmaya haddi tamam olmaz,

zîrâ her mâhiyyet ki, haddiyle mahdûd olan Hakk'ın suverinden bir sûrettir. Ve her sûretin haddi zi's-sûretin haddinin tefâsil-i eczâsındandır.

وَصُورَةُ الْعَالَمِ لَا تَنْضَبُطُ وَلَا تُحَاطُ بِهَا وَلَا يُعْلَمُ حُدُودُ كُلِّ صُورَةٍ مِنْهَا إِلَّا عَلَى قَدْرِ مَا حَصَلَ لِكُلِّ عَالَمٍ

Dahi âlemin cüziyyât-i suveri munfasılan hadd ü hasra kâbil değil ve hükm-i âlem ona şâmil değildir. Ve dahi suver-i âlemden her sûretin haddi bilinmez. İllâ her âlim suver-i mezbûreden hâsıl olan ilimle bilinir, künhü ile ma'lûm olmaz. Pes Hakk'ın mezâhiri hasebiyle muhâl olunacak künhüyle dahi muhal olur.

فَلِدَلِكِ يُجْهَلُ حَدُّ الْحَقِّ فَإِنَّهُ لَا يُعْلَمُ حَدَّهُ إِلَّا بِعِلْمِ حَدِّ كُلِّ صُورَةٍ وَهَذَا مُحَالٌ حُصُولُهُ فَحَدُّ الْحَقِّ مُحَالٌ

Pes bu ecildendir ki, Hakk'ın haddi mechûl olur. Zîrâ Hakk'ın haddi sûretin haddi bilinmeye mevkûf olup ve sûretin haddi mechûl olıcak, Hakk'ın haddi dahi mechûl olmak lâzım gelir. Pes sûretin haddi muhâl ve Hakk'ın haddi dahi muhâl, zîrâ cüziyyât suver-i gayr-ı mütenâhiyyedir, kâbil-i tahdid olmaz.

وَكَذَلِكَ مَنْ شَبَّهَ مُطْلَقًا وَمَا نَزَّهَهُ قَيْدَهُ وَحَدَّهَ وَمَا عَرَفَهُ

Ya'nî tenzîh-i mutlak ile tenzîh etmek gibidir. Teşbîh-i mutlak ile teşbîh edip makâm-ı tenzîhde [70 a] tenzîh etmemek. Zîrâ sûret-i tenzihin mâadâsı ile Hakk'ı takyîd ve tahdîd etmiş olur. Ve hakikat-i nefsi emriyyesi ile Hakk'ı bilmemiş olur.

وَمَنْ فِي مَعْرِفَتِهِ بَيْنَ التَّنْزِيهِ وَالتَّشْبِيهِ وَوَصَفَهُ بِالْوَصْفَيْنِ عَلَى الْجَمَالِ

Ammâ her kim ma'rifet-i Hak'ta tenzîh ile teşbîhi cem' edip vafını ile dahi ale'l-icmâl tavsîf etti. Ya'nî cemi' taayyünâttan icmâlen vahdet-i hakîkiyyesi ile tenzîh edip ve cem'i mezâhir-i eşyâda zuhûru ve tecellisi ile teşbîh etti.

لِأَنَّهُ يَسْتَتَجِيلُ ذَلِكَ عَلَى التَّفْصِيلِ لِعَدَمِ الْإِحَاطَةِ بِمَا فِي الْعَالَمِ مِنَ الصُّورِ

Lâm-ı li-ennehû icmâl-i mezbûrun ta'lîlidir. Ya'nî vafeyn-i mezbûrîn ile bi-tarîki't-tafsîl Hakk'ı tavsîf muhâldir. Zîrâ suver-i âlemin cüziyyâtını ihâtaya kuvvet-i beşeriyye müsâade etmez. Bi'l-fiil mevcûdîsi muhât olmaz. Bi'l-kuvvesi hod gayr-i mütenâhiyyedir.

فَقَدْ عَرَفَهُ مُجْمَلًا لَا عَلَى التَّفْصِيلِ كَمَا عَرَفَ نَفْسَهُ مُجْمَلًا لَا عَلَى التَّفْصِيلِ

“Fâ-i fekad” mâ-ba'dini ve min cemi' cümlesine tefrî' eder. Li-ennehû cümlesi mâ-beynde mu'terize vâkı' olur. Ya'nî her kim, ma'rifet-i Hak'ta tenzîh ile teşbîhi cem' edip vafeyn ile ale'l-icmâl tevsîf etti, tahkîk ol kimse, Hakk'ı mücmelen bildi nefsinin mücmelen bildiği gibi.

وَلِذَلِكَ رَبَّطَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعْرِفَةَ الْحَقِّ سُبْحَانَهُ بِمَعْرِفَةِ النَّفْسِ

Ve bu ecildendir ki, ya'nî nefsi-î insâniyye cemî'merâtib-i kevnîyyeyi icmâlen müstemil olduğu ecildendir ki, Hakk'ın ma'rifeti nefsin ma'rifetine merbût olup, nefsin ma'rifetini Hakk'ın ma'rifetine sebep ve Hakk'ın ma'rifetin ona müsebbeb kıldı.

فَقَالَ مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ

Pes dedi ki, “Her kim nefisini bildi tahkîk-i Rabbini bildi.”

وقال تعالى سنريهم آياتنا في الأفاق وهو ما خرج عليك وفي أنفسهم وهو عينك

Dahi Hak Teâlâ buyurdu [70 b] ki, “Biz an-karîb, ol tâlib-i ma'rifetimiz olanlara gösteririz önünde olan tecelliyâtımızı âfâk-ı nefsinden hâric olandır, dahi nefislerinde olan tecellâmızı biz onlara irâet ederiz”, “nefs”inden murâd “hakîkat-i insâniyye” dir ki, “انا” ve “انت” ile müşârûn ileyh ola, evvelki “هو” afâka âiddir, ikinci hüve nefse râci'dir, ikisi dahi fer ve i'tibâr iledir.

حَتَّ يَبَيِّنَ لَهُمْ أَي لِنَاطِرِينَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ حَيْثُ أَتَكَ صُورَتَهُ وَهُوَ رُوحُكَ

Ya'nî hattâ ol nâzırîn ve mütefekkirîn fi'l âyât-i zâhir ve münkeşif ola ki, ol âfakda mütecellâ olan Hak'tır. Şol haysiyetten ki, sen O'nun sûreti ve Ol senin rûhudur. Bil ki, âlem O'nun sûreti ve Hak rûhudur. Ferd-i cüz'î ile temsîl etti tâ ki, küllün dahi hükmü sâbit ola.

فَأَنْتَ لَهُ كَمَا لَصُورَةِ الْجِسْمِيَّةِ لَكَ وَهُوَ سُبْحَانَهُ لَكَ كَالرُّوحِ الْمُدَبِّرِ لِجَسَدِكَ

Pes tahkîk, senin aynın cemî'-i âfâk-ı Hak için nisbet kılınsa senin sûret-i cismiyyenin zâtına nisbeti ve ihtisâsı gibidir. Ve dahi Hak Teâlâ'nın sana, ya'nî aynına ihtisâsı ve nisbeti belki cemî' âfâka nisbeti müdebbir-i bedeninin olunur ve hâkin cesedine nisbeti bil ki, cemî' âfâka nisbeti müdebbir-i beden olan rûhun cesedine nisbeti ve ihtisâsı gibidir. Ya'nî nitekim, cesedin aynına sûret vâkî' olmuştur. Kezâlik senin aynına dahi Hakk'a sûret düşmüştür. Ve Hak senin aynında zâhirdir, aynın cesedinde zâhir olduğu gibi. Pes mertebe-yi esmâda ayn'ın Hakk'a mir'ât olduğu gibi mertebe-yi şehâdetinde cesedin dahi aynına mir'ât düşer.

وَالْحَدُّ يَشْمَلُ الظَّاهِرَ وَالْبَاطِنَ مِنْكَ

Ya'nî senin ta'rîfin ki, zâtına delâlet-i tâmmesi olan zâhirine ve bâtınına müstemildir. Zîrâ hayevân-ı nâtık maa't-teşahhus sûret-i mahsûse ister. [71 a]

فَإِنَّ الصُّورَةَ الْبَاقِيَةَ إِذَا زَالَ عَنْهَا الرُّوحُ الْمُدَبِّرُ لَهَا لَمْ تَبْقَ إِسْمًا

İştîmâlin ta'lîlidir ya'nî zîrâ rûh-i müdebbir bedenden taallukunu kat' etse, sûret-i bâkıyyede insâniyet-i bâkıyye kalmaz. Ya'nî kâlib-ı fersûdeye hadd-i insân itlâkı hakîkaten sahîh olmaz. Meğer mecâzen ola.

ولكن يُقالُ فيها إنها صورةٌ تشبه صورة الإنسان فلا فرقَ بينها وبين صورةٍ من خشبٍ أو حجارةٍ

Lâkin ol sûret-i bâkiyeye bu sûret, sûret-i insâna müşâbihdir, derler. Pes fi'l-hakîka ol sûret-i meyyite ile tâştan ve âğaçtan düzülen sûretin hergiz farkı olmaz.

وكما يُطلقُ عليها اسمُ الإنسانِ إلا بالمجازِ لا بالحقِيقَةِ

Dahi ol sûret-i meyyite ism-i insân itlâk olunmaz. İllâ mecâz-ı mürsel tarîki üzere bi-i'tibâr-i mâ-kâne insân itlâk olunur. Zîrâ beden ki hassâs ve müteharrik olmayıp, nutk-i bâtınîden müfârik olsa cemâdiyyette hacir ve haşebden tefâvütü kalmaz. Zîrâ insâniyyet rûh iledir. Rûh ise hakîkatte Hak'tır ki, Rûhu'l-Ervâh. Pes Hakk'ın insândan bir nefis müfârakatı farz olursa insân insân olmaz. Muhassal-ı kelâm hadd-i insânî ne bâtına maksûr olur, ne zâhire. Belki ahadiyyet-i cem' ruh ve bedenden ibâret olur. Ne yalnız rûh-i mücerrede mahsûr olur. Kezâlik hadd-i Hak dahi bu kıyâs üzerine ne zâhir âleme ve bâtın âleme muktasır olur. Nitekim ehl-i teşbîh zâhire ve ehl-i tenzîh bâtına kasr ile kusûr etmişler idi. Pes Hak dahi ahadiyyet-i cem'-i sûret ve ma'nâyı âlemdir. Ammâ Hak ile insânın farkı vardır. Zîrâ insânın rûhu cesedinden müfârik olsa, cesed vücûd ile bâkî kalır. Ve ona bi-tarîkı'l-mecâz ism-i insân itlâk olunur. Ammâ hakkıyla sûret-i âlem böyle değildir. [71b]

وصورة العالم لا يمكن زوال الحق عنها أصلاً

Dahi sûret-i âlemden Hakk'ın zevâli aslâ mümkün olmaz. Zîrâ sûret-i âlem zevâl-i Hak ile adem-i mahz'dır. Pes bekâsı nice mutasavvir olur. Bekâ hod vücûd ister. Ammâ cesed-i insân bunun hilâfidır. Ya'nî rûh-i zâil olsa girü cesed mevcuddur. Bi'l-külliyeye ma'dûm olmaz, ademi'r-rûh olur. Zîrâ vücûd-i cesedi rûha mevkûf değildir ki, zevâl-i hayâtla zâil ola. Belki rûha muvâfik olunacak insâniyyetidir. Ammâ Hak âlemin vücûduna sebebdir. Pes illetin zevâli ma'lûlün zevâlin[i] îcâb eder. Şârih-i Kayserî bu makâmda eydür, “bu kelâmdan hâşâ kıdem-i dünyâ fehm olunmasın. Ya'nî Hak kadîm olmakla sûret dahi kadîm ola, ammâ ma'nâ böyle değildir. Belki sûret-i dünyâviyye ve katında bi-irâdetillâh sûret-i uhrâviyyeye mütebeddil olup ve dünyâ âhîret olur. Ammâ sûret-i uhreviyye -ya'nî vakt-i kıyâmette- bâkıyye ve ebediyyedir.” Fakîr eydürün, bu kelâmdan nefy-i kıdem-i dünyâ sâbit oldu, lâkin nefy-i kıdem-i âlem lâzım gelmedi -zîrâ dünyayla âlem-i lafzîn-i murâdifin değildir belki, âlemi ki, şâmil-i arş-ı a'zam-müddeî hod âmdir. Pes teemmül gerektir ki, sûfiyye (kuddiset-i esrârihim)⁶⁸⁷ ekseri

⁶⁸⁷ Ya'nî müddeâ-yı ehl-i Hak budur ki, âlem hudûstur, zânen ve zemânen ve evveliyye-i kat'iyeye ile mesbûk bi'l-adem ma'nâsına isbât olunmuştur, mahalline mürâcaat oluna.

kıdem-i arşa kâillerdir deyû Hasan Çelebi *Hâşiye-i Şerh-i Mevâkıf* ta yazar. Ve *Şerh-i Mevâkıf* da imâm-ı ehl-i hikmet-i amîdeden kavlı vardır. Ve bu azîzin kelâmından ebediyet-i âhîret fehm olunur. Ebediyet ise ezeliyyeti müstelzim değildir. Kavlı-i râcih üzerine.

فَدَدَّ النَّالُو هَيْةَ لَهُ بِالْحَقِيقَةِ لَأَ بِالْمَجَازِ كَمَا هُوَ حَدُّ النَّاسَانِ إِذَا كَانَ حَيًّا

Pes hadd-i ulûhet-i âlem için hakîkaten sâbittir, mecâzen değildir. Zîrâ bâtın ondan zâil olmaz. Nitekim hadd-i insân Hayy olduğu halde sûret-i medeniyyesine delâleti hakîkaten olup mecâz olmadığı gibi.

وَكَمَا أَنَّ صُورَةَ الْإِنْسَانِ يُتَّى بِلِسَانِهَا عَلَي رُوحِهَا وَتَفْسِيهَا الْمُدْبِرَ لَهَا

Ve nitekim sûret-i insân lisânı ile ve harekât ve idrâkâtıyyet ile ve havâs ve kemâlâtı ile [72 a] sebep-i hayâtı olan rûhuna ve akl-ı müdebbirine senâ eder. Zîrâ a'zâ ve cevârih-i insân eğer bi-rûh olsa cevâmiddir. Fazîlet-i kemâlattan vücûd ve atâ ve kerâmâtın ârîdir. Pes rûhuna bu sıfât-ı cemîle ile senâ eder. Ya'nî bu sıfât-ı cemîlenin cevârih-i insândan sudûru lisân ile senâdır. Kâle dahi gelmese, pes lisân burada hâl ve mekâle âmdir.

وَكَذَلِكَ جَعَلَ اللَّهُ صُورَةَ الْعَالَمِ يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا نَفْقَهُ تَسْبِيحَهُمْ لِأَنَّ لَنَا يُحِيطُ بِمَا فِي الْعَالَمِ مِنَ الصُّورِ

Ya'nî zevâhir-i suver-i insân hakikat-i insâna senâ ettiği gibi, zevâhir-i suver-i âlem dahi insân ve hayvân ve nebât ve cemâd ve sâiri gibi elsineleri ile ve elsine-i kuvâyı rûhâniye ve hissiyye ve misâliyyeleri ile rûh-i hakîkîleri olan Hakk'a senâ edip ve nakâisden tesbîh ve tenzîh ederler. Velâkin biz tesbîhlerin[i] bilmeziz. Zîrâ biz, hâlet-i hicâbımızda tasfiye-i bâtınımız mükemmel olmamağın, âlemde olan cemî' suvere ihâta-i ilmiyyemiz yoktur ki, onların lisânlarına cârî olunan ilmîne müeddî ola. Şeyh-i Ekber *Fütûhat*'ta eydür: “Hadîs-i savâmit âmme-i ulemâ-yı rusûm katında hadîs hâldir, ammâ ehl-i keşf cemâd ve nebât ve hayevânın tesbîhini üzn-i hissi ile âlem-i hissden nutk-i mütekellim istimâ' eder gibi istimâ' ederler” deyû tasrîh eder. Ve hayâlî olmayıp hissî olduğun[u] taayyün eder.

فَا لِكُلِّ السَّنَةِ الْحَقِّ نَا طَقَّةَ بَا لِنْتَاءِ عَلَي الْحَقِّ وَكَذَلِكَ قَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ أَي إِلَيْهِ يَرْجِعُ عَوَاقِبُ النَّاءِ فَهُوَ الْمُتْنِي وَالْمُتْنِي عَلَيْهِ

Pes cüziyyât-ı âlemin cemî'si lisân-ı Hak'tır. Ve her biri senâ-i Hakk'ı nâtıktır. Ol ecildendir ki, *Kitâb-ı Kerîm*'inde makâm-ı cem'de “elhamdülillahi rabbi'l-

âlemîn” buyurmuştur. Ya’nî avâkıb-ı cemî’-i senâ Hakk’a râci’dir. Nitekim makâm-ı tafsîlde hem [72 b] müsennâ hem müsennâ-aleyhdır. Kezâlik cem’inde dahi hem müsennâ hem müsennâ aleyhdır. Nitekim ehl-i cennetin âhir kelimesi “elhamdülillah” olduğu bu mazmûna gevâhdır ki, ve âhir **دَعَوَاهُمْ أَنْ يَحْمَدُوا اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ**, Mâide-i cennet tamâm oldukça sâdır olur.

فَأَنْ قُلْتَ بِالْتَّنْزِيهِ كُنْتَ مُقِيدًا وَإِنْ قُلْتَ بِالتَّنْزِيهِ كُنْتَ مُقِيدًا
وَأَنْ قُلْتَ بِالتَّنْزِيهِ كُنْتَ مُقِيدًا وَإِنْ قُلْتَ بِالتَّنْزِيهِ كُنْتَ مُقِيدًا
وَإِنْ قُلْتَ بِالْمُرَيْنِ كُنْتَ مُسَدِّدًا وَكُنْتَ إِمَامًا فِي الْمَعَارِفِ سَيِّدًا

Hazret, silk-i nazma sâlik olup buyurur ki, “Ey tâlib-i Hak, eğer kâil-i tenzîh olursan mukayyed olursun-zîrâ sûret-i tenzîhe hasr edersin-. Ve eğer kâil-i teşbîh olursan muhaddid olursun, muvahhid olmazsın–zirâ sûret-i teşbîhe hasr edersin-. Eğer câmi’ beyne’l-emreyn olup tenzîh maat’t-eşbîh ile i’tidâl-i hakîki gözlersen, nefsinî tarîk-i sedâda zâhib kılıp ehl-i maârife imâm-ı muktedâ olursun.”

فَمَنْ قَالَ بِالْإِشْفَاعِ كَانَ مُشْرِكًا وَمَنْ قَالَ بِالْإِفْرَادِ كَانَ مُوحَّدًا

Pes her kim kâbil-i işfâ’ olup, Hakk’ı vitri-ferd iken şef’ edip Hakk’ı halk ile isbât etti, ol kimse müşrik oldu. Ya’nî halkı Hak ile vücûda teşrik edip halk için vücûd-i müstakil isâbet etti. Ve şol ki, işfâ’a kâil olmayıp belki müfred olup ve Hakk’ı vücûda müteferrid buldu, ol kimse muvahhid oldu.

وَإِيَّاكَ وَالتَّنْزِيهِ أَنْ كُنْتَ مُفْرَدًا وَإِيَّاكَ وَالتَّنْزِيهِ أَنْ كُنْتَ تَانِيًا

Ya’nî “Ey tâlib, eğer Hak ile halkı isbât edip, Hakk’ı evvel, halkı sâni bilersen zinhar teşbîhden sakın. Halk için hadd-i zâtında Hak gibi müstakil-i vücûd isbât etme. Belki, halkı Hakk’ın suver-i tecelliyâtından bir sûret-i tâbia bil ki, nefsinde mevcûd olmaya. Ve eğer müfred olup sâni değılsen zinhar Hakk’ın ferdiyyetine hükmün bitarîkî’tenzîh olmasın. Belki mertebeteyn-i cem’ ve tafzilde münferid [73 a] bi’l-vücûd olmak üzerine olsun ki, bi-hasebi’l-vücûd şibhi ve niddi sâbit olmaya, sâyir vücûhdan tenzîh lâzım değıldir.”

فَمَا أَنْتَ هُوَ بَلْ أَنْتَ هُوَ وَتَرَاهُ فِي عَيْنِ الْأُمُورِ مُسَرَّحًا وَمُقِيدًا

Pes sen min vech-i Hak değıl misin? Zîrâ mukayyedsin, Ol mutlaktır. Ve sen muhtâcsın, Ol Ganî’dir. Belki min vech-i Hak’sın. Zîrâ fi’l-hakîka aynı ve hüvviyyeti zâhiresi sen görmez misin, bi-hasebi’z-zât a’yân-ı eşyâda mutlakâ nümâyân olur. Ve bi-hasebi’t-tecelliyât mukayyeden görünür.

Tahkik: Ma'lûm ola ki, kavî-i bi's-sânî iki tarîkla mütesavvurdur. Tarîk-i evvel mezheb-i senevîyyedir ki, sâni ve evvel ikisi dahi kadîmeyn olmak üzere gitmişlerdir. Âmme-i müşrikîn dahi bu tarîkı ihtiyâr etmişlerdir. Tarîk-i sâni ikisinin evveli vâcib-i kadîm-i sâni muhdes-i mümkün olmak üzerinedir ki, vâcibden fâyiz ola, ammâ bir veche ile ki, muhdes-i vâcibin vechen mine'l-vücûh aynı olmağa kâbil olmaya. Mü'minîn-i zâhiriyyîn ki, mütekellimîndir. Ve hükemâ-i mahcûbîn bu tarîka sâliklerdir.

Ve ma'lûm ola ki, vücûb iki kısma münkasımdır. Birisi vücûb-i bi'z-zâttır, birisi vücûb-i bi'l-gayrdır. Ve inkisâm-ı mezkûr rubûbiyyet ile ubûdiyetin imtiyâzına dâirdir. Yoksa vahdet-i sırf i'tibâriyle vücûb-i bi'l-gayr yoktur, hep vâcib bi'z-zâttır. Vücûb-i bi'l-gayr merâtib-i tenziliyye i'tibâriyledir. **Ve ba'dehû** her vâcib bi'l-gayr olan elbette mümkün bi'z-zâttır. Ve imkân ile ittisâli mertebe-i şehâdete tenezzülü hasebi iledir ki, imtiyâz-ı imkânî hâsıl olmuştur. Ammâ vâcib bi'l-gayr ile mümkünün farkı budur ki, a'yân-ı mümküneye vücûd ile ittisâf halinde vâcib bi'l-gayr itlâk olunur, ammâ kabûl-i ittisâf [73 b] ve ba'de'l-ittisâf mümkün itlâk olunur. Pes imkân vücûb bi'l-gayrdan eamm olunur. Ve ma'lûm ola ki, vücûbda sebep-i vücûd zât-i mevcûd olursa, mevcûd vâcib-i bi'z-zât olur. Zâtının gayrı olursa vâcib bi'l-gayr olur ve mümkün olur. Pes vücûb-i mutlak cemî' mevcûdâtı hâriciyyeyi ve ilmiyyeyi muhîttir. Mümteni'de dahi hal böyledir ki, eğer sebep-i imtinâ' mümteni'in mefrûzası ile "mümteni' bi'z-zât" derler gayrı olsa "mümteni' bi'l-gayr" derler.

وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ فَذَرَهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ فَتَبَّه

Şeyh-i musannif (kuddise sirrihu'l-azîz) şî'r-i sâbıkın ma'nâsın[1] mazmûn âyet-i kerîme ile isbât eder ki, Allah Teâlâ zâtını evvelâ cemî' eşyâdan tenzîh edip, mümâsili nefyetti. Bu ma'nâ kâf-i kemislide zâid olmağa [olmaya] mebnîdir. Ba'dehû teşbîh edip, semî' ve basîrdir ki, mahlûkta sâbit olan kuvvet-i sem' ve kuvvet-i basar ile Hakk'ı halka benzetti, işiticidir ve görücüdür demekle.

قَالَ اللَّهُ تَعَالَى لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ فَشَبَّهَ وَتَبَّه وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ فَذَرَهُ وَأَقْرَدَ

Bu defa âyet-i kerîmede kâf "misil" ma'nâsına olup ve mislin mislini nef-yi isbât misil ifâde etmek üzeredir ma'nâ verilmiş, ya'nî evvelâ teşbîh edip isbât-ı misl-i Hakk ile Hakk'ı müsennâ kıldı. Ba'dehû ve "وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ" [O hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir. (Şûrâ, 42/11)]deyip sem' ve basarı Hakk'a hasretti. Zîrâ ilim bilâ [?] mübeyyindir ki, kaçan zamîr-i takdîm kılınıp haber-i muarref bi'l-lâm olsa hasr ifâde

eder. Ya'nî semi' ve basîr Hak'tır, gayrı değildir demektir. Pes evvel tenzîh, sâniyen ifrâd olur ve makâm-ı kemâle yol bulur ki, beyne't-tenzîh ve't-teşbîhdır.

لَوْ أَنَّ نَوْحًا جَمَعَ لِقَوْمِهِ بَيْنَ الدَّعْوَتَيْنِ لَأَجَابُوهُ فَدَعَاهُمْ جَهَارًا ثُمَّ دَعَاهُمْ إِسْرَارًا ثُمَّ قَالَ لَهُمْ اسْتَغْفِرُوا

[74 a] رَبِّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا

إِسْرَارًا ثُمَّ قَالَ لَهُمْ اسْتَغْفِرُوا رَبِّكُمْ إِنَّهُ كَانَ مُحَقِّقًا

Hazret-i Şeyh-i musannif tevhîd-i mezbûrun ki, hadd-i i'tidâldir. Semeresin[i] beyân edip buyurur ki: “Eğer Nûh peygamber (aleyhisselâm) kavmini da'vette tenzîh ile teşbîhi cem' edip hadd-i i'tidâl ve hâkk-ı vasat gözetip, da'vetini tenzîh-i sırfa yâhud teşbîh-i sırfa hasretmeyeydi. Kavm-i mezbûr da'vet-i Nûh'a icâbet edeler idi. Zîrâ bâtınları tenzîhe münâsib olup, zâhirleri teşbîhe mülâyim olurlar idi. Lâkin sâhibi'd-da've beynehümâyı cem' etmedi, belki fark edip âşikâr ism-i zâhire ve teşbîhe da'vet edip ve sırran ism-i Bâtına ve tenzîhe hidâyet eder idi. Ol sebepten fitrat-ı beşeriyeleri icâbete müsâade etmeyip ve hıdmet-i risâlete bi-hasebi'l-hikme bi-iznillâh mehazzine isâbet kılmadı. Ammâ zevâhir-i kuvvetin teşbîhe mülâyemeti budur ki, tâife-yi mezbûre abede-yi asnâm idi. Ve ol asnâm için sıfât-ı kemâliyye isâbet ederler idi مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ وَهُمْ شَفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ derler idi. Ve asnâm-ı mezbûreye mukarreb indallâh ve mukarreb li'l-gayri i'tikâd ederler idi. Tekarrüb ve şefâat hod kâminden sâdır olur. Pes imdi Nûh (aleyhi's-selâm) bu kavmi ibtidâen teşbîh ile da'vet etse elbette muktezâ-yı tabîat üzere mutâvaat ederler idi. Ba'dehû tadrîc ile tenzîhe dahi kâyil olurlar idi. Muhassalî da'vet-i mezbûrede riâyet-i hikmet ve maslahat bulunmadı, demek isterler. Eğerçi milâk emr-i muktezâ-yi ilim ve irâdetdir Allâhu a'lem ve ahkem.

Pes kavm-i mezbûr hûn da'vet-i Nûh'u kabûl etmediler. Bu def'a ol kavmi [74 b] istiğfâra da'vet etti ki, kavm-i mezbûre nisbet da'vet-i ûlâdan dahi eşedd ve inkârdır. Zîrâ “istiğfâr edin” demek; “vücûdunuz ve sıfât ve zevâtınız[1] vücûd ve zât ve sıfât-ı Hakk'la setredin” demektir ki, bu emr hod a'tâ-i nefret dahi eşedd ve akvâdır. Zîrâ nüfûs izâ hulliye ve tab'a a'yânının muhabbetinde ve taleb-i zuhûrunda mecbûleler ve mecbûrlardır. Tekazâ-yı zâtîleri zuhûr ve taayyündür. Def'aten terk-i vücûd bi-seyyâr düş-vâr görünür.

وَقَالَ دَعْوَتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا

Dahi Hazret-i Nûh (aleyhi's-selâm) Allâhu Teâlâ'ya بطريق بث الشكوي دعوت كومي “gecelede hakâik-i bâtınelerin tenzîhe ve gündüzlerde zâhirlerin teşbîhe

da'vet iderin. Ammâ da'vetim hergiz onların zâhir ve bâtınlarına bir hâlet-i zâide izhâr etmez. İllâ mûcib-i firâr ve mûris-i nefret ve mübâadet olur” der idi.

وَذَكَرَ نُوحٌ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ قَوْمِهِ أَنَّهُمْ تَصَمَّمُوا عَنْ دَعْوَتِهِ لِعِلْمِهِمْ بِمَا يَجِبُ عَلَيْهِمْ مِنْ إِجَابَةِ دَعْوَتِهِ

Dahi Hazret-i Nûh (aleyhi's-selâm) kavminden “tesâmüm” ya'nî “kendinin da'vetinden sağırlığa urmak [vurmak]” ma'nâsın[1] nakledip buyurur idi ki, [(Nûh, 71/7)]. Ya'nî savt-ı kelâm yerine bir parmakların[1] kulaklarına koyup ve siyâbın başlarına bürürler idi. “İstimâ'-ı da'vet etmeyelim” deyû âhir emvâc-ı tûfân onları bürüyüp cemî' havâsların[1] ta'tîl etti. Zîrâ istimâ' edince bi't-tab' icâbet lâzım geleceğın ukelâsı fehmederler idi. Eğerçi zulmet-i tabîatları hâil idi. Lâkin fitra-i selîme-yi asliyeleri Hakk'a mâil idi.

فَعَلِمَ الْعُلَمَاءُ بِاللَّهِ تَعَالَى مَا أَشَارَ إِلَيْهِ نُوحٌ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي حَقِّ قَوْمِهِ مِنْ التَّنَاءِ عَلَيْهِمْ بِلِسَانِ الذَّمِّ

[75 a] Pes ulemâ-i râsihîn fi âlemi'z-zât ve'l esmâ' ki, ashâb-ı keşfidir. Bildiler ki, Hazret-i Nûh (aleyhi's-selâm) lisân-ı belâgat ile sûret-i şerîatta kavmini zemm ve ma'nâ-yı hakîkatte medh⁶⁸⁸ ve senâya işâret etti. Zîrâ fi'l-hakîka mirkât-i isti'dâdları bu kemâle terakkîye vefâ etmez idi. Pes âzânını istima'-i da'vet-i ilâhiyyeden sedd ettiler. Ammâ sedd-i mezbûr-i kemâl zıddına redde müeddî oldu ki, feth-i bâb saâdet-i ebediyyedir. Zîrâ Hazret-i Nûh'un [?] ve ıztırâr ile duasına ve Hakk'ın sıfat-ı kahrîyet ile tecellâsına sebep oldu. Def'aten kemâl-i menvîleri ki fitrat-ı ezelfilerinde merkûz idi. Hâsıl olup sûret-i nıkmet ve ni'met-i âliyyeye vâsıl oldular.

عَلِمَ أَنَّهُمْ إِنَّمَا لَمْ يُجِيبُوا دَعْوَتَهُ فِيهَا مِنَ الْفِرْقَانِ وَالْأَمْرُ قَرَانَ لِفِرْقَانِ

Ba'zı nüshada ve عِلْمٌ mahallinde وَاكْمِلُوا وَاكْمِلُوا olmuş. Ve zamîr, cemî' sâbıkı'z-zikr olan ulemâ-yı râsihîne ircâ' olunmuş ammâ nusha-i musannifden Molla Câmi müfredede عِلْمٌ nakleder. Ve zamîr-i müstetiri bi-i'tibâr-ı küll-i vâhid-i ulemâya irca' eder. Ammâ şârih Dâvud Kayserî (kuddise sirruhu) lafz-ı alimeyi müfreden zikreder. Ammâ zamîri Nûh (aleyhi's-selâma) ircâ' eder. Pes ba'zılar zannettiğî üzere bu ma'nâda rekâket olur. Zîrâ muktezâ-yı sevk, kelâm-ı Şeyh budur ki, burada ma'nâ Nûh (aleyhi's-selâm) bu kavmin da'vetine icâbet etmediklerinin sırrını bile idi, da'veti dahi hikmete muvâfık ve tabîatlarına lâyük eder idi. Ya'nî teşbîh ile ibtidâ edip ba'dehû tenzîl eder idi ki, maksûd mine'r-risâle olan icâbet hâsıl olur idi, demek ola. Pes bu ma'nâyı ulemâ-yı râsihîn ve evliyâ-yı mükâşifin bildiler. Zîrâ Hazret-i Mûsâ'ya ba'zı

⁶⁸⁸ Medh, bimâ-şübhe'z-zemm san'atına işârettir.

ledünniyât [75 b] mestûr olduğu gibi Nûh (aleyhi's-selâm)a dahi bu ma'nânın ma'rifeti mekşûf olmamak câizdir. Zîrâ âdet-i ilâhiyyede enbiyâ (aleyisselâm) zevâhir-i şerîat beyânı ile me'mûrlardır. Ledünniyâta ruhsatları yoktur. Meğer izn ü inâyet ola ve bi'l-cümle. **Mısra'**:

Bunun keyfiyeti ta'bîr olunmaz, zevke dâirdir.

Pes "zamîr-i alime" ulemâ-i râsihîne alâ sebîli'l-bedel râci' olduğu takdirçe ma'nâ demek olur ki, ulemâ-i mezbûre Nûh'un kavmi hakkında ettiği işâreti bildikleri gibi bildiler ki, kavm-i mezbûrun da'vet-i Nûh'a adem-i icâbetinin illeti da'vet-i mezbûrede tenzîh ile teşbîh ortasını furkân ya'nî "ayırarak" vâridi. Pes cem'-i beyne't-teşbîh ve't-tenzîh yoktu ki, da'veti kabûl edeler idi ki, tabâ'ı sâdeye nefret gelmese idi, ma'hâzâ emr-i ilâhî *Kur'ân*'dır. Ya'nî cemî' beyne't-teşbîh ve't-tenzîhdır. Yohsa[yoksa] *Kur'ân* değildir. Ya'nî ikisini mâ-beynini fark değildir.

وَمَنْ أَقِيمَ فِي الْقُرْآنِ لَا يُصْغِي إِلَى الْفُرْقَانِ

Ya'nî her ol kimse ki, beyne't-teşbîh ve't-tenzîh makâmında ikâmet olunmuş ola, bizim peygamberimiz gibi meselâ, eğerçi ol ikâmet fitrat-i asliyesi hasebi ile ise de ki, âdet ile zâil olur. Ol asl kimse *Furkân*'a kulâk tutmaz ve fitratı onu kabûl etmez.

وَإِنْ كَانَ فِيهِ

Eğerçi *Furkân Kur'ân*'da hâsıl ise de cüzün külde hâsılı gibi. Zîrâ *Kur'ân* beyne't-teşbîh ve't-tenzîhdır. *Furkân* ya teşbîhdır fakat, ya tenzîhdır fakat.

فَإِنَّ الْقُرْآنَ يَتَّضِعُ الْفُرْقَانَ وَالْفُرْقَانَ لَا يَتَّضِعُ الْقُرْآنَ

Zîrâ *Kur'ân*, *Furkân*'ı mütezammındır. Ammâ aksi sâbit olmaz. Ya'nî *Furkân Kur'ân*'ı mütezammın olmaz. Muhassal cüz külde bulunur. Küll cüzde bulunmaz.

وَلِهَذَا مَا اخْتَصَّ بِالْقُرْآنِ إِلَّا مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهَذِهِ الْأُمَّةُ الَّتِي هِيَ خَيْرُ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ

[76a] Ya'nî cemî' makâmattan makâm-ı cemî' beyne't-teşbîh ve't-tenzîh ikmâl olduğu ecildendir ki, Muhammed (sallâllahu aleyhi ve selem) ki, câmi'-i cemî'-i esmâdır tahsîs olunmaz. İllâ *Kur'ân*'a onlar tahsîs olundu ki, makâm-ı cem'dir. Ve dahi Muhammed (aleyhi's-selâm)a tab'ıyyet ile ümmeti tahsîs olundu ki, hayr-ı ümmettir.

فَلَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ يَجْمَعُ الْأَمْرَ فِي أَمْرٍ وَاحِدٍ

Pes Muhammed (aleyhi's-salevâtu ve's-selâm)a nâzil olanlardan ba'zı âyet ki: "لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ" [O'nun benzeri hiçbirşey yoktur. (Şûrâ, 42/11)] âyetidir. Makâm-ı tenzîh ve teşbîhi kelâm-ı vâhidde cem' etmiştir. Pes Muhammed Rasûlullâh'ın makâmı

vahdet ve kesreti ve cem' ve tafsîli ve tenzîh ve teşbîhi belki cemî' makâmât-ı esmâiyye-yi câmi'dir. Ve *Kur'ân-ı Mecîd* külliyesine nâtık ve şehîddir.

فَلَوْ أَنَّ نُوْحًا آتَىٰ بِمِثْلِ هَذِهِ الْآيَةِ لَفِظًا أَجَابُوهُ

Ya'nî Nûh (aleyhi's-selâm)a “لَيْسَ كَمِثْلِهِ” âyeti gibi âyet nâzil oldu, kavmi da'vetine icâbet ederler idi.

فَاتَّهَتْ شَبَّهَ وَتَزَّهَتْ فِي آيَةٍ وَأَحَدَةٍ بَلَّغَ فِي نِصْفِ آيَةٍ

Zîrâ Nebî (aleyhi's-selâm) âyet-i vâhidede belki nısf-ı âyette⁶⁸⁹ tenzihî ve teşbihî cem' etti ki, sâbıkan mübeyyindir.

وَنُوْحٌ دَعَا قَوْمَهُ لَيْلًا مِنْ حَيْثُ عَقُولُهُمْ وَرُوحَانِيَّتُهُمْ فَاتَّهَتْ غَيْبًا

Ya'nî Hazret-i Nûh kavmini da'vet etti, ukûlü ve rûhâniyetleri haysiyeti ile. Zîrâ ukûl ve rûhâniyet hiss ile müdrük değıllerdir, hissden gâiblerdir ve leylî olmağa münâsiblerdir.

وَتَهَارًا دَعَاهُمْ أَيْضًا مِنْ حَيْثُ صُورُهُمْ وَجِسْمُهُمْ

Dahi kavmini nehâran da'vet etti. Suveri ve havâssı haysiyetleri ile muhassal-ı kelâm âyet-i kerîmede leyl-i da'vet bâtineye işâret oldu, nehâr-i da'vet zâhireye delâlet oldu. / [76 b]

وَمَا جَمَعَ فِي الدَّعْوَةِ مِثْلَ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْئًا

Dahi Hazret-i Nûh (aleyhi's-selâm) tenzîh ve teşbîh meyânını “لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ” gibi cem' etmedi.

فَنَفَرَتْ بِوَاطْنِهِمْ لِهَذَا الْفُرْقَانِ فَرَادَهُمْ فِرَارًا

Pes Furkân-ı mezbûr sebebi ile kavmin kalbi da'vet-i îmandan nefret edip karârı ziyâde oldu. Ve cem'iyetleri tefrîka buldu.

ثُمَّ قَالَ عَنْ نَفْسِهِ إِنَّهُ دَعَاهُمْ لَهْمٌ لَّا لِيَكْشِفَ لَهُمْ وَفَهَمُوا مِنْهُ ذَلِكَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِذَلِكَ جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَعْشَوْا ثِيَابَهُمْ

Bundan sonra Nûh (aleyhi's-selâm) nefsinden haber verip, kavmini da'veti mağfireti için olup keşf-i hakikat için olmadığını bildirdi. Pes bu ma'nâyı fehmedip kulaklarına her birisi parmakların tutup ve siyâbını başlarına bürüyüp, istimâ'-ı da'vetten imtinâ' gösterdiler.

وَهَذِهِ كُلُّهَا صُورَ السِّتْرِ الَّتِي دَعَاهُمْ إِلَيْهَا فَاجَابُوا دَعْوَتَهُ بِالْفِعْلِ لَّا بِيَلَيْكَ

⁶⁸⁹ Mecmû'ı âyet: “كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ لَيْسَ” [Onun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir. (Şûrâ 42/ 11)]dir. Ve nısf-ı âyet : “لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ” dir.ve nısf-ı âhir: “وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ” dir. Her birinde hem tenzîh hem teşbîh vardır.

Ve bu mezkûr olanın cümlesi sûret-i setrdir ki, Nûh (aleyhi's-selâm) ona da'vet etmiştir. Pes kavm-i mezbûr Nûh'un da'vetine fi'len icâbet ettiler. Ya'nî fi'l-i ıztırârî ile ki, garka-i tûfân-i helâktir. Yohsa[yoksa] kavlen lafz-ı lebbeyk ile icâbet etmediler. Yâhud fi'lin ma'nâsı bunlar siyâb-ı vücûdları ve hacb-i enâniyyetleri ile istitâr taleb ettiler. Tâ ki gayret-i Hak zâhir olup, bunların vücûdların[1] ifnâ ve ihfâ kıla. Ve zevâtını zât-ı mutallakında mestûr ve muzmir ede, demek ola. [77a]

فَفِي لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ إِثْبَاتِ الْمِثْلِ وَنَفْسِهِ وَبِهَذَا قَالَ عَنْ نَفْسِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ أَوْتِيَ جَوَامِعَ الْكَلِمِ فَمَا دَعَا مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ قَوْمَهُ لَيْلًا وَنَهَارًا بَلْ دَعَاهُمْ لَيْلًا فِي نَهَارٍ وَنَهَارًا فِي لَيْلٍ

Pes “لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ” âyet-i kerîmesinde isbât-ı misl dahi nefy-i misl sâbittir. Harf-i kâf'ın ziyâdesine ve adem-i ziyâdesine binâen. Ve bu icâz ve câmiyyet sebebiyledir ki Nebî (aleyhi's-selâm) nefsinden haber verip “Bana cevâmi' kelim îtâ olundu.” dedi. Ya'nî “kelâm-i kalîli'l-lafz ve kesîri'l-maânî i'tâ olundu.” Deyû ni'met-i ilâhiyyeden tahaddüs etti. Ve bu cevâmi'-i kelimin muktezâsı ile âmil olup, Nûh (aleyhi's-selâm) gibi ümmetini gâh leyle tenzîhe da'vet edip ve gâh nehâran teşbîhe da'vet edip, kulûbe nefret ve firâr ve tefrîka ve inkisâr vermedi. Belki nehârda leyle ve leylede nehâra da'vet eder idi. Ya'nî ayn-ı teşbîhiyyede tenzîhe ve ayn-ı tenzîhiyyede teşbîhe da'vet etti. Ve sebîl-i cem' ve savb-ı adâlete gitti.

وَقَالَ نُوحٌ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي حِكْمَتِهِ لِقَوْمِهِ يُرْسِلُ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَهِيَ الْمَعَارِفُ الْعَقْلِيَّةُ فِي الْمَعَانِي وَالنَّظَرُ الْإِعْتِبَارِيُّ

Dahi Nûh (aleyhi's-selâm) kavmi için beyân-ı hikmetinde bu âyeti tilâvet etti ki يُرْسِلُ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا [(Bağışlama dileyin ki,) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin. Nûh, 71/ 11] “Midrâr” ki, “kesîre'd-durûrdur”. “Semâ”, “mertebe-i esmâ ve âlem-i ervâhdır”. Nitekim arz-ı âlem eşbâhdır. Durûr-i mürsele maârif-i akliyye-i ilâhiyye ki, meânî-yi bâtinede cârî ve nazari i'tibârî mütevârîdir ki, ol nazar sebebi ile zuhûrdan butûna istidlâl ve ubûr-i maktûr ve meysûr olur.

وَيُمَدِّدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَيِّنَ أَيُّ بَمَا يَمِيلُ بِكُمْ إِلَيْهِ فَإِذَا مَالَ بِكُمْ إِلَيْهِ رَأَيْتُمْ صُورَتَكُمْ فِيهِ

Dahi bu âyetin mazmûnun[u] kırâat etti ki, ve “وَيُمَدِّدْكُمْ” ya'nî âlem-i ervâhdân irsâl-i maârif ve avâlim-i eşbâhdan dahi Hakk'a meyl ediverecek cevâzib-i cemâliyye ile Hakk'a cezbeye meded etti [77b] ki, her çend ol tecelliyât-ı hubbiye ve havâdis-i cemâliyye ile Hakk'a müncezib olasız. Ve sûretiniz[i] mir'ât-ı Hak'ta görüp temâşâ kılarsız.

فَمَنْ تَخَيَّلَ مِنْكُمْ أَنَّهُ رَأَى فَمَا عَرَفَ وَمَنْ عَرَفَ مِنْكُمْ أَنَّهُ رَأَى نَفْسَهُ فَهُوَ الْعَارِفُ

Pes sizden her kangınız[hanginiz] ki, Hakk’a “tevhîd-i Hakk’ı gördüm” deyû i’tikâd etti. Ol kimse ârif-i hakîkat olup, kemâ hüve Hakk’a Hakk’ı görmedi. Zîrâ Hak Teâlâ sûretten ecell ve a’lâdır. Ammâ sizden şol ârif ki, “nefsini gördüm” diye i’tikâd etti, ol ârif hakîkat oldu. Zîrâ zât-ı Hak mir’ât-ı mümkündür. Ârif-i hod inde’r-rüye mir’âtı görmez belki mir’atta münakis olan sûreti görür. Evvelkiye “mükâşife-i mütehayyil” derler. Sâniye “mükâşif-i ârif” derler.

فَلِهَذَا انْقَسَمَ النَّاسُ إِلَى عَالِمٍ وَغَيْرِ عَالِمٍ

Pes bu ecildendir ki, nâs “âlim” ile “gayr-ı âlim”e munkasîm oldu. Egerçi ikisi dahi mükâşif ve ehl-i şuhûddur, mer’iy-yi Hak tahayyül eden gayr-i âlim ve nefsinin bilen ârif âlimden ma’dûddur.

وَوَلَدَهُ وَهُوَ مَا أَنْتَجَهُ لَهُمْ نَظَرَهُمُ الْفِكْرِيُّ وَالْأَمْرُ مَوْقُوفٌ عَلَيْهِ عَلَى الْمَشَاهِدَةِ نَجْ الْإِفْكَارِ إِلَّا خَسَارًا
بَعِيدٌ عَنْ نَتَائِ

Şeyh (kuddise sirruh) Nûh (aleyhi’s-selâm)dan bu âyetin hikâyetine işâret eder ki, “رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي وَاتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالَهُ وَوَلَدَهُ إِلَّا خَسَارًا” [Rabbim! Gerçekten onlar bana karşı geldiler, malı ve çocuğu ancak kendi hüsrânını artıran kimselere uydular. (Nûh, 71/21)] ya’nî yâ Rabbi bu kavim bana isyân ve istikbâr edip, mûcib-i müşâhede ve âyân olanı kabûl etmeyip, bir şeye tâbi’ oldular ki, mâl ve veled ol metbû’a hüsrân-ı zâidden gayrı nesne-i müfîd olmadı. “Metbû”dan murâd “tâifenin akılları ve nazar-ı fikirleri”dir. Ve “mâl ve veled”den murâd “netâyic-i efkârları” ya’nî nefsu’l-emrin ilmi müşâhede ve ayâna mebnîdir. [78a] Yoksa fikr ve iz’âna müntemî değildir. Muhassal-ı kelâm ilm-i hakîkat kesb ve nazar-ı nefsanî ile müyesser olmaz. Nazar-ı ayn-ı rûhânî ve inâyet-i rahmânî gerektir. Pes enbiyâ (aleyhi’s-selâm) gittiği tarîk-i Hüdâ’ya akl-ı hükemâ ile ibtidâ isteyenler hüsrân-ı mübîn ile hâsırın oldular.

فَمَا رِبَحَتْ تِجَارَتُهُمْ فَرَّالَ عَنْهُمْ مَا كَانَ فِي أَيْدِيهِمْ مَا كَانُوا يَتَخِيلُونَ إِنَّهُ مِثْلُ لَهُمْ

Pes ol kavim-i Nûh’un ticâretleri ıssı etmedi. İyle[öyle] ticâret ki, re’s-i mâl onda ömr ve isti’dâd ve dahi onun sebebi ile hâsıl ettikleri netâyic-i efkâr idi. Pes ol kendilerinin mülkleri tahayyül ettiklerinden, ellerinde sâbit olan netâyic zâyî’ ve zâil olup gitti.

وَهُوَ فِي الْمُحْمَدِيِّينَ وَالنَّفَقُو مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلِفِينَ فِيهِ

Dahi ol mülk-i mezbûr şân-ı Muhammediyyîn’de *Kur’ân-ı Azîm*’de böyle mezkûr oldu ki, mülkü’l-lâh’ın ola ve Muhammedîler’i halîfe ittihâz kıla ki, nefsu’l-emr dahi budur.

وَفِي قَوْمِ نُوحٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلا تَتَّخِذُوا مِن دُونِي وَكِيلًا فَاتَّخَذَ الْمَلِكُ لَهُمُ وَالْوَكَالَةَ لِلَّهِ فِيهِ

Ammâ kavm-i Nûh (aleyhi's-selâm) hakkında âyet-i kerîme bu vech ile vârid oldu ki, zu'mları üzerine mülk kavm-i mezbûr için sâbit ola. Ya'nî ellerinde olan mâl ve ömr ve isti'dâd ve kuvâ ve âlât-ı bedeniyye ve kemâlât cümle memlûkleri ola. Ve Hak mülklerinde vekilleri ola gayrısı olmaya.

فَهُمْ مُسْتَخْلُونَ فِيهِ فَالْمَلِكُ لِلَّهِ تَعَالَى وَحَدَّهُ فِيهِ وَهُوَ وَكِيلُهُمْ

Pes Muhammedîler mülkde halîfe ittihâz olunmuşlardır. Müstahlef “feth-i lâm” ile sîga-i mef'ûldür. Pes mülk yalnız Allâh'ındır. Vallâhi bunların dahi kavm-i Nûh gibi vekilleridir. Zîrâ ümmet-i Muhammed dahi **فاتحده** **وکیلا** hükmü ile me'mûrlardır.

فَالْمَلِكُ لَهُمْ وَذَلِكَ مَلِكُ الْإِسْتِخْلَافِ Pes Muhammedîler için dahi mülk sâbittir. [78b] Lâkin ol mülk mülk-i istihlâfdır.⁶⁹⁰ Zîrâ mülk-i aslî Allâh'ındır. Abd için sâbit olan mülk-ü tab'idir. Ma'nâ-yı asâlet ve tab'ıyyet keşf ve şühûd ile ümmet-i ma'hûdeye meşhûrdur.

وَبِهَذَا كَانَ الْحَقُّ سُبْحَانَهُ مَلِكِ الْمَلِكِ كَمَا قَالَ التِّرْمِذِيُّ

Pes sebep-i mezkûr ile Şeyh, Tirmizî kavli üzerine Hak mülk-i melik olur. Ya'nî Hak ve abdin her birisi için mülk sâbit olıcak, abde sâbit olan mülk-i istihlâf ve mütevekkilin hod vekilde tasarruf-ı azl ve isbâtı hâsıldır. Pes Hak mülk-i melik olmak lâzım gelir. Hâsıl-ı kelâm ve sırr-ı makâm budur ki, Hak abd-i kâmilin cezâ-yı amelidir. Hadîs-i kudûsîde vâridir ki **من احببني قتلتم و من قتلته فعلي دية و من علي دته فانا ديته** ve münâcât-ı Ebâ Yezîd bu mazmûnu müfiddir ki, hâl-i tecellîde demiştir.

ملكي اعظم من ملكك

لكونك لي و انا لك

فانا ملكك و انت ملكي

و انت العظيم الاعظم و ملكي

انت من ملكك و هو و انت اعظم

وَمَكْرُوا مَكْرًا كُبْرًا

Ya'nî kavm-i Nûh (aleyhi's-selâm) cevâb-ı da'vette meğer azîm ettiler. Nitekim Nûh (aleyhi's-selâm) onlara mekr-i da'vet etmiş idi.

لِأَنَّ الدَّعْوَةَ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى مَكْرٌ بِأَلْمَدَعُو

⁶⁹⁰ Ya'nî ümmet-i Muhammed aleyhi's-salavât-ü ve's-selâm

Zîrâ da'vet-i İlallâh-i Teâlâ med'uvve mekrdir, ve bir emri nefsu'l-emrin gayrı üzerine göstermektir, tergîb ve terhîb ile meselâ.

لِأَنَّهُ مَا عَدِمَ مِنْ إِلَيْهِ آيَةٌ فَيُدْعِي إِلَيْهِ الْغَايَةَ

Zîrâ med'uvv olan ya'nî Hakk'a da'vet olunmuş ki, ümmet-i Nûh'dur, bidâyetten ma'dûm ve mefkûd olmadı ki, gâyet-i da'vet oluna ve istediği onda buluna. Ya'nî fi'l-hakîka med'uvv-i müddeun-ileyh belki dâî ve meduvv-i minh cümlesi şey-i vâhiddir.

فَهَذَا عَيْنَ الْمَكْرِ عَلَيَّ بِصِيرَةِ فَنَبَّهَ عَلَيَّ أَنَّ الْأَمْرَ لَهُ كُلُّهُ

Ya'nî da'vet-i mezbûre [79a] mekr alâ basîretinin aynıdır ki, *Kur'ân-ı Azîm*'de vârid “أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ” [Ben ve bana uyanlar bilerek Allâh'a çağırınız.(Yûsuf, 12/108)]. Ya'nî dâî bi'l-basîret-i âlem-i bi'l-merâtibdir ki, da'vet nedir ve dâî nedir, med'uvv ve med'uvv-i ileyh ve med'uvv-i minh nedir bilir. Pes bu kavîl yâhud dâî tenbîh etti ki, emrin küllîsi Allâh'a mahsûsdur. Bidâyette dahi nihâyette dahi mevcûd-i hakîkî oldur. Bir mertebede dâî mertebe-yi uhrâda med'uvvdur. Pes hakîkat-i da'vet bir ismi-ism-i Âhir ile bir isme hidâyet ve sevk etmektir. Kavm-i Nûh bu da'vet-i hidâyeti fehmi etmeyip mekr-i mükere zannettiler.

فَاجَابُوهُ مَكْرًا كَمَا دَعَاهُمْ

Pes kavm-i Nûh Nûh'a mekr ile icâbet ettiler. Nitekim Nûh (aleyhisselâm) dahi onları mekrle da'vet etti idi. Mecâzetten bi'l-misl ettiler, cevâbları dahi an-karîb gelse gerektir.

فَجَاءَ الْمُحَمَّدِيُّ وَعَلِمَ أَنَّ الدَّعْوَةَ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى مَا هِيَ مِنْ حَيْثُ هُوَ يَتَّبِعُ السَّارِيَةَ

Pes dâî Muhammed geldi ve bu ma'nâyı bildi ki, da'vet-i ilallâh zamn-ı mevcûdâtta olan hüvviyyete sâriyesi haysiyyeti ile değildir. Hattâ bidâyette ve nihâyette Hak mevcûd ve her mertebede gayr-ı mefkûddur. Pes nisbete da'vet-i beynehümâda nice mutasavvur olur? Deyû suâl müteveccih ola.

وَإِنَّمَا هِيَ مِنْ حَيْثُ اسْمَاؤُهُ

Ve da'vet değildir. İllâ esmâ haysiyyeti iledir. Meselâ Hâfîz'dan ism-i Râfî'a ve ism-i Müntakîm'den Rahîm'e ve Müzill'den Hâdî'ye da'vet gibi.

فَقَالَ تَعَالَى يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ وَفَدًا

Ya'nî Allâh'u Teâlâ buyurdu ki: “ahadiyyet cem'i esmâmız müttekîn-i Rahmân'a cem' eder.”

فَجَاءَ بِحُرُوفِ الْغَايَةِ وَقَرَّنَهَا بِالْإِسْمِ فَعَرَفْنَا أَنَّ الْعَالَمَ كَانَ تَحْتَ حَيْطَةِ إِسْمِ إِلَهِي

Pes harf-i gâyet getirdi ki, harf-i ilâdır. Ve dahi ilâ ism-i Rahmân'a makrûn [79b] kıldı ki, mahşûr-i ileyhdir. Ve "mahşûr"ları "müttekîn" ile ta'bîr etti. Pes bu cümleden ma'lûm oldu ki, âlem elbette kable haşrû'l-mahşûrîn bir ism-i ilâhının taht-ı ihâtasında ol ism onların ittekâsın iktizâ eder. Ol iktizâ sebebi ile umûr-i cüziye-i hâcibeden mütehazzîn olup, taht-ı ihâta-i Rahmân'a ya Allâh'a ya ismullâh'a "قُلْ ادْعُوا" "اللَّهُ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ" [De ki: "(Rabbinizi) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın.(İsrâ, 17/23)] hükmünce mahşûr ve mecmû' olur.

فَقَالُوا فِي مَكْرِهِمْ وَلَا تَزْرُنْ وَلَا سُرُوعًا وَلَا يَغْوَحَ وَيَعْوَقَ وَنَسْرًا

"Fe ecâbûhu" kavline ma'tûfdur. Ya'nî demektir ki, pes ol mekr hâlinde kavm-i Nûh'un ba'zı ba'zına hitâb edip ve âliheler ve [gözün?] ibâdetin terk etmek deyû, evvelâ icmâl edip ba'dehû tafsîl kılıp, bi-ayna Vedd ve Süvâ'a ve Yegûs' ve Yaûk'a ibâdetinizi terk etmeniz deyû nasîhat ettiler.

فَإِنَّهُمْ إِذَا تَرَكُوهُمْ جَهَلُوا مِنَ الْحَقِّ عَلَيَّ قَدْرَ مَا تَرَكُوا مِنْ هَوْلَاءِ

Ya'nî ol ma'bûdların ibâdetinden onun için nehyettiler ki, ol kavm ma'bûdların ne denli terk ettiler ise, ol terk kader-i Hakk'dan metrûke ve baîd oldular.

فَإِنَّ لِلْحَقِّ تَعَالَى فِي كُلِّ مَعْبُودٍ وَجْهًا يَعْرِفُهُ مِنْ عَرَفَهُ وَيَجْهَلُ مَنْ جَهَلَهُ

Zîrâ Hakk'ın her ma'bûdda bir vech-i hâss-ı sâbittir ki, ol ma'bûdu bilen ol vech-i hâss-ı bilir. Vech-i hâss-ı bilen Hakk'ı bilir. Ve ol ma'bûdu bilmeyen vech-i hâss-ı bilmez. Vech-i hâss-ı bilmeyen Hakk'ı bilmez. Pes ol ma'bûdları bilmeyen Hakk'ı bilmez. Ol ecilden terki nehyettiler.

وَجَاءَ فِي الْمُحَمَّدِيِّينَ وَقَضَى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ أَيُّ حَكَمَ

Ve dahi Muhammedîler'de bu mezkûru [80a] Ya'nî her ma'bûdda bir vech-i hâss olmayı müekked bir âyet-i kerîme nâzil oldu ki, وَقَضَى رَبُّكَ âyetidir. Zîrâ eğer her ma'budda Hakk'ın vech-i hâss-ı olup, ol ma'bûd ol vech-i hâss için ma'bûd olmasa, hasr-ı mezbûr sahîh olmaz idi. Ve hükm-i mezbûr vâkıa mutâbakata bulunmaz idi. Zîrâ fi'l-vâkı' ilâhe-yi mütekessire ibâdet olunmak üzeredir. Ol ecildendir ki, وَقَضَى رَبُّكَ buyruldu. Ya'nî: "Yâ Muhammed Rabb'in ilm-i ezeldîde hükm ve takdîr etti ki câmi'-i erbâb müteferrika olan ism-i zât-ı müsemmâsından gayrıya ibâdet etmeyesiz."

Mağribî:

وي حسن وجمال همه خوبان تيو منسوب	اي کرده تجلی رخت از چهرهء برخوب
حرفي روسه أزوفه حسننت شده مكتوب	در صفحهء رخسارهء هر ماء بري روي
انان كه كنند سجده بر سنك و گل وچوپ	درب تبكده ها غير ترا مي پز ستند

[Senin yanağın her güzelin çehresinde parlamıştır.
Ve bütün güzellerin güzelliği ve cemâli sana nisbet ediliyor
Perî yüzlü her ayın yanağında bir sayfasın
(orada) Senin güzellik defterinden bir, iki, üç harf yazılmıştır
Puthânelerde senden başkasına tapmıyorlar
Onlar ki taş, kil ve tahtada secde ediyorlar]

Cemâlin cilve-ger eşyâda, eşyâ bî-haber senden
Celâlin perdesidir eyleyen men'-i nazar senden
Mezâhir-i vechine mir'ât ve nûrundan eser ü zât
Cihân hep cümleten âsârın ammâ yok eser senden

Hamdî:

Olmasa sırr-ı semme vechullâh.
Bet-i sengîne kim der idi ilâh.
Kâfirin küfrü oldur ey ma'bûd
Mutlakı kor, eder kuyûda sücûd.

فَالْعَالَمُ مِنَ الَّذِي عَبْدَ وَفِي أَيِّ صُورَةٍ ظَهَرَ حَتَّى عَبْدٍ

Pes âlim olan bilir ki, ma'bûd olan kimdir. Ve kangı [hangi] sûrette zâhir olur. Hattâ ma'bûd olur. Zîrâ Hak her sûrette ma'bûd olmaz. Belki Hakk-ı mutlak her ma'bûdede ve her min-abadede âbiddir. Ve her indede âid [80b] ve her hicâbda da câhid, bin suver-i mütevârda ilâ ferd-i vâhidir.

وَأَنَّ التَّفْرِيقَ وَالْكَرْثَةَ كَمَا الْأَعْضَاءَ فِي الصُّورِ الْمَحْسُوسَةِ وَكَأَنَّ لِقَوَى الْمَعْنَوِيَّةِ فِي الصُّورِ الرُّوحَانِيَّةِ فَمَا عَبْدٌ غَيْرُ
اللَّهِ فِي كُلِّ مَعْبُودٍ

Dahi suver ma'bûdunda olan teferruk-i mezâhir ve kesret-i suver-i zât-ı mecmû'a-yı insâniyyede vâkı' olan kesret-i a'zâ ve teferruk-i eczâ' gibidir. Yed gibi, ricl ve ayn ve üzn ve enf gibi meselâ. Ve dahi kezâlik, suver-i rûhâniyye-i insâniyyede teferruk-i kuvâ-yı ma'neviyye gibidir ki, akl ve vehm ve zâkire ve hâfıza ve mütefekkiye ve mütehâyiledir. Pes nitekim a'zâ ve kuvâ zât-ı insânın vahdet-i hakîkasına zarar vermez. Kezâlik kesret-i suver mezâhir-i Hakk-ı ma'bûd-i hakîkiye zarar vermez. Pes her ma'bûda ibâdet oluna, ibâdetullâh'ın gayrına olmaz. Zîrâ her

mazhar-ı ma'budda zâhir olan Hak'tır. Menât ve Uzzâ ve Lât denilen fi'l-hakîka zât-ı Hak'tır. Lâkin hîn-i memâttaki keşf, gıtâ-i şübehât ola ma'bûd kim idüğü muayyen ve meşhûd ola.

فَالِدُنِّي مَنْ تَخَيَّلَ فِيهِ الْلُوهِيَّةَ

Ya'nî âbid-i ma'bûdîn iki sınıftır. Biri a'lâ birisi ednâdır. Pes ednâ mertebesi âbid-i mahlûkun oldur ki, ma'bûdunda ulûhiyet tahayyül ede ve ibâdete istihkâkın anlaya. Ammâ ve *وما نعبدهم الا ليقربنا الي الله زلفي* deyû

فَلَوْلَا هَذَا التَّخَيَّلَ مَا عَبَدَ الْحَجَرَ وَلَا غَيْرَهُ

Pes eğer bu tahayyül-i ulûhiyet ve istihkâk-ı ibâdet olmasa hergiz hacir ve şecere ve şemse ve kamere ibâdet mi ederdî?

وَلِهَذَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى قُلْ سَمَوْهُمْ

Ya'nî bu ma'bûdların ibâdeti her birinde tahayyül-i ulûhiyyet mebnî olduğu içindir [81a] ki, Allahu Teâlâ Nebî'sine ilzâm-ı küfr için emredip buyurur ki “Yâ Muhammed söyle bunlara ki, bu ma'bûdlarının esâmî nefsi emriyyesin[i] zikreylesinler, görelim Hakk'a itlâkı Sâlih olur isim var mı?” [Ra'd, 13/33]

فَلَوْ سَمَّوْهُمْ لَسَمَوْهُمْ حَجْرًا أَوْ شَجْرًا أَوْ كَوْكَبًا

Pes eğer mezbûr-i ma'bûdları tesmiye etseler böyle ederler. Zîrâ nefsü'l-emrde isimleri mezkûr olanlardır, gayrı değildir. Pes ma'budiyyet-i salâhdan nice baîd olurlar.

وَلَوْ قِيلَ لَهُمْ مَنْ عَبَدْتُمْ لَقَالُوا إِلَهًا

Ve eğer abede-i asnâma, “kime ibâdet edersiniz?” deyû suâl olursa “elbette ilâha ibâdet ederiz” derler. Ammâ ilâhe-yi cüz'iyeye-i mukayyede murâd ederler. Zîrâ tahayyül-i ulûhiyyet ile ibâdet ederler. Haceriyyet-i şeceriyyet ciheti ile etmezler.

مَا كَانُوا يَقُولُونَ اللَّهُ وَكُلَّ إِلَهٍ

Ma'bûdlarına Allâh ve ilâh demezler. Ya'nî mutlakı görmezler, mukayyedi görürler. Cüz'î mukayyed ile küllî mutlakı setrederler. Pes kible-yi ibâdetleri ilâhe-i cüziyye olur. Ve ol ecilden küfürlerine hüküm olunur ki, küfr “setr”dir. Mutlakı, mukayyed ile sâtir oldukları için.

وَالْأَعْلَى مَا تَخَيَّلَ بَلْ قَالَ هَذَا مَحَلُّ الْهَيْ يَنْبَغِي تَعْظِيمُهُ فَلَا يَقْتَصِرُ

Ve sınıfeyn-i mezkûrînden sınıf-ı a'lâ tahayyül etmez. Ve ibâdetinde hayâline tâbi' olmaz. Belki mezâhir-i ma'bûdeye mahall meclâ-yı ilâhîdir. Ve ta'zîmi lâyıkdır der. Ammâ ibâdetini mahsûs-i mukayyede muktasır kılmaz. Belki mukayyed zımnında ilâh-ı mutlaka âbid olur. Hâsıl-ı kelâm tenzîh maa't-teşbîhe kâil olur.

فَا لَادِنِي الْجَاهِلُ صَاحِبُ التَّخِيلِ يَقُولُ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرَّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى

Pes sınıfeyn-i mezbûreynden sınıf-ı ednâyı câhil ki, sâhib-i tahayyüldür. Onlar “bizim asnâma [81b] ibâdetimiz biri ilâh-ı mutlaka takrîb etmek içindir. Ya’nî bitârîki’t-teşbîh müşebbehden müşebbehün-bih’e ittikâl ve mahsûsden ma’kûle ittisâl hâsıl kılmak için bunları kible-i ibâdet ederiz.” derler.

وَالْأَعْلَى الْعَالَمُ يَقُولُ إِنَّمَا إِلَهُكُمُ لَهُ وَاحِدٌ فَلَهُ أَسْلِمًا حَيْثُ ظَهَرَ

Ammâ a’lâ-yı âlem-i ilâhî mutlaka hasredip ائما الهكم واحد deyip ilâh-i vâhîde âbid ve ilâhe-yi müteadedeye câhiz olup, emr-i ilâha mutlaka ve mezâhirde zâhire âid kılar. Ve müslim münkâd olup, mezâhirde zâhire ibâdet ve İslâm ile emreder.

وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ الَّذِينَ خَبَتْنَا نَارًا طَبِيعَتِهِمْ

Vaktâki Şeyh-i musannif (kuddise sirruh), sadr-ı âyete işâret etti ise hâtime-i şerîfesin dahi zikredip buyurdu ki, [Hacc, 22/34] و بَشِّرِ الْآخِرِينَ Ya’nî müstevlâ yâ Muhammed, şol muhbitlere ki, nâr-i tabîatların sülûk ve mücâhede ile mürde ve efsürde kılıp hergiz onlardan asâr ve ahkâm-ı tabîat zâhir olmayıp nefs-i tabîatlerinde mazhariyetten gayrı nesne görmezler. Belki cemi’ asâr ve ahkâmı ism-i Zâhir’den bilip hükm-i tabîata isnâd etmezler, mazharı fânî görürler. **Nazm:**

جون صورت خور ثيه توتابان كردد

از سایهء خود دلم كریز آن كردد

زیرا كه چو آینه ز صورت پرث

ناچار زح آینه پنهان كردد

[Senin yüzün güneşin yüzü gibi parladığı yer

Benim kendi gölgemden kendi gönlüm kaçıyor

Zîrâ ki, ayna sûretinle dolup taşınca

Aynanın da yüzü gizlenir, saklanır çaresiz.]

فَقَالُوا إِلَهًا وَلَمْ يَقُولُوا طَبِيعَةً

Ya’nî esmâ-i ilâhiyeyi zikrederler. Ve ahkâm-ı zâhireyi ism-i Zâhir’e nisbet ederler, tabîata isnâd etmezler.

وَقَدْ أَضَلُّوا كَثِيرًا أَي حَيْرُوهُمْ فِي تَعْدَادِ الْوَاحِدِ بِالْوُجُوهِ وَالنَّسَبِ

Ba’dehû Allâh Teâlâ’nın kavline işâret eder ki, buyurmuştur. Kavm-i Nûh Hakk’ındaki halk-i âlemin ekserini idlâl edip [82a] mütehayyir ettiler, zîrâ vâhid-i hakîkiyi vücûh ve niseb-i kesîre-i i’tibâriye ile teksîr edip وَلَا تَزِرُ وَدًّا وَلَا سِوَاءًا وَلَا يَغُوثَ

وَيَعوق وَيُوبُ deyip, her birinde vech-i Hak görmek ile vücûh-i müteğâyire bulup, zâhir-i vâhid ile mezâhir-i müteaddideyi tefrîk edemeyip, vahdet-i hakîkiyye ile kesret-i i'tibâriyye ortasında mütehayir ve âciz kaldılar. **Şiir:**

Gâib olma bir nefes Hak'dan sözünde gâlib ol
Vech-i Hak ile tahakkuk bul sivâdan tâib ol
Hatt-ı kıblen tek birektir "semme vechullâh"da
Râsttır dînin gerek zâhid gerekse râhib ol
وَمَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ لِنَفْسِهِمُ الْمُغْصَظِينَ

Şeyh (kuddise sirruh) وَمَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ لِنَفْسِهِمُ الْمُغْصَظِينَ (Nûh, 71/24) Âyet-i kerîmesinde zâlimin ma'nâsın فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ Âyet-i kerîmesinde vâkı' olan "zâlim" ma'nâsına ahz etti, mahallinde beyân olmuştur. Pes lâm, ahd için olur. Tirmizî'den menkûldür ki, Nebî (alehisselâm) (Fâtır, 35/32) âyet-i kerîmesin tilâvet edip, "külli menzil-i vâhidededir ve her biri ehl-i cennettir diye hükmetti." der ya'nî nefislerine Hak'ta ifnâ ile zulmeden ümmet-i Muhammed'in güzîdeleri ki, onlara *Kitâb* i'tâ olunmuştur. Ya'nî makâm-ı cem' ve vücûd verilmiştir. Tavâf-ı selâsenin evvelidir ki, âyet-i ma'hûde-i mezkûrededir. Eğerçi bu ma'nâyı ehl-i tefsîr beyân ettiği ma'nânın aks-i müstevîsidir. -Ya'nî sâbık-ı [?] makâm ba'dehû muktesid ba'dehû zâlim li-nefsih- Lâkin Hak Teâlâ'dan şeref-i takdîm-i zikri ile müşerref olması ve cümle-yi nefisine izâfet ile tevkîr ve ıstifâ ile ta'bîr kılması cem'ian te'vîl-i mezbûre delîldir. [82b]

Pes Allahu Teâlâ zâlim li-nefsiyi muktesid ve sâbık üzerine takdîm-i zikri ile mukaddem kıldı, mertebede tekaddümü olduğu için. Zîrâ zâlim li-nefsihi fenâ-i zâtî makâmındadır. "Muktesid" ile "sâbık" fenâ-i sıfatî ve efâlîdedir.

إِنَّا ضَلَلْنَا إِنْهَا حَيْرَةٌ

(Nûh, 71/24) kavlinden müsteşârdır. "Dalâl", "hayret" ile tefsîr edildi ki, ma'rifet-i Hak'ta gâyet kusvâdır. Ve ma'lûm ola ki, hayret iki kısımdır.⁶⁹¹ Birisi hayret-i mezmûmedir ki, hayret-i nuzzârdır, ya'nî ashâb-ı nüfûsdur ki, hıdmet-i nefis edip kedd-i nazar ve fikr ile kûşş-i tahsîl-i yakîn ederler. Nitekim Mansûr-ı Hallâc (kuddise sirruh) bu makâma işaret edip buyurur. **Kıt'a:**

مَنْ رَامَهُ بِالْعَقْلِ مُسْتَرْ شِدًّا
أَسْرَحَهُ فِي حَيْرَةٍ يَلْهُمُو

⁶⁹¹ **Matlab; hayret-i mezmûme ve hayret-i mahmûde**

وَسَابَّ بِالتَّبَيسِ اسْرَارَهُ
يَقُولُ فِي حَيْرَتِهِ بَلْ هُوَ

İkincisi hayret-i mahmûdedir ki, hayret-i ulü'l-ebşârdır. Tevâlâ tecelliyât ve tetâbi' bârikât-i zâtiyyeden nâşî olur. Ârif kangısı ile tahakkuk edeceğin bilmez, kavlı-âti buna îmâdır. **Nazm:**

قَدْ تَحَيَّرْتُ فِيكَ خُذْ بِيَدِي
يَا وَلِيًّا لِمَنْ تَهَيَّرَ فِيكَ

Ve metn-i kitâbda murâd “tehayyür-i sâni”dir. Fakîr eydürün, mertebe-yi hayret mertebe-yi aczden a'lâdır.⁶⁹² Zîrâ aczde abd kendi zâtın[ın] ma'rifetinden âciz olur. Ve kusûrun[u] bilip mertebe-i ubûdiyyetinde kalır. Ammâ makâm-ı hayrette acz ve kudret meyânında mütehayyir olur, gâhî bârika-i ilm-i ilâhiye meclâ olup nefsini ilme kâdir görür ve müdrîk sanır.⁶⁹³ Ammâ ol berk-i vücûbî zâil oldukça acz-i imkânîsin müşâhede eder. Pes hayret aczin verâsında bir mertebe olur.

قَالَ الْمُحَمَّدِيُّ رَبِّ زِدْنِي فِيكَ تَحِيرًا

Ya'nî kâmil-i Muhammedî hayret-i mezbûrede [83a] tâlib-i ziyâde-i lezzet olup muttasıl, “Yâ Rabbi, senin şuyûn ve sıfâtında olan kesret-i tekallübât-ı zâtında hayretim ziyâde eyle” deyû duâ eder. Ve âyet-i âtiye bu ma'nâyâ işâret eder.

كُلَّمَا أَضَالَهُمْ مَشَوْا فِيهِ

Ya'nî her çend ki, onlara nûr-i tecellî bârik ola, ol nûrun ziyâsında matlûblarına mühtedî olup giderler. Zîrâ nur-i mezbûr varlıkların ifnâ etmez.

وَإِذَا ظَلَمَ عَلَيْهِمُ قَامُوا.

Ammâ kaçan ol berk-i tecellî onları zulmet-i ademe ilkâ edip ve vücûdların ifnâ kılma bi'l-küllîye hucub-i enâniyyetlerin muhallis olurlar. Ve hâyemûn ve mütehayyerûn olurlar dururlar.

فَا لِحَايِرُ لَهُ الدَّوْرُ

Pes şol hâir ki, meşhûdi cihet-i muayyene ile müteayyin olmamıştır. Onun hareketi hareket-i devriyye olur, hareket-i vaz'ıyye gibi, meselâ kutbun hareketi gibi ki, hareketin müteharrike nisbeti kurben ve bu'den muhtelîf olmaz.

وَالْحَرَكَةُ الدَّوْرِيَّةُ حَوْلَ الْقُطْبِ لَا تَبْرَحُ عَنْهُ

⁶⁹² Matlab; makâm-ı hayret makâm-ı aczden a'lâdır.

⁶⁹³ Fakîr eydürün, belki sâlik ol mertebe-yi a'tâ ettiği hükm sebebi ile nefsinde ol mertebede âlim ve müdrîk olur.

Halbuki hareket-i devriye, kutbun etrâfındadır. Aslâ kutubdan baîd olmaz. Ve merkezden ayrılmaz, ve kutba nisbeti kurb ile ve bu'd ile ihtilâf bulmaz.

وَصَاحِبِ الطَّرِيقِ الْمُسْتَطِيلِ مَانِلِ خَارِجِ عَنِ الْمَقْصُودِ

Ammâ tarîk-ı müstatîl sahibleri ki, “ashâb-ı hayâl ve mahcûbîn ve ehâlî-i istidlâl tarîki”dir. Mütakellimîn ve hükemâ gibi herkes anlar, râh-ı savâbdan mu’vec ve mâyil ve maksûd-i hakîkîden mefkûd ve zâildir. Zîrâ matlûbunu bidâyette mefkûd ve gâyette mevcûd-i tahayyül etmişlerdir. Ve maksûdun hâric ve baîd oldukları budur ki, maksûdu bi-hasebi’l-hayâl bidâyette koyup gitmişlerdir. Hakk’ı mezâhirde görmeyip hâric-i mezâhire teveccüh ederler.⁶⁹⁴ Maksûd [83b] kendilerde iken yabana giderler. Ammâ ta’bîri müstakîm ile etmeyip müstatîl ve dediğinin vechi budur ki, hareket-i müstakîme hareket-i devriyye mukâbilinde isti’mâl olduğu gibi sülûke râh-ı Hak ve savâb ma’nâsına dahi gelir. Belki zâhir ve mütebâdiri bu olur. Onun için “müstakîm” demedi.

طَالِبٌ مَا هُوَ فِيهِ

Sâhib-i hayâl bir şeye tâlib ve mâyil olur ki, ol şeyi kendide hâsıl والله معكم اين و الله معكم اين nüktesinden gâfil.

صَاحِبُ خِيَالٍ إِلَيْهِ غَايَتُهُ فَلَهُ مِنْ وَالِيٍّ وَمَا بَيْنَهُمَا

Ya’nî sâhib-i hayâlin gâyet-i sülûkü hayâline muntehâ olur. Zîrâ Hakk’ı sûret-i mu’tekidesinde peyker-i mütahayyilesinde bulur. Pes sâhib-i tahayyül için ibtidâ’ ve intehâ ve beyne-hümâda olan mesâfe hâsıldır. Zîrâ taleb-i Hak’ta elbette bir makâmdan seyre ibtidâ’ edip bir makâmda intehâ bulmuştur ki, evveli fikdân sonu vicdân olmuştur. Nitekim hareket-i müstakîmenin muktezâsı budur.

وَصَاحِبُ الْحَرَكَةِ الدَّوْرِيَّةِ لَا بَدْءَ فَيَلْزَمُهُ مِنْ وَلَا غَايَةَ فَيَحْكُمُ عَلَيْهِ إِلَيْ

Ya’nî hareket-i devriye sâhibinin seyrine bidâyet yoktur ki, ona fikdân matlûba delâlet eder. Harf-i lâzım ola ki, “min”dir, ve seyrinin gâyeti dahi yoktur ki, ona intehâyâ delâlet eder. Harf-i hâkim ola ki, “harf-i ilâ”dır, zîrâ tecellâ-yı matlûba nihâyet yoktur.

فَلَهُ الوجودُ النَّاتِمُ وَهُوَ المَوْتِيُّ جَوَامِعًا لِكَلِمٍ وَالْحَكْمِ

⁶⁹⁴ Mazmûnu hod Hak mücerred ani’l-mezâhir idrâk olunmadığı[1] bildirir ve izhâr eder. Sûre-i Âl-i İmrân’dadır.

Pes ol hareket-i devriyye sâhibi için vicdân etemm ve zevk işmâl ve eamm hâsıldır. Zîrâ Hak ile dâirdir. Ve Hakk'ı her şeyde görür. Ve nûru [fe-îde?] bulur. Dahi ona cevâmi-i kelim-i rûhânî ve hükmi-i rabbânî i'tâ olunur.

مِمَّا خَطَبْتَهُمْ فِيهَا الَّتِي خَطَبْتَهُمْ

Ya'nî [84a] (Nûh 71/25). Âyeti bunlar Hakk'ında gelmiştir ki, ol hatîeler onları garka sevk etmiştir. Ya'nî gark-ı bahr-i ilim ve şühûda sürmüştür, bi-hasebi'l-âkıbete. Zîrâ ol gark-ı ebdân onları cüsse-yi zulmânîlerinden ve habs-i kafes-i cismânîlerinden ya'nî sicn-i tabîattan tahlîs etmemiştir, mürûr-i dühûr ile.

فَعَرَفُوا فِي لَجَارِ الْعِلْمِ بِاللَّهِ وَهُوَ الْحَيْرَةُ

Pes gark-ı cüsset ve hark-ı ebdân ile şey'en fe-şey'en âsâr-i zulmâniyye zâil olup, envâr-i rûhâniyyeye mütebeddil oldu. Tâ ki, bihâr-ı ilmullâha müsteğrak ve şühûd-i ehadiyyette fânî ve mahv-ı mutlak oldular. Ol istiğrâk ve mahv ayn-ı hayrettir.

فَانْخَلُوا نَارًا فِي عَيْنِ الْمَاءِ

Pes ol kavm ayn-ı mâ'da iken nâra idhâl olundular. Ammâ ol nâr, onlar Hakk'ında münkalib-i nûr olup sübehât-i veche Hakk'ı hucub-i enâniyyetlerin münselîb ve makhûr kıldı. Ayn-ı mâ'da olan uzûbet-i [?] ve lütf-i innemâ zâhir ve hüveydâdır.

فِي الْمُحَمَّدِيِّينَ إِذَا الْبَحَارُ سَجَرَتْ

Ya'nî Muhammedîler Hakk'ında bu âyet-i kerîme geldi ki, ayn-ı mâ'da nâra idhâl olunmağa delâettir.

(Tekvîr, 81/ 6)

سَجَرَتْ التَّنُورُ Ya'nî sen تَقُولُ سَجَرَتْ التَّنُورُ إِذَا أَوْ قَدَّتْهَا

kaçan التَّنُورُ Ya'nî bihâr-i ilmîni nâr-i nûr-i sübhât-i zât ile ikâd edip hicab-i taayyünâtı izâle ve iskât etsen.

فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا

Pes vaktâki, kavm-i Nûh ayn-ı mâ'da dâhil-i nâr oldular ise nefislerine Allh'tan gayrı ensâr bulmadılar.

فَكَانَ اللَّهُ عَيْنَ أَنْصَارِهِمْ

Pes Allah-ü Teâla onların ayn-ı ensârı oldu. Eğerçi ondan evvel Hakk'ı gayr-ı ensâr zann ederler idi. Zîrâ suver-i ensârda [84b] mütecellâ oldu.

فَهَلَكُوا فِيهِ إِلَى النَّبِيِّ

Ya'nî Hak'ta min-ba'dî fenâ oldular. Aslâ tabîat âlemine redd olunup geldiler.

فَلَوْ أَخْرَجَهُمْ إِلَى السَّيْفِ السَّيْفِ الطَّبِيعَةَ لَنَزَلَ بِهِمْ عَنْ هَذِهِ الدَّرَجَةِ الرَّفِيعَةِ

Pes eğer farzan Sübhânehû ve Teâlâ onları lücce-i helâk ve fenâdan seyf-i tabîat-ı beşeriyeye ihrâc ede idi, bu derece-yi refî'adan onları inzâl etmiş olurdu. Zîrâ lücce-yi fenâda istiğrâk mertebesi sâhil-i tabîata çıkmak gibi değildir.

وَأَنَّ كَانَ الْكُلُّ لَهِ وَبِاللَّهِ بَلَّ هُوَ اللَّهُ

Eğerçi merâtib-i kevniyye tabâyi'den ve gayrısından her birisi Hak Teâlâ'nın melekidir. Ve Hakk ile mütehakkıkdır, belki Hak kendisidir. Zîrâ ehadiyyet cemî' ile cemî' mevcûdâta şâmildir.

قَالَ نُوحٌ رَبِّ مَا قَالَ إِلَهِي فَإِنَّ الرَّبَّ لَهُ التَّبُوتُ

Hazret-i Nûh hitâbullâh'da “Rabb” ile hitâb edip “Îlâhe” ile nidâ etmedi. Zîrâ ma'nâ-yı Rabb'de sübût vardır. “Rabb-i bi'l-mekân” derler. Kaçan ol mekânda kâyim ve sâbit olsa.

وَأَنَّهُ يَنْتَوَعُ بِالْأَسْمَاءِ فَهُوَ كُلُّ يَوْمٍ فِي شَأْنِ

Ammâ ilâhe bi-hasebi'l-esmâ mütenevvî' olur. Zîrâ her ân, Zât-ı Hak bir şe'n-i mahsûs ile mütehasıs olmaktadır ism-i Rabb ile tecellâ ettiği gibi Mümît ve Muhyî ile dahi tecellâ eder. Duâ ise burada devâm-ı âsâr içindir.

فَارَادَ بِالرَّبِّ تَبُوتَ التَّلْوِينِ

Pes Nûh(aleyhi's-selâm) ism-i Rabb ile da'vetinde sübût-i telvîn istedi. Zîrâ isti'dâd-ı cüz'înin tebeddülü ile esmâ-yi rubûbiyye mütebeddil olur. Pes devâm-ı tecellâ ve sübût-i Rabb-i mutlak murâd etti.

إِذْ لَا يَصِحُّ إِلَّا هُوَ

Zîrâ suver sübûtta sahîh olmaz. Îllâ sübût-i mezbûr ya'nî sübût-i fi't-telvîn zîrâ râfi'-i telvîn olan sübût murâd olmağa mecâl yoktur. [85a]

لَا تَذُرُّ عَلَيَّ الْأَرْضَ

Yanî zâhir âlem-i ecsâmdaki âlem farktır, bir şahıs terk etmeyip, cümlesin gark edip âlem-i cem'a kevndir.

يَدْعُو عَلَيْهِمْ أَنْ يَصِيرُوا فِي بَطْنِهَا

Nûh (aleyhisselâm) kavmine arz-ı farkın batnında olmalarına duâ etti ki, bân-ı cem'îye da'vetin aynıdır. Ve bu duâ eğerçi zâhirâ duâün-aleyhdir. Ammâ fi'l-hakîka duâün- leh'dir.

الْمُحَمَّدِيُّ لَوْ دَلَيْتُمْ بِحَبْلِ لَهَبٍ عَلَى اللَّهِ

Ya'nî Muhammed dedi ki: “Eğer siz bir habl-i rakîki zâhir arzdan bâtın arza sarkıtınız Allah üzerine nâzil olur.” Zîrâ zâhir-i arz halkdır. Bâtın-ı arz Hak'tır. Zîrâ farkın bâtını cem'dir.

لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ

Ya'nî semâvâtta dahi zâhir halk ve mebtûn olan Hak'tır. Arzda dahi öyledir. Keennehû zarf halk, mazrûf Hak'tır. Eğerçi Hak, hulûl ve ittihâddan münezzehtir.

فَإِذَا دُفِنْتَ فِيهَا فَانْتَ فِيهَا

Pes kaçan sen arzda defn olsan ya'nî mevt-i irâdî ile, ya zarûrî ile zâhirinden bâtınına dâhil olsan ehadiyyet-i cem' ve aslı olursun.

وَبَنِي ظَرْفِكَ

Ol arz senin zarfin olur, uyûn-i âleminden seni mestûr eder, mazrûfu zarf ettiği gibi.

وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نَخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى

Nitekim Allâhu Teâlâ buyurur; “Sizi bâtın arza iâde ederiz. Kesret-i halkıyye-yi farkıyyeniz istihlâk ile ve kerre-i uhrâda girü sizi arzdan sâbıkan ihrâc ettiğimiz gibi ihrâc ederiz ki, ol neş'e-i uhreviyedir. Ba'zı halka cânibiyye, ba'zına cehîmiyye olur.

لِإِخْتِلَافِ الْوُجُودِ

Vücûhun ihtilâfından ötürü ya'nî ba'zı esbâb ve şürût sebebi ile gâh sizin cem'den [85b] tafsîle ve farka hurûcunuz îcâb eder. Ve gâh farkdan cem'a avdetiniz iktizâ eder. Ma'lûm ola ki, sefer-i maânî ki âlem-i gaybden vâkı' olmuştur. Müntehâ-yı seyri âlem-i hiss ve şehâdettir ki burada seyri tamam olur. Ve gerisine avd eder. Ammâ ol sefer eden maânî, cemî'an âlem-i şehâdete gelmezler, belki kimisi ervâh mertebesinde kalır, verâsına tecâvüz etmez. Kimisi misâl-i mutlak'da, kimi mukayyede kimi, hayâlde kalır, şürût-i muktezâsı hükmünce⁶⁹⁵.

Ba'dehû Şeyh buyurmuştur ki, her şeyde her şey' bi'l-kuvve hâsıdır. Pes cemî' hayalden hisse gelmesi muhâl olanlar âhir hisse gelmek câizdir. Eğer ki, mahcûbe nisbet-i mahal görünür. Esbâb ve şürûtun adem-i müsâadesine göre, zîrâ buyurur: “Bu emr ol vaktin mahall olurdu ki⁶⁹⁶, Hakk'ın hissde saltanatı misâlde ve hayâlde olan

⁶⁹⁵ Belki âlem-i misâlin es'âb-i nisbet-i saltanatından dahi ziyâde es'ab olmak câizdir. Ve muktezâ-yı tevhd-i keşfi dahi budur. Meselâ nebât şecerde ve şecer nebâtta ve hakâyık-ı kevnıyyeden her hekîkatin ferd-i müşahhasında ol hakikat bi'l-icmâl-i mevcûdedir. Belki inde'l-tahkîk küll-i mâ-fi'l-âlem Âdem'de, bel hayvânda, bel her ferdde, bel zerrât-ı âlemden her zerrede mevcûddur. Allâhu a'lem.

⁶⁹⁶ Belki âlem-i misâlin es'ab-i nisbet-i saltanatından daha ziyâde es'ab olmak câizdir.

saltanata gâlib olup, onlar tâbi' bu metbû' ola idi. Belki Hakk'ın saltanatı cemî'sinde ale's-seviyedir. Ve bir vakt ola ki, cemî' hayâlât hisse gelirler.” Fakîr bu şühûdu gördükte, bi-hamdillâh-i teâlâ cennet-i hissiyyeye yakînim ziyâde oldu. Eğerçi bu mazmûn, bi-hasebi'r-riyâza hâtırına etti, lakin şühûd ona bir şehâdeti ile kuvvet bulmamış idi, bi-hamdillâh min-ba'di kuvvet buldu. Pes burada bu latîfe-i bencileyindir ve nâgâhlara müdrikârlık için yazdım ki, gören tahsîl-i şühûd edip bu fakîri duâdan mefkûd etmeyeler.

مِنَ الْكَافِرِينَ الَّذِينَ اسْتَعْتَبُوا تَيَابَهُمْ وَجَعَلُوا اصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ طَلَبًا لِلْسُّتْرِ

Âyet-i sâbika temmesidir ki, ya'nî şol kâfirlerden yeryüzünde [86a] kavm ki istimâ'-i ahkâmda sivâbları ile bürünüp parmakların kulaklarına vaz' ederler idi, taleb-i setr için.

لِأَنَّهُ دَعَاهُمْ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَالْغَفْرَ السُّتْرَ

Zîrâ Nûh (aleyhisselâm) onların için duâ etti ki, Hak onlara mağfiret ede “gafere”nin hod ma'nâ-yi lugavîsi “setr”dir. Pes kavm-i mezbûr dahi taleb-i setrde müsârea ettiler, cevârih ve âzâyla. Ba'dehû Nûh (aleyhisselâm) bunlara batn-ı arzda setr ile duâ etti. Hattâ setrde mübâlağa hâsıl oldu.

دَيَّارًا أَحَدًا حَتَّى يَعْمَ الْمَنْفَعَةَ كَمَا عَمَّتِ الدَّعْوَةُ

Tetme-i âyetidir. Ya'nî kâfirlerden ferd-i vâhid komayıp bân-ı ehadiyyette müsteğrak ve mahv-ı mutlak eyle” deyû dua etti. Tâ ki da'veti âmma olduğu gibi menfa'a müddei dahi âmme ola.

أَنَّكَ إِنْ تَدْرَهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ

Ya'nî, İlâhî, eğer tahkîkan sen ol kavm-i zâhir arzda terk edecek olursan, senin fitrat-ı ubûdiyyetin üzere kâim olan ibâdını idlâl ederler.

أَيُّ يُحَيِّرُوهُمْ فَيُخْرِجُوهُمْ مِنَ الْعِبُودِيَّةِ إِلَى مَا فِيهِمْ مِنْ أَسْرَارِ الرُّبُوبِيَّةِ

Ya'nî ubûdiyyet ile rubûbiyyet ortasında mütehayyer ederler. Zîrâ îmânları teşbîhidir. Beyne't-teşbîh ve't-tenzîh değıldir ki, îmân-ı kâmil ola. Pes bunları ubûdiyetten ihrâc edip esrâr-ı rubûbiyyete mütâlaasına cezb ederler.

فَيَنْظُرُونَ أَنفُسَهُمْ أَرْبَابًا بَعْدَ مَا كَانُوا عِبِيدًا

Pes kavm-i mezbûr kendilerin abîd iken erbâb görürler.

فَقَهُمُ الْعَبِيدَ الْأَرْبَابَ

Ya'nî pes ol kavm abîddir, ya'nî kullardır, muhtâclardır. Ademiyyet-i asliyyeleri ve imkân-ı cibillîleri i'tibâriyle dahi erbâbdır. Esrâr-ı [86b] ilâhiyyei ve

envâr-i rubûbiyeti hâmil oldukları cihet ile. Pes kaçan nefs-i zâtîlerine nazar etseler, kendilerin abîd görürler. Ammâ esrâr-ı rubûbiyyet-i mazhariyyetleri cihetine baksalar, kendilerin erbâb tahayyül ederler. Ve emreyn-i mezbûreyn ortasında mütehayyir kalırlar. Halbuki bilmezler ki, kendileri min-vech-i abîd ve min-vech-i erbâbdır.

وَمَا يَلِدُوا أَيُّ مَا يَنْتَجِنُّ وَكَأَيُّ ظَاهِرُونَ إِلَّا فَاجِرًا أَيُّ مُظْهِرًا مَا سَتَرَ

Ya'nî bu mukaddemeler ile müntic olmadılar ve mazhar olmadılar. İllâ emr-i fâciri müntic oldular. Ya'nî mestûru mazhar olan emri müntic oldular.

كَفَّارًا أَيُّ سَاتِرًا مَا ظَهَرَ بَعْدَ ظُهُورِهِ فَيُظْهِرُونَ مَا سَتَرْتُمْ يَسْتُرُونَهُ بَعْدَ ظُهُورِهِ

Lafz-ı [Sadece ahlâksız ve kafir kimseler yetiştirirler. (Nûh 71/27)] âyetinin tetimmesidir ki, Şeyh üslûb-i sâbık üzerine kelâmında derc etmiştir. Ya'nî zâhir olan eşyâyı ba'de'z-zuhûr sâtir olan şey'i müntic oldular. Pes mestûru izhâr ederler idi. Ve ol emr-i mestûru ba'de'z-zuhûr setr ederler idi.

فَيَحَارُ النَّاطِرُ وَكَأَيُّ عَرَفَ قَصْدَ الْفَاجِرِ الْمُظْهِرِ فِي فُجُورِهِ وَكَأَيُّ قَصْدَ الْكَافِرِ فِي كُفْرِهِ

Pes bu emre nâzır olan mütehayyir kaldı. Ve fâcir-i muzhirin fücûrunda kaskını bilmedi. Ve kâfirin küfründe murâdın anlamadı. Ya'nî izhâr ettiğin niçin izhâr etti. Ve setr ettiğin niçin setr etti, sırrın bilmedi.

وَالشَّخْصُ وَاحِدٌ

Halbuki, şahs-ı fâcir-i kâfir bizzât birdir. Eğerçi bi'l-i'tibâr müteaddid ve mütegâyirdir. Bu hod ayn-ı idlâl ve tahyîrdir.

رَبِّ اغْفِرْ لِي أَيُّ اسْتُرْنِي

Ya'nî; “Yâ Rabb, benim zâtımı setr eyle.” lâm sıla için ola.

وَاسْتُرْ مِنْ أَجْلِي

Ya'nî lâm ecel için ile demek ola, “ol setri benim elcim için eyle” demek ola. Ya'nî “setri bana sebep-i kurb eyle! [87a] Ba'd eyleme!”

فَيَجْهَلُ مَقَامِي وَقَدْرِي

Pes benim makâmım ve mikdârım halk katında bilinmeye ve ona kimse mutalli' olmaya!

كَمَا جُهَلَ قَدْرُكَ

Nitekim senin kaderin onlar katında mechûl oldu.

فِي قَوْلِكَ وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ

Ya'nî sen bu kavlinde hikâyet ettin. Ve “ol kavm, Hak Teâlâ'nın hakk-ı mikdârını bilmediler.” Dedin. Eğerçi mikdardan münezzehsin meğer i'tibâr-i mezâhir ile.

وَلَوْلَا الَّذِي آتَىٰ مِنْ كُنْتِ نَتِيجَةَ عَثْمًا وَهُمَا الْعَقْلُ وَالطَّبِيعَةُ

“Rabbiğfirli âyetine tetimmedir, ya'nî “beni setr eyle!” demektir⁶⁹⁷. Ya'nî müntic-i vücûdum olan eb-i mükerrememi ki, rûh-i mücerreddir. Ve ümm-i mufahhamemi ki, nefs-i müntabâdır, “setr eyle!” demektir. Zîrâ ervâh-ı fâil ile tabîat-ı münfaileden kalb hâsıl olup, netîceleri vâkı' olur ki, hakîkat-i insâniyedir. Ma'lûm olsun ki⁶⁹⁸, hükemâ-yi müteahhirîn tabîatı zulmet ile tavsîf edip, rûhu nûr ile temsil ederler. Ve tabîatı ekser halde mezemmet ile zikrederler. Ammâ haberleri yok ki, insânın mertebe-yi tabîata tenezzülü sûretâ tenezzül ammâ hakîkatte nihâyet-i terakkiyâttır. Zîrâ bu kadar kemâlât-ı cüz'iyile ki, nüfûs-i nâtıkadan ba'zı kümmelîne mütehassıl olmuştur, tabîat vesâtatı iledir. Ba'de'l-müfârikat bi'l-ittifâk feyz-i munkatı'dır. Şühûd-i ekâbir budur. **Mısra'**:

خَاكُ شَوْ خَاكُ تَا بَرِ وَيَدُ كُلِّ

[Toprak ol toprak! Tâ ki sende gül yetişsin]

Ve bi'l-cümle âlem-i tabîat bu tehkîre lâyük değildir. Ve hadîs-i şerîf dahi bu ma'nâyı nâtıktır ki, **که ادا مات ابن آدم انقطع عمله** Ya'nî kaçan ibn-i Âdem mâder-i tabîattan tekrar mevt-i ıztırâr ile tevellüd etse, cevârihe mevkûf olan amelden kesilir. Zîrâ âlem-i âhîret âlem-i amel ve kesb değildir. Belki âlem ecr ve cezâdır

[87b] اهل جنت راجنين آمد خبر کاولين چيزي دمندا آنجا جگر

اهل جنت جون بد نداد اهل راز زان جگر خور دن زسر کير ند باز

[Ehl-i cennete şöyle bir haber geldi;

Orada verilecek olanlardan ilk olan şey ciğerdir, gönüldür

Cennet ehli sır ehli oldukları için

O ciğerden yemekle tekrar sırları geri alırlar]

Diğer

تو کمان مي بري که بعدا زمر که برخوري از وصال شمع طراز

هر که در زنده کي يافت ورا چون بميرد کجا بيا بد باز

⁶⁹⁷ Setrettiğin gibi vâlideynimi dahi.

⁶⁹⁸ **Fâide-yi şerîf**, vechi budur ki, hükemânın berzahıyyâta şuûrları yoktur. Ancak mücerredât-ı sırf ile mürekkebât-ı sırfâ re'y görürler. Beynehumâda olan avâlim berzahıyyeden aslâ sabırları yoktur.

[Ölümden sonra sen kemanın ok ile alâkasını kesiyorsun
Kavuşma nimetiyle süs mumundan faydalanırsın
Herkim ki yaşarken onu bulamadıysa
Öldüğünde onu tekrar nerede bulabilir]

Rubâî

هر که در زنده کی نیافت و رَا
چون بمیرد کجا بیا بد بَا
ای ناطق اگر بمركز جسمائی
حاصل نکنی معرفت ربّائی
فزداکه علاقهء بدن قطع شوو
در ظلمت جهل جاود ان در مان

[Her kim ki yaşarken onu bulamadıysa
Öldüğünde onu tekrar nerede bulabilir
Ey nâlık, vücûdun merkezi ile
Allah'ın merkezini elde edemezsen,
Yarın bedeninin alâkası kesilir,
Cehâlet karanlığında ebedî kalırsın.]

Eğerçi âlem-i ahirette ba'zı nüfûsun terakkîsine dahi kâil olmuşlar ammâ
hasâisinden umûmu yoktur müsellemler olduğu takdirçe.

وَلَمَنْ دَخَلَ بَيْتِي آي قَلْبِي

Dahi benim kalbime dâhil olanı setr eyle ve makâm-ı kalbime dâhil olanı setr
eyle ki, ol makâm fenâfillâh ve bekâbillah makâmıdır.

مُؤْمِنًا أَيْمُصَدِّقًا بِمَ يَكُونُ فِيهِ مِنَ الْاٰخْبَارَاتِ الْاَلٰهِيَةِ

Mü'min olduğu halde setr eyle, ya'nî ol kalbime dâhil olan kalbde hâsıl olan
ihbârât ve ilhâmât-ı ilâhiyyeye îman getirip tasdîk ettiği halde setr eyle.

وَهُوَ مَا حَدَّثَتْ بِهِ اَنْفُسُهُمْ

Halbuki ol ahbâr-i ilâhî, nefislerinin haber verdiği ahbardır ki, makâm-ı kalbde
mütemekkin olup haber vermişlerdir.

وَلِلْمُؤْمِنِينَ مِنَ الْعُقُولِ وَالْمُؤْمِنَاتِ مِنَ النَّفْسِ

Dahi ukül-i mücerrededen mü'minleri ve nüfûs-i müntabiadan mü'minât-ı setr ile ukûlden zekûret ile ta'bîr etti. Zîrâ şânları te'sîrdir ve nüfûsdan [?] ile ta'bîr etti. Zîrâ şânları infiâl ve teessürdür.

وَمَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ مِنَ الظُّلْمَاتِ أَهْلَ الغَيْبِ الْمُكْتَفِينَ خَلْفَ الحُجُبِ الظُّلْمَانِيَّةِ إِلَّا تَبَارًا

Zâlimîn Hakk'ında ziyâde eyleme. Ya'nî “Yâ Rabbi, ehl-i zulmet ve gayb olup pes perde-i zulmâniyyede kalıp hicâb-ı zulmâniyye ile müktenif [88a] olup Hakk'ında “tebâr” ve “helâk”den gayrı nesne ziyâde eyleme ve onları fenâfillâhda fânî ve müstehlek eyle!”

فَلَا يَعْرِفُونَ نَفْسَهُمْ بِشُهُودِهِمْ وَجَهَ الحَقِّ دُونَهُمْ

Pes tâ onlar bu helâk sebebi ile nefislerin bilmeyeler, müşâhede-i vech-i Hak ile mest-i müsteğrak olup ve öz nefislerinden gâfil-i mutlak oldukları için.

فِي المَحْمَدِيِّينَ كُلِّ شَيْءٍ هَالًا إِلَّا وَجْهَهُ

Ya'nî Muhammedîler Hakk'ında âyet-i mezbûre nâzil oldu.

“وَالْتَبَارُ هُوَ هُوَ الْهَلَاكُ

“Tebârâ” lügatte “helâk”tir. Bu hâl ile bu hayaller Hakk'ında âyet Muhammediler Hakk'ında münzel olan âyete muvâfakat etti.

وَمَنْ أَرَادَ أَنْ يَقِفَ عَلَيَّ اسْرَارِ نُوحٍ فَعَلَيْهِ بِأَلْرِقِي فَلِكِ يُوْحٍ وَهُوَ فِي كِتَابِ التَّنْزِيلَاتِ الْمُوصِلَةِ لَنَا
والتَّلَامُ عَلَيَّ مِنَ التَّبَعِ الْهُدَى

Fass-ı Kuddûsiyye Fî Kelime-i İdrîsiyye

الْعُلُوُّ نِسْبَتَانِ عُلُوُّ مَكَانٍ وَعُلُوُّ مَكَانَةٍ

Vaktâki, Hazret-i İdrîs'in Hakk'ında Kur'ân'da, “وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا” [O'nu yüce bir makâma yükselttik. (Meryem. 19/57)] nâzil oldu ise, Şeyh (kuddise sirruh) o'nun hikmetinde zikr-i ulüvv ile ibtidâ edip “el-ulüvv-ü nisbetân” dedi. Ya'nî sıfat-ı ulüvv iki nev'e nisbettir. Birisi mekâna nisbet olunan ulüvv, birisi mekânet'e mensûb olan, ya'nî mertebeye nisbet olunan ulüvv'dür ki, birisi evvele sıfat kılınır, birisi sâniye ve her birisi ile evvel mekân sıfatlanır, sonra mütemekkin sıfatlanır. Ve evvel mekânet, ya'nî mertebe sonra sâhib-i mertebe sıfatlanır.

Pes Hazret-i İdrîs'in sıfat-ı ulüvv-i mekânına âyet-i aliyye-i “ وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا ” delâlet etti. Ammâ ulüvv-i mekânî sıfatı Muhammedîler içindir, nitekim gelse gerektir. [88b]

وَأَعْلَى الْمَكَانِ الَّذِي يَدُورُ عَلَيْهِ رَحَى عَالِمِ الْاَفْلَاقِ

Ya'nî meretebe cihetinden cemî' emkinenin a'lâsı âsiyâb-ı âlem-i eflâkın medârı olan mekândır. Ba'dehû sıfat-ı ulüvvü meretebe ciheti ile kaydın sebebi budur ki, a'lâ-yı emkine mutlakâ arş-ı a'zamdır ki, müstevâ-yı Rahmân ve muntehâ-yı cemî'-i mekândır. Ondan öte zaman ve mekân yoktur. Ammâ felek-i Şems medâr-i eflâka i'tibâr ettikleri, Şems'in rûhâniyyeti kuvvetidir. Ve sâir eflâk fâyiz-i nûr olduğu içindir. Nitekim tasavvur ashâb-ı irsâda subha-i ükeri⁶⁹⁹ eflâkda, sûret-i şems şemse-i kılâda görünmüştür, sultân-ı kevâkib olup, fâyiz-i envâr-ı ulüvviyyât ve süfliyyât olduğu için ve bi'l-cümle kalb-i âlem-i eflâke rütbesin bulduğu için.

وَهُوَ فَلَكَ الشَّمْسُ وَفِيهِ مَقَامُ رُوحَانِيَّةِ اَدْرِيسِ

Ya'nî ol âsiyâb-i eflâkin medârı olan mahall, felek-i Şems'dir. Dahi ol felek-i Şems'de rûhâniyet-i İdrîs'in makâmı sâbittir. Nitekim hadîs-i meâric bu ma'nâya şâhiddir. Ve rûhâniyet-i Şeyh (Kuddise sirruh) dahi mezbûr-u rûhâniyet-i İdrîs ile cem' olup beynehümâda cereyân eden cüz'îyle buna müsâiddir. *Kitâb-ı Tenezzülât*'ta beyân olunmuştur.

وَتَحْتَهُ سَبْعَةُ اَفْلَاقٍ وَفَوْقَهُ سَبْعَةُ اَفْلَاقٍ

Ve felek-i Şems'in altında yedi felek vardır. Zîrâ kerrât-ı anâsır dahi eflâke addolunmuştur. Pes cümle mâ-tahtı yedi olur.⁷⁰⁰

وَهُوَ الْخَامِسُ عَشْرَ

Ve felek-i Şems bu cümle eflâkin ol beşincisi i'tibâr olunur. Eğerçi bi-hasebi't-tertîb ma'dûd-i ahyâr değil ise lâkin cümle-yi mütemmim olmak ile ferd-i ahyâr hikmetinde olur.

فَالَّذِي فَوْقَهُ فَلَكَ الْحَمْرَهُ

Şems'in [89a] fevkinde olan felek, Merîh'dir.

وَفَلَكَ الْمَشْتَرِي كِيَوَانَ

Ba'dehû felek-i Müşterî, ba'dehû felek-i Zuhâl'dir.

⁶⁹⁹ “Ükre” damm-ı hemze ve feth-i kâf ile “küre”nin cem'idir. Küre toptur ükre dahi toptur.

⁷⁰⁰ Felek-i kamerin tahtı felek-i nâr olur. Felek-i nârın tahtı felek-i hevâ olur. Felek-i hevânın tahtı felek-i mâ' olur. Felek-i mânın tahtı küre-i arz. Pes cümle bu kerrât-ı erbaa fevkinde olan eflâk-i sülûse ile yedi felek olur. Tabakât-ı arz müteaddid iken vâhid-i i'tibârolunmuştur. Vahdet-i nev'iyyesi ile.

وَفَلَكِ الْمَنَازِلِ

Ba'dehû felek-i Sevâbit'tir.

وَالْفَلَكَ الْاَطْلَسُ

Bunlardan sonra felek-i Atlas'dır. Nukûş-i kevâkibden sâde ve taayyünât-i rüsûmdan âzâde ve mutalles olduğu için bu isim ile müsemmâdır. Ve felek-i mezbûre masdar-ı hareket-i yevmiyye ve mi'yâr-i mâhiyyet-i zamândır. Fevkinde ne zamân ne mekândır. Molla Câmî eydür: “Nüsha-i musannifden menkuldür ki, felek-i Atlas, felek-i Burûc ile tefsîr olunmuştur. Tarîk-ı atf-ı beyân ile vech-i tesmiye [?] Burûc bundan vâ'kî' olduğu için evvelâ eğerçi vaz'ı esâmîsi felek-i menâzilde vâkî' olan kevâkibin nisbet-i muhâvâtı i'tibârî iledir.

وَفَلَكَ الْكُرْسِيِّ وَفَلَكَ الْعَرْشِ

Şeyh (Kuddise sirruh) feleğin mezbûrunu dahi *Fütûhât'ta* ve *Ukle'de*⁷⁰¹ isbât etmiştir. Ve felek-i Atlâs'a “arş-ı tekvîn” demiştir. Zîrâ tabâyı'ı vesâtatı ile mebd'e'î zuhûr kevn-i fesâd ve masdar-ı teğayyür-i ezmine ve evkâddır. Ve müstevâ-yı Rahmân olan, bu arş değildir. Bil- mâ-fevk ecsâm olan arş-ı Azîm'dir ki, ki mâ fevkinde -cism yoktur. Ba'dehû müstevâ-yı Rahîm Kürsîdir. Hükemânın ise tis'a-i mezbûrenin mâ-fevkinde- felek-i âhirin ademine cizm etmemişlerdir. Ve zikr-i şey'i mâ-adâ-yı münâfî değildir. Nihâyet felek-i müdellel, aklen tis'adan ekall olmadığı isbât etmişlerdir.

وَالَّذِي دُونَهُ فَلَكُ الْزُهْرَةِ وَفَلَكَ الْكَاتِبِ

Ve felek-i Şems'in aşağısı felek-i Zühre'dir. Ve felek-i Zühre'nin tahtı felek-i Utarid'dir.

وَفَلَكَ الْعَمْرُ كُرَّةَ الْاَثِيرِ

Felek-i Utarid'in tahtı felek-i Kamer'dir. Felek-i Kamer'in tahtı Küre-i Nâr'dır.

وَكُرَّةُ الْهَوَاءِ وَكُرَّةُ الْمَاءِ وَكُرَّةُ التُّرَابِ

Ve Küre-i Nâr'in altı Küre-i Havâdır. [89b] Küre-i Havânın altı Küre-i Mâdde ve Küre-i Mâ'nın altı, Küre-i Tûrâb'dır. Şeyh (radiyâllahu anh) sâbıkan bunlardan felek ile ta'bîr edip hâlâ küre dediği müsâmahadır. Ba'zılar zikr-i sâbıkı tağlîbe hamletmişler.

فَمِنْ حَيْثُ هُوَ قُطْبُ الْاَفْلَاقِ هُوَ رَفِيعُ الْمَكَانِ

⁷⁰¹ *Ukletu'l-Müstevfîz*, Şeyh'in bir risâlesinin ismidir.

Pes felek-i Şems, kutb-i mihver-i eflâk olduğu haysiyet ile rif'at ile mevsûf olup Hazret-i İdrîs dahi onda mütemekkin olmakla refü'l-mekândır. Ve ulüvvü ulüvv-i mekândır.

وَأَمَّا عُلُوُّ الْمَكَانَةِ فَهُوَ لَنَا أَعْنَى الْمُحَمَّدِيِّينَ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَأَنْتُمْ الْأَعْلُونَ وَاللَّهُ مَعَكُمْ فِي هَذَا الْعُلُوءِ

Ammâ ulüvv-i mekânet ya'nî, mertebe yüceliği bizim içindir. Ya'nî Muhammedîler içindir ki, Allâhu Teâlâ *Kelâm-ı Kerîm*'inde ümmet-i Muhammed'e hitâb olan ve وَأَنْتُمْ الْأَعْلُونَ [Siz üstünlersiniz. (Muhammed, 47/35)] hükmünü وَاللَّهُ مَعَكُمْ [Allah sizinle beraberdir (Muhammed, 47/35)] ile ta'kîp etmiştir. Pes murâd, maiyyet-i ilâhiyyeden hâsıl olan şeref ve nebâhettir ki, abdi mertebe-i ulûhiyyet sebep-i takrîbdir.

وَهُوَ سُبْحَانَهُ يَتَعَالَى عَنِ الْمَكَانِ لَا عَنُ الْمَكَانَةِ

Suâl-i mukadderden cevaptır. Ke-enne kelâm-ı sâbika müteveccih olduysa ki, Allah Teâlâ'nın ibâdiyle maiyeti nice mütesavvurdur. İbâd hod ecsâmdır, cism-i mekândır. Cevâp verir ki, "ulüvv"den murâd, "ulüvv-i merâtib"dir. Hak Teâlâ mekândan müteâlf ise, mekânedden ve mertebeden müteâlf değildir. Pes ibâdiyle iştirâk ve maiyyet ile olan ulüvv ulüvv-i mekâna olıcak suâl mündefî' olur.

وَلَهُمَا خَافَتُ نَفُوسُ الْعُمَّالِ مِنَّا

Vaktâki bizden ya'nî ümmet-i Muhammed'den olan nüfûs-i ummâl, ya'nî zühhâd ve ubbâdın ulemâları hakâyıka mütecâviz olmayıp belki hazz ve nasîbleri ancak a'mâl-i cevârih ile kesb ve ibâdete fâyiz oldu ise, bunlar hâif-i hırmân olmak için.

أَتَّبِعِ الْمَعِيَةَ بِقَوْلِهِ وَلَنْ يَتْرُكُمْ أَعْمَالَكُمْ

Şeref-i maiyyet ya'nî mekânet-i ilmiyyeyi şerîf-i mekân ameli ile ittibâ' [90a] edip وَلَنْ يَتْرُكُمْ أَعْمَالَكُمْ [Sizin amellerinizi asla eksiltmeyecektir. (Muhammed, 47/35)] buyurdu. Ya'nî Hak Sübhânehû ve Teâlâ sizin a'mâlinizin dahi cezâsın ve mükâfâtın naks etmez. İlm-i rûhânî mukâbelesinde ulüvv-i mekâna ve mertebe verdiği gibi amel-i cismânî mukâbelesinde dahi şeref-i ulüvv-i mekân verir. Lâkin ashâb-ı ilim ve amel ciheteyn ile zü-hazz olur. Ammâ ashâb-ı amel cihet-i vâhide ile zü-hazz olur. Pes yine ashâb-ı amel için hırmân min-vech-i mukarrerdır. Lâkin bunlar işrâk-i nûr-i amel ile mir'ât-ı bâtınların müncelî edip, sûret-i isti'dâdların onda müşâhede ederler. Ve ol şühûd ve celî ile tesellî bulurlar.

فَالْعَمَلُ يَطْلُبُ الْمَكَانَ وَالْعِلْمُ يَطْلُبُ الْمَكَانَةَ مَجْمَعٌ لَنَا بَيْنَ الرَّفْعَيْنِ عُلُوءُ الْمَكَانِ بِالْعَمَلِ وَعُلُوءُ الْمَكَانَةِ بِالْ

لِعِلْمِ

Pes amel-i ummâl mekân taleb eder ki, merâtib-i cinândır. Ve ilm-i ulemâ mekânet ve rif'at taleb eder ki, kurb-i minallah ve tecellâ-yı cemâl-i Rahmân'dır. Pes Hak Sübhânehû ve Teâlâ bize ya'nî Muhammedîlere rif'ateyn meyânını cem' etti ki, birisi ulüvv-i mekân bi-sebebi'l-ameldir ki, ummâl ve zühhâda cezâ-yi a'mâl olur. Ve birisi ulüvv-i mekânete bi-sebebi'l-ilimdir ki, ulemâ bi'llah'a tecellâ-yı ilmiyye ile husûl bulur. Cevn-i mertebeteynin birisi suver-i cismânî ve birisi ma'neviy-yi rûhânîdir. Lâ-budde ma'nevî ilme suver-i amele muhâzât edip misli ile misle mücâzât olundu.

ثُمَّ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى تَنْزِيهَاً لِلاِشْتِرَاكِ سَبَّحَ اسْمَ رَبِّكَ الْاَعْلَى عَنْ هَذَا الْاِشْتِرَاكِ الْمَعْنَوِيِّ

Bundan sonra Allah Teâlâ Muhammedîler ile mâ-beynde sâbit olan iştirâk-i ulviyyete maiyyet-i ibhâm ettiği tevehhümin def' için kelime-i tenzîh ile emredip.

سَبَّحَ اسْمَ رَبِّكَ الْاَعْلَى

[Yüce Rabbinin adını tesbîh et. (A'lâ, 87/1)] dedi. [90b] ya'nî, "bu tevehhüm olunan iştirâk-i ma'nevîden ism-i Rabbini tenzîh eyle!" dedi.

وَمَنْ اَعْجَبَ الْاُمُورِ كَوْنُ الْاِنْسَانِ اَعْلَى الْمَجُودَاتِ اعْنَى الْاِنْسَانِ الْكَامِلِ

Dahi umûrun acz kendindir. İnsânın a'lâ-yı mevcûd olması, zîrâ insân-ı kâmilin mertebesi cemî' merâtibi câmi'dir. Nâkısın mertebesi ise esfel-i sâfilîndir. Pes nice a'lâ-yı mevcûdât olur. Ulüvv-i hod emr-i nisbîdir. Meretbe-yi süfliyyeye nisbet ile bulunur. Cemî' merâtibi câmi' olanda merâtib müsteviye olur.

وَمَا نُسِبَ اِلَيْهِ الْعُلُوُّ اِلَّا بِالتَّبَعِيَّةِ

Hâlen ki, insâna ulüvv-i mertebe nisbet olunmadı. İllâ teb'ıyyet ve izâfet ile nisbet olundu, asâlet ile olunmadı.

اِمَّا اِلَى الْمَكَانِ اَوْ اِلَى الْمَكَانَةِ

Ya mekâna izâfet olundu, ya mekânete izâfet olundu.

وَهِيَ الْمَنْزِلَةُ

Mekânet menzilettir.

فَمَا كَانَ عُلُوُّهُ لِذَاتِهِ

Pes insân-ı kâmilin ulüvvü bi'z-zât olmadı, bi'l-vâsıta oldu. Ya'nî mekân ve mekânet vasıtası ile.

فَهُوَ الْعَلِيُّ بِعُلُوِّ الْمَكَانِ

Pes insândan ba'zı ulüvv-i mekân sâhibi oldu. İdrîs-i (aleyhisselâm) gibi ve'l-mekânet ba'zı âhir ulüvv-i menzile sâhibi oldu, Muhammedîler gibi.

فَا لَعُلُوُّ بِالْاَصَالَةِ لِهَمَّا

Pes nisbet-i ulüvv-i asâlet ile mekân ve mekânet için sâbit oldu. Tab'iyet ile insân-ı kâmil için oldu.

فَعُلُوُّ الْمَكَانِ كَالرَّحْمَنِ عَلِي الْعَرْشِ اسْتَوِي

Pes ulüvv-i mekân Hakk'a nisbet ile Rahmân'ın arşı istivâsı gibidir.

وَهُوَ أَعْلَى الْأَمَاكِنِ

Halbuki arş-ı emânının a'lâsıdır. Zîrâ arşın mâ-fevkinde mekân yoktur ve cihet yoktur. Zîrâ arş-ı Muhammedi ve cemî' cihattır. Pes ulüvvü nisbete cihet haysiyyeti ile olur. Ol takdîrçe felek-i Şems'in a'lâlığını münâfî olmaz. Zîrâ felek-i Şems'in a'lâlığı mertebe ve mekâne hasebi iledir. Nitekim beyân olunmuştur. Ve Hakk'ın temekkinden [91a] teâlîsi ve tenezzühü arşa istivâsını münâfî değildir. Zîrâ ba'zı esmâsı ile bir mazharda ve zuhûr etmekten cemî'i'z-zât ve's-sıfât ona beraber olmak lazım gelmez.

وَعُلُوُّ الْمَكَانَةِ كُلِّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ وَإِلَيْهِ يَرْجِعُ الْأَمْرُ عَالِمَةٌ مَعَ اللَّهِ

Dahi ulüvv-i mekâna Hakk'a nisbet ile [O'nun zâtından başka her şey yok olucudur. (Kasas, 28/88)] kavlından ve âyeteyn-i mezbûreteynden münfehim olandır. Vâkı'an cemî' eşyâ helâk ve Hak bâkî ve mâlik olmak ve cemî' umûra merci' ve mevrîd olup ilâhiyyette vâhid ve münferid olmak mertebe-yi aliyye⁷⁰² ve mekâne-yi rafia değil midir?

وَلَمْ قَالَ تَعَالَى وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا فَجَعَلَ نَعْنًا لِلْمَكَانِ

Vaktâki Hak Teâlâ Hakk-ı İdrîs'te عَلِيًّا مَكَانًا عَلِيًّا

[Onu yüce bir makâma yükselttik. (Meryem, 19/57)] Dedi ise “aliyyen” lafzını ni'met-i mekân kıldı. Ve İdrîs için ulüvv-i mekân isbât etti. Pes ulüvv-i mezbûr ulüvv-i mekân oldu. Cevâb-ı lemmâ mahzûfdur. Lemmâ-i sâninin cevâbının zikri ile iktifâ olunmuştur. Takdîr-i kelâm fe-hâzâ ulüvvi'l-mekândır.

رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً فَهَذَا عُلُوُّ الْمَكَانَةِ

Dahi vaktâki Hak Teâlâ meleklere hitâb edip, “tahkîkan benî Âdem'i yeryüzünde halîfe ettim.” Diyecek hilâfetten ulüvv-i mekânete fehm olundu. Zîrâ emr-i hissî değildir ki, mekâna hamlolundu.

وَقَالَ تَعَالَى فِي الْمَلَائِكَةِ اسْتَكْبَرْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ

Dahi Hak Teâlâ melâikede İblîs'e hitâb ettiği zaman da اسْتَكْبَرْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالَمِينَ dedi. Ya'nî yâ İblîs istikbâr edip, büyüklendiğimi yoksa melâike-yi müheyyimîden

⁷⁰² Aliyyen, Hakk'a mensûb olan, zikrinden fâriğ olup, halka nisbet olunan ulüvvün zikrine şâri' oldu.

mi oldun ki, onların mertebesi âlîdir. Zîrâ vücûddan saff-ı evvelde vâkı' olmuşlardır.⁷⁰³ Ve sücûd-i Âdem ile me'mûr değıllerdir. Belki vücûd ve adem-i Âdem'e şuûrları yoktur. Eğerçi akl-ı evvel [91b] ve nefsi külliyye dahi saff-ı evveldedir. Lâkin bunları Hak Teâlâ müheyyim kılmadığı, tedvîn ve cûd ve tekvîn-i bûd ve şühûd ile mükerrem ettiğı içindir. Nitekim Şeyh (Kuddise sirruh) *Fütûhât*'ta bu ma'nâya tenbîh etmiştir. Pes ma'nâ-yı âyet demektir ki: "İstikbâr mı ettin, yoksa müheyyemîn-i âlinden mi oldun ki, onlar Hak'dan gayrıya sâcid ve kemâl-i Hak'dan özgesin müşâhid olmazlar. Ba'dehû ma'nâ-yı mezbûr **فَسَجِدَ الْمَلَائِكَةَ كُلَّهُم** şümûlüne nakîz ve ecmaîn-i te'kîdinden mütebâid olmaz. Zîrâ emr-i mezbûr aklen âlemîne varid olmuştur. Pes akl-ı evvel ve mâdûnu mücmel ve mufassal taht-ı şümûlda müdhal bulup ve dâire-i külliyyete âid kılınır. Ba'dehû hakikat-i külliyyeden ferd-i sâcid olmakla, hakikat-i külliyyede sücûd bulunur⁷⁰⁴. Pes ke-enne cemî' efrâd-ı muzammın vücûd kılınır.

فَجَعَلَ الْعُلُوفَ لِلْمَلَائِكَةِ

Pes Hak Teâlâ ulüvvü ba'zı melâik-i ma'hûde için kıldı ki, sâbıkı'z-zikr olan mühemeyyîndir. Zîrâ melâik-i ma'hûde, Âdem'in vücûd ve ademinden bî-haberdir. Kande kaldı sücûd, belki bulârın rütbesi âmir ve me'mûrdur. Ve sâcid u mescûd mümtâz olmadığı yerdir.

فَلَوْ كَانَ لِكُونِهِمْ مَلَائِكَةٌ لِدَخْلِ الْمَلَائِكَةِ كُلُّهُمْ فِي هَذَا الْعُلُوفِ فَلَمْ أَلَمْ يَعْمْ فِي هَذَا الْعُلُوفِ مَعَ إِشْتِرَاكِهِمْ عَرَفْنَا أَنَا هَذَا عُلُوفِ الْمَكَانَةِ

Pes eğer Hak Teâlâ bunların için ulüvv-i mertebe isbât ettiğı bunların mecerr ve melâike oldukları için olsa cemî' melâike-i âlîn ve sâfilîn ulüvv-i mezbûrda dâhil olurdu. Pes vakten melekîyyette iştirâkları vâir iken, Hak Teâlâ melâikeyi duhûl-i mertebede ta'mîm ve işrâk etmedi ise biz ârif olduk ki, ulüvv-i mezbûr indallâh mertebe-yi ulyâ etmiştir. **وَذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ**

[92a] وَكَذَلِكَ الْخُفَاءُ مِنَ الرَّاسِ

Dahi girü geçen melâike-yi âlîn gibi hulefâ-i nâsın ulüvvü ulüvv-i mekândır, ulüvv-i zâtî değıldir.

فَاتَهُ لَوْ كَانَ عُلُوفُهُمْ بِالْخُلَافَةِ عُلُوفًا دَاتِيًا لَكَانَ لِكُلِّ إِنْسَانٍ

⁷⁰³ **Matlab**, müheyyîn-i vücûd ki, saff-ı evvelindedir. Secde ile me'mûr değıllerdir. Âdem'in vücûd-i ademinden bî-haberlerdir.

⁷⁰⁴ **Matlab**, melâike-yi mühemeyyîn şümûlünden hâric olup ve akl-ı evvel-i vücûden müheyyime müsâvî iken müheyyim olmadı ve anın setri beyân olunmuştur.

Zîrâ eğer hilâfet sebebi ile sâbit olan ulüvv, ulüvv-i zât olaydı, ulüvv-i mezbûr her insân için sâbit olur idi.

فَلَمَّا لَمْ يَعْمَ ذَلِكَ الْعُلُوَّ عَرَفْنَا أَنَّ ذَلِكَ الْعُلُوَّ لِلْمَكَانَةِ

Pes vaktâki hulefâ için, indallâh ve'n-nâs hâsıla olan ulüvv-i mezbûr âmm olmayıp, ya'nî nefis-i tabîat-i insâniyye için olmayıp ilel-i zâide-yi hârice iktizâsı ile oldu ise, bildik ki, ulüvv-i mezbûr ulüvv-i mekân imiş.

وَمِنْ أَسْمَائِهِ الْحَسَنِي الْعَلِي عَلِي مَنْ وَمَا تَمَّ إِنَّا هُوَ

Halbuki, Hakk'ın esmâ-i hüsnâ-yı zâtîyyesinden ism-i Aliyy'dir. Pes Hakk'ın ism-i mezbûr ile ittisâmı muktezâsınca nisbet-i ulüvvü kimin üzerine sâbit olur. Mertebe-i cem'de hod Hakk'dan gayrı mevcûd yoktur. Pes gayra nisbetince mütesavvur olur.

فَهُوَ الْعَلِيُّ لِذَاتِهِ

Pes Hak Teâlâ'nın sıfat-ı ulüvvü, zâtî ecli için imiş, gayra nisbet ile değil imiş.

أَوْ عَنْ مَادَا

Ya'nî ulüvv-i mezbûr “Aliyy”, “aliye” إِذَا غَلَبَ ma'nâsından olmak var. Nitekim sebk etti. Yâhud Aliyy, عَنْهُ إِذَا ارْتَفَعَ ma'nâsından olmak var ki, عَنْ مَادَا dediği ona işarettir. Ya'nî neden istifâde-i ulüvv edip ondan mürtefi' oldu. Ve nenin üzerine galebe etti ki, ulüvvü izâfî olup li-gayrihî ola.

وَمَا هُوَ إِنَّا هُوَ

Halbuki, ol mağlûp farz olunan ve müfid-i ulüvv-i farz olunan şey'i ayn Hak'tır. Gayrı yoktur.

فَعُلُوهُ لِنَفْسِهِ

Pes Hakk'ın ulüvvü li-zâtîhi olur, li-gayrihî olmaz.

مِنْ حَيْثُ الْوُجُودِ عَيْنِ الْمَوْجُودَاتِ

Dahi ol ulüvv-i zâtî ile mevsûf olan Hak

Ya'nî Hak Teâlâ takayyidât-ı ayniyye ile mukayyed olduğu haysiyet ile mevcûdâtın aynıdır ya'nî [92b] hakikat ve vücûd cihetinden aynıdır. Yâhud vücûd min haysü'l-vücûd ve't-tahkîk ayn-ı mevcûdâtıdır. Zîrâ mutlak bi-i'tibâri't-tahkîk ayn-ı mukayyedir. Ve taakkul i'tibâriyle gayrıdır.

فَالْمُسَمَّى مُحَدَّثَاتٍ هِيَ الْعَلِيَّةُ لِزَاتِهَا

Pes muhdesât ile müsemmâ olan mevcûdât alâ bi'z-zât olurlar. Zîrâ Aliyy bi'z-zât ile beynehümâda mugâyeret-i mutlaka yoktur.

وَكَيْسَتْ إِلَّا هُوَ

Halbuki ol muhdesât ile müsemmâ olan mevcûdât değildir, illâ ayn-ı Hak'tır.

فَهُوَ الْعَلِيُّ

Pes Hak Teâlâ mertebe-yi farkda dahi Aliyy li-zâttır. Mertebe-yi cem'de alâ bi'z-zât olduğu gibi nitekim zikr-i mesbûk oldu.

لَا عُلُوَّ إِضَافَةٍ

Ulüvv izâfî değildir. Zîrâ gayr yoktur ki, ona nisbet ve izâfet oluna.

لِأَنَّ الْأَعْيَانَ الَّتِي لَهَا الْعَدَمُ الثَّابِتَةُ فِيهِ مَا شَمَّتْ رَائِحَةَ الْوُجُودِ

Zîrâ adem-i hâricî ile muttasıf olan a'yân ki, adem-i mezbûrda sâbittir. Aslâ vücûd-i hâricî râyihâsın[1] şemm etmemişlerdir.

فَهِيَ عَلَيَّ حَالِيهَا فِي الْعَدَمِ

Pes a'yân-ı ademiyyet dâimâ ademde sâbit oldukları hâl üzere müstemirlerdir. Pes sâbit oldu ki, vücûd-i hâricîde gayr yoktur ki, ulüvv-i zâtî Hak ona muzâf kılına. Eğer vücuddan dahi farz etsen girü gayr sâbit olmaz. Zîrâ suver-i tecelliyâtından bir sûret-i sâbit olmak lâzım gelir. Ol hod gayrı değil min vech-i ayn-ı Hak'tır.

مَعَ تَعَدَادِ الصُّوَرِ فِي الْمَوْجُودَاتِ

Ya'nî mevcûdâtta mütekessir ve müteceddid olan suver-i kâine ve fâside ile ki, her mevcûd için birisinin ihtisâsı vardır. Zîrâ **الْأَعْيَانَ تَنْقَلِبُ عَلَيْهَا الْأَحْوَالُ وَالْحَقُّ يَنْقَلِبُ فِي**

الْأَحْوَالِ Nüsûs'da mezkûr mekâldir. Ya'nî Hakk-ı vâhid beyne'l-ahvâl ya'nî beyne'l mevcûdâtî'l-hâricîyye munkalibdir ki, her birinde bir vech ile [93a] mütecellâ geh mûcib ve geh ma'rûz-i vücûd ve adem olmaz. Belki ayn-ı vücûddur ki, mazhâr-ı esmâ ve sıfât ile münabiğ olur. Ammâ a'yân-ı müteaddede hâl bu minvâl üzere değildir. Belki ahkâmı i'tibârî ile ma'rûz-i ahvâl vücûd ve adem olur. Ve üzerine ahvâl munkalib olur. Dedikleri bu ma'nâdır.

بَحْثِ تَفْيِيسَ

Ma'lûm ola ki, a'yân-ı sâbite için iki i'tibâr vardır. Birisi budur ki, esmâ-i ilâhiyyette suver i'tibâr olunur. Birisi dahi, mevcûd-i hâricîyyeye hakâyık i'tibâr olunur. İ'tibâr-i evvel ile esmâ-i ervâh olup a'yân-ı ebdân gibi olur. İ'tibâr-ı sâni ile aksi olur. Ya'nî a'yân ervâh olup mevcûdât-ı hâricîyye ebdân menzilesinde görünür.

Ba'dehû, a'yân için iki i'tibâr-i latîf dahi etmişlerdir.⁷⁰⁵ Birisi buna a'yân merâyâ-yı vücûd-ı Hak ola. Nitekim makâm-ı feyz-i mukaddestir. Sânîsi bu ki, vücûd-ı Hak mir'ât-ı a'yân ve esmâ ve sıfât ola. Nitekim mertebe-yi feyz-i akdestir. Pes inde't-tahkîk hâricde vücûddan gayrı şey' yoktur. Ve ol vücûd ayn-ı Hak'tır. A'yân-ı sâbite ise suver-i ilmiyye oldukları hâl üzere müstemir olup vücûd-i hâricî râyihâsın şemm etmemişlerdir. Ve hergiz etmezler. Ve i'tibâr-i mezbûr şühûd-i muvahhiddir ki, Hakk'ı gâlib ve halkı ma'dûm ve münselîb görür. Ammâ i'tibâr-i sâni ki, i'tibâr-i müteşebbihedir. Vücûd-i hâricîde a'yândan gayrısın görmezler. Ve vücûd-i Hak ki, mir'ât-ı a'yân-ı hâricîyye olmuştur. Onlara hergiz görünmez. İllâ mekr-i verâi tutuk-ı gayretten ve hicâb-ı sūrâdikât-i cemâl ve celâlden görüne. Hâsıl-ı kelâm iki tâife bile mir'ât-ı hâletheyn-i mezbûretheynde [93b] görmezler. Ancak sûret-i mer'iyeyi görürler. Lâkin tâife-yi ûlânın sûret-i mer'iyyesi Hak'tır, tâife-yi sâni'nin a'yân-ı hâriciyyedir. Ammâ muhakkik-i müşâhid, lâ-yezâl-i mir'âtı ve sûreti mertebetynde dahi müşâhede edip sûreti görüp mir'âtan gaflet etmez. Ve mir'âtı görüp, sûretten gaybet kılmaz. Pes Şeyh-i Kâmil (kuddise sirruhu'l-aziz) tavâ-yif-i sülûsenin mertebelerin câmi' olup bahr-i mevvâc gibi her lücceden bir kenara dürer-i hakâyık ve güher u lâle-i lâyık mütenâsik-i ihrâc edip sarafân-i ma'rifet içinde revâc verir. Ve her ki, bu tahkîkin lübbüne vâsıl ve meyve-i sühanımdan mezâk-ı vicdânına çâşını hâsıl ede bahri [?] iğtirâf ve mütercimim zevkine i'tirâf eder ola **وَأَمَّا بِنِعْمَتِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ**

وَالْعَيْنُ وَاحِدَةٌ مِنَ الْمَجْمُوعِ فِي الْمَجْمُوعِ

Pes aynın mecmû'dan tecellâsı min haysü't-takyîd bi'l-kuyûdâttır. Nisbeti nisbet-i zuhûrdur. Ammâ mahmû'da tecellâsı min haysü'l-ıtlâkdır. Ve nisbeti nisbet-i butûndur. Ve aynı'n-nebîtheyn ayn-ı şey'i vâhiddir. Yâhud mecmû'dan zâhir olur. Vücûd halk nazarında mir'ât olana nisbet ve mecmû'da zâhir olur. Vücûd Hak nazarında mir'ât olana nisbet ammâ emrini cem' edene nisbet mecmû'dan zâhir ve mecmû'da bâtın görünür.

فُجُودُ الْكَثْرَةِ إِنَّمَا هُوَ فِي الْأَسْمَاءِ

Pes vücûd kesret-i esmâya nisbet iledir, ya'nî kesret-i esmâdadır. Yoksa hâricde ayn-ı vâhidden gayrı şey' yoktur. Ayn-ı mutlak taayyün kaydı ile müteayyin

⁷⁰⁵ Feyz-i akdes, feyz-i mukaddestir, Hakk'ı mir'ât-ı a'yân ve a'yân-ı mir'ât-ı Hak.

olur. Ve ayn-ı müteayyine “isim” derler. Pes niseb ve taayyünât-i kesîreden müteayyinât-i kesîre hâsıl olur.

وَهِيَ النَّسَبُ

Ya'nî ol esmâ, husûsiyyât-i [94a] mezbûre i'tibârî ile ayn-ı vâhîde ârız olur nisbetlerdir. Suver-i mevcûdattan zâhir olduğu haysiyet ile ve suver-i mezbûrede dâhil olduğu i'tibârîyle.

وَهِيَ أُمُورٌ عَدَمِيَّةٌ

Ya'nî ol nisbetler hârice nisbet umûr-i ademiyedir. Onların için vücûd-i Hak'dan mütemeyyiz vücûd yoktur. Eğerçi bi-hasebi'l-akl mevcûdât-i mütemâyize addolunur. Pes vücûd-i kesret umûr-i ademiyeye ve niseb-i mevhûmeden hâsıl olur. Hükemânın, “cevâhir a'razda mürekkeb olur.” Dedikleri budur.

وَلَيْسَ إِلَّا الْعَيْنُ الَّذِي هُوَ الذَّاتُ

Ya'nî vücûd-i hâricîde ayn-ı vâhîdden gayrı mevcûd yoktur ki, ol zât Hak'tır. Ve vücûd-i mutlakdır. Umûr-i ademiyenin izâfeti ile mütekessir görünür.

فَهُوَ الْعَلِيُّ لِنَفْسِهِ لَا بِأِلَّا ضَافَةٌ

Pes Hak Teâlâ ayn-ı kesrette iken ulüvvü li-nefsihî ve zâtîhîdir. Gayra izâfet ile değildir.

فَمَا فِي الْعَالَمِ مِنْ هَذِهِ الْحَيْثِيَّةِ عُلُوٌّ إِضَافَةٌ

Pes âlemde bu haysiyetten ulüvv-i izâfet yoktur. Ya'nî ayn-ı vâhid olup kesret-i meşhûdda ademiyeye olduğu ecilden ulüvv-i izâfi yoktur. Hep ulüvv-i zâtîdir. Lâkin haysiyet-i uhrâdan ya'nî cihet-i gayriyyetten ulüvv-i izâfi dahi bulunsa câizdir. Nitekim bu ma'nâya işâret edip buyurmuştur.

لَكِنَّ الْوُجُودَ الْوُجُودِيَّةَ مُتَقَاضِلَةٌ

Lâkin vücûh-i vücûdiyye, ya'nî vücûda muzâf olan i'tibârât ba'zı ba'zından ziyâdedir.

فَعُلُوُّ الْإِضَافَةِ مَوْجُودٌ فِي الْعَيْنِ الْوَعْدَةِ مِنْ حَيْثُ الْوُجُوهِ الْكَثِيرَةِ

Pes ulüvv-i izâfet ayn-ı vâhidde mevcûddur, vücûh kesîre-i mütehâlîfe-i mütezâdde i'tibârî ile biri a'lâ, biri esfel ehadi-hümâ ebter-i âhir-i efdal olmak gibi.

[94b]

لِذَلِكَ تَقُولُ هُوَ لَا هُوَ وَأَنْتَ لَا أَنْتَ

Bu ecildendir ki, ya'nî ayn-ı vâhidin vücûh-i kesîre-i mütehâlîfe ile zuhûrundan ötürüdür ki, Hakk'ı ba'zı vücûhla isbât ve ba'zı vücûh ile selb edersin. Meselâ

“Hüve”⁷⁰⁶ dersin, bi-hasebi’l-itlâk ve gaybet ile ta’bîr edersin ve “isbât-i hakkiyyet” edersin. “lâ-Hüve” dersin, bi-hasebi’t-takyîd selb-i hakkiyyet edersin, ve hitâb ile ta’bîr edip, “ente” dersin ve cihet-i itlâkdan isbât-i hakkiyyet edersin. Ba’dehû “lâ-ente” dersin, cihet-i takyîd-i vücûh ile Hakk-ı selb edersin.

قَالَ الْخَرَّازُ رَحِمَهُ اللَّهُ وَهُوَ وَجْهٌ مِنْ وَجُوهِ الْحَقِّ وَلِسَانٌ مِنَ السَّنَةِ

Ya’nî Şeyh-i musannif nakl edip buyurur ki, “Ebû Saîd Harrâz⁷⁰⁷ ki, kibâr-ı meşâyihden bir kiber ve vücûh-i Hak’dan bir vech ve elsine-i Hak’dan bir lisândır. Bi’l-cümle mezâhir-i kâminden bir mazhardır.”

يَنْطِقُ بِهِ عَنْ نَفْسِهِ بِأَنَّ اللَّهَ لَا يُعْرَفُ إِلَّا بِجَمْعِهِ بَيْنَ الْأَضْدَادِ فِي الْحُكْمِ عَلَيْهِ بِهَا

Hak Teâlâ bunun sebebi ile nefsinden haber verir ki, Hak Teâlâ ma’lûm ve mefhûm olmaz. Mâdemki, Hak Teâlâ’nın üzerine hükümde ezdâd mâ-beyni cem’ olunmaya, ya’nî ezdâd cem’ olunup ve cihet ve âhada ve ehadiyyeti’l-cem’ ile Hak üzerine hükm olunmaya. Ma’rifet-i Hak hâsıl olmaz⁷⁰⁸. Yoksa cihât-i muhtelifle ile hükümde ağıâr dahi müşterekdir. Meselâ havâdîs-i mâ-sivâdan şey’ün vâhidün niseb-i muhtelifle ile hem Evvel ve hem Âhir hem Bâtın ve hem Zâhir demek câizdir. Âmmâ nisbet-i vâhide ile olmak Hakk’a mahsustur.

فَهُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ فَهُوَ عَيْنُ مَا ظَهَرَ وَهُوَ عَيْنُ مَا بَطَنَ فِي حَالِ ظُهُورِهِ

Ya’nî hâl-i zuhûrda girü Bâtının aynıdır⁷⁰⁹. Kezâlik zâhirin⁷¹⁰ aynı olduğu gibi.[95a] ve hâl-i ahrette dahi ayn-ı âhir olduğu gibi, ayn-ı evveldir.

وَمَا تَمَّ مَنْ يَرَاهُ غَيْرُهُ

Pes bu âlem-i şehâdette Hakk’ı Hak’dan gayrı görür yoktur ki, Hak ona zâhir ola.

وَمَا تَمَّ مَنْ يَبْطِنُ عِنْدَهُ

Dahi Hak’dan bân ve mestûr olur birşey’ yoktur ki, ol şey’ Hak’dan muhtecib kala. Pes kaçan ârifinden birisi zâhir ola.

فَهُوَ ظَاهِرٌ لِنَفْسِهِ

Hakk girü nefsinde zâhir olur, gayra zâhir olmaz.

⁷⁰⁶ Meselâ “hüve” dersin, bânîyyetin isbât ve zâhiriyyetin selb edersin. “Velâ hüve” dersin, aksinde bânî selb zâhiri isbât edersin. “ente lâ-ente dahî buna kıyâs oluna.

⁷⁰⁷ Ba’zı nüshada Harrâz vâkı’ olmuş, nokta “hâ” üzerine düşmüş, ba’zında “zâ” üzerine konmuş, hâ-i [?] kılınmış. Şürrâh tashîh etmişler.

⁷⁰⁸ Egerçi hakikatte bu dahî ma’rifet-i Hak değildir. Nihâyet-i ma’rifet fi’l-cümle ola.

⁷⁰⁹ Fî hâl-i butûn

⁷¹⁰ Ba’zı nüshada fehüve ayn-ı zâhir fi hâl-i butûna vâkı’ olmuş, ammâ ekserinde yoktur. Tasarruf-ı nâsîh gibi.

بَاطِنُ عَنَّهُ

Ve nefsinden bâtın ve mahcûb olur, gayrdan olmaz. Zîrâ câhil mahcûbdan bâtın olsa gerektir. Ol câhil-i mahcûb hod mezâhir hicâbiyyesinden bir mazharıdır, gayrı değildir.

وَهُوَ الْمُسَمَّىٰ أَبَا سَعِيدٍ الْخَرَازِ وَقِيرَ ذَلِكَ مِنْ أَسْمَاءِ الْمُحَدَّثَاتِ

Ya'nî Ebâ Saîd ismi ile müsemmâ olan şahsda dahi ayn Hak'tır. Dahi sâir esmâ, muhdesât ile müsemmâ olanlar dahi kezâlik mezâhir-i ekvâna Hak'ın tenezzülâtı haysiyetinden ayn-ı Hak'tır.

فَيَقُولُ الْبَاطِنُ لَا إِذَا قَالَ الظَّاهِرُ أَنَا

Ya'nî kaçan ism-i Zâhir enâniyyeti ile zuhûr edip, ahkâm ve âsârını izhâr kılrsa, ism-i Bâtın onu nefyeder. Ve onu mecâmî' olmaz. Ve kendinin ahkâm ve âsârını izhâra kâdir olmaz.

وَالظَّاهِرُ لَا إِذَا قَالَ الْبَاطِنُ أَنَا

Ya'nî kezâlik kaçan ism-i Bâtın "ene" dese, ism-i Zâhir onu nefyedip "lâ" der. Muhasall sâir ezdâdda hep hâl, bu minvâl üzere nesh olunmuştur. Her zıdd zıdd-ı âhirin muktezâ-yı zâtını müsbit ve hilâfını nâfi ve câhızdır. Ammâ bu cümle ile mecmû'îsi hakikat-i vâhîde tahtında münderic ve cihet-i vâhîde ile müctemi' olurlar.

وَالْمُتَكَلِّمُ وَاحِدٌ

Ya'nî ezdâd, alâ hıddet-i akvâl-i mütelhâlifeyi tekavvül ederler. Lâkin [95b] cümlesinde mütekellim vâhidir, ehadiyyet-i ayn ile.

يك صوت برؤكونه همي آيه ت بكوش كآهي ندا همي نهيش نام دكه صدآ

[Bir ses çıkardı ve bu iki şekilde oldu hepsi senin kulağına geldi

İsminin çağrısı bazen yaask oldu, bazende sesi]

Mugâyir perdelerden bir sadâ-yı nağme-i hû'dur.

Gehî uşşâktan âğaz eder, gâhî muhayyerden

Ne tarafa güheri ma'cûn olur terkîb-i insânî

Besitin gösterir keyfiyyetin nakş-ı musavvirden

Bînin bir rişte-i takdîr eder, tahrîk-i eşyânın

Hayâl-i zıll eder [?] arz-ı [?] çâdırdan

Cemâl-i şâhîdi gör ârif-i şâhid-i şînâs isen

Tecellâ eyleyen bir nûrdur hep bunca mazhardan

Gehî ârif gehî câhil-i Hak ve gehî bâtil

Gehî manzûr ve geh nâzır-ı nazardan gâh manzurdan

وَهُوَ عَيْنُ السَّامِعِ

Dahi mütekellim ayn-ı sâmi'dir. Zîrâ Hak sıfat-ı nutk ve kelâm ile eşyâda tecellî etmiştir. Pes sâmi' ve mütekellim ve muhâtab ve kelâm-ı cümlesi ayn-ı vâhiddir.

يَقُولُ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَمَا حَدَّثْتُ بِهِ أَنْفُسَهَا

Ya'nî ayn-ı vâhid hem mütekellim hem sâmi' olmağın. Meselâ nitekim Nebî (aleyhisselâm) den hadîs-i sahîhdir ki, اِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى تَجَاوَزَ لَأُمَّتِي مَا حَدَّثْتُ بِهِ أَنْفُسَهَا مَا لَمْ يَتَكَلَّمْ اَوْ

يعمل “Ya'nî Hak Teâlâ ümmetimin nefsi ve kalbi ile söyleşip diline ve ameline getirmediği günâhından geçmiştir.”

فَهِيَ الْمُحَدَّثَةُ السَّامِعَةُ حَدِيثَهَا الْعَالِمَةَ بِمَا حَدَّثْتُ بِهَا نَفْسَهَا وَالْعَيْنَ وَاحِدَةً وَاخْتَلَفَتْ الْاِحْكَامَ

Pes ol muhâdese eden nûfûs hadîsini hem sâmi'dir hem muhdesdir ve hem hadîsîne âlimdir. Hâsıl-ı kelâm bu ki, ayn-ı vâhidedir. Ve ahkâm-ı muhtelifedir ki, tahdîs ve semâ' ve ilimdir.

وَكَمَا سَبِيلَ الْيَ جَهْلٍ مِثْلَ هَذَا

Bunun emsâlinin cehtline sebîl yoktur. Ya'nî nefsi vâhid olup ihtilâf-ı evsâf ile esâmî-i kesîresi olmak emr-i vicdâniyyedir. Mechûl ve mestûr olmaz.[96a]

فَاتَّهَ يَعْلَمُهُ كُلُّ اِنْسَانٍ مِنْ نَفْسِهِ

Zîrâ bu dediğimiz ma'nâyı insân nefsi müraca't etse, ilim ve vicdânı ile bilir.

وَهُوَ صُورَةُ الْحَقِّ

İnsân ise sûret-i Hak'tır. Nitekim Nebî (aleyhisselâm) اِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ اٰدَمَ عَلِيٍّ demişdir.

فَاَحْتَلَطَتْ اَلْاُمُورُ

Pes ayn-ı vâhide umûr-i mütekessire ile muhtelat olur. Ve müsemmâ-yı vâhide mutlakın umûr-i muhtelifi ile takyîdinden kesret-i esmâiyye mütehassıl olur.

كَمَا ظَهَرَتْ الْاَعْدَاءُ وَبِالْوَاحِدِ فِي الْمَرَاتِبِ الْمَعْلُومَةِ⁷¹¹

Ya'nî, “vaktâ ki vâhidin merâtib-i müteaddidede zuhûr ve tekerrürü, Hakk'ın mezâhir-i müteaddedesinde zuhûruna misâl-i tâm oldu ise, vâhidin merâtib-i ma'lûmede tekerrürü ve ukûd-i muhtelifede vücûdu ve takayyüdü ile temsîl edip nitekim a'dâd-ı tekerrür ve âhad ile merâtib-i ma'lûmede zâhir oldu” dedi.

⁷¹¹ Ekser nüshada وظهرت الاعداد و vâki' olmuştur, lâkin bizde mevcûd olan Molla Câmîi nüshasında kâf-i teşbîhî ile كما ظهرت vâki'dir. Bunun hüsn-i iribâtı zâhirdir.

فَاوْجَدَ الْوَاحِدَ الْعَدَدَ وَفَصَّلَ الْعَدَدَ الْوَاحِدَ

Pes vâhid tekerrürü ile adedi îcâd eyledi. Zîrâ vâhid mütekessir olmasa husûl-i aded mümkün olmaz idi. Aded dahi merâtibi hasebiyle vâhidi tafsîl etti. Ya'nî ahkâmını ve ahvâlini meselâ isneyn gibi ve sülûse ve erba'a gibi ilâ gayri innehâya mümtâz ve müteayyin etti. Zîrâ eğerçi bi-hasebi'l-mâdde merâtib-i mezkûreden her mertebe vâhidin gayri değildir. Lâkin bi-hasebi'l-ilâhiyye ve's-sûrete gayrdır. Meselâ isneyn-i mâdde cihetinden vâhidün vâhidündür. Nitekim sülûse üç vâhiddir. Ammâ hey'et-i vahdâniyyete ile gayr olmuştur.

Ma'lûm ola ki, Şeyh'in mezhebi ashâb-ı a'dâddan⁷¹² kavlı-i mukaddimîn ve mezheb-i Fîsâgurs-ı Hakîmdir. Onlar merâtib-i adediyyeyi⁷¹³ mâhiyyât-i muhtelifi i'tibâr edip [96b] her biri için havâs-ı münevvi'a isbât etmişlerdir. Ammâ müteahhirîn hükemâ, "a'dâd" için; "mâhiyyât-i mütehâlîfe etmeyip, ukûd-i aşere ve tis'a ve seb'a ilâ gayri zâlik âhâddan mürekkeblerdir, cümlesinin hakikatleri vâhidir, hakâyık-ı muhtelifi değillerdir." demişlerdir, havâs a'dâda vâkıf olmayıp mâ-tahtında olan esrâra muttali' olmadıkları ecilden.

وَمَا ظَهَرَ حُكْمُ الْعَدَدِ إِلَّا بِاَلْمَعْدُودِ

Ve hüküm-i aded zâhir olmaz, illâ ma'dûd ile. Zîrâ aded-i arz gayri kârri'z-zât olduğu ecilden, lâ-budde bir ma'dûd-i mevcûd bi-zât ile kâim olur. Kezâlik, a'yân-ı sâbite ve esmâ-i ilâhiyye taht-ı kahr-i ehadiyyette müstehlek olduğu cihetten müteğâyiretü'l-ahkâm ve'l-âsar olmaz. İllâ mezâhir-i hâriciyye ile olur, berâberdir gerek tilke'l-mezâhir-i hissiyât olsun a'zâ-i zâhire-i insâniyye gibi, gerek ma'dûm fi'l-hiss olsun ve mevcûd fi'l-akl-i kuvâ-yı bâtine gibi.

وَالْمَعْدُودُ مِثْلُهُ عَدَمٌ وَمِنْهُ وَجُودٌ

Ya'nî ma'dûddan ba'zı ma'dûmdur. Adem-i hissî ile hasebi ile ba'zı mevcûddur. Vücûd hissî hasebi ile.

فَقَدْ يَعْذَمُ الشَّيْءُ مِنْ حَيْثُ الْحَسَنُ وَهُوَ مَوْجُودٌ مِنْ حَيْثُ الْعَقْلُ

Pes ba'zı şey'i havâs-ı zâhire ile görünmemek ile ma'dûm hükmünde olur. Hâlbuki min-haysü'l-akl mevcûddur. Zîrâ akl onu asârı hasebi ile idrâk eder. Meselâ nefsi-nâtika ve kuvâ-yı bâtine gibi. Bu mekûleye mevcûd-i ma'dûm-nümâd derler. Ammâ ecsâd-i zulmâniyye ki, mevcûdât-ı akliyyenin zilâli ve asârıdır, fi'l-hakîka

⁷¹² **Matlab**, mezheb-i ashâb-i aded.

⁷¹³ Merâtib-i adediyye, ehad ve aşerât ve miet ve elûf gibi ilâ gayri nihâye.

ma'dûmlar lakin vücûd-i vehmîleri hasebi ile mevcûd görünürler. Bunlara ma'dûm-i mevcûd-nümâ derler.⁷¹⁴ Hâsıl-ı kelâm âlem-i mezâhir cemîan hissî ve şehâdî olmak lâzım değildir. Ba'zı şehâdî ba'zı [97a] gaybî olmak câizdir.

فَلَا بُدَّ مِنْ عَدَدٍ وَمَعْدُودٍ لَّا بُدَّ مِنْ وَاحِدٍ يُنْشَىٰ ذَٰلِكَ فَيَنْشَأُ بِسَبَبِهِ

Pes bunda bir adedden lâ-buddur ki, vâhidi tafsîl ede ve ma'duddan dahi lâ-buddur ki, mazhar-ı hükm add ola ve bir vâhiden dahi lâ-buddur ki, zâlike'l-adedi tekrârı sebebi ile inşâ' ede. Pes ol illet-i vâhide sebebi ile aded-i kesîre mevcûd olup ve neş'e-yi vücûd ve keyfiyet bûd ve şühûd bula.

فَإِنْ كَانَ كُلُّ مَرْتَبَةٍ مِنَ الْعَدَدِ وَحَقِيقَةً وَاحِدَةً كَمَا التَّسْعَةُ مِثْلًا وَالْعَشْرَةُ إِلَىٰ أَدْنَىٰ وَالْيَ أَكْثَرَ إِلَىٰ غَيْرِ نِهَائَةٍ
مَا هِيَ مَجْمُوعٌ

Eğer merâtib-i adediyyeden her mertebe hakikat-i vâhide olursa, meselâ tis'a ve aşera gibi, ednâsına ve a'lâsına varınca ya'nî semâniyyeden isneyne inip ve ehade ve aşeredan mâi ve elfi Hakk'ınca mecmû' mine'l-ehâd olmaz. Zîrâ her hakikat vahdet-i nev'iyyesi haysiyyeti ile vâhiddir. Pes vâhid nice mecmû' mine'l-âhad olur. Vâhid hod cemî' münâfîdir.

وَلَا يَنْفَكُ عَنْهَا إِسْمٌ جَمَعَ الْأَحَادَ فَإِنَّ الْاِثْنَيْنِ حَقِيقَةً وَاحِدَةً وَالْثَلَاثَةَ حَقِيقَةً وَاحِدَةً بِأَلْعَا مَا بَلَعَتْ هَذِهِ الْمَرَاتِبُ وَإِنْ
كَانَتْ وَاحِدَةً فَمَا عَيْنٌ وَاحِدَةً مِنْهُنَّ عَيْنٌ مَا بَقِيَ

Dahi merâtib-i mezbûreden ism-i cem' âhad-ı münfekk olmaz. Ya'nî eğerçi vahdet-i nev'iyyenin arûzi hasebi ile münfekk olur. Lakin bi-hasebi'z-zât münfekk olmaz. Zîrâ isneyn-i hakîka vâhide ve sülûse-i hakîka vâhide-yi uhrâdır, yetiştiği adede varınca hakâyık-ı muhtelifedir. Ve merâtib-i mezbûreden eğerçi herbiri bir hakikat-i vâhidedir. Pes ehadi-hümânın hakîkati hakikat-i uhrânın aynı değildir. Pes bu takdîrçe bir fasl-ı fâriktan [97b] lâ-buddur cins-i câmî ile ki, ism-i cem'-i âhaddir.

فَالْجَمْعُ يَأْخُذُهَا

Pes cem'i mezbûr merâtibin cemîsine mütenâvil olur. Ya'nî ism-i cem' ehadi merâtib-i adediyye cins-i şâmil olur.

فَيَقُولُ بِهَا

Pes cem'-i mezbûr merâtib-i mezkûre-i kâil olur. Ya'nî muzhir olur. Ve ba'zı ba'zından mümtâz ve müteayyin kılıp isbât eder.

مِنْهَا

⁷¹⁴ Matlab, mevcûd-i madûm-nümâ ve ma'dûm-i mevûd-nümâ

Ya'nî imtiyâz ve taayyünât-i mezbûre zevât-i a'dâd-i mezbûreden nâşî olduğu halde isbât eder. Cemiyâtının tefâvütü i'tibârî ile pes cem'-i âhad-ı cins-i şâmil ve tefâvüt-i cemiyât fasl-ı fârik olup mâhiyyât-i mütehâlîfe hâsıl olur. Nitekim mezheb-i Fîsâgurs'dur

وَيَحْكُمُ بِهَا عَلَيْهَا

Dahi cem'-i mezbûr onların ile kâyim olan cem'iyât-i âhâd ma'nâsı i'tibârî ile girü onların üzerine fasl-ı mümtâz ile merâtib-i müteaddede diye hükmeder. Nitekim Hak a'yân-ı sâbite üzerine isti'dâdları i'tâ ettiği ahvâl ile hükmeder idi. Hazret-i Şeyh (Kuddise sirruhu'l-azîz) burada a'dâd-i hesâbiyyeyi⁷¹⁵ a'dâd-ı kevniyye sûretinde temsil etti, fehme takrîb ve teshîl için.

وَقَدْ ظَهَرَ فِي هَذَا الْقَوْلِ

Dahi bu kavle tahkîk zâhir oldu. Ya'nî cem'-i mezbûrun tilke'l-merâtibin vücûduna ve ba'zının ba'zından imtiyâzına kavlinde ve isbâtında zâhir oldu.

عِشْرُونَ مَرْتَبَةً

Yirmi mertebe zâhir oldu.

فَقَدْ دَخَلَهَا التَّرْكِيبُ

Pes ol merâtib ısrîniyyeye terkîb-i dâhil oldu, ya'nî ba'zının ba'zı ile terkîbi ki, mâ-fevkinde hâsıl olıcak sâir merâtib-i gayri mütenâhiyye dahi hâsıl ola

فَمَا تَنْفَكَ تُثْبِتُ عَيْنُ مَا هُوَ مَنْفِيٌّ عِنْدَكَ لِذَاتِهِ

Pes sen her mertebe için [98a] li-zâtihâ hakîkat-i vâhîde isbât edersen ma'zâlik cem'-i âhad ma'nâsın cümle cins-i şâmil-i i'tibâr edersin. Bunun birle vahdet-i münâfî cem' ve adedir. Muhassal-ı kelâm vahdet-i neviyye ile cem'iyet-i şahsiyye mütenâfiyeteyn iken cem' olmuşlardır.

وَمَنْ عَرَفَ مَا قَرَّرْتَاهُ فِي الْأَعْدَادِ

Herkes bizim merâtib-i a'dâdda takrîr ettiğimiz kavlimize ârif oldu ise.

وَأَنَّ نَفِيَهَا عَيْنٌ تُبَيِّنُهَا

Dahi vâhidin nef-yi adediyye meselâ isbât-ı adediyyetin aynı olduğunu bildi ise⁷¹⁶, zîrâ “her aded ve ayn mecmû'i âhaddir. Mâddeten ve sûreten bu cümle ile vâhid aded değildir.” Diye nefy olunur.

1 **Matlab-ı a'dâd-ı kevniyye ve hesâbiye ve ma'nâ-yı isti'dâd**; a'dâd-ı kevniyye mevcûdâd-ı hâriciyedir ki, a'dâd-ı hesâbiyyenin ma'dûdâtıdır. a'dâd onların ile kâyim olur., isti'dâd lafzı dahî bundan me'hûzdur, ıstulâh-ı hikemîdir. Şöyle ma'lûm ola.

⁷¹⁶ Ya'nî a'dâdı münşî ve mücid olan tekerrürü hasebi ile vâhid olduğun bildi ise.

عَلِمَ أَنَّ الْحَقَّ الْمُنَزَّهَ هُوَ الْخَلْقُ الْمَشْبَهَ

Ya'nî bildi ki, bi-hasebi'l-ıtlâk müşâbeh-i halkdan münezze ve gayr olan Hak, suver-i mezâhir-i muayyinede tecellâsı cihetinden ayn-ı halk-ı müşebbihdir. Nitekim vâhid-i münezze ani'l-kesrati'l-adediyye ma'dûdât zımınında tekerrür-i zuhûrâtı haysiyyeti ile ayn-ı a'dâd-ı muhtelifedir.

وَإِنْ كَانَ قَدْ تَمَيَّزَ الْخَلْقُ مَنْ الْخَالِقِ

Ya'nî eğerçi takyîd ve ıtlâk ve imkân vücûb hasebi ile halk-ı Hâlıkdan mümtâz ise de

فَا لِأَمْرِ الْخَالِقِ الْمَخْلُوقِ

Pes şe'n ve hâl budur ki, Hâlık ayn-ı mahlûk ola. Nitekim vâhid ayn-ı ma'dûddur. Zirâ ârif, Hakk'ı bi-hasebi'l-hazerât müşâhede etse; feyz-i akdes makâmında Hâlık, feyz-i mukaddes makâmında mahlûk görür. Zirâ bi-hasebi'l hakîka mugâyeret yoktur.

وَالْأَمْرِ الْمَخْلُوقِ الْخَالِقِ

Ya'nî kezâlik şe'n budur ki, mahlûk dahi ayn-ı hâlık ola, nitekim ma'dûd ve ayn vâhiddir. Zirâ kaçan burhân-ı limmî tarîkınca asâr-ı mahlûkaya nazar edip hakâyıkından teftîş ve [tefahuz?] etsen ayn-ı Hâlık buluruz. [98b]

كُلُّ ذَلِكَ مِنْ قَيْنٍ وَاحِدَةٍ

Ya'nî bu mahlûktan ve Hâlık'dan her birisi ayn-ı vâhidendir ki, ol ayn-ı vâhide zât-ı vâcibdir.

لَا بَلُّ هُوَ الْعَيْنُ الْوَاحِدَةُ

Ya'nî küllîsi ayn-ı vâhideden münteşî değildir ki, şey'-i âhirden sâdır olmak ma'nâsın ibhâm eder ki, mevhum-i isneteyndir.⁷¹⁷

بَلُّ هُوَ الْعَيْنُ الْوَاحِدَةُ

Belki bunların cem'îsi irtifâ'-i niseb ve i'tibârat hasebi ile ayn-ı vâhidedir.

وَهُوَ الْعُيُونُ الْكَثِيرَةُ

Dahi bunların küllîsi niseb-i mezkûrenin i'tibârat sebebi ile uyûn-i kesîre-yi müteaddidedir.

فَانظُرْ مَاذَا تَرَى

⁷¹⁷ Hakâyık üçtür; birisi, hakikat-i fi'liyye, ve müessire ve vâhide ve hâliyye ve vâcibedirki, hakikatullâhdır. Sânisî hakikat-i münfailedir ki, müteessire ve müteessire sâfile-i mümkinedir ki, hakikat-i âlem mahlûkâttır. sGlise-yibeynehümâ-yı câmi' olan hakikattır ki, min vech-i teâlâ ve min-vech-imünfaile min vech-i vâhide min vech-i müteessiredirehadiyyet-i cem' cemî' hakâyıktır.

Pes nazar ile ne görürsen ya'nî mevvâd-ı kesîre-i tafsîliyyede olan uyûn-i kesîreye em'ân-ı nazar ile nazar eyle ve gördüğün nedir, bi'l-hakk mıdır, halk mıdır? Mir'ât-ı mücellâyı mı görürsün, yoksa mi'râtta cilve eden sûret-i zîbâyı mı görürsün? Ya'nî şühûd-i halk şühûd-i Hakk'dan mâni' ve hâcib olur mu, yoksa basr-ı basîretin Hakk'ı görür halkdan gaflet mi eder? Yoksa ehadihümâ âhirden hicâb olmaz mı, yoksa riâyet-i merâtib edip Hakk'ı Hakk ve halkı halk mı görür?

قال الحق

Aleyhisselâm ya'nî İshâk (alyhisselâm), dedi, “bil ki Hak libâs-ı sûret-i İshâk ile mütelebbis olup ve sûret-i İbrâhîm'e ki, ol dahi nefsi-i Hak'tır hitâb edip dedi ki.

يَا أَبَتِ

Ya'nî ey atâ ki, sûret-i mertebede ayn-ı Hakk'sın ve mürebbâ ki, benim nefsimdir. Ol dahi ayn-ı Hak'tır. Gerçi mertebe ciheti ile gayr ise.

إفعل ما تؤمر

Fi'le getir her ki, âlem-i ezeldi bi'-kuvve mukadder ve sana âlem-i misâlde musavverdir. Ya'nî me'mûr olduğun iş ki, benim nefsi-i hayvâniyyetim zebh ve nakş-i cild-i enâniyyetim selh etmektir. İşle ki, dervîş-ser teslîm ve rızâ-pây kassâb-ı gadâda [99a] âlûde-i hâk ve hûn olmak başına gülşen-i râhattan gülsu komaktır. Ve dimâğı bizim sürûr ve sülûttan hâmil kokmaktır. **Nazm:**

Cemâlin ıydine kurbân olan âşıkların kânı

Eder teşrîf edip gül gül cebîn-i hûr ve gılmânı

Zemîne katresinin noktası âyât-ı rahmettir.

Aceb mi olsa cârî Hak ile bâtılda furkânı

وَالْوَالِدُ عَيْنِ أَبِيهِ

Veled hod ayn-ı vâlidir, hükm-i ittihâd-i hakîka ile. Zîrâ vâlidin hakîka-yı cüz'iyyesi eczâ-i veledin cemî'sine sâri ve nihâyet mugâyirat-i taayyün ve teşahhus hasebi ileidir. Nükte-i lâyihayı görmez misin⁷¹⁸, lafz-ı vâlidin veleden tefâvütü bir harf ileidir ki, ol harf “elif”dir.⁷¹⁹ Ehad ile Ahmed meyânında fârik “mîm” olduğu gibi, lâkin ehad ile Ahmed'de asl-ı küllî fer'i cüz'îdir. Vâlid ile veledde asl-ı küll fer' ba'zı ve cüzdür. Ol sebeptendir ki ehad ile Ahmed'de asâlet killet-i hurûf edeldir, veled ile vâlidde kesret.

⁷¹⁸ Nükte-yi lâyihâ li-mütercimi'l-hakîr

⁷¹⁹ Zîrâ ehad-i lemmâ ehad ve nisbet-i rûhâniyyedirvâlid ile veled meyânında cismâniyyedir.

فَمَا رَأَى يَذِيحُ سِوَى نَفْسِهِ

Pes İbrâhîm (aleyhisselâm) nefsinden gayrı şeyi zebh eder görmedi ya'nî zebh ettiği nefesine aynı idi. Lâkin nefsinin sûret-i İshâk'da gördü.

وَقَدَاهُ بِذَبْحِ عَظِيمٍ

Ya'nî Hak Teâlâ İshâk için bir azîm kurbân fidâ etti. Zebh-i kesir zâl-i mu'ceme ile "mezbûh" ma'nâsınadır. Ya'nî nefsinin zebh-i azîm sûretinde ya'nî kebş sûretinde kurbân etti.

فَظَهَرَ فِي صُورَةِ كَبْشٍ مَنْ ظَهَرَ بِصُورَةِ إِنْسَانٍ

Pes sûret-i kebşte zâhir oldu. Âlem-i şehâdette, âlem-i misâlde, sûret-i insânda zâhir olan sûret-i veledde zâhir olan şey' .

وَوَضَعَهُ بِصُورَةِ وَدٍ لَّا بَلَّ بِحُكْمِ وَدٍ مِنْهُ عَيْنَ الْوَالِدِ

Dahi sûret-i veledde zâhir oldu, belki hükm-i veledde [99b] zâhir oldu ayn-ı vâlid olan şey'. Ya'nî Hak suver-i mezbûre ile mütecellâ oldu. Şeyh (kuddise sirruh) "lafz-ı bel" ile idrâb ettiği, tekâbili tasrîh içindir.

وَوَضَعَهُ بِصُورَةِ وَدٍ لَّا بَلَّ بِحُكْمِ وَدٍ مِنْهُ عَيْنَ الْوَالِدِ

Ya'nî sûret-i nefsi vâhideden ki, sûret-i nefsi Âdem'dir. Sizin suver-i muhtelifenizde zuhûr ve intişâ ile sizi îcâd eden mezbûr-i sûret nefsi vâhideden evvel zebhini halk ettiği Havvâ'dır.

فَمَا نَكَحَ سِوَى نَفْسِهِ

Pes Âdem nefsinden gayrıya nikâh etmedi, belki nefsinin aynına nikâh etti. Zîrâ zevci hakikat-i mutlakada cem' oldukları cihetten ayn-ı Âdem'dir.

فَمِنْهُ الصَّاحِبَةُ وَالْوَالِدُ

Pes Hazret-i nefsi Âdem'den ba'zı oldu, sâhibe ya'nî nefsi Havvâ ve veled ki, beyne'z-zeker ve'l-ünsâdır.

وَالْأَمْرُ وَاحِدٌ فِي الْعَدَدِ

Ya'nî ma'dûd olan suver-i kesîredeki Âdem ve zevce ve evlâd-ı zâhir olan emr ayn-ı vâhiddir. Meselâ suver-i a'dâdda zâhir olan vâhid gibi ki, ukûd-i merâtibde sârîdir

فَمِنْ الطَّبِيعَةِ

Ya'nî vaktâ ki âhâd meyânında zâhir olan ayn-ı vâhid, gayrı müteaddid ise kavâbil-i âlemi hâsır ve câmi' olan tabîka-i melekûtiyye ki cemî' ecsâmında kuvvet-i sâriyyedir. Ve vücûd-i Hak'dan gayrı nedir? Ya'nî vücûd-i Hak'tır ki, taayyün-i küllî ile müteayyin

olup tilke'l-kavâbilde ol taayyün ile müessir olmuştur demektir. Bi-tarîki'l-istifhâm vücûd-i Hak idiğün beyândır.

وَمِنَ الظَّاهِرِ مِنْهَا

Dahi tabîyetten zâhir olan efrâd ve cüz'iyeye-i hâriciyye nedir? Evvelâ tayyün-i küllî ile müteayyin olup, sâniyen taayyünât-ı şahsiyye ile müteayyin olan vücûd-i Hak değıl midir?

وَمَا رَأَيْنَاهَا نَقَصَتْ بِمَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلَا زَادَتْ بِعَدَمِ مَا ظَهَرَ

Dahi biz ol tabîat-i sâriyeyi zâhir olan efrâd ile nâkıs görmeziz dahi ol [100a] efrâdın adem-i zuhûru ile zâyid dahi görmeziz. Zîrâ ol zâhir olan eşyâya emr-i küllînin nisbeti küllînin cüz'iyâyâta nisbetidir, yoksa küllün eczâsına nisbeti değıldir. Pes ne cüz'iyâyâtın zuhûr ve ifrâzı ile ol tabîat-ı külliye nâkıs olur, ve ne rücû'u ile tezâyüd bulur.

وَمَا الَّذِي ظَهَرَ غَيْرَهَا

Dahi ol tabîattan zâhir olan tabîatın gayrı değıldir mutlakâ.

وَمَا هِيَ عَيْنُ مَا ظَهَرَ

Dahi ol tabîat, kendinden zâhir olan efrâdın mutlakâ aynı değıldir.

لِاخْتِلَافِ الصُّورِ بِالْحُكْمِ عَلَيْهَا

Ol tabîattan zâhir olan suver-i tabîat üzerine hükümde muhtelif olduğı için tabîat ise nefsinde vâhidedir, hakikatinde ihtilâf yoktur, ve hükümünde dahi ihtilâf yoktur. Pes tabîat ol zâhir olan suver-i muhtelifenin aynı olmağa kâbiliyyet yoktur.

فَهَذَا بَارِدٌ يَا بَسُّ

Pes şol şey' bârid-i yâbisdır, deyû hükmederiz. Ya'nî şey'in sûreti tabîatı üzerine bürûdet ile ve yebsle hâkim olur, lisân-ı ma'nevî ile.

فَجَمَعَ بِالْيَبْسِ وَأَبَانَ لِعَيْرِ ذَلِكَ

Pes sûret-i hâkime şeyeyn mâ-beynini hükümde yebs ile cem' etti, ve gayrı ile ya'nî harâret ile meselâ fark etti.

فَالْجَامِعُ هُوَ الطَّبِيعَةُ

Pes bu suver muhtelifetü'l-ahkâmı cem' edici tabîattır ki, min-haysü'z-zât vahdâni'n-nâ'ttır.

لَا بِلَ الْعَيْنِ الْوَاحِدَةِ

Tabîat değıldir. Belki câmi'-i ayn-ı vâhidedir.

فَعَالَمُ الطَّبِيعَةِ كُلُّهَا صُورٌ فِي مَرَاةٍ وَاحِدَةٍ

Pes âlem-i tabîat-ı mutlaka ve suver-i cüz'iyeye-i mukayyede ki, tabîat onlarda sereyân etmiştir, cemî'si a'yân-ı sâbitesinin suver [100b] ve ahkâmıdır ki, mir'ât-ı vâhidede ya'nî vücûd-i Hak'ta suver-i meşhûdedir, eğerçi vücûd-i Hak meşhûd değil ise, nitekim şe'n-i mir'ât budur.

لَا بَلَّ صُرُورَةٌ وَاحِدَةٌ فِي مَرَايَاءِ مُخْتَلِفَةٍ

Değildir âlem-i tabîat belki sûret-i vâhidedir ki, vücûd-i Hak'tır. Merâyâ-yi muhtelifedeki suver a'yân-ı sâbitedir, nümâyân olmuştur. Nitekim şâirin şiirinde gelmiştir, **şiir:**

وَمَا لَوْجِهَ الْآ وَاحِدٌ غَيْرَ أَنَّهُ إِذَا أَنْتَ أَعْدَوْتَ الْمَرَايَا تَعَدَّدَا

Tefrîk-i ma'nâ-yı mir'ateyn ve makâm-ı muvahhid ve makâm-ı muhakkik sâbikan beyân ve tahkîk olunmuştur. Müracaat oluna.

فَمَا تَمَّ إِلَّا حَيْرَةٌ

Pes bu makâmda muvahhid müşâhid için yoktur. İllâ hayret vardır, zîrâ nazar-ı şühûd müteferrik olur. Zîrâ basar gâh mir'ât-ı vâhidde suver-i müteaddideye taalluk eder. Ve mir'ât-ı vâhidde suver-i müteaddide görmüş olur. Ve gâh merâyâ-yı müteaddidede sûret-i vâhidede görmüş olur. Pes merâtib meyânımı temeyyüze kâdir olmayıp mütehayyer ve âciz kalır. Belki bi-tarîki'z-zevk ve'l-vidcân ayn-ı âlemde iken bi-tarîki'l-fikr ve'l-burhân câhil ve mütehayyer olup acz ve kusûruna i'tirâf ile el-acz an derki'l-idrâk, idrâk ni'mesinin kâbil olur.

وَمَنْ عَرَفَ مَا قُلْنَا لَهُ لَمْ يَحْرَ

Ammâ şol ârif muhakkik ki, biz dediğimize vâkıf ola. Ya'nî mertebeteyn mâ-beynini zevk ve vicdân ile bildiği gibi ilim ve irfân ve delîl ve burhân ile temyîz ve farka ne kâdir ola. Tarafeynde hâyer olmaz.

وَإِنْ كَانَ فِي فِي مَزِيدٍ عِلْمٍ

Eğerçi ârif-i mezbûr ilm-i zâid ile muttasıf ise de ya'nî hâlbu ki ilm-i zâid mucîb-i hayret iken yine ârif-i mezbûr mütehayyer olmaz. **Nazm:**

Yâ Rab! dilimi âlem-i esrâr eyle

Hayranlığım efzûde ve tekrâr eyle

[101a]

Sermest-i mey-i aşk olayın tek her dem

Tâ Cem girev-hâne-i hammâr eyle

Şeyh Attâr:

كار عالم حير تست وعبر تست حيرت اندر حيرت اندر حير تست

[Âlemdeki her iş hayret vericidir ve ibretliktir, hayret içinde hayret, hayret içinde hayret]

li-münşihî:

şems-i hakîkatin uyar, uyuru istemez o yâr

Sil gözünü dokunmadın ensene sille zinhâr

Sûret ü ma'nâdan geçipp eyle verâsına sefer.

Ol seferî kılıp hazr [حضر] hiç hazer [حذر] etme yâre var

Eğer bu beytte -ya'nî Şeyh Attâr'ın *Mantik et-Tayr*'ı mezkûrdur.- lafz-ı âlemi feth-i lâm ile okurlar, galat-ı avâmıdır “âlem yoktur”, kesra feshdir.

فَلَيْسَ إِلَّا مِنْ حَكْمِ الْمَحَلِّ

Ya'nî âlemde ziyâdelik ki, adem-i hayrette mukârenet ile müyesser ola değil, illâ hükm-i mahalden nâşîdir.

وَالْمَحَلُّ عَيْنُ الْعَيْنِ الثَّابِتَةِ

Halbuki mahal ise ârif-i mezbûrun ayn-ı sâbitesinin aynıdır. Nitekim hayret dahi ayn-ı hâirin muktezâ-yı isti'dâdı idi.

فِيهَا يَتَنَوَّعُ الْهَقُّ سُبْحَانَهُ

Pes mevcûdat için mahsûs olan ayn-ı sâbiteleri sebebi ile ve isti'dâdlarının tenevvü'-i hasebi ile vücûd-i Hak Sübhânehû ve Teâlâ mütenevvi' olur. Ve tecelliyâtı ki, mecâlîsi suver-i a'yân-i sâbitedir. Tekessür bulur.

فَيَتَنَوَّعُ الْأَحْكَامُ عَلَيْهِ

Pes mahkûm aleyhlerin tenevvü'ü ile isti'dâdları muktezeyâtınca üzerlerine vârid olan ahkâm dahi tenevvü' bulur.

فَيَقْبَلُ كُلُّ حُكْمٍ

Pes Hak Teâlâ ayn-ı sâbitesi iktizâ ve i'tâ ettiği ahkâmı kabul eder. Meselâ vücûd-i vâhidin mir'ât-i müstedîrede müstedîre görünüp müstedîlede müstedîle görüldüğü gibi.

وَمَا يَحْكُمُ عَلَيْهِ إِلَّا عَيْنٌ مَا تَجَلَّى فِيهِ

Ve halbuki Hakk'ın üzerine hâkim olmaz. İllâ tecellî ettiği mecâlînin a'yân-ı sâbitesi hâkim olur.

مَا تَمَّ إِلَّا هَذَا

Ya'nî bu mahalde hâkim değildir, illâ ayn-ı mezbûrdur.⁷²⁰ Yâhud⁷²¹ [101b] demek ola ki, mevtın-i hayrette bu tekâbülden gayrı nesne yoktur.⁷²² **Şiir:**

فَالْحَقَّ خَلَقَ بِهَذَا الْوَجْهَ فَاعْتَبَرُوا

[Hak halktır, Bu şekilde ondan ibret alınır]

Pes bu veche ile ya'nî vücûd-i Hakk'ın merâyâ-yı muhtelif ve mecâlî müteaddidede zuhûru vechi ile Hak ayn-ı halkdır. Pes i'tibâr eylen. Ya'nî âbirîn ol ki, kesret nisbiyye-i ârızadan vahdet-i hakîkiyye-i zâtiye-ye ya'nî sûretten ma'nâya ve eserden müessire i'tibâr ve istidlâl edin ki, Hak min cemî'i'l-vücûh halk olmaz. Nitekim halk min cemî'i'l-vücûh Hak olmaz.

وَلَيْسَ خَلْقًا بِذَلِكَ الْوَجْهَ فَادْكُرُوا

Halbuki, Hak Sübhânehû ve Teâlâ sâbıkı'z-zikr olan vech ile ki, a'yân-ı halkıyyeye mir'ât olmak vechidir, ayn-ı halk değildir. Belki sıfat-ı halkıyyeden münezze ve hicâb-i izzet ile muhtecib-i gayb-i zâtîsinden bâkî gayr-i meşhûd ve hilâf-i mer'idir. Belki meşhûd ve mer'î olan halkdır. Pes zâkirîn olan ve verâ-i sûret-i halkıyyede müstetir ve mahcûb idüğün mensâ ve ferâmûş etmek.

مَنْ يَدْرُ مَا قُلْتُ لَمْ يُخْذَلْ بِصِيرَتِهِ

Bir kimse ki, vecheyn-i mezbûreynden benim dediğime ârif ola, onun basîreti mahzûl olmaz. Ya'nî zîğ ve dalâl üzere olup, Hak'dan bâtıla meyelân kılmaz, dâimâ istikâmette olur.

وَلَيْسَ يَدْرِيهِ إِلَّا مَنْ لَهُ بَصَرٌ

Dahi benim dediğimi bilmez, illâ şol kimse bilir ki, basar-ı nâfiz sâhibi ola. Ya'nî basarı zevâhir-i eşyâda muncemid olmayıp bevâtın-i eşyâya dâhil ve nâfiz ola.

جَمَعَ وَفَرَّقَ فَإِنَّ الْعَيْنَ وَاحِدَةٌ

Ya'nî cem' ile vahdet-i hükm ile mertebe hasebi ile ve dahi fark ile kesret-i hükm ile mertebesi sebebi ile. Zîrâ hadd-i zâtında ayn-ı vâhiddir. Merâtib hasebi ile müteaddid olur.

[102a] وَهِيَ الْكَثِيرَةُ لَا تُبْقِي وَلَا تَدْرُ

⁷²⁰ Kavli-i Molla Câmi

⁷²¹ Kavli-i Dâvud-i Kayserî; yâhud demek ola ki, nefsi'l-emrde bu işâret ettiğimden gayrı nesne yoktur.

⁷²² Kavli-i Sadreddîn

Halbuki ayn-ı mezbûr mertebe hasebi ile kesîredir. Ya'nî şûûn ve sıfâtı ile tecellîsi hasebi ile ammâ vahdet ile zuhûru haysiyyetinden suver-i kesretten bir şey'i ibkâ kılmaz. İfnâ ve infâ eder.

فَالْعَلِيُّ لِنَفْسِهِ هُوَ الَّذِي يَكُونُ لَهُ الْكَمَالُ الَّذِي يَسْتَعْرِقُ بِهِ جَمِيعَ الْأُمُورِ الْوُجُودِيَّةِ وَالنِّسْبِ الْعَدَمِيَّةِ

Ba'dehû Şeyh (Kuddise sirruh) vücûd-i Hakk mezâhir-i hükmettiği ahkâmı kabûl ettiğini tasrîh ettikte ke-ennehû Hakk'ın ulüvvüne naks tevehhüm olunup, def için buyurur ki, ulüvv-i nefsi ile muttasıf olan âlî bi'z-zât oldur ki, onun için bir kemâl-i sâbit ola ki, cemi' umûr vücûdiyye-yi ve niseb-i ademiyyeyi câmi' ve müsteğrak ola. "Umûr-i vücûdiyye"den murâd, "mevcûdât-ı şehâdet"tir. "Ademiyye"den murâd, "hâric ile muttasıf olmayan a'yân"dır. İkisi dahi nuût ve sıfât kabîlindedir.

بِحَيْثُ لَا يُمَكِّنُ أَنْ يُفَوِّتَهُ نِعْمَةً مِنْهَا

Bir haysiyet ile müsteğrak ve câmi' ola ki, ol umûr-i vücûdiyye ve niseb-i ademiyyeden birisi ondan hâric kalmaya.

سَوَاءٌ كَانَتْ مَحْمُودَةً عَرَفًا وَعَقْلًا وَشَرًّا أَوْ مَذْمُومَةً عَرَفًا وَعَقْلًا وَشَرًّا

Ya'nî berâberdir, gerek ol sıfat-ı vücûdiyyet ve niseb-i ademiyye âdette ve akılda ve şürû'da mahmûde olsun, gerek bu cümleye nisbet-i mezmûm olsun mezemmet-i mahmidet gibi, Hakk'a izâfet ettiğinin vechi zâhirdir. Zîrâ izâfet-i mezbûre ke-ennehû iksîr-i cemâldir ki, hakikat noksânı munkalib-i kemâl eder. Pes fi'l-hakîka Hakk'a muzâf olan hakîka ki, nefsü'l-emrde sıfat-ı mezemmetten münselihdir. Belki sıfat-ı mahmidet ile mütelebbisdir. Hâsıl-ı kelâm sıfat-ı mezemmet ahkâm-ı mevsûfta bihâ-yı mezâhirden sirâyet eder. Adem-i mülâyemet sebebi ile ammâ [102b] Hakk'a nisbet vücûd-i hayr-i mahzdır mazhara nisbet ile şerr dahi olursa, meselâ sıfat-ı zîna kuvvet-i sheviyyenin kemâli olduğu haseb ile hayr olup ve inkıtâ'-ı nesl insâna ve vukû'-ı fitneye müeddî olduğu cihet ile şerr olur. Pes her mevcûda sıfat-ı hayr emr-i zâtî ve şerr-i emr ârızîdir.

Ma'lûm ola ki, meğer bir iki kevn-i cenâb-ı saâdet-i sultânîden tefakkud-i ma'hûd ve mefkûr olmağın bir gazel kondurulmuş idi ki matla'ı budur. **Şiir:**

No'ldun gönül nesîm-i seherden eser mi yok

Ol gül-izâr-ı gonca dehenden haber mi yok

El-hak cevâbında, **mısra'**

يا من خبر ندارم يا اونشان ندارد

[Ya ben habersizim ya o nişansız!]

Mısrâ'ını Hâfız'dan temellük ettiler pes bu kitâbda de'bimiz ehyâna ol sâha-i ulyâdan var, ve olan hatt-ı hümâyünü mekâline mahall-i müntehâ oldu ise, ol hılâlde idhâl olmağın hatt-ı mezbûr buraya ilhâk olundu. Var olan bu mezkûrdur ki, **Hâfız:**

جان بجمال جانان ميل جهان نآرد
هر كس كه اينآرد حقاكه آن ندارد
با هچكس نشآني زآن د لستان نديدم
يا من خبر ندارم يا او نشان ندارد

[Cânânın güzelliği olmadan cân cihâna meyletmez

Buna sâhip olmayan kimse ona da sâhip değildir

Hiçkimsede o gönül sevgilisinden bir alâmet görmedim

Ya ben habersizim ya o nişansız, izsiz!]

Şiir li-münşihî:

Cemâlin görmeyen cân bir nefes meyl-i cihân etmez

Cihânda cân gören ârif cihân görse yârân etmez.

[?] **abdâla nisbet olunmuş** ki, her nesne ki vardır cânı vardır. Onun kim cânı var cânânı vardır. Belî her kim görür her şeyde cânı. Onun cânânına etmez gümânı. Âlî hazretin rütbe-i ma'rifeti gerçi bu irsâl olunan kelâmdan bi-rütbedir. Lâkin bu mahalde bi-tarîkı't-tenezzül haseb-i hâl add etmişlerdir. Zîrâ ârif-i muhakkik cemâl-i zâhiri mezâhirdir. [103a] görür. Ve mazhar ile zâhir ortasın farka kâdir olur. Ve mertebeteyni temyîz eder. Ammâ muvahhid-i müşâhid hayret ve aczden halâs olmaz. Zîrâ basarı gâh mir'ât-ı vâhidede ya'nî vücûd-i Hak'ta suver-i müteaddide ve a'yân-ı muhtelifte görür ki, Hak mir'ât-ı a'yân olduğu mertebedir. Ve gâh merâyâyı müteaddede sûret-i vâhid görür. Ya'nî mezâhirde zâhir olan vücûd-i Hakk'ı görür ki, vâhiddir. Bu mertebe a'yân-ı mir'ât-ı vücûd-i Hak olduğu mertebedir. Pes muvahhid burada mütehayyer ve âciz kalır. Zîrâ zâhir ile mazharı biri birinden temyîze fâiz olmaz. Pes makâm-ı âlî ârif-i muhakkik makâmıdır ki, tarafeyn meyânında mümeyyiz olup, muvahhid gibi mütehayyer ve âciz olmaya nitekim Şeyh sâbıkan buyurmuştur. **ومن عرف ما قلناه لم يحسر**

şiiir li-münşihî:

Nikâb-ı hayret asıp lütf ile cemâline

Hemîşe dilleri cehliyle ıztırâba salar

Şuâ'-i nûr-ı celâlin hicâb-i izzet ile

Gehî türâba gehî mâh u âfitâba salar

Ne vech ile görünürse bilir anı ârif

Velîk çehre-i irfânını hicâba salar.

Bu kelâm nihâyet buldu, maksûda mürâcaat oldu.

وَلَيْسَ ذَلِكَ إِلَّا لِمُسَمِّيِ اللَّهِ خَاصَّةً

Ve bu mezkûr olan ulüvv-i zâtî ve kemâl-i müsteğrak lütfullâh'ın müsemması olan zât-ı baht'a ve vücûd-i mutlaka mahsûsdur.

وَأَمَّا غَيْرُ مُسَمِّ اللَّهِ خَاصَّةً مِمَّ هُوَ مَجْلِي لَهُ

Ammâ Allâh'ın müsemma-yı hâss'ının gayrı olan ki, ol müsemma-yı hâssa cilve-gâh olandan ola. Vücûd-i hâricî ile mütemeyyiz olan mecâlîden olduğu halde.

أَوْصُورَةً فِيهِ

Yâhud sûret-i ismiyye olup ol müsemmada [103b] hâsıl olduğu halde ki, zât onun sebebi ile müteayyin ola heyûlâ sûret ile müteayyin olduğu gibi.

فَإِنْ كَانَ مَجْلِي لَهُ

Ya'nî müsemmayı Hakk'ın, ya'nî Allâh'ın gayrı eğer Zâtullâh'a meclâ olur ise.

فَتَقَعَّ التَّفَاضُلُ لَا بَدَّ مِنْ ذَلِكَ بَيْنَ مَجْلِي وَ مَجْلِي

Pes bu meclâ ile meclâyı âhir ortasında tefâzul vâkı' olur. Ya'nî fazlda tefâvüt bulunur. Birinden ziyâde birinde noksân ile ve tefâzul-i mezbûrdan büdd ve mefârekat olmaz. Elbette lâzım-ı mâhiyyet olur.

وَإِنْ كَانَ صُورَةً فِيهِ تِلْكَ الصُّورَةَ عَيْنَ الْكَمَلِ الدَّائِي

Eğer müsemmatullâhın gayrı müsemmatullâhda sûret-i ismiyye olıcak olursa, sûret-i mezbûrda ayn-ı kemâl-i zâtî olup ve cemî' kemâlâtı müsteğrak olur.

لِأَنَّهَا عَيْنُ مَا ظَهَرَتْ فِيهِ

Zîrâ sûret-i mezbûre cilve-gâhı olan mazharının vücûd ve tahkîk hasebi ile gayrıdır. Eğerçi, bi-hasebî't-taakkul gayrı ise de.

فَالَّذِي لِمُسَمِّيِ اللَّهِ هُوَ الَّذِي لَتِلْكَ الصُّورَةَ

Pes her sıfat ki, müsemmatullâha mahsûs ola ulüvv-i zâtîden ve kemâl-i müsteğraktan tilke's-sûre için dahi sâbit olucudur.

لَكِن لَنَا يُقَالُ هِيَ هُوَ

Lâkin bu kadar vardır ki, tilke's-suvere ismiyyet müsemmatullâhın aynıdır, deyû haml sahîh olmaz. Ve müsemmatullah mevzû'-i sûret-i ismiyyete mahmûl kılınmaz.

وَلَا هِيَ غَيْرُهُ

Dahi “sûret-i ismiyyet müsemmâtullah’ın gayrıdır” deyû hükmolunmaz. Zirâ bi-hasebi’t-taakkul beynehümâda muğâyeret sâbitdir. Eğerçi bi-hasebi’t-tahakkuk ve’l-vücûd-i ittihâd dahi var ise.

وَقَدْ أَشَارَا أَبُو الْقَاسِمِ قِسَى فِي خَلْعِهِ إِلَى هَذَا

Dahi tahakkuk ona bir şüyûh-i Mağrib’den Ebu’l-Kâsiyy Kîssî, feth-i kâf ve kesreyn ve teşdîd-i yây’la *Hal’i Na’leyn* [104a] adlı kitâbında bu ma’nâya işaret etti.

بِقَوْلِهِ

Bu kavli ile ki,

أَنَّ كُلَّ اسْمٍ إِلَهِي يَتَسَمَّى بِجَمِيعِ الْأَسْمَاءِ إِلَّا لِهَيْئَةٍ وَيُنْعَتُ بِهَا

Tahkîk her ismullâh’ı bi-hasebi sırrı’t-tevhîd cemî’ esmâ-i ilâhiyye ile tesemmî eder. Ya’nî cemî’ esmâ ile tesmiye kabûl eder. Ve cemî’si ile muttasıf ve men’ût olur.

وَذَلِكَ أَنَّ كُلَّ اسْمٍ إِلَهِي يَدُلُّ عَلَى الذَّاتِ وَعَلَى الْمَعْنَى الَّذِي سَبَقَ لَهُ وَيَطْلُبُهُ

Bunun beyânı ya’nî umûm-i tesmiyye ve umûm-i men’ûtiyyetin beyânı budur ki, tahkîk her ism-i ilâhî Zât-ı Baht’a delâlet eder. Ve dahi şol ma’nâya delâlet eder ki, onun için sevk olunmuştur. Ya’nî onun için isim vaz’ olunmuştur. Ve ol ma’nâya tâlibdir. Onun sebebi ile sâir esmâdan müteyemmiz olmak için.

فَمِنْ حَيْثُ وَلَا لَتِهِ عَلَى الذَّاتِ لَهُ جَمِيعُ الْأَسْمَاءِ وَمِنْ حَيْثُ وَلَا لَتُهُ عَلَى الْمَعْنَى الْمُحْصُوصِ الَّذِي ينفرد بِهِ يَتَمَيَّزُ
عَنْ قَيْرِهِ كَالرَّتَبِ وَالْخَالِقِ وَالْمُصَوِّرِ الِي غَيْرِ ذَلِكَ⁷²³

Pes ol ism-i ilâhî Zât-ı Mutlak’a delâleti haysiyyetinden cemî’ esmâ onun için sâbit ve ona müntesib olur. Ammâ ma’nâ-yı mahsûsa delâleti haysiyyetinden ile ma’nâ-yı mahsûs ki, ism-i mezbûr onun sebebi ile itlâkdan takayyüd ve infirâd bulur. Gayrıdan temeyyüz hâsıl eder. Meselâ ol ma’nâyı mahsûs, Rabb gibi ve Hâlık ve Musavvir gibi.

فَالْإِمْ عَيْنُ الْمُسَمَّى مِنْ حَيْثُ الذَّاتِ وَغَيْرُ الْمُسَمَّى مِنْ حَيْثُ مَا يَخْتَصُّ بِهِ مِنَ الْمَعْنَى الَّذِي سَبَقَ لَهُ

Pes her isim bi-hasebi’z-zât müsemmânın aynıdır. Ve mevzû’lesi olan ma’nâ-yı mahsûsa ihtisâsı hasebi ile gayrıdır.

وَإِذَا فَهَمْتَ أَنْ الْعَلِّيَّ مَا ذَكَرْنَاهُ

Vaktâ ki, pes ulüvv-i zâtî ile Âliyy olan bizim zikrettiğimiz ma’nâ idiğün [104b] fehm ettin ise ki, cemî’ kemâlâtı müsteğrak ve câmî’ olan kemâl onun için sâbittir.

⁷²³ من حيث cümlesi mübtedâ, يتميز cümlesi haberi vâkı’ olur.

عَلِمْتَ أَنَّهُ لَيْسَ عُلُوُّ الْمَكَانِ

Tahkîk sen bildin ki, ol ulüvv-i zâtî ulüvv-i mekân değildir. Ve değil idiğini zâhir mütebâdirdir.

وَلَا عُلُوُّ الْمَكَانَةِ

Dahi ol ulüvv-i zâtî ulüvv-i mekânet dahi değildir ki, nâsıbın nasbettiği mansıb sebebi ile hâsıl olur.

فَإِنَّ عُلُوَّ الْمَكَانَةِ يَخْتَصُّ بِوَلَاةِ الْأَمْرِ

Ya'nî niçin ulüvv-i zâtî ulüvv-i mekânet ve ulüvv-i mertebe gibi değildir. Zîrâ ulüvv-i mekânet umûr-i müslîmîne ve ilâ olanlara mahsûstur. Ya galebe ile ya nasb-ı ittifâk-ı cemâat ile.

كَالسُّلْطَانِ وَالْحَكَّامِ وَالْوُزَرَآءِ وَالْقَضَاةِ وَكُلِّ ذِي مَنَصِّبٍ

Meselâ sultân gibi ve hâkimler gibi ve vezîrler gibi ve kadılar gibi ve her mansıb ehli olan nâipler ve mîrler ve mîr-i mîrânlar gibi.

سِوَاءَ كَانَتْ فِيهِ أَهْلِيَّةٌ ذَلِكَ الْمَنْصِبِ

Beraberdir gerek bunlarda mansıblarına liyâkat ve ehliyyet olsun hükkâm-ı selef gibi.

أَوْ لَمْ يَكُنْ

Gerek mansıblarına liyâkat ve ehliyetleri olmasın ebnâ-i zamâne gibi. Pes ulüvv-i mekânete kâbili'z-zevâldir azl ile meselâ.

وَالْعُلُوُّ بِالصِّفَاتِ لَيْسَ كَذَلِكَ

Hâlbuki sıfat-ı mahsûsa sebebi ile hâsıl olan ulüvv dahi ulüvv-i mekânet gibi vülât-i emre muhtass değildir. Pes zevâl dahi kabûl etmez. Zîrâ hadd-i zâtında safîyydir. İ'tibâr-ı mu'teber ile değildir.

فَإِنَّهُ قَدْ يَكُونُ أَعْلَمُ النَّاسِ يَتَحَكَّمُ فِيهِ مَنْ لَهُ مَنَصِّبٌ التَّحَكُّمُ مَعَ كَوْنِهِ أَجْهَلَ النَّاسِ

Zîrâ az olur ki, a'lem-i nâsda mansıb-ı tehakküm sâhibi tehakküm eder. Ma'hâzâ ol mütehakkem echel-i nâs iken

فَهَذَا عَلِيٌّ بِالْمَكَانَةِ بِحُكْمِ التَّبَعِ مَا هُوَ عَلِيٌّ فِي نَفْسِهِ

Pes ol mansıb tahakküm sâhibi olan echel nâsın ulüvv-i mekâna ve mertebeye tab'iyet ve izâfet ile. Hadd-i nefsinde ulüvvü yoktur. Ve tahakkümü [105a] dahi ol mertebeye izâfet ile.

فَإِذَا غَزَلَ زَالَتْ رَفِيعَتُهُ وَالْعَالَمُ لَيْسَ كَذَلِكَ

Zîrâ ol mertebeden azl-i a'zal ile mün'azil olsa tahakküme kâdir olmaz. Ve herkes ulüvv ve rif'atı kalmaz. Ammâ âlem böyle değildir. Zîrâ mansıb âlem-i dünyâda kâbil-i zevâl olmayıp ebedî ve bâkî olduğundan mâadâ âhirete dahi müteaddî ve terâkkî olur.

Fass-ı Hikmet-i Müheyyeme fî Kelime-i İbrâhimiyye

Fass-ı mezbûr “müheyyemiyye” fassıdır ki, kelime-i İbrâhimiyye beyânındadır. “Müheyyem” ism-i mef'ûldür. Tef'îl bâbından “heyemân”, ifrâd-ı aşktan hâsıl olur nişândır, nitekim “ifrâd-ı muhabbet”ten beyândır. Asl-ı îcâd-ı vücûd-i cân ve cihândır. Ve heyemân bir sıfâttır ki, sâhibini taayyün-i hâssına taallukdan men' eder. Belki mahbûb-i cânibine mâil edip, râh-ı matlûba îlâ gider. Ya'nî cihet-i imkânî ile meşgûl etmez, cihet-i vücûbuna çeker. **Li-münşihî:**

مايل ولم بسوي توو تو بسوي دل اي نور هر د وریده واي آرزوي دل
جويان روي عين مکر دان سوي غير از غير سوي عين تو ميتاب روي دل
مست خراب باده عشق توام دريغ کر بشکني بسنک ملامت بسوي دل

[Gönlüm sana doğru meyl ediyor, sen de gönlüme doğru

Ey her iki gözün nûru ve ey gönlün arzusu

Senin yüzünü arayanları başkasına çevirme

Senin yüzünden başkasına bizi çevirirsen gönül yanar

Senin harâb eden aşkınla sarhoşum ve onu başkasından esirgiorum

Eğer melâmet taşıyla kırarsan gönül kırarsın]

إِنَّمَا سُمِّيَ الْخَلِيلُ خَلِيلًا لِتَخَلُّلِهِ وَحَصْرِهِ جَمِيعَ مَا اتَّصَفَ بِهِ الذَّاتُ الْإِلَهِيَّةُ

Ya'nî Hazret-i İbrâhîm Halîl'e “Halîl” diye tesmiye ve tavsîfin vechi, zât-ı ilâhiyye muttasıf olduğu sıfâtın cemî'sine tahallül ve duhûl edip, ve cümlesini hasr ve istî'âb ettiğidir. Bir vech ile hasr ve ihâtâ ki, sıfât-ı mezbûrenin bir ferdi hayta-i hatt-ı dâiresinden hâric kalmaya ammâ sıfât-ı mezbûrenin onda zuhûru bir vech ile ola ki, cihet-i itlâk ve hakîkati cihete takyîd ve halkıyyetine [105b] gâlip görüne.

قَالَ الشَّاعِرُ

Mezbûr-i veche tesmiye şâirin şiir-i mezkûrundan zâhirdir.

وَتَخَلَّلْتَ مَسَلَّكَ الرُّوحِ مِنِّي

Ya'nî letâfet-i muhabbetin ile mecâri rûhumun cümlesine duhûl ve cereyân ettin. Ve kuvâ ve a'zâdan her cüz'üme sereyân kıldın.

وَبِهِ سَمِيَ الْخَلِيلُ خَلِيلًا

Halbuki zât-ı Halîl'in dahi "Halîl" ile müsemmâ olmasına bu ma'nâ sebeb ve delîl, ve bu ism-i cemîl ile müşerref kılınmasına, bu nükte tarîk ve sebîl oldu.

للشَّيْخِ حَسَنِ الشَّامِيِّ لِي حَبِّهِ بَيْنَ الْحَشَا انْ يَشَاءُ يَمْشِي عَلَيَّ عَيْنِي مَشِي رُوحَهُ رُوحِي وَرُوحِي
روحه ما يشاء شيت يشا

li-münşihî:

Sevdiğim şöyle perîdir ki eğer da'vet ile

Girse dil-hânesine dîde-i giryâna basar

Nice arz ide metâ'mı cihânın ona dil

O hod evveli- harekette kademin câna basar

كَمَا يَتَخَلَّلُ اللَّونُ الْمُتَلَوْنَ

Şeyh (Kuddise sirruh) temsîl-i aklî ile iktifâ etmeyip, tevzîh için mesel-i hissî zikrine şürû' edip, levn-i arz-ı cevher-i mütelevvine hulûl-i sereyânı ile hulûl etmesini misâl götürdü ki, hâll ve mahâll, ikisi dahi şey'un vâhid görünür.

فَيَكُونُ الْعَرَضُ بِحَيْثُ جَوْهَرُهُ مَا هُوَ كَالْمَكَانِ وَالْمَتَمَكِّنِ

Pes arzın eczâ-i cevâhir ile kıyâmı ve eczâyaya hulûlü hâlinde olan vücûdu, mütemekkinin mekân ile olan vücûdu gibi değildir. Ya'nî mütemekkinin mekânda olan hulûlü gibi değildir. Zîrâ mütemekkinin mekânda hulûlü hulûl-i civârîdir. Ammâ arzın eczâ-i cevherde hulûlü hulûl-i sereyânîdir.

أَوْ لِيَتَخَلَّلُ الْحَقُّ وَجُودَ صُورَةِ إِبْرَاهِيمَ

Yâhud İbrâhîm'e "Halîl" diye tesmiyenin vechi, Hakk'ın vücûd-i İbrâhîm'de, ya'nî ayn-ı hâricîsinde tahallülü ve duhûlüdür.⁷²⁴

وَفِي كُلِّ حُكْمٍ يَصَاحُ مِنْ ذَلِكَ⁷²⁵

Dahi vücûd-i İbrâhîm'den sâdır olan her hükümde Hakk'ın tahallülü [106a] ve duhûlüdür. Ya'nî mazhar-ı sıfât-ı ilâhiyye olması dahi veche tesmiyedir. Şârih-i

⁷²⁴ **Matlab:** Kurb-i nevâfil, kurb-i ferâyiz. Hâsıl-ı kelâm, abd abd olduğu haysiyetten zâyidü'l-vücûddur ki, nâfil-i zâyid demektir. Pes cihet-i abdden hâsıl olan kurb kurb-i zâiddir, ol ecilden kurb-i nevâfil tesmiye olunur.

⁷²⁵ Zîrâ vâcibü'l-vücûb tarafından olan fi'l-i irâdî vücûb ile vücûd bulur. Ammâ abd tarafından fi'l-i imkân ile mevcûd olur. Pes Hak cihetinden olan kurb-i muhabbet kurb-i ferâyiz ve abd tarafından olur. Kurb-i muhabbet kurb-i nevâfil add olunur.

Kayserî eydür: “Cihet-i İbrâhîm’den olan tahallül netîce-i kurb-i nevâfildir. Cihet-i Hak’dan olan netîce-i kurb-i ferâizdir. Ya’nî “küntü sem’a ve basara”daki gibi.

فَإِنَّ لِكُلِّ حُكْمٍ مَوْطِنًا يَظْهَرُ

Zîrâ her hükmün bir mevtını ve mahalli vardır. Ol mevtın sebebi ile hükm-i mezbûr zuhûr bulur, ve müteayyin olur.

لَا يَتَّعَدَاهُ

Ol hükm mevtın-i âhire teaddî etmez. Ya’nî ol mevtının verâsına geçmez. Meselâ ahkâm-ı mezmûmenin mevtını neş’e-yi dünyeviyyedir. Neş’e-yi rûhâniyye mevtınına teaddî etmez. Ve neş’e-yi uhreviyyeye dahi gitmez.

أَلَا تَرَى الْحَقَّ يَظْهَرُ بِصِفَاتِ الْمُحَدَّثَاتِ

Şeyh-i musannif (kuddise sirruh) “Hakk’ın vücûd-i halkta tahallül eder.” Dediği kelâmını tenvîr edip buyurur ki, “görmez misin, Hak Teâlâ sıfât-ı muhaddesât ile zuhûr eder. Ayn-ı abd ile taayyünü haysiyetinden ile sıfât ki, Hak’dan ol sıfâtın zuhûru neş’e-yi dünyeviyyede mümkün olur. Âhirete tecâvüz etmez.”⁷²⁶

وَأَخْبَرَ بِذَلِكَ عَنْ نَفْسِهِ ع

Ve ol sıfât-ı muhdesât ile zuhûr melâbisesi ile Hak nefsinden haber verir ki, Allah (Bakara 2/15, Âl-i İmrân 3/54) deyû buyurur.

وَبِصِفَاتِ النَّفْسِ وَبِصِفَاتِ الدَّمِ

Sıfât-ı muhdesâtın atf-ı tefsîridir. Ya’nî sıfât-ı naks ve zemm ile zuhûr eder. Eğerçi ol sıfât-ı zemm, Hakk’a nisbet ile zemm ve naks olmaz, mahlûka izâfet ile olur.

أَلَا يُرَى الْمَخْلُوقَ يَظْهَرُ بِصِفَاتِ الْحَقِّ مِنْ أَوْلِيهَا إِلَى آخِرِهَا

Şeyh (Kuddise sirruh) abdin ve vücûd-i Hak’ta tahallülü hükmünü tenvîr edip buyurur ki: “görülmez mi ki, insân-ı kâmil vücûb-i zâtîden gayrı olan sıfât-ı Hak ile min-evvelihâ [106b] ilâ âhirhâ tahalluk ve tahakkuk eder. Ammâ vücûb-i zâtî ile tahalluk etmediği, zîrâ sıfât-ı vücûb kadîmdir. Hâdisin ise kadîmde kadem-i râsihi yoktur.

وَكُلُّهَا حَقٌّ لَهُ

Dahi sıfat-ı Hakk’ın küllîsi mahlûk için sâbittir. Ya’nî insân-ı kâmil için sâbittir.

كَمَا هِيَ صِفَاتُ الْمُحَدَّثَاتِ حَقٌّ لِلْحَقِّ

⁷²⁶ و جعت فلم تطعمني و سساعتك فلم تطعني الي الحديث القدسي

Nitekim sıfat-ı muhdesât Hak için sâbit olduğu gibi. Zîrâ nitekim muhdesât Hakk'ın şuûnudur ki, (Rahman 55/29) Ona tenbîh ve nişândır. Sıfât-ı muhdesât dahi Hakk'ın sıfâtından ba'zıdır.

الْحَمْدُ لِلَّهِ فَرَجَعَتْ إِلَيْهِ سُبْحَانَهُ عَوَاقِبُ الْقَتَاءِ

Ya'nî bir hâmdiyyete ve mahmûdiyyete şâmil olan “elhamdülillâhiTeâlâ”ya muhtassdır, ve milkîdir gayra mütecâviz değildir. Pes cemî' senânın avâkıbı Hakk'a râci'dir. Eğerçi ibtidâen Hakk'a taalluk etmeyip gayra taalluk ederse de, belki fi'l-hakîka ve inde'l-keşf gayr yoktur. Gayriyyet bi-hasebi'l-merâtibdir.

مِنْ كُلِّ حَادِمٍ وَإِلَيْهِ يَرْجِعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ

Ya'nî her hâmiden vâkı' olan hamd ve mahmûddan olan mahmûdiyyet Hakk'a muntehîdir.

وَإِلَيْهِ يَرْجِعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ

Âyeti buna işaretir.

فَعَمَّ مَا دُمَّ وَمَا حَمِدَ

Pes râci' olan emr-i mezbûr umûr-i mezmûmeye ve mahmûdeye âmm ve şâmil oldu.

وَمَا تَمَّ إِلَّا مَحْمُودٌ أَوْ مَذْمُومٌ

Vâkı'da ise mevcûd olan emr ya mahmûd ya mezmûmdur. İkisinden hâlî olmaz. Pes ikisi dahi Hakk'a râci' olur

إِعْلَمُ أَنَّهُ مَا تَخَلَّلَ شَيْءٌ شَيْئًا إِلَّا كَانَ مَحْمُولًا فِيهِ

Şeyh-i musannif (kuddise sirruh) vech-i tesmiyede tahallulün mezkûrunu beyân edip, birisi netîce-i kurb-i ferâiz ve âhiri netîce-i kurb-i nevâfil olmasına işâret edip buyurur ki, tahkîk bir şey' şey'i âhirde duhûl etmez. İllâ ol şeyde mahmûl olur. Ya'nî sîga-i fâil ile mütehâllil olan sîga-i mef'ûl ile [107a] mütehâllilde mahmûl olur.

فَالْمُتَخَلَّلُ إِسْمٌ فَاعَالٍ مَحْجُوبٌ بِالْمُتَخَلَّلِ إِسْمٌ مَفْعُولٌ

Pes “mütehâllil” ki, kesr-i lâm ile ism-i fâildir. Feth-i lâm ile “mütehâllel” olan ism-i mef'ûl ile mestûrdur.

فَاسْمُ الْمَفْعُولِ هُوَ الظَّاهِرُ وَاسْمُ الْفَاعِلِ هُوَ الْبَاطِنُ الْمَسْتَوْرُ

Pes ism-i mef'ûl zâhirdir. Ve ism-i fâil bâtındır. Mef'ûl-i zâhir ile mestûrdur. Murâd, ism-i mef'ûlden ve ism-i fâilden müsemmâlarıdır ki, biri mertebe-i Hak, biri mertebe-i halkdır. Meselâ âlem-i tabâyi'de sûret ile heyûlâ gibidir.

كَالْمَاءِ يَتَخَلَّلُ الصُّوفَةَ فَتَرْبُهُ وَتَتَسَعُّ

Şeyh (Kuddise sirruh) misâl-i mahsûs îrad edip buyurur ki, “meselâ ol fâil-i mütehallil su gibidir ki, sûfun hılâl-i eczâsına tahallül edip, duhûl eder. Ve sûfun cism-i mütehallilini, ol mâyisi ile ziyâde olup ve etrâfı mümtedd ve vâsi’ olur. Ke-ennehü neşv ü nemâ bulur.

فَإِنْ كَانَ الْحَقُّ الظَّاهِرُ فَالْحَقُّ مَسْئُورٌ فِيهِ

Ya’nî eğer abd mütecellîlenin nazarında fi’l ve te’sîr haysiyyeti ile zâhir olan Hak olup ve bi-hasebi’tevhîd ve ifnâ-i’n-nefs cemî’ ahkâm ve âsârı Hakk’a müstenid edip nefsin görmeyecek olur ise.

فَالْخَلْقُ مَسْئُورٌ فِي الْحَقِّ

Ya’nî pes abd-i muvahhid mütecellîle-i Hak’ta mestûr olup abd bi-hasebi’l-fi’l ve’t-tesîr mestûr, Hak ve mechûrdur.

فَيَكُونُ الْخَلْقُ جَمِيعَ أَسْمَاءِ الْحَقِّ مِنْ سَمْعِهِ وَبَصَرِهِ وَجَمِيعَ نَسَبِهِ وَإِدْرَاكَاتِهِ

Pes halk ki, ol abd mütecellîledir Hakk’ın cemî’ esmâsına mazhar belki ayn-ı esmâ ve sıfât olur. Ve mahz-ı niseb ve izâfet ve ayn-ı idrâkât olur. Meselâ Hakk’ın sem’i ile semî’ ve Hakk’ın basarı ile basîr ve Hakk’ın irâdeti ile mürîd [107b] ve ilmi ile âlim olur. İlâ gayri zâlik ve netîce-i kurb-i ferâiz husûl bulur.

وَإِنْ كَانَ الْخَلْقُ هُوَ الظَّاهِرُ

Ya’nî abd-i mütecellîle ol isnâd-ı ahkâm sebebi ile zâhir olursa.

فَالْحَقُّ مَسْئُورٌ بِاطْنٍ فِيهِ

Pes Hak halkda bâtın ve mestûr görünür. Ve abdin nazarında Hakk’a bir şey’ müstenid olmaz. İllâ âletiyye (ya’nî Hakk’a âlet olmakla olur) ile müstenid olur.

فَالْحَقُّ سَمِعَ الْخَلْقَ وَثَبَّصَرَهُ وَيَدَهُ وَرَجْلَهُ وَجَمِيعَ قَوَاهِ

Pes bu makâmda Hak halkın sem’i ve basarı ve yedi ve ricli ve cemî’ kuvâsi menzilesinde olur. Ve bu mezkûru kalb-i kâmil netîce-i kurb-i nevâfil bilir.

كَمَا وَرَدَ فِي الْخَيْرِ الصَّحِيحِ

Nitekim haber-i sahîhde vârid oldu ki لا يزال العبد يتقرب اليّ با لتوافل حتّي احببته فإزا احببته كنت سمعه الّذي تسمع به و بصره الّذي بصر به

تُمْ إِنَّ الدَّاتَ الْإِلَهِيَّةَ لَوْ تَعَرَّتْ عَنْ هَذِهِ النَّسَبِ لَمْ تَكُنْ إِلَهًا

Pes tahkîk zât-i ilâhiyye niseb-i mezkûrdan mücerred ve ârî olsa ilâh olmağa lâyıq ve harî olmaz. Zîrâ niseb-i mezkûre ki, zât-ı ilâha a’yân-ı âleme ve isti’dâd-ı a’yâna kıyâs ile lâhık olan sıfât ve esmâdan ibârettir. İlâhiyyet ise niseb-i mezkûrenin ehadiyyet-i cem’inden ibâret ve ol mertebe ile tahakkukdan kinâyettir. Pes eğer niseb-i

mezbûre ki, taaddüd-i esmâ ve sıfâttır. Mu'teber olmaya zât-ı baht-ı Hak bâkî kalır ki, vücûh-i kesretten bir veche ile kâbil-i işâret olmaz. Ve mertebe-i ilâhiyyeye salâhiyeti kalmaz.

وَهَذِهِ النِّسْبِ أَحَدُتُّهَا أَعْيَانُنَا

Dahi niseb-i mezbûreyi ihdâs etmedi. İllâ bizim a'yân-ı mevcûdemiz ihdâs etti. Zîrâ nisbete mütehakkık olmaz. İllâ vücûd-i müntesebeyn ile tahakkuk bulur. Pes tarafeyn-i a'yânın tahakkuk-ı nisbette medhûlü olur, müstakal dahi [108a] değil ise. Ve a'yân bu ma'nâya ihdâs-ı nisbet kılar, gerek ol a'yânın sübût-i ilmîleri olsun gerek vücûd-i hâricîleri.

فَنَحْنُ جَعَلْنَاهُ بِمَا لَوْ هَيْتَنَا إِلَهًا

Pes biz ol ilâha Hakk'ı bizim me'lûiyetimiz nisbeti ile ilâh ettin, ya'nî biz abd-i me'lûh olmasak ol Rabb ilâh olmaz idi.

فَلَا يُعْرَفُ الْحَقُّ مِنْ حَيْثُ مَرْتَبَةٌ حَتَّى نُعْرَفُ

Pes Hak Sübhânehû ve Teâlâ mertebe-i ilâhiyyeti haysiyetinden ma'rûf ve ma'lûm olmaz, hattâ biz mertebe-i ubûdiyemiz ile ma'rûf olmayınca. Ya'nî Hakk'ın adem-i ma'rifetine bizim ma'rifet-i nefsimiz muntehâ olup, ma'rifet-i nefsimiz ma'rifet-i Hakk'a mübtedâ olur.

قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ

Bu ecildendir ki, peygamber (sallâllâhu aleyhi ve selem selâmen ekber ve ekser) buyurdu ki: “Her ki nefsinin buldu, tahkîk Rabb'inin ma'rifetine vâsıl oldu”

وَهُوَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَسْرَمُ الْخَلْقِ بِأَللَّهِ

Hâlbuki kelâm-i fâyıkın kâil-i ilmullâh'da a'lem ve a'ref-i halâikdir.

فَإِنَّ بَعْضَ الْحُكَمَاءِ وَأَبَا حَامِدٍ إِذْ عَوَّأَتْهُ يُعْرَفُ اللَّهُ مِنْ غَيْرِ نَظَرٍ فِي الْعَالَمِ وَهَذَا غَلَطٌ

Ba'zı hükemâdan murâd ebû Ali [Sînâ] ve etbâdır, ebû Hâmid İmâm Gazzâlî'dir. Ya'nî cemâat-i mezbûre da'vâ ettiler ki, âleme nazar kılmadan ma'rifetullah müyesser ola. Ya'nî zâhir hâl ki, âsâr-ı mümkineden müessir-i vâcibe istidlâldir, hilâfını câiz görüp dediler ki, müessir-i vâcibden eser-i mümkinine istidlâl kâbildir. Ve bu mertebe mertebe-i meşhûdeden a'lâdır. Gâliben tâife-i havâceğânın “vech-i hâss” dedikleri bu ma'nâdır. Ma'lûm ola ki, tarîk-i meşşâiyân⁷²⁷ ki, sebîl-i istidlâldir. İki mesleğe munkasımdır. Meslek-i evvel burhân-ı innîdir⁷²⁸. Burhân-ı innîde

⁷²⁷ Tarîk-i vech-i hâss

⁷²⁸ Burhân-ı innî, burhân-ı lemmâdır.

müessirden esere tenezzül eder. Meslek-i sâni burhân-ı limmîdir. Burhân-ı innîde müessirden eser tenezzül eder. [108b] Ve burhân-ı limmîde eserden müessire tederrüc ve terakkî kılarlar. Pes bir sâlikin ki, kadem-i ma'rifeti tarîk-i evvele müsâdefet ede. Fi'l-hakîka ma'rifet-i Hak'ta nazar ve istidlâl muhtâc olmaz. Ol ecildendir ki, ehl-i istidlâl yanında bu ma'nâ-yı sa'b belki muhâldir. Ammâ tarîk-i sâni nazar ve istidlâl yoludur. Gayrı ihtimâl yoktur. Meslek-i evvele işâret *Kur'ân-ı Azîm*'de اولم يكف بربكم انه ولم يعرف ذات قديمة أزلية لكن لا يعرف أنها إله حتى يعرف المألوه وهو الدليل عليه 729 Ma'nâsıdır. Ve meslek-i sâniye delâlet سنر يهم Ma'nâsıdır.

نَعَمْ يُعْرِفُ ذَاتَ قَدِيمَةٍ أَزَلِيَّةٍ لَكِنْ لَا يُعْرِفُ أَنَّهَا إِلَهٌ حَتَّى يُعْرِفَ الْمَأْلُوهَ وَهُوَ الدَّلِيلُ عَلَيْهِ

Ya'nî belî zât-ı kadîme-i ezeliye min haysü hiye niseb ve nuûtta ve esmâ ve sıfâtta itlâk ve tearrî haysiyeti ile ma'rûf olmak câizdir. Ya'nî ilâhiyyet ve me'lûhiyyet nisbet-i merfû'a olduğu halde idrâk câizdir demek ola.

Fakîr eydürün, bu mertebeye ma'rifet ve idrâk nisbetin[i] etmek nice revâ ve sezâ olur ki, idrâk ve ma'rifet nisbet ve izâfet kabîlindedir. Pes nisbetin ref'i tasavvur olursa bu makâma bir nâm komak mütesavvir-i müyesser olmaz. Zîrâ taaddüd yoktur. Müdrik ve müdrek ve idrâk ve ârif ve ma'rûf ve ma'rifet hep bir olur. Meğer bu makâma “makâm-ı ref' taayyün” diyevüz ki, ref'i tayyün isbât-ı zât-ı mutlaka olur ki, nev'-i ma'lûmiyyettir ve bi'l-cümle buyrulduğu üzere zât-ı kadîme min haysü hiye bilinir. Ammâ ilâhiyyeti mertebesi bilinmez, hattâ me'lûh bilinmeyince ya'nî nisbet-i eseriye ma'lûm olmayınca nisbet-i ilâh ve müesseriyyet dahi ma'lûm olmaz. Zîrâ medlûle delîlden intikâl olunur, delîlsiz mecâl olmaz.

وَعَلَى الْوَهْيَةِ

[109a]Ya'nî bu mertebeden sonra me'lûhiyyetin ile ilâhî bulup ve külliyyetin ile teveccüh-i hâlis hâsıl ettikten sonra sâniyen ayn-ı basîretin nûr-i keşf ile münfetih olup ve bu keşf ki, cem' ba'de'l-fark mertebesidir. Sana i'tâ etti ki, Hak Teâlâ'nın nefsi nefsinin ve ulûhiyyetinin üzerine ayn-ı delîldir. Ya'nî suver-i taayyünâtı i'tibârî ile delîldir. Itlâk-ı ma'nevîsi i'tibârî ile medlûldür. Ba'dehû nefesine delâleti feyz-i akdes ile ve ulûhiyyetine delâleti feyz-i mukaddes ile teemmül oluna

وَأَنَّ الْعَالَمَ لَيْسَ إِلَّا تَجَلِيهِ فِي صُورِ أَعْيُنِهِمُ الثَّابِتَةِ الَّتِي يَسْتَحِيلُ وَجُودَهَا بِدُونِهِ وَانَّهُ يَتَنَوَّعُ وَيَتَصَوَّرُ
بحسب حقايق هذه الاعيان و احوالها

⁷²⁹ Ya'nîma'rifet-i mezbûre zât-ü min haysü'z-zât olduğu haysiyetinden min haysü'l- ilâh olduğu cihetten değildir. bahs ve hilâf hod emr-i sâni ile hâsıl ola ma'rifindedir.

Dahi ma'rifet-i mezkûre sâhibine irfân-ı mezbûreden sonra bi-tarîkı'l keşf ve'l-ayân ma'lûm ve nümâyân olur ki, vücûd-i âlem halk değildir. İllâ tecellâ-yı vech-i Hak'tır ki, merâyâ-yı suver a'yân-ı sâbitede zâhir ve hüveydâ olur. Öyle a'yân-ı sâbite ve ahvâl ki, hâricde vücûdu ol tecellâsız muhaldır. Ya'nî eğer Hak bir ân tecellâdan fâriğ olsa, a'yân-ı hâriceden eser-i nümâyân kalmaz. Ve feyz-i çeşme-sâr zuhûr kümm olsa bâğ-i vücûdda bir katre nem olmaz. **Kıt'a:**

Bahr-i vücûd sâkın peygüle-i adem
Cerâ-yı riyâh zâhir eder mevc-i bî-şimâr
Pertev salıp mezâhire bir-cevher-i latîfe
Her isim kıldı mazharı şeklini ihtiyâr

Dahi ma'rifet-i mezkûre sâhibine zâhir ve hüveydâ olur ki, Hak Teâlâ suver-i a'yân-ı sâbite ve hakâyık-ı muhtelifenin tenevvü'ü sebebi ile mütenevvi' ve muhtelif olur. **Kıt'a-i uhrâ:**

Bir şems-i münîr ü nice mir'ât u mezâhir
Bir bahr-i azîm ü nice emvâc der-efşân
Bir bâde vü elvân-ı zücâciyle mülevven
Bir câm-ı mey ile kimi mest ü kimi hayrân

[109b]

وَهَذَا بَعْدَ الْعِلْمِ بِهِ مِنَّا أَنَّهُ إِلَهٌ لَنَا

Ya'nî keşf-i sâbıkı'z-zikr bizim Hakk'a ilâhiyyet i'tibârî ile, ya'nî esmâ ve sıfâtı hasebi ile ilmimizden sonradır. Zirâ mâdemki, bizim için bir ilâh olduğun bilmeyevuz ki, onun ol a'yân-ı sâbite muktezâsı üzere esmâ ve sıfâtı vardır. Ve dahi bu a'yân ol esmâ ve sıfâtın mahall-i saltanatı ve meclâ-yı zuhûrâtıdır. Herkes mezbûr olan a'yânın merâyâ-yı suverinde zâhir ve mütecellî olan Hazret-i Hak idüğü bilinmek müyesser olmaz.

ثُمَّ يَأْتِي الْكَشْفُ الْآخَرَ فَيُظْهِرُ صُورَنَا فِيهِ فَيُظْهِرُ بَعْضَنَا بَعْضًا فِي لِحْقِ فَيَعْرِفُ بَعْضَنَا بَعْضًا وَتَمَيِّزُ بَعْضَنَا عَنْ بَعْضٍ

Ya'nî keşf-i evvel ki, keşf-i makâm cem' ide. Bu keşf keşf-i makâm fark-ı ba'de'l-cem'dir. Ve cemu'l-cem' ile müsemmâ kılınmıştır. Ve cemu'l-cem' suver-i a'yânın mir'ât-ı Hak'ta zuhûrudur ki, bu i'tibâr ile Hak meşhûd-i halk olur. Eğerçi Hak gayb-i asliyyesinde muhtefî kalır ki, a'yân râyiha-i vücûdu şemm etmez. Ve Nebî (aleyhi ekremü't-tahiyyât) bu mertebeden “amâ” ile ta'bîr etmiştir ki, hazret-i

ilmiyyedir. Ve nefsinden birbirimiz meyânında cereyân eden teârûf-i ezêlî ve tenâkür-i kadîmî evvelâ ol âlemde sübût bulur. Pes bu âlemde zâhir olan teârûf ve tenâkür ol teârûf ve tenâkür-i sâbıkın tohumundan semerdir. Ve mukaddemâtından netîcelerdir ki,

الارواح جنود مجنّدة فما تعارف ايتلف و ما تناكر اختلف

فَمِمَّا مَنْ يَعْرِفُ إِنَّ فِي الْحَقِّ وَقَعَتْ هَذِهِ الْمَعْرِفَةُ لَنَا وَمِمَّا مَنْ يَجْهَلُ الْحَضْرَةَ الَّتِي وَقَعَتْ فِيهَا هَذِهِ الْمَعْرِفَةُ بِنَا
أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ

Ya'nî bizden ba'zımız bilirler ki bu ma'rifet ki, ba'zımızın ba'zını bilmesidir. Hakk'ın hazret-i [110a] ilmiyyesinin mir'âtında sâbittir. Ve bu âlemde zâhir olan maârif ol maârif-i sâbıkânın muktezâsıdır. Münâsebet ve levâzım-ı hükmü ile emmâ ba'zı âhirimiz ki, gavâşî neş'et-i unsuriyye mir'ât-i ma'rifetlerine keder ve zulmet vermek ile bu ma'nâyı bilmezler. Verâ-yı hicâbda câhil ve nûr-i irfândan gâfil kalırlar. Tâife-i ûlâ-yı mahbûbân ilâh ve ehâl-i kemâl ve cemâl ve tâife-i uhrâ-yı mahcûbân zulûmât-ı cehl ve celâldir.⁷³⁰ Tarîk-i sedâd-i ma'rifetten dâllîn olup müstehakk-ı وعيد اعوز بالله ان اكون من الجاهلين olurlar.

وَبِالْكَاشِفِينَ مَعَا مَا يَحْكُمُ عَلَيْهَا إِلَّا بِنَا

Ya'nî sâbık'z-zikr olan keşfinin maiyyetiyle bile Hak bizim üzerimize hükmetmez. İllâ bizim ile hükmeder. Ya'nî hâkim yine bizim ayn-ı isti'dâdımız ve isti'dâd-ı aynımız olur.

لَا بَلَّ نَحْنُ يَحْكُمُ عَلَيْنَا بِنَا وَلَكِنَّ فِيهِ

Şeyh istidrâk ile nefyedip buyurur ki, değildir. Ya'nî hâkim, nefsü'l-emrde Hak değildir. Belki biz nefsimiz ile nefsimize hükmederiz. Lâkin zâlike'l-hükm zât-ı Hak'ta ve nefs-i vücûd-i mutlakda sâbittir.

وَلِذَلِكَ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَاطِنَةُ [En'am, 6/149]

Ve bu ecilden ötürüdür ki, Hak Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu ki, Hak için halâyık-ı mahcûbîn üzerine hüccet-i bâliğa ve hükm-i gâlib sâbit ve mütehattımdır.

⁷³⁰ Saâdetlü pâdişâha medd-i zille: bu mahalli mütâlâa edip, sevk-i suâl ettiler ki, tâife-yi mahcûbân fâsık olmak vâir, âbid olmak vâir, eğer fâsık olursael-ıyâz bi'l-lâh mütehakkık istiâze olur. Ammâ mahcûb âbid ne veche ile istiâzeye lâyıq olur. Belki mü'min bi'l-gaybolduğu cihet ile âhirinde hâl-i münkeşif olduğu zamânda ârif-i mükâşifden onun mertebesi ve ecri ziyâde gerektir. Zîrâ ârif-i mükâşif ehl-i saâdet idüğün mir'ât-ı Hakk'ta gördü ve bildi,ilmi ile âmîl oldu. Ammâ âbid-i câhil bilmeden taklîd-i enbiy-i câhil bilmeden taklîd-i enbiyayla amel-i Sâlih işledi. Ve tekmîl-i nefs ve tehzîb-i ahlâk ile saâdet buldu. Allâhümme cevâb verilir ki, Şeyh'in istiâze ettiği mahcûb fâsıklardır. Zîrâ ahk'ın hüccet-i bâliğası ilme fealte binâ güzârîn tâife üzerine vâkı' olsa gerektir. Mahcûb-i âbide cezâ ve ukûbet müteveccih olmaz.ki,Hakk'a suâl edeler ve ikâmet-i hüccete ilzâmiyyete muhtâc olalar. Ve bi'l-cümle âbid-i ârif, âbid-i câhil gibi olmaz. Beher hâl merteb-yi ilmiye bi türdür. Ammâ isti'dâd-ı mezbûre dahî âbide lâyıq olmaz gibi ammâ mahal-i teemmüldür.diikat oluna.

إِذَا قَالُوا لِلْحَقِّ لِمَ فَعَلْتَ بِنَا كَذَا أَوْ مِمَّا لَا يُوَافِقُ أَعْرَاضَهُمْ فَيُكْشِفُ عَنْ سَاقِ الْأُمُورِ وَهُوَ الْأَمْرُ الَّذِي كَشَفَ الْعَارِفُونَ هُنَا فَيَرَوْنَ أَنَّ الْحَقَّ مَا فَعَلَ بِهِمْ مَا ادَّعَوْهُ أَنَّهُ فَعَلَهُ وَأَنَّ ذَلِكَ مِنْهُمْ فَإِنَّهُ مَا عَلَّمَ هُمْ إِلَّا مَا هُمْ عَلَيْهِ فَيَدْحِضُ حُجَّتَهُمْ وَيَبْقَى الْهَجَّةَ لِلَّهِ تَعَالَى الْبَالِغَةَ

Ya'nî ol hinde ki, “rûz-i cezâ'-i efâl ve yevm-i kıyâmet”tir. Hak Teâlâ bu kavli kâil oldu⁷³¹ [110b] ki, mahcûblar kendi ve garaz-ı nefslerine mülâyim olmayan ahkâm-ı mecâzât zâhir oldukda Hakk'a suâl-i i'tirâz edip: “sen bize niçin [?] ettin biz hod senin kudret-i şimâlin tahtında mağlûb idik, istitâat-ı fi'li sen atâ etmiş idin, ve ol fiildir ki, bizi bu şiddete ilkâ etti.” dediklerinde Hak Teâlâ sâbık-ı emrden ya'nî asl-ı hükmden ki, emr-i ma'hûddur. Âriflerin dünyada bildiği emrdir. Perde-i şüphe-i keşf ve izâle ettikde, mahcûblar dahi kudret-i tâmme ile görüp bileler ki, “ol Hak etti” deyû iddiâ ettikleri ef'âl kendi isti'dâdlarının tekâzâsı ve cibilliyetlerinin muktezâsıdır. Hak, etmemiştir. Zirâ Hak onları ol isti'dâd üzere bilmiştir. İlm-i hod ma'lûma tâbi'dir. Belki Hak'dan bunlar tekâzâ edip, talebkâr olmuşlardır. Pes bunları nefislerine ne vâkı' olsa kendilerdendir. Hâkim kendiler, zâhir kendilerdir. Nitekim *وما ظلمهم الله ولكن كانوا انفسهم يظلمون* [(Nahl, 16/33)] bu ma'nâda vârid-i kelâm içindir. Pes mahcûbların hüccet-i bâtil ve zâil ve Hakk'ın hücceti gâlib ve bâliğ oldu. Nitekim Hazret-i İbrâhîm'den hikâyet âyet-i kerîme ki, bi'l-fi'le kebîr hem hezâdır. Bu ma'nâya işâret ve îmâdır ki, asnâm-ı lisân-ı isti'dâdları ile taleb-i harâb ve fenâ-i vücûd etmişlerdir.

فَإِنْ قُلْتَ فَمَا فَا يَدُهُ قَوْلِهِ تَعَالَى وَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ فَلَنَا لَوْ حَرَقَ امْتِنَاعَ فَمَا شَاءَ إ لَّا مَا هُوَ الْأَمْرُ عَلَيْهِ

Ma'lûm ola ki, Hazret-i Şeyh'in suâl ve cevâbı bu makâmda sırr-ı kaderi beyân ve i'lâmdır.⁷³² Tekarriri budur ki, çün hâkim olan nefis, a'yânda isti'dâd-ı a'yân imiş. Ve Hak'dan fâiz ve vârid olan hemen mahz-ı nûr-i vücûd imiş. Pes [En'am 6/ 149] [111a] şartiyyesine ne cezâ terettüb eder ve ne fâide deverân kılar? Cevâb verilir ki, harf-i lev-sânînin imtinâ'-ı içindir. Evvel mümteni' olduğuçün, pes ma'nâ-yı âyet demektir ki, “cemî' nüfûsa hidâyete mümteni'” dir. Cemî'nin hidâyetine meşîyyet-i taalluku mümteni' olduğuçün vech-i imtinâ'-i meşîyyet oldu ki, Hak Teâlâ ezelde âlimdir ki, a'yân bi-hasebi'l-isti'dâd ve'ş-şân mütefâvütedir. Ba'zı hidâyete ve ba'zı dalâlete müsteiddir. Kâbil-i dalâlet-i cibilliyeye olan hidâyete cibilliyeye kabûl etmez. Ve kâbil-i

⁷³¹ Hâsıl-ı kelâm ârifin dahî âbid gibi, teklîf-i ubûdiyet ile mükellef olmaya hicâb-i imkânî ile nev'-i tereddüdü mukarrerdir. Ve onların şe'ninde ol hâl ma'rîfet-i müstemirü'l-vücûd değildir. müstemir olsateklîf sâkit olurdu. Sükût teklîf-i hod mahal va'l-lâhu a'lem bi-hakîkati'l-hâl

⁷³² فيه سرّ القدر

hidâyet cibilliyye, dalâl-i cibilliyye kabûl kılmaz. Pes meşîyyet ve ilm-i murâd ve ma'lûma tâbi'lerdir. Vâkı' oldukları haseb üzere hilâf-ı vâkıa ve nakîz-i nefsü'l-emre taalluk etmezler. Ya'nî nefsü'l-emrde hükm nenin üzerine sâbit ve mukarrir ise ol veche üzere taalluk ederler. Eğerçi mümkün bi-hasebi'l-akl, kâbil-i nakîsayn ve muhtemeli'z-zıddeyindir. Nitekim buyurur.

وَلَكِنْ عَيْنُ الْمُمَكِّنِ قَابِلٌ لِلشَّيْءِ وَنَقِيضِهِ فِي حُكْمٍ وَلَيْلِ الْعَقْلِ وَأَيَّ الْحُكْمَيْنِ الْمَعْفُولَيْنِ وَ قَعَّ فِي ذَلِكَ هُوَ الَّذِي كَانَ عَلَيْهِ الْمَمْلُوكُ فِي حَالِ ثُبُوتِهِ

Ba'dehû Şeyh ma'nâ-yı sâbıkdan istidrâk edip, buyurur ki⁷³³, “eğerçi müşebbih nefsi'l-emr hasebi üzere taalluk eder. Lâkin ayn-ı mümkün bi-hasebi'l-akl ya'nî haysiyyet-i imkânîsi ile ki, i'tibâri aklda sâbittir, kâbil-i nakîzeyindir. Zîrâ nefsi mümkün mestûrû'l-hakîka olmak ile mütereddidü'l-vücûd⁷³⁴ ve câizü'l-ademdir. Eğerçi nefsi hakîkati vâcibu'l-vücûd ve mevsûf-i bi'l-kıdemdir, ol ecilden kâbil-i zıddeyindir. Ammâ bi-hasebi'l-akl câiz olan hükmeynin mevtn-i şehâdette hangisinin üzerine vukû' bulursa⁷³⁵, ma'lûm olur ki, ezelde hâl-i sübûtunda dahi onun [111b] üzerine idi, hâsıl-ı kelâm eğerçi mümkün tarafeyn ile muttasıftır. Lâkin sırr-ı kadere vâkıf olan bilir ki, taraf-ı vâkı' mukarrerdir. Ya'nî a'yân-ı sâbite mertebesinde semere-i isti'dâd olan ahkâmıdır ki, bu âlemde vukû'a gelir. A'yân-ı sâbite ise ca'l-i câil ile mec'ûle değildir. Pes suâl müteveccih olmaz ki, niçin ayn-ı mühtedî iktizâ-i ihtidâ etti. Ve ayn-ı dâll-i muktezâ dalâl oldu. Meselâ denilmez ki, niçin insân insân-ı zâhir oldu, ve kelb kelb-i necis, zîrâ a'yân-ı sâbite suver-i esmâ, esmâ-i ilâhiyye ve mazhar-ı sıfât ve esmâdır ki, hazret-i ilimde sâbittir. Ve esmâ ve sıfât ise min haysü'l-hakîka ayn-ı zâttır müteallık ca'l ve îcâd olmazlar. والله يهْدِي الرَّشَادَ وَمِنَهُ الْمَبْدَاءُ وَالْبِيَهُ الْمَعَادَ.⁷³⁶

وَمَعْنَى لِهْدْيِكُمْ لَبَيِّنٌ لَكُمْ وَمَا كُلُّ مُمَكِّنٍ مِنَ الْعَالَمِ فَتَحَ اللَّهُ عَيْنَ بَصِيرَتِهِ لِإِدْرَاكِ الْأَمْرِ فِي نَفْسِهِ عَلَيَّ مَا هُوَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ الْعَالِمُ وَالْجَاهِلُ

Buyurur ki, “hidâyet”in ma'nâsı, “beyân-ı emr” demektir. Yoksa “ihdâs-ı hidâyet” demek değildir. Zîrâ hidâyet ve dalâlete istidât gayr-ı mec'ûle muktezâsınca

⁷³³ Şeyhin bu makâmın medâr-ı teklîfe îmânı vardır âkil mühtedî olur.

⁷³⁴ Mezbûr-i vücûd ve hod izâfîdir.. vücûd-i müstekall ise mümkün için inde't-tahkîk yoktur.

⁷³⁵ Ya'nî fi'l mâdemki, verâ-yı hicâbındır. Hakîkat-i nefsü'l-emrin idrâkinden kâsırdır ve ikâmet-i delîl ile isbât-ı hükmün mütereddidir. Pes medâr-ı teklîf burada bulunur.

⁷³⁶ Ammâ ârif-imütehakkık yanında hükm-i mevtn ve makâm-ı mu'teber gerektir. Feyz-i akdes ve hazret-i ilmi mertebesinde olan hükm-i feyz-i mukaddes, ya'nî hazret-i vücûd mertebesinde i'tibârdan sâkit gerektir tâ ki, teklîf-i mükellef dürüst ola ve ârif olan mukteziyyât-ı esmâya suâl-i i'tirâz kılmaz. Zîrâ mahlûkât-ı behîşt ve ... bi-hasebi'l-merâtib kümmelolmayınca zât-ı müstecma' cemî'-i sıfât olmaz. Ve ahkâm-ı sıfateyn-i asliyyeteyn ya'nî celâl ve cemâl zevâhir ve mezâhir ile suver-i kemâl bulmaz.

buyurduğu üzere kadîmlerdir meşîyyetleri gibi. Ve hâdis olan bunların beyânı ve izhârıdır ki, sâk-ı emrden keşf-i hicâb ile hâsıl olur taalluk-ı meşîyyet gibi, her mümkinin ise isti'dâdında idrâk nefsü'l-emrde basar-ı basîret ve dîde-i dil yoktur ki, bu âlem-i hicâbda onun sebebi ile nefsü'l-emre âlim ola. Zîrâ nüfûs-i insâniyyenin kimi âlim gibi kimi câhil-i halk olunmuştur. A'yân-ı sâbitelerinin isti'dâdları üzere.

فَمَا شَاءَ وَمَا هَدَيْتَهُمْ أَجْمَعِينَ وَلَا يَشَاءُ

Ya'nî Hak Teâlâ bunların ezelde hidâyetin dilemedi. Ve hidâyet dahi etmedi. Zîrâ a'yânları iktizâ-i hidâyet etmedi. Ve min ba'd [112a] dahi onların hidâyetin dilemez ve meşîyyetin ilm-i kadîmine muhâlif kılmaz. Pes dâr-ı dünyâ behîştîyân ve rûz-i hîyâne hâlâ mukırr olduğu gibi, dâr-ı uhrâ dahi tâifeteyne mukırr olsa gerektir ki, her birine sükkân olmasa, imtilâ-i cehennem müyesser olmaz.

وَكَذَلِكَ إِنْ يَشَأْ فَهَلْ يَشَأُ هَذَا مَا لَا يَكُونُ

Ya'nî lev-şâe kavli gibidir. “in-yeşâ” kavli dahi. Ya'nî zemân-ı müstakbelde dahi hükm-i zaman-ı mazîdeki⁷³⁷ gibi in-dahi müstakbele muhtassdır. Pes nice meşîyyet taalluk eder. Olmıyacak emre a'yân-ı sâbitenin hod mukteziyyâtı mütebeddil olmaz.

فَمَشِيَّتُهُ أَحَدِيَّةُ التَّعَلُّقِ وَهِيَ نَسْبَةٌ تَابِعَةٌ لِلْعِلْمِ وَالْعِلْمُ نَسْبَةٌ تَابِعَةٌ لِلْمَعْلُومِ وَالْمَعْلُومُ أَنْتَ وَأَحْوَالُكَ فَلَيْسَ لِلْعِلْمِ إِثْرٌ فِي الْمَعْلُومِ بَلْ لِلْمَعْلُومِ إِثْرٌ فِي الْعِلْمِ فَيُعْطِيهِ مِنْ نَفْسِهِ مَا هُوَ عَلَيْهِ فِي عَيْنِهِ

Ya'nî Hakk'ın meşîyyeti ehadi't-taalluktur. Ya'nî alâkası ma'lûmât-ı cihet-i vâhidemizdir. Cihât-ı mütekeşsireden değildir. Pes tekessür-i meşîyyet, ma'lûmât-ı hâriciyyede vâkı' olan tekessür hasebi ile olur. Belki fi'l-hakîka tekessür nefsi meşîyyette bulunmaz, taallukât-i meşîyyette bulunur. Ve meşîyyet-i mezbûre bir nisbettir ki, ilme tâbi'dir. Nitekim ilim nisbettir ki, ma'lûma tâbi'dir, ma'lûm ise sensin ve ahvâlindir, ya'nî ayn-ı sâbitin ve ahvâl-i aynındır ki, hidâyet veyâ dalâldir. Pes ilmin ma'lûmda eseri olmaz. Zîrâ ilim nefsinde eser ve infîldir, ne vech ile müessir ola bilir. Pes ma'lûm-i mezbûr ne hâlet üzere mechûl ve mecbûr ise onu iktizâ eder. Ve ilme onu

⁷³⁷ Ki gibidir, sâni müntefî olur, evvel müntefî olduğün, zîrâ lev-mâziye muhtass olduğu gibi. **Li-münşihî:**

İlim ve yakîn, şekk ve kemâl nisbetidir ancak hân
... hep bir tecellîden gelir

Bülbülde olan hây ve ... gülde olan rengiyle bu
Lâle kadh-ı gonca... bezm-i a'lâdan gelir.

Emvâc-ı bahr bî-gîrân sahrâ-yı şehîr lâ-mekân
Yoklukta bu varlık a'yân-ı lâ ile ilâdan gelir.

i'tâ eder. Ol hâl, gerek hidâyet ve gerek dalâl olsun, ma'lûm ola ki⁷³⁸, ma'lûma tâbi' olan infiâlidir. İlm-i fi'lî ma'lûma tâbi' olmaz. Zîrâ mertebesi [112b] ma'lûmdan âlîdir, sıfat-ı ayn-ı zât olduğu makâmdadır⁷³⁹. Ammâ ilm-i infiâlinin mertebesi ma'lûm ile ma'dır⁷⁴⁰. Belki müteahhirdir ki, sıfat-ı zâta muğâyir olduğu mertebedir.

Muhassal-ı kelâm, ilm-i fi'lî a'yân-ı sâbite mertebesinde tasavvur ve tahayyül olunmaz. Ve bi'l-cümle hıfz-ı merâtib ve riâyet-i hazerât olmayınca bu makâmdan şübhe zâil olmaz. Pes, mülâhaza ve riâyet-i hazerât-ı sâbika dahi vasiyyet olunmuştur. Niye gaflet olunmayın ve hazerâttan gaybet olunduğuçündür ki, ba'zı gâfîlîn burada ilm-i fi'lî ile i'tirâz ederler. Ma'hâzâ aslâ vürûdu yoktur⁷⁴¹. Allâhu a'lem

وَأَمَّا وَرَدَ الْخَطَابُ إِلَّا لِهَيْ بِهَسْبِ مَا تَوَاطَأَ عَلَيْهِ الْمُخَاطَبُونَ وَمَا أَعْطَاهُ النَّظَرَ الْعَقْلِيَّ مَا وَرَدَ الْخَطَابُ عَلَيَّ مَا يَعْطِيهِ الْكَشْفُ

Hitâb-ı ilâhî vârid olmadı. İllâ tavr-ı akl ile mukayyed olan mahcûblar tevâfuk ettikleri haseb üzerine vârid oldu. Dahı nazar-ı aklî i'tâ ettiği haseb üzere vürûd etti. Keşf-i ârifin i'tâ ettiğine mutâbık vârid olmadı. Zîrâ cemî' mahlûkâtın isti'dâdı, keşf-i ma'rifete vefâ etmez. Halkın ekseri gavâşi unsuriyye ile mahcûblar ve ahkâm-ı tabîat-ı süfliyyeye mağlûblardır. Seyr-i a'lâ-yı illiyyînden mahcûblar ve lezzet-i dîdâr-ı envârdan mahsûrlerdir⁷⁴². Belki ekserinin tâb-ı teklîf-i şer'den dûr olmakla dimâğları hâm ve evsâf ve ahkâm-ı lâyıkları âyet-i ülâike ke'l-en'âmdır. **Li-münşiihî:**

قومي كند تصور معنای لو كشف	قومي ذكر فتارهء مطمورهء حجاب
قكمي نشيست بر ره حيرت فكنده سر	رفع حجاب خوا .. و اميد فتح باب
زاهد بقا همي طلبد من همه فنا	در نزد اهل عشك همه ساقط از حسا ب

[Bir kavim onun mânâsını düşünerek keşfediyor

Başka bir kavim dürülmüş hicâbının karanlığına düşmüş

Bir kavim ağaç dalında hayret içinde başlarını öne eğiyorlar

Hicâbı kaldırmak onların âdeti olmuş oldu

⁷³⁸ **Matlab-ı şerîf, ilm-i fi'lî ve infiâlinin mezkûr olan fark-ı dakîki butûn ve fâtirde yoktur., sâhife-i hâtrdandır, nazar oluna.**

⁷³⁹ Muhassal-ı ilim zâtın aynı olduğu i'tibâr ile ma'lûma tâbi' olmaz. Nitekim sâir sıfât dahi böyledir. Meselâ irâdet ve kudretmâkdûre ve murâda tâbi' olmazlar. Ayn-ı zât oldukları i'tibâr ile mertebe-i ayniyyet ve gayriyyet sâbıkan beyân olunmuştur. Mürâcaât oluna.

⁷⁴⁰ Ya'ni ma'lûma mutâbıktır. Ve hey'et-i tetâbukta tâbi'dir. Ya'ni mutâbakatta ma'lûm-i cânibi asıldır. Zîrâ ilm-i ma'lûmun zill-i mahâlisidir.

⁷⁴¹ Hâsıl-ı kelâm ilim fi'lî tasavvuru mahzdır. Ve ilim infiâli tasdikdir. Gerek basît gerek mürekkeb [?] Tasavvur ki, hod takaddümü zâhirdir. Vallâhu a'lem

⁷⁴² Ammâ ilm-i fi'lînin bi-hasebi'l-akl vücûdunu isbât [?] keşf ve şühûda muhtâcdır. şürb-i tasavvuf zevk-i irfân olmayınca olmaz.

Ve onların ümîdi kapının açılmasıdır

Zâhid devamlı bekâ istiyor, ben de devamlı fenâ istiyorum

Aşk ehline göre hepsi hesaptan düşer] [113a]

وَلِذَلِكَ كَثُرَ الْمُؤْمِنُونَ وَقَلَّ الْعَارِفُونَ اصحاب الكشوف

Dahi bu ecilden ötürüdür ki, hitâbât-ı ilâhiyyenin zâhir-i mütebâdirine tasdîk ve îmân getiren mahcûblar, murâdullâha vâkıf ve hicâb-ı zâhiri mükâşif olan âriflerden ekser ve âriflerden ekser ve ârifler mü'minlerden ekall ve ebterdir. Lâkin ashâb-ı keşûf olmak ile mertebeleri mü'minlerden

وَمَا مِمَّا آتَاهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ

Ya'ni bizden her birimizin ilmullâha makâm-ı ma'lûmu ve mertebe-i müteayyinesi vardır. Ol mertebeden tecâvüz etmez. Pes şol ki, medîk-i akılda temekkün etmiştir, ebeden ol makâmda mahbûs ve terakkî-i derecâtta me'yûs kalır. Ve ol ki, mütteşa'-ı keşfte tevattun kılmıştır. Dâima beyân-i medâric ve merâkıbda müterakkî olur. Hergiz mahcûblar gibi taht-ı tedbîrde isrâ olmaz. Belki lâ-yezâl münkâdir bi-hayr-i takdîr olup mahlûkattan birisine i'tirâz-ı bi'l-bâtıl kalmaz. Eğerçi bi-hasebi'z-zâhir emir ve nehyi hükm-işer' üzere kâbil olur. Lâkin **şiiir**:

لا تنكر و الباطل في طوره

فاته بعض ظهو راته

نكتسندن غافل اولمز

الحمد لله الذي هدانا لهذا

وما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله

li-münşiihî:

اي طالب جو يندهء اسرار قدر

از سر قدر هيچ مكو چيست خبر

غرق است درين سفينه لفظ و معني

محو است درين هريظه نقش و پيكر

از هندسه پرون و مخالف بقياس

اذ هوش و خرد بر تر و عالي ز نظر

[Ey kader sırlarını arayan tâlib

Kader sırrından ne haber var hiç sorma!

Lafız ve mânânın herikisi de bu gemide boğulmuştur

Bu haritada nakş ve süs hepsi mahvolur

Bunlar mühendislik dışında kalır, kıyâsa da aykırıdır,
Nazardan ve akıldan yüksektir.]

وَهُوَ مَا كُنْتَ بِهِ فِي ثبوتِكَ وَظَهَرْتَ بِهِ فِي وجودِكَ

Ya'nî makâm-ı mezbûr oldur ki, sen onun ile mültebis ve muttasıf eden a'yân-ı sâbite mertebesinde iken ki, hazret-i ilmiyyedir. Ve dahi onun ile zâhir olduk vücûdunda, ya'nî vücûd-i hâricîde [113b] ki, âlem-i şehâdettir. Zîrâ şehâdetin hazret-i ilme mutâbakatı lâzım dır.

هَذَا إِنَّ تَبَّتْ أَنْ لَكَ وَجُودًا

Ya'nî hükm-i mezbûr ol şart ile sahîh olur ki, vücûd-i hâricîsinin için ve sâir a'yân için sâbit ola. Mir'ât-ı Hakk'da zuhûr-i hükmü ile.⁷⁴³

فَإِنَّ تَبَّتْ أَنْ الوجودِ وللحقِّ لَأَنَّ لَكَ

Pes eğer vücûd-i hâricî merâyâ-yı a'yânda zuhûru hasebi ile Hakk'ın idüğü sâbit olup senin değil idüğü mütehakkık olursa⁷⁴⁴.

فَالْحُكْمُ لَكَ بَلَا شَكِّ فِي وجودِ الحقِّ

Pes hükm senin mir'ât-ı aynın için sâbit olur.⁷⁴⁵ Vücûd-i Hakk'da olduğu halde şeksiz, zîrâ Vücûd-i Hakk vâhid-i hakîkidir⁷⁴⁶. Kâbil-i teaddüd olmaz. Ve teaddüd, merâyâ-yı a'yânda hâsıl olur. Ma'lûm ola ki, ان تَبَّتْ lafzında “harf-i in” şekk ve tereddüd için değildir. Belki vücûdun merâtib-i zuhûrunu beyândır⁷⁴⁷.

وَأَنَّ تَبَّتْ إِنَّكَ المَجُودِ فَالْحُكْمُ لَكَ بَلَا شَكِّ

Ya'nî Vücûd-i Hak mir'ât-ı a'yân ve husûsiyyât-i ahkâm ile mahkûm-aleyh olduğu üzere senin mecûd idiğın sâbit olursa hüküm senindir. Ya'nî vücûd ki, hâkim-i ayn-ı sâbitin ile sensin. Pes iki sûrette bile hâkim sensin, lâkin sûret-i sâbıkada vücûd-i Hak üzerine hâkim olursun, sûret-i sâniyede kendi vücûdun hâkim olursun.

وَأَنَّ كَانَ الْحَاكِمَ الْحَقِّ فَلَيْسَ لَهُ إِلَّا إِفَاضَةُ الوجودِ عَلَيْكَ وَلِحُكْمِ لَكَ عَلَيْكَ

Ya'nî eğer hâkim Hak olursa ki, hükmü makâm-ı cem' hasebi ile makâmât-ı tafsiliyyesi üzerine vukû' bulur, hükm-i ma'hûd mezâhir-i a'yân üzere mahz-ı feyz-i vücûd olur. Öyle feyz-i vücûd ki, suver-i ilmiyye-i hâricîde meşhûd kılınmaktır. Ve

⁷⁴³ Ya'nî senin vücûdunda zuhûrun sübûtunda olduğu üzere olmak ol vakt-i sahîh olur ki.

⁷⁴⁴ Bu makâmda Hak mir'ât-ı a'yândır.

⁷⁴⁵ Ve bu makâm kurb-i nevâfildir.

⁷⁴⁶ Bu makâm zevk-i kurb-i ferâizdir.

⁷⁴⁷ Bu makâm da a'yân-ı mir'ât-ı Hak'tır.

Ba'zı nüshada bu tereddüd yazılmamıştır. Ke-ennehû zâid tasavvur olunmuştur, dikkat-i nazar olursa zâid olmaz.

ifâza-i vücûd dahi a'yânın lisân-ı isti'dâdları ile olan talepleri sebebi ile. Pes fi'l-hakîka hükmi-i a'yân üzerine nefsi-i a'yânındır.

[114a] فَلَا تَحْمَدُ إِلَّا نَفْسَكَ لَا تَذُمُ إِلَّا نَفْسَكَ

Pes çün hayır ve şerr muktezâ-yı ayn-ı sâbitenin üzerine mukarrerdir. Cümlesi senden vârid cümlesinin dahi hükmi ve cezâsı sana âiddir. Eğer sıfat-ı mecmûda sudûr ederse, hamdi sana râci' veyâ sıfat-ı mezmûme vürûd ederse girü zemi sana tâbi', pes ef'âlin mukâbelesinde bütün semerât-ı mükâfât ve cezâ eğer sevâb ve eğer ikâb-nefsine müterettib olmak revâdır.

وَمَا يَبْقَى لِلْحَقِّ إِلَّا حَمْدُ إِفَاضَةِ الْوَجُودِ لِأَنَّ ذَلِكَ لَهُ لَا لَكَ

Dahi Hak için bâki kalmaz illâ senin ayn-ı sâbitine ve ahvâl-i ayn-ı sâbitine ifâza-i vücûd ettiğinin hamdi bâkî kalır. Zîrâ ifâza-i vücûd Hakk'a mahsûsdur, senin aynın değildir. Zîrâ bir şey'in ki nefsinde vücûdu olmaya gayra nice feyz-i cûd ve i'tâ-i vücûd eder.

فَأَنْتَ غِدَاؤُهُ بِالْأَحْكَامِ وَهُوَ غِدَاؤُكَ بِالْوَجُودِ

Pes sen Hakk'ın gıdâsının zuhûr-i ahkâm sebebi ile dahi Hak senin gıdândır. Feyz-i vücûd sebebi ile burada gıdâ-i itlâk mecâzîdir. Nitekim gıdâ-i muğtezîde muhtefî olursan da, Hak'ta mahv-ı hafî olup ahkâmın ona verirsin ve onda zâhir olur ve dahi Hak senin gıdân olur. Ya'nî sende feyz-i vücûd eder. Pes Hak muhtefî ve halk zâhir olur. Teşbîh mecâzîdir, vech-i zâhirdir.

فَتَعَيَّنَ عَلَيْهِ مَا تَعَيَّنَ عَلَيْكَ فَالْأَمْرُ مِثْلُ الْيَكِّ وَمِثْلُ الْيَكِّ

Pes senden Hak üzerine yine hükmi-i müteayyin olur. Hak'dan senin üzerine müteayyin olduğu gibi, ya'nî sen Hakk'a gıdâ olduğun gibi, Hakk dahi sana gıda olur. Ve Hak'dan vârid olan hüküm senin üzerine feyzân-ı vücûd olur. [114b] Ve senden Hak üzerine vârid olan ayn-ı sâbitenin lisân-ı hâl ile i'tâ ve iktizâsı olur.

غَيْرَ إِنَّكَ تُسَمِّي مَكْلَفًا وَمَا كَلَّفَكَ إِلَّا مَا قُلْتَ لَهُ كَلَّفَنِي بِهِالِكَ وَيَمَا أَنْتَ عَلَيْهِ وَلَا يُسَمِّي مَكْلَفًا اسْمَ مَفْعُولٍ

Ke-ennehû suâl müteveccih oldu ki, Hak ile abd meyânında bu veche ile müşâreket sâbit olıcak. Pes cihet-i imtiyâz nice mütesavvur olur cevâb verdi ki, sen mükellef olmakla mümtâz olursun ki, feth-i lâm ile sîga-i mef'ûldür. Hâlbuki Hak Teâlâ sana teklîf etmedi. İllâ senin lisân-ı hâlin ile ve ne'nin üzerine sâbit oldun ise onun ile ki, isti'dâdı teklîf taleb etmek ile teklîf etti. Hak ise mükellef-i esmâ ile müsemmâ kılınmaz. Belki bu ism-i mef'ûl abde mahsûsdur. Ve Hak ile abdin imtiyâzı bunun ile mansûsdur. **Şiir:**

فيحمد نبي و احمده ويعبدني و اعبده

[O bana ibâdet eder, ben O'na; O bana hamdeder, ben O'na]

Pes Hak bana hamdeder, ifâza-i vücûd ile ki, kendi sûreti üzere halk ve îcâddır. Dahî beni sicn-i tabîattan halâs ve kemâlât-i lâyıkası ile hâss etmesi ile senâ kılar. Dahî Hak bana ibâdet eder, ya'nî benim taleb ve îcâdımı kabûl eder. Vücûd-i rûhânî ve cismânînin merâtibinde gerek ulvî gerek süflî olsun ben dahî ibâdet-i Hak ederin hem zâhirde ikâmet-i hudûd-i şer' ile, ve hem bâtında tecelliyât-ı zâtîyye ve esmâiyyesin kabûl ile. Ve onun ahkâmın izhâr eder.

ففي هال أقربيه وفي الاعميان اجحده

Pes merâtib-i ilâhiyyede benim üzerime tecellâsı hâlinde ben Hakk'a mukırr olurin. Ammâ a'yân-ı kevnîyyede tecellâsı hâlinde inkâr iderin. Zîrâ merâtib-i ilâhiye ile mütenâfî olur. Emr ile muttasıf olduğu için ke-enne Şeyh'in bu kelâmı lisân-ı hâl-i mahcûbeteyindir⁷⁴⁸. [115a] Yoksa sâhib-i şühûd ve ârif-i hüdü beyne Hakk'ı bir şeyde görür ve mukırr ve müz'in olur. Nitekim demişlerdir. **Şiir:**

رقّ الرّجّاج ورقّت الخمر فتشابهها وتشاكل الأمر
فيعرفني وانكره واعرفه فاشهدّه

Ya'nî pes Hak Teâlâ cemi' mevâtın ve makâmda bizi bilir. Ammâ biz Hakk'ı cemi' mevâtın ve makâmda bilmeziz. Belki ba'zı mevtında âlim ve ba'zı makâmda câhilüz. Zîrâ merâtib-i-i ilâhiyyeden mertebe-i ehâdiyyet ve gayb-ı hüviyyet mükevvenâtın ma'lûmu olmaz. Eğerçi mertebe-i vahdetiyye ve sıfât böyle değildir. Lâkin estâr-i hicâb merfû'a konsa zât ve sıfât-ı Hakk'a ârif olavuz. Ve mecâlî tafsîliyyede şühûd-i a'yânı ile esrâra vâkıf olup, perde-i enâniyyeti kâşif oluruz. **Şiir:**

Keşf-i hicâb gayr edip bâtılın ile ayn-ı Hak
İkiliği bir edelim bir görünüp yakîn ırâk
Ayn-ı bekâ görür mü hiç yummayacak fenâ gözün
Ey nazar-ı issî bir nefes cân gözün aç yüzüme bâk
Hâne-i halvet edelim, kesret-i vahdet eldim
Söyleşelim zebânsız gelsin o ders-i bî-varak
Söyleyelim işitelim gözleyelim görünelim
Olmasın irâde-i dehân belki zebân ü göz kulak

⁷⁴⁸ Hâl'den murâd, mir'ât-ı ilâhiyyedir.

فَأَنِّي بَا لِعْنِي وَأَنَا أَسَاعِدُهُ وَأَسْعِدُهُ

Ya'nî pes Hakk'ın bizden gınâsı mutlakâ kaçan mutasavvur olur. Hâlbuki, zuhûr-i esmâ ve sıfât kemâlinde biz Hakk'a sâid oluruz. Zirâ kâbil mâdemki, fâile fî'linde kabûl ile müsâade olmaya, fâilin zuhûr-i kemâlâtı tamam olmaz. Dahi Hakk'ın kemâlâtını biz is'âd ederiz. Ya'nî bâtından zâhire ihrâc ederiz. Pes eğerçi Hak bi-hasebi'z-zât ganiyy ani'l-âlemîndir. Lâkin zuhûr-i kemâlât-i sıfâtı müsâadet-i [115b] kabûle mevkûfdur. Nitekim Allah Teâlâ buyurur. **إِن تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ** [Eğer siz Allâh'a yardım ederseniz, Allah'da size yardım eder. (Muhammed, 47/7)] ma'lûm ola ki, Hazret-i Şeyh bu makâmda vaktâ ki, zuhûr-i kemâlât-i esmâya bi-hasebi'z-zâhir bizim a'yânımız sebep oldu ise, is'âd ve mes'ûdeyi bize isnâd etti. Eğerçi fî'l-hakîka nazar-ı tevhîd ve irfân ile bakılsa Hakk'ın nefsinin nefsi ile is'âd ettiği zâhir ve nümâyândır⁷⁴⁹.

لِذَلِكَ الْحَقِّ أَوْ جَدَنِي فَلَعَلَّمَهُ وَأَوْجَدَهُ

Ya'nî Hak onun için îcâd etti ki, ben Hakk'ı bilem, dahi onu cemî' mezâhirde îcâd ve izhâr edem. Tâ ki mahcûblar zât-ı Hakk'ı bileler. Ve varlığının vahdetini anlayalar. Molla Câmî eydür; “baîd olmaz ki, ûciduhû demek **اجْعَلْ مَتَمَّتًا بَيْنَ عَيْنِي فِي** العبادة demek ola ki, **اعبدو الله كأنك تراه** hadîsinde olan mevtın-ı hayâl maksûd ola” Allâh-u a'lem.

بِذَا جَاءَ الْحَدِيثَ بِنَا وَحَقَّقَ فِي مَقْصِدِهِ

Ya'nî hadîs-i kudsî dahi bizden bu ma'nâ üzerine vârid oldu ki, **كنت كنزاً مثنياً فا** **ان اعرف حبيب** dir ve dahi Hakk'ın maksûdu dahi bizde mütehakkık ve mevcûd oldu ki, ol maksûd-i mezâhirde hubb-i zuhûr-i ma'rifettir.

وَلَمَّا كَانَ لِلْخَلِيلِ عَلَيْهِ السَّلَامِ هَذِهِ الْمَرْتَبَةَ الَّتِي بِهَا سُمِّيَ خَالِيًا لِذَلِكَ سَنَّ الْقَرِي

Ya'nî vaktâ ki Halîl (aleyhisselâm) için bu mertebe sâbit oldu ise ki, ol mertebe zât-ı ilâhiyyenin cemî' muttasıf olduğun cem'dir. Ve cemî'sine tahallüldür. “Halîl” ismi ile müsemmâ kılındı. Ve bu mertebe, vech-i tesmiye-i Halîl oldu. Ve bu mertebe sâhibi olduğu içindir ki, Halîl ziyâfeti sünnet etti ki, ol ziyâfet merzûklara rızkı îsâl eder ve tahallülü erzâk eder.

وَجَعَلَهُ ابْنُ مَسْرَةَ مَعَ مِيكَائِيلَ لِلنَّازِقِ

Dahi bu sebep ile dir ki, Şeyh ârif-i muhakkık Meserre-i Cebelî ki, ona ekâbir-i tarîkatten [116a] olduğu *Fütûhat*'ta mestûrdur. “Halîl (aleyisselâm)i îsâl-i erzâk-i

⁷⁴⁹ İsti'dâd-ı nusret ma'nâsıdır

merzûkunda karîn-i Mîkâil kılındı. Nitekim Âdem (a.s.) müvekkil-i suver olmak da, karîn-i İsrâfîl ve Hazret-i Muhammed (aleyhisselâm) müvekkil-i ervâh olmakta karîn-i Cibrîl'dir." deyû keşfiyle haber verdi. Allâh-u a'lem

وَبَا لَأَرْزَاقٍ يَكُونُ تَعْذِي الْمَرْزُوقِينَ

Halbu ki merzûkunun tağzîsi erzâk ile olur.

فَإِذَا تَخَلَّلَ الرَّزْقَ ذَاتَ الْمَرْزُوقِ بِحَيْثُ لَا يَبْقَى فِيهِ شَيْءٌ إِلَّا تَخَلَّلَهُ فَإِنَّ الْغَدَاءَ أَجْزَاءَ الْمُتَعَذِّدِ كُلِّهَا

يَسْرِي فِي جَمِيعِ

Pes kaçan rızık, zât-ı merzûka tahallül etse bir haysiyyet ile ki, merzûkun eczâsından bir cüz' kalmasa, illâ ona rızık tahallül etse. Zîrâ gıdâ bu tahallül-i müstevîb sebebi ile eczâ-i muğtezînin cemî'sine sirâyet eder.

وَمَا هُنَالِكَ أَجْزَاءٌ فَلَا بُدَّ أَنْ يَتَخَلَّلَ جَمِيعَ الْمَقَامَاتِ إِلَّا لِهَيْبَةِ الْمُعْبَرِ عَنْهَا بِالْأَسْمَاءِ فَيُظْهِرُ ذَاتَهُ جَلَّ وَعَلَا

Ya'nî cenâb-i ilâhîde hod eczâ yoktur. Zîrâ terkîbden mukaddes ve ârîdir. Pes lâzım oldu ki, Hâlîl (a.s.) cemî' merâtib-i ilâhiyye ve merâtib-i Hakkâniyyeye mütehallil ve sârî ola. Öyle makâmat ki, onlardan esmâ ile ta'bir olunur. Hattâ Halîl (a.s.) mütehallil olup, muttasıf olduğu merâtib-i esmâiyye sebebi ile Hakk'ın zâtı mazhariyyet-i Halîl ile zâhir ola. **Şiir:**

فَنَحْنُ لَهُ كَمَا ثَبَّتْ أَوْلَتْنَا وَنَحْنُ لَنَا

فَنَحْنُ لَهُ كَمَا ثَبَّتْ أَوْلَتْنَا وَنَحْنُ لَنَا

Ya'nî sen biz Hazret-i Hakk'ın mülküyüz. Ol bizim Rabb-i mâlikimizdir. Belki biz kendi a'yânımızın memlûküyüz, a'yânımız bize hâkimdir. Nitekim delâil-i keşfiyye-i mezbûre şâhid-i câzimidir.

وَلَيْسَ لَهُ سِوَى كَوْنِي فَنَحْنُ لَهُ كَحْنُ بِنَا

Ya'nî hâlbuki, [116b] "Hakk'ın benden gayrı mazhar-ı kâmil-i yoktur ki, tâmmı'l-müşâbehet ola. Yâhud, Hakk'ın bana ifâza-i vücuddan gayrı nesnesi yoktur" demek ola, kevn-i vücûd ma'nâsına olmak üzere. Pes biz mezâhirde mevcûde olan a'yânımız haysiyyeti ile Hakk'ın mülküyüz, ve ol bize hâkimdir. Nitekim biz kendimize ayn-ı sâbitemiz ile hâkim olduğumuz gibi.

فَلِيَّ وَجْهَانِ هُوَ وَأَنَا وَلَيْسَ لَهُ أَنَا بَانِ

Ya'nî pes bizim iki cihetimiz vardır. Birisi cihet-i vücûb ve hüviyyet-i mutlakâdır. Ve birisi cihet-i imkân ve enâniyyettir ki, beyne'l-vâcib ve'l-mümekîn mâ-bihi'l-imtiyâzdır. Ammâ Hak için enâniyyet-i zâide ve mâ-bihi'l-imtiyâz yoktur. Ya'nî imtiyâzı ve taayyünü inâ'ya muhtâc değildir. Bi-zâtihi mümtâz ve müteayyindir.

وَلَكِنْ فِي مَظْهَرِهِ فَتَحْنُ لَهُ كَمِثْلٍ إِنَّا

Ya'nî Hak ile bizim farkımız ve vâcibden mümkünün imtiyâzı budur ki, biz Hakk'ın mazharıyız, ol bizde zâhirdir. Pes bu i'tibâr ile taaddüd ve tekessür ve imtiyâz hâsıl olur. Pes çün biz mazhar-ı vücûd-i Hakk'ız. Biz "inâ"yız. Ol "mâ" gibidir. Şebh-i zarfiyyet ve mazrûfiyyet ile. Ammâ ki Şeyh Müeyyidüddîn Cendî buyurur, **Şiir:**

يَقُولُونَ لَوْ نِ الْمَاءِ لَوْنِ إِنَّا عَاءٌ إِنَّا الْآنَ مِنْ بَاءٍ إِنَاءٍ بِلَا لَوْنِ

Ya'nî ma'nâ-yı mezkûrenin cemî'si makâm-ı kesrettendir. Ammâ makâm-ı vahdet-i müstehlekedeki cemî' esmâ' münkahiredir. Ne taaddüd ne aded, ne zâhir ne mazhar bel ne vahdet ve ne kesret .

وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقُّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ

Der meclis-i uşşâk ne câmet ve ne cem

Ne sûret ve ne gamdır ve ne şâdî ve ne gam

Ne arş ve ne kürsî ve ne levh ve ne kalem

Garkestder-ân [?] bî-bün âlem [117a]

Ma'lûm ola ki, cevni-encâm-ı kelâm bu makâma müntemî ve cevelân-ı kümeyt-i eklâm bu menzile müntehî oldu. Nâ-gâh meşrık-ı maârif hazret-i saltanat-ı meâbdan bu nice beyt ki, yenâbi'-i hüküm ve esrâr ve hamse-i mütehayyere gibi muhayyir-i ezhân ve efkârdır. Bu abd-i hakîre hitâben tâli' ve tâbân oldu. Pes râbb-i sâlifemiz üzere ol gevher-gîrân mâyeyi silk-i mahalle münselik kılmağı erzânî gördüm. Ba'dehû hitâb-i müstetâba üslûb-i cevâbda tab'ı kâsırdan sâdır olan bilir ki, zeyline ta'lîk semtine sâlik oldum ki, zikrolunur. **Hazret-i Pâdişâh**⁷⁵⁰:

Ey ilm-i zümre-i uşşâk olan

Nûr-i uyûn-i kamû müştâk olan

Kâtib-i levh oldu kalem gerçeğim

Eyledi envâ'-i rakam gerçeğim

Yazmağa hâcet n'ola erkâmdan

Kâdir ola kendi çün ifhâmdan

⁷⁵⁰ Şi'r-i mezbur ki, mahalle kemâl münâsebeti pâdişâhın kerâmetine delil-i vâzıhdır.

Levh u kalemden n'ola maksûd ne
[?] oldu yine maksûd ne

Şer' ile arşın nedir ikrârda
Yoksa ne vâr âlem-i deyyârda

Ey [?] dânişver ferhûnde râî
Ârif-i esrâr Hüdâya hasta

Şâh-ı felek-i kader u mülk âşiyân
Şâh-ı hümâ sâye-i hümâyûn nişân

Râz mı vârsın ona mahrûm değil
Sâz mı vârsın ona hemdem değil
Ben ne dedim sana şihâbın değil

Sana sebk ve âş olamaz akl-ı küll
Sana sebk ve âş olamaz akl değil

Sende güneş bende olan zerredir
Nisbetimiz gülşen ile nezzedir.

Tâ ki tekâzâ-yı zuhûr etti Hak
Allemu'l-esmâdan okundu sebk
[117b]

Fâtiha-i rahmetle urdu dem
Levh u kalem oldu yazıldı rakam

Harf-i mahâricden olup âşikâr⁷⁵¹
Savt-ı hüve'l-lafzıyla buldu karar

Buldu taayyün-i kelimât u kelim
Oldu hüveydâ alim festakîm

Hâmil-i arş oldular erkân-ı şer'
Birbirine oldu [?] asl ve fer'

Hemze olup etti taharrük elif
Zât sıfatla nitekim muttasıf

Olmağa tevlîd-i hurûfa sebeb
Nokta-i bâ' ile elif oldu "eb"

Bâis-i îcâdnadır feyz-i cûd
Arz-ı kemâlât ve cemâl ve şühûd⁷⁵²

Sırr-ı zuhûrun yine aslı zuhûr
Nûr-i maânî ve suver-i ayn-ı nûr

İllet ve ma'lûl ke-evvel-i nûr-i şimâr
Sûret-i illettir olan âşikâr

Bâtının sûretidir zâhiri
Evvelinin peykeridir Âhiri

⁷⁵¹ Nitekim usûl-i mahâric-i insânda üçdür. Kezâlik, âlem-i kebîr o dahi üçtür. Mahrec hazret-i ilimdir ki, ...halk mertebesindedir. Ba'dehû mahrec-i sâni hazret-i esmâdır ki, ... mahâricdir. Ba'dehû mahâric-i sâlis, mahrec-i şehâdetdir ki, mahrec-i insân-ı kâmidir. Ve nitekim elif-i müteharrik hemzede .. halkden gelir. Taayyün-i evvel dahi öyledir. Keşf-i ilmî ile münkeşif olur. Teemmül oluna.

⁷⁵² Meselâ görülmez mi ki, bâ noktadan sırf-ı taayyün oldu, ba'dehû tâ iki noktada müteayyin oldu, tâ üç noktadan mürekkebe ve müteayyin oldu. Pes adedde sârî olduğu gibi nokta ve hurûfda zirâ elif hod dahi üç noktada mürekkebdir sâir hurûfu'l-elifde mürekkebe olup ve kelimât dahihurûfda mürekkebe olduğu gibi ilâ gayri'n-nihâyesi müşterek akla tenbîh olsun ki, her gayr yoktur şerik-i Bârî dediği ayn-ı bâridir, taaddüd ve mugâyeret-i sûretindir. Pes fi'l-hakikat şerik-i Hak'tır, müşrik-i Hak şirket-i Hak'tır. Pes isterse müşrik olsun isterse muvahhid ve İslâm. Ya'nî irfân-ı muvahhidin yanında bâtil yoktur bi-haseb-i hakika cümle merâtib-i Hak'tır, mezâhir-i vücûd-i halkdır

Arş nedir sûret-i melek-i Hüdâ⁷⁵³

Mertebe-i cismiyle rûh u gıdâ

Hâmili ol meleğin oluptur [?]

Şerh edelim tâlib olanlara biz

Emr olunan sûreti tahmîl ile⁷⁵⁴

[?] dûr-i sirâfil ile

Hâmil-i rûh olmağa ey zü'l-yakîn

Ahmed ve Cibrîl olubdur emîn

Hazret-i Mikâil ile hem Halîl

Her birisi hâmil-i rızk-ı celîl⁷⁵⁵

Mâlik ve Rıdvân⁷⁵⁶ ki, pedîd oldular

Muhtemil va'd ve vaîd oldular⁷⁵⁷

Nutk-i Hüdâ'dır yazılır kâinât

Levh-i vücûd üzerine velî bî sebât

Nutk-i Hüdâ sûret-i Hakk'sın çü-sen

Sen arz-ı Hakk'la cevherinden

Sûret-i Hak isen eğer ey pîr

Sende de ol cevher-i ma'nâ-yı [?] ⁷⁵⁸

⁷⁵³ Arş ne ile karar eder, diye suâl olunmuş idi.ona cevâbdır.

⁷⁵⁴ Ya'nî sûret-i cismiyyet-i Nebî demektir.

⁷⁵⁵ Murâd o dur ki, mâ-bihi'l-kıvâmdır.

⁷⁵⁶ 1-Âdem, 2-İsrâfil, 3-Ahmed, 4-Cibrîl, 5-Halîl, 6-Mikâil, 7-Mâlik, 8-Rıdvân

⁷⁵⁷ Murâd ahkâm-ı şerr ya'nidir ki,sebeb-i bekâ-i mâsivâdır.

⁷⁵⁸ Türkî ibârettir, zâhir olmak ma'nâsına

[118a]

FASS-I HİKMET-İ HAKKIYYE FÎ KELİME-İ İŞHÂKIYYE

“Fidâ” masdardır, lafz-ı Nebî’ye muzâf olmuştur, mübtedâdır. “Zebh” feth-i zâl ile masdardır, mübtedânın haberidir, “boğazlamak” ma’nâsınadır. “Zibh” kesr-i zâl ile “boğazlamağa hazırlanan hayvan”dır, cümle cümle-yi istifhâmiyyedir, efidâ-i takdîrindedir. Hemze mahzûfedir, taaccüb tarîki üzere. Zîrâ “fidâ” demek “insânı bir musîbetten hıfz etmek”dir, mukâbelesinde bir hayvân kurbân etmek ile ki ona bedel ola. Bu mâdede kebş insâna behîme iken, nice bedel olabilir diye taaccüb eder⁷⁵⁹.

وَأَيْنَ ثَوَاجِ الْكَبْشِ مِنْ نَوْسِ إِنْسَانٍ

Ba’zı nüshada وَايَ mahallinde وَايَ vâkî’ olmuştur. Murâd, “teb’îd-i emr”dir. Ya’nî “ganem savti kande, insân savti kande!” demektir ki, iki savti biri birinden nisbette ve müşâbehette baîd kılmaktır. “Nevs”, sevk-i eblide ya’nî [دوه كود ر] iken isti’mâl olunan sûrettir. “Süvâc” savt-i kebştir. Türkçe “koç melemesi”dir. Evvelkisi hâsiyyet-i insân, sânisî hâsiyyet-i kebştir. Pes ma’nâ demek olur ki, “avâzeleri biri birine benzemeyecek zâtları biri birine bedel ve muâdil olmak kande kaldı?”, tâ ki, ehad-i hüma âhirden ya’nî kebş insândan fidâ olmağa kâbil ola, nitekim cinâyât-ı Hacc’da karâbîn-i mütefâvite tefâvüt-i cinâyât ile mukadder olması gibi.

Ve “nevs”den murâd, burada İshâk’ın inde’z-zebh olıcak savtidir. Ve bi’l-cümle makâmda Hazret-i İbrâhîm (aleyhisselâm) vâkıyı âlem-i misâlde gördüğü üzere ibkâ edip, te’vîl ve ta’bîr etmediğinden Şeyh (kuddise sirruh) özrün beyân eder ki; “Zâhir hâl üzere behîme insâna bedel-i müsâvî olamaz, zîrâ hâsiyyet ve zâta nisbeti ve müşâbeheti yoktur. [118b] ki, ehad-i hümayı hayâlde görüp, hâl-i yakazada âhire ubûr ve intikâl mümkün ola.” Ashâb-ı ta’bîr kâidesi üzere mekrullâhî Teâlâdan vahy nâzil ola. Nitekim bu mahalde hâl böyle oldu. Ba’dehû zebh-i İshâk olmağa tâife-yi müslimeynin kesîri ve yehûd, kâtıbeten zâhiblerdir. Ve ekser müfessirîn, zebh-i İsmâil olmak sebîline sâliklerdir. Ammâ Şeyh muktezâ-yı mübeşşire-yi sâbıka üzere ma’zûrdur. Vallâhu a’lem bi-hakâyıkı’l-umûr.

⁷⁵⁹ Zîrâ sırr-ı kurbân budur ki, hayvânın rûhunu izhâk ederler. Hayvân-ı âhire bedeliyyeti tasavvuru ile bir vech ile ki, hayvân mübeddelün minh’in rûhuna ondan meded hâsıl ola, ke-enne bedel evvelin tedbîrinden ferâgat edip buna muâvenet ede. Egerçi Kâdir-i Feyyâz’ın tedbîrinde medede ihtiyâcı yoktur. Ammâ bi-tarîkı’l-âde câizdir. Hakk’ın hikem-i hafisine hadd ve gâyet yoktur.

وَعَظْمَةُ اللَّهِ الْعَظِيمِ عِنَايَةً بِنَا أَوْبِهِ لَمْ أَدْرُ مِنْ أَيِّ مِيزَانٍ⁷⁶⁰

“Vâv”, “azzeme”de “vâv-ı hâliyye”dir. Ya’nî Allah Teâlâ ol kebşi ta’zîm etti. Bu kadar azamet-i zât-ı ile ki, وَقَدَيْنَاهُ بِذَبْحِ عَظِيمٍ [Biz büyük bir kurbanlık vererek onu kurtardık (Saffât, 37/107)] dedi, inâyet idü ben, eğerçi isti’dâdında müsâade yoksa da, ba’dehû lafz-ı binâda zâmîr-i mütekellimin işâreti, ma’şer-i benî Âdem olıcak nebî dahi dâhildir. Velâ-edride iktifâen bi’l-kesre-i yâ mahfûzdur ya’nî bilmeyen hangi mîzandandır? Nebî tarafına mı ta’zîm murâd etti ve zebh-i azîm fidâ etti. Yoksa kebşe mi ta’zîm kasd etti ki, behîme iken insâna husûsen nebîye bedel müsâvî etti?⁷⁶¹

وَلَا شَكَّ أَنَّ الْبُذْنَ أَعْظَمُ قِيَمَةً وَقَدْ نَزَلَتْ عَنْ ذَبْحِ كَبْشٍ لِقَرِيْبَانِ

“Vâv” hâliyyedir, “büdñ” zamm-ı bâ ve sükûn-i dâl ile cem’-i “bedene”dir. Feth-i bâ’ ve dâl ile murâd, “nâka veyâ bakara”dır ki, Mekke’de boğazlanır⁷⁶². Musannif, “kebş” hakkında inâyet taalluk ettiğın isbât için buyurur ki, “Şekk yoktur ki, “büdñ”, “kebş”ten a’zamdır. Kadr ve kıymet yönünden ve ekserdir. Kıymet yönünden ol ecildendir ki, bir bedene yedi udhıyye yerine kâim olur⁷⁶³. [119a] Hâlen ki, zebh-i bedenenin kurbânda mertebesi zebh-i kebşten münhatt-ı edvendir. Zîrâ kebş, “bedel-i nebî” oldu, “bedene” olmadı.

فِيَالَيْتَ شَعْرِي كَيْفَ نَابَ بِذَاتِهِ شَخِيصٌ كُبَيْشٌ عَنْ خَلِيفَةِ رَحْمَنِ

Ya’nî “pes n’ola idi, bile idim ki, bi-zâta ve bi-şahsa bir küçük kebş ve hakîr şahs halîfe-i Rahmân’dan nice nâib olabilir?”

Şeyh musannif, bu beytte sırr-ı tevhîde işâret-i hafıyye eder ki, eğerçi fidâ, âlem-i sûrette kebş-i hakîr وَمَعْدِيَّ عَنْهُ Halîl’dir lâkin ikisinde dahi cilve-ger-i vücûd-i mutlaktır. Fidâ dahi Hak’tır. وَمَعْدِيَّ عَنْهُ dahi Hak’tır.

أَلَمْ تَدْرُ أَنَّ الْأَمْرَ فِيهِ مُرْتَبٌ وَفَاءٌ لِأَرْبَاحٍ وَنَقْصٌ لِحُسْرَانِ

Ya’nî sen görmez misin ki, emr-i ilâhî ve şân-ı Hak ki, Vücûd’dur. Onda hâl mürettebdir, ya’nî tertîb-i hâss üzerine vâkı’dır. Pes ba’zı umûr-i mevcûdedeki vefâ ve tamâmiyyet buluna, ticâretinde mürbih olur. Ve ba’zı âhirdeki naks ve nâ-tamâmiyye

⁷⁶⁰ Ba’zı nüshada “lâ”

⁷⁶¹ Ya’nî kıymetli ve semîn koç kurbân etti. Kurbanda mu’teber olan sıfât-ı cemîle ile.

⁷⁶² Zâhir-i kebş mukâbelesinde “büdün” zikr olunamüfred mukâbil-i müfred olup, hüsn-i edâ hâsıl olurdu. Lâkin riâyet-i vezn için cem’ getirdi.

⁷⁶³ Būdün ancak istislâm için mahlûk değildir. belki merkûbve mahlûb olur. Ekseriyâ kurbân vâkı’ olur. Ammâ ganemde hâl böyle değildir. Bir aksdir ya’nî, ekser kurbân içindir. Rekûb hod yoktur. Teemmül oluna, bu kelâm Cendî kelâmıdır.

buluna, ticâretinde hâsir olur. Muhassal-ı vefâ müntebih-i ribh ve rehâ ve noksân-ı mûris-i dünüvv ve hüsrân olur. “Fîh” zamîri emre râci’dir. Emr vücûddur. “مُرْتَبٌ” lafzan merfû’ haber-i innedir. Ve fâün lafz-ı merfû’ müretteb lafzının kâyim-i makâm-ı fâilidir, ma’tûfû ile. Hâsıl-ı kelâm “mevcûdât ortasında kemâl ve hisset ile tefâvüt vardır” demek olur. Ammâ ba’zıları “fîh” zamîrini fidâ’ya ircâ’ etmiş, pes ma’nâ demek olur ki, “ba’zı fidâda kemâl-i vefâ-yı ahd-i sâbık vardır, İbrâhîm ve İshâk’ta vâkı’ olan itâat ve inkıyâd gibi ki, fenâ-yı matlûb ve mahvâniyyet hâsıl ettiler. [119b] Ve şâh-ı râh-ı şeref-i aslîlerine gittiler. Ammâ ba’zı fidâda vefâ-yı ahd-i ezeli ve vifâk-i mîsâk-ı kadîmi bulunmayıp muktezâ-yı isti’dâdlarınca tezâhüm kuyûdunu yine de [منغمس?] ve terâküm-i hucb-i şehvâniyyede muhtebis oldular. Pes bunlara noksân-ı hüsrân müterettib olup, gavâşi zulmette hayrân kaldılar.

فَلَا خَلْقَ أَعْيَلِي مِنْ جَمَادٍ وَبَدَهُ نَبَاتٌ عَلِيٌّ قَدْرٌ يَكُونُ وَأَوْزَانُ

Vaktâki merâtib-i mütekessirede sırr-ı vücûd-i vâhidi izhâr edip ve tefâzul-i merâtibi ve tefâvüt-i derecât-ı mezâhiri cânib-i Hakk’a nisbet-i kurb ve bu’d ile beyân kıldı ise, pes merâtib-i kevnin killet-i besâyıt ve adem-i tûdâif-i vücûh-i imkâniyye ile hangisi Hakk’a akreb ve hangisi eb’ad ve bu nisbet ile hangisi efdal ve hangisi ehassdır. Beyâna şürû’ edip dedi ki, müvellidâta cemâddan a’lâ halk yoktur. Zîrâ bunların fitratları ma’rifetullâh üzerinedir. Ve ma’rifet-i zâtiyyede cemâddan a’lâ yoktur. Zîrâ cemâdda aslâ tegayyür-i fitrat yoktur. Ve mâ-ba’de cemâd, nebâtır mikdâr-ı münevvi’-i hasebi üzere dahi evzânı, ya’nî ekdâr-ı muayyinesi hükmünce ki, esnâf ve eşhâs kıla. Meselâ cemâda kuvvet-i nâmiyye zamm olunsa cisimden tenvî’ eder. Ve cism-i nâmi hâsıl olur. Ba’dehû nâmîden dahi esnâf hâsıl olur. Meselâ nebât zî-sâk-ı şecer olur. Gayr-ı zî-sâk e’sâb ve kelâ gibi olur. Bunların dahi esnâfi vardır. İlâ gayrı’n-nihâye zamm-ı kuûd ile tasarruf-i tabî’i ziyâde oldukça, besâtattan baîd ve zât-ı baht’tan dûr ve mahcûr olur. Ma’rifet ve şühûdu [120a] dahi nâkız ve nâ-bûd olur. Şühûd-i Hak’dan mahcûb ve metrûd kalır.

وَدُوُّ الْحُسْنَنِ بَعْدَ النَّبْتِ وَالْكَلِّ عَارِفٌ بِخَلْقِهِ كَشْفًا وَإِبْصَاحَ بُرْحَانَ

Ya’nî tertîb-i ma’hûd üzere mütesâfilem nebâtattan sonra hayvân hassâsdır. Ve bunların cem’îsi hayâtla ve ilim ile muttasıflardır. Ve rabbü’l-erbâb-ı müsebbihlerdir keşf ile. Ve burhân-ı vâzıh ile cevn-i keşf, mükâşef-i gayra hüccet olmağa sâlih olmaz.

Musannif, burhân-ı vâzih-ı zamm etti ki, delîl yakînîdir gerek aklî ve gerek naklî burada zikr olunmadı. Ammâ mahallinde mezkûr olur.

وَأَمَّا الْمَسْمِيَّ أَدَمًا فَمُقَيَّدٌ بِعَقْلِ وَفُكْرٍ أَوْ قِلَادَةِ إِيْمَانٍ

Ya'nî hayvân-ı hassâsdan nutk ile tenvî' olunan ki, Âdem ile müsemmâdır. Ve mertebesi tertîb-i ma'hûd üzere hayvândan esfel ve ednâdır. Ol dahi akl-i cüz'î ile mukayyed ve meşûb ve gışâve-i vehm ve fikir ile mahcûb, urûc-i âlem-i ulvîden ve emândadır. Ehl-i nazar ve istidlâl ise tezâhüm-i fikr ve hayâl ile muhtecib olur. Eğer taklîd-i imânî ile mukallid ve mukayyed ise gâile-i tegayyür ve zevâl ile mütereddîd kalır. Hiç birisi asel-i irfândan ser-engüştenî kılmak müyesser olmaz. Ve bahr ve nehrinden kef-i dest ile i'tirâf mutasavvur olmaz. (Ve âhiru'l-emr aczine i'tirâf kılmasa bu vartadan râh-ı maârif bulmaz) Nitekim saadetlü Pâdişâh bu şiiri bu nı'meden âgâz etmiştir. Esnâ-i tasnîfde vâir ve olmak ile âdet-i ma'hûdde bu makâmda ve dem-sâz kıldık . **Gazel:**

Rûy-i dilber göründü âyinede
Hem cemâl oldu ol hem âyinede
Şerh olunmaz serâir-i âlem

[121b]

Muttasıl ayn-ı âlimân-ı sînede
Kavl bir derülü ziyâde devşir
Iztırârı lisân-ı beyyinede
Ka'be-i dilde hâcı-yı hâzır isen
Ne işin var Safâ ile Mina'da
Şimdi nâm-ı cihân mutâ'ındır
Ey Murâdî hemân bu elsinde

بَدَأَ قَالَ سَهْلٌ وَالْمُحَقِّقُ مِثْلُنَا لِيَأْنَا وَإِيَّاهُمْ بِمَنْزِلِ إِحْسَانٍ

Ya'nî Şeyh buyurur ki, ehl-i maârifden Sehl-i Tüsterî⁷⁶⁴ dahi besâit-i ma'rifet-i Hakk'a mürekkebâtan akreb olduğuna zâhib olmuştur. Dahi bizim emsâlimiz muhakkikîn dahi bu ma'nâyâ kâillerdîr. Zîrâ bizim gibi onlar dahi menzil-i ihsânda, ya'nî makâm-ı keşf ve müşâhedede kâimlerdir.

فَمَنْ شَهِدَ الْأَمْرَ الَّذِي قَدْ شَهِدْتَهُ يَقُولُ بِقَوْلِي فِي خَفَاءٍ وَإِعْلَانٍ

⁷⁶⁴ Sehl bin Abdullâh-ı Tüsterî tüster-i tâ-i evvelinin zammı ve sânisinin fethi ile şâkird-i Zünnûn-i Mısrî'dir.

Ya'nî herki, hakâyık-ı gaybetiyyeyi benim müşâhede ettiğim gibi müşâhede eder, sırran ve aleniyyeten benim kavlimi kâil olur.

وَلَا تَلْتَفِتْ قَوْلًا يُخَالِفُ قَوْلَنَا وَلَا تَبْزُرِ السَّمْرَاءَ فِي أَرْضِ عَمِيَانِ

Dahi iltifât eyleme bizim kavlimize muhâlif olan mahcûblar kavline ki, ehl-i nazar ve istidlâldir, ya mukallidîn-i cühhâldir. Dahi gızâ-yı rûh olan dâne-i semrâ-yı ya'nî kendimi ammîler ve bî-basarlar tarlasına ekme. Zîrâ onların arz-ı isti'dâdı hâsıl vermez. Ve zemîn-i şürûh sünbül bitirmez. – ve ekmeler tarlasına demek ahsendir.-

هُمُ الصَّمِّ وَالْبُكْمِ الَّذِينَ آتَىٰ بِهِمْ لِإِسْمَاعِيلَ الْمُعْصُومُ فِي نَصِّ قُرْآنٍ

Ya'nî ol kavm-i âmiyân şol kavmdir ki, kelâm-ı Hakk'ın nutkundan ve ve kavli-i sıdkın istimâ'ından mahrumlardır ki, “kezb”den ma'sûm olan Nebî (sallallâhu aleyh-i ve selem) [121a] onların bize bu evsâfını nass-ı Kurân'da zikretti ki, صَمٌّ بَكْمٌ عُمَىٰ فَهَمُّ لَّا يَرْجِعُونَ dedi.

إِعْلَمُ أَيُّدُنَا اللَّهُ وَإِيَّاكَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ الْخَلِيلِ قَالَ لِأَبْنَيْهِ آتَىٰ آرَىٰ فِي الْمَنَامِ آتَىٰ أَوْذَبْحَكَ وَالْمَ تَامَ حَضْرَةُ الْخِيَالِ فَلَمْ يُعْبَرْهَا

Ya'nî Hak Teâlâ seni ve bizi idrâk-i hakâyıkta müeyyed kılsın. Ma'lûm olsun ki, tahkîk Hazret-i İbrâhîm Halîl oğlu İshâk, *Kur'ân'* da hikâyet olunduğu üzere buyurdu ki, “Tahkîk ben menâmda seni boğazların gördüm”, menâm ki, “hazret-i hayâl-i mukayyed”dir. Bir cevher-i şeffâfdır ki, şânındandır; zâtında mütemessil olan suveri tağyîr etmek, ya'nî ma'nâ-yı maksûdeye ubûr etmek. Hazret-i İbrâhîm ise ubûr etmedi. Zîrâ suveri âlem-i misâl-i mutlakdan olmağa mu'tâd idi. Bunu dahi ona kıyâs etti, zîrâ emsâl-i mutlakda görünen suver Hakk'a mutâbıktır, muhtâc-ı te'vîl değildir.

وَكَانَ كَبْشٌ ظَهَرَ فِي صُورَةِ ابْنِ إِبْرَاهِيمَ فِي الْمَنَامِ فَصَدَّقَ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْيَا

Hâlbuki menâmda zâhir olan kebş idi ki, sûret-i İshâk'da göründü. Beynehümâda münâsebet-i istislâm ve inkıyâd idi. Pes murâdullah “kebş” idi “ibn-i İbrâhîm” değil idi. Pes Hazret-i İbrâhîm sûret-i meriyye-i tahkîk ve sûret-i hissiyye-i hâriciyyeye tatbîk edip, zebh-i İshâk'a ikdâm ve mukaddemât-ı zebhe mübâşeret kıldı.

Pes imtihân tamam olup ve sırr-ı inkıyâd ve kemâl istislâm-ı mütebeyyin oldu ise, Hak Teâlâ ibn-i İbrâhîm'e kebşi fidâ gönderdi. Ve zebhden halâs oldu. [121b]

مِنْ جِهَةٍ وَهُمْ إِبْرَاهِيمَ

Ya'nî buyurur ki, “zıkr-i fidâ bu makâmda hakikat-i hâl değildir. Belki Hazret-i İbrâhîm'in zann ve hayâli cihetindedir.” der.

بِالَّذِي هُوَ تَعْبِيرُ رُؤْيَاهُ عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَىٰ

Ya'nî şol zibh-i azîm ile fidâ etti ki, indallâh Hazret-i Halîl'in ta'bîr-i rû'yâsı ol idi.

وَهُوَ لَا يَشْعُرُ بِذَلِكَ

Ya'nî “halbuki, Hazret-i İbrâhim'in şuûru yoğ idi.” der. Fakîr eydür; Şeyh'in bu kelâmını, ba'zı ulemâ sû-i edebe haml etmişler ve ba'zıları “enbiyâdan bu makûle hâl vâkı' olagelmiştir”, deyu nezâir-i zikrine mütesaddî olmuşlar. Ammâ böyle emr-i muazzam ve hatîrda bencileyin nefis-i hakîr, cür'et-i hükûmete lâyıq olmaz. Husûsan bu makûle-i müşkilâtın özrü, sadr-ı kitâbda mezkûr olan mübeşşire ile beyân olunmuştur. Ve kavî-i mezbûr, makâm-ı sekr ve mağlubiyye mekâlidir. Netîce-i fikr ve nazar değildir. Ammâ Molla Câmî eydür; “Hazret-i İbrâhim'in menâmda gördüğü mukaddemât zebh idi ki اني اري في المنام اني اربحك dedi bu hod hâl-i yakazada vukû'a geldi. Zîrâ oğlunu ızcâ' etti ve hacz-i hulkûm ve haczesine ikrâr kıldı. Vâkı'ada dahi gördüğü ancak bu idi, kat'-ı re's görmemiş idi. Pes azîmet tamam oldu. Fi'l-i zebh tamam olmağa hâcet kalmadı. Ve cevn-i ibtilâdan maksûd ki, emr inkıyâd idi. Hâsıl olıcak Hak Teâlâ rahmetinden fidâ tedârik edip gönderdi. Bu takdîrçe rû'yâ-yı Halîl'in ta'bîre ihtiyâcı merfû' oldu. Ve mansıb-ı hulliden ihtimâl-i zann ve hayâl [122a] munkatî' oldu” deyu buyurur.

Eğerçi tevcîh, vecih ve kelâm, latîf⁷⁶⁵ ve belîğdir. Lâkin Şeyh'e vârid olan şübhenin mâddesin hâsim olmaz. Husûsan bu tevcîh üzere tedârik-i fidâ dahi müstedrek düşer, Allâhu a'lem.

فالتجلي الصوري في حضرة الخيال محتاج الي علم آخر به يُدرك ما أراد الله بتلك الصورة

Ya'nî hazret-i hayâl-i mukayyededede olan tecellî, suver-i ilm-i âhire muhtâcdır ki, ona “ilm-i ta'bîr” derler. Ma'rifet-i niseb ve münâsebete mevkûftur. Gâh lûgat hasebi ile olur, gâh san'at ve harfet, gâh zaman ve mekân, gâh zıddına ayn sebebi ile ya'nî ayndan zıdda ve zıddan ayna ubûr vâsıtasıyla muabbire ma'nâ tulû' eder. İlm-i ferâsete karîb-i ilmdir ki, Hak Teâlâ dildekini ol sûret-i ma'kuse ile bildirir. Hâsıl-ı kelâm gayb ile şehâde ortasında cereyân eden ma'nâ-yı cevher, hayâlde sûret bağlar, hayâl ise hikâyet üzerine mecbûldür, ne munakis olsa gösterir, âlem-i şehâdetde olan nutk gibidir⁷⁶⁶; onda sûret, bunda nutk olur. Mukaddime-i bi-nübüvvet ve ilm-i hakâyık-ı eşyâdır.

⁷⁶⁵ Latîf matlab

⁷⁶⁶ Meselâ sözü mâtem ile hikâyet eder. Ve mâtem-i suveriyle rivâyet edr.meselâ lugaten olduğu nâim zâhib görse zâhib-i sefer ile ta'bîr ederler.sefer-i cel görsehâli ne olur derler, ya sefer-i celile gider derler. Hep vâkı'a mutâbık olur. Allâhu a'lem

أَلَا تَرَى كَيْفَ عَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَبِي بَكْرٍ فِي تَغْيِيرِهِ الرَّوْيَا أَصَبَتْ بَعْضًا وَاخْطَأَتْ
بَعْضًا فَسَأَلَهُ أَبُو بَكْرٍ أَنْ يَعْرِفَهُ مَا أَصَابَ فِيهِ وَمَا أَخْطَأَ فَلَمْ يَقْعَلْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Musannif-i Hazret (kuddise sirruh) sûret-i hayâliyye ta'bîre muhtâc olduğun hadîs-i şerîf ile tenvîr edip buyurur ki: “Meğer ashâbdan birisi vâkı’ a görüp, [122b] Rasûlullâh’a naklettik de, “Hazret-i Ebû Bekir ta’birin edin”, deyû Rasûlden istîzân etmişler. Rasul dahi izin vermişler. Vâkı’â bu ki, ol şahs havâbda görür ki, semâda bir pâre sehâb zâhir olur ki, bârânî rûgan ve asel halk ondan tenâvül ederler ammâ ba’zı kalîl ahzeder, ba’zılar kesîr. Ba’dehû sivâ-i asûmândan bir ris mân peydâ olur. Ve Rasûlullah (sallallâhu aleyh-i ve sellem) ol ris mânâna yapışıp âsûmâna urûc eder. Ve akebince bir kişî dahi teşebbüs edip, semâya çıkar. Ba’dehû şahs-ı âhire yapışdıkdâ, ris mân kırılır. Ve tekrar ulaştırırlar, ol dahi urûc eder. Pes Hazret-i Ebû Bekir ta’bîr ederler ki: “Ol sehâb zille-i İslâm’dır. Ve rûgan ve asel *Kur’ân*’dır ki, her kişî kadr-i isti’dâdınca ahzeder, kimi kalîl ve kimi kesîr. Ve ol ris mân ki, semâdan arza peyvestedir, dîn-i müstâkîm-i Hak’tır ki, evvel Rasûlullâh teşebbüs edip, Hakk’a urûc etti. Ba’dehû birisi dahi, ba’dehû sâlisin bir mikdâr isti’dâdında noksan olmağın tehalûf ve tevakkuf vâkı’ olup, âhir kitâbullah sebkât edip ol dahi Hakk’a vuslat buldu.” deyüp, ba’dehû Rasûlullah’dan ettiğî ta’bîrin savâb ve hatâsından suâl ettikde Rasûlullah buyurmuşlar ki: **بَعْضًا وَاخْطَأَتْ بَعْضًا** [ba’zısında hatâ ettin, ba’zısında isâbet ettin.]ba’dehû Ebû Bekir Hazret-i Rasûlullah’a yemin verip savâb ve hatâsından beyân recâ etmiş, Rasûlullâh “Yemin verme!” deyû cevâbdan imtinâ’ etmiş. Fakîr eydürün, fi’l-hakîka tenvîr-i mezkûr-i menâmât muhtâc-ı ta’bîr olduğun ifâde eder. [123a] Ve ilm-i ta’bîr-i rü’yâ, a’zam-ı mu’zilât ve etemm-i müşkilât idüğün gösterir, “ilm-i gayb” gibi meselâ. Husûsan kendiler işrâk-i nur-i nübüvvet ile tevkîf buyuralar. Muhtî ma’zûr olan mesâilden olduğunda şüphe mi kalır! Lakin eşref-i ashâbı tahtaîden Hazret-i İbrâhim’e cevâz isnâdı ve hem fehm olunur mu, teemmül-i latîfe muhtâcdır. Ma’lûm ola ki, ulemâ-i zâhir kesrahüm bu makâmda Şeyh’e i’tirâz edip, “Hazret-i İbrâhim’e isnâd ve hem sû-i edebdir.” demişlerdir. Bu vech ile cevâba cür’et olunur ki, mezheb-i Eş’arî’de mukarrerdir ki: “Umûr-i dünyeviyyeden nass olmayan mahalde ictihâd-i rasûl câiz ol.” mezheb-i ekâbir-i usûliyyîndir. Nusûs-i *Kurâniyye* ile isbât olunmuştur. Kitâb evâhirine nazar olunsa, **قد يحطىء و يصيب** hükmü mûcibince Hazret’e muktezâ-yı beşeriyet üzere isnâd-ı hatâyâ etmişlerdir. Nusus-ı mezkûre meselâ **عفي الله** gibi, **عني الله** gibi, **عني الله** gibi, ve usârâ-yı Bedr’de re’y-i Ömer

tasvîb olunduğu gibi, ilâ gayri zâlik. Pes cevni-i keşş menâmda sûret-i İshâk'da zâhir oldu. Ta'biri lâzım idi, ve cevni ta'bîr etmedi, ve zâhirine haml etti, âhir ictihâdında hatâ' etti. derler. Allâh-u a'lem.

Pes mûcîb-i vehm ile ki, taraf-ı mercûhdur. Zebh vâcib oldu. Ve Hak Teâlâ, rahm ve şefkatinden zebh-i azîmi İshâk'a fidâ etti. Pes bu haseb ile ledâyi'l-insâf, kelâm-ı Şeyh'de sû-i edeb kalmadı. Bâ-husûs hükm-i beşeriyet ile insân zaîf-i [123b] sultân, ve heme mağlûb olmaktan noksân ile mevsûf olmaz. Zîrâ Hak Teâlâ bir emr-i mechûlû ibâdından birine gerek İbrâhîm Halîl, gerek Cibrîl-i Celîl olsun, mâdem ki esbâb-ı ilminden birisi ile bildirmeğe irâdeti taalluk etmeye, ol emr bilinmez. Ba'dehû Hazret'in (sallallâhu aleyh ve sellem) Ebû Bekr'i tahtesi ba'dehû Ebû Bekir hatâ' ve savâbının beynini beyân recâ ettik de, imtinâ'nın nüktesi zâhir-i Hazret-i peygamber (s.a.s.)hâzır iken, ta'bîre cür'et ile terk-i edeb ettüğüdür. Evvelâ kesr-i kusûr ile te'dîb buyuruldu. Allâhu a'lem

وقال الله تعالى لإبراهيم عليه السلام حين ناداه أن يا إبراهيم قد صدقت الرويا وما قال وقد صدقت في
الرويا إنه إبنك لأنه م عبّر ها بل أخذ بظاهر ما رأي والرويا تطلب التعبير

Lafzının evvelkisi teşdîd-i dâl ile sânisî tahfîf iledir. Ya'nî Allâhu Teâlâ İbrâhîm'e nidâ edip buyurur ki: “Sen tahkîk-i menâmda gördüğünü sâdik kıldım, ya'nî mukaddemât-ı zebhe ikdâm ile zâhir vâkı'a ki vâkı'a mutâbık eyledin, halbuki rü'yâda sâdik oldun ve zebîh oğlundur”. Demedi Zîrâ rü'yâyı ta'bîr etmedi ki, sâdik ola. Belki gördüğün zâhire haml etti. Rû'yâ-yı hod mevtın-i hayâlden idi, ta'bîre muhtâc idi.

ولذلك قال العزيز إن كنتم للرويا تعبرون والتعبير الجواز من صورته ما رآه الي امر آخر

Ve bu ecildendir. Ya'nî rü'yâ mevtın hasebi ile ta'bîr istediği ecildendir ki, Azîz-i Mısır gördüğü vâkı'asına muabbir taleb etti. Ve: “Eğer siz ta'bîr-i rü'yâyı kâdir iseniz [124a] vâkı'amı ta'bîr edin.” dedi. Tabîr ubûrdan me'hûzdur, ubûr tecâvûz ve güzer ma'nâsınadır ki, hayâlde gördüğü sûretten lâzımına tecâvûz ederler. Ya zıddına güzer ederler. Ya münâsibine geçerler.

فكأنت البقر سنين في المحل والخصب

Ya'nî sûret-i bakar ki, Azîz-i Mısır menâmında görmüş idi. Murâd, sinîne seb'a idi, mahalde ve hasibde ya'nî yedi bakara-i ıcâf yedi yıl kaht u galâ ve yedi bakarât-ı simân yedi yıl hasib ve rehâ idi. Fakîr eydürün “bakarât-ı simândân” murâd “sene-i hasîb” olmakla zemdan melzûme intikâldir. Ya sebebden müsebbibe tecâvûz ve irtihâldir. Zîrâ sene-i hasîbe semen-i hayvanât lâzımdır. Husûsan ki, kışr-ı sünbüleyi

rabiyyin hatâ ve şa'ri bakardan ekûl hayvân yoktur. Ve sebep ve müsebbib alâkasının vechi ekseriyâ zer' ve inbâtına bakar-ı bakara bâisdir. Ve bakarın semin u kuvveti hüsn-i zîrâat sebebi ile hasâd-ı [?] belki cemî' hubûbâtın kesret u vefret delâlet eder. Ammâ ba'zı ezkiyâ-yı şürrâh burada iştikâk-ı kebîr kullanıp ve bakarâttan karâbet-i lafzına ubûr edip ve sünbülâttan kalb ile senet-i belâ sudûr ettirmiş ki, terkîb ile karâbet senet-ü belâ olmuş olur. Şükrillâh-ı sa'ye letâfetten hâlî değildir.

فَلَوْ صَدَّقَ فِي الرَّوْيَا الرَّبِيعَ

Pes eğer İbrâhîm rü'yâsında sâdik ola idi. Ve ol sûret-i nefsu'l-emrde sûret-i veledi ola idi. Elbette veledini [124b] zebh eder idi. Zîrâ emsâle nâzil olan sûret, nefsu'l-emrde vukû'dan tehallûf etmez.

وَإِنَّمَا صَدَّقَ الرَّوْيَا فِي النَّوْكَانِ ذَلِكَ عَيْنَ وَلَدِهِ وَمَا كَانَ عِنْدَ اللَّهِ إِلَّا الَّذِي يَحِ الْعَظِيمِ فِي صُورَةِ وَلَدِهِ

Ya'nî İbrâhîm (a.s.) emr-i rü'yâyı tasdik etmedi. "El-emri-î olan veledinin aynıdır." Deyû tasdik etti. Hâlbuki zâlike'l-mer'î indallâh zebh-i azîmden gayrı değil idi. Ya'nî kebş idi İshâk sûretinde.

فَقَدَّاهُ لِمَا وَقَعَ فِي ظَهْنِ إِبْرَاهِيمَ

Pes Hak Sübhânehu ve Teâlâ veled-i İbrâhîm'e zebh-i azîm fedâ etti. Zîrâ zihn-i İbrâhîm'de mer'î, oğlu olmak vukû'undan ötürü.

مَا هُوَ فِدَاءٌ فِي نَفْسِ النَّامِرِ عِنْدَ اللَّهِ

Ya'nî nefsu'l-emrde ve indallâh fidâ değil idi, belki inde'l-İbrâhîm ona fidâ itlâk olundu. Ya'nî İbrâhîm'in ahzına nisbet-i fidâ oldu. Zîrâ hayâlde mer'î olan kebş olıcak vukû'a gelen dahi ayn-ı kebş olur. Mugâyir ve müsâvî olmaz. Fidâda hod mugâyeret lâzımdır.

فَصَوَّرَ الْحِصَّ الدَّبِيحَ وَصَوَّرَ الْخِيَالَ ابْنَ إِبْرَاهِيمَ

Pes hiss-i müşterek, kebşi tasvîr etti ki, murâdullâh ol idi. Ve hayâl, veled-i İbrâhîm tasvîr etti ki hılâf-ı murâdullâh idi, âhir emr-i vâhid iki sûrette mütecessid oldu.

فَلَوْ رَأَى الْكَبِشَ فِي الْخَيْلِ لَعَبَّرَهُ بِأَبْنِهِ أَوْ بِأَمْرٍ آخَرَ

Pes eğer Hazret-i İbrâhîm hayâlde kebş göre idi, gâliben oğlu ile ta'bîr eder idi. Ya kebş-i münâsib bir emr-i âhar ile ta'bîr eder idi. Usûl-i [125a] ta'bîr üzerine.

ثُمَّ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى لِهَوِّ الْبَلَاءِ الْمُبِينِ

Pes Allah Teâlâ Hazret-i İbrâhîm'e umûr-i mezkûreyi gösterdikten sonra lisân-ı İbrâhîm'den buyurdu ki, tahkîk bu tasvîr-i ma'nâ-yı kebşi, "ibn" sûreti ile musavvir kılmak belâ-i zâhirdir⁷⁶⁷.

يَعْنِي الْإِخْتِبَارَ فِي الْعِلْمِ أَنَّهُ بَلْ يَعْلَمُ مَا تَقْتَضِيهِ مَوْطِنُ الرَّوْيَا مِنَ التَّعْبِيرِ أَمْ لَا

Hazret-i Şeyh (kuddise sirruh) bi-nefse belâyı tefsîr edip buyururlar ki: "Ya'nî ol belâ-i zâhir ilimde imtihân-ı ilâhîdir ki, âyâ İbrâhîm ümm-i mevtın rü'yâ galiben iktizâ ettiği ta'bîri bilir mi, yoksa bilmez mi?

لِأَنَّهُ تَعَالَى يَعْلَمُ أَنَّ مَوْطِنَ الْخِيَالِ يَطْلُبُ التَّعْبِيرِ

Zîrâ Hak Teâlâ mevtın-ı hayâlin ta'bir istediğin bilir.

فَعَقِلَ فَمَا أَوْفَى الْمَوَاطِنَ حَقَّهُ وَصَدَقَ الرَّوْيَا وَلِهَذَا السَّبَبِ

Pes İbrâhîm (a.s.) ta'bîr-i rü'yâdan gaflet etti. Ve mevtın-ı hayâle tamam hakkın vermedi. Ve bu sebepten ötürüdür ki, ya'nî mevtına Hakk'ın tamâm-ı îfâ etmediği içindir ki, rü'yâyı tasdîk etti. Ya'nî zâhir sebîline gitti. Ma'lûm ola ki, Hazret-i İbrâhîm'in ezelden ayn-ı sâbitinde bu emr meknun-i nâbit idi. Lâkin âlem-i sûrette bu evzâ'ın sudûruna irâdet taalluk etmişdi. Eğer Hak mevtın îfâ olursa hergiz ifâde-i ihtiyâr bulunmazdı. Ve tertîb ve tekâmül-i nefis ve seyr-i makâmât ve merâtib-i nübüvvet olunmazdı. Pes mansıb-ı hullete bundan nakîsa terettüb etmez ve nehr-i nübüvvetin bu kadar keder ile safâ ve uzûbeti gitmez ve ashâb-ı zâhirin Hazret-i Şeyh'e nisbet-i sû-i edeb ettikleri mahz-ı sû-i edeb olur. Belki onlara sâe [125b] **إِبْنُ أُخْتِ خَالَتِكَ** demek sebep olur.

كَمَا فَعَلَ تَقِيُّ بْنُ مُخَلِّدِ الْإِمَامِ صَاحِبِ الْمُسْنَدِ سَمِعَ فِي الْخَبَرِ الَّذِي ثَبَتَ عِنْدَهُ أَنَّهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ مَنْ رَانِي فِي الْمَنَامِ فَقَدْ رَانِي فِي الْيَقِظَةِ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَتَمَثَّلُ عَلَيَّ صَوْرَتِي فَرَأَاهُ تَقِيُّ بْنُ مُخَلِّدٍ فَسَقَاهُ النَّبِيَّ صَلَّى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي هَذِهِ الرَّوْيَا لَبْنًا فَصَدَّقَ تَقِيُّ بْنُ مُخَلِّدٍ فَاسْتَقَاءَ فِقَاءَ لَبْنًا وَلَوْ عَبَّرَ رُؤْيَاهُ الْكَانَ ذَلِكَ اللَّبْنُ عِلْمًا فَحَرَمَهُ اللَّهُ عِلْمًا كَثِيرًا عَلَيَّ قَدَرِ مَا شَرِبَ

Ya'nî nitekim Takıyy bin Mahled ki, imâm-ı sâhib-i *Müsned*'dir⁷⁶⁸, bu fi'l-i gafleti işledi. Ve rü'yâyı tasdîk edip, Hak mevtını îfâ etmedi. Hazret-i İbrâhîm'in mecmu'-i fi'lin Takıyy bin Mahled⁷⁶⁹'in mecmu'-ı fi'line teşbîhdır. Rivâyet olunur ki, Takıyy ibn-i Mahled rü'yâsında-vâkıasında- görür ki Rasûl (aleyhisselâm) ona "leben"

⁷⁶⁷ Ya'nî Allâhu Teâlâ lisân-ı İbrâhîm'den hikâyet edip dedi: ... إِنَّ هَذَا لَهُوَ ... Molla câmi lafz-ı kâlenin fâili zamîrinin Hakk'a ircâ etmiş ve teâlâ ile sıfatlamış, vârid-i zamîri Hazret-i İbrâhîm'e göndermiş, ikisin dahî Tevfîk kâbilidir ki, birisi hikâyet birisi sarîhan olmamasına

⁷⁶⁸ *Müsned*, ism-i kitâbdır, ilm-i hadîsde.

⁷⁶⁹ مخلد بضم الميم و سكون الخاء و كسر اللام بمعنى المسنن الغير المشيب ج

içirir. Pes Takıyy ibn-i Mahled rü'yâsın[1] ta'bîr etmeyip ve zâhirine haml edip, lebni kasd ile kayy eder. Zîrâ bu hadîs İmâm'ın yanında sâbit idi ki, Hazret buyurur. “Her ki(m) ki beni uyhuda(uykuda) göre hükmen uyanıkla görmüş gibidir. Zîrâ şeytan benim sûretime mütemessil olmaz.” der. Zîrâ Hazret, sûret-i hidâyettir, şeytan ise sûret-i dalâlettir. Pes eğer dalâl, hidâyete mütemessil olmak mümkün ola idi, emr-i hidâyet muhtell olur idi. Fakîr eydürün, gâliben “sırr-ı kayy-ı leben” hadîs-i şerîfde vârid olan adem-i temessül ma'nâsın müteyakkın etmek içindir ola, Allâh-u a'lem.

Eğer İmâm-ı mezbûr rü'yâsın ta'bîr ede idi, leben-i mezbûr “ilim” olur idi. Zîrâ gıdâiyyette müştereklerdir. Leben gıdâ-i ecsâm olduğu gibi, ilim dahi gıdâ-i ervâhdır. [126a] Pes Hak Teâlâ İmâm-ı mezbûru ol içdiği leben mikdârı ilm-i kesîrden mahrûm etti. Fakîr eydürün, belki fi'l-hakîka İmâm'a ol kayy sebebi ile ilm-i kesîrden rey y hâsıl oldu ki, ma'nâ-yı hadîse teyakkundur, Allâh-u a'lem.

أَلَا تَرَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَى فِي الْمَنَامِ بِقَدْحٍ لَبَنٍ قَالَ فَشَرِبْتُهُ حَتَّى خَرَجَ الرَّيُّ مِنْ ظَافِرِي ثُمَّ أُعْطِيتُ فَضْلَ عَمْرِ قَيْلٍ مَا أَوْلَيْتَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ الْعِلْمَ وَمَا تَرَكَ لِبَنَّا عَلِيٍّ صُورَةً مَا رَأَاهُ لِعَلْمِهِ بِمَوْطِنِ الرَّوْيِ وَمَا يَقْتَضِيهِ مِنَ التَّعْبِيرِ

Ya'nî cânib-i Şeyh'den (kuddise sirruh) leben sûret-i ilmiyye olduğuna beyyine ikâmet etmektir. Zîrâ Hazret-i Nebî (sallâllâhu aleyhi ve sellem) lebni “ilim” ile te'vîl etti. Vech-i te'vîl-i sâbıkâ beyân olunduğudur. Ba'dehû rey tırnaklarımdan çıktı dediği, kemâl-i imtilâ ve reyyânlıktan kinâyettir ki, maide-i taâmdan istîfâ-yı hazz etse, etrâfa sirâyet eder. Ve etraftan hârice tekâtur eder. Zevebân ve ta'rîk ile pes Peygamber (aleyhi's-selâm) lebni sûret-i lebeniyette ibkâ etmedi ve “ilim” ile ta'bîr etti. Zîrâ ilm-i ta'bîre vâkıf idi.

وَقَدْ عَلِمَ أَنَّ صُورَةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الَّتِي يُشَاهِدُ مَا الْحَسُّ أَتَهَا فِي الْمَدِينَةِ مَدْفُونَةٌ وَأَنَّ صُورَةَ رُحِهِ وَلَطِيفَةَ مَا يُشَاهِدُ مَا أَحَدٍ وَلَا مِنْ نَفْسِهِ كُلِّ رُوحٍ بِهِذِهِ الْمَثَابَةِ فَيَتَجَسَّدُ لَهُ رُوحُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَنَامِ بِصُورَةِ جَسَدِهِ كَمَا مَاتَ عَلَيْهِ لَا يَخْرُمُ مِنْهُ شَيْءٌ فَهُوَ مُحَمَّدٌ الْمُرِّيُّ مِنْ حَيْثُ رُوحِهِ فِي صُورِجٍ جَسَدِيَّةٍ تَشْبِهُ الْمَدْفُونَةِ

[126b] Ya'nî hâllen ki, tahkîken ma'lûmdur ki, sûret-i Nebî (sallâllâhu aleyhi ve sellem) ki, bizim hissimizin müşâhidi olmağa kâbil ola; ol, Medîne'de medfûndur. Halbuki sûret-i rûhu ve latîfe-i asmâniyyesi hergiz ol bir kimsenin mahsûs ve müşâhidi değildir. Râî gerek şahs-ı âhar-ı hâricî olsun, gerek nefsinin aynı olsun hergiz mahsûse değildir. –Ya'nî kişi nefsinin rûhun göremez, kande kaldı ki, gayrın rûhu ola– Ve cemî'

ervâh bu müşâhedede ya'nî hiçbirisinin mahsûsiyyet-i şânından değildir. Pes imdi, rûh-u Nebî (aleyhi's-selâm) bize mütecessed olur. Ya'nî âlem-i misâlde râiye mütemessil olup görünür. Ol sûret-i cesed-i ayniyye ile ki, âhir nefsinde rûh-i Rasûlullâh ile bulunup, onunla kabr-i şerîfnde medfûn oldu. –zîrâ iâde-i ma'dûm bi-ayna mümteni'dir- Ya'nî ol beden-i medfûna müşâbih cesed ile görünür. Ol cesedden bir şey' kat' olunup mütegayyir ve mütebeddil olmaz. Ma'lûm ola ki, lafz-ı cesed bu tâifenin istilâhında sûret-i misâliyyeye mahsûstur. Ve لفظ لا يحزم لا يقطع ولا يغير ma'nâsınadır.

لَا يُمَكِّنُ لِشَيْطَانٍ أَنْ يَتَّصِرَ بِصُورَةٍ حَبْدِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَصَمَةَ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى فِي حَقِّ الرَّأْيِ

Ya'nî çün menâmda görünen mezbûr olan sûret, cesed-i ayniyyedir, lâ-bud şeytâna bu sûrete girmek mümkün olmadı, meğer şân-ı mer'ûde ve şân-ı râide Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın ismete inâyeti ecli için.

وَلَهَذَا مَنْ رَأَى بِهَذِهِ الصُّورَةِ يَأْخُذُ عَثَّةَ جَمِيعِ مَا يَأْمُرُ بِهِ وَيَنْهَاهُ أَوْ يُخْبِرُهُ كَمَا كَانَ يَأْخُذُ عَنْهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْحَاكِمِ عَلِيٍّ حَسْبُ مَا يَكُونُ مِنْهُ الْقَطْعُ الدَّالُّ عَلَيْهِ مِنْ نَقْصٍ أَوْ ظَاهِرٍ أَوْ مُجْمَلٍ أَوْ مَا كَانَ

[127a] vech-i mezkûrdan ötürüdür ki, menâmda Rasûl nâmına görünen sûret-i cesed, ayn-ı sûret-i Muhammed'dir (sallallâhu aleyhi ve sellem) mine'l-ezel ile'l-ebed. Ve râiyi sûret-i mer'iyyeden her ne hüküm ve haber ahz ederse o emr ve [?] elbette vâkı'a mutâbık bilmek gerektir. Ve hayât ve dünyâda ahz olunan ahkâm gibi, her meânîye delâlet eden elfâzdan vücûh-u delâlet-i usûliyye üzere ahkâm-ı muhtelif ahz edip, gerek nass ve gerek zâhir ve gerek mücmel, ve gayr-ı muktezâları ile amel gerektir. Mugayyer ve mübeddel olmaz.

فَإِنْ أَعْطَاهُ شَيْئًا فَإِنَّ ذَلِكَ الشَّيْءَ هُوَ الَّذِي يَدْخُلُهُ لِتَعْبِيرِ فَإِنْ خَرَجَ فِي الْحَسِّ كَمَا كَانَ فِي الْخِيَالِ فَتَلْكَ رُؤْيَا لَا تَعْبِيرُ لَهَا وَبِهَذَا التَّعْدِيرُ وَعَلَيْهِ إِعْتَمَدَ إِبْرَاهِيمُ الْخَلِيلُ وَتَقِيَّ بْنُ مُحَمَّدٍ

Pes Peygamber (aleyhi's-selâm) rü'yâda râiye bir nesne i'tâ etse, beher-i takdîr ol şey'e ta'bîr müteveccih olur. Ammâ eğer ol şey' hayâlde görüldüğü gibi hisse çıkarsa ol rü'yânın ta'bîri olmaz. Zîrâ ol rü'yâ fi'l-hakîka hayâlî olmaz, belki misâli olur. Ya'nî misâl-i mutlakdan olur. Pes musannifin fi'l-hayâl dediği müsâmaha olur⁷⁷⁰. Ammâ Hazret-i İbrâhim (a.s.) ve Takıyy bin Mahled mevtın-ı rü'yâyla mukayyed olmayıp ve bu mikdâra cezm edip ve bu hâl üzerine i'timâd ettiler. Ya'nî mücerred-i

⁷⁷⁰ Bu makâmda müsâmaha olduğu evâil fasa nazar ile ma'lûm olur.

sûret-i ûlâya hamlettiler. Ve ihtimâl-i ta'bîr tarîkine gitmediler. Ma'hâzâ bunların rü'yâları bu kısımdan değil belki muhtâc-ı ta'bîr idi.

وَلَمَّا كَانَ لِرُؤْيَا هَذَانِ الْوَجْهَانَ وَعَلَّمْنَا اللَّهَ فِيمَا فَعَلَ بِإِبْرَاهِيمَ وَمَا قَالَ لَهُ

[127b] Ya'nî vaktâki rü'yâ için, vechân-ı mezkûrân ki, "ta'bîr ve adem-i ta'bîr"dir, sâbit oldu ise, dahi Allahu Teâlâ, Hazret-i İbrâhîm'e ettiği fiilde ve kavldaki makâm-ı nübüvvet atâ ettiği edeb kavlidir. Bize dahi ta'lîm-i fiil ve tefhîm-i edeb kıldı ise.

عَلَّمْنَا فِي رُؤْيَيْنَا الْحَقَّ تَعَالَى فِي صُورَةٍ يَرُدُّ مَا الدَّلِيلَ الْعَقْلِيَّ أَنْ نُعَبِّرَ تِلْكَ الصُّورَةَ يَا لِحَقِّ الْمَشْرُوعِ أَمَّا
فِي حَقِّ الرَّأْيِيِّ أَوْ الْمَكَانِ الَّذِي رَأَاهُ فِيهِ أَوْ هُمَا مَعًا

Tahkîk bildik ki, bizim rü'yâda Hak Teâlâ'yı delîl-i aklînin merdûdü olan sûrette görmemizde bize ol sûreti hakk-ı meşrû' ile ta'bîr lâzımdır. Ya'nî bir sûret ile ki, şer'an sâbit ola. Ol hakk-ı meşrû' dahi hakk-ı râiyye nisbet ile olmak var, mekân-ı râiye nisbet ile olmak var, ikisine dahi nisbet ile olmak var. Meselâ bir kimse dehliz dârında görür ki, Hak kendiyi sille urur. Tetebbu' eder ki, ol mekân hakk-ı mazlûm imiş.

وَإِنْ لَمْ يَرُدَّهُ الدَّلِيلَ الْعَقْلِيَّ أَبْقَيْنَا مَا عَلَيَّ مَا رَأَيْنَا مَا كَمَا نَرَى الْحَقَّ فِي الْآخِرَةِ سَوَاءً

Eğer ol sûret mer'iyeyi delîl-i aklî redd etmezse Hakk'ı gördüğümüz sûret üzere ibkâ ederiz. Nitekim yevm-i âhirette herkes isti'dâdı olduğu sûrette Hakk'ı beraber görür. Ve ol tecelliyi kabul eder. Ve te'vîl ta'bîr etmez.

فَلِلْوَاحِدِ الرَّحْمَنِ فِي كُلِّ مَوْطِنٍ مِنَ الصُّورِ مَا يَخْفَى وَمَا هُوَ ظَاهِرٌ

Pes Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın suver-i muhtelifle ile tecellâsın beyân etti ise, el-ân beyân eder ki, ism-i Rahmân ki, vâhid-i bi'z-zât'tır. Ammâ mevtın hasebi ile [128a] suver-i mütekessiresi vardır. Ba'zı ol suverin hissden mahfîdir rûhâniyyet gibi meselâ. Ba'zı hissde zâhirdir cismâniyyet gibi. Nitekim saâdetlu pâdişâhın bu mahalde vârid olan şîr-i şerîfinin her beyti tecellâ-yı suverden âgah olana bir tuğr u şâhirâhdır. Pes bu yoldan udûl eden, gümrah ve tebâhdır, bi-ayn sebt olunmuştur. **Pâdişâh sellemâllâhu aleyh;**

Zâhir oldukça nur-i şems-i Hüdâ

Görünür mâverâ-yı vakt-i duhâ

Sa'y kıldıkça şak ve garba hilâl

Bedr olup gösterir cihâna likâ

Şebb ve [?] istemezdi gönül
Âb-ı hayvân andadır ammâ⁷⁷¹
Bozulur mu resûm-i mînâyı
Olmasa darb-ı seng-i bahr ve belâ

Eyb Murâdî cevâb-ı hikmetini
İşidenler dediler, “âmennâ”

Ol şâhid-i zîbâ ki gehî perdedir oldu
Ref’ etti ser-i burkanı cilveger oldu

Ki zülf-ger ile pûşîde rih oldu
Ki mâh ve şâyende-i her bâm u der oldu

Ki sırr-ı ene’l-Hakk’tan olup akde güşâ ki,
Bende-girîh-gerden Mansûra sırr oldu

Ki fakr ve gınâdan sıfat-ı zât-ı muarrâ
Ki sâil-i muhtâc-ı sıfat derbeder oldu

Hem müslim ve hem müşrik ve hem kiber-i yehûdî
Hem âbiyem-i rahmet ü nâr-ı sakar oldu

Ki âşık-ı şeydâ gehî ma’şûk-i dilârâ
Ki zâhid-i [?] ve gehî ayyâş-terâ oldu

Ki asl ve gehî fer’ gehî bezr ve gehî zer’
Ki mâder ve gehî peder ve gehî puser oldu

Bir zât-ı merâtib ona mir’ât-ı mücellâ

⁷⁷¹ Bu beyti sret-i mahfiyyeye işâret olur. Nitekim sâbıkaları sûret-i zâhireye delâlettir.

Hem mertebe hem âyine hem cilveger oldu.

[128b]

وَإِنْ قُلْتَ أَمْرٌ آخَرَ أَنْتَ عَابِرٌ

فَإِنْ قُلْتَ هَذَا الْحَقُّ قَدْ تَكُ صَاوِقًا

Pes ya'nî eğer sûret-i mer'iyeyi görüp ve “bu Hak'tır!” diye hükmeder isen, ya'nî “Hak bununla zâhir olmuştur, ve nefsinde zâhir ve mazhar Hak'tır, gayrı yoktur” der isen sözünde sâdik olursun. Ve eğer mazhara nazar edip ve zâhir mazhar meyânında olan imtiyâza i'tibâr edip, “bu emr Hak değildir Hakk'ın gayrıdır.” der isen âbirsin ya'nî cihet-i vahdetten cihet-i kesrete güzer edip ve Hak'dan mütecâvizsin. Lâkin yine sıdk ile muttasıf olmağa bi-hasebi'z-zâhir men' yoktur.

وَمَا حُكْمُهُ فِي مَوْطِنٍ دُونَ مَوْطِنٍ وَلَكِنَّهُ بِالْحَقِّ لِلْخَلْقِ سَافِرٌ

Ya'nî hâlbuki Hakk'ın tecellâ-yı vücûdîsi bir mevtına mahsûs değildir. Tâ ki mevtın-ı âhirde ve makâm-ı mugâyirde zâhir olmaya, belki hükmü cemî' mevcûdâta sârîdir. Ve hükm-i mezbûr Hak ile, ya'nî vücûd ile halkı kâşiftir⁷⁷², ve muzhirdir ve ihtilâf-ı ahkâm ihtilâf-ı mevâtındandır. Ba'zı şurrâh “halk”ta olan lâm'ı ‘fi’ ma'nâsına ahz etmişler. Pes ma'nâ demek olur ki; “lâkin hükm-i Hak Hak ile halkta sâfir ve zâhirdir.”

وَإِذَا مَا تَجَلَّى لِلْعُيُونِ يَرُدُّهُ عُقُولٌ بِبُرْهَانٍ عَلَيْهِ شَابِرٌ

Ya'nî kaçan uyûn-i hissiyyeye, ya uyûn-ı hâyâliyyeye Hak tecellî etse, ukûl-i mahcûbe ve fehûm-i kâsıra redd eder. Ya'nî Hakk'ı görür iken inkâr eder. Burhân-ı akli sebebi ile ki, ol bir hâne müsâbere ve mülâzemet eder. Zîrâ aklın muktezâsı tenzîhdir. Zîrâ ulvîdir. Tenzîl ve teşbih etmez⁷⁷³. [129a] Hak ise bi-hasebi'z-zât tenzîh ve teşbihden muarrâdır. Eğerçi bi-hasebi'l-esmâ ve's-sıfat ikisi ile dahi mevsûfdur.

وَيَقْبَلُ فِي مَجَلَى الْعُقُولِ وَفِي الذِّي يَسْمَى حَبَابًا وَالصَّحِيحُ التَّوَابِرُ

Ya'nî hâlen ki Hakk'ın tecellâsı meclâ-yı ukûlda makbûl olur. Zîrâ ukûl, râzı olduğu mertebe makâm-ı tenzîhdir. Dahı şol meclâda makbûl olur ki, ol meclâyâ “hayâl” derler ki, makâm-ı teşbihdir. Ammâ makbûl-i ukûl olan merdûd-i hayâl ve makbûl-i hayâl olan merdûd-i ukûldur⁷⁷⁴. Ammâ şühûd-i sahîh ki, ikisini dahi câmi' ola, şühûd-i nevâzırdır. Muzâf mahzûf olmak üzerine takdir-i kelâm ve's-sahîh-i şühûdü'n-

⁷⁷² Zamîri hükme âiddir.

⁷⁷³ Ukûl-i mücerrede kabûl etmez. Lâkin kulûb ve nüfûs kabûl ederlerzîrâ bunların, makâm-ı teşbihe tenzîl şânındandır. meselâ Hak ... suver-i nâkîsa ile tecellâ etse merid ve ihtiyâc gibi meselâ merzıyyet gibi bu merâtibde akl münkir olur, kalb olmaz.

⁷⁷⁴ Evveli zâd-ı mu'ceme ile nazret'tendir, tâzelik ve tarâvet ma'nâsına ikinci 'nazar edici' ma'nâsına vücûh-i zevât-ı müteaddidenin güzîdeleridir.

nevâzıdır. Ve “nevâzır”dan murâd Kur’ân-ı Kerîm’de mezkûr olandır ki, buyrulmuştur.

يَقُولُ أَبُو يَزِيدٍ فِي هَذَا الْمَقَامِ لَوْ أَنَّ الْعَرْشَ وَمَا حَوَاهُ مَا نَهَى أَلْفَ أَلْفٍ مَرَّةٍ فِي زَاوِيَةٍ مِنْ زَوَايَا قَلْبِ الْعَارِفِ مَا أَحْسَنَ بِهَا

أَحْسَنَ بِهَا

Ya’nî Hazret-i Ebû Yezîd [Beyazid Bistâmî] ki, ashâb-ı kulûb meyânında kabûl ve ferîddir. Bu makâmda ya’nî kalbin vüs’atini ve şümûl ve ihâtasını ifâde esnâsında buyurur ki⁷⁷⁵, “Eğer a’zam-ı ecrâm ki, arş-ı Hayy-i lâ yenâm ve hâvîsi kürsî ki, muntehâ-yı seyr-i âlem-i allâmıdır. Kalb-i ârifin köşelerinden bir köşeye yüz kerre yüz bin kerre gezer etse, ârif ondan bî-haber olur. Zirâ mütenâhi gayr-ı mütenâhîden ekall ve ebter olur⁷⁷⁶. **Li-münşihî: [129b]**

Güzerân oldu arş ve kürsîden

Vüs’at-i kalb-i ârif-i billah

Bu Yezîd etti ârifin lakabın

Sırr-ı هل من مزيد bulduğu râh

وَهَذَا وَسِعَ أَبِي يَزِيدٍ فِي عَالَمِ الْجَسَامِ

Ya’nî bu zikrettiğimiz Ebû Yezîd’in âlem-i ecsâma nisbet-i kalbinin vüsâtıdır, fehm-i mahcûbuna takrîb için ki, kusârâ-yı efkârları seyr-i âlem-i ecsâmıdır nisbet-i sat’ı-ı ervâha terakkî etmezler. Ammâ Hazret-i Şeyh (kuddise sirruh) nisbet-i terakıyyîn beyân edip buyurur ki,

بَلْ أَقُولُ لَوْ أَنَّ مَالًا يَتَنَاهَى وَجُودَهُ يُقَدَّرُ انْتِهَاءً وَجُودِهِ مَعَ الْعَيْنِ الْمُوجِدَةِ لَهُ فِي زَاوِيَةٍ مِنْ زَوَايَا قَلْبِ الْعَارِفِ مَا أَحْسَنَ بِذَلِكَ فِي عِلْمِهِ

“Belki ben eydürün ki, şol vücûd-i gayri mütenâhi olan mevcûdâtın tenâhîsi takdîr ve farz oluna⁷⁷⁷, ayn-ı mevcûdîsi ile bile bu cümle kalb-i ârifin bir köşesinde buluna. Ârif onun kendi ilminde ve ihâtasında olduğun hissetmeye gâyet vüs’atinden ötürü. Zirâ böyle kalb meclâ-yı ism-i vâsı’ ve alîm olur. Ve cemî’ mümkinât vüs’ünde iken fenâ ve telâşesi cihetinden ilmi ile tekayyüd etmez.

فَاتَهُ قَدْ تَبَّتْ أَنَّ الْقَلْبَ وَسِعَ الْحَقَّ وَمَعَ ذَلِكَ مَا أَتَّصَفَ بِالرِّيِّ فَلَوْ اِمْتَلَأَ ارْتَوِي

⁷⁷⁵ Kulûb kalb-i küll ile kabûl olur.

⁷⁷⁶ Zirâ kalb-i ârif meclâ-yı ilâhîdir. İlâh ise nâ-mütenâhîdir.

⁷⁷⁷ “Ayn-ı mevcûde”den murâd, “yakîn” oldur ki, cemî’ mevcûdât onunla mevcûddur.

Müddeâ-yı sâbıka delildir, ya'nî ehl-i keşf yanında sâbittir ki, Hak Teâlâ kalb-i ârife gelir, bu cümle ile kalb-i ârif kâni' ve mümtelî olmaz. Zîrâ mümtelî olsa mürtevî olur idi. از توري sudan kanıp müstağnî olmağa derler. **Li-münşiihî: [130a]**

مي نشد قانع دل عارف زا نوار شهود همچنان مستسقي عطشان در رايي سفيد
ساقيا بزم محبت باده ميريز و نجاك بر ميكشد چرخ عاشق نعره هه هل من مزيد

[Ârifin gönlü şuhûd nûrlarından kâni' olmadı

Aynı bunun gibi susayan ve beyz denizde olan da böyledir,

Ey sâkî! Muhabbet şarâbını toprağa döküyor

Ve âşık feleğe şöyle bir nârâ atıyor ‘daha fazlası nerede?!’]

وَقَدْ قَالَ ذَلِكَ أَبُو يَزِيدَ

Ya'nî Ebû Yezîd dahi bu mertebeye vâsıl olup ve bu makâmdan dem urmuş idi. Lâkin âlem-i ecsâmı tahsîs bi'z-zikr ettiği ashâb-ı hicâba nisbet ile idi. Nitekim Yahyâ bin Muâz Hazreti'nin Bâyezid'e gönderdiği muhabbet nâmede سكرت من كسرت dediği kavlinin cevâbında Bayezid'in yazdığı bu iki beytin ma'nâsı ol perdeden âğaz idüğü zâhirdir.

عَجِبْتُ لِمَنْ يَقُولُ ذِكْرَتِ رَبِّي فَهَلْ انسي فاذكر ما نسيت
شربت الحب كأساً بعد كا پس فما نفذ الشراب ولا رويت

يَا خَالِقُ الْأَشْيَاءِ فِي نَفْسِهِ أَنْتَ لِمَا تَخْلُقُهُ جَامِعُ
تَخْلُقُ مَا لَا يَنْتَاهِي كَوْنُهُ فَيْكَ فَانْتَ الضِّيقُ الْوَأَسِعُ

Ya'nî dahi biz tahkîkan bu nazm-ı Nebîyy⁷⁷⁸ ile makâm-ı mezbûre tenbîh ettik ki, “ ey cemî' eşyâyı, ya'nî a'yân-ı sâbitesini ilminde takdîr edici ki ilm-i ayn-ı zâttır. Ve aynda feyz ve vücûd edici ki, hâric-i ilmdir, ve gayr-ı zâttır. Min-vechin bu haysiyyet ile sen mahlûkâtını câmi'sin ve muhîtsin bahr-i emvâcını şâmil ve muhît olduğu gibi. Ba'dehû beyt-i sâninin ma'nâsı budur ki, sen ilmde ve aynda vücûdu gayr-ı mütenâhî olanı zâtında halk edersin⁷⁷⁹. Pes sen bir veche ile dayyıksın ve bir veche ile vâsi'sin [130b] dayyık olduğun mevcûdât-ı mukayyede zuhûrun ve tekayyüdün i'tibârı ile vâsi' olduğun zuhûrun mukayyed olmayıp belki cemî' mukayyedâta vâsi' olduğucündür. Yâhud dayyık ahadiyyet-i mutlakadan ta'bîr ola ve vâsi'-i ahadiyyet-i cem'den.

⁷⁷⁸ “Nebîyy” feth-i bâ ve kesr-i nûn ile “şerîf” ma'nâsındır.

⁷⁷⁹ Pes zarf ve mazrûf maan gayrı mütenâhî olsa be's yoktur.

لَوْ أَنَّ مَا قَدْ خَلَقَ اللَّهُ مَا لَاحَ بِقَلْبِي فَجَرَهُ السَّاطِعَ

Ya'nî eğer Hakk'ın cemî' mahlûkâtı kalbimde mütemekkin olsalar, her giz onların kalbimde nûr-i vücûdu zâhir olmaya. Ya'nî hafâ-i adem-i asliyede müstehlek ve muhtefî kala.

مَنْ وَسِعَ الْحَقَّ فَمَا ضَاقَ عَنْ خَلْقٍ فَكَيْفَ الْأَمْرِيَا سَامِعُ

Ya'nî bir zât ki, cemî' esmâ ve sıfâtı ile Hakk'a vâsi' ve şâmil ola, halkdan dayyık olmaz. Ya'nî daralmaz. Zîrâ gayr-ı mütenâhiyyeye vâsi' olan mütenâmîde vâsi' olan mütenâhîden mudâyika bulmaz. Pes sa't-i kalbin emri ve hâli ne keyfiyyetle olur ey sâmi?

بِالْوَهْمِ يَخْلُقُ كُلُّ إِنْسَانٍ فِي قُوَّةِ خَيَالِهِ مَا لَمْ يَجُودْ لَهُ إِلَّا فِيهَا وَهَذَا هُوَ الْأَمْرُ الْعَامُ

Ya'nî her insân, gerek avâmdan gerek havâsdan vehmi sebebi ile kuvvet-i hayâliyyesinde bir şey'i halk eder ki, ol şey'in kuvvet-i hayâliyyeden gayr-ı mahalde vücûdu olmaz⁷⁸⁰.

وَالْعَارِفُ يَخْلُقُ بِهَمَّتِهِ مَا يَكُونُ لَهُ وَجُودٌ مِنْ خَارِجِ مَحَلِّيِ الْهَمَّةِ

Ammâ ârif-i kâmil-i mutasarrıf fi'l-vücûd bu ma'nâda âmme-i halk ile müşterek iken mertebe-yi halkta hususiyeti vardır ki, kuvvet-i [?] ve fart-ı teveccühü ile ism-i halk ile tahakkuk hîninde cemî' kuvâ-yı nefsâniyyesi ile musallat olsa, vücûd-i hâricîsi olanı dahi halk eder ikisinde dahi ya'nî mücerred-i hayâlde halk etmez ki ol makûlesidir. [131a] Belki nefste bile halkeder ki, ârif-i mutasarrıf sıfâtı olur yoksa umûr-i hayâliyyenin îcâdı san'at-ı avâmdır.

وَلَكِنْ لَمْ تَزَلْ الْهَمَّةُ يَحْفَظُهُ وَلَا يُوَدِّعُهَا خَفِظَهُ أَيُّ حَفِظَ مَا خَلَقْتَهُ

Ya'nî lâkin himmet-i ârif-i muttasıl, ol mevcûdu hıfz eder. Dahi himmet-i ârife ol halk ettiği mevcûdun hıfzı sakîl gelmez.

فَمَتَّى طَرَأَ عَلَى الْعَارِفِ غَفْلَةٌ عَنْ حِفْظِ مَا خَلَقَ عَدِمَ ذَلِكَ الْمَخْلُوقَ

Ya'nî eğer nâgâh-ı ârife ol halk ettiği mevcûdun hıfzından fütûr ve kelâl gelip, gaflet târî ola, ol mahlûk fi'l-hâl ma'dum Olur. Zîrâ illet-i bekâsı ki, huzûr-ı ârif ve teveccüh-i hâtır mükâşiftir. Bir ân münfekk olsa, illetin zevâli ma'lûlün zevâlin îcâb eder.

إِلَّا أَنْ يَكُونَ الْعَارِفُ قَدْ ضَبَطَ جَمِيعَ الْحَضْرَاتِ الْخَمْسِ

⁷⁸⁰ Mahalli ilâhiyyet zarfiyyet üzerine mansûbdur, fi-mahalli ilâhiye takdîrindedir.

İllâ meğer ârif-i mutasarrıf sa't-i kalbi ile hazerât-ı hamsin cemi'sini zâbıt ve şâmil ola, ol hazerâtın evveli hazret-i meânî, ikincisi hazret-i ervâh üçüncüsü, hazret-i misâl-i mutlak ve misâl-i mukayyed ve hazret-i hiss ve şehâdet.

وَهُوَ لَا يَغْفُلُ مُطْلَقًا

Ve halbuki ol cemi'-i hazerât-ı zâbıt olan ârif, mutlakâ cemî' hazerâttan gâfil olmaz.

بَلْ لَا بَدَلَهُ مِنْ حَضْرَةٍ يَشْهَدُهَا

Belki ol ârif, hazerâtın birisinden illet-i gaybet ve müfarakat etmez.

فَإِذَا خَلَقَ الْعَارِفُ بِهَيْمَتِهِ مَا مَا خَلَقَ وَلَهُ هَذِهِ الْإِحَاطَةُ

Pes ârif, vaktaki kuvvet-i himmet-i ile mahlûkunu halk edip ve hazerâtı ihâtası mütehakkık oldu ise.

[131b] ظَهَرَ ذَلِكَ الْخَلْقَ بِسُورَتِهِ فِي كُلِّ حَضْرَةٍ وَصَارَتْ الصُّورَ تَحْفَظُ بَعْضُهَا بَعْضًا

Zâlîke'l-mahlûk, sûret-i hâssası ile her hazrette mevcûd ve mütehakkık olup, ve suverin ba'zı ba'zını hıfzeder. Zîrâ her hazretin bir sûret-i nev'iyyesi vardır. Ve cümlesi bir sûret-i nev'iyye-i külliyye tahtında dâhil olup, pes birinin gafleti âhirin huzurunu müstelzim olup, herân huzûrdan fâriğ olmaz. Yanında sırrı münkeşif olur⁷⁸¹.

فَإِذَا غَفَلَ الْعَارِفُ عَنْ حَضْرَةٍ أَوْ حَضْرَةٍ وَهُوَ شَاهِدٌ حَضْرَةَ مَا مِنَ الْحَضْرَاتِ حَافِظٌ لِمَا فِيهَا مِنْ صُورٍ

خَلَقَهُ انْحَفَظَتْ جَمِيعَ الصُّورِ بِحِفْظِهِ تِلْكَ الصُّورَةَ الْوَاحِدَةَ فِي الْحَضْرَةِ الَّتِي مَا غَفَلَ عَنْهَا

Pes zîrâ, ârif-i mutasarrıf hazretten veyâ hazerâttan gâfil olsa, elbette hazerâttan mutlakâ bir hazrette hazrette hâzır bulunur. Pes ol hazretin bir sûret-i halkıyyesin hıfzeder ki, ol sûretin hıfzı sebebi ile cemî' suver münhafız olur. Zîrâ her hazretin bir sûret-i külliyyesi vardır. Ol sûret-i külliyye sâir hazerâtın suverini câmi' olmak ile cemi'-i suver münhafız olur. Malûm ola ki, halkıyyet-i Hakk var ve halkıyyet-i halk var, eğerçi fi'l-hakîka halk birdir. Ammâ biri bi'z-zât ve biri bi'l-vâsıdadır. Ammâ min-haysü'l-eser beynehümâda fark-ı mu'teber budur ki, halkıyye-i Hak'ta ârıza-yı gaflet yoktur. [O'nu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku...(Gökleri ve yeri) koruyup gözetmek ona güç gelmez. (Bakara, 2/ 255)] dır ammâ halkıyye halkda [132a] gâile-yi gaflet ve kusûr ve fûtûr-i imkâniyyet mukarrerdir. Hâlde olmazsa, müstakbelde hâzırdır.

لَإِنَّ الْعَقْلَةَ مَا تَعَمَّ لَا فِي الْعُمُومِ وَلَا فِي الْخُصُوصِ

⁷⁸¹ Meselâ bir sûret-i ûlâ hazret-i ilmiyyede, ba'dehû hazret-i aklıyye-i kalemiyyede, ba'dehû rûhiyyede, ba'dehû semâviyyede ve unsuriyyede bulunur. Allâhu a'lem

Zîrâ gaflet umûm üzerine değildir. Ya'nî cemî' hazerâttan gaflet-i mümkinе değildir, ne umûm halâyıkta ve ne havâs-ı inâsîde. Zîrâ elbette bir âbid-i müteveccih her ân mezâhir-i esmâiyyeden bir mazhar ile meşgûl ve mukayyedir. Eğerçi mâdem ki, ârif billah olmaya ol müteveccih olduğu emr-i âhad mezâhirden bir mazhar idüğünü bilmez. Ve asl-ı mezkûrun fûrûundandır ki, Şeyh *Fütûhat*'ında buyurur ki: “ abdâldan ba'zı vardır ki, bir mevzû'dan kaçan cism-i keşf ile müfârekat etseler, eğer maslahat îcâb ederse, kendi sûret-i mahsûseleri üzere yerlerinde bir şahs ibkâ ederler ki, her gören ol bedeli ayn sanır. Ma'hâzâ ayn değıl belki şahs-ı rûhânîdir. Ve bu kabîldendir ki, şahs-ı muayyen ân-ı vâhidde emkine-yi müteaddidede nümâyân olur. Ve muğallkati'l-ebvâb mesduvedeti'l-kuvâ olan büyüta duhûl eder. İlâ gayri zâlik.

وَقَدْ أَوْضَحْتُ هُنَا سِرًّا لَمْ يَزَلْ أَهْلُ اللَّهِ يَغَارُونَ عَلَيَّ مِثْلَ هَذَا أَنْ يَظْهَرَ لِمَا فِيهِ مِنْ رَدِّ دَعْوَاهُمْ أَنَّهُمُ الْحَقُّ
لَا يَفْعَلُ وَلَعَبْدٌ لَّا يَدَّ لَهُ أَنْ يَغْفَلَ عَنْ شَيْءٍ دُونَ شَيْءٍ

Buyurur ki: “Tahkîk ben bu makâmda, bir sırr-ı hafî îzâh ettim ki, ehlullâh bu makûle sırrın zuhûrundan gayret ederler. Zîrâ bu sırrın zuhûru, onların 'da'vâ-yı ene'l-hakk' ettiğın redd eder. Zîrâ Hak'dan herkes [132b] gaflet sudûr etmez. Nitekim [[(Bakara 2/254)] ol ma'nâyı ifâde eder. Ammâ ehlullâh ki, Hak ile tahakkuk edip, makâm-ı ene'l-Hakk'tan dem urmuşlardır. Kayd-ı imkânîden halâs olmayıp, Hakk-ı mutlak olmamışlardır. Zîrâ abd bir şeyde hâzır olursa, bir şeyden gâfil olur. Her zamanda sûret-i mahlûkun hıfz edemez, ve bu gaflet sebebi ile abd Hakk'tan mütemeyyiz olur.

فَمِنْ حَيْثُ الْحَفِظُ لِمَا خُلِقَ لَهُ أَنْ يَقُولَ أَنَا لِحَقِّ وَلَكِنْ مَا حَفِظَ لَهَا حَفِظَ الْحَقِّ وَقَدْ بَيَّنَّا الْفَرْقَ

Pes abd mahlûkunu hâfız olduğu haysiyetten ene'l-Hakk demek lâyıık olur. Lâkin abdin sûret-i mahlûkunu hıfzı, Hakk'ın hıfzı gibi değildir. Halbuki tahkîk, biz mâ-beyn-i hıfzeynin farkını beyân ettik. Ya'nî Hak hâzır-ı mutlak ve abd gâfil dedik.

وَمِنْ حَيْثُ مَا غَفَلَ الْعَبْدُ عَنْ صُورَةٍ مَا وَحَضَرَتْهَا

Ve dahi biz abdin hazerâtta hâsıl olan sûretten ve hazretten mean gafleti ile fark ettik.

فَقَدْ تَمَيَّزَ الْعَبْدُ مِنَ الْحَقِّ

Pes tahkîk, abd Hak'dan mütemeyyiz oldu. İki vech ile; birisi arûz-ı gaflete, sânisî mahlûkunun adem-i inhifâzı. Fakîr eydürün, bil ki gaflet dahi iki kısım oldu, birisi sûretten gaflet, birisi mahallinden gaflet ki, hazerâttân bir hazrettir.

وَلَا بُدَّ أَنْ يَتَمَيَّزَ مَعَ بَقَاءِ الْحَفِظِ صُورَةً وَاحِدَةً مِنْهَا فِي الْحَضْرَةِ الَّتِي مَا غَفَلَ عَنْهَا فَهَذَا حَفِظَ بِلِتَضَمَّنِ

Ya'nî ziyâde tafsîl için abdin Hakk'tan fark ve temeyyüzünü îâdeye şürû' edip, der ki; bu cümle temeyyüzle girü abdin Hak'dan temeyyüzü bu veche ile dahi lâ-büd'dür ki, abdin dahi [133a] Hak gibi cemî' sûrette hıfz-ı bâkî iken, ol hıfzın bekâsı bir gâfil olmadığı hazrette hallolan sûret-i vâhidenin hıfzı sebebi iledir ki, bu makûle-i hıfz, hıfz-ı tazammunudur. Ya'nî bir sûret-i vâhidenin zımnında cemî' suveri muhâfaza eder. Ol gaflet etmediği hazrette sâbit olan sûretin şümûlü ve külliyyeti vesâtatı ile. Ammâ hıfz-ı Hak, tazammunu değil belki mutâbıktır. Nitekim zikrolunur.

وَحَفِظَ الْحَقَّ مَا خَلَقَ لَيْسَ كَذَلِكَ

Halbuki Hakk'ın suver-i mahlûkasını hıfzı böyle değildir.

بَلْ حَافِظٌ لِكُلِّ صُورَةٍ عَلَيَّ التَّعِينِ

Belki Hakk'ın hıfzı, her sûret-i mahlûkasına bi'z-zât ve ale't-taayyün taalluk eder.

وَهَذِهِ مَسْئَلَةٌ أَخْبَرْتُ أَنَّهُ مَا سَطَرَ هَا أَحَدٌ فِي كِتَابٍ لَنَا وَلَا غَيْرِي أَلَا فِي هَذَا الْكِتَابِ

Ma'lûm ola ki, bu mezkûr olan mes'ele bana ilhâm-ı ilâhîdir. İle'l-ân bir kimse bir kitâbda bunu tastîr etmemiştir ne ben ve ne gayrı. Meğer bu *Fusûsu'l-Hikem*'de mülhem olmuş ola.

فَهِيَ بَيْتِيْمَةُ الْوَقْتِ وَفَرَدْتُهُ وَإِيَّاكَ أَنْ تُغْفَلَ عَنْهَا

Pes imdi bu feyz-i mülhem yütimme-i vakt ya'nî sadef-i zemânedede bir dürr-i yegânedir. Ve ferîde-yi yekdânedir. Zinhâr bu mes'eleden gaflet ve müsâhele etmeyesiz.

فَإِنَّ تِلْكَ الْحَضْرَةَ الَّتِي بَيَّنِّي لَكَ الْحُضُورَ فِيهَا مَعَ السُّورَةِ مِثْلَهَا مِثْلُ الْكِتَابِ الَّذِي قَالَ اللَّهُ تَعَالَى فِيهِ مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ

Zîrâ şol hazret ki, senin onda sûret-i mahlûka huzûrun ve tahkîkin bâkîdir. Ol hâletin ve şe'nin meseli, şol kitâb-ı câmi' meseli gibidir ki, onun Hakk'ında Allâh Teâlâ [Biz Kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. (En'am, 6/38)] buyurmuştur. Ya'nî “biz ol [133b] kitâbda bir şey'i eksik komadık” demiştir. Pes ol hâlet-i câmia her şey'i câmi' olmakta Hazret-i *Kur'an*'a müşâbih oldu.

فَهُوَ الْجَامِعُ لِلْوَاقِعِ وَغَيْرِ الْوَاقِعِ

Ya'nî ol kitâb-ı mezkûr câmi'dir. Her mâzide ve hâlde olan umûr-i vâkiâtı ve gayrı vâkiâtı ki, zamân-ı müstakbelde ile'l-ebede'l-ebâd vukû'a gelecektir. Kezâlik, tilke'l-hazret dahi suver-i vâkiâyı ve gayrı vâkiâyı ile'l-ebed câmi'dir. Muhasal-ı “kelâmü'l-küll mevcûd-i fi'l-küll” hükmünce bir hazret, mâ-fevkinde olan merâtibi ve

mâ-tahtında olan merâtibi müessirin eser ve eserin müessire alâkası gibi alâka ile câmi'dir.

وَلَا يَعْرِفُ مَا قُلْنَاهُ إِلَّا مَنْ كَانَ قَرَأْنَا فِي نَفْسِهِ

Dahi bizim bu dediğimiz ma'nâyı bilmez. İllâ meğer bir kimse ki, *Kur'ân* gibi cemî' hakâyıkı câmi' ola ve her emri saîfe-yi hâtırından okuya.

فَإِنَّ الْمُتَّقِيَ اللَّهَ يَجْعَلُ لَهُ فُرْقَانًا

Pes her ki sâlik tarîk-ı takvâ ve isbât-ı sivâdan muarrâ ola. Hak Teâlâ kalbine onun bir nûr lâyh eder ki, meyân-ı Hak ve bâtılı Furkân'a kâdir olur. Nitekim buyurulmuştur. [Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız o size iyiyi kötüden ayırt edecek bir anlayış verir (Enfâl 8/29)] Zîrâ hakîkate ittikâ, abdin Hakk'ı cemî' ef'âl ve sıfâtında zâtına vikâye etmesidir. **Nazm:**

Sıfat-ı Hak vâsıf ve mevsûf olan Hak

İşiden iş eden fa'âl-i Mutlak

Hakîkat bir kopar kesret nisebden

Nisebdir cem'i fark eden muhakkak

وَهُوَ مِثْلُ مَا ظَلَمْتُمْ فِيهِمَا يَتَمَيَّزُ بِهِ الْعَبْدُ مِنَ الرَّبِّ وَهَذَا الْفُرْقَانُ أَرْفَعُ فُرْقَانِ

Ya'nî ol furkân ki, semer-yi takvâdır. Zikr olunan furkânın meselidir. [134a] mütemeyyiz olduğu mes'elede ve furkân-ı erfa' ve ecill-i furkânâttır. Zîrâ çün Hak Teâlâ sûret-i abde zâhir ve sıfat-ı hâlikiyyet onda nümâyân oldu. Pes meyân-ı halk ve Hak ve abd ve Rabb müştebih oldu. Pes lâ-bud bu iştibâhın def'i ile fark-ı mezbûr ecel-i furkânât olur. Zîrâ furkân, hakâyık-ı ilâhiye ve kevnîyye mâ-beyninde olmak var. Ya mücerred-i hakâyık-ı ilâhiyye ya fakat hakâyık-ı kevnîyye meyânında olmak var. Zâhir fark-ı evvel ecell ve erfa'dır. Zîrâ fark olmasa cemî-i mefâsid kesîreye bâis olur. İyâzen billâh

فَوْقًا يَكُونُ الْعَبْدُ رَبًّا بَلَا شَكٍّ وَوَقْتًا يَكُونُ الْعَبْدُ عَبْدًا بَلَا إِفْكِ

Ya'nî pes gâh olur ki, makâm-ı fenâ fi'llâh'da abd-i kâmil Rabb olur. Ya'nî sıfâtî'l-vehîyyet ve nuût-i rubûbiyyet iktisâ eder. Eğerçi bu mertebe abde nisbet emr-i arzîdir, zâtî değıldir. Ve gâh olur ki, makâm-ı bekâ ba'de'l-fenâda abd mülâzim-i acz ve kusûr-ı beşeriyyet olur ki, abde nisbet emr-i zâtîdir. Ve makâm-ı hakîkidir. Zîrâ cihet-i imkân abdden bi'l-küllîye zâil olmaz. Pes ubudîyyetinde dahi ifk ve iftirâ kalmaz ammâ şâibe-yi rububîyyet ki, makâm-ı evveldir ifk ve iftirâ mahallidir.

⁷⁸²فَإِنْ كَانَ عَبْدًا كَانَ بِ لِحَقِّ وَاسِعًا وَإِنْ كَانَ رَبًّا كَانَ فِي عَيْشَةٍ ضَنْكَ

Ya'nî eğer abd sıfat-ı ubdiyyet ile muttasıf olursa, elbette Hak ile vâsi' olur. Ya'nî Hakk'ın havl ve kudreti ile eşyâda tasarrufa kâdir olur. Ve eğer halka sıfat-ı rubûbiyyet ile [134b] zâhir olursa dıyk-ı maîşette kalır. Zîrâ levâzım-ı ubdiyyet ve da'f-i imkân mâ bi'z-zât lâ yezûl bi'l-arz hükmünce kendiden zâil olmamak ile mutâlebe-i sıfât-ı kemâliyye eden nüfûs yanında aczi zâhir olur. Ve dıyk-ı hayât ve tenki-i maâş hâsıl eder. Ammâ da'vâ-yı ubûdiyyet mertebesinde kimse ondan taleb-i sıfât-ı kemâl etmez ki, acz ve kusuru görüne.

فَمِنْ كَوْنِهِ عَبْدًا يَرَى عَيْنَ نَفْسِهِ وَتَتَّسِعُ الْآ مَالٍ مِنْهُ بِلَا شَكِّ

Pes ârif abd olduğu haysiyetten nefis-i âcizinin aynın görür. Pes âmâl-i amelîn dahi bunun abd olduğu cihetten vüs'ati ile hâsıl olur. Zîrâ ayn-ı abde mürâcaat etmezler. Ayn-ı Hak'dan isterler. Pes âmelnin me'mûlâtı vüsat ile hâsıl olur.

وَمِنْ كَوْنِهِ رَبًّا يَرَى الْخَلْقَ كُلَّهُ يُطَالِبُهُ مِنْ حَضْرَةِ الْمَلِكِ وَالْمَلِكِ

Dahi abd-i kâmil, Rabb olduğu cihetten cemî' halkı görür ki, kendiden mutâlebe-i umûr-i kevnîyye ederler. Âlem-i mülk ve melekûtta halîfe olduğu sebepten.

وَيَعْجَزُ عَمَّا طَالِبُوهُ بِذَاتِهِ لِذَاتَتَرِ بَعْضَ الْعَارِفِينَ بِهِ بِبِكْرِي فُكُنْ عَبْدٌ رَبًّا لَمْ تَكُنْ رَبًّا عَبْدِهِ
فَتَذْهَبُ بَا لَتَعْلِيْقٍ فِي النَّارِ وَالسَّبَبِكِ

Ya'nî halbuki ol abd, acz-i zâtîsi sebebi ile halkın mutâlebesine müsâadededen âciz olur. Bu ecildendir ki, ba'zı ârifleri bu ma'nâdan ötürü ağlar görürsün. Pes imdi çün acz-i hâl-i mümkün böyledir. Ey sâlik-i âciz! Mertebe-yi ubûdiyyet kabûl eyle ki, eşref-i [135a] makâmât ve eslem mine'l-âfâttır. Dahi mertebeyi rubûbiyyette zâhir olma ki, Hak Teâlâ Gayyûr'dur. Muhâlifini ehl-i veyle eder. Nitekim buyurur:

الكبر يا ورداءي و العظمة ازارني فمن ناز غني فيهما ادخلته النار

Pes ey ârif-i abd! Rabb ol, Rabb-i abd olma ki, taalluk-ı rubûbiyyet ile ateşe düşmeyesin. Ve tâb-ı behreyle yanıp erimeyesin! **Nazm:**

Yenâbî'-i rumûz-ı ma'rifetten

Olup vârid-i kelâm-ı Hân-ı Murâdî

Ucb düştü münâsib bu makâma

Dem-i Rahmân gibi feyz-i midâdîsi

Çün seyr-i kümeyt-i kalem

⁷⁸² Ya'nî âteşe muallak kılınmak ile muzmahil ve müzâb ola gide, çün fakîr eydür. Onun ifnâ ve izâlesi ve vahy-i zeheb-i hakîka abdiyyeti... nâr ile müyesser olur.

Ve cevelân-ı tab'ı mülhem

Bu sahîfeye müntemâ ve bu satırda müntehâ olduğu nâ-gâh savb-ı savâb-ı sultânîden bu gazel-i şerîf misâl-i münzel-i rabbânî vâir ve oldukta, bu mahal-i şeref-i kitâbeti ile şerîf olundu. **Gazel-i pâdişâh**⁷⁸³:

وَفَرَّقْ بَعْدَ فَرَقٍ ثُمَّ فَرَّقَا وَوَصِّلْ بَعْدَ وَصَلٍ ثُمَّ وَصَلَا
وَوَحِيَّ بَعْدَ وَحْيٍ ثُمَّ وَحِيًّا وَأَسِمِ بَعْدَ اسْمٍ ثُمَّ حَقًّا

[Ve farktan sonra fark sonra fark

Ve birleşmeden sonra birleşme sonra birleşme

Ve vahiyden sonra vahy sonra vahy

Ve isimden sonra isim sonra isim]

وَحَقَّ كُلِّ ذَاتِ الْحَقِّ فِعْلًا فَللرَّحْمَنِ إِجْمَالًا وَجَمًّا
وَمِنْ سِرٍّ هَدَى اسْرَارَ مَحْضًا هُوَ الْوَاحِدُ وَلَا فِعْلًا وَقَوْلًا

Ba'dehû, lisân-ı Türkî'de bu nazm-ı mükerremeleri dahi birkaç gün mukaddem-i mülhem olup ve vürûd-i mukaddepleri ile müşerref olmuş idik. Hâllen bu mahalle nev' münâsebeti fehm olunup vezîr-i zebân-ı kalem kılındı. **Hazret-i pâdişâh** [135b]

Sevâdın her şebîn rûzun cemâline nikâb anla
Tulû'-i mâh ve hurşîdi hemân bir âfitâb anla
Felekler tâkını gerçi hıyâm ne kıbâb etti
Nücûmun ayn-ı ibret bil kıbâbın sen hicâb anla

Ne denli cây-ı gîr olsan cihân bî-karar içre
Revişdir âhiri devr-i zamânın bâş-tâb anla
Gam u şâdîsi dünyânın yânında ârifin birdir
İki yüzden nazar-ı ayn-ı cemâl üzre hicâb anla

Murâdî gaflet etme kalbini her demde hâzır tut
Kadem bastıkça her câyın mahall-i ihtisâb anla

⁷⁸³ **Bu hatt-ı sürhun**, ibtidâsından intihâsına varınca mektûb olan nazm ve nesir kitâbetten iskât olunmuştur, yazılıp mahalline âti'z-zikr olan Türkî gazel yazıla.

FASS-I HİKMET-İ ÂLİYYE FÎ KELİME-İ İSMÂİLİYYE

Kelime-i İsmâiliyye'yi “hikmet-i aliyye”ye tahsîsin vechi, Hak Teâlâ'nın onu “sıfat-ı ulüvv” ile müşerref kıldığıdır. Nitekim **وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا** [Onlar için yüce bir doğruluk dili var ettik (güzel bir söz ile anılmalarını temin ettik.) (Meryem, 19/50)] buyurup, onu mazhar-ı ism-i “Aliyy” kılmıştır. Bu ecildendir ki, ya'nî ulüvv-i himmeti sebebi iledir ki, Hak ile vefâ-yı ahde sâdık oldu.

إِعْلَمُ أَنَّ مُسَمِّيَ اللَّهِ أَحَدِيٌّ بِالذَّاتِ كُلِّ بِالْأَسْمَاءِ

Ya'nî ismullâh'ın müsemması ki, zât-ı Hak Teâlâ'dır. Min haysü'z-zât şâyibe-i kesret-i sıfâtan mutlak ve muarrâdır. Ve ma'nâ-yı ehadi'z-zât budur. Lâkin zât-ı mezbûre için esmâ ve sıfat-ı gayr-ı mütenâhiyyât hâsıladır. Meselâ vâhidin ma'dûdâta nisbetinden hâsıl olan keserât gibi ki, sülüsden sülüsdür ve erba'dan rübu'dur, hamseden humusdur. Pes zât sebebi ile ehâdîdir. Ve esmâ ve sıfât sebebi ile küll-i mecmû'udur.

وَكُلُّ مَوْجُودٍ فَمَا لَهُ مِنَ اللَّهِ إِلَّا رَبُّهُ خَاصَّةً يَسْتَجِيبُ أَنْ يَكُونَ لَهُ الْكُلُّ

Dahi insân-ı kâmilden gayrı mevcûdun ismullâh-ı müsemmasından feyz ve nasîbi yoktur. İllâ ism-i rabbi ki, onun mürebbisidir. Zîrâ [136a] her mevcud esmâullah'dan bir isim ile kâyim ve mürebbâdır. Ve ol isme mazhardır ki, ayn-ı sâbiti ondan münteşîdir. Pes her mevcûd için cemî' esmâ sâbit olmak muhâldir. İllâ meğer insân-ı kâmil olup mazhar-ı ism-i a'zam ola. Ammâ “el-küllî fi'l-küll”-murâd; istihâleden imtinâ'î zâtî değildir, imkân-ı meslûb olmaz.- kaziyyesinin hükmü meşhûr ve müsellemler olıcak ref'i münâkaza ve münâfette muhtâc-ı nazar ve teemmül olur.

وَأَمَّا الْإِلَهِيَّةُ الْإِلَهِيَّةُ فَمَا لِوَاحِدٍ فِيهَا قَدَمٌ لِأَنَّهُ لَا يَقَالُ لِوَاحِدٍ مِنْهَا شَيْءٌ وَلَا أُخِرَ مِنْهَا شَيْءٌ لَّا تَقْبَلُ

التبعية

Ammâ ahadiyyet-i ilâhiyye makâmında, hergiz kimsenin kadem-i dühûlü yoktur. Ve hergiz mevcûdattan birisine ondan hisse ve gayrısına cüz nasîb olmaz. Zîrâ kâbil-i tecezzî ve teb'îz değildir. Ammâ bu cümle ile girü her şeyde ondan hisse vardır ki, külliyyeti sebebi ile eşyâda sârîdir. Lâkin sirâyeti tecezzî ve teb'îz-i tarîki ile olmaz.

فَأَحَدِيَّتُهُ مَجْنُوعٌ كُلُّهُ بِالْقُوَّةِ

Ya'nî pes Hakk'ın ahadiyyeti mertebesi ve ahadiyyeti mertebesinde olan esmâ-i mufassalanın mecmû'udur. Ya'nî ol mecmû'un küllü bunda bi'l-kuvve mündemîçdir. Zîrâ ahadiyyet vâhidiyyet mertebesine gele. Ol kuvvette ve icmâlde olan mecmû'-i fiile ve tafsîle gelir. Lafz-ı ahadiyyet merfû-i mübtedâdır, mecmû' lafzan merfu'-i haberidir. Lafz-ı küll muzâf olmuştur. Ammâ küll mübtedâ-yı sâni olmak hilâf-ı zâhirdir. Nitekim şârih Kayserî (kuddise sirruh) te'hîr-i zikr ile mercûhiyyetini tasvir eder. Pes Molla Câmî –Molla Câmî (kuddise sirruh) vech-i mercûhu ihtiyârına beyân-ı sebep lâzımdır, teemmül oluna.

وَالسَّعِيدُ مَنْ كَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا

[136b] Ya'nî saadetlü ol kimsedir ki, Rabbi yanında marziyî'l-ahlâk ola, ya'nî Hak Teâlâ onun ahlâkından râzı ola

وَمَا تَمَّ إِلَّا مَنْ هُوَ مَرْضِيٌّ عِنْدَ رَبِّهِ لِأَنَّهُ هُوَ الَّذِي يُبْقِي عَلَيْهِ رُبُوبِيَّتَهُ

Halbuki mertebe-i vücûda bir kimse yoktur ki, Rabbi katında marziyyî'l-ahlâk olmaya. Zîrâ merbûb şol abddir ki, Rabb'in üzerine rubûbiyyetini ibkâ eder. Zîrâ merbûb mevcûd olmasa, nisbet-i rubûbiyyeti bulunmaz. Ve Rabb haysiyyet-i rubûbiyyetten mün'adim olur. Pes ibkâ-i mezbûr delîl-i rızâ olur. Zîrâ vücûd merbûbundan râzı olmasa ibkâ etmez idi. فَهُوَ عِنْدَهُ مَرْضِيٌّ فَهُوَ سَعِيدٌ

Pes abd inde'r-rab marzî olur. Ve marzî olmak sebebi ile saîd olur.

وَلِهَذَا قَالَ سَهْلٌ إِنَّ لِلرَّبُّوبِيَّةِ سِرًّا وَهُوَ أَنْتَ يَخَاطَبُ كُلَّ عَيْنٍ لَوْ ظَهَرَ لَبَطَلَتْ الرُّبُوبِيَّةَ

Ya'nî merbûb Rab üzerine rubûbiyyetin ibkâ ettiğiçündür ki⁷⁸⁴, Sehl-i Tüsterî dedi ki: “Rubûbiyyet için tahkîkan bir sır vardır. Ol sır budur ki, sen her ayn'a ki, hitâb edersin, eğer ol ayn zâil olsa rubûbiyyet bâtil olur.” Zîrâ nisbet-i müntesebeyn ortasında kâyim olur. Pes ehad-i müntesebeyn gitse nisbet dahi gider.

فَادْخُلْ عَلَيْهِ لَوْ وَهُوَ هَرَفَ امْتِنَاعَ وَهُوَ لَا يَظْهَرُ فَلَا يَبْطُلُ الرُّبُوبِيَّةَ

Pes bu ma'nâyı isbât için, kelâm-ı mezbûre “lev” idhâl olundu ki imtinâ'-ı sâni içindir. Evvel mümteni' müntefî olduğu için ayn ise zâhir olmaz. Ya'nî zâil olmaz. Pes rubûbiyyet dahi bâtil olmaz. [137a]

لِأَنَّهُ لَا وَجُودَ لِعَيْنٍ إِلَّا بِرَبِّهِ وَالْعَيْنُ مَوْجُودَةٌ وَإِمَّا فَالرُّبُوبِيَّةَ لَا تَبْطُلُ دَائِمًا

Zîrâ “ayn” için vücûd yoktur. İllâ Rabbi sebebi ile ayn-ı sâbit ise dâimetü'l-vücûddur. Rubûbiyyet dahi kezâlik, dâimetü'l-vücûddur ve merfûatü'l-butlândır⁷⁸⁵.

⁷⁸⁴ Zuhûr bu makâmda irtefa' ma'nâsınadır.

⁷⁸⁵ Zîrâ a'yân-ı sâbite kadîmâtır. Ca'l câile muhtâc olmaz.

وكلّ مرضيّمَحْجُوبٍ وكلُّ ما يفْعَلُ المحجوب محبوب وكلّ مرضيّ لِيَانَهُ لَا فِعْلَ لِلْعَيْنِ بَلِ الْفِعْلُ لِرَبِّهَا فِيهَا

Ya'nî her marzî olan mahbûbdur. Ya'nî mahbûbiyeti Rabb-i sâhib-i rızâya nisbet iledir. Zîrâ rızâ ve irâdet hükm-i mezbûra taalluk eder. Ve çün tamâm-ı ef'âl-i esmâya mensûbdur. Ve esmâ, kemâlât-ı zât-i ahadiyyettir. Pes esmâ ve efâl esmâ-i cemî'an mahbûb-i zât-ı ahadiyyettir, ya mensûbdur. Ve cemî' ef'âl marziyyedir. Zîrâ ef'âl, fi'l-hakîka a'yân-ı sâbiteden sâdır olmaz. Belki hakîkatte fiil erbâb-ı a'yân-ı sâbite içindir ki, a'yânda isti'dâdlarına göre zâhir olur⁷⁸⁶.

فَاطْمَأْنَتِ الْعَيْنُ أَنْ يَدَافِ إِلَيْهَا فَعَلَتْ فَكَانَتْ رَاضِيَةً بِمَا يَظْهَرُ فِيهَا وَعَنْهَا مِنْ أَعْمَالِ رَبِّهَا وَمَرْضِيَّةً تِلْكَ الْأَفْعَالُ

Pes ayn-ı sâbite, sâkin ve mutmaîndir. Ya'nî kendiye vâki' olan isnâd-ı fiilden ve izâfetten pes râzıdır.- ya'nî hüsn-ü kabul eder- bu takdîrçe kendide zâhir olan ve kendi sûretinden sâdır olan ef'âl-i rabbinden -ya'nî râzıdır, ol ef'âl-i yümkini cihetinden- ol ef'âli temekkîn ettiği cihetten ve tilke'l ef'âl Hakk'ın marziyesi dahi oldu.

لِأَنَّ كُلَّ فَاعِلٍ وَصَانِعٍ رَاضٍ عَنِ فِعْلِهِ وَصَنَعَتِهِ فَاتَهُ وَفَّ فِعْلُهُ وَسُنْعَةُ حَقٍّ مَا هِيَ عَلَيْهِ

Zîrâ her fâil ve sâni' işlediği fiilinden ve san'atından [137b] râzıdır. Zîrâ san'atının olduğu üzere tamâm-ı Hakk'ın vermiştir. Ba'dehû Şeyh (kuddise sirruh) hükm-i müddeâyı te'yîd için Allah kelâmından iktibâs edip buyurur ki: **أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ** [Her şeye hilkatini (yaratılış özelliklerini) veren, sonra onlara yol gösterendir. (Tâhâ, 20/50)] ya'nî her şey'in Hak Teâlâ şey'iyet-i sübûtiyyesinde halk ve takdîr ettiğini şey'iyeti vücûdiyyeye götürdü, ya'nî ilminde mukadder olanı ayn'a çıkardı" demektir. Buradan ma'lûm olur ki, sûfiyyenin (kaddesallâhu teâlâ esrârihüm) "a'yân-ı sâbite ve suver-i ilmiyye" dedikleri ıstılâh-ı şerîf, Kelâmullâh'dan me'hûz imiş. Ba'dehû sümme hüda ibâretinden murâd, beyân-ı hidâyet ve halk hidâyet ettiğine işâret edip buyurur ki⁷⁸⁷,

أَيُّ بَيْنَ أَنَّهُ اعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ فَلَا يَقْبَلُ ذَلِكَ الشَّيْءُ النِّقْصَ وَلَا الزِّيَادَةَ

Ya'nî her şey'in halkı ki, şey'iyet-i sübûtiyyesidir, kadîmdir. Nitekim fi'l-i hidâyet ve dalâl dahi bu ma'nâyâ kadîmlerdir. İsti'dâdât-ı kadîmeye râci'lerdir. Pes fi'l-i i'tâ dahi mesbûk bi'l-adem değildir. Meğer adem sübûtu ola. Ol takdîrçe i'tâ tebyîn ile tefsîr olundu, tâ ki ihdâs-ı atâ tevehhüm olunmaya. Ma'lûm ola ki, fukahânın "kıyâs

⁷⁸⁶ Pes her ayn-ı mahal zuhûr-ı fi'l'dir, fâil değildir.

⁷⁸⁷ Ya'nî fi'l-i i'tâda takdîr-i beyân lâzım olunca bidâyette dahî lâzım olur. Ya'nî sümme beyyine'l-hidâyet

muzhirdir, müsbet değildir.” dedikleri bu tahkîkten fehm olunur⁷⁸⁸. Allâh hidâyet ederse, pes tahkîk-i mezbûr üzere her şey’ şey’iyyet-i sübûtiyyesinde takdîr olunan mikdârdan zerre kadar ziyâde ve naks kabul etmez.

أَيَّ بَيْنَ أَنَّهُ أُعْطِيَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ فَلَا يَقْبَلُ ذَلِكَ الشَّيْءَ النَّقْصَ وَلَا الزِّيَادَةَ

Dahi İsmâil (aleyhisselâm) bu mezkûre ya’nî küll-i eşyâ Hakk’ın marzîsi olduğuna itlâî olduğu cihetten [138a] Rabbi katında marzî olup, saâdet-i rızâ ile muttasıf oldu.

وَكَذَا كُلِّ مَوْجُودٍ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيٌّ

Ya’nî Hazret-i İsmâil Rabbi katında marzî olduğu gibi her mevcûd Rabbi katında marzîdir.

وَلَا يَلْزَمُ إِذَا كَانَ كُلِّ مَوْجُودٍ وَعِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا عَلَيَّ بَيْنَاهُ أَنْ يَكُونَ مَرْضِيًّا عِنْدَ رَبِّ عِبْدٍ آخَرَ

Suâl-i mukadderden cevaptır. Takdîr-i suâl budur ki, her mevcûd mürebbiyesi yanında marzî olıcak. Pes şâri’in buyurduğu ahkâm, saâdet ve şekâ ve mazhar-ı cennet ve nârınca mütemeyyiz ve âşikâr olur. Sevk-i cevâp budur ki, “Her abd-i muayyen, Rabb-i muayyeni katında marzî olmaktan, abd-i muayyen âhirin rabb-i muayyeni âhiri katında marzî olmak lâzım gelmez ki, suâl-i mezkûr müteveccih ola.”⁷⁸⁹

لِيَأْتِيَ مَا أَخَذَ الرَّبُّ بِيَّةَ الْآلَاءِ مِنْ كُلِّ وَاحِدٍ فَمَا تَعَيَّنَ لَهُ مِنَ الْكُلِّ الْآلَاءُ مَا يَنَاسِبُ سَبَبَهُ وَمَا يَنَاسِبُ سَبَبَهُ فَهُوَ رَبِّهِ

Zîrâ her mevcûd –zâlike’l-mecmu’u- yâhud İsmâil (aleyhi’s-selâm) ki, zamîr ikisine dahi âid olmak câizdir. Rubûbiyyeti küll-i mecmû’îden ahzeder ki, ol küll mecmû’-i rabbü’l-erbâb’dır. Vâhid-i muayyenden ahz etmez. Pes küll-i mecmû’îden müteayyin olmaz. İllâ ahzın isti’dâdına münâsib bir emr-i müteayyin olur. Ve ol ahz-i mümkinin⁷⁹⁰ isti’dâdına münâsib ne müteayyin oldu ise, ol emr-i müteayyin onun Rabb’i olur.

وَكَلَيْأَخْذُهُ أَحَدٌ مِنْ حَيْثُ أَحَدِيَّةٍ

Dahi ahad vâhidden ahz etmediği gibi kendi vâhidiyyeti haysiyyetinden ahz etmez. Belki ilâhiyyet mertebesinden ahzeder. Zîrâ haysiyyet-i ahadiyyet nefy-i cihet eder. [138b] Ve nef-yi cihet ahzı münâfi olur. Muhassal, taraf-ı me’hûz-i minde ahadiyyet menfiyye olduğu gibi, taraf-ı ahzda dahi metrûkedir.

⁷⁸⁸ Ya’nî muzhir-i hükm ve müsbet-i hükm değildir, hükm-i kadîm dedikleri dahî buradandır.

⁷⁸⁹ Meselâ mucîdü’l-mufaddil rabb abd-i el-Hâdî katında marzî olmaz. Kezâlik, aksi dahî böyledir.

⁷⁹⁰ Mümkinin beyân

ولهذا منع أهل الله التجلي في الأحديّة فاتك إن نظرت به فهو الناظر نفسه فما زال ناظرًا نفسه بن فسه وإن نظرت به فك فرالت الأحديّة بك فرالت الاحديّة بك وان نظرت به وبك فرالت الأحديّة ايضًا لأن ضمير التاء في نظرت به ما هو عين المنظور فلما بد من وجود نسبة ما افتضت امرين ناظرًا ومنظورًا فرالت الأحديّة وإن كان لم ير إلا نفسه بنفسه ومعلوم أنه في هذا الوصف ناظرٌ ومنظورٌ

Ya'nî ve bu ecilden ötürüdür ki, ya'nî her şahs Rabb-i mutlakdan isti'dâdına münâsib olanı kabul edip, ve envâ-ı rubûbiyyâtta cem'îsin kâbil olmadığıçündür ki, ehlullâh makâm-ı ahadiyyetten taleb-i tecellî etmezler. Zîrâ tecellî nisbettir, tarafeyn-i iktizâ eder. Ya'nî mütecellî ve mütecellâ ister ki, ayn-ı isneyniyettir⁷⁹¹. Ve isneyniyet-i münâfî-i ahadiyyettir⁷⁹². Zîrâ sen kaçan, makâm-ı kurb-i ferâyizde Hakk'la Hakk'a nazar etsen ve ene ve ente ile müşârün-ileyh olanı aradan ref' edip, ondan güzer etsen nisbetin tarafını bulunmayıp nazar ve manzûr-ı vâhid olur. Ve Hak kendi nefesine tecellî edip kendiyi görür. Ve eğer sen Hakk'a senin ile nazar edilsen meselâ kurb-i nevâfil gibi, ahadiyyet senin ile zâil olur. Ve eğer Hakk'a hem hakkıyla, hem senin ile nazar etsen, ya'nî i'tibârın üzerine ki, kurb-i ferâiz ve nevâfildir. Cem' etsen girü vâhidiyyet zâil olur. Zîrâ [139a] nazariyyet lafzında vâkı' olan zamîr-i ta ayn-ı manzûr değildir. Zîrâ nâzır abddir, manzûr Rab'dir. Ayn mâ-beynden bi'l-külliyeye merfû' olmamıştır. Pes bir nisbet-i mevcûde gerektir ki, emrin iktizâ ede, ya'nî nâzır ve manzûr etse. Pes girü âhadiyyet zâildir. Ve eğer Hak Teâlâ nefisini görmeyip illâ bi-nefs görürse “ve min vech-i nâzır min vech-i manzûr” olur. Ve bi'l-cümle mertebe-i ahadiyyet taaddüd ve isneyniyet kabûl etmez. Ve bunda tecellî dahi bulunmaz. Ammâ ârifler ki, suverden güzer ederler. Ma'nâya böyle nazar ederler. **Nazm:**

Vahdet-ger ve ol vahdet vâhid-ger ve ol vahdet

Kesret ki, suverdendir ârifler onu câhid

فالمريضُ لا يصحُّ أن يكونَ مريضًا مُتلقًا إلا إذا كانَ جيعُ ما يَرَهُ منَ فِعْلِ الرّاضي فيه

Netîce-i kelâm-ı sâbıktır buyurur ki: “Çün mukarrer oldu ki, bir fiil-i marzî ki Rabb-i muayyenden sâdır ola, ona nisbet marzî olur. Ammâ Rabb-i ahza nisbet marzî olmaz. Pes fiil-i marzî mutlakâ marzî olmak sahîh olmaz⁷⁹³. İllâ meğer ol şahs-ı merbûbda her râzînin fi'linin zuhûruna isti'dâd ola. Zîrâ ol takdîrçe her fiil, makâm-ı

⁷⁹¹ Bu kelâm tafsil-i âfî'z-zikr icmâlidir. Teemmül oluna.

⁷⁹² Kurb-i ferâiz, kurb-i nevâfil

⁷⁹³ Bu takdîrçe ol merbûb beyne'l-abîd lâyıık-ı sıfat-ı saîd olur.

cem'den ve ma'den-i kemâlden sâdır olup “ehadiyü'l-menşe' ve itlâi'n-na't” diye, zıdd ve hılâf kabûl etmez. Şol ayn insân-ı kâmil gibi ki, اعطي كويبي ربنا الذي اعطي

ففضل اسمعيل عليه السلام غيره من الأعيان بما نعتة الحق به من كونه عند ربه مرضياً

Pes İsmâil (aleyhisselâm) a'yândan gayr üzerine tafdîl olundu. Hak Sübhânehû [139b] ve Teâlâ'nın sıfat-ı marzıyye ile tavsîfi sebebi ile.

وكذلك كل نفس مطمئنة قيل لها ارجعي الي ربك فما أمرها ان ترجع انا الي ربها الذي دعاها فعرقتة
من الكل راضية مرضية

Ve girü kaçan gibidir. Her nefsi mutmainne ki, iktisâb-ı merzât-ı Hak'ta müstekar olup ارجعي الي ربك [Rabbine dön! (Fecr, 89/28)] hitâbı ile muhâtab ve me'mûr ola, sâir enfüs üzerine saâdetiyle tafdîl olunur. Zîrâ ol muhâtaba rücû' ile emreden emr etmedi, illâ da'vet eden Rabb-i muayyeni cânibine rücû' ile emr etti ki, bu makâmda رجعت tenezzûlden terakkiyye harekettir ki, ol nefsin mevtın-ı evvelisidir. Pes nefsi-mezbûr cemî' erbâbdan Rabb-i mahsûsunu bildi. Rabbinden râzıyye ve Rabbi için marzıyye olduğu halde.

فادخلي في عبادي من هيت ما لهم هذا المقام

Pes dâhil ol bana, muhtass olan kullarım zümresinde ki mâl ve mercî'leri makâm-ı ubûdiyet-i hâssa-i hâlisadır.

فالعباد المذكورون هنا كل عبد عرف ربه واقتصر عليه و لم ينظر الي رب غيره مع احدى العين لا بد من ذلك

Pes bu makâmda mezkûr olan ibâd-ı muhtassîn şunlardır ki, Rablerin bileler. Ve rûbûbiyyetin ona kasredeler ki, Rabb-i gayra nâzır olmayalar. Ve illâ abd-i mahz olmazlar. Ve Rablerin ahadiyyeti'l-ayn bilmezler. Evsâf-ı mezkûreden hod müfârakat yoktur. Zîrâ erbâb-ı müteferrika ahadiyyetü'l-ayn görünmek gerek.

وادخلي جنتي التي هي ستري

Hitâb abd-i ârif-i muhtasinnedir. Ya'nî, “Cennet-i rıdvânıma dâhil [140a] ve kenef-i himâyetimde müstezıll olun ki, ile cennet ki, benim subûhât-ı vechime hicâbdır.” Zîrâ “setr” kesr-i sin ile “perde” ma'nâsınadır. Ve “cennet” lügatta bir arzın ismidir ki, “eşcâr-ı kesîresinin zıllı ile mestûr ola”. Ma'lûm ola ki, “cennet”, sıfât-ı tahalluk bi'l-ahlakullâh'dır ki, ona dâhil olan insân, müsterîh-i ravh ve reyhân olur. Ammâ cennet zât-ı bir abdin Rabb'i ayn-ı zâtında zuhûr ve tecellî edip ve taayyün-i zâtını Rabbinde mestûr kılmaktır. Ba'dehû cennât-ı hazerât dahi vardır. Meselâ cennet-i a'yân-ı sâbite ve cennet-i ervâh ve cennet-i şehâdet eşbâhdır.

وَلَيْسَتْ جَنَّتِي سِوَاكَ فَأَنْتَ تَسْتُرْنِي بِذَاتِكَ

Şeyh burada Hak Teâlâ tarafından mütercimdir ki, nefis-i ârife nisbet ve hitâbdır. Ya'nî buyurur. "Benim cennetim senden gayrı değildir. Zîrâ sen beni nefsin ile ve zâtın ile sâtirsin. Vikāye-i zâtım ve sıfâtımsın, zâtın ve sıfâtın ile.

فَلَا أَعْرِفُ إِلَّا بِكَ كَمَا أَنَّكَ لَا تَكُونُ إِلَّا بِي

Pes ben mazhârda zâhir ve ma'rûf olmazın, illâ senin mir'âtiyyetin sebebi ile. Nitekim sen dahi mevcûd olmazsın, illâ benim ifâza-i nûrum ve ifâza-i vücûdum ile. Zîrâ mümkünde adem emr-i zâtîdir. Nefsinde ma'dûm-ı mahzdır, vücûd Hak'sız mevcûd olmaz.

فَمَنْ عَرَفَكَ عَرَفَنِي وَأَنَا لَا أَعْرِفُ فَأَنْتَ لَا تَعْرِفُ

Pes her ki seni Hakk-ı ma'rifet -hakku'l-ma'rifet- ile bildi, beni dahi bildi. Zîrâ senin hakikatin değildir, illâ benim hakikatimdir, farkımız yoktur. İllâ takyîd ve itlâk ile hâl budur ki, [140b] ben hakikatim ile ma'rûf olmazın. Pes sen dahi ma'rûf olmazsın. Ya'nî hakikat ile bilmezsin. Zîrâ benim zâtım sende me'hûzdur. Pes bende cârî olan hükm, sende dahi melhûzdur. Kale'ş-şeyh, **şiiir**:

وَلَسْتُ أَعْرِفُ مِنْ شَيْءٍ حَقِيقَتَهُ وَكَيْفَ أَعْرِفُهُ وَأَنْتُمْ فِيهِ

li-gayrahu:

هَذَا الوجود دان تعدّ وظاهرًا وَحَيَاتِكُمْ مَا فِيهِ إِلَّا أَنْتُمْ
انتم حقيقة كل موجودٍ بدأً ووجود هذي الكانيات تدهم

li-münşiihî:

Eşbâh-ı anâsırda nümâyân sensin

Eşyâ şeb-i târûma tâbân sensin

A'dâd kılan ifâza-i nûr-i vücûd

Bin kâlib-ı fersûdede bir cân sensin

Ve-liye

Ettim nice dem sırr-ı mazharda tevakkuf

Cân isteyû her cânibe be-kadem teni gördüm

Her ilme ki oldum müteveccihe beni bildim

Her manzaradan kim nazar ettim, seni gördüm

Cânım ten olup sen ben olup bu kal'a düştüm

Îsâ'ya nice rehzen imiş nûrunu gördüm.

min vech-i Rabsin sende zâhir olan hüviyyet i'tibâri ile ve min vech-i abdsin. Ya'nî şol hitâb, اَلْسْتَبْرَبِيكُمْ [Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (A'râf, 7/172)] ile muhâtab olup ve îcâb-ı belâ ile rubûbiyyetine a'râf kıldıgın Rabbin abdisin. **Ba'dehû** bu dakîkanın ilminden lâ-buddur ki, Rabb ile abd mâ-beyninde vâkı' olan ahd-i sâbık küllî olmak var, cüz'î olmak var, ahd-i küllî şol ahddir ki ism-i câmi'i ilâhî ibâd ortasında oldu ki, hâkimleri olan her ismin hasebi ile ol ism-i câmia ibâdet ederler. Ammâ ahd-i cüz'î esmâ-i hâkime-i cüz'ıyyâtla ibâd-ı cüz'ıyyât ortasında cârî oldu ki, bu ahûd-i cüz'ıyyenin bi-hasebi'l-vücûd nakzı mümkün olmaz. Ammâ ahd-i külliye nakz tertîb eder. Zîrâ gavâşi tabîye hicâbı ile nefis-i nâtika fetret-i aslıyesinden muhtecib olmak câizdir. Nitekim beyân-ı sırr-ı kazâda ve kaderde **142a**] bu hükm-i mu'teber tutup levh-i mahfûz-ı külliye mugâyir levh-i cüz'ıyyât ve felek-i suver-i mahv ve isbât, isbât etmişlerdir. Muhasal-ı kelâm ahkâm-ı âlem cüz'ıyyât-ı âlem külliyyâta muhâlif zuhûr etmek câizdir. Nüfûs-i mahcûbîne ve efhâm-ı kâsırîne nisbet ile. Ammâ kıyâsât-ı külliyyenin intâcında mutlakâ tevkîf ve tahlif mahsûs olmaz. وقضي ربكم ان لا تعبدوا الا اياه

ki nass-ı bî-iştibâhdır. Ve cemî' muhatabîn ki ibâdullâhdır. Esmâ-i hâkimeleri haysiyyetinden erbâb-ı cüz'ıyyeye âidler ve bi-hasebi'l-esbâb ve'l-vesâit cümlesi bir rabb-i külliye âidlerdir. Ma'lûm ola ki, ahkâm-ı cüz'ıyye meyânında olan hilâf ve şikâk külliyyâta ve mertebe-yi ilmiyyede olan ittifâkı münâfi değildir. Ve eşâirenin الشقي شقيّ dediği ahd-i külliye nisbettir, kelâm-ı Hak'tır. ve Hanefiyye ve Ma'turûdiyye'nin الشقي قد يسعد dediği ahd-i cüz'ıyyeye nisbettir. Ve âlem-i şehâdet hükmüdür. Bu dahi kelâm-ı Hak'tır. Mertebe hasebi ile pes ahkâm-ı merâtib riâyet eden ve şühud-i kâmil ve akl-ı kifâyet sâhibi olan âriflerin Mâturidiyyeye mürîd ve ne tâbi'i şûur-ı Eş'ari cümleden öte ve her şübhedenden biri olurlar ve's-selâm.

فَكُلُّ عَقْدٍ عَلَيْهِ شَحْصٌ يَحُلُّهُ مِثْلُ مَا عَقَدَ

Pes her ahd-i cüz'î ki او فوا بالعقو olan akd ma'nâsından **[142b]** me'hûz ola. Ya her akîde ve i'tikâd ki, eşhâsdan bir şahs-ı cüz'î onun üzerine mülâzimidir. Ol ahd-i cüz'î halleder. Ol şahsın gayrısından hâsıl olan akd-i cüz'î âhar ya'nî bir akd-i cüz'ıyye bir akd-i cüz'î âhar muhâlif olur. يخالف den يخلّ ile ta'bîr, hem muktezâ-yı nazm için hem ma'nâ-yı ukde münâsebet-i zıddiyyesi için ola pes يحلّ fâil akd olur. Ve “min” harf-i cer olur. Ammâ “men” mevsûl olup ve يحلّ fâil olmak dahi zâhirdir. Ammâ takdîre muhtâcdır ki, يحلّ من له عقيدة غير ما

فَرَدِيَ اللهُ تَعْلِيَّ عَنْ عِبِيدِهِ فَهُمْ مَرْدِيُونَ وَرَضُوا عَنْهُ فَهُوَ مَرَضِيٌّ

Ya'nî pes Hak Teâlâ kullarından râzı ve hoşnûd oldu. Zîrâ mukteziyyât-ı esmâ ve ahkâm-ı sıfâtı onlardan zuhûra geldi. Ve Rabb-i hâsları ile olan ahûd ve mîsâk-ı mevrîd husûle pûyûste ve mevsûl oldu. Pes kulları dahi marzıyyûn oldular. Ve kulları dahi Hak'dan râzı olup, pes Hak dahi marzî oldu. Zîrâ müsteid oldukları matlûbların[1] Hak'dan istediler ve Hak dahi verdi eğerçi, emr-i teklîfi cihetinden rızâ-yı Hak bulunmaz. **فَتَقَابَلَتِ الْحَضْرَتَانِ تَقَابَلَ الْأَمْثَالُ وَالْأَمْثَالُ أَضْدَادٌ لِأَنَّ الْمِثْلَيْنِ حَقِيقَةٌ لَا يَجْتَمِعَانِ إِذَا لَا يَتَمَيَّزَانِ وَمَا تَمَّةٌ إِلَّا مُتَمَيِّزٌ** hukmü vârid olur. Ammâ murâd-ı Şeyh (kuddise sirruh) bu makâmda, rızâdan emr-i irâdî cihetinden olan rızâdır. Emr-i teşrî'i cihetinden olan rızâ değildir, nakz ve hilâf yoktur. Sâbıkan mezkûr olan ahd-i küllî ve ahd-i cüz'î i'tibârî ve isti'dâdât-ı [143a] kadîme ve hâdis mülâhazası ile bu mekûle, şübehât-ı hâile münkeşif ve mürtefi' olur gider. Bu şerh-i şerîfde bunun emsâli, akâid-i İslâmiyye'ye çok inâyet olunmuştur. Ümmiyedir ki, indallâh ve'l-ârifin-i bi'l-lâh meşkûr olur.

فَتَقَابَلَتِ الْحَضْرَتَانِ تَقَابَلَ الْأَمْثَالُ وَالْأَمْثَالُ أَضْدَادٌ لِأَنَّ الْمِثْلَيْنِ حَقِيقَةٌ لَا يَجْتَمِعَانِ إِذَا لَا يَتَمَيَّزَانِ وَمَا تَمَّةٌ إِلَّا مُتَمَيِّزٌ

Pes Hak râzı ve abd marzî olıcak hazerâttan mütekâbiliyyetân oldular. Ya'nî hazret-i rubûbiyyet ile hazret-i ubûdiyyet biri birinden mümtâz-ı müttekîn bulunup tekâbil-i emsâl ile mütekâbil oldular. Emsâl ise ezdâddır⁷⁹⁵. Zîrâ meselân-ı hakîkatte müctemi' olmazlar. Zîrâ müctemi' olsalar mümtâz olmazlar. Hâlâ ki bu mertebede ise mütemeyyizden gayrı yoktur. Hâsıl-ı kelâm hazret-i Rubûbiyyet ve ubdiyyet Vücut-i İlâhî'de müttehîdlerdir. Misleynin cinsinde müttehîd oldukları gibi⁷⁹⁶. Ammâ avâriz-ı müşahhasları i'tibârî ile emsâl-i muhtelif olurlar.

فَمَا تَمَّةٌ مِثْلٌ فَمَا فِي الْوُجُودِ مِثْلٌ فَمَا فِي الْوُجُودِ

Ya'nî vaktâ ki, mertebe-yi rubûbiyyet ile ubûdiyyette mütemeyyizden gayrı şey' olmayacak bu mertebede misl olmaz. Pes ol takdirçe vücûda misl olmaz. Misl olmayacak zıdd dahi olmaz.

فَإِنَّ الْوُجُودَ حَقِيقَةٌ وَاحِدَةٌ وَالشَّيْءُ لَا يُضَادُ نَفْسَهُ

Zîrâ vücûd nefsinde hakîkat-i vâhidedir. Pes şey' nefesine zıdd olmaz⁷⁹⁷. Telhîs-ı bahs budur ki, vücûdun iki i'tibârî vardır. İ'tibâr-i evvel; vahdet ve câmiyyettir ki, her giz temâsil ve tezâd bunda mu'teber olmaz. İ'tibâr-i sâni; kesret ve isneyniyettir ki, temâsil ve tezâd-ı rubûbiyyet ve ubûdiyyet bunda mer'î ve müyesserdir. Ammâ

⁷⁹⁵ Murâd-ı zıddan zıdd-ı lügavidir ıstılâhî olup ma'nâyâ lâzım gelir.

⁷⁹⁶ Ve bunların mümâseletleri ve müşâbehetleri râziyye ve marzıyye olmalıdır.

⁷⁹⁷ Pes tekâbil-i ezdâd ile mukâbil olurlar.

emreyn-i mezbûreyn ârif yanında mer'îtutulup birisine [143b] dahi inkâr olunmak gerektir ki, îmân-ı sâlike hâle ve noksân gelmeye. **Şiir:**

فلم يبقَ إلَّا الحقَّ لم يبقَ كاننَ فما ثمَّ موصول وما ثمَّه با نَن

Ya'nî fi'l-mevcûd cevn-i emsâl mürtefi' ve ezdâd-ı -sivâhu Teâlâ- eşkâl munkatı' -ey mümâsil- oldu. Vahdet-i vücûd-i Hak hâsıl olup, ne mevsûl kaldı ne vâsıl. Mübâyin ve mümâsil bi'l-küllîye mahv ve muzmahill göründü. Zîrâ ayn-ı vahdet küllde eczâ-i müstehlek ve fânî oldu. Ve ayn-ı Hak bâkî ve min gayrı sâni kaldı.

بِذَا جَاءَ بُرْهَانُ الْعَايَانِ فَمَا أَرَى بَعِيْنِي أَلَّا عَيْنُهُ إِذَا أَعَايِنَ

Ya'nî zikrolunan vahdet-i sırf sebebi ile burhân-ı ayân ve keşf-i nümâyân oldu. Pes görmedim ayn-ı basarım ve ayn-ı basîretim ile, illâ hîn-i ma'nîde ayn-ı vahdetini gördüm.

ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ أَنْ يَكُونَ هُوَ لِعِلْمِهِ بِأَلَّا لَتَمِيْزَ

Münşeen bahs-i âtî “makâm-ı fark”randır. Nitekim menba'-ı bahs-i sâlik makâm-ı cem'den idi. Ya'nî bu isbât tekâbil-i rabb râzî ve abd-i marzî olmak ile ve aksi ile hüküm şol sâlik içindir ki, Rabbinden haşyet kıla. Ve sâbit-i kadem makâm-ı inkıyâd ve ubûdiyyet ola ki, hergiz hâtırına izhâr-ı rubûbiyyet-i gelmeye. Ve lisânı “ene'l-hakk” söyleyip şettâhlar zümresine mülhak olamaya. Zîrâ Rabb ile abd ortasında olan temeyiz ilmî olduğu için ve abd bi'l-küllîye rabb-i mahz olduğun bildiği için, badehû şettâh ile muhakkık meyânında fark budur ki, muhakkık makâm-ı rubûbiyyette kâim olmaz. İllâ hînen ba'de hîn ya'nî ehyânen galebe-i hükmi vahdet ile Hak Teâlâ ol makâmı kendiye i'tâ eder. Ammâ muhakkık olana ol halde “ente rabbi” denilse rubûbiyyetin ikrâr etmez. Ve ubûdiyyetin inkâr kılmaz. Belki ol makâmdan [144a] rücû' gösterem. Ammâ şettâh rücû'a kâdir olmaz. Ve ubûdiyyetin ikrâr kılmaz. Mağlub-i hükmi makâm olur.

وَلَنَّا عَلَيَّ ذَلِكَ جَهْلُ أَعْيَانٍ فِي الْوُجُودِ بِمَا آتَى بِهِ عَالِمٌ

Ya'nî edeb bî-edeblerden mükteseb olduğu sebep ile zâhirdir ki, a'yân-ı mevcûdâtta ba'zının mertebe-yi vücûdda ceqli bizim ve ba'zının ilmi vücûdda âlim olmamıza ve âlimler ilmin bilmemize delil olup min ba'd-i abd ile Rabbin temeyyüzünü riâyet ve ol makâm-ı dakîkin edeb-i hakîkin âdet ettin. Ve ol makâm ile tahkîki ayn-ı âyinden ihfâ ve nazar-ı umyândan nâpeydâ tuttuk **والحمد لله الذي أذهب عن الجهل وسوء الاعدب و أزال ظلمة الغرور حتى ما فقدت رتبة العبد و رتبة الرب**

فَقَدْ وَقَعَ التَّمْيِيزَ بَيْنَ الْعَبِيدِ فَقَدْ وَقَعَ التَّمْيِيزَ بَيْنَ الْآرْبَابِ

Burada tekrîr-i cümle istilzâz içindir. Ke-enne vuk'û-i temyîz kâilin mahbûbudur ki, zikrinden lezzet alır. Ya'nî cevni câhillerin cehli bize hâvî sebîl-i ma'rifet oldu. Pes beyne'l-abîd temeyyüz ki, ma'lûl temeyyüz-i erbâbdır, delâlet etti. Erbâbın temeyyüzüne ki, ilel-i abîddir. Ve ihtilâf-i ma'lûl, ihtilâf-i ilel îcâbettiği gibi, aksi dahi böyledir ki, ihtilâf-i ilel ihtilâf-ı ma'lûlât iktizâ eder.

وَلَوْ لَمْ يَقَعْ التَّمْيِيزَ لَفُسِّرَ الْأِسْمُ الْوَاحِدُ الْهَامِي مِنْ جَمِيعِ وَجُودِهِ بِمَا يُفَسَّرَ بِهِ الْآخَرُ

Ya'nî eğer beyne'l-erbâb ki, esmâ-yı Hâkim'dir temeyyüz vâkı' olmaya idi, ism-i vâhid-i ilâhî cemi' vücûddan ism-i âhir tefsîr olunduğu ma'nâ ile tefsîr olunup, herkes beyne's-sıfat tagâyür-i müşâhede olunmaz idi.

وَالْمُعَرَّ لَا يُفَسَّرُ بِتَفْسِيرِ الْمُدَّلِّ إِلَيْ مِثْلِ ذَلِكَ

Kelâm-ı sâbıkın misâlidir ki, esmâ-yı ilâhiyyeden her birisi âhirin ma'nâsı ile tefsîr olunmaz. [144b] Pes Muizz, Müzill ile tefsîr olunmaz. Aksi dahi böyledir. Kâbız meselâ Bâsıt ile ta'bîr olunmaz.

لِكِنَّهُ هُوَ مِنْ حَيْثُ الْأَحَدِيَّةِ

Ya'nî lâkin ism-i Muizz ayn-ı Müzill'dir. Ahadiyyet haysiyyetinden ki, Zât'tır.

عَلَى الدَّاتِ وَعَلَى حَقِيقَتِهِ مِنْ حَيْثُ هُوَ

Nitekim her isimde kâil demek kâbildir ki, bu isim zât-ı mutlaka üzerine delîldir. Ve hakikat-ı mahsûsasına dahi dâldir. Zîrâ sâir esmâdan imtiyâzı ol hakîkata ihtisâsı cihetindedir. Ve ol hakikat olduğu haysiyettendir.

فَالْمُسَمَّى وَاحِدٌ فَالْمُعَرَّ هُوَ الْمُدَّلُّ مِنْ حَيْثُ الْمُسَمَّى وَالذَّاتُ

Pes cemî' esmâda müsemmâ birdir. Eğerçi esmâ nefsinde husûsusiyeti hasebi ile kesîredir. Pes Muizz ayn-ı Müzill'dir. Müsemmâ ve zât haysiyyetinden.

وَالْمُعَرَّ لَيْسَ الْمُدَّلُّ مِنْ حَيْثُ نَفْسُهُ وَحَقِيقَتِهِ

Ve Muizz gayr-ı Müzill'dir. Nefsi ve hakîkati hasebi ile ki mefhûm-ı hâssıdır.

فَإِنَّ الْمَفْهُومَ يَخْتَلِفُ فِي الْفَهْمِ فِي كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا

Zîrâ mefhum-ı esmâ bi-hasebi'l-akl muhtelîf olur. Ya'nî akılda birisinin mefhûmu âhirin mefhûmuna mugâyir olur. Bi-hasebi'l-hâric müttehid iken.

فَلَا تَنْظُرُ إِلَى الْحَقِّ وَتُعْرِيهِ عَنِ الْخَلْقِ وَلَا تَنْظُرُ إِلَى الْخَلْقِ وَتَكْسُوهُ سِوَى الْحَقِّ

Pes Hakk'a libâs-ı halkdan tecerrüd-i hâlî ile nazar etme ki, tenzîh-i sırf olur. Ve dahi halka dahi Hak'dan mücerred ve Hakk'a mugâyir olduğu halde nazar etme belki Hak'ta halkı gör ve halkta Hakk'ı gör. Vahdette kesret ve kesrette vahdet görüp ehadihümâ'nın rü'yetin âhire muhâlif görme!

وَتَرْهَهُ وَشَبَّهَهُ وَقَمَّ فِي مَقْعِدِ الصِّدْقِ وَكُنَّ فِي الْجَمْعِ إِنْ شِئْتَ وَإِنْ شِئْتَ فِي الْفِرْقِ

Ya'nî makâm-ı ahadiyyette tenzîh eyle [145a] ve mezâhirden mücerred gör. Dahi makâm-ı vâhidiyyette teşbîh eyle, mezâhir ile mütelebbis ve muhtelit gör. Ve bu tenzîh ile teşbîh ortasın[1] cem' ile mak'ad-i sıdk'da kāyim ol. "Mak'ad-i sıdk" demek vech-i tesmiyye budur ki "bu makāmda herkez şâibe-i kizb yoktur, mahall-i i'tidâl"dir.

تَخْزُ بِا لِكُلِّ إِنْ كُلُّ تَبَدَّى قِصَبِ السَّبْقِ

Ya'nî bu makāmât-ı ilâhiyye sebebi ile sen kasab-ı sabaka hâiz olursun. Eğer bu makāmât cem'ian hâsıl olur ise, ba'dehû i'râb-ı [?]cezmdir, emr-i sâbıkın cevâbı olmak üzere ve lafz-ı kasab mansûb-ı mef'ûl lafz-ı [?] sabak mecrur-ı muzâf-ı ileyh kasab'dır. Kasab-ı sabak öndil ma'nâsıdır.

فَلَا تُفْنِي وَلَا تُبْقِي وَلَا تُفْنِي وَلَا تُبْقِي

Ya'nî hakîkatin hasebi ile sen fânî olmazsın. Ammâ taayyünâtın i'tibârî ile ki, şuûn Hak'tır, Bâkî kalmazsın. Zirâ *كل يوم هو في شأن* [O, her an yeni bir şe'ndedir.] Şeyh Sadreddîn Konevî *Nisûs*'unda buyurur ki: *الحق يَنْقَلِبُ فِي الْاِحْوَالِ وَالْاَعْيَانِ الثَّابِتَةِ تَنْقَلِبُ عَلَيْهَا*

الحوال Ya'nî Hak vâhid min külli'l-vücûddur. Ahadiyyetten münkalib olmaz. Ammâ ahvâli cihetinden suver-i taaddüd ve bir halden bir hâle ve bir sûretten bir sûret-i uhrâya münkalîb olur.

Li-münşihî sellemâllâhu: Bir cevher pâk ve sâf ve ârî, elvân-ı kesîrede nümâyân bin bi-setr-i cism ve haffet-i bir cân,yüz âyine bir cemâl-i tâbân ammâ a'yân-ı sâbite öyle değildir. Zirâ nefsinde müteaddiddir. Ahvâl onların üzerine münkalib olur. Her biri bir ya'nî başka başka oldukları halde ki, bunlar Hak gibi mecâli-yi kesîrede tecellâya kâdir değillerdir. Meğer inâyet-i Hak [145b] ola. Ammâ Hak mecâli-yi kesîrede tecellâ eder. Ve bir meclâdan meclâ-yı âhire münkalib olur. Meselâ a'yân-ı sâbite ki, Hakk'ın şuûnu ve suver-i ilmiyyesidir. Ve bu suver-i ilmiyenin ahkâmı ki, mâhiyyât ve hakâyık-ı hâriciyyedir, Hak bunlarda münkalibdir. Bil ki *كل آن في شان* Hükümünce hakâyık-ı kevniiyenin her birinde mütecellî ve mütekallibdir. Esmâ ve müsemmeyât i'tibârî ile ya müsemmâ-yı vahdet –ki mertebe-yi ahadiyyettir- esmâ ve müsemmeyât-ı kesîrede mütecellî olmak ile ârifin zevkine ve şühûduna –ki mertebe-yi vahdâniyyedir- göre, ammâ mâhiyyâtın vücûdât-ı müstekallesi yoktur. Halden hâle münkalibdir diyevüz. Belki min vech kendiler şuûn ve ahvâldir. Ve min vech meclâ-yı ahvâldir. Meselâ bir mâhiyyât bi-hasebi'l-etvâr ve mülküne nisbet- âlem-i şehâdete – âlem-i şehâdete nisbet- gelince üzerine ne kadar ahvâl münkalib olur. Ba'dehû şehâdette

dahi etvâr-ı hilkat ba'de'l-vücûd ve etvâr-ı ömr ne kadardır. Hâsıl-ı ma'nâ demektir ki, Muğnî Hak'dır tecelliyât-ı Celâliyye'si ile. Ve Mubkî dahi Hak'tır tecelliyât-ı cemâliyyesi ile abdin ancak mazhariyyeti vardır. Ve her anda iniyyâtı mütebeddil ve hakîkati sâbittir⁷⁹⁸.

وَلَا يُلْقَىٰ عَلَيْكَ الْوَحْيَ فِي غَيْرِ وَلَا تُلْقَىٰ

Dahi senin dahi senin üzerine vârid olan vahyi gayr değildir. Belki ol dahi Hakk'a vârid olmuştur. Zîrâ Hak sende mevcûddur. Belki sen yoksun, var Hak'tır. Ve dahi sen ol vahy-i rubûbiyyetin ile gayra ilkâ etmezsin belki Hakk'a ilkâ edersin. Zîrâ ıbâdın küllîsi senin mezâhir-i hakîkatindir. Sen makâm-ı cem'desin, insân-ı kâmil isen.

الْتَّاءُ بِصِدْقِ الْوَعْدِ لَا بِصِدْقِ الْوَعِيدِ

Vaktâki Hak Sübhânehû ve Teâlâ [146a] İsmâil üzerine sıdk-ı va'd ile senâ etti ise musannife hikmetini beyân lâzım olup dedi ki, “senâ mütehakkık olmaz, illâ sıdk-ı va'd ile.” Ya'nî va'din mev'ûdu ihzâr etmesi ile, ammâ sıdk-ı vaîd ile sâhibi pezâvâr-i senâ olmaz. Zîrâ aklen ve örfen masdar-ı muzırrât olana senâ olunmaz. Ammâ bu kelâmda bahs-i vârid bu ma'nâya nazar-ı âid olur.

وَالْحَضْرَةُ الْإِلَهِيَّةُ تَطْلُبُ التَّاءَ وَالْمَحْمُودَ فَيُنْتَبِئُ عَلَيْهَا بِصِدْقِ الْوَعْدِ لَا بِصِدْقِ الْوَعِيدِ

Ve hazret-i İlâhiyye bi'z-zât ıbâdını ademden vücûda ihrâc ettiği sıfat-ı cemîle mukâbelesinde onlardan senâ-i mahmûd taleb eder. Pes Hazret-i İlâhiyye üzerine sıdk-ı va'd ile senâ olunur. Ammâ sıdk-ı vaîd ile olunmaz. Ya'nî “cezâ-i isâet ve mükâfât-ı seyyie mukâbilinde senâ yoktur” demektir.

بَلْ بَا لِيَتَجَاوَزَ

“Tecâvüz ve afv, günahdan geçmekle” derler. Pes ma'nâ demektir ki,” belki Hazret-i Senâ mûcib⁷⁹⁹ ve vaîd ve azâb olandan tecâvüz sebebi ile olur.” Ol takdirçe senâ sıdk-ı vaîd ile olmaz. Zîrâ sebep-i vukû' hükm-i vaîd ki, zenb idi, ma'dûm oldu. Pes mümkünün ahad-i tarafeynini müraccah dahi ma'dûm olup ve adem-i illet adem-i ma'lûl icâb etti ve يحتمل ki, fâide-i haber vaîd-i tahvîf ve ittikâdır ola. Kâlâllahu Teâlâ [(İsrâ, 17/59)] ve câizdir ki, tahvîf ve ittikâ hâsıl ola *Kāmus*'da eydür. “El-vaîdi't-tehdîd pes bu makâmda suâl-i meşhûr⁸⁰⁰ müteveccih olmasın ki, tecâvüz ani's-seyyiât vaîde delâlet eden ahbâr-ı sâdikaya münâkız olup, [146b] ve münâkaza-i mezbûre kizb-i

⁷⁹⁸ Ya'nî aynı sâbittir.

⁷⁹⁹ Mûcib-i azâb dediği seyyiâttır. Pes seyyiâtтан tecâvüz etmekayn-ı va'ddir ve mûcib-i senâdır.

⁸⁰⁰ Bu suâl cevâbı ile kütüb-i kelâmiyyede mezkûr ve mufassaldır. Mürâcaât oluna.

anillâh-i teâlâ mahzûrûnu îcâb eder” demişler idi. Zîrâ ahbar-ı vaidden murâd-ı hakîkî olmak lâzım değil, ma'nâ-yı inşâiyi tecâvüz etmek niçin câiz olmaya meselâ telehhûf ve duâ ve tahsir gibi.

فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفاً وَعْدِهِ رُسُلُهُ وَلَمْ يَقُلْ وَوَعْدِهِ

Şeyh musannif (Kuddise sirruh) kelâm-ı sâbıkına âyeti şâhid-i ikâmet eder ki, ya'nî “Hak Teâla'yı siz Allâh'ı rasullerine ettiği va'de muhâlif olur zannetmek” dedi. Yoksa “va'dine ve va'dine muhlef olur zann eylemek” demedi. Ya'nî makâm-ı senâda nefyin zikrini ihlâf-ı va'de tahsîs ve kasr etti, va'din nefyini zikretmedi.

Ma'lûm olsun ki, bu makâmda sâbıkan mezkûr olduğu üzere emr-i irâdîye ve muktezâ-yı isti'dâda nazar olunursa, sıdk-ı vaîd dahi senâ îcâb eder. Zîrâ Hazret-i Şeyh (Kuddise sirruh) sâbıkan buyurmuş idi ki, (fe-radıyallâhu Teâlâ) عَنْ عِبْدِهِ فَهُمْ مَرْضِيُونَ وَرَضُوا عَنْهُ فَهُوَ مَرْضِيٌّ

Pes bu makâmda dahi kâil demek kâbildir ki, müstehakk-ı vaîd olan ibâd müsta'idd oldukları matlûbların aldıkları cihetten niçin Hakk'a senâ etmeyeler. Ve Hak Teâlâ bunlara matlûbların i'tâ ettiği ecilden niçin sezâvâr-i senâ olmaya. Meğer Allâhümme cevâb böyle sevk oluna ki, makâm-ı sâbıkda rızâ emr-i teşrî'i cihetinden olmayıp emr-i irâdî cihetinden olduğu gibi, bu makâmda hâl bir aks olup, senâ vâkı' olursa emr-i irâdî cihetinden olmaz. Emr-i teşrî'i ve hüküm-i zâhiri eclinden olmuş olur. Eğerçi emr-i irâdî cihetinden senâya lâayık ise de. [147a] Ve bi'l-cümle senâ bulunursa senâ-i mahmûd olmaz. Pes Şeyh'in mahmûd kaydı ile ihtirâzı bu senâdan ihtirâz olur. Muhassal bu makâm sözden nazar ve tîşe-i endîşe i'mâl edecek yerdir, ihmâl olunmaya va'llâhu a'lem.

بَلْ قَالَ وَتَجَاوَزَ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ أَنَّهُ تَوَعَّدَ عَلَيَّ ذَلِكَ

Ya'nî Kur'an'da ihlâf-ı vaîd nefy etmedi, belki tecâvüz “an seyyiâtihim” ya'nî “mü'minlerin günahlarından geçilir.” dedi. Pes bundan ihlâf-ı vaîd lâzım geldi. Zîrâ kesb-i seyyiât üzerine vaîd ile tehdîd etmiş idi. Pes tecâvüz ani's-seyyie va'd-i sâbıkına hulf iktizâ etti. Lâkin cevâbı yine cevâb-ı sâbıktır.

فَأَنْتَ عَلَيَّ إِسْمَعِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ بَأْتَهُ صَادِقُ الْوَعْدِ

Ya'nî vaktâ ki senâ-i mahmûd va'de mahsûs olduğu sâbit oldu ise, Allâh-u Teâlâ İsmâil'e “sâdiku'l-va'd” deyû senâ etti. “Sâdiku'l-va'd ve'l-vaîd” demedi, sâdiku'l-va'd olduğu makâm “elestü bi-rabbiküm”de vâkı' olan ahd-i sâbıka izhâr-ı kemâlât-ı lâayık ile vefâ etmesidir.

وَقَدْ زَالَ الْإِمْكَانُ فِي حَقِّ لِمَا فِيهِ مِنْ طَلْبِ الْمَرْجِحِ

Ya'nî hâlbuki tahkîkan vaîdin imkân-ı vukûîsi zâyil oldu Allâh-u Teâlâ hakkında. Zîrâ mütevva'id-i vaîd ki haktır, hükm-i vaîdin vukû'unda müreccah taleb eder. Zîrâ tarafını müsâvî olan hükümde, müreccahtan lâ-buddur ki, ehad-i tarafeyn vukû'a tahsîs oluna. Müraccah-ı va'd ise burada seyyiât olsa gerek idi. Seyyiât-ı tecâvüz ve afv ile muzmahill olıcak imkân-ı vukû'u dahi zâyil olup, hükm-i adem aslı üzere bâkî kaldı. Ve haber-i vaîdin fâidesi tahvîf ve ittikâ olur ki [147b] hükm-i maznûn vele-
allehum yettekûndur.

فَلَمْ يَبْقَ إِلَّا صَادِقَ الْوَعْدِ وَحْدَهُ

Ya'nî pes sebab-i vaîd zâil olıcak yalnız tahakkuk-ı va'd bâkî kaldı.

وَمَا الْوَعِيدَ الْحَقَّ عَيْنٌ تَعِينُ

Ya'nî halbu ki vaîd-i Hak için ayn-ı muâyen bâki yoktur. Zîrâ mağfîret ile zâil olur. Ya'nî Hak âsiyânda mağfîret ile ve küffâra nisbet, inkılâb-ı azâb ile zevâl bulur. Zîrâ a'râz-ı gayr gârret-u'z-zevâttır.

فَإِنْ دَخَلُوا دَارَ الشَّقَاءِ فَإِنَّهُمْ عَلَى لَذَّةٍ فِيهَا نَعِيمٌ مُبَايِنٌ

Ya'nî eğer ehl-i vaîd dâr-ı şekâyaya ki, “nâr”dır, dâhil olsalar. Pes girü ve ol ehl-i vaîd âhir keebir-i lezzet üzerine kâinlerdir ki, ol lezzette naîm-i mübâyin hâsıldır. Pes “naîm-i mübâyin” mübtedâ, “fihâ” mukaddem haberdir.

نَعِيمٌ جِبَانِ الْخَلْدِ فَالْأَمْرُ وَاحِدٌ

Lafz-ı naîm mübâyinin mefûl-i sarîhidir. Ya'nî ol dâr-ı şekâda olan lezzette hâsıl olan naîm-i cinân-ı huldün naîmine mugâyirdir. Pes girü emr-i vâhidir. Ya'nî ni'metiyede ittihâd mukarrerdir. Zîrâ sâhibine lezzet veyâ def'i elem hâsıl etmekte berâberlerdir.

وَبَيْنَهُمَا عِنْدَ التَّجَلِّي تَبَايُنٌ

Ya'nî halbu ki naîmeyn ortasında tecellî hâlinde tebâüd-i suveri sâbittir. Zîrâ naîm ehl-i kusûrdur. Ki bi'l-fiil ondan lezzet ve sürûr hâsıldır. Ammâ naîm ehl-i nâr-ı sûreten ve bi'l-fiil nîrândır. Eğerçi tetâvil-i zamân ile münkalib-i nûr dahi olur ise nitekim şerh eder.

يُسَمَّى عَذَابًا مِنْ عَذُوبَةِ طَعْمِهِ

Ya'nî naîm ehl-i nâr-ı sûreten ve hâlen azâb tesmiye olunduğu meâlen uzûbet-i ta'mî olduğu ecildendir.

وَدَلَّكَ لَهُ كَالْقَشْرِ جَالِقَشْرُ صَائِنٌ

Ya'nî ol tesmiye-yi azâb ona kısr gibidir. Kısr ise lübbünü sıyânet ve himâyet [148a] üzeredir. Ya'nî nitekim kısr-ı zâhir lübbünü âfâttan sâyin ve sâtirdir. Kezâlik, lafz-ı azâb dahi ma'nâsını ve hakikatini evrâk-ı mahcûbünden setr ve hıfz eder. Ma'lûm ola ki, خالدین في النار için Şeyh'in kelâmı muktezâsınca hâlât-ı sülûs vardır. Hâl-i evveli, hîn-i duhûlde zâhir ve bâtınlarına istilâ-i azâbdan ıztırâb gelip, tahfif-i azâb taleb ettikleridir. Veyâ halk-ı cedîd ile dünyâyâ avd ve rücû' istedikleridir ki, ol matlûb ve müstedî mücâb olmamıştır. Hâlet-i sâniye duâları müstecâb olmadığından nefislerine râhat-ı ye's, cennet-i naîm ve tevattın-ı azâb-ı nârı cahîm gelip ve bâtınlarından tâb-ı azâb merfû' olmasıdır. Ve hâlet-i sâlise ahkâb ile ülfet-i azâb hâsıl olup ve mürûr-i sinîn ve şühûr ile teavvüd-i ezâ ve sürûr-i teslîm ve rızâ müşâhede olunmasıdır. Hattâ temsîl olunur ki, eğer ehl-i nâr üzerine nesîm-i şemîm cennete mütenessim olsa hergiz telezzüz etmeyip, belki müteallim olalar. Nitekim جعل رأي عه ورد ile mütezzî olduğu gibi, Hak Sübhânehû ve Teâlâ bizi ve sâir ihvân-ı müslimîni bu mertebeden masûn ede. Âmin

FASS-I HİKMET-İ RÛHIYYE FÎ KELİME-İ YÂKUBİYYE⁸⁰¹

“Rûh” zamm-ı râ ile olmak var sâhibü'l-*Fükûk*'un dediği gibi. Zîrâ Hazret-i Ya'kûb (a.s.) âlim-i ilm-i enfâs ve ervâh idi. Yâhud feth-i râ'yla ola, şol münâsebet ile ki رَوْحَ اللَّهِ وَلَا تَيْسُؤْا مِنْ [Allâh'ın rahmetinden ümidi kesmeyin. (Yusuf 12/87)] va'd-i bi-ıştibâhî onların lisân-ı şerîfinden hikâyettir.

الدِّينُ دِينَان

“Dîn” lügat-ı arabîyyede üç ma'nâyâ gelir, “inkıyâd ve cezâ ve âdet” ve şerîate menkûl olduktan [148b] sonra dahi bu meâniyyenin i'tibârından hâlî olmaz. Ba'dehu buyrulduğu üzere dîn-i şer'î iki nev'dir.

دين عند الله وعند من عرفه الحق تعالي وَمَنْ عَرَفَهُ مِنْ عَرَفَ الْحَقَّ تَعَالِي

Ya'nî nev'i evvel ol dîndir ki, hazret-i cem-i ilâhîden sâdır ola. Ve makâm-ı cem'de sâbit ve mütekarrır kala. Yâhud Hakk'ın rûh ile ta'rîf ettiği enbiyâsı katında yâhud verese-i enbiyâsı katında sâbit ve müteayyin kala ki, birisi vesâit-i resûl ile birisi

⁸⁰¹ Bu fass hikmet-i rûhiye olduğunun sebebi zîrâ sülûse-i lügaviyye ki, inkıyâd ve cezâ ve âdettir. Rûh mücerredin şe'nidir. Ve feth-i râ'yla ravhiyye olmağa bâis zîrâ meânî-yi sülûsenin her biri ravh-ı dâim ve râhat-i sermedî hâsıl olur. Min şerh-i Molla Câmî

vesâit-i vesâit-i resûl ile sâbit olur. “Verese”den murâd, “ulemâ-i ümmet-i Muhammed’dir” ki, “ke-enbiyâ-i beni-İsrâîl” şerîfi ile teşrîf kılınıp ve din-i Nebî onların ile zinde ve müceddid olur.

وَدِينٌ عِنْدَ الْخَلْقِ

Ya’nî nev’i sâni, evvel dîndir ki, hazret-i tafsîl-i ilâhîden sâdir olup, inde’l-halk mütekarrir ola. Murâd, mazhar-ı esmâ-i mu’teberesinden zâhir olup, mutâbık-ı şer’ olan maârif-i ilâhiyedir ki, semere-i tarîkat-ı mürşidân münhac-i yakîn ve sûfiyye-i müteşerria-i muvahhidîndir.

وَقَدْ إِعْتَبَرَهُ اللَّهُ تَعَالَى

Ya’nî Hak Teâlâ dîn-i mezbûre dahi i’tibâr etti, mutâbakat-ı şerîat için.

فَالَّذِينَ الَّذِينَ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ الَّذِي اصْطَفَاهُ وَاَعْطَاهُ الرِّتْبَةَ الْعَلِيَّةَ

Pes indallah sâbit olan dîn-i evvel dindir ki, Hak Teâlâ onu bir güzîde ve muhtâr kılıp ve ona dîn-i halk üzere âlî olan rütbeyi i’tâ etti. **فَقَالَ تَعَالَى** Nitekim Hak Teâlâ bu ma’nâya işâret edib buyurdu⁸⁰².

وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمَ بَنِيهِ وَيَعْقُوبَ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمْ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ آئِنًا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

Yani Hazret-i İbrâhîm [149a] (aleyhi’s-selâm) evlâdına bu dîni nasihat etti. Ve Hazret-i Yâ’kûb dahi evlâdına vasiyyet edip buyurdu ki, “Hak Teâlâ sizin için dîn-i İslâm-ı ihtiyâr etti. Pes siz emvât olmanız illâ hanif-i müslim olduğunuz halde ölün.”⁸⁰³ dedi. Hâsıl nehy olunca dîn-i İslâm’a mülâzım olun demektir.

أَيُّ مُتَّقِي دُونِ إِلَيْهِ

Ya’nî ol dîne münkâd olduğunuz halde sâbit-i kadem olun. Ya’nî hâl-i İslâm’da hatm olunun bi-hasebi’z-zâhir lüzûm-i i’tikâd ve ihlâs ile ve bi-hasebi’l-bâtın-ı cüziyyât evzâ’ın tedebbür ve latîf-i maârifin istikşâf ile.

وَجَاءَ الدِّينَ بِالْأَلْفِ وَاللَّامِ لِلتَّعْرِيفِ الْعَهْدِ فَهُوَ دِينٌ مَعْرُوفٌ وَمَعْلُومٌ

Dîn bu makâmda muarref-i bi’l-lâm îrâd olundu ki, “lâm” ta’rîf ve ahd içindir. Zîrâ bu dîn, inde’l-muhatab ma’lûmdur.

وَهُوَ قَوْلُهُ تَعَالَى إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ

Ya’nî ol ma’rûf olan dîn, Allahu Teâlâ’nın **إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ** [Şüphesiz Allah katında din İslâm’dır. (Al-i İmrân, 3/19)] dediği kavlinde mezkûr olan dîndir.

⁸⁰² Ayet-i kerîme ve “bihâ” zamîri “millet’e âiddir.”millet” dahi “dîn” ma’nâsındır. Ol ecilden “dîn” ile ta’bîr olundu.

⁸⁰³ “Dîn”den murâd, bu makâmın ahkâm-ı şerîat ma’nâsına olmak gerek ki, münkâdün ileyh olmak sahîh ola ve illâ inkıyâda inkıyâdınca mütesavvur olur.

وَهُوَ التَّقِيَادُ فَالذِّينَ عِبَادَةٌ عَنِ التَّقِيَادِ وَالذِّينَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ هُوَ الشَّرْعُ الَّذِي انْقَدْتَ أَنْتَ إِلَيْهِ

Ya'nî indallah İslâm olan dîn, nisbet-i inkıyâddır ki, min indallah i'tibâr olunsa, nefis inkıyâd olur. Pes “şer⁸⁰⁴”den murâd, “hük-m-i ilâhî”dir ki, abd ona inkıyâd ile mükelleftir. Pes dîn ile şer'in farkı budur ki, dîn abd tarafından olur. Şer' Hak kiblinden gelir.

فَا الذِّينَ التَّقِيَادِ وَالنَّاسِ مَوْسَى هُوَ الرِّعَ الَّذِي شَرَعَهُ اللَّهُ

Pes abd ile kâyim olan [149b] dîn-i inkıyâddır. Ve “nâmûs” ol nisbet-i meşrûadır ki, Hak Teâlâ onu vaz' etmiştir. Ve ibâdına sevk etmiştir. Asl-ı nâmûs bu ma'nâ-yı mestûru ilhâm edici meleşin ismidir. Mecâzen mülheme dahi itlâk olunur.

فَمَنْ اتَّصَفَ بِمَا لَنَا نَقِيَادَ لَمَّا شَرَعَهُ اللَّهُ لَهُ فَذَلِكَ الَّذِي قَامَ بِالدِّينِ وَأَقَامَهُ

Ya'nî şol ki, Hak Teâlâ onun için teşri' ettiğine inkıyâd ile muttasıf ola. Ol şol müslimdir ki, ikâmet-i dîn eder. Ve münşe-i şer'i mübîn olur. Nitekim kelâm-ı âtî bu ma'nâyı müfessirdir.

أَيُّ أَنْشَأَهُ كَمَا تُقِيمُ الصَّلَاةَ فَالْعَبْدُ هُوَ الْمُتَشَعَّرُ الدِّينِ وَالْحَقُّ هُوَ الْوَاضِعُ لِلْأَحْكَامِ فَالْمُنْقِيَادُ عَيْنٌ

فِعْلِكَ فَالذِّينَ مِنْ فِعْلِكَ فَمَا سَعِدْتَ إِلَّا

بِمَا

Ya'nî ol münkâd şer' olandır. Dîni inşâ ve ikâmet eden salât mefrûza-i ikâmet ettiği gibi. Pes abd, münşe-i dîn ve Hak Teâlâ vaz'ı ahkâm-ı şer'i mübîndir. Bu takdîrçe inkıyâd, senin ayn-ı fi'lin olup, dîn senin fi'linden zâhir olur. Pes senin saâdetin gerisinin fi'linden olup semere-i isti'dâdın olmuş olur.

فَكَمَا أُثْبِتَ السَّعَادَةَ مَا كَانَ فِعْلِكَ كَذَلِكَ مَا أُثْبِتَ الْأَسْمَاءَ لِهَيْئَةِ الْأَفْعَالِ

Ya'nî nitekim abd için isbât-ı saâdet eden abd ki, fi'l-i inkıyâddır. Esmâ-i ilâhiyyeyi Hak dahi isbât ve izhâr eden Hakk'ın efâlidir. Ya'nî eğerçi esmâ nefsinde illel-i efâldir. Lâkin esmâ ayn âleminden mestûr ve muhtefî olmak ile esmâ-i mezbûrenin zuhûru olmaz. İllâ zuhûr-i ef'âl ve âsâr ile pes esmâ efâlin hakâyıkına illettir. Efâl esmânın zuhûruna sebeptir. [150a] Ol takdirçe ma'lûl illetine sebep olmak lâzım gelmez, tegayyur cihetin ile.

وَهِيَ أَنْتَ وَهِيَ الْمُحَدَّثَاتُ

Ya'nî ol esmâ senin ve ol ef'âl muhdesâtıdır. Hiye-i ûlâ esmâ-yı kadîmiye âiddir ki, ef'âli sebebi ile zâhir olur. Ve hiye-i sâniye ef'âl-i muhdeseye râci'dir. Ya'nî

⁸⁰⁴ Şer münkâd-i ileyh olur. Ammâ senin ile kıyâmı i'tibâr olunsa nefis inkıyâd olur.

şol esmâ-i ilâhiyye ki, a'yân-ı sâbiteden ibârettir. Ve şol esmâdan sâdır olan efâl-i muhdesenin havâdis-i a'râzından hikâyettir. Ve lafz-ı ente âhâd-ı mevcûdâta hitâbdır ki, mezâhir-i a'yân-ı sâbitedir. Yâhud hakîkate câmia-yı insâniyyeye hitâbdır.

فبآثاره سُمِّيَ إِلَهًا وَبِآثَارِكَ سُمِّيتَ سَعِيدًا⁸⁰⁵

Pes Hak Teâlâ âsârı sebebi ile ilâh ile müsemmâ oldu. Nitekîm insân⁸⁰⁶ dahi âsârı vâsıtası ile saîd müsemmâ oldu.

فانزلك الله تَعَالَى مَنزِلَتَهُ إِذَا أَقَمْتَ الدِّينَ وَانْقَدْتَ إِلَيَّ مَا شَرَعَهُ لَكَ

Pes bu münâsebet ile Hak Teâlâ seni kendi menzilesine tenzîl eder. Eğer ikâmet-i dîn edib şer'ine münkâd olursun.

وسابسط في ذلك انشأ الله ما يقع به الغاندة بعد أن بَيَّنَّ الدِّينَ الَّذِي عِنْدَ الْخَلْقِ الَّذِي اعْتَبَرَهُ اللهُ

Ya'nî an-karîb, ben bu ma'nâ-yı inkıyâdın beyânında inşâallah kelâm-ı müfîd-i bast etsem gerektir. İnde'l-halk sâbit olan dîni ki, Allâh katında mu'teberdir. Beyân ettikten sonra.

فَالَّذِينَ لِلَّهِ وَكَلَهُ مِنْكَ لَأَمْنَهُ أَلَا بِحُكْمِ الْأَصَالَةِ

Ya'nî “dîn”den murâd, “inkıyâd”⁸⁰⁷ olıcak. Pes dîn Hakk'a mahsûs olur ki buyurmuştur. وَاللَّهِ الدِّينَ الْحَالِصَ ve hâlbuki tamâm-ı dîn senin fi'lin oldu. Pes dîn senden oldu. Hak'dan olmadı. Meğer hükm-i asâlet ile Hak'dan olduğuna hükm edevüz. Ya'nî kudret-i i'tâ [150b] ve tevfiğ ve îcâd-ı isti'dâd-ı abd Hak'dan olmak i'tibârıyla⁸⁰⁸.

قال الله تَعَالَى وَرَهْبًا نِيَّةً ابْتَدَعُوا هَا وَهِيَ النَّوَأُ مَيْسُ الْحِكْمِيَّةِ الَّتِي لَمْ يَجِي الرِّسَالُ الْمَعْلُومُ بِهَا فِي الْعَامَّةِ مِنْ عِنْدِ اللهِ بِأَطْرَاقِ الْخَاصَّةِ الْمَعْلُومَةِ فِي الْعُرْفِ

Şeyh (Kuddise sirruh) dîn inde'l halk beyânına şürû' edip buyurur ki: “Din halkullâh-i Teâlâ'nın kavlinde vârid olan ruhbâniyyetdir ki, râhipler onu ihtirâ' ettiler. Murâd, “zühhâd-ı ümmet-i İsâ (aleyhisselâm)”dır. Ba'dehû ol rubbâniyyet nevâmîs-i hükmiyyedir ki⁸⁰⁹, onu indallah bir rasûl ma'lûm getirmemiştir ki, Hak âmmede vârid olmuş ola. Ve tarîka-i hâssa-i enbiyâ-i ma'rûfe ile sudûr bulmuş ola ki, tarîk-ı vahy-i celîdir.

فَلَمَّا وَافَقَتِ الْحِكْمَةَ وَالْمَصْلِحَةَ الظَّاهِرَةَ فِيهَا الْحُكْمُ أَلَا فِي الْمَقْصُودِ بِالْوَضْعِ الْمَشْرُوعِ الْأَلَهِيِّ

⁸⁰⁵ Ya'nî âsâr ilâh-ı me'lûhât ve merbûbâtıdır. Onlar ki, sebebi ile ilâh-ı ilâh olupya'nî ilâh-ı ilâh itlâk olunur. .. sebebi ile me'lûh olmasa ilâh olmazdı.

⁸⁰⁶ Ya'nî sen dahi âsârın sebebi ile müsemmâ bi'l- abd oldu.

⁸⁰⁷ Ve münkâd-ı ileyh olan o emr-i Hak olıcak.

⁸⁰⁸ Yâhud makâm-ı cem' abd-i makâm-ı tafsîl olduğu haysiyyetle

⁸⁰⁹ “Nevâmîs-i hükmiye”den murâd şol şerâyi'dir ki, onu hikmet iktizâ etmiştir.

Pes vaktâ ki, tilke'n-nevâmîsde sâbit ve zâhir olan hikmet ve maslahat-ı hikem-i ilâhiye, ya'nî dîn-i indallâha vaz'ı meşrû'ı ilâhiyyeden maksûd olan emirde muvâfakat etti ise.

إِعْتَبَرَ هَا اللَّهُ سُبْحَانَهُ اعْتِبَارَ مَا شَرَعَهُ مِنْ عِنْدِهِ

Hak Teâlâ ol nevâmîs-i hikemiyyeye bi-nefsi makâm-ı cem'inden olan dîn-i meşrû'a i'tibâr ettiği gibi i'tibâr etti⁸¹⁰.

وَمَا كَتَبَهَا اللَّهُ عَلَيْهِمْ

Halbu ki ol nevâmîsi Hak Teâlâ onlara farz etmedi. Zîrâ kemâl-i lütuf ve şefkatinden bildi ki, ol tarîk-ı hâssa mahsûs olan riyâzât ve mücâhedâtın tâkat-i tahammülü mücerred-i havâssa nasîb olmamıştır. Avâma ondan behre yoktur.

وَلَمَّا فَتَحَ اللَّهُ تَعَالَى بَيْنَهُ وَبَيْنَ قُلُوبِهِمْ بَابَ الْغَانِيَةِ وَارْحَمَةً

Ya'nî vaktâ ki, Hak Teâlâ ol rehâbın kulûbü ile kendi [151a] meyânında bâb-ı inâyet ve rahmetin güşâde edip ve şuûrları olduğu vech-i hâss ile onlara müteveccih oldu ise.

جَعَلَ فِي قُلُوبِهِمْ تَعْظِيمَ مَا شَرَعُوهُ يَطْلُبُونَ بِذَلِكَ رِضْوَانَ اللَّهِ عَلَيَّ غَيْرَ الطَّرِيقَةِ النَّبَوِيَّةِ الْمُرْفَةِ بِالْتَعْرِيفِ إِلَّا لَهِي

Ya'nî kalplerinde ol meşrû' ettikleri dîni muazzam kıldı. Ol dîn-i meşrû' ile rıdvânullâh talep ettikleri halde tarîka-i ma'rûfe-i ilâhiye olan dînin gayrı olmak üzere. Ma'lûm ola ki, ol dîn mübteda' eğerçi zâhirâ ta'rîf-i ilâhî ile ma'rûf değildir, ammâ bâtın hasebi ile akrab-ı tarâyık-ı Hak'tır ki, vech-i hâssa müntehâ olur. Meselâ ol tarîk taklîl-i şerâb ve taâm ve kesreti's-salât ve sıyâm ve ictinâb-ı avâm ve kılet-i menâm ve kelâm ve zikr-i ale'd-devâm'dır.⁸¹¹ صُمْتُ وَجُوعَ وَسَهْرَ وَعَزَلْتُ وَذَكَرْتُ بِدَايَمٍ نَا تَمَامَ جِهَانٍ رَابِكُنْدَ كَارِ تَمَامٍ

فَقَالَ تَعَالَى فَمَا رَعَوْهَا

Pes Allahu Teâlâ buyurdu ki, ol ruhbâniyyet mübtedâyı riâyet etmediler.

هِنَاءِ الَّذِينَ شَرَعُوهَا

⁸¹⁰ Ya'nî dîn-i inde'l-Hakk'a mertbe olan cezâ ve ahberden inde'l- halka dahi tertîb oldu.

⁸¹¹ Kâşânî eydür: Ya'nî zikr-i cehrî dahi mübtedâat-ı ruhbâniyyedir. Saâdetlü Pâdişâh'ın kerâmetindedir ki, bu esnâda ki, bu esnâda bize bir kitâb göndermiş, içinde mezkûr olan mesâil ve resâil, zikr-i cehrînin evvelâ hall ve hürmetine ba'dehû fezâiline müteallık idi. Meselâ semâ'nın halline ve ibâhatına müteallık Kemâl ...zâde'nin ve Müftü Ali Çelebi'nin ve Efnâzâde'nin fetvâları. Ba'dehû raksın ve semâ'nın Şâfi'i katında ve İmam Gazâlî katında ibâhatı isbât eder. Sünbül Sinân merhûmun Merhûm'un ve Cemâl Halîfe merhûmun risâleleri gibi. Ve Sâr ve Ya'kûb oğlu Ahmed Bey'in Sultan Mehmed'e teşrîf-i cülûse geldiğinde Sultan Mehmed'in inkâr-ı sûfiyye ile bir maraza mübtelâ olduğun hikâyet etmesidir. İlâ gayr-i zâlik emr-i acîbdir.

Şunlar ki, ruhbâniyeti⁸¹² meşrû' ettiler ve metbû'ın oldular. وَشَرَعَتْ لَهُمْ Dahi şunlar ki, ruhbâniyyet onlar için meşrû' kılındı ve tâbiîn oldular. حَقَّ رِعَابَتِهَا أَلَا
ruhbâniyyeti Hakk-ı riâyet ile riâyet etmediler. İllâ taleb-i rızâillah için.⁸¹³

وَلَذَلِكَ اعْتَقَادُوا

Ya'nî taleb-i rızâillah için ol dîne i'tikâd ettiler.

فَاتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا بِهَا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ

Pes ol tâife-i ruhbâniyyeden ve sûfiyyeden mezbûr-i dîn mübteda'a ve ubûdiyyetine îmân getirenlere ecirlerin î'tâ ettin.

وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ

Halbuki bunların çoğu fâsıklar oldular. [151b]

أَيَّ حَارِجُونَ عَنِ التَّائِقِيَا وَالْيَهَا وَالْقِيَامِ بِحَقِّهَا

Ya'nî ol dîne inkıyâddan hurûc ettiler ve Hakk'ını ikâmetten i'râz kıldılar⁸¹⁴.

وَمَنْ لَمْ يَنْقُدْ إِلَيْهَا لَمْ يَنْقُدْ إِلَيْهِ مَشْرَعَهُ بِمَا يَرْضِيهِ

Ve her ki ol dîn-i muhteri'a inkıyâd etmedi, ol dînin meşrû'u ya'nî asâleten vaz' edicisi ona inkıyâd etmedi. Ya'nî atâ-i hayr ve sevâb ile onu irzâ etmedi. Zîrâ Rabb'in abde inkıyâdı mücâzât-ı sevâb ile bulunur⁸¹⁵.

لَكِنَّ الْأَمْرَ يَقْتَضِي التَّائِقِيَادَ

Lâkin şe'n-i ilâhî ve âdet-i Rabbânî meşrû'un inkıyâdın iktizâ eder. Eğer rızayla dahi olmaz ise

وَبَيَانُهُ أَنَّ الْمَكْلَفَ إِذَا مُنْقَادًا بِاَلْمُؤَافَقَةِ وَأَمَّا مُخَالَفَةٌ فَالْمُؤَافِقُ الْمَطْلُوعُ لَأَنَّ كَلَامَهُ فِيهِ لِيَبَيِّنَهُ

Ya'nî beyân-ı sohn budur ki, hâl-i mükellef ikiden hâlî değil ya münkâd-ı emr olur. Tâat-i muvâfakat ile, ya muhâlif-i emr olur. Pes hâl-i mutî' beyâna muhtâc değil, vâzih ve beyin bi-nefsdir.

وَأَمَّا الْمُخَالَفَةُ فَإِنَّهُ يَطْلُبُ بِخِلَافِهِ الْحَاكِمِ عَلَيْهِ مِنَ اللَّهِ أَحَدًا أَمْرَيْنِ

Ammâ beyân-ı hâl mükellef-i muhâlif budur ki, muhâlif-i mezbûr muktezâ-yı isti'dâdı üzere nefsine hâkim olan hilâf ve inâdı sebebi ile Hak'dan iki emrin birisin talep eder.

إِمَّا التَّجَاوُزَ وَالْعَفْوَ

⁸¹² Ya'nî ruhbâniyyet mübtedâ'ya

⁸¹³ Ya'nî mevslâ matkûb bildiler.

⁸¹⁴ Zîrâ ol dîn mübteda'ın eğerçi zâhiren vâzı'ı ibâddır, ammâ fi'l-hakika ve bi'!l-asâle cemî' evzâ'ın vâzı'-ı Hak'tır.

⁸¹⁵ Abdin Rabb'e inkıyâdı ibâdet ile olur.

Ya ettiği hilâfdan geçmek ve afv etmek talep eder. İsm-i Afüvv ve Gafûr'un hükmü zuhûr etmek için.

وَأَمَّا نَأْخُذُ عَلَيَّ ذَلِكَ

Yâhud hilâf-ı mezbûr üzerine talep muâhaze ve intikâm olur. Tâ ki kemâl-i ism-i Kahhâr ve Muntakîm zâhir ola.

وَلَا بُدَّ مِنْ أَحَدٍ هَمَّا لِأَنَّ الْأَمْرَ حَقٌّ فِي نَفْسِهِ

Halbuki bu iki ma'nâdan mufârakat yoktur. Zîrâ ikisinden birini iktizâ eden emrin mükellefî muhâlifin istihkâkıdır nefsinde Hak sâbittir. [152a] Pes muktezâ-yı hak Hak'tır.

فَعَلِي كُلِّ حَالٍ قَدْ صَحَّ انْتِقَادُ الْحَقِّ إِلَيَّ عَبْدٌ وَلَنَا فَعَالُهُ وَمَا هُوَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَالِ

Pes beher-i takdîr abd-i muhâlif min haysü'l-bâtın Rabb hâkimine münkâddır. Şu ma'nâyâ ki, ayn-ı sâbitin iktizâsıdır. Pes çün abd-i muhâlif Rabbine münkâd oldu. Hak dahi abdi, ne münkâd olur ef'âli sebebi ile ve muttasıf olduğu hâli vâsıtası ile. Zîrâ eşyâ Hak'dan isti'dâdının hükmün ister, Hak Teâlâ istediğın i'tâ eder. Pes mutlakâ emri ilâhî inkıyâddan hâlî olmaz. Eğerçi emr tekîfî hâlî olur ise de. Hâsıl-ı kelâm emri tekvîni, emri kadîm-i ilâhîdir. Elbette mukârin inkıyâddır, belki müstelzim.

فَالْحَالُ هُوَ الْمُؤْتَرُ

Pes hâl-i abd müessirdir, Hakk'ın inkıyâdında, ya'nî isti'dâd-ı abd mütekâzî olur. Ve Hak Teâlâ mu'tî.

فَمِنْ هُنَا كَانَ الدِّينَ جَزَاءً أَي مَعَاوِضَةً بِمَا يَسْرُ وَبِمَا لَا يَسْرُ

Pes buradan zâhirdir dînin cezâ olduğu ve muâvaza olduğu. Zîrâ abd münkâd-ı Hak olup ve Hak münkâd-ı abd olmak muhâzât ve mücâzât ma'nâsıdır. Ve bu cezâ, gâh abdi şâz edici bir nesne sebebi ile olur ki, ol şâdîlik abdin muvâfakatı sûretinde olursa zâhîren ve bâtînen cennet ve sevâp gibi olur. Eğer muhâlefeti sûretinden olursa afv ve mucâveze ani's-seyyiât olur ve gâh cezâ abde mûris gam ve hüzn olur, sûret-i hilâfda olan muâhaze ve ikâb gibi. [152b]

فَبِمَا يَسْرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ هَذَا جَزَاءٌ بِمَا يَسْرُ وَمَنْ يَظْلِمُ مِنْكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا

كَبِيرًا هَذَا جَزَاءٌ بِمَا لَا يَسْرُ وَتَتَجَاوَرُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ هَذَا جَزَاءٌ

Pes meserret verici nesne sebebi ile cezâ ki, Hak ibâdından ve ibâd-ı Hak'dan râzı olmaktır. Bu âyet cezâ-i sârre delildir. Ba'dehû zâlîme azâb-ı kebir tuttururuz demek. Âyeti ما لا يسر ile ya'nî meserret vermeyici, gam verici nesne ile cezâyâ delîldir. Ba'dehû mucâveze ve afv ani's-seyyiât ya'nî muhâlifin günahlarından geçmek dahi ما

يسرّ ile, ya'nî messeret verici ile cezâ kabîlindedir. Ba'dehû musannif tecâvüzün cezâ olduğun sarîhan hükm etti. Cezâ olduğunda nev'an hafâ olduğu için, ammâ kısm-ı evvelden ya'nî ما يسرّ kısmından olduğun tasrîh etmedi, zuhûruna binâen. Zîrâ cezâiyyeti mukarrer olıcak ما يسرّ olmak zâhir olur.

فَصَحَّ أَنَّ الدِّينَ هُوَ الْجَزَاءُ وَكَمَا أَنَّ الدِّينَ هُوَ الْإِسْلَامُ وَالْإِسْلَامُ عَيْنُ الْإِتْقَانِ فَقَدْ انْقَادَ إِلَى مَا
يسره والي ما لا يسر وهو الجزاء

Pes tahkîk sahîh oldu ki, dîn ayn-ı cezâdır. Dahi nitekim ayn-ı İslâm olduğun sâbit ise hâlbuki İslâm meşrû'âta ayn-ı inkıyâddır. Pes Hak dahi münkâd-ı abd oldu, gâh ما يسرّ العبيد ve gâh ما لا يسرّ العبيده münkâd olmakla. İnkıyâd-ı mezbûr ise ikisi dahi ayn-ı cezâdır.

هَذَا لِسَانَ الطَّابِرِ فِي هَذَا الْبَابِ وَأَمَّا سِرُّهُ وَبِاطْنُهُ فَاتَّجَى فِي مِرْآةٍ وَجُودِ الْحَقِّ

Ya'nî mezkûr olan ma'nâ ki, ehad fi'lini âhire cezâ kılmaktır. Bu bâbda ya'nî beyân-ı cezâda lisân zâhirdir ve ammâ sırr-ı cezâ ve hakîkat-i bâtinesi mir'ât-ı vücûd-i Hakk'ta hâl-i abdin tecellâsından ibârettir.

إِلَّا مَا يُعْطِيهِ ذَوَاتُهُمْ فِي أَحْوَالِهَا [153a] فَلَا يَعُودُ عَلَى الْحَقِّ مِنَ الْمَكْنَاتِ

Pes mümkünâta âid olmaz illâ mümkünâtın ahvâl-i muhtelifesinde munkalibe olan zevâtının i'tâ ettiği emr âid olur.

فَإِنَّ لَهُمْ فِي كُلِّ حَالٍ صُورَةً

Zîrâ mümkünât için her halde bir sûret-i vücûdiyye sâbittir ki, ol hâle münâsiptir. Ve sâir ahvâlinde olan sûrete muhâlifdir.

فَتَخْتَلِفُ صُورُهُمْ لِاخْتِلَافِ أَحْوَالِهِمْ

Pes suver-i mümkünât muhtelif olurlar, ihtilâf-ı ahvâl ecli için. فيختلف لتجلى لاختلاف الحال Pes tecelli-yi vücûd-i Hak muhtelif olurlar, ihtilâf-ı hâl ecli için.

فَيَقَعُ الْآثَرُ فِي الْعَبْدِ مَا يَكُونُ

Pes eser-i telezzüz ve taazzüb zât-ı abdde vâkı' olur tecellâ-yı vücûd-i Hak Teâlâ suver-i ahvâli ile bulunduğu haseb üzere, ya'nî eğer suver-i mülâyeme olur ise hayr olmaz ise şerr.

فَمَا أُعْطَاةَ الْحَيِيرِ سِوَاهُ أُعْطَاهُ ضِدَّ الْحَيْرِ غَيْرِهِ

Ya'nî pes mümkünâta hayrı girü zâtından gayrı vermedi. Nitekim zıdd-ı hayrı dahi gayrı vermedi. Her birinde [?] var muktezâ-yı isti'dâd oldu. Ba'dehû şerr, zıdd-ı hayr ile ta'bîr edip, şerr demediğinin nüktesi budur ki, şerr bi'z-zât min haysü hüve şerr

kâbil-i vücûd değildir. Belki hayra nisbet ile, ya'nî nisbet-i tezâdiyyesi sebebi ile mevcûd olur. تتبين الاشياء بلاءضداد hükmü üzere.

بَلْ هُوَ مَنْعٌ ذَاتِهِ وَمُعِدٌّ بِهَا فَلَا يَذْمَنُ إِلَّا نَفْسَهُ وَلَا يَحْمَدُنْ إِلَّا نَفْسَهُ

Pes zât abde ni'met verici dahi abd oldu. Azâb isâbet ettirici dahi abd oldu. Pes nefsine zıdd-ı hayr isâbet etse zemm etmesin. İllâ nefsini ve hayra nâil olsa medh etmesin [153b] illâ nefsini. Zîrâ hayr ve şerden her biri sûret-i hâlidir ki, mir'ât-ı vücûd-ı Hak'ta zâhir olmuştur. İlm-i Hak hasebi ile ki, zâtına ve ahvâline taalluk etmiştir. Ve ilm-i Hak dahi ma'lûmun tahakkuk-ı nefsi'l-emrîsi üzere taalluk eder.

فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ عَلَيْهِمْ فِي عِلْمِهِ بِهِمْ إِذَا الْعِلْمُ يَتَّبِعُ الْمَلُومَ

Ya'nî Hak Teâlâ a'yân-ı mümkinâtı isti'dâd-ı kadîmeleri üzerine bilecek ilmi, onların üzerine hüccet-i mülzime olur ki: "Siz nefsize böyle olmasanız, ben sizi böyle bilmez idim" der. Bu dediğimiz suver-i ilmiyye mertebesidir ki, bu makâmda "ilim ma'lûmuna tâbi'dir." Ammâ zât-ı baht mertebesindeki suver-i ilmiyye ma'dûm-ı muzmahill i'tibâr olunur. Orada "ma'lûm ilme tâbi'dir." Ammâ bir mertebede zât mir'ât-ı sıfât ve mertebe-i uhrâda sıfât-ı mir'ât-ı zât dedikleri ma'nâ ki⁸¹⁶, evveline "feyz-i akdes", sânisine "feyz-i mukaddes" derler. Bir gayr-ı i'tibâr dahidir ehli bilir.

ثُمَّ السِّرُّ الَّذِي فَوْقَ هَذَا فِي مِثْلِ هَذِهِ الْمَسْئَلَةِ أَنَّ الْمُمْكِنَاتِ عَلَى أَصْلِهَا مِنَ الْعَدَمِ وَلَيْسَ وَجُودٌ إِلَّا وَجُودٌ
الْحَقُّ بِصُورِ أَحْوَالِ مَا عَلَيْهِ الْمُمْكِنَاتِ فِي أَنْفُسِهَا وَأَعْيَانِهَا

Pes bu sırr-ı latîfin fevkinde vâkı' olan sırr-ı şerîf, bu mes'ele mislinde budur ki; tahkîkan mümkinât ya'nî a'yân-ı sâbite, a'dâm-ı asliyyeleri üzerine müstemir ve dâim ve meşâmları henüz şemîm-i rîh ve cûddan bir behre ve bahr-i ademiyyetleri tenessüm-i nesîm hestî nâ-mütelâtımdır. Dahi hergiz vücûd-ı meşhûd değildir. İllâ mümkinâtın hadd-i nefislerinde ve a'yân-ı sâbitelerinde münkaliib-i aleyhâsı olan ahvâlin suveri ile tecellâ eden vücûd-ı vâhidi Hak [154a] ve nûr-ı fâyiz-i mutlakdır.

فَقَدْ عَلِمْتَ مَنْ يَلْتَذُّ مَنْ وَمَا يَعْتَبُ كُلَّ حَالٍ مِنَ الْأَحْوَالِ⁸¹⁷

⁸¹⁶ Zîrâ orada ilim ilm-i fi'lîdir. Suver-i ilmiye onun asâr-ı müteahhiresidir ve tevâbi'dir.

⁸¹⁷ "Meselâ suver-i taayyünât ki, ahvâldir. Hak onlarda tecellî ve zuhûr eder. Ve a'yân-ı sâbite dahi, Hakk'a nisbet ile ahvâldir. Nefsinde ayn ise de nitekim avârız a'yân-ı sâbite a'yâna nisbet ahvâl olduğu gibi, zîrâ Hak Hakikatü'l-Hakâyık'tır. Ve hakikat-i Hak nisbet-i cemî'hakâyık-ı esmâ ve sıfât-ı ahvâldir. Meselâ vücûd-ı Hak a'yânda inkılâbı zev' ki, zücâcât-ı muhtelifede inkılâbı ve nümâyîşi gibidir. Ki, zücâc sürhda sürh görünür. beyâzda beyâz, sevâdda sevâd ilâ gayr-i zâlik. Ba'dehû şol a'yân-ı mümkinâ ki, onlarda ahvâl inkılâb eder. Onların ahkâmı ahvâline ya'nî âriza ile mukayyedir. Cism-i elvân-ı muhtelifi ile mukayyed olduğu gibi. Ba'dehû ahvâlde münkaliib olan Hakk'ın dahi hükmü hâl-i mahkûm-aleyhe tâbi'dir. Zîrâ zât-ı mutlakası kuyûdan münezzehdir. Ammâ zâtın ahvâlde i'tibârâtın taayyün-i vücûdu ifade eder. Meselâ Hak a'yân-ı insânda hâl olsa insân diye hükmederiz. Hayvânda bulunur hayvân deriz. Ve bu cümle ile hulûl yokturt. Nisbet-i izâfettir". Fakat. Şerh-i Nüsûs'dan ve Miftâhu'l-Gayb'den

Ya'nî çün ma'lûmun –bi-idrâki'l mâ-yülâyim- oldu ise ki, hâriçte libâs-ı suver-i ahvâl-i a'yân ile mütelebbis olan vücûd Hak'tır, gayrı değildir. Pes tahkîkan sen bildin ki, naîm ile mütelezziz olan kimdir? Ve cahîm ile müteellim olan kimdir? Ve ahvâl-i müteâkîbeden her hâli tâ'kîb eden nedir? Ya'nî cümlesi vücûd-ı Hak'tır ki, a'yânda münkalib olur. Şeyh Sadreddîn'in *Nusûs*'da **الحقّ ينقلب في الاحوال والاعيان تنقلب عليها** **الاعحوال** dediği bu mertebedir. Zîrâ Hak Teâlâ Zât-ı Vâhid, Vücûd-i Münferid'dir şuûnât-ı kesîre-yi mütebeddilesi vardır ki, bunlarınla mütelebbis ve bunlarda münkalibdir. Kâlallahu Teâlâ **كَلَّ مِنْ عَلَيْهَا فَانْ وَيَبْقِي وَجْهَهُ رَبِّكَ زَوَالِ الْجَلالِ وَ الْاِكْرَامِ كَلَّ** Ba'dehû **كَلَّ** **يَوْمَ هُوَ فِي شَأْنِ** **يَوْمَ** den murâd, “ânât-ı seyyâle”dir. “Şe'n”den murâd, “hâlât-ı müteâkîbe”dir ki, içlerinde vech-i Hâk müstemir ve bâkî ve ahvâl-i kâyine ve fâside mütezâyid ve müterakkî. “Fenâ”dan murâd, “fesâd-ı sûret”tir ki, sebep-i îcâd ve sûret-i uhrâ olur. “Vech”ten murâd, “mümkünün cihet-i vücûbu”dur ki, Hakk-ı velîler.

وَبِهِ سَمِّيَ عَقُوبَةَ وَعِقَابًا

Ya'nî ta'kîb-i mezbûre sebebi ile “cezâ-yı mezbûre”, “ukûbet” ve “ıkâb” deyû tesmiye olundu. Pes ma'lûm oldu ki, “ıkâb”, “ukb”den me'hûz imiş.

وَهُوَ سَائِعٌ فِي الْخَيْرِ وَالشَّرِّ غَيْرَانُ الْعُرْفِ سَمَاءٌ فِي الْخَيْرِ تَوَابًا وَفِي الشَّرِّ عِقَابًا

Ya'nî isti'mâl-i ukûbet ve ıkâb hayrda ve şerde şâyi'dir. Lâkin örf ve âdet [154b] tahsîs edip hayrda sevâb ve şerde ıkâb tesmiye etti. Fakîr eydür: “Cezâ”da dahi bu ma'nâ vardır. Zîrâ mücâzât meselen der, meğer hayırda ve şerde cereyân eder, lâkin örf-i avâmda “cezâsın[1] buldu” derler, şerde isti'mâl ederler.

وَبِهَذَا سَمِّيَ أَوْ شَرَحَ الدِّينَ بِإِعَادَةِ لِأَنَّهُ عَادَ عَلَيْهِ مَا يَقْتَضِيهِ وَيَطْلُبُهُ حَالُهُ فَالدِّينُ هُوَ الْعَادَةُ

Ya'nî her hâli, cezâsı olan hâl-i âhir ta'kîb ettiğinden ötürüdür ki, cezâ olan dîne dahi “âdet” tesmiye olundu yâhud âdet ile tefsîr olundu. Zîrâ dîne yâhud sâhib-i dîne hazf-ı muzâf ile hâlinin iktizâ ettiği ve taleb kıldığı âid olur. Pes dîn ayn-ı âdet oldu⁸¹⁸. Ve kâle'ş-şâir.

كَدَيْنِكَ مِنْ أُمَّ الْحَوِيرِثِ قَبْلَهَا أَيَّ عَادَتِكَ

Şâirin şiiri ile “din”, “âdet” ma'nâsına olduğun isbât etti. Ve dîni “âdet” ile tefsîr etti⁸¹⁹.

وَمَعْقُولُ الْعَادَةِ أَنْ يَعُودَ الْأَمْرُ بِعَيْنِهِ إِلَى حَالِهِ

Ya'nî aklen âdetten münfehim olan bir emrin hâl-i evvele avdet etmesidir⁸²⁰.

⁸¹⁸ **Matlab**, fakîr eydürün.gâlibâ bahs-i dîn Fass-ı Ya'kûbiyye'ye mahsûs olmak bu nisbet ile ola.

⁸¹⁹ Mısrâ'-ı mezbûr lâmiyyesinden ki, muallakât-ı seb'in birisidir. Ammâ ekser şurrâh bu ibâret-i nakl etmişlerdir.

وَهَذَا لَيْسَ تَمَّ فَإِنَّ الْعَادَةَ تَكَرَّرٌ

Hâlen ki, bu ma'nâ cezâda yoktur. Zîrâ âdet tekrâr iktizâ eder. Vücûdda ise tekrâr yoktur. Belki hâl hâl-i evvelî [akblar?] hâl-i evvelin iktizâsı hasebi üzere .

لَكِنَّ الْعَادَةَ حَقِيقَةٌ وَاحِدَةٌ مَعْقُولَةٌ

Ya'nî avdet eden emrin hakîkati vücuddur, hakîkat vâhide-yi makûledir ki, hergiz anda taaddüd ve tekessür yoktur. İllâ meğer suver-i muhtelifi-yi şahsiyyede zuhûru haysiyetinden.

وَالْتَشَابُهُ فِي الصَّوَرِ مَوْجُودٌ

Ya'nî eğerçi hakîkatte teşâbüh yok ise suver meyânında teşâbüh vardır. Zîrâ her biri [155a] hakîkat-i vâhidenin suver-i şahsiyyesi olduğu i'tibâr ile eşbâhdır. Teşahhusan ağyâr ise de ba'dehû eşbâh-ı müteaddide ما به تشابه واحد i'tibârî ile avddır. Belki hakîkat-i vâhidenin suver-i müteşâbihede zuhûru avddır.

فَنَحْنُ نَعْلَمُ أَنَّ زَيْدًا أَعْيَنَ عَمْرَ فِي الْإِنْسَانِيَّةِ وَمَا عَادَتِ الْإِنْسَانِيَّةُ إِذَا لَوْ عَادَةٌ تَكَثَّرَتْ وَهِيَ حَقِيقَةٌ وَاحِدَةٌ وَالْوَاحِدُ فِي نَفْسِهِ

Pes biz biliriz ki tahkîkan Zeyd hakîkat-i insâniyyede ayn-ı Amr'dır ve dahi ma'lûmdur ki, insâniyyet nefsinde âid ve râci' olmadı. Zîrâ âid olsa mütekessir olur idi. Zîrâ her avd, bir teşahhus ister, teşahhus teaddüd bulur. İnsâniyyet ise bir hakîkattir ki, hergiz mütekessir ve müteaddid olmaz. Pes bu haysiyetten tekrâr ve avd bulmaz.

وَنَعْلَمُ أَنَّ زَيْدًا لَيْسَ عَيْنَ عَمْرَ وَفِي الشَّخْصِيَّةِ فَشَخْصُ زَيْدٍ لَيْسَ شَخْصُ عَمْرَ مَعَ تَحْقِيقِ وَجُودِ الشَّخْصِيَّةِ

Ya'nî dahi biz biliriz ki, Zeyd şahsiyyette ayn-ı Amr deildir. Ya'nî Zeydin şahsı Amr'ın şahsına muğâyirdir. Bunun birlik şahsiyyet-i isneynde mütehakkıkdır. Ol takdirçe beynehümâda şibh ve mümâselet hâsıladır.

فَنَقُولُ فِي الْحَسِّ عَادَتُ لِهَذَا الشَّبَهَةِ وَنَقُولُ فِي الْحُكْمِ الصَّحِيحِ لَمْ تَعُدْ

Ya'nî pes hissde “hâl-i sânde hâl-i evvelin misli olmak i'tibârî ile şahsiyye avdet etti.” deriz. Yâhud “hakîkat avdet etti” deriz. Ve bu ma'nâyâ avdet itlâk ederiz. Ammâ inde'l-akl “hükm-i sahîh ile hükm etsen vahdet-i hakîkat i'tibârî ile avdet etmez” deriz.

فَمَا تَمَّ عَادَةٌ بِوَجْهِهِ وَتَمَّ عَادَةٌ بِوَجْهِهِ

⁸²⁰ Nitekim Ebû Tâlib el-Mekkî demiştir: “Vücûd-ı Hak bir sûrette iki def'a tecellî etmez.”

Ya'nî pes bu makâmda min vechin ve i'tibâr-i avdet yoktur vahdet-i hakikat i'tibârî ile. [155b] Dahi vech-i âhir ile avdet vardır, suver-i şahsiyyeden nâşî olan kesret-i eşbâh ve şuhûs i'tibârî ile.

كَمَا أَنَّ ثَمَّةَ جَزَاءٍ بَوَجْهِهِ وَمَا ثَمَّةَ جَزَاءٍ بَوَجْهِهِ

Ya'nî nitekim min vechin ve i'tibârî burda cezâ isbât olduğu gibi hâlbuki burda bir vech ile cezâ gayr-ı sâbittir. Pes gâh mütehakkık olup gâh olmamakta âdet ve cezâ müteşâbihândır.

فَإِنَّ الْجَزَاءَ أَيْضًا حَالٌّ فِي الْمُمْكِنِ مِنْ أَحْوَالِ الْمُمْكِنِ

Zîrâ cezâ ki hâl-i sâni'dir. Ve hâl-i evvel hâl-i sâniyi müstelzim olduğu cihetinden cezâ sâbittir. Ammâ ayn-ı mümkinde hâl-i uhrâ olması cihetinden gayr-ı sâbittir. Zîrâ tecelliyâtın evveli âhirine mugâyirdir. Pes cezâ dahi min vech-i mütehakkık min vech-i gayr-ı mütehakkıktır. Nitekim avd dahi böyledir. Ma'lûm ola ki, garz bu tefâsilden isbât-ı vahdet hakîki ve kesret i'tibârîdir. Zîrâ icrâ-yı ahkâm-ı şerâiy' ki ecziye ve ukûbâtır. İktizâ-yı teklîf eder. Ve teklîf-i dâî kesret olur. Ve bu kesret suveri eğerçi ârife nisbet ya'nî muvahhid-i hakîkiye göre emr-i i'tibârîdir, lâkin ashâb-ı hicâba izâfet ile emr-i ber-aksdir. Ya'nî kesret-i hakîki vahdet-i i'tibârîdir. والعارف يكفيه الإشاره

وَهَذِهِ مَسْئَلَةٌ أَغْفَلَهَا عُلَمَاءُ هَذَا الشَّانِ أَيِ اعْقَلُوا إِیضًا حَهَا عَلَيَّ مَا يَنْبَغِي لَأَنَّ هُمْ جَهَلُوا مَا فَلَيْهَا مِنْ سِرِّ الْقَدْرِ الْمُتَحَكِّمِ فِي الْخَلَائِقِ

⁸²¹Ya'nî bu mezkûr olan mes'ele bir mes'eledir ki, bu şe'nin ulemâsını mes'ele-yi mezbûrenin “alâ mâ yenbağî” izâhından iğfâl ettiler. Ne ân ki, bu mes'eleyi bilmeyeler. Zîrâ beyne'l halâyık mütehakkim olan kaderin sırrından ba'zıdır. Zîrâ bir mahlûk yoktur, illâ taht-i hükm-i kâbiliyet-i aslıyyede mecbûrdur ki, tecellî ona tâbi' olur. Ulemâ-yı şanın [156a] ise kâbiliyyetleri hükm etmedi ve el-sine-i isti'dâdları kâbil olmadı ki, bu mes'ele alâ mâ-yenbağî izâh oluna ammâ beyân-ı Şeyh îşâret ettiği üzere budur ki, zikrolunur.

وَهَذِهِ مَسْئَلَةٌ أَغْفَلَهَا عُلَمَاءُ هَذَا الشَّانِ أَيِ اعْقَلُوا إِیضًا حَهَا عَلَيَّ مَا يَنْبَغِي لَأَنَّ هُمْ جَهَلُوا مَا فَلَيْهَا مِنْ سِرِّ الْقَدْرِ الْمُتَحَكِّمِ فِي الْخَلَائِقِ

⁸²¹ Şeyh'in beyânında teferrüd ettik ki, esrâr-ı gâmızadandır.

وَأَعْلَمُ أَنَّهُ كَمَا يُقَالُ فِي الطَّبِيبِ أَنَّهُ خَادِمُ الطَّبِيعَةِ كَذَلِكَ يُقَالُ فِي الرَّسْلِ وَالْوَرِثَةِ أَنَّهُمْ خَادِمُ الْأَمْرِ الْأَلَهِيِّ فِي الْعُمُومِ

Ma'lûm ola ki etebbâya "hâdim-i tabîat" dedikleri gibi, enbiyâya ve veresesine dahi "emr-i ilâhî hâdimleri" derler. Âdet umûm-i halâyıkta böyledir. Ya'nî örf-i Âdem'dir .

وَهُمْ فِي نَفْسِ الْأَمْرِ خَادِمُوا أَحْوَالِ الْمَمَكِنَاتِ وَخَدِمْتَهُمْ مِنْ جَمَلَةِ أَحْوَالِهِمْ الَّتِي هُمْ عَلَيْهَا فِي حَلِّ ثُبُوتِ أَعْيَانِهِمْ

Hâlbuki bu enbiyâ nefsü'l-emrde ahvâl-i mümkinâtın hâdimleridir ki, râh-i hayra irşâd ederler. Ve şerr ve fesâddan men' ve zecr ederler ve bu hizmet ve irşâd enbiyâ ve veresenin cümle-yi ahvâlinde olur ki, a'yân-ı sâbitelerinin isti'dâdları bu ahvâl üzerine feyz olunmuş idi.

فَانظُرْ مَا أَعْجَبَ هَذَا

Pes ayn-ı basîret ile nazar eyle ki bu hâl, ne acib hâldir. Ya'nî eşrefler ahseslere hâdim olmuşlardır, emr hod bir aks gereğidir.

إِلَّا أَنَّ الْخَادِمَ الْمَطْلُوبَ هُنَا إِنَّمَا هُوَ وَاقِفٌ عِنْدَ مَرْسُومِ مَخْدُومِهِ إِمَّا بِالْحَالِ أَوْ بِالْقَوْلِ فَإِنَّ الطَّبِيبَ إِذَا يَصِحُّ أَنْ يُقَالَ فِيهِ خَادِمٌ الطَّبِيعَةِ لَوْ مَشَى بِحُكْمِ الْمُعْسَاعِدَةِ لَهَا فَإِنَّ الطَّبِيعَةَ قَدْ أَعْطَتْ فِي جِسْمِ الْمَرِيضِ مِزَاجًا خَاصًّا بِهِ سَمِّيَ مَرِيضًا فَلَوْ سَاعَدَهَا الطَّبِيبُ خَدْمَةَ الزَّادِ فِي كَمِيَةِ الْمَرِيضِ بِهَا أَيْضًا

[156b] Hüküm-i sâbıktan istisnâdır ki hizmettir. Zîrâ hizmet-i mutlakadan hizmet-i min-cemî'i'l-vücûh mütebâdir olcak bu ma'nâyı def' edip buyurdu ki, hâdim-i mezkûr bu makâmda mahzûmunun ta'yîn ettiği hüküm üzerine vâkıf ve muntazır olur. Ya Lisân-ı hâl ile, meselâ tabîatta olan gibi. Ya lisân-ı mekâl ile meselâ ümmet-i enbiyâda olan emr gibi. Ba'dehû "hâdim"den murâd, "hâdim-i mutlak" olmadığı tefsîr edip buyurur ki: "Tabîbe hâdim, tabîata demek ol vakit sahîh olur ki, tabîb olan tabîatın müsâadesi üzere hareket ede, maa-zâlik hâl böyle değildir. Zîrâ tabîat cism-i marîza bir mizâc-ı hâs vermiştir ki, marîz sıfatı ile muttasıf olmağa ol mizâc-ı hâs sebep olmuştur. Pes eğer tabîb hizmette tabîata müsâade edecek olursa, ya'nî muktezâ-yı maraz üzerine hizmet eder ise meselâ müsteski taleb-i mâ ettikçe müsâade eder ise mikdâr-i marazı tabîat sebebi ile ziyâde eder. Nitekim tabîat vâsıtası ile izâle-yi maraz ve hıfz-ı sıhhat ettiği gibi. Zîrâ tabîat-ı marzîde sıhhat ve maraz cihetinden hergiz müessir yoktur. İllâ tabîat ve tabîbin hergiz te'siri yoktur. İllâ sebebiyyet ve's-selâm

وَأَمَّا يَرُدُّهَا طَلْبًا لِلصَّحَّةِ وَالصَّحَّةِ مِنَ الطَّبِيعَةِ أَيْضًا بِأَنْشَاءِ مِزَاجٍ آخَرَ يُخَالِفُ هَذَا الْمِزَاجَ فَادْنُ لَيْسَ الطَّبِيبُ بِخَادِمٍ للطَّبِيعَةِ

Pes tabîb kemmiyyet-i marazda sebebi ile emr-i zâid kılmaz. Ve tabiat-ı avârız-ı garîbe vâsıtası ile muktezâsından red' ve men' etmez. İllâ îâdet-i sıhhat için eder. Ve sıhhat-i ba'de'l-maraz dahi tabîattan nâşîdir. Maraz gibi mizâc-ı sâbika muhâlif-i mizâc [157a] hâss-ı âhir inşâ etmek ile. Pes bu takdirçe tabîb-i mutlaka hâdim-i tabîat olmadı.

وَأَمَّا هُوَ خَادِمٌ لَهَا مِنْ حَيْثُ أَنَّهُ لَا يُصْلِحُ جِسْمَ الْمَرِيضِ وَلَا يُغَيِّرُ ذَلِكَ الْمِزَاجَ إِلَّا بِطَبِيعَةِ آيْضًا

Ammâ hâdim-i tabîat ıtlâkına vech-i hâs budur ki, tabîb-i hâdim-i tabîat olmak bu haysiyettendir ki, cism-i marzî tabîb ıslâh etmez. İllâ girü tabîat vâsıtası ile ve kezâlik mizâc-ı marzî tağyîr etmez, illâ tabîat vâsıtası ile. Pes min vech-i hâdim ve min vech-i âhir gayr-ı hâdim oldu. Nitekim mezkûr olur.

فَفِي حَقِّهَا يَسْعَى مِنْ وَجْهِ خَاصٍّ غَيْرِ عَامٍ لِأَنَّ الْعُمُومَ لَا يَصِحُّ فِي مِثْلِ هَذِهِ الْمَثَلَةِ فَالطَّبِيبُ خَادِمٌ لَهَا
خَادِمٌ أَعْنَى لِلطَّبِيعَةِ

Ya'nî pes tabîbin hakk-ı tabîatte sa'yi ve hizmeti vech-i mahsûstandır, tarîk-ı âmden değildir. Zîrâ bu makûle mes'elede umûm sahîh olmaz. Pes tabîb tabîat için min vech-i hâdimdir, vech-i âhirden hâdim değildir.

كَذَلِكَ الرَّسُلُ وَالْوَرَثَةُ حِدْمَةُ الْحَقِّ وَأَمْرُ الْحَقِّ عَلَيَّ وَجَهْتَيْنِ فِي الْحُكْمِ فِي أَحْوَالِ الْمُكَلَّفِينَ فَيَجْرِي الْأَمْرُ مِنَ الْعَبْدِ بِحَسَبِ مَا يَقْتَضِيهِ إِرَادَةُ الْحَقِّ وَيَتَعَلَّقُ إِرَادَةُ الْحَقِّ بِهٖ بِحَسَبِ مَا تَقِيدُ بِحَسَبِ مَا يَقْتَضِيهِ إِرَادَةُ الْحَقِّ وَيَتَعَلَّقُ إِرَادَةُ الْحَقِّ بِهٖ بِحَسَبِ مَا بِهِ عِلْمُ الْحَقِّ عَلَيَّ حَسَبِ مَا أَعْطَاهُ الْمَعْلُومُ مِنْ ذَاتِهِ فَمَا ظَهَرَ إِلَّا بِصُورَتِهِ فَالرَّسُولُ وَالْوَرَثَةُ خَادِمُ الْأَمْرِ إِلَّا لِهَيْبَةِ اللَّهِ بِإِرَادَةِ لَهَا خَادِمُ الْإِرَادَةِ

Ya'nî rusul-i verese-yi rusul dahi kezâlik, ya'nî tabîb gibi hâdim-i mutlak değildir⁸²². Belki ikisinin dahi hizmetleri ahvâl-i mükellefine hükümde iki vech üzerine cârîdir. Vech-i evvel ol emirdir ki, me'mûr-ı bih'in vukû'u murâd olur. Ve vech-i sâni [157b] ol emirdir ki, me'mûr-bih'in vukû'u hilâf-ı murâd olur. Pes emr-i evvel mutâ' ve makbûl. Emr-i sâni isyân ve nâ-kabûldür, pes emrin cânib-i abdden cârî olur. İrâdetullâh muktezâsı hasebi ile olur. Ve irâdetullâh muktezâ-yı mezbûr üzerine taalluk eder, ilmullâh'ın iktizâ ettiği haseb ile. Ve ilm-i ezeli ki ma'lûma tâbi'dir. Taalluku zât-ı ma'lûmun isti'dâdı verdiği emr hasebi üzere olur. Pes ma'lûm zâhir olmaz. İllâ sûret-i ilmiyyesi ve ayn-ı sâbitesi üzere zâhir olur. Ba'dehû rasûl ve verese-yi rasûl hâdim-i emr-i ilâhî teklîfidir irâdet sebebi ile, yoksa hâdim-i irâdet değildir. Zîrâ irâdet ekseriyâ emr-i teklîfiye muhâlif vâkı' olur. Rasul ve vâris-i rasûl ise hâdim-i

⁸²² Pes irâd-i Hak rusulün ve veresesinin hizmetine taalluk olmasıdır. Elbette ol hizmeti işlerler gerek emrde murâd olan

emr-i teklîfidir. Hâdim emr-i irâdî değildir. Zîrâ eğer hâdim-i emr-i irâdet olsalar hergiz kâfir-i küfürden ve şerîr-i fi'li kabîhden men' etmezler idi.

فَهُوَ يَرُدُّ عَلَيْهِ بِهِ طَلْبًا لِسَعَادَةِ الْمُكَلَّفِ

Ve bu takdirçe rasûl ve verese-yi rasûl mükellef üzerine teklîf-i şer'a muhâlif olan ef'âli redd ve red' ederler. Mükellefin saâdetin taleb ettiklerinden ötürü نحن نحكم الله بالتظاهر والله يتولى الله hükmünce gerek ol şahs ilm-i ezeli'de said olsun gerek şakî.

فَلَوْ خَدَمَ الْإِرَادَةَ النَّالِيَةَ مَا نَصَحَ وَمَا نَصَحَ إِلَّا بِهَا أَعْنِي بِالْإِرَادَةِ

Ya'nî eğer resûl yâhud vâris-i rasûl -ey mutlaka- irâdet-i Hakk'a hizmet ederler idi. Mükellefe hergiz nasîhat etmezler idi ki, irâdet ilme tâbi'dir. Ve "ilim ma'lûma tâbi'dir." Ma'lûm hod a'yan-ı sâbite-i mümkinâtır. [158a] نفي لا تبديل الكلمات الله nefyi bunlar için [? müsûktur] derler.

فَا الرَّسُولُ وَالْوَارِثُ طَبِيبٌ أَخْرَوِي لِلنَّفُوسِ

Pes rasul ve veres-yi rasûl her birisi nüfûs-i mükellefünun tabîb-i uhrevîsidir ki, emrâz-ı rûhâniyyesin izâle edip ve sıhhat-i fitriyesin hıfz ederler. Ve muzâdd-ı fitrat olan ahlâkın izâlesinde ale'l-itlâk ictihâd ederler.

مُنْقَادًا لِأَمْرِ اللَّهِ تَعَالَى حِينَ أَمَرَهُ فَيَنْظُرُ فِي أَمْرِهِ تَعَالَى وَيَنْظُرُ فِي إِرَادَتِهِ فَيَرَاهُ قَدْ أَمَرَهُ بِمَا يُخَالِفُ إِرَادَتَهُ
وَلَا يَكُونُ إِلَّا مَا يُرِيدُ

Ya'nî ol rasûl ve vâris-i-yi rasûl hîn-i emirde ve ân-ı teklîfde emrullâha münkâd olur. Lâkin evvel emrine nazar-ı zâhirî ile nazar eder. Ba'dehû irâdetine ârif olur. Pes görür ki, Hak Teâlâ abd-i mükellef irâdetine muhâlif emretmiş, ya'nî vukû'a gelecek murâdı olmuş ve me'mûr-bihî hilâf-ı murâdı olmuş⁸²³.

وَلِهَذَا كَانَ الْأَمْرُ فَرَادَ الْأَمْرَ فَوْقَ وَمَا أَرَادَ وَقُوعَ مَا أَمَرَ بِهِ بِالْمَأْمُورِ فَلَمْ يَقَعْ مِنَ الْعَبْدِ الْمَأْمُورِ

Ya'nî vukû'a gelecek mâ-yurîd olup hilâf-ı murâdı vukû'a gelmediğinden ötürüdür ki, emr-i teklîfi vukû'a geldi. Zîrâ irâdeti mücerred-i emre taakkul etmiş idi, vâkı' oldu. Ve mâ-umira bihi'nin vukû'un irâdet etmemiş idi, vâkı' olmadı. Ya'nî abd-i me'mûrdan mükellef olduğu fi'l-i me'mûr-bih vukû' bulmadı.

فِي سَمِي مَخَالَفَةِ وَمَعْصِيَةِ

⁸²³ Matlab-ı şerîf: hadîsinin ma'nâsı buradan münfehim olur ki: "Her mevlûd ân-ı halakatında şerîat-i vakt ile muhâtab ve mükellef olduğu halde velâdet eder." demektir. Yoksa fitratından murâd insânın isti'dâdı giymesi değildir. İsti'dâd-ı ezelinin teklîf ve hitâbda hergiz medhûlü yoktur. O emr ve hazret-i şehâdet ahkâmıdır. Cümle-i avâm ve sülfe-i inâm ki, hazret-i hamsi ve merâtibi bilmezler. Ve helt-ı makâmât ederler. Bilmezler ki, her mevtnın mevtn-ı âhîret bir mi olur? Eğerçi, gâh ... gâh müsteğrak fenâ fi'l-lâh olan ashâb-ı muvâhhid cilbâb-ı bedenden münselîh olup, ve levâzım ve ahkâmından bi'z-zarûra fâriğ kalıp riâyet-i merâtibden ve emânda olurlar.

Pes me'mûr bih-i mezbûrun adem-i vukû'una muhâlefet ve ma'siyet tesmiyye olundu. Ma'lûm olsun ki, abd-i mezbûrun ayn-ı sâbitesi için hazret-i ilmiyyede sâbit olan isti'dâd [158b] teklîfidir. Ya'nî mükellef olmaya hâzır olmuştur. Ol ecildendir ki, abd-i mezbûr müteveccih-i teklîf olur. Ve teklîf vukû' bulur. Ammâ îtân-ı me'mûr-bih için isti'dâdı sâbit olmamıştır ki, fi'l-i me'mûr bih vukû'a gele. Pes abdin muhâlefet ve ma'siyeti lâzım gelir. Eğer **suâl** olunursa ki, Hak Teâlâ'nın ilmine muhâlif teklîfinin ne fâidesi var? Hakîm aklın fi'li hod lağv olmaz. Ve emrini hikmetten âtil kılmaz.

Cevâb verilir ki; fâidesi isti'dâd-ı kabûl ile adem-i isti'dâd kabûlün temyîzidir. Tâ ki saâdet ve şekâ mütemeyyiz ve men lehu's-saâdet ve's-şekâ müteayyin ola.

Fakîr eydürün, fâide-yi mezbûrenin ilmullâha nebti ve irâdetine terettübü yoktur. Ve illâ fâide addolunan fâide olmaz, belki fâide ibâd-ı mümtehine için sâbittir ki, ikâmet-i hüccet cezâ ve mükâfât onların üzerinedir. **فلا اله الحجة البالغة** Hâsıl-ı kelâm, fâide-yi teklîf ilm-i şehâdete nisbet ile bulunur. Ve illâ âlim ilim ve irâdete nisbet ile fâide yoktur. Ol âlim âlim-i cezâ ve mükâfât değildir. Zîrâ ol âlimde taaddüd ve isneyniyet yoktur. Âlim ve ma'lûm ve mürîd ve murâd ve mükellif ve mükellef cümlesi ayn-ı vâhid ve zât-ı münferîddir ârif olan bilir.

فَالرَّسُولُ مَبْلُغٌ وَلِهَذَا قَالَ شَيْبَتِي سُورَةَ هُودٍ وَأَخْوَاتُهَا لِمَا تَحْوِي عَلَيْهِ مِنْ قَوْلِهِ فَاسْتَقِمَّ كَمَا أَمَرْتَ

Pes bu takdîr üzere resûl mübelliğ-i ahkâmıdır. Ve mübelliğ-i ahkâm-ı ilâhî olduğu içindir ki: “sûre-yi Hûd ve sûre-yi mezbûrenin imtisâli beni bir zaîf etti.” deyû [159a] ol hazret izhâr-ı acz ve hayret etti. Zîrâ sûre-yi Hûd müstemil olduğu o emirden birisi ki **فَاسْتَقِمَّ كَمَا أَمَرْتَ** [Öyle ise emrolunduğun gibi dosdoğru ol.(Hûd, 11/112)] dir. Kemâ hüve Hakk'a imtisâl olunmak emr-i müşkildir.

فَشَيْبَةَ كَمَا أَمَرْتَ فَاتَهُ لَا يَدْرِي هَلْ أَمَرَ بِمَا يُوَافِقُ الْإِرَادَةَ فَيَقَعُ أَوْ بِمَا يُخَالِفُ الْإِرَادَةَ فَلَا يَقَعُ

Pes bu ecilden ötürüdür ki, hazret-i (s.a.s) eyledi, “kemâ ümirte” lafzının hükmü. Zîrâ hazret bilmez ki, irâdet-i ezelsine muvâfik mı emr olundu? Pes me'mûr bih vâkı' olur mu? Ve dahi tâat ile muttasıf olur mu? Yoksa irâdetine muhâlif emr olundu. Pes me'mûr-bih vâkı' olmaz. Ve ma'siyet ile mi muttasıf olur? Bu iki emrin meyânında âciz ve hayrân ve bu gussa ile bir nâ-tuvân olur.

وَلَا يَعْرِفُ أَحَدٌ حُكْمَ الْإِرَادَةِ إِلَّا بَعْدَ وَقُوعِ الْمُرَادِ

Hâllen ki, hükm-i irâdete bir kimse ârif değildir ki, me'mûr bih'e mi taalluk etti, ya gayrına mı teveccüh kıldı? Tâ ol murâd, vukû'a gelince ve âlem-i şehâdete nâzil olup, me'mûrun-bihin aynı mıdır, nakîzı mı? Zâhir olmayınca.

إِلَّا مَنْ كَشَفَ اللَّهُ عَنْ بَصِيرَتِهِ فَأَدْرَاكَ أَعْيَانُ الْمُمَكِّنَاتِ فِي حَالِ بُتُوتِهَا عَلَيَّ مَا هِيَ عَلَيْهِ فَيَحْكُمُ عِنْدَ ذَلِكَ بِمَا يَرَاهُ

Nefy-i sâbıktan istisnâdır. Ya'nî hükm-i irâdet-i kimse bilmez. İllâ meğer ki, Hak Teâlâ ayn-ı basîretinden hicâb-ı kesreti ref' edip, a'yân-ı mümkinâtı hâl-i sübûtunda hazret-i ilmiyyede olduğu üzere bile, ve her ahvâl ve ahkâm-ı lâzimesi hâl-i sübûtundan vukû'a geldikçe, gördüğü ve bildiği üzere hükmede.

وَهَذَا قَدْ يَكُونُ لِأَحَادٍ وَالنَّاسِ

Ya'nî idrâk-i mezkûr [159b] ve hükm-i mezbûr âz olur ki, âhâd-ı nâs için sâbit olur. Öyle âhad ki, kümmelîn-i enbiyâ ve evliyâdır. (Rıdvânullâh-i aleyhim ecmaîn) mecmû'i nâsa müyesser olmaz.

فِي أَوْقَاتٍ مَخْصُوصَةٍ لَا يَكُونُ مُسْتَسْحَبًا

Ve ol eazzenin evkât-ı mahsûsa-i şerîfe-yi latîfesinde vâkı' olur. Dâimâ olmaz. Ya'nî cemî' evkâtta olmaz.

قَالَ مَا أَدْرِي مَا يَفْعَلُ بِي وَلَنَا بِكُمْ فَصْرَحَ بِالْحَجَابِ

Nitekim Nebî (aleyhi's-selâm) ümmete hitâb edip buyurmuştur ki: “Ben bilmezim Hak Teâlâ bana ne fi'l işler ve size ne fi'l işler.” Pes hazret burada hicâbı tasrîh etti. Ya'nî kelâmını mahcûbâne söyledi. Zirâ “bilmezim” demek, “İlm-i ledünnîsi bana mekşûf değildir.” demektir. Ba'zı nüshada kâle قل ما ادري vâkı' olup sarrıh-ı siğay-ı emr olmak üzerine قل lafzına atf olundu. Ammâ bu nüshada قل lafzı mezkûr olmayıp, صرّح fi'l-i mâzî olmak üzere, قل lafzına ma'tûf oldu.

Hâlbuki keşf-i mezbûrdan dahi maksûd değildir. İllâ abd-i mükâşifin bir emr-i hâsına muttali' olmasıdır. Allâh-u Teâlâ'nın ol abdin ittilâ'ına irâdteti taalluk etmiştir. Gayrı değildir nitekim buyurur. وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ. [Onlar onun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. (Bakara, 2/255)] Eğer suâl olunursa ki, Nebî (aleyhi's-selâm)ın hadîsinde فَعَلِمْتَ عِلْمَ الْأَوْلِيَاءِ دEDİĞİ UMÛM İTTİLÂ'a delâlet etmez mi? Cevâb verilir ki, ma'lûmât-ı Hakk'a nisbet, ulûm-i evvelîn ve'l-âhirîn emr-i hâsıdır. Ba'de't-teslîm cevâb kâbildir ki, hadîste mezkûr olan ilm-i küllî icmâlîdir ki, makâm-ı rûhdadır. Menfî [160a] olan ilm-i tafsîlidir ki, makâm-ı kalbedir. Vallâh-u a'lem

FASS-I HİKMET-İ NÛRİYYE FÎ KELİME-İ YÛSUFİYYE

“Hikmet-i nûriyye”den murâd, “ulûm ve maârif”dir ki, âlem-i misâle taalluku vardır. Zîrâ âlem-i misâl, âlem-i nûrânîdir. Kelime-i Yûsufiyye’ye tahsîsin vechi budur ki, Hazret-i Yûsuf suver-i mer’iyye-i misâliyyeden murâdullâh’a âlim olmağa muvaffak min-indillâh idi. Suver ve meânî meyânında olan mülâzimâta ve lâzımeden melzûma ve melzûmdan lâzıma turuk-ı intikâlâta vâkıf idi. Bu hilm-i hâssın bâbı, bi-ğâyetullâh ona meftûh idi. Ve herki Yûsuf’dan sonra bu mansıba mensûb oldu. Verâset ile mensûb oldu. Ve rûhâniyetten istimdâd ile buldu.

هَذِهِ الْحِكْمَةُ النُّورِيَّةُ أَنْسَبَاطُ نُورِهَا عَلَيَّ حَضْرَةَ الْخَيَالِ

Ya’nî bu âlem-i misâle müteallık olan ulûm ve maârif, ol Kelime-i Yûsufiyye’nin nokta-i nûrunun sahîfe-yi hayâle inbisâtı ve hakîkat-i külliyesinin, hazret-i hayâlde olan suver-i cüziyye-yi misâliyye ile ihtilâtıdır.

“Hayâl”den murâd, “hâl-i nevmde olan hayâl-i mutlak, ya hayâl-i mukayyed”dir. “İnbisât-ı nûr”dan murâd, “ol nûrun suver-i mütemessiledeki murâdullâh’a ittîlâ’ı”dır.

وَهُوَ أَوَّلُ مَبَادِي الْوَحْيِ فِي أَهْلِ الْعَائِيَّةِ

Ya’nî inbisât-ı mezbûr ki, ilm-i âlem-i misâle ittîlâ’, ya’nî ilm-i ta’bîr-i rû’yâdır. Mebâdî-i vahyin evvel mertebesidir ki, ehâlî inâyet-i kiberi ya’nî zümre-yi enbiyâya müyesser olur. Ba’dehû şey’en fe-şey’en terakkî ederler. Ya’nî nevmde gördükleri gibi, yakazada dahi görürler. Misâl-i mutlaka ve misâl-i mukayyede vukûfda zamân-ı hiss ile gaybet-i hissın yanlarında hiç tefâvütü olmaz, fe-nûrun mâ [160b] kifâyet etti. Şevk ve safâ ile teveccüh kılıp, incizâb-ı fi’l-cümle bâis, feyz-i meânî-yi âlem gayb olur.

Hâsıl-ı kelâm, nüzûl-i vahy nüzûl-i melek ile olur. Ve meleğin evvel-i nüzûlü hazret-i misâl-i mutlaka, ba’dehû hayâledir ki misâl-i mukayyedir, ba’dehû hazret-i hissidir. Pes müşâhede-i melek eden kişinin hayâli münevver olup meşûb-i zulmet olmamak gerek ki, meleği hayalde göre ve vâsıta-i hayâl ile misâl-i mutlakta görüp, hükmünü hisse götüre.

تَقُولُ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَوَّلُ مَا بُدِيَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْوَحْيِ الرَّوْيَا الصَّادِقَةَ

Hazret-i Âişe (radiyâllâh-u anhâ) buyururlar ki; “Vahy kısmından Resûlullah (Sallâllâhu aleyh-i ve selem) evvel ibtidâ olunan, “rû’yâ-yı sâdika” idi. Mansıb-ı risâleti teşrîf ettiklerinde altı ay mikdârı rû’yâ-yı sâdika ile amel ettiler. Nüzûl-i Cibrîl-i Emîn

sonra vâkı' oldu." Ol ecildendir ki, Hazret-i Risâlet buyurur ki: **الرّوْعِيَا الصّادِقَةَ جِزءً مِّن سِتَّةٍ** ... نصيب الموعمين منها cüz'ünden biridir. Sâir ehâd-i mü'minînin dahi nübüvvetten nasîbi bu kadardır." demektir.

Ma'lûm ola ki, bu hadîs-i şerîfde bir ma'nâ-yı latîf vardır. Ol ma'nâ budur ki; Nebî-yi Ekrem (Sallâllâhu aleyh-i ve selem) sinn-i erbaînde tâc-ı risâlet giyip mesned-nişîn-i nübüvvet oldu. Ba'dehû bekâ-yı makdûrları dâr-ı fânîde esahh-ı ekvâl üzere yirmi üç yıldır. Pes altı ay ki, rü'yâ-yı sâdika ile amel etmişlerdir. Ol bekâ-i makdûr-i mezbûrun kırkaltı bölüğünün bir bölüğüdür **[161a]** hesâb olunur.

فَكَانَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَرَى رُؤْيَا إِلَّا خَرَجَتْ مَعًا مِثْلَ فَلَقِ الصَّبْحِ

"Pes Nebî-yi mezbûr rü'yâ görmez idi ki, illâ ol gördüğü muabber-i muabberün-bih ile bile beyâz-ı subh-ı sahîh gibi vâzîh ve âşikâr çıkar ve zâhir olur idi."

تَقُولُ لَا خَفَاءَ بِهَا

Hazret-i Şeyh (kuddise sirruh) rü'yâ-yı Hazreti (a.s.) felak-ı subha teşbîhin ma'nâsın tefsîr edip der ki: "Âişe buyurur ki, "Ol rü'yâ-yı sâdikada hergiz hafâ ve istitâr olmaz idi'." Bu takdîrçe kavî-i mezbûr tetemme-i kelâm-ı Âişe olmaz. Nitekim Molla Câmî böyle ahz etmemiştir.

وَالِي هُنَا بَلَغَ عِلْمُهَا لَا غَيْرُهُ

Ya'nî meblağ-i ilm-i Âişe (radıyâllâh-u anhâ) bu makâma müntehî oldu ki, nevm ile yakazayı temyîz etti. Gayra tecâvüz etmedi.

وَكَانَتْ الْمُدَّةُ لَهُ فِي ذَلِكَ سِتَّةَ أَشْهُرٍ ثُمَّ جَاءَهُ الْمَلَكُ

Ya'nî Resûlullâh'ın rü'yâ-yı sâdika ile olan vahy-i ilâhîde müddet-i mazrûbesi altı ay idi. Pes bundan sonra melek nâzil oldu. Bi-gayr-i nevmin yakaza hâlinde hazret-i misâlde ya hayâlde nüzûl etti.

وَمَا عَلِمْتُ أَنْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ قَالَ النَّاسُ يَنَامُ فَإِذَا مَا تُؤَى

Halbuki Hazret-i Âişe (radıyâllâh-u anhâ) Nebî'nin (aleyhi's-selâm) bu hadîs-i şerîfinin ma'nâsını bilmedi ki, Hazret-i Resûl 'avâmı'n- nâsı hâl-i yakazada uykuda addetti' ve buyurdu ki: "Nâs el-ân nâyimlerdir, öldükleri vaktin uyanırlar." dedi. Ve bu âlem-i hisde zâhir olan evzâ'ı âlem-i hayâlden saydı. Zîrâ nevmde olan suver-i mer'iyye muhtâc-ı ta'bîr olduğu gibi ârif-i muhakkık yanında bu suver-i mahsûse dahi **[161b]** ta'bîre muhtâctır hakâyık-ı bâtınasına ubûr etmek ile. Ve hazret-i risâlet, cemî' merâtib-i ilâhiyye ve kevnîyyeye ârif olduğu içindir ki, suver-i hissiyyeye nazar etse, âlem-i

misâlde olan meânî müteassıleye intikâl eder idi, mebâdî-i âliyyeye varınca nisbet-i mâziyye ile, nitekim suver-i misâliyyeden havâdis-i müstakbeleye intikâl ettiği gibi. Ve bi'l-cümle müntehâdan mebâdiyyeye ve mebâdîden müntehâyâ seyr-i kavsıyye ve hareket-i devriyye ile vâkıf olur idi. Nitekim hakikat-i risâlet dahi budur.

وَكُلُّ مَا يَرِي فِي هَالِ النَّوْمِ فَهُوَ مِنْ ذَلِكَ الْقَبِيلِ وَإِنْ اِخْتَلَفَتْ الْأَحْوَالُ

Ya'nî bizim yanımızda mukaddeme-i ma'lûmedir ki, bir hâl-i nevmde mer'î olan, bu kabîlden ola. Ya'nî Nebî'nin (aleyhi's-selâm) ol altı ayda gördüğü kabîlden ola. Eğerçi ahvâl-i nevm muhtelif ise de ki, ba'zı hâl-i nevm hükmî olup, hükm-i şer' ve hadîs nisbet kılınır ki, الناس نيام kazıyyesinden müfâd olan hükümdür.

فمضي قولها ستة أشهر بل عمره كل في الدنيا بتلك المثابة إنما هو منام في منام

Pes Hazret-i Âişe'nin meblağ-i ilmi üzere kavli, müddet-i mahsûsaya müntehî oldu. Ya'nî makbûl-i kavli altı aya mahsûs oldu. Ya'nî altı aydan ötesi onun ilminde nevm olmadı, belki yakaza oldu. Ma'hâzâ ilm-i tahkîki budur ki, Hazret-i Resûl'ün cemî' müddet-i ömrü dünyâda mesâbe-yi nevmde geçti. Belki cümlesi menâm-ender menâm idi. Zîrâ dünyâda mütevârid olan suver-i müteâkıbe-i mütedâhile, fi'l-hakîka menâmât-ı müteâkıbedir [162a] ki, ârif-i muhakkık muttasıl bunların suverinden hakâyıkına ubûrdadır. Pes nazar-ı mükkâşifinde meselâ cemî' havâdis-i â'lem Resûlullâh'dır ki, her sâat ve her dem mübelliğ-i risâlâttır. **Şiir:**

Bin lahza bin saat bin dem

Değer kevn mi şod ahvâl-i a'lem

وَكُلُّ مَا وَرَدَ مِنْ هَذَا الْقَبِيلِ فَهُوَ الْمُسَمَّى عَالِمِ الْخَيَالِ

Ya'nî cemî' vâridât-ı ilâhiyye ki, vârid olur muabbir-i anhâdır. Pes âlem-i hayâl ile müsemmâdır. Ve bi'l-cümle âlem kevn ü fesâd cemî'an hayâl ve serâbdır ki, cümle hakâyık-ı ilâhiyyeye nikâbdır. Nitekim kâil buyurur ki, **Şiir:**

إِنَّمَا الْكَوَانُ "يَالٌ وَهُوَ حَقٌّ فِي الْحَقِيقَةِ كُلُّ مَنْ يَعْتَمِدُ هَذَا حَازَ أَسْرَارَ الطَّرِيقَةِ

وَلِهَذَا يُعْبَرُ

Ya'nî cemî' mümkinât, âlem-i hayâl ile müsemmâ olduğu içindir ki, muabbirun anhâ olurlar.

أَيُّ الْأَمْرِ الَّذِي هُوَ فِي نَفْسِهِ عَلَيَّ صُورَةٌ كَذَا ظَهَرَ فِي صُورَةٍ غَيْرِهَا

Ya'nî Şeyh (kuddise sirruh) muabbirun anhâ olmayı tefsîr edip, buyurur ki: “Ta'bîr etmek” demektir ki, “Bu, emr-i hakîkatte bu sûrette idi. Lâkin bu sûretin gayrı sûrette zâhir oldu ki, ol zâhir olan sûretten ol sûret nefsü'l-emriyyeye ubûr olunur.”

فِيُجُوزُ الْعَابِرُ مِنْ هَذِهِ الصُّورَةِ الَّتِي أَبْصَرَهَا النَّائِمُ صُورَةَ مَا هُوَ النَّامِرُ عَلَيْهِ إِنَّ أَصَابَ

Pes “âbir” olan tecâvüz eder, “nâyim” gördüğü sûretten nefsu'l-emrde olan sûrete tecâvüz eder. Eğer âbir isâbet ederse, ya'nî muabbir ta'bîrinde gerçek olursa.

كَظُهُورِ الْعِلْمِ فِي صُورَةِ اللَّيْنِ فَعَبَّرَ فِي التَّأْوِيلِ مِنْ صُورَةِ اللَّيْنِيَّةِ إِلَى صُورَةِ الْعِلْمِ

Meselâ menâmda ilim sûret-i lebende zâhir olup, pes muabbir [162b] ki Resûl'dür (aleyhi's-selâm), sûret-i lebenden hakikat-i ilm'de ubûr ettiği gibi.

فَتَأَوَّلَ أَيُّ قَالٍ مَالُ هَذِهِ الصُّورَةِ اللَّيْنِيَّةِ إِلَى صُورَةِ الْعِلْمِ

Ya'nî muabbir ki, Nebî (aleyhi's-selâm)dir. “Sûret-i lebeniyyenin meâlî sûret-i ilmiyyedir.” deyip zâhirinden hakikatine rücû' etti.

ثُمَّ أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا أُوحِيَ إِلَيْهِ أَخَذَ عَنِ الْمَحْسُوسَاتِ الْمُعْتَادَةِ فَسُبَّجَى وَعَابَ عَنِ الْحَاضِرِينَ عِنْدَهُ

Ba'dehû tahkîkan ol Hazret, her kaçan vahy nâzil olsa, mahsûsât-ı mu'tâdeden ahz olunurdu. Ya'nî âlem-i emrin incizâbı bâis-i ta'tîl havâss-ı zâhire olup, meyl-i ekl ve şûrb ve nisâ'-i mûnkatı' ve kuvâ-yı cismâniyye a'mâlinden vâkıf olur idi. Lâkin ta'tîl-i havas gayra mahsûs olmaz idi.

فَإِذَا سُرِّيَ رُدُّ

Ya'nî kaçan nüzûl-i vahy ref' olursa, yine mahsûsât-ı mu'tâdeye-ya'nî ekseriyâ- redd ve avd olunur idi. Fakîr eydürün; huzzâr meclisinden gâyib ve mestûr olur idi. Dediğini gâlibâ Hazret'in evâil hâline göre ola ki, hadîs-i [salsale-yi cers?] ve sikle-i ârıza Hazret-i Âişe'den menkûldür. Ammâ ba'd, i'tiyâdi'l-vahy-i melek, vahyi risâlet ve raceat eder idi. Huzzâr-ı meclîs vâkıf olmaz idi. Ammâ be-her hâl vahy hazret-i hayâlden ahz olunur. Nitekim buyurur:

فَمَا ادْرَكَهُ إِلَّا فِي حَضْرَةِ الْخِيَالِ إِلَّا أَنَّهُ لَا يُسَمَّى نَائِمًا

Pes Hazret-i Risâlet her vahy olunan ma'nâyı ahz etmez idi. İllâ hazret-i hayâl-i mutlakadan ya hayâl-i mukayyedden ahz eder idi. Lâkin ol hâle hâlet-i nevm itlâk etmezler. Ve ol hâl ile muttasıf olan zâta “nâyim” tesmiye kılmazlar. Zîrâ “nevm” insâna bir ârızadır ki, sine emr-i mîzâcıdır, [163a] ilâhî değildir. Dimâğa suûdundan olur. Ammâ vahyin ahzına sebep feyezân-ı rûhânîdir ki, kalbe nâzil olup, âlem-i emre cezb eder. Ve gayb-ı havâsiyyeye sebep olur.

وَكَذَلِكَ إِذَا تَمَثَّلَ الْمَلِكُ رَجُلًا فَذَلِكَ حَضْرَةُ الْخِيَالِ فَإِنَّهُ لَيْسَ بِرَجُلٍ وَإِنَّمَا هُوَ مَلِكٌ فَدَخَلَ فِي صُورَةِ إِنْسَانٍ فَعَبَّرَهُ النَّظَرَ

الْعَارِفُ حَتَّى وَصَلَ إِلَى صُورَتِهِ الْحَقِيقَةِ فَقَالَ هَذَا جِبْرِيلَ أَتَاكُمْ يَعْلَمُكُمْ أَمْرًا وَبَيْنَكُمْ

Diğer ve geçen gibidir ki, kaçan melek racüle temessül etse, ol temessül âlem-i hayâlden ve hazret-i misâldendir. Âlem-i hiss'den değildir. Zîrâ hakikat-i melek

hakikat-i racül bir değil, mugâyirdir. Lâkin nâzır-ı ârif onu sûret-i hakîkî ile görüp ve sûret-i insân ona libâs-ı âriyet idüğün bilip ve sûret-i hakîkîsine hükm ve işâret edip dedi ki, “Şu görünen Cibrîl’dir. Size ta’lîm-i dîn-i İslâm için Hakk’tan risâlete gelmiştir.” Dedi.

وَقَدْ قَالَ لَهُمْ رُدُّو عَلَيَّ الرَّجُلَ

Ve Hazret-i Risâlet tahkîkan ashâba dedi ki: “Racülü bana döndürün, getirin. Ashâb yokladılar, bulmadılar.

فَسَمَّاهُ بِالرَّجُلِ مِنْ أَجْلِ الصُّورَةِ الَّتِي ظَهَرَ لَهُمْ فِيهَا

Pes Nebî (aleyhi’s-selâm) şahs-ı Cibrîl’e “racül” tesmiye etti. Zîrâ hikâyet-i mezbûre ayn-ı tesmiyedir. “Nidâ” gibi, ya’nî sûret-i misâliyyesi ki, huzzâr-ı meclise ol sûrette zâhir olmuştur. “Sûret-i racül” olmağın “racül” deyû zikretti.

ثُمَّ قَالَ هَذَا جَبْرِيلُ فَاعْتَبِرَ الصُّورَةَ الَّتِي مَالَ هَذَا الرَّجُلُ الْمُتَخِيلِ إِلَيْهَا

Bu mertebeden sonra, ya’nî şahs-ı racül diye zikrettikten sonra geri Hazret-i Risâlet “hâzâ Cibrîl” deyip ve “Cibrîl” ile [163b] tesmiye etti. Pes bu makâmda “racül” mütehayyilenin meâli olan sûrete îtibâr etti ki, “melek”tir.

فَهُوَ صَادِقٌ فِي الْمَقَالَتَيْنِ صَدَقَ لِلْعَيْنِ فِي الْعَيْنِ الْحَسِيَّةِ وَصَدَقَ فِي أَنَّ هَذَا جَبْرِيلُ فَإِنَّهُ جَبْرِيلُ بِلَا شَكِّ

Pes ol Hazret iki makâlesinde bile sâdık oldu. Evvelâ ayn-ı bâsiresi ayn-ı hissîde sâdık oldu ki, sûret-i mer’iyyesine “racül” dedi, zîrâ hissî “racül” idi. Sâniyen ayn-ı basîreti ile “hâzâ Cibrîl” dediğinde sâdık oldu, zîrâ bilâ-şekkin ol racül hakîkate “Cibrîl” idi.

وَقَالَ يُوسُفُ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ رَأَيْتَهُمْ لِي سَاجِدِينَ فَرَأَيْتُ إِخْوَتَهُ فِي صُورَةِ الْكَوَاكِبِ لِمَكَانِ الْإِبْتِدَاءِ بِهِمْ وَرَأَيْتُ أَبَاهُ وَخَلَّتَهُ فِي صُورَةِ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ

Hâllen Şeyh (kuddise sirruhu’l-azîz) hikmet-i Yûsuf (aleyhi’s-selâm)a şürû’ edip dedi ki; “Kıssa-yı Yûsuf (aleyhi’s-selâm) ki, rü’yâsını babası Hazret-i Yâküb (aleyhi’s-selâm)a nakl edip dedi ki: “On bir aded kevâkib ve şems ve kamer gördüm ki, bana secde ettiler.” Pes birâderlerini sûret-i kevâkibde gördü ki, onların fi’l-hakîka sebep-i hidâyet olduklarıdır⁸²⁴. Zîrâ diyâr-ı garbiyye onların sebebi ile düşüp, kurb-i vuslat-ı yâre bâis onlardır ve gull-i rıkkıyyet ile nefsinin zebûn ve ifk ve iftirâ ile mukayyed ve mescûn edip, âhir evc-i kemâl-i izzete irtikâ ve iğtilâyâ reh-nümûn olmuşlardır. Âdât-ı ilâhiyyede esbâb ve ilel revâbit-i müsebbibât ve şürût ve

⁸²⁴ Esfire-i beyâbânda nücûm ile ihtidâ olunur, bu dahi letâif-i işâratandır.

mukaddemât süllem-i medâric-i netâyic âliyâtıdır. Bî-vech ve güzâf, kader ve eltâf müyessir olmaz. [164a] Ba'dehû babasını şekl-i şemsde gördüğü, zîrâ kamerin ve sâir kevâkibin me'huz envârı şemsdir. Her biri nûru ondan istifâde ederler.

هَذَا مِنْ جِهَتِهِ يُوسُفُ عَلَيْهِ السَّلَامُ

Mazmûn hikmet-i mezkûredendir ki, rü'yâ-yı mezbûr suver-i misâliyyesi ile Hazret-i Yûsuf'un isti'dâd-ı aynının i'tâsı sebebi ile kuvvet-i hayâliyyesinde nümâyân oldu, eğerçi mukârin-i şuûr ve irâdât değil ise de. Zîrâ Hazret-i Yûsuf ta'bîre ba'de'l-vukû' mühtedî oldu ki "hâzâ te'vîl-ü rü'yâyê" dedi. Ammâ Ya'kûb (a.s.) ta'bîrden mahcûb değil idi.

وَلَوْ كَانَ مِنْ جِهَتِهِ الْمُرْنِي

Ya'nî eğer rü'yâ-yı mezbûr cihet-i Yûsuf'a mahsûs olmayıp, belki mer'î tarafından olsa, ya'nî mer'inin şuûru ve irâdeti sebebi ile olsa meselâ enbiyâyâ zâhir olan rü'yâdaki melek gibi, vesâir zâhir olan suver-i sâlihîn gibi.

لَكَانَ ظُهُورُ إِخْوَتِهِ فِي صُورَةِ الْكَوَاكِبِ وَظُهُورُ أَبِيهِ وَخَالَتِهِ فِي صُورَةِ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ مَرَادًا لَهُمْ

Ya'nî ihvetinin sûret-i kevâkibde zuhûru ve ebinin ve hâlesinin sûret-i şems ve kamerde görünmesi onların ma'lûmu ve murâdı ola idi, ma'hâzâ değildir.

فَلَمَّا لَمْ يَكُنْ لَهُمْ عِلْمٌ بِمَا رَأَى يُوسُفُ كَانَ الْإِدْرَاكُ مِنْ يُوسُفَ فِي خِرَآئَةِ خِيَالِهِ

Vaktâ ki, ihvet-i Yûsuf'un ve eb ve hâlesinin rü'yâ-yı Yûsuf (aleyhi's-selâm) a şuûrları olmadı ise, ma'lûm oldu ki, idrâk-i Hazret-i Yûsuf'un hükm-i isti'dâdı imiş ki, hizâne-i hayâlinde türemiş.

وَعَلِمَ ذَلِكَ يَعْقُوبَ عَلَيْهِ السَّلَامُ حِينَ قَصَّهَا عَلَيْهِ فَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَقْصُوصَ رُؤْيَاكَ عَلَيَّ إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا

Ve Ya'kûb (aleyhi's-selâm) [164b] rü'yâ cihet-i Yûsuf'tan olup ağyârından olmadığını bildi idi. Ve Yûsuf rü'yâyı Yâ'kûb (aleyhi's-selâm) a hikâyet ettiği hînde, şefkat-i ebûh duâsı ile "Benim oğlancığım, düşünüyü ihvân-ı guyûra söyleme. Sana hased ile keyd ederler." dedi. Burada hâleteyi zikretmediği gâliben fi'l-i hasede iştirâki olmadığından ola. Hükm-i hased, hod dîvân-ı kazâda mektûb idi. Hazret-i Yâkûb ıssı etmedi.

بَرَّءَ أَبْنَاهُ عَنْ ذَلِكَ الْكَيْدِ وَالْحَقَّةُ بِالشَّيْطَانِ

Ba'dehû Hazret-i Ya'kûb ebnâsını keyd-i mezbûrdan berî edip, keydi şeytâna ilhâk etti.

وَلَيْسَ ذَلِكَ إِلَّا عَيْنُ الْكَيْدِ

Şeyh (kuddise sirruh) eydür: “el-hakk mezbûr değildir. İllâ Yûsuf’a mahz-ı keyddir.” Zîrâ fi’l-hakîka ef’âle masdarullâh’dır. Pes ef’âli esbâba isnâd edecek ebnâsına nisbet ile şeytâna nisbetin ne tefâvütü var? Meğer allâhümme bu ma’nâ Hazret-i Yûsuf bir keyd-i latîf ola ki, bunun sebebi ile mezâmmı, ya’nî yaramazlıkları bi’z-zât Hakk’a nisbetten teeddüb ve ictinâb edip, mazhar-ı ism-i Muzill olan şeytâna isnâd ede. Ve ihvânına sû-i zannı terk ede ki, terşih-i makâm-ı nübüvvet olur.

فَقَالَ إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ

Ya’nî ebnâsın ol fi’l-i kabîhden teb’îd etti. Ve dedi ki, “tahkîk şeytân insâna zâhirü’l-adâvâtır”. Zîrâ “ibânet” lügatta “zuhûr” ma’nâsınadır.

ثُمَّ قَالَ يٰيُوسُفُ عَلَيْهِ السَّلَامُ بَعْدَ ذَلِكَ فِي آخِرِ الْأَمْرِ

Pes vak’ıa-i mezbûrdan ahkâm-ı sabıka ve mukaddemât-ı emr-i mürûr ettikten sonra, âhir emrdeki ihvân Mısır’a dâhil. Ve ettikleri sehv ile sücûd hâsıl oldu ise, Hazret-i Yûsuf dedi ki,

هَذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا أَيَّ أَظْهَرَ هَا فِي الْحَسِّ بَعْدَ مَا كَانَتْ فِي صُورَةِ الْخِيَالِ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ

محمد صلي الله عليه وسلم النَّسَّ يَنَامُ

[165a]Ya’nî “sâbıkan hücre-i Ya’küb’da gördüğüm rü’yânın hakîkati ve mürci’i bu idi ki, Hak Teâlâ ki Rabbim’dır. Onu hak ve sıdk ile, ya’nî sûret-i hayâliyye iken âlem-i hissde izhâr edip, sûret-i hisse etti.” Pes bu emrden ötürüdür ki, Nebî (aleyhi’s-selâm) النَّاسُ نِيَامُ [insanlar uykudadır] dedi ya’nî mertebe-yi hissi dahi kabîl-i nevm-i hayalîden kıldı. Zîrâ bu suver dahi bir suver-i mer’iyye-i uhrâdır ki, verâsına ubûr olunur. Ve meâl-i hakâyık-ı ilâhiyye olur. Hâsıl-ı kelâm demektir ki, “meşreb-i Yûsufiyye’ye bu mertebe ihsân olıcak meşreb-i Muhammediyye’ye sezâ-vâr budur ki, Yûsuf’a hakîkat ve hiss olan, buna hayâl olup verâsında olan hakâyık-ı ilâhiyyeye evl ve rücû ede.”

فَكَانَ قَوْلُ يُّوسُفَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا بِمَنْزِلَةِ قَوْلِ مَنْ رَأَى فِي نَوْمِهِ أَنَّهُ قَدْ اسْتَيْقِظَ مِنْ رُؤْيَا

رَأَى هَا ثُمَّ عَبَّرَهَا وَلَمْ يَعْلَمْ أَنَّهُ فِي النَّوْمِ عَيْنِهِ مَا بَرَحَ

Şeyh (Kuddise sirruh) buyurur ki, ke-ennehû Yûsuf’un (aleyhi’s-selâm) قَدْ جَعَلَهَا Deddiği şol râînin kavlı-i menzilesidir ki, rü’yâ-yı hayâliyyesin görür ve uyandırm sanıp uykusu arasında ta’bîr eder, haberi yoktur ki, ta’bîr dahi hayâl-i nevmidir. Ya’nî ol rü’yâ gördüğü kavmin içinde, bi-ayna rü’yâsın ta’bîr eder, kendisi yakazada hayâl eder. Haberi yok ki, henüz nevmindedir. Ayn-ı lafzı mecrûren “nevm”in te’kîdidir ما برح lafzı ona dedîldir. Zîrâ “mâ-zâle” ma’nâsınadır.

فَإِذَا اسْتَيْقَظَ يَقُولُ رَأَيْتُ فِي النَّوْمِ كَذَا وَرَأَيْتُ كَأَنِّي اسْتَيْقَظْتُ وَأَوَّلَتْهَا بَكْدًا

[165b] Yanî pes kaçan uyansa eydür ki: “Uykuda şöyle şöyle gördüm”, ya’nî “gördüm ke-enne düşümde uyanmış ve düşümü tâbir etmiş ve şöyle şöyle te’vîl etmiş” deyû hikâyet eder.

هَذَا مِثْلُ ذَلِكَ

Hazret-i Yûsuf’un dahi kavli hemân bu rü’yâ sâhibinin kavline benzer.

فَانظُرْ كَمَا بَيْنَ إِدْرَاقِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبَيْنَ إِدْرَاقِ يُوسُفَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي آخِرِ أَمْرِهِ

Şeyh (Kuddise sirruh) buyurur ki: “Pes nazar eyle, ayn-ı basîret ile gör, idrâk-i Muhammed (aleyhi’s-selâm) ile idrâk-ı Yûsuf-ı siddîkîn tefâvüt-i mâ-beynini ki, Yûsuf (aleyhi’s-selâm) bu kavli nakl ettiği hinde âhir emrinde ve müntehâ-yı seyrinde idi.”

Fakîr eydürün, Hazret-i Yûsuf’un ilm-i tâbir-i hasâisinden iken bu mertebenin hakîkatine vâsıl olmadığı, gâlibâ mertebe-yi mezbûre hakîkat-i Muhammediyye’ye ve mansıb-ı hâtemiyyete mahsûs hâlet olduğu içindir ola⁸²⁵. Ve mansıb-ı Yûsuf (aleyhi’s-

⁸²⁵ Bu beyitler ki, ba’zı esrâra taalluk-vâr hazretten vârid olup bu mahalle olundu:

Âşığa her e ne dese lâyıktır
Her ne da’vâ ederse sâdıktır

Kimde kim ola nûr-i isti’dâd
Zulmet tab’ımı eder bir bâd

Kader ile sehâb-ı katre düger
Zehr eder ef’î sadef Güher

Cümle eşyâ mezâhir esmâ
Her hacir bir müşebbih güyâ

Nûrunu zulmet hicâbı eyler
Zulmeti nûruna nikâb eyler

Zâtını geh sıfâtı sâtir olur
Geh sıfâtını zâtı kâhir olur

Gâlib eyler birin anâsırdan
Yok eder bu nice vâri bir yerden

Seyr-i gerdûn bulup nihâyetini
Koparır istese kıyâmetini

Geh sıfâtı ile nihân görünür
Gâh zâtı ile ayân görünür

Ârife hod sıfat-ı hicâb olmaz
Kevn yüzüne bulut nikâb olmaz

Ayn-ı zât olsa zât zâtı görür
Sıfat olan yine sıfâtı görür

selâm) nevm-i mîzâcîden hâsıl olan gaflette nümâyîş eden suverin ta'bîr ve te'vîlidir ola. el-Hâk felek-i isti'dâdlarının gerçi mâverâ-yı nevmde olan suverin ta'bîrine şümûlü yoktur. Ammâ makâm-ı mahsûsun Hakk'ını kemâ-hüve i'tâ etmişlerdir, şehâdet-i Kur'âniyye ile.

مَعْنَاهُ حِسُّ أَيِّ مَحْسُوسًا وَمَا كَانَ إِلَّا مَحْسُوسًا فَإِنَّ الْخَيَالَ لَا يُعْطَى أَبَدًا إِلَّا الْمَحْسُوسَاتِ غَيْرَ ذَلِكَ لَيْسَ
لَهُ

Ya'nî "hakkan" lafzının ma'nâsı "hissen" demektir ki, havâss-ı zâhire ile mahsûs ma'nâsına, zîrâ elbette rü'yâ mahsûs olur. Zîrâ hayâl i'tâ ettiği histen ahz olunan suverdir. Ol ecilden ki, hayâl tasarruf ettiği mâdde elbette kendide [166a] mahzûne olan suver-i hissiyedir ve suver-i mezbûreden gayrına tecâvûze kudreti yoktur, ya'nî kuvvet-i vehîmiyyet gibi. İhtirâ' suver-i akliyye şânından değildir.

فَانظُرْ مَا أَشْرَفَ عِلْمٌ وَرَثَهُ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Pes nazar eyle! Verese-yi Muhammed'in (aleyhi's-selâm) ilmi ne acib şerîf ilimdir ki, bu makûle esrâr-ı gâmızanın ittilâ'ı bunlara mahsûsdur, gayrıdan istimâ' olunmaz. Var kıyâs eyle! Nefs-i hazretin ilmi ne mertebede ola.

Ma'lûm ola ki, ba'zı cümle-yi süfle-i avâm ki, zikri ile izâa-i vakt ve telvîs-i lisân lâzım gelir. Enbiyânın ilm-i ledünnî ve maârif-i sûfiyye bildiğinde şüphe ederler imiş خذْ لَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى وَدَمَّرَهُمْ تَدْمِيرًا Hazret-i Mûsâ (salavâtullâh-i aleyh ve selâm) ile Hazret-i Hızır'ın kıssası esrâr-ı kader ile ahkâm-ı şerîatın imtizâcına ve kader-i şerîata mezâhim olmamağa tenbîh ve işâret için vârid olmuştur. Yoksa ecdâd-ı insân her birisinin cihet-i velâyeti ve cihet-i nübüvveti mükemmeldir. Ba'zısına evâil hâlinde ba'zı ulûm münkeşif olmak nakîsa olmaz. Ve ba'zı enbiyâda hüküm-i sırr-ı kazâ seciye-i mahv ve fenâ-ı gâlib hâl olur Hazret-i İsâ gibi. Nitekim Hazret-i Mûsâ (alevâtullâh-i aleyh) ahkâm-ı zâhir-i şeriat ve ilm-i gâlib idi.

وَسَا بَسُطَ الْقَوْلِ فِي هَذِهِ الْحَضْرَةِ بِلِسَانِ يُوسُفَ الْمُحَمَّدِيِّ مَا تَقَفُ عَلَيْهِ انْشَاءَ اللَّهِ تَعَالَى

Elif'i nokta ile saîle vâr
Noktadan nûr nokta ile güzâr

Âşık oldur ki, aşka basa kadem
Her kademde ede cihâmı adem

Mâsivâdan gelin hurûc edelim
Ferşden arşa dek urûc edelim

Buyurur ki, “Ben an-karîb ma'nâ-yı kelâmü'n-nâs niyâmı iş bu hazret-i hayâliyyede bast etsem gerektir.” Kavle vâki' olan “elif-lâm” ahd içindir. Ve bast-ı mezbûru lisân-ı Muhammedî ile [166b] etsem gerektir ki, ol Muhammedî kadem-i Yûsuf üzere sâlik ola. Ve beyân etsem gerek ki, âlem cemî'an hayâldir. Ve suver-i mer'iyyesi suver-i hayâliyyedir bir bast ve beyân ile ki, onun sebebi ile ilm-i vereseye vâkîf olursun Hakk'ın meşîyyeti olursun. **Şiir:**

أَمَا الْكُونُ خِيَالٌ وَهُوَ حَقٌّ فِي الْحَقِيقَةِ كُلٌّ مِنْ يَفْهَمُ هَذَا حَازَ اسْرَارَ الطَّرِيقَةِ

[Muhakkak kevn hayâldir. O da hakîkatte Hak'tır. Ve bunu anlayan kimse esrâr-ı tarîkatı hâizdir.⁸²⁶]

فَنَقُولُ اعْلَمُ أَنَّ الْمَقُولَ عَلَيْهِ سِوَى الْحَقِّ أَوْ مُسَمَّى الْعَالَمِ هُوَ بِالنِّسْبَةِ إِلَى الْحَقِّ كَالظِّلِّ لِلشَّخْصِ فِيهِ يَ ظِلُّ اللَّهِ

Şeyh buyurur: “Pes biz deriz ki, ey sâlik-i ârif tahkîkan sen bil ki, sivâ-yı Hak ile mekûl-aleyh olan mevcûdât ki, mekûle-yi cevâhir ve a'râzdır. Ya âlem ile müsemmâ olan eşyâdır, cümlesinin Hakk'a nisbeti zıllin şahsa nisbeti gibidir. Pes âlem-i eşbâh fî'l-hakîka zıllu'lâh'dır”. Ma'lûm ola ki, kelâm-ı sâbıkta bast kavle va'd etmiş idi. Mezkûr olan kelâm-ı mebsût oldur, gaflet olunmaya. Hâsıl-ı kelâm budur ki, zıll-i şahsın şahsa tâbîyyeti nice ise, âlemin dahi Hakk'a öyledir. Pes âlem zıllullâh'dır. Ve zıllin nice nefside vücûdu yok ise, bil ki şahsa tabîyyet ve izâfet ile ise âlemin dahi öyledir. Nefsinde vücûdu yoktur. Hakk'a nisbet iledir.

فَهُوَ عَيْنُ نِسْبَةِ الْوُجُودِ إِلَى الْعَالَمِ لِأَنَّ الظِّلَّ مَوْجُودٌ بِنَا شَكِّ فِي الْحَسِّ وَلَكِنْ إِذَا كَانَ ثَمَّةَ مَنْ يَظْهَرُ فِيهِ ذَلِكَ الظِّلُّ

Ya'nî âlemin zıllullâh olması vücûd-ı hâricînin âleme nisbetinin aynıdır, ol nisbeti müstelzimidir. Zîrâ zıll-ı müteârif bilâ-şekkin hissde mevcûddur. Hâsıl-ı kelâm, vücûd âlem-i kevnînin efrâdı ki, vücûdât mütekayyidedir. Vücûd vâhid-i hakîkiye nisbet zıllıdır. Ammâ vücûd-i hakîki vâhiddir. Nitekim [167a] vücûd-i izâfî müteaddiddir. Lâkin zıll-i mezbûr ve teaddüd, ifrâd-ı mezkûre taaddüd-i mezâhirden nâşî olur. Mâdem ki bu âlemde mazhar buluna, zâhir bulunur.

حَتَّى لَوْ قَدَّرْتَ عَدَمَ مَنْ يَظْهَرُ فِيهِ ذَلِكَ الظِّلَّ كَانَ الظِّلُّ مَعْقُولًا غَيْرَ مَوْجُودٍ وَفِي الْحَسِّ

Hattâ mezâhir-i zılliyyenin eğer bir ân ademi farz olunsa, hergiz zıll-i zâhir bulunmaz. Ve zıll-i mezbûr emr-i ma'kûl olur. Mevcûd-i hissî olmaz.

بَلْ يَكُونُ بِأَلْفَوْةٍ فِي زَاتِ الشَّخْصِ الْمُنْسُوبِ إِلَيْهِ الظِّلُّ⁸²⁷

⁸²⁶ [çev: İbn ArabAhmed Avni Konuk, *Tedbirât-ı İlahiyye Tercüme ve Şerhi*, Yay. Haz. Prof. Dr. Mustafa Tahralı, İstanbul: İz Yay. 2004 3. Bsm. s.244]

Belki zıll mensûb-i ileyh olan zât-ı şahsda bi'l-kuvvve olur, bi'l-fiil olmaz. Kavlı-i sâbıkın tafsîlidir.

فَمَحَلَّ ظُهُورِ هَذَا الظِّلِّ الْإِلَهِيِّ الْمُسَمَّى بِالْعَالَمِ إِنَّمَا هُوَ أَعْيَانُ الْمُمْكِنَاتِ

Pes bu zıll-ı ilâhînin mahall-i zuhûru ki, âlem ile müsemmadır, ol değildir. İllâ âyân-ı mümkinâttır ki, hazret-i ilmiyyede hâsıldır sâbittir.

عَلَيْهَا اِمْتَدَّ هَذَا الظِّلُّ مِنْ وُجُودِ هَذِهِ الذَّاتِ

Ya'nî ol a'yân-ı mümkinât üzere mümtedd olmuştur. Zıll-i mezbûr zât-ı ilâhiyyenin vücûdundan fâyiz olduğu halde ki, vücûd-ı mutlakdır.

لَكِنْ بِاسْمِهِ النُّورِ وَقَعَالِدِرَاك

Ya'nî lâkin vukû'ı idrâk-i zâtın ism-i Nûr'u sebebi ile hâsıl olur ki, fi'l-hakîka hazret-i ilimde ve aynda olan eşyâ onun sebebi ile zâhir olur.

وَامْتَدَّ هَذَا الظِّلُّ عَلَى أَعْيَانِ الْمُمْكِنَاتِ فِي صُورَةِ الْعَيْبِ الْمَجْهُولِ

Ya'nî imtedd-i zıll ki, ism-i Nûr ile a'yân üzerine vâkı' olur. Ol hazret-i ilmiyyede vâkı' olur ki, ondan “gayb-ı mechûl” ile ta'bîr olunur. Ba'dehû a'yân-ı hâriciyyeye gelir. Ve ol mücellâ-yı evvelden, “mechûl” ile ta'bîr olunduğu zulmet-i ademiyyesi olduğu içindir. Pes nûrun gayb-ı mechûl mertebesinde zuhûru [167b] kâbil olmaz, zîrâ ziyâ hâsıl olmaya. Beyne'n-nûr'l-latîf ve'l-cismu'l-keşîf bir cirm-i latîf gerektir ki, ona “cirm-i misâlî” derler⁸²⁸. Ba'dehû ecrâm-ı şeffâfe-i [?] şehâdiyye olur. Ma'lûm ola ki, “imtâdd-ı zıll”den murâd, “zâhir vücûdun ahkâm-ı a'yân ile münsabığ olması”dır. Ve “âsârı ile takayyüd bulması”dır. Ve bu takayyüd-i insibâğ vâsıtası ile nefis-i vücûdun meretebe-yi itlâkına meretebe-yi takayyüdü zıll olur. Pes zıll-i mezbûr fi'l-hakîka ayn-ı zî-zıllıdır. Ve beynehümâda fark-ı takyîd ve itlâk ile olur.

أَلَا يَرَى الظِّلُّ الْمَشْهُودَةَ يَضْرِبُ إِلَى السَّوَادِ يَشِيرُ إِلَى مَا فِيهَا مِنَ الْخَفَاءِ

Kelâm-ı sâbıka istîshâd ve tenvîrdir ki, cumhûrun meşhûdu olan zılâl mâyil-i sevâd olmak ile a'yân-ı mümkinede olan zulmete ve hafâya müşîrdir. Zîrâ bir sûret-i şehâdiyye ma'nâ-yı gaybîyyeye delîldir.

لِيُبْعِدَ الْمُنَاسِبَةَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ مَنْ هِيَ ظِلُّ لَهُ

⁸²⁷ Ya'nî şecerin çekirdekte vücûdu gibi

⁸²⁸ Ve kaçan ol nûr-i vücûd a'yâna münbasit olsa zulmet ile mümtezc olmaktan lâ-büddür. Tâ ki, idrâke salâhiyyeti ola. Zîrâ nûr-i mahza idrâk taalluk etmez. Pes zıll-i vücûdiyyete zulmet gerektir ki, cumhûr idrâk ede. Nitekim kelâm-ı âtî'z-zikr bu ma'nâya şahid-i ikâmet olunmuştur.

Kelâm-ı sâbika illettir. Ya'nî zılâl-i sevâda mâyil olduğunun sebebi budur ki, zılâl ile sâhib-i zılâl olan eşhâsın mâ-beyninde münâsebet baîddir. Nitekim bu'd-i nisbette mübâlağa edip Şeyh buyurur ki:

وَأِنْ كَانَ الشَّخْصَ أَبْيَضُ فَظِلَّةٌ بِهِذِهِ الْمَثَابَةِ

Ya'nî zıll sâhibi olan şahs-ı ebyaz dahi olsa zıllı girü böyledir. Ya'nî sevâda mâyildir. Hâsıl-ı kelâm bu'd nisbet ki, bu'd-i ma'nevîdir. Zıllde müessir olıcak bu'd-i sûveriyede dahi hal böyledir. Ya'nî bu'd-i mekânî dahi müessir olur. Zîrâ zıll-i sevâda mâyil gösterir. Nitekim tenvîrinde buyurur

أَلَا تَرَى الْجِبَالَ إِذَا بَعَادَتْ عَنْ بَسْرِ النَّاطِرِ يَظْهَرُ سُودًا وَقَدْ يَكُونُ فِي أَعْيَانِهَا غَيْرَ مَا يُدْرِكُهَا الْحَسَّ فِي
الْوَنِيَّةِ

Ya'nî görmez misin ki ecsâm-ı cibâl-i a'zâm [168a] kaçan basar-ı nâzırdan bu'd-i mekânî ile baîd olsalar siyâh görünürler, hâlbuki nefsinde bunlar hiss-i idrâk ettiği levnde değıllerdir. Belki ekserî erzaktır.

وَلَيْسَ تَمَّ عِلَّةٌ أَلَّا الْبُعْدُ

Ya'nî bu makâmda rü'yet-i sevâda illet bu'ddur ve illet-i mezbûre istikrâ ile sâbittir. Ba'dehû ma'nâ-yı mezbûr kaçan şahs-ı baîd-i mütelevvin olduğu zamanda olur. Ammâ baîd olan şey' şeffâf olsa, sevâd-ı mahz görünmez. Belki onda nev'i sevâd olur. Nitekim bu ma'nâyâ işâret edip buyurur.

وزرقة السماء وهذا ما انتجه البعد في الحسن في الأجسام الغير النيرة

Ya'nî bu'd, îcâb ettiği levnin birisi zerkat-i semâ gibidir sevâd-ı cibâl gibi. Pes bu sevâd-ı cibâl ve zerkat-i semâ bu'dun hissde intâc ettiğiidir. Ol bu'd-i ecsâm-ı gayr-ı neyyirehû olduğu halde ki, cibâl ve semâ gibi. Zîrâ bu'd mesâfe ile nûr basar-ı mütehallil ve fânî olur gider. Bu sebeptendir ki mekân-ı baîd müteşahhıs olmaz ve onda olan evzâ'-ı ve hey'ât-ı müteşahhısaya idrâk-ı basar vefâ etmez. Mâdem ki, baîd olan şey'i ecsâm neyyirede olmaya. Ammâ neyyirâtta emr hilâfına melâbisdir.

وَكَذَلِكَ أَعْيَانُ الْمُمَكِّنَاتِ لَيْسَتْ نِيرَةً لِأَنَّهَا مَعْدُومَةٌ

Ya'nî nitekim cibâl ve semâ neyyire olmadığı için bu'd onlarda sevâd îcâb eder idi. Kezâlik a'yân-ı mümkünât dahi hazret-i ilmiyyede sübûtu îtibârî ile neyyire değıldir. Ve ecsâm-ı muzlime kabîlindendir. Pes onlarda dahi bu'd-ı ma'nevî sevâd ve zerkıyyet îcâb eder. Ma'lûm ola ki, a'yâna muzlime demek hârice nisbet ma'dûme olduklarıdır ki, bunlara vasf-ı zâtîdir.

وَأِنْ اتَّصَفَتْ بِالْتَّبُوتِ لَكِنْ لَمْ يَتَّصَفْ بِالْوُجُودِ

[168b] Ke-enne suâl-i mukadder def' dir ki, bunların sübûtu vücud değil midir? Cevâb bu vecihledir ki, bunlar eğerçi hazret-i ilmiyyede sübût ile muttasıflardır. Lâkin vücûd-i hârici ile ittisâfları belki hergiz ittisâfa isti'dâdları yoktur.

ذَا الوجود نورٌ غير ان الاجسام النيرة يعطي فيها البعد في الحس صغرا

A'yânın vücûd-i hârici ile muttasıf olmadığına delil ikâmet eder ki, vücûd-i hârici nûrdur ki, eseri taalluk ettiği şey'in ahkâm ve âsârında zuhûrdur. Ammâ a'yân-ı sâbitenin merkez-i hâricde ne zâtı ne ahkâm ve âsârı [?] zuhûra gelmemiştir ve gelmez. Ba'dehû Şeyh (kuddise sirruh) vaktâ ki, ecsâm-ı gayrı neyyirede bu'dun [mûris-i ?] sevâd olup ve neyyirede olmadığı beyân etti ise ecsâm-ı neyyirede dahi bu'd nevan müessir olur mu? Yoksa hergiz olmaz mı? Beyân lâzım olup buyurdu ki, "ecsâm-ı neyyirede bu'd hiss-i basîrde sığar i'tâ eder." Ya'nî ecsâm-ı neyyirede bu'dun eseri sığardır.

فهذا اتأثير آخر للعبد فلا يداركها الحس إلا صغيرة الحجم وهي في أعينها كبيرة عن ذلك القدر واكثر
كميات

Ya'nî ecsâm-ı neyyirede hiss-i sığar i'tâ etmek bu'd için te'sîr-i âhirdir. Sevâdın gayrı, pes ecsâm-ı neyyireyi ve gayrı neyyireyi hiss-i basarı mesâfe-yi baîdeden sağıratü'l-hacm görür. Hadd-i zâtında ecsâm-ı mezbûre ol mikdardan kebîrû'l-hacm ve kesîrû'l [?] iken

كما يُعلم بالدليل أن الشمس مثل الأرض في الجرم مائة وستين مرة وهي في الحس على قدر جرم
الترس

Nitekim ilm-i hey'ette müdelleldir ki, [169a] tahkîkan şems, mikdâr-ı cirminde yüz altmış kerre cirm-i arz kadar ve rub' ve sümünü kadardır. Hâlen ki, hiss-i basârîde bir seyr-i cirm-i kadar görünür.

فهذا اثر البعد أيضا

Ya'nî mezkûr olan sığar dahi eser-i bu'd'dur, sevâd ve zürkat olduğu gibi.

فما يُعلم من العالم إلا قدر ما يُعلم من الظلال ويجهل من الحق على قدر ما يجهل من الشخص الذي
عنه كان ذلك الظل

Pes âlem ki, zıll-i Hak mesâbesindedir ondan ma'lûm olmaz. İllâ zıllâlden eşhâsına nisbetine kadar ilim hâsıl olursa, ol kadar ilim hâsıl olur. Meselâ zıll-i meşhûddan ma'lûm olan a'râz ki, ol zıllin şahs-ı zî-zılliden mümtedd olup ve ona vücûdunda tâbi' olup ve evzâ'ı hâriciyyesi ile muttasıf olmasıdır. Kezâlik âlimden dahi ma'lûm olan, Hak'dan imtidâdı ve vücûdunda Hakk'a tab'iyyedir. Ve suver-i

esmâiyyesinin nümâyîşidir ki, şahsın evzâ'-ı muhtelifesi mesâbesindedir. Ve Hak'dan cehli dahi böyledir. Ya'nî nitekim şahsın zıllını bilmek ile mâhiyeti bilinmez idi. Hakk'ın dahi âlimi bilmek ile kendi zâtına ilim hâsıl olmaz. Nihâyet esmâ ve sıfatı bilinir. Mezâhiri hasebi ile.⁸²⁹

فَمِنْ حَيْثُ هُوَ ظِلٌّ لَهُ يُعْلَمُ وَمِنْ حَيْثُ مَا يُجْهَلُ مَا فِي ذَاتِ ذَلِكَ الظِّلِّ مِنْ صُورَةِ شَخْصٍ مَنْ أَمْتَدَّ عَنْهُ يُجْهَلُ
مِنَ الْحَقِّ

Pes zât-ı Hak Teâlâ âlem onun zıllı olduğu haysiyyet ile bilinir. Ammâ zâliki'z-zıll ki, âlemdir. Onun hadd-i zâtında asl-ı metbû'unun suvere şahsiyyesinin hakikat-i mutlaka-i zâtiyyesine cehl haysiyyeti ile [169b] Hak'dan dahi yine mechûl olur.

فَلِذَلِكَ نَقُولُ إِنَّ الْحَقَّ سُبْحَانَهُ مَعْلُومٌ لَنَا مِنْ وَجْهِ مَجْهُولٍ لَنَا مِنْ وَجْهِ

Pes bu ecildendir ki, biz verir de Hak Teâlâ bize min-vech-i ma'lûm ve min-vechi âhir mechûldür⁸³⁰. Zîrâ izlâl-i esmâ ile zuhûr cihetinden ma'lûmdur. Ammâ zâtının itlâkı ve tecelliyâtının adem-i tenâhîsi cihetinden mechûldür. Nitekim müddeâ-yı mezbûre delîl-i ikâmet edip buyurur.

أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ

Ya'nî Rabbine nazar etmez misin ki ne keyfiyyet ile zıll-i vücûdu mümidd etmiştir. Murâd, vücûd-i hârici izâfîdir ki, zıll-i ilâhîdir, ism-i Rabb'in tecellâsından müstefâddır, hitâb Resûlümüzedir. Zıll-i mümidd du âlemdir⁸³¹. **Şiir:**

وَكَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا أَيْ يَكُونُ فِيهِ بِاَلْفُؤَّةِ

Ya'nî eğer meşiyet-i Hak Teâlâ adem-i zuhûr-ı âlem ve ademi Âdem'e taalluk ede idi. Zıll-i mezbûr zulmet-i ademde sâbit ve gayb-ı [?] müstemirr ve hafî kalır idi. Pes sâkin kalırdı dediği, kuvvette ibkâ eder ve fi'le ihrâc ve ilcâ etmez idi. Lâkin tekazâ-yı haseb-i zuhûr kuvvetten fi'le mürûr ve sudûr îcâb etti ve “kün”dedi âlem tekevvün buldu demektir.

يَقُولُ مَا كَانَ الْحَقُّ لِيَتَّجِلِيَ لِلْمُمْكِنَاتِ حَتَّى يَظْهَرَ الظِّلُّ فَيَكُونَ كَمَا بَقِيَ مِنَ الْمُمْكِنَاتِ الَّتِي مَا ظَهَرَ لَهَا عَيْنٌ فِي
الْوُجُودِ

Âyet-i sâbıka tefsîrinin temessidir, ya'nî Allâh Teâlâ buyurur ki, eğer Hak Teâlâ mümkinâta tecellî eylemez idi, zıll-i vücûd [170a] zâhir olmak için ve mümkinât

⁸²⁹ Pes hâricde mahsûs olan insân nefsü'l-emrde zıll-i zıllıdır. Zîrâ insân zıll-i Hak'tır. Mezkûr olan zıllde mertebeyndir. Ammâ merâtib buluna kâbilidir teemmül oluna.

⁸³⁰ Ve mahsûs-i hâricî olan zıll-i kâmet-i insân nefsi zıll-i zıllıdır insân zıll-i Hak. Pes zıll-i mertebeyn belki mir'ât dahî mu'teber olsa kâbilidir.

⁸³¹ Bekâ bi'l-kuvve senindir, zîrâ kuvveden fiile hurûc ve zuhûr nev'i harektir. Ya'nî hareket-i ma'neviyyedir. Pes mukâbili sükûn olur.

ketm-i ademde⁸³² ya'nî sübût ve sükûnda ibkâ eder idi. Pes ba'zı a'yân-ı mümkünât-ı sâbitenin bekâ ve sükûnu nice ise ki, hergiz onların için vücûd-i aynı zâhir olmaya belki râyihâsın istişâmâ etmeyeler öyle olurlar idi.

ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا

ثم atıfedir. الم تَرَ الي رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ Cümlesine takdîr-i kelâm demektir ki, ism-i Nûr ki “vücûd”dur. “Zıllın imtidâdından sonra biz ism-i Nûr’u ya'nî şemsi ona delîl kıldık”. Zîrâ izlâl makûlesini izhâr eden şems-i ulûhiyyetten mütedellî olan tecellâ-yı nûrudur. Ba'dehû medde lafzından sonra gaybetten tekellüme't-tefâddır.

وَهُوَ إِسْمُهُ النُّورِ الَّذِي قُلْنَا

Lafz-ı hüve şemse râci'dir. Ya'nî ol şems Hakk'ın ism-i Nûr'udur ki, biz onu sâbıkan zikrettik, ol hinde ki, lâkin ما سَمَّاهُ النُّورِ وَقَعَ الدَّرَاكِ dedik. Pes nûr vücûd-i Hak'dan ibârettir ki, اللهُ نور السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ

وَيَشْهَدُ لَهُ الْحَسُّ فَإِنَّ الظَّلَالَ لَا يَكُونُ لَهَا عَائِسٌ بَعْدَ النُّورِ

Ve şemsin zıllı delil-i muzhir olmasına hiss-i basarî şehâdet eder. Zîrâ izlâl-i mahsûsenin vücûd-i aynîsi adem-i nûr ile zâhir olmaz. Belki şems olmasa zulmet-i mahzda zıll görünmez. Fakîr eydürün, bu makâmda nûr-i kamer ve zılâl-i leyl ile suâl olunmaz. Zîrâ nûr-ı kamer dahi şemsden müstefâddır.

ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا

Bundan sonra zıll-i mezbûr ki âlemdir, “biz onu âsanlıkla kendi zâtımıza kabzederiz.” Zîrâ medde nisbet cezr ve kabz âsandır. Zîrâ medd ki, asldan tecâvüzdür emr-i kasîridir. Fi'l-i kasrî asîrdir. Ammâ asla rücû' [170b] ve avdet, emr-i tabî'idir. Fi'l-i tabî'i kasriyyeye nisbet yesîrdir. Fakîr böyle der. Molla Câmî eydür: “Medde ictimâ'i şürût-ı kesîre lâzımdır. Ammâ avde şürût-i kalîle kâfidir.” der teemmül oluna.

وَأَمَّا قَبْضُهُ إِلَيْهِ لِأَنَّهُ ظِلُّهُ فَمِنْهُ ظَهَرَ وَإِلَيْهِ يَرْجِعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ

Ya'nî ol zıll-i memdûdu Hak Teâla zâtına kabz etmedi, illâ etti. Zîrâ zâtının zıllıdır. Pes çünkü zâtından zâhir olmuştur. Geri zâtına rücû' ve âfil olur. Ve كُلِّ شَيْءٍ يَرْجِعُ إِلَىٰ أَصْلِهِ [Herşey aslına döner] hükmü yerin bulur.

فَهُوَ هُوَ لَا غَيْرُهُ

Pes vücûd ekvân [?] ayn-ı hüviyyet-i Hak'tır min haysü'l-hakîkat.

فَكُلُّ مَا تُدْرِكُهُ فَهُوَ الْحَقُّ فِي أَعْيَانِ الْمُمَكِّنَاتِ

⁸³² Ketm-i ademden murâd adem-i mutlak değildir ki, lâ-şey'-i mahz ola belki gayb-ı garîb mine'z-zuhûr ve'l-vücûddur.

Pes her şey' ki sen onu hiss-i basarî ile ya basîret ile idrâk edersin ol müdrîk olan vücûd Hak'tır. Belki nazar-ı celîde evvel müdrîk vücûd-ı Hak'tır ki, a'yân-ı mümkünede zâhir olmuştur. Her birin zâtına mezâhir kılmıştır. A'yân-ı mümkünede levn-i vücûd ile mülevvendir. Vücûd reng-i anâsır ile boyandığı gibi cümlesi takazâ-yı ahkâm-ı esmâdır ki, elvân-ı muhtelife gösterir. Meselâ izhâr-ı bahârı gibi ki san'at-ı sıbgatullâhdır vesâir san'at-ı halâyık ile olan elvân gibi.

فَمِنْ حَيْثُ هُوَ الْحَقُّ هُوَ وَجُودٌ وَمِنْ حَيْثُ اِخْتِلَافِ الصُّورِ فِيهِ هُوَ اَعْيَانُ الْمُمَكِّنَاتِ

Pes hüviyyet-i Hak haysiyyetinden cemî' âlem vücûd-ı Hak'tır. Ve âlemde olan ihtilâf suver-ı haysiyyetinden a'yân-ı mümkünâttır. Meâl-i sohn budur ki, âlem min vech-i ayn Hak'tır. Ve min vech gayr-ı Hak'tır. Pes ayndır ne gayrdır ve hem ayndır hem gayr. **Li-münşihî selâmetuhû:**

Eşyâdır küll-i hakâyık Hak'tır hep

Bir zâta kamû sıfat-ı muallaktır hep

[171a]

Takyîd ile mâsivâ ve itlâkıyla Hak

Dillerde bu mes'ele muhakkaktır hep

Sem'ini sem'-i hâzâ ettin ise.

Dinleme gayr-ı sözün söz bir olur.

Nâtıkı nutk-ı Hakk'ın çün Hak'tır

Hakk söze münkîr olan kâfir olur.

فَكَمَا لَا يَزُولُ عَنْهُ بِاِخْتِلَافِ الصُّورِ اِسْمُ الظِّلِّ كَذَلِكَ لَا يَزُولُ عَنْهُ بِاِخْتِلَافِ الصُّورِ اِسْمُ الْعَالَمِ اَوْ سَوِي
الْحَقِّ

Pes nitekim mürâyâ-yı a'yânda vâkı' olan ihtilâf-ı suver ile hergiz ism-i zıll⁸³³ zâil olmaz. Kezâlik ism-i âlem ve ism-i mâsivâ-yı Hak dahi suver-i mezbûre ihtilâfı ile zevâl bulmaz. Ya'nî i'tibârının ikisi sâkıt olmaz. Her bir isim medâr-ı ahkâm olur. Ve müstakıll-i vücûd add olunur. Ve bi'l-cümle taaddüd-ü sıfata âlimdir, vahdet-i sıfata Hak'tır bu cümle ile vahdet ve taaddüd mevzû'-ı vâhid ile kâyim olur. Ve âlim-i muhakkık nazarında biri birine müzâhim olmaz. **Li-münşihî:**

يك أفتاب تافته و عكس بشمار انداخته همه بمر اياي صد هزار

⁸³³ Öyle zıll ki, vücûd-i memdûddur. Ya'nî zât-ı Hakk'tan medd oplunmuştur.

يك نور و شيشهاي ملون بسخر و ... هر عكس شد بسبغته يك شيشه آشكار

[Bir güneş parlamış ve sayısız akisler (yansımalar)

(Akislerin) hepsi yüz bin aynaya atılmış]

فَمِنْ حَيْثُ أَحَدِيَّةِ كَوْنِهِ ظِلًّا هُوَ الْحَقَّ

Pes her mümkinât zılliyetinin ahadiyyeti cihetinden ayn-ı Hak'tır. Zîrâ nefsi-zılliyeti taaddüd-i suver cihetindedir. Zîrâ ihtilâf-ı suver zâyil-i i'tibâr olursa kesret gider. Ya'nî zılliyet gider. Vâhid ehad olur.

لَأَنَّهُ هُوَ الْوَاحِدُ الْوَاحِدُ

Zîrâ Hak vâhid-i ahaddır gayr değildir. Yâhud zıll-i vücûd ahadiyyeti cihetinden vâhid-i ahadır.

وَنَ حَيْثُ كَثْرَةُ الصُّورِ فِيهِ هُوَ الْعَالَمُ

[171b] Dahi zıll-i mezbûrda kesret-i suver olduğu haysiyetten âlimdir.

فَتَفْتَنُ وَتَحَقِّقَمَا أَوْضَحْتُ لَكَ

Pes sana îzah ettiğim ma'nâyı bilmekte [Zeyreklik?] ile ve hakîkati ile fehmet.

وَإِذَا كَانَ الْأَمْرُ عَلَيَّ مَا ذَكَرْتَهُ لَكَ فَالْعَالَمُ مَا لَهُ وَجُودٌ حَقِيقِي

Vaktâ ki, hâl sana zikrettiğim üzere olduysa, pes âlem oldur ki, onun için vücûd-ı hakîki olmaya. Zîrâ vücûd-ı hakîki Hak'tır. Ve "âlem" dediğim suver mütevehhimedir. Pes âlemin kıyâmı vücûd-ı Hak ile, bi-nefs değildir, mahcûblar bildiği gibi.

وَهَذَا مَعْنَى الْحَيَالِ أَي خَيْلَ لَكَ أَنَّهُ أَمْرٌ زَيْدٌ قَائِمٌ بِنَفْسِهِ خَارِجٌ عَنِ الْحَقِّ

İşte ma'nâ-yı hayâl budur. Ya'nî sana şöyle tahayyül olundu ki, bu âlem vücûd-ı Hak üzerine bir emr-i zâid ola ve bi-nefs-i kâyim ola . Ya'nî Hak'dan kat'ı nazar ile bunun vücûd-ı müstakıllı ola. Vücûd-ı Hakk'tan hâric ola.

وَلَيْسَ الْأَمْرُ كَذَلِكَ فِي نَفْسِي الْأَمْرُ

Hâlen ki, emr-i vâkıa'da böyle değildir. Zîrâ nefsi'l-emrde vücûd vâhiddir. Ve ol vücûd-ı vâhid vahdeti ve itlâkı i'tibârî ile Hazret-i Hak'tır. Kesreti i'tibârî ile ya'nî a'yân-ı mümkinâtın ahkâm ve âsârı ile telebbüsü haysiyeti ile âlemdir. Ve mâsivâ-yı Hak'tır ki, zıll-i vücûdudur. Pes her ki avâm gibi âlem için, vücûd-ı Hakk'a mugâyir vücûd-ı müstekall nefsi'l-emri tahayyül ede, vehm ve hayâl olur. Hakîkat-i hâle ve nefsi'l-emre mutâbık olmaz. أَلَا تَرَاهُ فِي الْحِسِّ حَالٍ كَوْنِهِ مُتَّصِلًا بِالشَّخْصِ الَّذِي ائْتَدَّ عَنْهُ يَسْتَحِيلُ عَلَيْهِ الْاِنْفِكَاعِ عَنِ ذَلِكَ الْاِتِّصَالِ

Tenvîr-i da'vâ-yı zıll şahs-ı zulmet-pezîr ile olmak hüsn-i ta'bîrdir. Ya'nî buyurur ki, sen görmez misin ki, ol zıll-i zâhir [172a] mahsüs ki bir şahstan mümtedd olur⁸³⁴. Ona muttasıl olduğu halde hergiz ol ittisâlden vücûd ile infikâkı muhaldir, meğer adem ile. Zîrâ a'razın vücûdu cevherin vücûduna tâbi'dir, bi-zâta kâyim olmaz. Pes mâsivânın Hakk'a nisbeti lisân-ı mütekellimede arazın cevhere nisbeti gibidir. Lâkin lisân-ı muhakkıkta cevher birdir bâkîsi a'râzdır. Hâsıl-ı kelâm hiss-i basarîde zıll-i şey' sâhibinden vücûden infikâkı muhâl olduğu gibi Hak'dan dahi âlemin vücûden infikâkı muhâldir. Zevk olunsa Hak kuvvet-i zâika vere.

لِأَنَّهُ يَسْتَحِيلُ عَلَيَّ الشَّيْءِ الْإِنْفِكَاءُ عَنْ دَاتِهِ

Zîrâ şey'e zâtından infikâk muhaldir. Gerektir ol zât dediğimiz zât hakîki olsun, gerek hükmî. Pes şahs-ı mezbûr eğerçi hakîkatte zât-ı zıll değil ise, ya'nî lisân-ı muhakkıkta ona zât- denilmez ise ammâ geri zıllin zâtı gibidir. Ol zıll şahs-ı mezbûr ile tekaddümde ve ânsız adem-i tahakukda nitekim lisân-ı mütekellimede muteberdir. Biri araz ve biri cevherdir. Ammâ müşebbeh olan zıll ki, âlemdir. Vaktâ ki zât-ı şahsının ki Hak'tır. Min vechin aynı oldu ise Şeyh bu makâmda ibâret-i zıllî teşbîhde mübâlağa îrâd etti, hakîkaten îrâd etmedi.

فَاعْرِفْ عَتْنَكَ وَمَنْ أَنْتَ وَمَا هُوَيْتَكَ وَمَا نَسَبْتُكَ إِلَى الْحَقِّ وَبِمَا أَنْتَ حَقٌّ وَبِمَا أَنْتَ عَالِمٌ وَسِوَيْي وَعَظِيمٌ وَمَا شَاكَلُ هَذِهِ الْإِنْفِكَاءُ

Pes ey ârif-i ilâhi sen ayn-ı sâbitene vâkîf ol ve bil ki senin aynın zât-ı Hakk'ın suver-i ma'lûmetinden bir sûret ve şuûn-u zât ile mütelebbis bir sıfattır. Dahi bil ki, sen ayn-ı [172b] hâriciyyen hasebi ile vücûd-ı Hakk'sın ki, ahkâm ve âsar ayn-ı sâbitin ile münabiğası. Dahi bil ki, ayn-ı sâbitinde olan hüviyet-i sâriyye nedir? Ve ayn-ı hâricinde olan nedir ki, evvelâ hazret-i ilmiyye, sâni'si hazret-i şehâdiyyedir. Ve dahi bil ki Hakk'a nisbetin zıllin şahsa ve mukayyedin mutlaka nisbetidir. Dahi bil ki, sen min haysü'l-hakîkat ve'l-ıtlâk ayn-ı Hakk'sın ve min haysü't-takyîd ve't-ta'yîn âlemsin ve sivâ ve gayrsın ve bu elfâza benzer ne var ise.

وَفِي هَذَا يَتَفَاوَضُ الْعُلَمَاءُ فَعَالِمٌ وَأَعْلَمٌ

Ya'nî irfân-ı mezbûrede ulemâ-yı hakîkat mütefâvütlerdir. Bazı âlim-billâh vardır ki, umûrun ba'zına ârif, ba'zı âhirine câhil olur. Meselâ kesret-i tekayyüdâtı ve

⁸³⁴ Vazîfe-yi tercüme müntehî olmuş idi ki, devletlü pâdişâh tarafından tezkire-yi hümâyûn vârid oldu. Mazmûn zâta ahfâ el-hafıyyât itlâkı haber-i mutâbık lil-vâkı' mıdır, değil midir? İzâh oluna deyû ilhâh buyurmuşlar ve unvân-ı kelâmî teşrîf-i selâm ile müşerref kılıp hattâ efendi hazretine deyû ikrâm kılmışlar idi. Bu vecihle cevâb yazıldı.

taayyünâtı görür. Ve bâtil ile Hak'dan mahcûb olur. Halktan Hakk'ı görmeğe nur-i isti'dâdı vefâ etmez. Yâhud mezâhir-i halkda vücûd-ı ehadiyyü'l-na'ti müşâhede eder, gayrı görmez. Bu mekûle âlim makâm-ı fenâ ve cem'de sâhib-i hâl olur. Lâkin fark ba'de'l-cem' mertebesine vâsıl olup ehl-i kemâl olmaz. Ammâ bir ârif-i a'lem vardır ki, umûr-i mezbûrenin cemi'sine ârif-i a'ref olup, mushaf-ı vücûdun hatt-ı fenâ ile musahhef ve ta'zîf-i fakr ile muda'af kılıp, halkda Hakk'ı ve mukayyedâtta mutlaka müşâhede kılmak ile şühûd-i kâmil hâsıl edip, bezm-i hâss-ı fark ba'de'l-cem'a nedîm ve bekâ ba'de'l-fenâ makâmında sâbit kadem ve müstakîm olur. اللهم يسره لنا بلطفك العظيم

فالحقّ با لنسبة إلی ظلّ خاس صغيراً وكبيراً وسافٍ و أصفي

Pes Hak Teâlâ a'yân-ı zılliyyeden her zıll-i mahsûse [173a] nisbet ile, sıfât-ı muhtelifle ile tecelli eder. Meselâ sağır ve kebîr, ve keşîf ve latîf, ve sâfi ve kedîr ve esfâ gibi. Zîrâ mir'ât için zuhûr-i mer'ıyyâta ahkâm-ı muhtelifle sâbittir. Meselâ mir'ât-ı sağırde mer'î sağır ve mir'ât-ı kebîrede kebîr ve kedîrde muzlim ve keşîf ve sâfide nûrânî ve latîf nümâyiş ettiği gibi. Ba'dehû mir'ât besâtada karîb olsa Hak gâyet safâ ve incilâda olur, a'yân-ı mücerredât gibi. Zuhûr-ı ahkâm dahi kuvvet ve za'f ile mütefâvüt olur, meselâ mümkinden ahkâm-ı vâcib zâhir olmak gibi. Mezkûr olanların ukûsunde dahi tecellî eden suver-i ahkâm-ı ma'kûse böyledir, meselâ “esfel-i sâfilîn” ile mevsûf, ya “belhüm edall” ile ma'rûf olanlar gibi.

كَالنُّورِ بِنِسْبَةِ إلی حجابِهِ عَنِ النَّاطِرِ فِي الرَّجَاجِ يَتَلَوْنَ بِلَوْنِهِ وَفِي نَفْسِ الْأَمْرِ لَأ لَوْنٌ لَهُ

Hakk'ın zıll-i hâssına nisbeti nûrun hicâbına nisbeti ile temsîl edip der ki: “Meselâ nûrun zücâcda olan hicâbına nisbeti gibi ki, nâzırdan nefis hakîkatinin rü'yetini men' eder. Zîrâ nûr levn-i zücâc ile mütelevvin olur. Nefsü'l-emrde bî-levn ve bî-renk iken. **Li-münşihî:**

نور رانیست لَوْنِ عَاجِ شد هَلَوْنِ وِلی بِلَوْنِ زَجَاجِ
مکنش نسبت حقیقت نور چشم حق بین را مکر دآن کور

[Nûrun rengi yoktur, su (veyâ fildişi) gibi

Şişenin rengi ile renkli olmuştur]

ولكن هذا يراه ضرباً مثلاً لحقبتك بربك

Ya'nî lâkin mezkûr olan nûr-ı mülevven bi'z-zücâc zann ederin ki, sana nev'-i misâl ola⁸³⁵. Rabb'in ile hakîkatin meyânında meselâ nûrun bî-renkdir. Zücâc ile

⁸³⁵ Darb-ı meselmasdariyye üzerine mansûbdur demişler.

mülevven ve onun rengi ile mükevven olur. [173b] Hak dahi bî-levndir senin sıbga-i mâhiyyetin ona kevn-i taayyün verir.

فَإِنْ قُلْتَ إِنَّ النُّورَ أَحْضَرَ لِحُضْرَةِ الرَّجَاجِ صَدَقْتَ وَشَاهِدُكَ الْحَسُّ

Pes ona nûr-i mezbûru levn-i ahdar ile mütelevvin görüp ahdar, deyû hükmedersen, kavlinde sâdıksın ve sıdk-ı da'vân hiss-i basarı şâhid-i muvâfiktir.

قُلْتَ إِنَّهُ لَيْسَ بِأَحْضَرَ وَكَأَنِّي لَوْنٌ كَمَا أَعْطَاهُ لَكَ الدَّلِيلُ صَدَقْتَ وَشَاهِدُكَ النَّظْرُ الْعَقْلِيُّ الصَّحِيحُ

Eğer “nûr-i mezbûr ahdar değildir. Belki mutlakan zî-levn değildir.” Desen delîl-i akli muktezâsı üzere geri hükmünde sâdıksın şâhidin nazar-ı aklîdir. Şâhid sıdk ve adldir.

فَهَذَا نُورٌ مُمْتَدِّعٌ ظِلٌّ هُوَ عَيْنُ الرَّجَاجِ فَهُوَ ظِلٌّ نُورِيٌّ لِصَاحِبِ

Pes “nûr-i mahkûmun-aleyh ki, gâh ahdardır gâh değildir.” Deyû hükmettin, i'tibârın ile ol nûr, her zılliden mümtedd olmuş nurdur ki, ol zıll girü ayn-ı zücâcdır. Ve zücâcı zıll ile ta'bîrimiz eczâ-yı âlemden olduğuçündür ki, ol âlem zıll-i Hak'tır. Pes zücâc mezbur-i zıll-i nûrânîdir. Ve nûrâniyyeti safâsındandır. Zîrâ nûru hicab ve men' etmez.

فَمِمَّا مَنْ يَكُونُ الْحَقُّ سَمْعَهُ وَيَبْصَرُهُ وَجَمِيعَ قَوَاهُ وَجَوَارِحَهُ بَعْلَامَاتٍ عَدَّ أَعْطَاهَا الشَّرْعُ الَّذِي يَحْبِرُ عَنْ

الْحَقِّ

Ya'nî şol zücâc gibi ki, safâ-yı cevferinden hâcib-i nur olmaya bizden dahi şol ârif ki, Hak ile mütehakkık ola. Sûret-i Hakk'ın onda zuhûru gayr-ı mahalde zuhûrundan ekser olur. Zîrâ kesret-i münâsebet, kesret-i kurbet iktizâ eder. Sûret-i Hak'dan murâd, “esmâ ve sıfat”tır. Pes esmâsı ile tahkîk fi'l-hakîka ahlâk-ı Hak ile tehallukdur ki, ârif bi'llâha [174a] bundan yüce meretbe olmaz.

جَمِيعَ قَوَاهُ وَجَوَارِحَهُ بَعْلَامَاتٍ قَدْ أَعْطَاهَا الشَّرْعُ الظِّي بِحِيرِ

Pes bizden ba'zıdır. Ol ârif bi'l-Hakk ki, galebe-yi kurb-i rûhânî ile sem'i sem'-i Hak olur. Ve basarı basar-ı Hak olur. Bil ki cemî' kuvâ-yı rûhâniyyesi ve cevârih-i cismâniyyesi Hakk'ın kuvâ ve cevârihi olur. Ammâ her alâmât sebebi ile ki onları müncer ani'l-Hakk olan şer'i i'tâ etmiş ola. Tâ ol alâmât bu ittihâd ve ayniyete delâlet ede. Bu mertebe Hak ile mütehakkık olan abdin zâtında –küntü sem'a ve basara ittihâdına- kemâ hiye sıfât-ı Hakk'ın zuhûrudur. Ve hadîs-i kudsîye işâret-i âliyedir ki, buyurulmuştur

لَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَّقَرَّبُ إِلَيَّ بِاَلْتَّوَافِلِ حَتَّىٰ أَحِبَّهُ فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ وَيَبْصَرَهُ الْحَدِيثُ

vaktâ ki Hak Sübhânehû ve Teâlâ abdin sem'i ve basar belki cemî' kuvâ ve cevârihi

olacak tevehhüm olundu ki, abd bi'l-küllîyye ma'dûm ve fânî olur mu? Yoksa her veche bâkıyyesi kalır mı? Şeyh ol vehmi def' edip buyurdu ki,

وَمَعَ هَذَا عَيْنَ الظِّلِّ مَوْجُودٌ فَإِنَّ الضَّمِيرَ يَعُودُ عَلَيْهِ وَغَيْرُهُ مِنَ العَبِيدِ لَيْسَ كَذَلِكَ

Ve bu dediğimiz ma'nâ ile yine ayn-ı zıll ki, abddir. Mütehakkık-ı bi'l-Hakk iken mevcûd-i bâkîdir. Zîrâ sem'a ve basara zamîri abd-i mezkûra âiddir. Eğer ma'dum olsa merci'-i zamîr olmaz idi -mevcûd-i i'tibârî merci'-i olmak câizdir derler.- Ve mezkûr olan abdin gayrı olan abd böyle değillerdir. Zîrâ sûret-i Hak bunda tecellî ettiği [174b] gibi onlarda etmez.

فَنِسْبَةُ هَذَا العَبْدِ أَقْرَبُ إِلَيَّ وَجُودِ الحَقِّ مِنْ نِسْبَةِ غَيْرِهِ مِنَ العَبِيدِ

Pes bu abd-i mütehakkık bi'l-Hakk'ın vücûd-ı Hakk'a nisbeti akrebdir, sâir abdin nisbetinden. Zîrâ onlar kurb-i nevâfil mertebesine vâsıl olmuşlardır.

وَإِذَا كَانَ التَّامِرُ عَلَيَّ مَا قَرَّرْتَاهُ

Vaktâ ki nefsü'l-emr bizim takdîrimiz üzere oldu ise ki, âlemin Hakk'a nisbeti zıllin şahsa nisbeti gibi olup zıllin vücûd-i hakîkisi olmaya.

فَاعْلَمْ إِنَّكَ خَيَالٌ وَجَمِيعُ مَا تُدْرِكُهُ مِمَّا تَقُولُ فِيهِ لَيْسَ أَنَا خَيَالٌ

Pes tahkîkan bil ki sen hayâlsin. Ya'nî senin aynın ve cemî' idrâk-i hissî ile idrâk edip nefsinden gayrı “ben değilim.” deyû hükmettiğin ağyârın dahi hayâl ve zılâldır.

فَالْوُجُودُ كُلُّهُ خَيَالٌ

Pes bu takdirçe -ya'nî aynın dahi hayâl- müdrekât-ı mümkinine ki vücûd-i kevnîdir. Hayâl ender hayâldir.

وَالْوُجُودُ الحَقُّ إِنَّمَا هُوَ اللهُ خَاصَّةً مِنْ حَيْثُ دَاتِهِ وَعَيْنُهُ لَنَا مِنْ حَيْثُ اسْمَاؤِهِ

Ya'nî vücûd-i Hak ki, sâbit ve mütehakkık fî-nefs ve müsebbit ve muhakkık li-gayr ola değildir. Ol vücûd illallahdır. Ancak lâkin zâtı ve aynı haysiyetindedir. Esmâsı haysiyetinden değildir. Ya'nî bu ihtisâs zâta göredir. Esmâya göre değildir. Nitekim ta'lîlinden fehm olunur.

لِأَنَّ اسْمَاءَهُ لَهَا مَدُّ لَوْلَا أَنْ

Zîrâ esmâ-i Hak için iki medlûl tazammunu vardır.

الْمَدْلُولُ الْوَاحِدُ عَيْنُهُ

Birisi Hakk'ın aynı ve zâtıdır⁸³⁶.

⁸³⁶ Ve medlûl-i âhir sıfâttan bir sıfatıdır.

وَهُوَ عَيْنُ الْمُسَمَّى وَالْمَذْلُومُ الْآخِرُ مَا يَدُلُّ عَلَيْهِ مِمَّا يَتَّقِصِلُ عَنْ هَذَا الْأَسْمِ الْآخِرِ وَيَتَمَيَّزُ

Dahi ol medlûl vâhid-i ayn müsemâmâdır ki, onun ile esmâ birbirinden mümtâz ve munfasıl olmaz. Zîrâ müstecma'-i cemî' sıfattır. [175a] Ba'dehû medlûl-i âhir bir sıfattır ki, esmâ ol sîfata delâlet eder. Ve ol sıfat şol sîfâtandır ki, onun sebebi ile bir isim âhirden munfasıl ve mütemeyyiz olur. Ya'nî medlûlât-ı mütegayyire sebebi ile esmâ-i mütegayyire dahi birbirinden mütemâyiz olurlar.

فَأَيْنَ الْعَفْوَرُ مِنَ الظَّاهِرِ وَالْبَاطِنِ وَأَيْنَ الْاَوَّلُ مِنَ الْآخِرِ

Pes tebâyin medlûlât ile ma'lûm oldu ki, Gafûr kande Zâhir ve Bâtın kande ve Evvel kande Âhir kande? Ammâ medlûlâtın zât-ı vâhidde ictimâ'ı i'tibâr oluna hergiz ehad-i hü mâ âhirden mmtâz olmaz.

فَقَدْ بَانَ لَكَ بِمَا هُوَ كُلُّ اسْمٍ عَيْنَ الْأَسْمِ الْآخِرِ وَنَمَّا هُوَ غَيْرَ الْأَسْمِ الْآخِرِ

Ya'nî vaktâ ki sâbıkı'z-zikr olan medlûl-i esmâyı bildin ise, tahkîkan sana zâhir oldu ki, her isim hangi medlûlü ile ism-i âhirin aynı olur. Ve kangısı ile ism-i âhirin gayrı olur. Zîrâ medlûl ism-i zât ile sıfattan mürekkebe olıcak. Pes esmâ bi-hasebi'z-zât müttehiz ve bi-hasebi'z-zât mütemâyiz olurlar.

فَبِمَا هُوَ عَيْنُهُ هُوَ الْحَقُّ وَبِمَا هُوَ غَيْرُهُ هُوَ الْحَقُّ الْمُتَّخِيلُ الَّذِي كُنَّا بِصَدَدِهِ

Pes bir isim ki, vech ile i'tibâr oluna ki ol vech ile ism-i âhirin aynı ola. Ol vech hakîkatte Hakk-ı muhakkıktır. Ve bir isim bir vech ile i'tibâr oluna ki, ol vech ile ism-i âhirin gayrı ola. Ol vech fi'l-hakîka Hakk-ı muhayyeldir ki, biz onun beyânı sadedindeyiz. Zîrâ esmâ ve zevât-ı hâriciye cemî'an zılâl-i zât-ı ilâhiyyedir. Zılâlât ise hayâlâtıdır ki, onların için eşhâsı üzerine delâlat vardır. Pes bunlar bi-i'tibârü'l-Hak ayn-ı zât-ı ilâhiyyedir, [175b] ammâ bi-i'tibârü't-taayyün gayrıdır.

فَسُبْحَانَ مَنْ لَمْ يَكُنْ عَلَيْهِ وَلَيْلٌ سِوَى نَفْسِهِ وَلَا ثَبِتٌ كَوْنُهُ إِلَّا بِعَيْنِهِ

Pes tenzih ederin ol Hakk'ı ki, zâtından gayrı zâtına delîl yoktur. Dahi nefis-i vücûdu sâbit olmaz. İllâ ayn-ı vücûdu ile sâbit olur. Zîrâ a'yân-ı sâbite-i hâriciyye ki Hak üzerine delâildir. Bi-hasebi'l-hakîka ayn-ı Hak olıcak nefisine delîl olmuş olur. Ve Hakk'ın kevn-i hâriciyesi sâbit olmaz. İllâ girü ayn-ı hâricisi ile sâbit olur. "Hâric"ten murâd "nefsü'l-emr"dir. Şiir:

جون نباشت غير زاتش هينچكس پس دليل آل همورا دان وبس

[Mâdem ki, onun zâtından başka kimse yoktur

O'na delîl, yine kendisidir, bunu bil o kadar?]

فَمَا فِي الْكُونِ إِلَّا مَا دَلَّتْ عَلَيْهِ الْحَدِيثُ وَمَا فِي الْخِيَالِ إِلَّا مَا دَلَّتْ عَلَيْهِ الْكُتُبُ

Pes hakikat-i vücûdda, ya'nî nefsü'l-emrde yoktur. İllâ ahadiyyet delâlet ettiği medlûl vardır ki, ol medlûl-i Hak muhakkık dediğidir. Ve dahi hayâlde bir şey yoktur. İllâ kesret-i esmâiyye delâlet ettiği suver-i hayâliyyedir. Pes kesret-i hayâlde olan suver, muhtelifi-yi mütekessireye delîldir. Ve ahadiyyet zât-ı kevnde hâsıl olan zevât-ı muhtelifenin birliğine delîldir.

فَمَنْ وَقَفَ مَعَ الْكَثْرَةِ كَانَ مَعَ الْعَالَمِ وَمَعَ الْأَسْمَاءِ الْإِلَهِيَةِ أَسْمَاءَ الْعَالَمِ

Pes her ki, makâm-ı kesrette vukûf etti durdu. Nazarı suver-i kesret oldu. Elbette ol kişi âlem ile olur. Ve esmâ-i ilâhiyye ile olur. Ve esmâ-i âlem ile olur. “Esmâ-i ilâhiye”den murâd şol esmâdır ki, “Hakk’a şeran ıtlâk oluna âlem [176a] gibi kader gibi meselâ”. Ve “esmâ-i âlem”den murâd, “sıfât-ı kevniyyedir. Mümkün gibi hâdis gibi meselâ.”

وَمَنْ وَقَفَ مَعَ الْإِلَهِيَّةِ كَانَ مَعَ الْحَقِّ مِنْ حَيْثُ ذَاتُهُ الْغَنِيَّةُ عَنِ الْعَالَمِينَ لَا مِنْ حَيْثُ صُورَتِهِ

Ve her ki, makâm-ı ahadiyyet-i zâtiyyede vâkıf ve sâbit oldu, Hak ile vâkıf oldu. Hakk’ın zâtı haysiyetinden ki, âlemlerden ganiyydir sûreti haysiyetinden değil ki, ol sûret kesret-i nisbiyye-i esmâiyyedir. Ve hakikati mazhariyyedir.

1. وَإِذَا كَانَتْ غَنِيَّةً عَنِ الْعَالَمِينَ فَهُوَ عَيْنٌ غِنَاهَا عَنْ نِسْبَةِ الْأَسْمَاءِ إِلَيْهَا لِأَنَّ الْأَسْمَاءَ كَمَا تُدُلُّ عَلَيْهَا تُدُلُّ عَلَيَّ

مُسَمِّيَاتٍ آخَرَ يُحَقِّقُ ذَلِكَ أَثَرَهَا

Dahi vaktâ ki Hakk’ın zâtı, âlemlerden ganiyy oldu ise, pes ol gınâ bi-ayna esmânın zâtına nisbetinden gınâ olur. Zîrâ esmâ, nefs-i zâta delâlet ettiği gibi müsemme-yât-ı uharâ dahi delâlet eder ki, ol müsemme-yât-ı mefhûm, esmâda dâhil ve zâta mugâyir olur. Nitekim bu mugâyireti eser-i esmâ ki, âlemdir, tahkîk eder. Zîrâ ihtilâfât, âsâr-ı mugâyiret-i müsemme-yâta delâlettir. Pes müsemme-yât-ı esmâsız mütehakkık olmadığı gibi âlemsiz dahi mütehakkık olmaz. Pes âlemden gınâ, esmâdan gınânın aynı olur ki, matlûbdur. **Nazm:**

مولوي در مسنوي فرموده است حق مطلق را بما بنموده است کرنمي يابي تو اد را روز و

شب نيست او کم مست نقصان در طلب

[Mevlevî (Mevlânâ) Mesnevî’de buyurmuştur (anlatmıştır).

Mutlak Hakk’ı bize göstermiştir

Eğer O’nu gece gündüz bulamıyorsan

O yok (kayıp) değildir, senin talebinde eksiklik vardır.]

Hak Teâlânın zâtı müsemme-yât ve esmâdan ganî olduğuna delâlet edenlerdendir. Bu kavli ki,

قل هو الله احد

Zîrâ zât-ı Hakk'a isnâd olunan [176b] ahadiyyet mâsivâsından ayn-ı gınâdır.

مِنْ حَيْثُ عَيْنِهِ

Yanî kâil ol ki, Allâh Ehad'dir. Ve ahadiyyeti, aynı ve zâtı cihetindedir. Emr-i âhir i'tibâr

الله الصّمد من حيث إمتنا دنا إليه

“Samed”dir. Bizim, ya'nî a'yân-ı sâbitimizin vücûdunda ve kemâlât-ı vücûdunda ona istinâdı ve nisbeti haysiyetinden. Zîrâ “Samed” oldur ki, “havâdiste ona kasd ve teveccüh oluna”. Pes ahadiyyeti cihetinden, sıfat-ı samediyetten dahi münezzehtir.

لَمْ يَلِدْ مِنْ حَيْثُ هُوِيَّةٌ وَوَحْنٌ

Ya'nî vâlid olmamıştır, hüviyet-i vâcibiyyesi haysiyetinden ve bizim hüviyyât-ı mümkünemiz haysiyyâtından. Zîrâ meyânımızda nisbet-i velâdet mütesavvur olmamıştır. Ve olmaz.

وَلَمْ يُولَدْ كَذَلِكَ

Dahi vâlid olmadığı gibi mevlûd dahi olmadı, haysiyyet-i sâbıkadan ötürü.

وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفْوًا أَحَدٌ

Dahi haysiyyet-i mezkûreden ötürüdür ki, mümkünâttan ona birisi küfv-i muâdil ve nidd-i mümâsil olmadı, herkes olmaz. Zîrâ beyne'l-mümkin ve'l-vâcib kefâet nâ-mütenâsibdir. Fakîr eydür, bu sûre-i şerîfenin letâifindedir ki, âhirinde bu âyet-i kerîme icmâl ba'de't-tafsîl ve hâsıl ba'de't-tahsîldir. Zîrâ nefyi kefâette, nefyi vâlideti ve mevlûdiyyet, mevcûd ve isbât-ı ahadiyyet ve samediyet, maksûddur.

فَهَذَا تَعْنُهُ

Pes sûre-i kerîmede mezkûr olan nuût-ı tenzihiyye, zât-ı Hakk'ın na'tidir.

فَأَقْرَدَ ذَاتَهُ بِتَوْلِهِ اللهُ أَحَدٌ وَظَهَرَ الْكُثْرَةَ بِتُعْوَتِهِ الْمَعْلُومَةِ عِنْدَنَا

Pes Hak Sübhânehû ve Teâlâ zât-ı müteâliyesini ifrâd etti, ahadiyyet-i mevzû' kılmak ile, ammâ kesret-i zâhir olduğu bizim katımızda [177a] sâbit olan nuût-ı ma'lûme sebebi iledir ki, buyurur,

فَتَهْنُنُ نَلِدُ وَتُولِدُ وَتَحْنُ نَسْتَنْدُ إِلَيْهِ وَتَهْنُ أَكْفَاءَ بَعْضُنَا لِبَعْضٍ

Pes biz delâlet ile muttasıf oluruz. Ve mevlûdiyyet ile muttasıf oluruz. Molla Câmi eydür Ya'nî “Allâhu Teâlâ dahi bizim hakikatimiz olup ve bizde mevcûd ve sâbit olduğu haysiyetten na'teyn-i mezbûre teyn

ile muttasıf olur.” Pes aceb tevhididir ki, na’teyni mezbûreteyn bir mertebede Hakk’ın sıfât-ı selbiyyetisinden, bir mertebede sıfât-ı sübûtiyyesinden olur. İstinâdda dahi hâl böyledir. Ahadiyyet-i zâtı i’tibâri ile müstenedün ileyh olur, sıga-i mef’ûl ile. Ammâ bizim hakikatimiz olduğu i’tibâri ile müsteniddir, sıga-i fâil ile. Kefâette dahi hâl böyledir zevk oluna. Bil ki cemî’ sıfat-ı selbiyye ahadiyyette selb ile mukayyed olur. Kesrette isbât ile işte tevhd-i sırf budur. Ammâ ârif bi’l-lâh merâtib-i zât ve sıfatı fark edip her mertebenin Hakk’ın i’tâ etmek gerek ve illâ mısra’:

كر فهم مراتب نكني زند بقي

[Eğer mertebeleri anlayamazsan zındıksın!]

Azîzim, tarîk-i elsem, “beyne’t-tenzîh ve’t-teşbîh”dir. Allah Teâlâ tevfiik vere şâire, hakikat ve şeriat gün gibi zâhir iken mürşid-i hâdî yolun koyub [?] zındıka ve’l-hâdî tutar isen مَنْ يُضِلُّ اللَّهَ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ

الوَاحِدُ مُنْزَعَةٌ عَنْ هَذِهِ الْعُتُوتِ فَهُوَ غَنِيٌّ عَنْهَا كَمَا هُوَ غَنِيٌّ عَنَّا

Dahi ve ehad-i Hak ahadiyyet haysiyyetinden nuût-ı mezbûreden münezzehdir. Pes [177b] onlardan ganîdir. Ve onlara muhtâc değildir. Eğerçi merâtib-i kevniyyede zuhûru haysiyyetinden onların ile muttasıf ise de, nitekim bizden dahi ganîdir. Pes nuût-i mezbûre-yi ma’lûmeden ganî ve bizden ganî olıcak esmâ-i ilâhiyyeden dahi ganî olur.

وَمَا لِلْحَقِّ نَسَبٌ إِلَّا هَذِهِ السُّورَةُ سُورَةُ الْإِخْلَاصِ وَفِي ذَلِكَ نَزَلَتْ

Ya’nî Hak Teâlâ için neseb yoktur. İllâ sûre-yi mezbûre vardır ki, sûre-yi İhlâs’dır. Zirâ Hakk’ın beyân-ı nesebi tenzîh anî’n-nesebdir. Sûre-yi mezbûre ise beyân-ı nesebde nâzildir. Ya’nî tenzîh-i nesebde ve bu sûre-yi İhlâs ile müsemmâ olduğu hâlisen-lillâh olduğu içindir. Zirâ müşrikler Nebî (aleyhisselâm)den suâl edip, “Bize rabbinin nesebin beyân eyle” dediklerinde nâzil olmuştur. Ve Hazret’i nesebden tenzih etmiştir⁸³⁷.

فَأَحَدِيَّةَ اللَّهِ مِنْ حَيْثُ الْأَسْمَاءِ إِلَّا لِهَيْئَةِ الَّتِي تَطْلُبُنَا أَحَدِيَّةَ الْكَثْرَةِ

Pes Hak Teâlâ’nın esmâ-i ilâhiyyesi haysiyyeti ile olan ahadiyyeti ki, ol esmâ-i ilâhiyye bizi tâliblerdir. Mecâlimiz olmak ecli için, ol ahadiyyet ahadiyyet-i kesrettir. Ve kesret kesret-i nisebiyye-yi esmâiyyedir. Ve ıstılâh-ı sûfiyyede makâm-ı mezbûre, makâm-ı cem’ ve ahadiyyetü’l-cem’ ve vâhidîyyet dahi derler.

⁸³⁷ Sâbikan Molla Câmî’nin şerhinde ettiği ta’mîm-i sıfâtın adem-i hüsn-i buradan zâhir olur.

وَاحِدِيَّةَ اللَّهِ مِنْ حَيْثُ الْعَنِيُّ عَنَّا وَعَنْ الْأَسْمَاءِ أَحَدِيَّةَ الْعَيْنِ

Ve dahi zâtullâhın bizden ve esmâsından gınâsı haysiyetinden olan ahadiyyetine ahadiyyetü'l-ayn derler. Ve cem'ul-cem' dahi derler. وَكِلَاهُمَا يُطْلَقُ عَلَيْهِ اسْمٌ
وَاحِدٌ ya'nî [178a] bu iki mertebenin her birine ehad itlak olunur. Ammâ mer-tebe-yi sâniye itlâkı ekserdir.

فَاعْلَمْ ذَلِكَ

Ya'nî sen bu i'tibâreyne zabt ile gaflet etme demektir.

فَمَا أَوْجَدَ الْحَقَّ سُبْحَانَهُ الظَّلَالَ وَجَعَلَهَا سَاجِدَةً مُتَّقِيَةً عَنِ الشَّمَالِ وَالْيَمِينِ إِلَّا وَكَانَ لَكَ عَلَيْكَ وَعَلَيْهِ

Pes Hak Sübhânehû ve Teâlâ zılâl-i mahsûseyi ecsâm-ı şahsiyyeden medd edip ve taht-ı ikdâmda sâcid ve mütezellil kılıp ve şahs-ı zî-zıllin gâh cihet-i şimâlinde, gâh cihet-i yemîninden zâtına munkalib ve râci' kılmadı. İllâ sana delâil hâsıl olup, ve onun sebebi ile ahvâli ki istidlâl edip hakikat-i emre vukûf bulasın deyû ve bilesin deyû ki, sen Hak Teâlâ'ya nefis-i vücûdunda ve kemâlât-ı şühûdunda nice tâbi'sin, meselâ hâricde zıllin şahs-ı zî-zille yemînen ve şimâlen nisbeti gibi ne vech ile zât-ı Hakk'a mütefeyyü ve râci'sin ve dahi Hak üzerine –“alâ” zamirinin merci'i Hak idüğün şerhdır.- esmâsı ve sıfâtı cihetinden dahi istidlâl edesin ve bilesin ki, senin ahvâlinde ihtilâfın Hak Teâlânın şuûnunda tekallübü hasebi ile dir. Nitekim Nusûs'da Sadr-ı Kebir buyurur ki, الْحَقُّ يَنْقَلِبُ فِي الْأَحْوَالِ وَالنَّاعِيَانِ تَنْقَلِبُ عَلَيْهَا الْأَحْوَالُ

لَتَعْرِفَ مَنْ أَنْتَ وَمَا نِسْبَتُكَ إِلَيْهِ وَمَا نِسْبَتُهُ إِلَيْكَ حَتَّى تَعْلَمَ مِنْ أَيْنَ أَوْ مِنْ أَيِّ حَقِيقَةِ الْهَيْئَةِ اتَّصَفَ مَا سِوَى اللَّهِ بِأَلْفَقْرِ الْكُلِّ إِلَى اللَّهِ وَبِأَلْفَقْرِ النَّبِيِّ بِأَتَقَارَ بَعْضُهُ إِلَى بَعْضٍ

Hatta bu mezkûr sebebi ile senin zâtına husûl-i ma'rifetten ötürü ki, sen kimsin anlayasın, ya'nî ayn-ı sâbitenin [178b] zıllı olduğun bilesin ve zâhir vücûd üzerine vâkı' olduğun ve ahkâmı ile muttasıf idüğün. Ba'dehû ayn-ı sâbiten dahi Hakk'ın zâtının zıllı idüğün bilesin. Zât-ı Hak şuûnu ile mütelebbis olduğu halde. Ve dahi bilesin ki, Hakk'a nisbetin iftikâr ile dir. Ve O'nun sana nisbeti gınâ ile dir. Meselâ zıllin şahsa iftikârı ve şahsın zılliden gınâsı gibi. Eğerçi zuhûr-i esmâda sana iftikârı sâbit ise de. Şahsın zuhûrunda zılle iftikârı gibi. Hattâ bu cümleden sonra agâh olasın ki, mâsivâllâh zâtullâha ne mertebeden ve ne hakîkatten fakr-ı küll-i ile muttasıf oldu. Ya'nî cemi' umûrunda niçin muhtâc-ı mutlak oldu. Ve bundan sonra niçin fakr nisebi ile muttasıf oldu ki, ba'zı mümkünin ba'zı âhire iftikârı ile sâbit olur. Meselâ ba'zı mâsivânın ba'zı âhire şartiyyeti ile sâbit olan gibi ve muiddiyyeti ile olan gibi ve bunun emsâli esbâb-ı cüz'iyye ne var ise.

وَحَتَّى تَعْلَمَ مِنْ أَيْنَ أَوْ مِنْ أَيِّ حَقِيقَةٍ اِتَّصَفَ الْحَقُّ بِاللِّغْنِيِّ عَنِ النَّاسِ وَاللِّغْنِيِّ عَنِ الْعَالَمِينَ

Ve bu cümlelerin nihâyetinde bilesin ki, Hak Teâlâ ne makâmdan ve ne hakikatten ötürü nâsdan gına ile muttasıf oldu, bil ki, âlemlerden gınâ ile imtiyâz buldu. Hâsıl-ı kelâm bu, ihtiyâcın menşe'i ve bu, fakrın mebd'e'i ubûdiyettir. Gınânın bâisi rubûbiyyet olduğu gibi. Eğerçi ba'zı esbâb-ı hâriciyesi ile mümkünâttan ba'zı ba'zı âhire muhtâc ve fakîrdir. Lâkin ihtiyâc nisebdir, hakîki değildir. Ya'nî cihet-i ubûdiyetten değildir. Zîrâ [179a] cihet-i ubûdiyetten cümlesi Hakk'a muhtâcdır. Eğerçi mahcûblar bilmez ise de şürût ve esbâba nazar etmek ile.

وَاصْفِ الْعَالَمَ بِاللِّغْنِيِّ أَيُّ بَعْضِهِ عَنِ بَعْضٍ مِنْ وَجْهِ مَا هُوَ وَعَيْنٌ مَا افْتَقَرَ إِلَى بَعْضِهِ بِهِ

Dahi bundan sonra ma'lûm edesin ki, âlem ne hakîkatten gınâ ile muttasıf olur? Ya'nî ba'zı ba'zı âhirden ne vecihle gınâ olur ki, ol vech vech-i iftikârın aynı olmaya, meselâ eczâ-i âlemden mâ' gibi ki, teberrüdünde ya'nî bürûdet-i keyfiyyetin hâsıl etmekte, şemsden ganîdir. Lâkin harâret-i garîbe keyfiyetten hâsıl kılmakta şemse muhtâcdır. Pes vech-i gınâ vech-i ihtiyâca mugâyir oldu. Ba'dehû Şeyh (kuddise sirruh) mâsivânın Hakk'a iftikâr-ı küllîsi ve ba'zı mâsivânın ba'zı âhire iftikâr-ı cüz'îsin ba'de'l-icmâl beyân-ı tafsîl edip buyurur ki,

فَإِنَّ الْعَالَمَ مُفْتَقِرٌ إِلَى السَّبَابِ بِلَا شَكٍّ اِفْتِقَارًا دَاتِيًّا وَأَعْظَمُ السَّبَابِ لَهُ سَبَبِيَّةُ الْهَقِّ وَلَا سَبَبِيَّةَ لِلْحَقِّ
يَفْتَقِرُ الْعَالَمُ إِلَيْهَا سِوَى الْأَسْمَاءِ الْإِلَهِيَّةِ

Zîrâ âlem külliyyât ve cüz'iyâtı ile evvelâ vücûdunda, ba'dehû bekâsında sonsuz esbâba muhtâcdır. Ve ihtiyâcı emr-i zâtîdir. Zîrâ nefsinde mümkündür. Esbâb-ı âlemin a'zamı Hak'tır ki, fi'l-hakîkat müsebbibbü'l-esbâbdır. Zîrâ müessir-i hakîki vücûdu, eşyâda zât-ı Hak'tır. Sâir esbâb mezâhir-i te'sîrât esmâsıdır hakîkatte müessirât değildirler. Ve Hakk'ın âleme muhtâcun ileyhâ olan ciheti sebebiyyeti değil illâ sebebiyyet-i esmâsıdır. Zîrâ zât min haysü hiye sebebiyyetten münezzehtir. Bil ki sebebiyyeti min haysü'l-esmâdır. Ve zât ehadiyyet ile âlem ortasında nisbett-i mevcûde sebebiyyettir. [179b]

وَالْأَسْمَاءُ الْإِلَهِيَّةُ كُلُّ اسْمٍ يَفْتَقِرُ الْعَالَمُ إِلَيْهِ مِنْ عَالَمٍ مِثْلَهُ أَوْ عَيْنِ الْحَقِّ

Dahi esmâ-i ilâhiyye her bir isimdir ki, avâlimden bir âlem ona muhtâc ola, âlemiyyette onun mislinden olduğu halde, yâhud ayn-ı Hakk'tan olduğu halde ki, şuûnu ile mütelebbis ola.

فَهُوَ اللَّهُ لَا غَيْرُهُ

Pes her ol isim ki, âlem ona muhtâc ola Allah'tır. Zîrâ "Allah" esmâ-i ilâhiyyedendir. İsm-i hod min-haysü'l-hakîkat müsemânın aynıdır, gayrı değildir. Meğer min-haysü't-taayyün ola. Ya'nî min-haysü't-taayyün ism-i gayr-ı müsemâdır.

وَكَيْدًا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ

Ol ecildendir ki, Hak Teâlâ buyurur, mü'minlere hitâb edip ki: "Siz Allâh'a muhtâclarsınız hâssaten, gayra muhtâc değilsiz. Eğer Allah'tan gayrı muhtâc-ı ileyh hakîki olsa, tahsîs bi'z-zikr etmez idi. Ba'dehû gınâyı mutlak sıfateyn dahi zâtına tahsîs bi'z-zikr edip bi-zâta ganîdir. Ve bi-sıfâta hâmidir" dedi.

وَمَعْلُومٌ أَنْ لَنَا إِفْتِقَارًا مِنْ بَعْضِنَا لِبَعْضِنَا فَاسْمَاؤُنَا أَسْمَاءُ اللَّهِ إِذَا إِلَيْهِ الْإِفْتِقَارُ بِلَا شَرِكٍ

Ve ma'lûmdur ki, bizim ba'zımızın ba'zı âhirimize iftikârı sâbittir. Sen bizim ba'zı esmâmız, esmâullâhdır. Ona muhtac olduğu cihetten iktizâ budur ki, ol muhtâc ileyh olan müsemâ ism-i Rabb ile müsemâ ola.

وَأَعْيَانُنَا فِي نَفْسِ الْأَمْرِ ظِلُّهُ لَا غَيْرُهُ فَهُوَ هُوَيْنُنَا

Ve bizim a'yân-ı sâbitemiz nefsü'l-emrde zill-i Hak'tır. Gayrı değildir. Sen muktezâ-yı hal üzere Hak bizim bi-hasebi'l-hakîka hüviyyetimizdir. Ammâ min haysü't-taayyün değildir.

وَقَدْ مَهَدْنَا لَكَ السَّبِيلَ فَانظُرْ

[180a] Ya'nî Hak Teâlâ cemî' eşyânın hakîkat ve icmâlde aynı ve taayyün ve tafsilde gayrı olduğuna tarîk-ı vâzıh düşürdün ve sebîl-i müstakîm gösterdin, pes nazar-ı dakîk ile nazar eyle. Ve fakr-ı amîk ile tefekkür kıl, tâ ki cemî' eşyâda ayn-ı vâhidin tecellâsın temâşâ edesin ki, şâh-ı râh-ı hakîkat budur. Gayrısı evhâm ve hayâlâtır.

FASS-I HİKMET-İ AHADİYYE FÎ KELİME-İ HÛDİYYE

Vaktâ ki kelâm-ı Şeyh (radiyâllâhu anh) âhir kelime-i Yûsufiyye'de ahadiyyet-i zâtiye ve ahadiyyet-i esmâiyye müncer oldu ise, onu ahadiyyet-i fi'liyye ile mevsûf olan hikmet-i Hûdiyye ile irdâf eyledi ki, sâbık-ı lâhıka münâsib ve mülâhık ola. Zîrâ Hûd (aleyhis's-selâm) gece ve gündüz kavmini ahadiyyet-i fi'liyyeye da'vet ederdi.

إِنَّ اللَّهَ الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ظَاهِرٌ غَيْرٌ خَفِيٌّ فِي الْعُمُومِ

Yani⁸³⁸ ahadiyyet-i cem' cemî' esmâ için sırât-ı müstakîm sâbittir ki, cemî' turuk esmâ ve müsemme-yât ona müntehâdır. Ve cümlesine mecma'dır. Sen cemî' esmânın nisbeti ve teveccühü vech-i istikâmete ve cânibi tevhîdedir. Metn-i cehennemde medîd olan cîsr-i müstakîm ki, "hadîydün mine's-seyf ve ve dakîkun mine'ş-şa'r"tır. Katre-i hakîkattir ki, hükm-i şerîat onun zıll-i memdûdudur. Ve sırât-ı mezbûr umûm-ı halâyika zâhirdir. Hafî ve mestûr değildir. Ya'nî zılâl-i hak ve ahkâm-ı esmâ âşikâr ve hüveydâdır. Eğerçi ba'zı halâyika zuhûrunda hafî görünse baîd sayılmaz. Ammâ zevi'l-basâire göre değildir. Zîrâ her âgah hakîkat mazharı olduğu ismi onda görür. Kible-gâh-ı vücûhdur ve vücûddur.

فِي كَبِيرٍ وَصَغِيرٍ عَيْنُهُ وَجَهْلٍ بِأُمُورٍ وَعَلِيمٌ

Ya'nî ayn-ı [180b] gaybiyyesi ve hüviyyet-i zâtiyyesi ile her kebîr ve sağırin sûretinde sâriye ve dahi her cehûl-i umûr ve alîm-i umûrda mevcûdedir.

وَلِهَذَا وَسِعَتْ رَحْمَتُهُ كُلَّ شَيْءٍ مِنْ حَقِيرٍ وَعَظِيمٍ

Ya'nî zât-ı Hakk'ın cemî' eşyâda sereyânı eclinden ötürüdür ki, rahmet-i vücûdu eşyâya vâsi' ve şâmilidir. Öyle vücûd ki, ayn-ı Hak ma'buddur.

مَا مِنْ دَابَّةٍ أَلَا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَّتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

Ve bir Rabb yoktur ki, vech-i râzda müteharrîk bi'l-irâdet ve'ş-suûr ola, illâ Hak Sübhânehû ve Teâlâ hüviyyet-i sâriyyesi ile onu nâsiyesinden ahz etmiştir. Pes harekât ve sükûnu tâbi'-i Hak ve Hak onun tasarruf-ı umûrunda metbû'ı mutlaktır. Nâsiye şahsın varlığından kinâyettir, vech gibi. Pes ol Rabb-i ahz ki, mürebbî-i eşyâdır. Sırât-ı müstakîm üzere müteharrîktir. Bil ki sırât-ı müstakîm ayn-ı Hak'tır. Pes ona tâbi' olan hakîkatte matlûbesine râci' ve âid olur. Fe-küll.

مَا شِ فَعَلِي صِرَاطِ الرَّبِّ الْمُسْتَقِيمِ فَهُوَ غَيْرُ مَعْضُوبٍ عَلَيْهِ مِنْ هَذَا الْوَجْهِ

Rabb'inin sırât-ı müstakîmi üzere mâşîdir. Ya'nî rabb'inin ilmîne muvâfık hareket eder. Pes Rabb'i gittiği sırât-ı müstakîm üzere mâşî ola. Rabbi'nin bu vechden mağdûbun-aleyhi olmaz. Zîrâ Rabb'inin ilmi ve irâdet-i kadîmesi muktezâsınca meşâ etmiştir. Niçin mütehakkık gazab-ı Rabb ola? Ammâ vech-i âhirden ki, kendi Rabb'inin da'vetine muhâliftir. Eğerçi Rabb-i âhirin da'vetine muvâfık ise de mağdûbun aleyh olur.

⁸³⁸ Ma'lûm ola ki; evvel, ehadde zât mertebesidir. Sâni, ehadiyyet esmâ ve sıfat mertebesidir. Sâlis, ehadiyyet-i ef'âldir ki, Hakk'ın tevhîd-i ef'âlîne işârettir. Buna makâm-ı ehadiyyet-i rubûbiyyet dahi derler. Kelime-i Hûdiyye'ye mahsûsdur.

وَمَا هُوَ ضَالٌّ

Ya'nî kezâlik ol mâşî mağdûbun aleyh [181a] olmadığı gibi dâll dahi değildir. Bu veche nisbet ile eğerçi, vech-i âhirden dâll ise de, nitekim gadabda mezkûr oldu.

وَكَمَا كَانَ الضَّالُّ عَارِضٌ كَذَلِكَ الغَضَبُ الْآلِهَتِي عَارِضٌ

Ve nitekim dalâl emr-i ârızî oldu, gadab-ı ilâhi dahi ârızî olur. Zîrâ dalâlin müsebbibidir. Ya'nî gadab-ı ilâhî dalâl-i abdden nâşî olmakla dalâl ona sebep olur. Yoksa hadd-i zâtında her mevlûd, fitrat-ı İslâm üzerine velâdet eder. Yahûdiyye ve nasrâniyye ve mecûsiyye ebeveyye tabî'iyet ile hâsıl olur.

وَالْمَالُ إِلَى الرَّحْمَةِ الَّتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ وَهِيَ السَّابِقَةُ

Pes gadab ve dalâl ârızî olıcak meâl ve merci' rahmet olur. Öyle rahmet ki, cemî' eşyâya vüs'at ile mevcûda sebkât etmiştir. Eğer sâil-i muhakkık suâl-i i'tirâz ederse ki, küll-i mevlûd-i yûled alâ fitrat-ı İslâm ile isti'dâdât-ı ezeliye-i muhtelifiye-i gayr-ı mec'ûlenin meyânı nice tevfiik olunur?

Cevâb; mucîb-i müdekik kelâm-ı ehlullâh ve şühûd-i kalb-i agâh ifâde ettiği üzere budur ki, fi'l-vâkı' cemî' ervâh fitrat-ı asliyyede tâlib-i saâdet ve kâbil-i hüdüdür. Nitekim hitâb-ı elestü bi-rabbiküm'de cevâb-ı belâ bu ma'nâyâ delîl-i zâhir ve hüveydâdır. Lâkin arûz-ı dalâl isti'dâd-ı cüz'î taayyünü sebebi ile olur ki, ol isti'dâd ayn-ı sübûtiyye-i ilmiyye mertebesinde iken, zulmet-i dalâliyyesi nûr-i isti'dâd zât-ı hakkânî ile mahaffî ve müstevir olur. Zîrâ envâr kâhire-i hakkâniyyenin kuvvetinden [181b] envâr zaîfe-yi zulmâniyye muzmahill ve nâ-pedîdâr kalır. Lâkin gavâşî tabîiyyunun ve hücûb-i zulmâniyye-i mütenâsikanın tevârüdü ziyâde oldukça, ol isti'dâd-ı bâtilâ reng-i vücûd bulup, libâs-ı a'râz ile zuhûr ve şühûd ve iktizâsına başlar. Ma'lûm ola ki, سَبَقْتُ رَحْمَتِي عَلَيَّ غَضَبِي da “sebk-i rahmet”, “galebe-yi rahmet” ma'nâsınadır. Zîrâ zevk-i ekâbirde celâl ve cemâl sıfatları mütesâviyândır, mütefâvitân değildir. İfrâd-ı mezâhirleri dahi böyledir. Zîrâ tecelliyât ve zevâhir gayr-ı mütenâhîdir. Ve mefhûm ola ki, nûfûs-i nâtika-yı insâniyyeyi ba'zı ulemâ-yı kadîm mevsûf bi'l-kıdem ve ba'zı ulemâ hâdus-i mesbukun bi'l-adem dediklerin bi-avnillâh tevfiik-i mümkündür. Zîrâ fi'l-hakîka nefsi kadîm demek meretebe ve hazret hasebi iledir ki, isti'dâd-ı küllî dâiresidir. Ve henüz ol mertebede nefsin taayyünü ve levni vücûd ile televvünü yoktur. Nitekim “hâdus” demek isti'dâd-ı cüz'î taayyünü ve zuhûr-ı kevnî mertebesindedir ki, nefsi nâtika ol tabakada reng-i vücûd ile mütelevvin ve taayyünât-ı kevnîyye ile müteayyin ve mütekevvin olur. Nitekim ervâh-ı kümmelîn mertebe-yi

eşbâha gelmezden mukaddem kendi mazharın idrâk eder. Ve terkîb-i unsûriyyenin mebâdi tertîbine mübâşir olur. Derler Allâhu a'lem.

وَاللُّشُّ مَا سِوَى الْحَقِّ دَابَّةٌ فَاِنشَأَهُ ذُو رُوحٍ

Vaktâ ki “dâbbe”den zâhir-i mütebâdir, hayvânât-ı ma'rûfe oldu ise keşf-i ârifine muhâlif olmağın tenbîhe muhtâc olup, buyurdular ki, cism-i mutlak tahtında dâhil [182a] olan zî-eb'âd ki, mâsivâ-yı Hak'tır. Gerek ve nebât gerek cemâd cemî'an Rabb'dir. Zîrâ **وَأَنَّ مِنْ شَيْءٍ أَلَّا يَسْبَحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْتَهُونَ تَسِيحَهُمْ** Hükümünce cümlesi zî-ervâh ve her birisi olduğu gâyet matlûbesine sırât-ı mustakîminde müteveccih ve şevk-i talebinde mürtâcdır.

وَمَا تَمَّ مَنْ يَدْبُ بِنَفْسِهِ وَإِنَّمَا يَدْبُ بغيرِهِ

Dahi mâsivâ-yı Hak'taki mevcudât, ayniyyedir nefsine, ya'nî kendi zâtından müteharrik yoktur. Belki rabbi vâsıtası ile ya'nî a'yân-ı ilmiyye ile hareket eder. Pes bunların harekâtı tabîyyet ile olur, asâlet ile olmaz. Ve cümlesinin harekâtı bi'l-vâsıta Hakk'a râci'dir. Meselâ hazerât hasebi ile ki evvel Hak Teâlâ zâtı ile zâtına tecellî eder, ba'dehû esmâsına tecelli eder. Ve eser-i tecellî bir ismin sûretinde hâsıl olur ki, ol sûret sûret-i ilmiyye ve ayn-ı sâbite derler. Ba'dehû ol ismin sûret-i rûhiyyesinde ba'dehû sûret-i nefsiyyesinde ba'dehû sûret-i hissiyyesinde tecellî eder. Pes bu tecelliyât ve harekâtın cümlesi Hakk'a âid olur. Mebde'ü'l-mebâdî Hak ve suver-i sâire tevâbi'-i mutlaktır.

فَهُوَ يَدْبُ بِحُكْمِ التَّبَعِيَّةِ لِلَّذِي هُوَ عَلَى الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ فَإِنَّهُ لَا يَكُونُ صِرَاطًا إِلَّا بِالْمَشْيِ

Pes ol mâsivâ Rabbi bir mertebe-yi teb'îyyet ile hareket eder ki, ol Rabb sırât-ı mustakîm üzere meşâ eder. Ke-ennehû tenbîh mu'teriza olur ki, Hak ayn-ı sırât iken, nice mâşi ale's-sırât olur. İzâlesi budur ki, sırâtın sırât olması meşâ ile sâbit olur. [182b] ve Rabb için meşâ ale's-sırât lisân-ı Hûd (a.s.) ile sâbittir ki, **إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ د ر**, Ya'nî mâhiyyet-i sırâtın taayyünü meşâ ile sâbittir. Yoksa sırât-ı müstakîm ayn-ı Hak'tır. Tayyünü hâssı yoktur. Ve sübût-i meşâ girü sıfât-ı mâşiyesi ya'nî mezâhir-i sıfatı ve esmâsı sebebi ile sâbittir. Sıfât ise fi'l-hakîka ayn-ı zâttır. Hâsıl-ı kelâm, Rabb Teâlâ gâh ayn-ı sırât, gâh mâşî ale's-sırât i'tibâr olunur. Ârif-i muvahhid bu ma'nâyı müşâhiddir.

إِذَا دَانَ لَكَ الْخَلْقُ فَقَدْ دَانَ لَكَ الْحَقُّ

Ya'nî kaçan halk sana mutî' ve tarik-ı inkıyâd üzere⁸³⁹ meşî eder. Zîrâ nâsiye-i halkı ahz olup, onları sırât-ı müstakîm üzere çeken elbette kendi dahi sırat-ı müstakim üzere bi'z-zât mâşî olur.

وَإِنْ دَانَ لَكَ الْحَقَّ فَقَدْ لَا يَتَّبِعِ الْخَلْقَ

Ya'nî her gâh ki, Hak Teâlâ sana tecellâ eder. Ve sûretinde zâhir olup sana isrârını keşf ve hüveydâ kıla, gâh halk sana tâbi' olurlar. Münâsebet-i rûhâniyye sebebi ile. Meselâ mü'rifdlerin evliyâyâ teb'ıyyeti gibi ve mü'minlerin mutlakan enbiyâyâ inkıyâdı gibi ve gâhî tâbi' olmazlar. Belki inkâr ve ibâ üzere olurlar. Küffâr gibi ve usâtî mü'minînden ashâb-ı istikbâr gibi .

فَحَقَّقْ قَوْلَنَا فِيهِ فَقَوْلِي كُلَّهُ الْحَقَّ فَمَا فِي الْكَوْنِ مَوْجُودٌ تَرَاهُ مَالَهُ نُطْقٌ

Pes sen bizim kulumuzu hak ve sıdk bil! Kavı-i mezkûrda olduğu halde ya'nî “inkıyâd ve halk-ı inkıyâd Hakk'ı müstelzimdir.” dediğimiz kavlimizde pes bizim kavlimiz küllîsi haktır. Ve a'râz-ı telbîsden münezzehe-i mutlaktır. [183a] Nitekim sadr-ı kitâbda işâret olunmuştur. Pes âlem-i kevn ve şehâdette bir mevcûd yoktur ki, onun için nutk olmaya. Ve ma'lûm ola ki, “nutk”dan murâd, “lisân-ı hâl ile olan nutk” değildir. Nitekim mahcûblar öyle zann ederler. Zîrâ şühûdları yoktur. Yâhud şuhûd-i nâkısıdır. Ve müddeâyâ şâhid hadîsde vâriddir ki, buyrulur: “Müezzinin sadâsı eriştiği mevzî'a denli rütb ve yâbis-i lisân-ı kâl ile şehâdet ederler.” Ve ârifler işitirler ve Şeyh *Fütûhat*'ta buyurur ki biz tesbîh-i ahcârî lisân-ı nutk ile olduğu halde sem'-i zâhiri ile istimâ' ederiz. Dâimâ mütezâyid olur.

وَمَا خَلَقَ تَرَاهُ الْعَيْنُ إِلَّا عَيْنَهُ حَقٌّ وَلَكِنْ مَوْدَعٌ فِيهِ لِهَذَا صُورُهُ حَقٌّ

Ya'nî ayn-ı insânın şîâ'-i basarîsi taalluk ettiği a'yân-ı âlem-i şehâdette bir mahlûk yok ki, onun ayn-ı sâbiti hakikat-i bâkıyesi Hak'tır. Ammâ basar-ı hadîd gerektir ki, göre bile! Ve nefsi mir'âta nazarı taalluk ettik te, nûr-i basarı nakş-ı sûretten nâfiz olup umk-ı mir'âtta hakikati göre, bile! Nitekim şî'r-i mezbûre olan teşbîh-i latîf bu ma'nâ-yı şerîfi meş'ardır. **Şiir:**

Lafız hoş ve ma'nâ zâhirdir.

Âb-ı musaffâ sitt-i cevâhirdir

Zîrâ bu tâife-i mezâhirden elfâz ve kelîmât ile ta'bîr ederler. Hakâyık-ı zevâhirden meânî ile tefsîr olunduğu gibi, pes Hazret-i Şeyh (kuddise sirruh) eşyâ min

⁸³⁹ Mâşî ola, pes Hak dahi sana mutî' ve tarik-ı inkıyâd üzere.

haysü'l-hakîka ayn-ı hakk olduğuna, mısra'ı sâni'de delâlet etti. Suver cem'-i sûrettir. Ve Huk cemî'-i hukkadır, “damm-ı hâ” ile ikisi dahi temr ve temre gibidir. Ya'nî Hak halkta ibdâ' olmuştur. [183b] cevher menzilesindedir. Mukayyed mutlakta vedîat olduğu gibi hakîkati cevhere ve suveri Hakk'lara benzedi.

Tahkîk-i şerîf: Ma'lûm ola ki, bu makâmda tahkik zevki budur ki, a'yânda meşhûd olan zât, Hak değildir. Ya'nî Hak min-haysü'z-zât değildir. Belki min-haysü'l-ulûhiyettir. Bu mertebeye vücûd-ı âmm dahi itlâk olunur. Yoksa vücud-ı Baht basîret ile görünmez. Bu tahkîk yine Şeyh'in kelâmâtından istifâda olunmuştur. Zevkimiz ve şühûdumuz şâhiddir ki, zât-ı Bahtın şühûdu ilim üzerine mukaddemdir. Belki zât meşhûd olur, ma'lûm olmaz. Ammâ ulûhiyyet ma'lûm olur, meşhûd olmaz. Ma'nâ-yı evvelin aksidir. Ve bu makâmda “ma'lûm” dediği, “ulûhiyyet mertebesi”dir. Allâhu a'lem.

إِعْلَمُ أَنَّ الْعُلُومَ أَلَا لِهَيْبَةِ الدُّوْقِيَّةِ الْحَاصِلَةِ لِأَهْلِ اللَّهِ مُخْتَلِفَةً بِاخْتِلَافِ الْقَوِي الْحَصِلَةِ مِنْهَا مَعَ كَوْنِهَا تُرْجَعُ إِلَى
عَيْنٍ وَاحِدَةٍ

Ma'lûm ola ki, Hazret-i İlâhiyye'den ve mertebe-i vücûd-ı âmmdan müstefâd olan ulûm-i keşfiyye ki, ehlullah için hâsıl olur. Ve kişi bu ilme mâsivâdan tefrîğ-i kalb ve sivâ-yı Hakk'a vâsıl olur. İlm-i mezbûr mazharı ve illeti olan kuvâ-yı muhtelifenin ihtilâfi ile muhtelif olur. Eğerçi bu ilim ve kuvânın cümlesi ayn-ı vâhide râci' ve müteallak-ı münferide âiddir ki, zât-ı ahadiyyettir. Zîrâ havâs hisse-yi zâhirenin ilm-i mezbûr her birinde bir keyfiyyet hâsıldır ki, ol hâssenin hâssa-yı lâzimesi gibidir. [184a] Âhirde bulunmaz. Meselâ basarda hâsıl olan keyfiyyet-i ilmiyye semi'de olmaz. Aksi dahi böyledir. Kezâlik havâs-ı bâtinenin dâhi zâhireye nisbeti ifrâdı hâsseteynin birbirine nisbeti gibi mugâyereti mutazammındır. Nitekim mezâhirlerinde dahi hâl bu minvâl üzerine cârîdir.

فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ كُنْتُ سَمِعُهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ وَبَصَرُهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ وَيَدُهُ الَّذِي يَبْطِشُ بِهَا وَرَجْلُهُ الَّذِي يَسْعَ بِهَا
فَذَكَرَ أَنَّ هُوِيَّةَ هِيَ عَيْنَ الْجَوَارِحِ الَّتِي هِيَ عَيْنُ الْعَبْدِ فَالْهُوِيَّةُ وَاحِدَةٌ وَالْجَوَارِحُ مُخْتَلِفَةٌ

İlm-i mezbûr ayn-ı vâhide rücû'unun ta'lîlidir ki, buyurur ya'nî Allâh Teâlâ der ki: “Kaçan abdim bana takarrub etse, ya'nî nefsü'l-emrde mukarrebdir. Lakin takarrubunu idrâk etse, bu ma'nâ zâhir olur ki, ben onun sem'iyim, benim sem'im ile işitir. Ve basarıyım ki, ol basar ile görür. Ve yediyim ki, ol yed ile batş ve ahz eder. Ve ricliyim ki, onun ile sa'y ve hareket eder. Pes gışâ-yı gaflet abdin aynından zâil ve gışâ-yı zulmet muzmahill olup, subh-i hakîkat tâli' ve rahşân ve şems-i ma'rifet lâmi' ve

tâban olmak ile tedârik ederek hüviyet-i Hak cevârih ve cevârihde muntebia olan kuvâ ve kadrin aynıdır. Öyle cevârih ki, ayn-ı abd idi. Pes ayn-ı abd ayn-ı Hak olup, mukayyed-i mahz-ı mutlak olıcak hüviyet dahi hüviyyet-i vâhîde görünür. Gâyetü'l-emr cevârih-i kuvâ-yı muntebiası ile muhtelif ve müteaddid nümâyiş eder. lâkin hüviyet-i mezkûreye âid olmak ile ayn-ı vâhid olur. Ve reng-i vahdet bulur. Ve bu mukaddeme [184b] netîce ve hâsıl kurb-i nevâfil olur.

وَلِكُلِّ جَارِحَةٍ عِلْمٌ مِنْ عُلُومِ الْأَزْوَاقِ يَخْصُهَا

Dahi her bir câriha ve kuvâ için ulûm-i ezvâktan ve keşf-i ledünniyâtan ol kuvvet-i cârihaya muhtass bir keyfiyet-i ilmiyye zâhir oldu ki, ol keyfiyyet sâir mezâhirde bulunmadı. Zîrâ her câriha ve kuvâ bir ism-i mahsûsun eser-i nûru ve ism-i mezbûr onun sebab-i zuhûrudur.

مِنْ عَيْنٍ وَآجِدَةٌ تَخْتَلِفُ بِالْاِخْتِلَافِ الْجَوَارِحِ

Ya'nî ulûm-i mezbûrenin cümlesinin feyzi menbağ-ı vâhîdden ve ayn-ı münferidden iken keyfiyyât-ı mezâhir ile müttekîf ve her bir keyfiyyet keyfiyyet-i uhrâya muhâlif oldu. Zîrâ insân mecmu'-ı cemî' esmâ olmak ile gerek rûhânî gerek cismânî mütegâyiretü'l-melekât ve mütehâlifetü'l-kuvâ oldu. Ol sebepten âlem-i kübrâ ile müsemmâ kılındı. Nitekim müddeâ-yı mezbûre delil için ma'kûlu mahsûs ile temsil edip buyurur ki;

كَالْمَاءِ فَإِنَّهَا حَقِيقَةٌ وَآجِدَةٌ تَخْتَلِفُ فِي الطَّعْمِ بِاِخْتِلَافِ الْبَقَعِ فَمِنْهُ عَذْبٌ فِرَاتٍ وَمِنْهُ مِلْحٌ وَهُوَ مَاءٌ فِي جَمِيعِ

الْأَحْوَالِ يَتَغَيَّرُ عَنْ حَقِيقَةٍ وَإِنْ اِخْتَلَفَ طَعْمُهُ

Ya'nî nitekim cevher-i mâ' hakikat-i vâhîde iken ta'mının keyfiyyeti uzûbet ve melûhat ile muhtelif olur. Zîrâ bekâ-i mütegâyirenin keyfiyyât-i muhtelifesi ile müttekîf olur. Meselâ ruûs-i cibâlden mütevellid olan mâ' uzb-i fûrât olup şarabından izâle-yi atş eder. Ammâ sâhil-i bahr-i mevvâc ve erâdî-i şîradan hâsıl olan miyâh-ı milh-ı ucâc [185a] olup tab'ından olan gış-i müfrit sebebi ile müteattışından müzill-i atş olmaz. Belki mezîd olur. Lâkin cemî' ahvâlinde mâ'ya mâ' ıtlâk olunur. Hakikat-i müsemmâ mütebeddil olmaz. Teğâyür ve tebeddül-i avârız ve nisebden hâsıl olur. Nitekim hakikat-i ilmiyye dahi vâhiddir. İzâfet-i kuvâ ve cevâhir ile müteaddid olur⁸⁴⁰.

⁸⁴⁰ **Matlab-ı Şerif;** في التعيين بعد الموت قل الشيخ في رسالة المسائل روا علي الحكيم الجاهل اعلم ان من قال ان الروح واحد العين واحد الذات **Matlab-ı Şerif;** في الشخصا. نوع الانسان وان روح زيد مو روح عمر ماحقق صون الامر فانه كما لم يكن سورة عدم عليه السلام كل خص من كل زرية وان كان .. الاصل الذي منه ظهر نا وتولدنا اي صون كلمي كذلك الروه المدبرة الجسم العالم باسرها كما لو قدرت الارض مستوية لا تري فيها ع وجا ولنا امنا وانتشرت الشمس عليها واشرفت الارد بنورها لم تميزر النور بعضها عن بعض ولم يحكم عليه ما لنجزى ولنا القسمة فلما ظهرت البلاد والذيار وبدت ظلا لاتها اعني هذه الاسباسخاص القائمة القسم النور الشمس وتير بعسبه عن بعض بما طراء من الاشخاص في الارض فاذا اعتبرت هذا علم ت ان النور الذي يحض دون الآخر ولنا المنازل الاخر فاذا اعتبرت الشمس التي يظهر منها هذا لنور او عيتها من حيث ا عنها قلت الارواه روه

وَهَذِهِ الْحِكْمَةُ مِنْ عِلْمِ الرَّجُلِ

Hikmet-i müşârûn ileyh ki, ahz-ı nevâsî olan zât-ı ma'bûdun ahadiyyetini şuhûdur. “İlm-i ercül” kabîlindedir. Ya'nî sa'y ve sülûk ile hâsıl olan ilimdendir. Vaktâ ki sülûk-i zâhirî ercül ile oldu ise. Sülûk-i bâtînîden dahi ercül ile ta'bîr edip beynehumâda müşâbehet işâret etti.

وَهُوَ قَوْلُهُ تَعْلَى فِي الْكَاكِلِ لِمَنْ أَقَامَ كُتْبَهُ لِأَكْلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ مَنْ تَحْتَ أَرْجُلِهِمْ

Ya'nî “İlm-i ercül” Hak Teâlâ'nın ikâmet-i kütüb edenler Hakk'ında isbât ettiği ma'nâdır buyurur ki, şunlar ki hak kitâbullâh'da teâtî edip zuhûr-i ma'nîsine ma'rifet ve batn-ı hakâyıkına ittîlâ' ve keşf hâsıl edip, muktezeyâtı ile Hak ilmüne riâyet edeler. Ol tâife mâ-fevklerinden tegazzî ederler. Ya'nî ruhlarına ulûm-ı âliye-i ilâhiyye fâyiz olup. Ve amel-i meksûblarının netâyic-i sahîhasına fâyiz olurlar. Demekten kinâyettir. Zîrâ esmâr-ı eşcâr ki atâ-uyı âsûmânîdir. Ve ulûm-ı ilâhiyyeye zımmen müşeb vâkî' olmuştur. Nefsinde zîrâat-i erazıyye ile meksûb olan ni'met gibi değildir⁸⁴¹. Sâhibi amel-i cedîd etmeye aç olur. Muhasal-ı kelâm mâ-fevkden [185b] âkil ilm-i vehbî ve mâ tahttan ekl-i kesbîdir. Vehbî dahi gerek keyfiyet-i ilme müteallik olsun, gerek kable'l-amel ilhâm ile olsun âmdir. Eğerçi bi-hasebi'z-zâhir ikâmet-i ketebe müretteb kılındı ise de, zîrâ mücerred-i ictimâ' ve mukârenet-i illet ve müsebbib olmak mûcib olmaz.

فَإِنَّ الطَّرِيقَ الَّذِي هُوَ الصِّرَاطُ هُوَ الْمَسْلُوكُ عَلَيْهِ وَالْمَتَّبِعِيُّ فِيهِ وَالسَّعْيُ فِيهِ لَا يَكُونُ إِلَّا بِأَرْجُلِ

Ya'nî hikmet-i mezbûre “ilm-i ercüldendir” dediğimizin illeti ve sebebi budur ki, zîrâ “tarîk” dediğimiz ki, “nefs-i sırât”tır. Mahall-i meşy-i ve mürûr ve mülk-i zâhib ve ubûrdur. Mâdem ki makâm-ı sûrette ola. Onda meşy ve ubûr, ercül ile vâkî' olur. Pes çün sülûk-i ma'nevî, meşy-i suveriye zımmen teşbîh olundu, müşebbih için ercül isbât kılındı.

فَلَا يَنْتَهِجُ هَذَا الشُّهُودَ فِي أَخْذِ النَّوَاصِي بِيَدِي مَنْ هُوَ عَلِيٌّ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ إِلَّا هَذَا الْفَنُّ الْخَصُّ مِنْ عُلُومِ

الْمَزَاجِ

وَصُورِ اشْكَالِهَا وَلَمَّا عِلْمُ اللَّهِ الْوَاحِدَةِ وَأَمَّا اخْتَلَفَتْ بِالْمَجَالِ كَأَنَّ نَوْرَ قَائِلِهَا نَوْرٌ وَاهِدٌ غَيْرِ أَنَّهَا مُخْتَلَفٌ بِحَسَبِ الْحُكْمِ فِي الْقَوَائِلِ الْمُخْتَلَفَةِ لِاخْتِلَافِ أَلْيِ تَمَيَّزَتْ فِيهَا عِنْدَ انْتِقَالِهَا فِي الدُّنْيَا فِي النَّوْمِ وَبَعْدَ الْمَوْتِ وَخُلِقَ لَهَا فِي سُبْحَانِهِ وَتَعَالَى وَقَالَ هَذِهِ أَرْوَاحٌ عَلِيٌّ مَا قَبِلْتَهُ مِنَ التَّمْيِزِ خُلِقَ لَهَا اجْسَادًا الْآخِرَةَ اجْسَامًا طَبِيعِيَّةً كَمَا جَعَلَ لَهَا فِي الدُّنْيَا غَيْرَ أَنَّ الْمَزَاجَ مُخْتَلَفٌ فَنَقَلَهَا مِنْ حَسَدِ الرُّوحِ إِلَى الْجَسَامِ انْتِشَانَةَ إِلَى الْآخِرَةِ فَتَمَيَّزَتْ أَيْضًا فِي حُكْمِ تَمْيِزِ صُورِ اجْسَامِهَا ثُمَّ لَا يَزَالُ كَذَلِكَ أَبَدَ الْبَابِدِينَ وَلَا تَرْجِعُ إِلَى الْحَالَةِ مِنَ الْوَاحِدَةِ الْعَيْنِيَّةِ أَبَدًا. نَظَرَ اعْجَبَ سَنَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى الَّذِي الْعَنَ كُلَّ شَيْءٍ هُوَ اللَّهُ أَعْلَمُ

⁸⁴¹ Zîrâ her sene amel-i cedîde muhtâc olmaz. Taht-ı ercülden ekl böyle değildir.

Ya'nî vaktâ ki, sülûk ma'nevîden⁸⁴² hâsıl olan ilm-i mezbûr, ilm-i ercül itlâk olundu ise de, pes ahzı nevâsîde şühûd-i ahadiyyeti müntic olmaz. Ya'nî sırât-ı müstakîm üzere râsihü'l-kadem olan ahzü'n-nevâsînin ahadiyyetindeki şühûdu zâhir zâhirde makâm kılmaz. İllâ bu fenn-i hâss-ı celîl-i'ş-şân ki, ilm-i ercüldür. Ve bunun lebân-ı ledünnîsin leb ve dendân-ı zevk ile mâss olan ehl-i irfân ki, mazhar-ı akl-ı küldür. Ba'dehû çün kâide-yi halâyık râh-ı müstakîmde Hak idüğün bildi ise, pes sâik dahi halâyıkı meâd-i lâyıkına Hak idiğın [186a] muktezâ-yı tevhîd-i hakkâni üzere zikredip buyurdu.

وَيَسْئَلُ الْمُجْرِمِينَ وَهُمْ الَّذِينَ اسْتَحَقُوا الْمَقَامَ الَّذِي سَأَلَهُمْ إِلَيْهِ بِرِيحِ الدَّبُورِ الَّتِي أَهْلَكُهُمْ عَنْ نُفُوسِهِمْ
بِهَا

Ya'nî Hak Teâlâ buyurur. “Ol mücrimler ki, isti'dâd-ı ezelifleri müsted'âsınca olan sırât-ı müstakîmde mazhar-ı hevâ ve masdar-ı fesâd ve redâ olup, kâsib-i hey'et-i reddiyye-i zulmâniyye ve sıfât-ı zemîme-i şeytâniyye olmak ile müstehakk oldukları makâm ki, dâire-yi hükm-i mudilldir. Ona dahil kılmak için suver ya'nî sebep-i rîh-ı dübûr ile onları edbârından, ya'nî behâyim gibi ardlarından sürûr-i sıfata dübûr-i cihet-i hilkat-i zulmâniyyedir, ilhâk-i ta'zibdir. Zîrâ rîh-i hâr, sûret-i nârdır.

Fakîr eydür: “*Kur'an*'ın latîf belâgatına nekrân ol ki, ke-enne-gerde müslimîn-i nevâsî vechinden şerâif-i hayûl gibi çerâ âgah rahmet çekilir.” deyû ta'bir eder. Ve kavm-i mücrimîn ulâike ke'l-e'âm ardlarından asâ-yı şubbân-ı râi ile mezâbih azâba ilkâ olunur gibi deyû takriri eder. Eğerçi firkateyn dahi ahz-ı rabbine nisbet güzergâh-ı müstakîmden geçer. Ve dest-i isti'dâdı sunduğu câmin şerâbın içer. Ve ol vech ile sekrân olan müstehakk gazab-ı sübhân olmaz. Meğer vech-i âhirden olan niseb ve esmâ urûdından hâsıl olan keyfiyyât ile nitekim sâbikan mezkûr oldu. Lâhıkan dahi mestûr olur. İnşâallâhu Teâlâ.

فَهُوَ النَّاحِذُ بِنُؤْصِيهِمْ وَالرِّيحُ تَسْوَئُهُمْ وَهِيَ عَيْنُ الْاَهْوَاءِ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا اِلَى جَهَنَّمَ

[186b] Pes firka-i usât-ı müslimeynin nâsiye-i vücûdundan ahz edici ve sırât-ı isti'dâda gidici cerr ve cebr kılıcı Hak'tır. Ve rûh-i tabîat ve hevâ-yı nefsâniyye duhûl-i cehenneme sevk eder. Halbuki, ol rîh-i dalâl şol hevâların aynıdır ki, dünyâda merkûb-i muhayyâları ve metbû'-i müeddîleri idi. Ukbâda dahi duhûl-i cehenneme dâiyye-i husûl oldular.

⁸⁴² Zîrâ sülûk-i ma'nevî sülûk oluncak sülûk-i ma'nevî için ercül isbât olundu ki, müsebbibe

وَهِيَ الْعَبْدُ الَّذِي كَانُوا يَتَوَهَّمُونَ

Ya'nî ol “cehennem” dedikleri makâm, şol bu'd-i mev'hûmdur ki, onlar ol bu'du tevehhüm ederler idi. Zîrâ hakîkat-i Hakk'a ve ihâta-i vücud-i mutlaka ilimleri hâsıl değıl idi. Halbu ki bu'd-i nefsu'l-emri zât-ı Hak'dan emr-i baıddir. Eşyâya Hak'dan akreb yoktur. أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلَكِنْ لَّا تُبْصِرُونَ وَتَحْنُ [Biz ise ona sizden daha yakınız. Fakat siz göremezsiniz. (Vâkıa, 56/85)] Bu müddeâyâ şâhıddir.

فَلَمَّا سَافَهُمْ إِلَى ذَلِكَ الْمَوَاطِنِ حَصَلُوا فِي عَيْنِ الْقُرْبِ فَرَالَ الْعَبْدُ فَرَالَ مُسَمِّي جَهَنَّمَ فِي حَقِّهِمْ

Pes vaktâ ki, Hak Celle ve Alâ sûret-i ehvâları olan rıh-i dübûr ile onları mevtın-ı mezbûre sürüp ve ism-i Müntakîm mürûr-i sinîn ve şühûr ile onlardan vüfûr-i taazzüb ve îlâm ile Hak intikâm alıp ve ol makâm dahi Hakk'ın îfâ ettik de muktezâ-yı nefislerinden hâlâs ve necât buldular. Bu'd ve hümâ kurb-i hakîkiye ve nâr-ı ârızî nûr-î aslıyyeye mütebeddil ve hükm-i Celâl sıfat-ı rızâ-yı abd ile ayn-ı Cemâl'e mütehavvil olup, müzâk-ı ma'rifetleri asel-i musaffâ-yı tevhîd ile halâvet hâsıl edip, zâtların ayn-ı kurbda gördüler, ol bu'd-i mev'hûm [187a] nâ-bud ve muzmahill oldu. Müsemmâ-yı cehennem kalûb-ı ism-i cehennem zâil oldu. Bakî naîm-i Rıdvân ve revh ve reyhân kaldı.

فَقَازُوا بِنَعِيمِ الْقُرْبِ مِنْ جِهَةِ الْإِسْتِحْقَاقِ

Pes ol mücrîmler kurbe istihkâk ve isti'dâd cihetinden vâsıl oldular. Zîrâ Hak Teâlâ, bu makâm-ı lezîzi onlara menn ve atâ tarîkinden vermedi. Belki mükâfât ve cezâ sebîlinden verdi. Pes amel ve kesb ile hâsıl olmakla, ni'met-i mezbûre min-gayri amelin ve kedin olan ni'metten tatlı göründü⁸⁴³. Nitekim ma'nâ-yı mezbûre mezkûr olıcak ibâret-i şerîfe mütezammındır ki buyurur.

فَمَا أُعْطِيَ هُمْ هَذَا الْمَقَامَ الدُّوْقِي الَّذِي مِنْ جِهَةِ الْمِنَّةِ وَإِنَّمَا أَخَذُوهُ بِمَا اسْتَهْفَتْهُ حَقَائِقُهُمْ مِنْ أَعْمَالِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا

Hâsıl-ı kelâm atâyâ-yı ilâhî ibâdına iki nev'dir. Nev'i evvel mahz-ı fazl ve minnettir ki, mukâbele-yi amel ve ibâdette olmaz. Nev'i sâni ecr ve cezâdır ki, kesb ve istihkâk ile olur, mücrîmlere verilen nev'i sâni'dir. Evvel değıldir.

وَكَانُوا فِي السَّعْيِ فِي أَعْمَالِهِمْ عَلَيَّ صِرَاطِ الرَّبِّ الْمُسْتَقِيمِ لِأَنَّ نَوَاصِيَهُمْ كَانَتْ بِيَدِي مَنْ لَهُ هَذِهِ الصِّفَةُ

⁸⁴³ Zîrâ amel ve kedd ile olanda hâlden hâle intikâl vardır. Ve intikâlde teceddüd olmakla nefse inbisât ve ferah hâsıl olur. Ammâ kedd ile olmayanda intikâl-i hâl yoktur. Emr müstemirr ve mu'tâddir.

Ya'nî halbuki mezbûr-i mücrimler ettikleri sa'y ve amelde, ya'nî mütâbeat-i hevâ ve zelfilde Rabb-i hâkimlerinin sırât-ı müstakîmi üzere ederler. Zîrâ bunların nâsiyeleri ya'nî irâdetleri Rabb-i hâkimlerinin elinde idi ki ol Rabb-i hâkim istikâmeti ale's-sırât ile muttasıfdır. [187b]

فَمَا مَشَوْا بِئُفُوسِهِمْ وَإِنَّمَا مَشَوْا بِحُكْمِ الْخَبَرِ إِلَيَّ أَنْ وَصَلُوا إِلَيَّ عَيْنَ الْقُرْبِ

Pes bu mücrimler mevtın-i cehenneme kendi irâdetleri ile gitmediler, belki hüküm-i cebr ve kasir ile gittiler. Zîrâ onları ol meşy-i nâsiyelerinden ahz eden cebr etti. Ta ki onlar ayn-ı kurbe vâsıl olup, bu'd-i vehmîleri zâil olunca.

وَنَحْنُ أَقْرَبُ وَالِيهِ مِنْكُمْ وَلَكِنْ لَا تَبْصُرُونَ

Ya'nî Hakk'ın umûm-i kurb hazretine bu âyet ile istidlâl ederler ki, buyurur. Biz ol meyyite sizlerden akrebiz ve siz ehyâ iken onlar kurbümü görmezsiniz.

فَمَا حَصَّ مَيِّتًا مِنْ مَيِّتٍ أَيْ مَا حَصَّ سَعِيدًا فِي الْقُرْبِ مِنْ شَقِيٍّ وَنَحْنُ

Dahi ol meyyit-i sâhib-i kurb, ol ecilden kurb-i Hakk'ı müşâhede eder ki, perdeyi basarı merfû'dur. Pes ayn-ı basîreti ve güşâde ve rûşendir. Ve nûr-i hakîkati hadîd ve nâfizdir. Ammâ siz verâ-yı hicâbda mestûr ve mu'tâsınız, onu geçen sıfâtım ve zâtım görmezsiniz.

فَمَا حَصَّ مَيِّتًا مِنْ مَيِّتٍ أَيْ مَا حَصَّ سَعِيدًا فِي الْقُرْبِ مِنْ شَقِيٍّ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ

Pes Hazret-i Hak nisbet-i kurbda meyyiti meyyit-i uhrâdan tahsîs etmedi. Ya'nî şakîden saîd meyânını fark etmeyip, belki ta'mîm-i kurb için ونحن ذات إليه من حبل الوريد Dedi

وَمَا حَسَّ إِنْسَانًا مِنْ إِنْسَانٍ فَالْقُرْبُ إِلَّا لِهَيْمِنَ الْعَبْدِ لَا خَفَاءَ بِهِ فِي الْأَخْبَارِ إِلَّا لِهَيْبَةٍ فَلَا قُرْبَ مِنْ أَنْ يَكُونَ

هُوَ يَتُّهُ عَيْنَ أَعْصَاءِ الْعَبْدِ وَقَوَاهُ

Pes nisbet-i kurbiyyede insânı dahi insân-ı âhirden temyîz ve tahsîs etmedi. Belki ta'mîm etti ol sebebten ki, abde nisbet olunan kurb-i ilâhîde abîd-i mezbûr gerek şakî ve gerek saîd-i hergiz bu'd ve hafâ yoktur. [188a] Ahbâr-ı ilâhiyyede Hakk'ı müstevfâdır. Zîrâ meselâ abdin hüviyyeti ayn-ı a'zâ-i abd ve ayn-ı kuvâ-yı abd olmaktan akreb bir nisbet-i kurbiyye mütesavvurîdir. Hakk'ın halka dahi nisbet-i kurbiyyesi, hüviyyetin a'zâya nisbeti mesâbesindedir. Meselâ hakikat-i Hak halka hüviyet-i külliye menzilesinde ve halk dahi hüviyet-i Hakk'a a'zâ ve cevârih

meretbesindedir. Lâkin hâşâ ve سَتَّانَ مِنْ اتِّحَادِ وَحُلُولِ وَفِعْلٍ وَقَبُولٍ gerçi ehl-i zevke nisbet bu ma'nâ kevniden rûşen ve hüveydâdır. Ammâ mahcûba göre sivâ delilden ahfâdır.

وَلَيْسَ الْعَبْدُ سِوَى هَذِهِ الْأَعْضَاءِ وَالْقَوَى

Halbu ki müsemmâ bi'l-abd müşârün-ileyh olan a'zâ ve kuvânın gayrı değıldir.

فَهُوَ حَقٌّ مَشْهُودٌ فِي خَلْقِ مُتَوَهَّمٍ

Pes Hak ayn-ı kuvâ-yı abd olıcak ol abd-i Hak meşhûd olur. Halk mütevehhim sûretindeki ol sûret, zıll-i mütehayyeldir.

فَالْمَخْلُقُ مَعْفُولٌ

Pes halk emr-i ma'kûldür. İdrâk olunmaz. İllâ akıl ve hayal ile belki vücûdu ikisine mahsûsdur. Mir'ât gibidir ki, Hakk'ı gösterir kendi görünmez.

وَالْحَقُّ مَحْسُوسٌ مَشْهُودٌ عِنْدَ الْمُؤْمِنِينَ وَأَهْلِ الْكَشْفِ وَالْوُجُودِ وَمَا عَدَا هَذِينَ الصَّنْفَيْنِ

Pes Hak Teâlâ halkda zâhir ve mahsûstur. Mü'minler itikâdında ki, onlar enbiyâyâ mukallidlerdir. Nitekim Hazret-i Rasûl (s.a.s.) ihsân beyânında buyurmuştur.

وَأَهْ وَدَاهِي EHL-I KEŞF VE ŞUHÛD-I VICDÂN KATINDA HÂL BÖYLEDIR. AMMÂ BU İKİ SINIFIN MÂ'ADÂSINDA Kİ, BUNLAR NAZAR-I FIKRÎLERİNE TÂBİ' OLMUŞLARDIR. HÜKMEN MÜTEKELLİMİN VE ÂMMEN HALK GİBİ BUNLARDA EMR-I Bİ'L-AKSDIR.

فَالْحَقُّ عِنْدَهُمْ مَعْفُولٌ وَلِخَلْقِ مَشْهُودٌ

[188b] Ya'nî Hak bunlar katında ma'kûldür. Halk mahsûsdür. Zîrâ Hakk'ı verâ-i halkda bir emr-i ma'kûl tasavvûr ederler. Ve halkdan bi'l-küllîye tenzih ederler.

فَهُمْ بِمَنْزِلَةِ الْمَاءِ الْمَلْحِ الْأَجَاجِ

Pes tâife-yi mezbûrenin ilmi şol âb-ı şûr, ya'nî tuzlu su gibidir ki içtikçe teşneliği ve ateşi ziyâde edip şâribini hergiz kandırmaz. Bunların dahi ilmi ziyâde oldukça şüpheleri artuk olur.

وَالطَّائِفَةُ الْأُولَى بِمَنْزِلَةِ الْعَذْبِ الْفِرَاتِ السَّائِغِ لِشَارِهِ

Dahi tâife-yi ûlâ ki mü'minân ve ehâli-i keşf ve vicdândır. Onların ilmi, şol tatlı su gibidir ki, şâribini kandırıp reyyân eder. Zîrâ im-i keşfi garkı ihtimâl-i hilâfî kat' eder.

فَالنَّاسُ عَلَي قِسْمَيْنِ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَمْشِي عَلَي طَرِيقِ يَعْرِفُهَآ وَيَعْرِفُ غَايَتَهَآ

Pes kelâm-ı sâbık siyâkı üzere nâsik, ba'zı mahcûb ba'zı mükâşif olıcak Şeyh (kuddise sirruh) taksim edip buyurur ki, nâs iki kısımdır. Bir kısmı bir tarîka sâlik olur ki, ol tarîkin hakîkatin ve gâyet-i matlûbesin bilir ki, Hak'tır. Ve naîm-i kurb ile mütehakkık olup elîm-i bu'ddan halâs bulur.

فَهِيَ فِي حَقِّهِ صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ

Pes ol gâyet-i matlûbe ona sırât-ı müstakîm olur.

وَمَنْ النَّاسِ مَنْ يَمْشِي عَلَى تَرِيقٍ يَجْهَلُهَا وَلَا يَعْرِفُ غَايَتَهَا وَهِيَ عَيْنُ الطَّرِيقِ الَّتِي عَرَفَهَا الصَّنْفُ الْآخِرُ

Dahi nâsdan ba'zıdır şunlar ki, sâlik oldukları tarîkin hakîkatin ve hakkıyyetin bilmeyeler. Ve gâyet-i matlûbesi Hak olduğun anlamayalar. Halbuki bu dahi sınıf-ı âhir bildiği tarîkin aynı ve nihâyet-i matlûbesi dahi Hakk'ın gayrı değil belki [189a] fark mâ-beyni ma'rifet ve cehâlet-i sâlikîn ile hâsıl olur ma'nâdır.

فَالْعَارِفُ يُدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ

Pes ârif-billah olan sâlik, Allâh'a basîret üzere da'vet eder, ya'nî her vech ile da'vet eder ki, dâi ve med'uvv ve med'uvvun-ileyh var tarîk-i cümlesi şey'i vâhid idüğün bilir. Ya'nî cümlesi ayn-ı Hak olup mugâyeret-i merâtib ve esmâ hasebi ile idüğün müşâhede eder ve görür ki, bir isim ism-i âhiri bir gayrı isme da'vet eder, bir sıfat cihetinden.

وغير العارف يدعوا إلى الله على التقلية والجهالة

Ammâ ârif olmayıp, câhil-i mahcûb olan da'veti hicâb-ı cehâlet ile eder. Merâtib-i ilâhiyyeden âgâhî olmaz. Ayn-ı Hakk'ı gayr görür. Ve zann eder ki, Hak bidâyette mefkûd ve nihâyette mevcûd ola. Haberi yok ki bidâyet ve nihâyet cümlesi merâtib-i hakkâniyyedir.

فَهَذَا إِعْلَامٌ خَاسٌّ يَأْتِي مَنْ أَسْفَلَ سَافِلِينَ لِأَنَّ الرَّجُلَ هِيَ السَّقْلُ مِنَ الشَّخْصِ وَأَسْفَلُ مِنْهَا مَا تَحْتَهَا وَلَيْسَ إِلَّا الطَّرِيقُ

Pes mezkûr olan ilm-i keşf ve vücud ve ma'rifet ve şühûd bir ilm-i hâssdır ki, esfel-i sâfilinden hâsıl oldu⁸⁴⁴. Zîrâ tahsîl-i kemâlât cem'î-i merâtib ve makâmât-ı mürûr, vâhid-i hümdâdan âharâ ubûr ile olur. Nitekim Allâh Teâlâ buyurur. **ولقد خلقنا**

الإنسان في أحسن تقويم ثم رد دنناہ أسفل سافلين

فَمَنْ عَرَفَ الْحَقَّ عَيْنَ الطَّرِيقِ عَرَفَ الْأَمْرَ عَلَى مَا هُوَ عَلَيْهِ فَإِنَّ فِيهِ جَلًّا وَعَلَا يَسْلُكُ وَيُسَافِرُ

⁸⁴⁴ Olur. Zîrâ ercül-i şahsın esfel-i a'zâsıdır. Ve esfel-i ercül mâ-tahtıdır. Ve ayağın altında olan sâlikin sülûk ettiği tarîkidir. pes sâlike ilm-i esfel-i sâfilinden hâsıldır.

Pes şol ârif ki, Hakk'ı ayn-ı tarik bile ol kimse nefsu'l-emri olduğu üzere bilir. Zîrâ ol ârif [189b] Hak'ta sâlik olur. Ve Hak'ta misâfir olur. Lafz-ı fih'de zamîr, Hakk'a âiddir ki, fi'l-i sülûke ve sefere zarfdır. Zîrâ sefer fi'l-âsâr ve's-sıfât sefer-i zatâ muntehâdir.

إِذْ لَمْ نَمَعْلُومَ إِلَّا هُوَ وَهُوَ عَيْنُ السَّالِكِ وَالْمُسَافِرِ

Zîrâ ma'lûm yoktur ki, ayn-ı Hak olmaya, zîrâ merâtib zuhûr eder. Ma'lûm hod ayn sâlikdir. Ve nefis misâfirdir.

فَلَا عَالَمَ إِلَّا هُوَ

Pes bir âlem yoktur. İllâ ayn-ı Hak'tır, nitekim bir ma'lûm yok, illâ ayn-ı haktır.

فَمَنْ أَنْتَ فَأَعْرِفْ حَقِيقَتَكَ وَطَرِيقَتَكَ

Pes ey sâlik-i ârif âgâh ol ki; “ente” ile işâret olunan sen kimsin ve mâhiyet-i mevcûden nedir? Ve mevsıl-i ile'l-matlûb olan tarîkin nedir? Ya'nî bunların cümlesi Hak idüğün bile.

فَقَدْ بَانَ لَكَ الْأَمْرُ عَلَى لِسَانِ التَّرْجَمَانِ

Pes tahkîkan sana nefsu'l-emr zâhir oldu ki, tarîk ve sâlik ve matlûb ve tâlib ve âlem ve ma'lûm ayn-ı Hak'tır. Ve gayr-ı ma'dûm-i mutlakdır. Lisân-ı tercümân beyân ettiği üzere ve tercümândan murâd, “yâ nefis-i Şeyh'dir (Kuddise sirruh) ya Hak'tır ya Nebî'dir.”

أَنْ فَهَمْتَ فَهُوَ لِسَانُ حَقِّ

Ya'nî bu zâhir ve mütercim olan ma'nâyı fehmetmeye mühtedî oldun ise ve anladın ise ki, ol lisân-ı tercümân lisân-ı Hak'tır.

فَلَا يَفْهَمُ إِلَّا مَنْ فَهَمَهُ حَقُّ

Pes bu ma'nâyı fehm etmez. İllâ fehmi Hak olan fehmeder. Nitekim sem'i sem'i Hak, basarı basar-ı Hak olan gibi.

فَإِنَّ لِلْحَقِّ نَسَبًا كَثِيرًا وَوُجُوهًا مُخْتَلِفَةً

Zîrâ Hakk'ın nisebi müteaddidesi ve vücûh-i muhtelifesi vardır ki, ba'zı ile lisân [190a] olup dilediğin tercüme ve beyân eder. Ve ba'zı ile fehm olur. Ya'nî kuvvet-i fâhime olup, meânî-i hafiyeyi sebep-i iz'ân olur.

لَا تَرَى عَادًا قَوْمَ هُودٍ كَيْفَ قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُنْطَارِنَا فَظَنُّوا خَيْرًا بِاللَّهِ وَهُوَ سُبْحَانَهُ عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِهِ بِهِ فَاضْرَبْ لَهُمُ الْحَقُّ عَنْ هَذَا الْقَوْلِ

Ya'nî Hakk'ın şey'i vâhide ve âyet-i vâhideye niseb-i müteaddide ve vücûh-u muhtelifesi olduğun beyân edip buyururlar ki: “Görmez misin, kavm-i Âd ki, ümmet-i Hûd'dur. Onlara sûret-i sehâbda azâb nâzil oldukta, gördükleri gibi bu gelen ârız-ı mumtırdır, ya'nî sehâb-ı bârandır arzımıza Hak ihsan etti, dediler.” Ve Allâhu Teâlâ'ya hüsn-i zann ettiler, Hak Teâlâ Hûd abdin zannı hasebi ile muâmildir. Sırrı budur ki, her nefis isti'dâd-ı kadîmi istid'âsın tekâzâ eder. Ol Hûd ona nisbet-i ayn-ı rahmettir ki, takdir ve kazâ olunmuştur. Pes Hak Teâlâ bu kavlden i'râz edip, üslûb-i hikmet üzerine onlara nisbet-i etemm ve enfa' olan kavle şürû' ettiğın buyurur.

بِمَا هُوَ أَتَمُّ وَأَعْلَى فِي الْقُرْبِ فَإِنَّهُ إِذَا أَمَطَرَهُمْ فَذَلِكَ حَظُّ الْأَرْضِ وَسَقَى الْحَبَّةَ فِيهَا

Pes Hak Teâlâ onlara nisbet-i kurbiyyede hangisi etemm ve ecel, belki nef'i muaccel ise ondan haber verdi. Zîrâ emtar matar ile arz-ı nasîbine musîb olup, imdâd-ı hayât ve nüfûs için arz-ı bedende meks ve sebâta sebep olur. Bu hod ayn-ı bu'ddur. Nitekim bu ma'nâ şerhinde buyurur ki,

يَصِلُونَ إِلَى نَتِيجَةِ ذَلِكَ الظنِّ إِلَّا عَنَّا بَعْدَ

Pes kavm-i mezbûr ettikleri hîn [190b] zannın hükmüne vâsıl olmazlar. Matlûb-i aslilerin hâsıl kılmazlar. İllâ zamân-ı baîdde kalırlar. Ol ecilden Hazret-i Şeyh buyurur.

فَقَالَ لَهُمْ بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ

Pes Hak Sübhânehû ve Teâlâ, ol kavmin zann-ı teemmüllerinden ıdrâb ve adûl edip dedi ki: “Sizin zann edip acele ile istediğıniz sehâb-ı matar değildir. Belki rîhdir ki, onda azâb-ı elîm vardır.” Dedi. Pes ma'nâ-yı mezkûrda kesret-i niseb ve ihtilâfât-ı vücûh zâhir oldu.

فَجَعَلَ الرِّيحَ إِشَارَةً إِلَى مَا فِيهَا مِنَ الرِّيحَةِ لَهُمْ

Pes Hak Teâlâ lafz-ı rîh ile kavm-i mezbûrun nüfûsu için ma'nâ-yı rîhte olan râhata işâret kıldı.

فَإِنَّ بِهَذَا الرِّيحِ يَرِيحُ أَرْوَاحَهُمْ مِنْ هَذِهِ إِلَيْهَا كُلُّ الْمُظْلَمَةِ وَالْمَسَالِكِ الْوَعْرَةِ وَالسَّدْفِ الْمَدْلِهِمَةِ

Zîrâ bu rîh sebebi ile Hak Teâlâ ol kavmin ervâhını heyâkil-i muzlime-yi unsuriyyeden ve meslek-i teng ve [şüvârdan?] ve hicâb-ı leyâl-i zulmâniyyeden halâs edip, tulu'-i tebâşir subh-i envâr ve işrâk-ı tecelliyât-ı karîb-i dîdâr ile münevver ve müşerref kılar. “Sedef” feth-i sîn ve dâl ile zulmettir. Ve “gınâ-i mir'ât”tır hicâb-ı hayâl

ma'nâsına, cem'i sudüfün gelir, dammeteyn ile. "Veir" feth-i vâv ve kesr-i ayn ile sıfattır. Sa'b vaktî ma'nâsınadır.

وَفِي هَذِهِ الرِّيحِ عَذَابٌ أَيْ أَمْرٌ يَسْتَعْدِبُونَهُ إِذَا دَاقُوهُ أَلَّا أَنَّهُمْ يُوْجِعُهُمْ فِي الْحَسِّ لِفِرْقَةِ الْمَأْلُوفَاتِ

Dahi bu rîhta ol kavme azâb hâsıldır. Ya'nî bir nesne vardır ki, onlara rûhâniyetleri hasebi ile hîn-i zevkte ol azâb azub ve şîrin gelir. Eğerçi dârimızdan evvel [191a] hiss-i cismânî sebebi ile telh ve nâ-kabul görünür idi. Zîrâ firkat-i müellefât ve hasret ola ve du-benât ve âbâ ve ümmehât onların kalplerine reca' verir idi. Ammâ ba'de'l-vukû' mülâhaza-yı meâl ve zuhur-i kemâl ile azâb uzbe ve mihnet-i lezzete intikâl etti.

فَبَاشِرُهُمُ الْعَذَابَ فَكَانَ الْأَمْرُ إِلَيْهِمْ أَقْرَبُ مِمَّا تَخَيَّلُوهُ

Pes Hak Sübhânehû ve Teâlâ kavmin azablarına mübâşir olup ve ol tevki' ettikleri ârız-ı mumtırdan ol kendilere infa' ve akreb olan emr zâhir oldu ki, helâk-i heyûlânîdir.

فَدَمَرَتْ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا فَاصْبَحُوا لَا يُرَى إِلَّا مَسَاكِينُهُمْ وَهِيَ جِثْمُهُمُ الَّتِي عَمَرَتْهَا أَرْوَاحُهُمُ الْحَقِيَّةُ

Pes ol rîh-i dübûr kavm-i mezbûrun zevâhirine müteallik olan eşyâyı ifnâ ve ilhâk-i ve rûhların evsâh-ı bedeniyyeden pâk etti. Bir vech ile ki ebdân-ı hâliyelerinden gayrı nesne görünmez oldu. Cüsselerden mesâkin ile ta'birin vech-i münîri bu ola ki, evvelâ hakîkati insâniyyenin âlem-i imkânda evtânı ebdândır. Ba'de senin vekîl ile ebdân olan büyût-i mesâkin-i suver-i ebdândır. Biz'zât hakîkat-ı insâniye değildir. Ve "mesâkin"den murâd, şol cüsselerdir ki, ervâh-ı hakkıyyeleri onu ta'mir etmiş idi. Melâikenin semâvâtı ta'mîri gibi. Ve rûh-i mezbûr ki, Hakk'a nisbeti fart cihetindedir ki, abd ile rabb ortasında vâsıta ve kayd-ı hakîkat-i rûh-i hayvânîden ihtirâzdır.

Ma'lûm ola ki, bu makâm-ı şerîfin şerhinde ol meydân ma'rifet-i ahadiyyet ve mesâf-ı saff vâhidiyyet-i çerâsında cerâ-yı [191b] Hazret-i Dâvûd-i Kayserî buyurur ki: bir ârifin ki basîret-i aynî⁸⁴⁵ ve ayn-ı basîreti mâverâ-yı kîl ve kâlde zürûr-i ma'rifet ve hâl ile intihâl olunmuş ola. Nûr-i şühûd ile görür ki, âlem بِأَسْرٍ مَا عِبَادَ اللَّهِ . Ve ol ibâd ma'budun vücûdu ve sıfatı ve fi'li ve havl ve kuvveti leyse illâ bi'llâhtır. Cümlesi muhtâc-ı rahmet-i rahîm ve rahmân bir bölük duefâ ve nâ-tuvândır. Hâşâ sümme hâşâ bu sıfât-ı hamîde ile muttasıf bir zât sâbıkû'r-rahmet vâsı'ü'l-mağfiret hâdî fe-hâvi'r-

⁸⁴⁵ Murâd ayn-ı sâbitedir.

rahmân ale'l-arşı istivâ her vech ile kâdir. Ve kaviyy ve tuvânâ iken hergiz bunların ma'siyyetinden mütecâviz olmayıp, bir bölük duefâyı mahbûs ve mukîm-i azâb-ı elim ve bi'l-küllîye me'yûs ve mahrûm-i rahmet ve naîm ide. Husûsan ki, eşkıyâ-yı mezbûre cerâimine âlim olup abd-i münîb-i evvâh olalar. Ve taleb-i afv-ı günâh kılmakta **أَمَّن**

وَتَعْطِيكُمْ عَذَابٌ وَسَخَطُكُمْ رِضًا وَقَطْعُكُمْ وَصَلٌ وَجَوْرٌ كُمْ عَدْلٌ diyeler. Bil ki abd, mücerred-i ilkâ-i nârdan maksûr kemâlât-ı mukadderesine îsâl ve saâdet-i rahmet-i sâbıkası ile mes'ûd etmektir. Nitekim “zeheb ve fidda-i arz-ı nâr”dan murâd, gışş-i kedûretten hâlis ve âzâd kılmaktır. Ve bu nazm-ı Şeyhî zikreder ki, **nazm:**

وَتَعْطِيكُمْ عَذَابٌ وَسَخَطُكُمْ رِضًا وَقَطْعُكُمْ وَصَلٌ وَجَوْرٌ كُمْ عَدْلٌ

[Sizin azâbınız tatlılıktır ve öfkeniz rızâdır

Ayrılmanız buluşma, zulmünüz adâlettir.]

Mezkûr olan kavı, Kayserî'nin hâsılıdır. **Fakîr**-i mukassır eydür, eğer bu mekâl hılâf-ı nâstır, deyû suâl olunursa Hazret-i Şeyh'in (kuddise sirruh) *Fütûhat*'tan me'hûz olan cevâbı budur ki, âyet-i Kur'âniyye'de hulûdün ta'rifi, “azâb” değildir “nâr”dır. Nazm-ı şerîf “hâlideyni fihâ”dır. “Hâlideyn-i fih” değildir. Bâ-husûs kütibe âsmâniyyeden [192a] Tevrat'ta ve İncil'de mestûr olan hulûd azâb değildir. Belki naîm-i cennette bile ebûd yoktur. Tecellî-yi âhire intikâl vardır. Eimme-i müddât-ı dînden İmâm Gazâlî ve İbn [?] ibâret-i nûriyyeti böyle e nakl etmişlerdir ki, **إِنَّ أَهْلَ**

الْجَنَّةِ يَمْكُتُونَ فِي النَّعِيمِ خَمْسَتَ عَشْرَةَ أَلْفَ سَنَةٍ ثُمَّ يَصِيرُونَ مَلَانِكَةً وَإِنَّ أَهْلَ النَّارِ كَذًا أَوْ زِيدَ ثُمَّ يَصِيرُونَ Ve *İncil*'de mezkûr olan hod haşr-ı rûhânîdir. Muhammed Şehristânî *Milel ve Nihal*'de nasârîden bir kavı rivâyet eder. Meâli budur ki, nâs berzah-i melekûta vardıkta bin yıl miktârı ekel ve şürb tenâküh edeler. Ba'de naîm-i rûhânî sıfâ vâsıl olalar ki âlem-i nûrdur. Ve lezzet ve behçet ve sürûrdur. Ve onun ahâlîsi ekl ve şürb ve nikâhtan biri ve dûrdur. Kütüb-i semâviyye meyânında Hûd hılâf olmaz. Ve bi'l-cümle sekûl-i mezbûre ifâde-i kat' etmezse bâri tahrîk-i gark ihtimâl ve zann eder. Ol takdirçe hulûd-i mezbûr meks-i tavîl ile te'vîl olunsa çok mahzûr olmaz. Gibi bâ-husûs müevvil Şeyh Muhyiddîn Arabî olıcak küfüne cür'et hadd-i insâftan tecâvüzdür. Bâ-husûs mezâk-ı tevhdî bunu işrâb eder ki, ki tecellî-yi sıfât ve esmâ bir mertebede bâkî ve müebbed olmaya. Şürrâhtan ba'zı meşâyih Dâvud-i Kayserî'ye işâret edip demiş ki, bu ârifin kelâmı sıdktır. Lâkin bunun bilmediği ba'zı ibâdullah vardır ki, onun muktezâ-yı ayn-ı sâbiti te'yîd fi'l-azâbdır, demiş. **Fakîr** eydürün mu'terizin kelâmında nev'i tenâkus olduğundan mâadâ umûm ve sebkât-i ism rahmet zâyi' olur. Ba'de sûret-i

azâbda [192b] hulû ve sıhhat-i ma'nâda kifâyet etmez, denilse olmaz mı? Zîrâ cumhûr esmâ, niseb ve izâfât değil midir? Sâbıkan beyân olunmadı mı? Ki bir sıfat bir şahsa nisbet azâb-ı elîm ve şahs-ı âhire izâfet ile râhat-ı rahîm olur. Meselâ el'ân âlem-i şehâdette bu makûle erâzil-i nâs çoktur ki, dünyâ ni'metlerin küfr-i kadîminde olan râhat mu'tâdesine vermez. Zîrâ muktezâ-yı isti'dâdıdır ve mansıb ve câh-ı izzet, gözüne câh-ı mihnet görünür. Bu ma'nâ keşf ve şühûd ehline belki eşbeh-i avâma zâhir ve hüveydâdır.

Hâsıl-ı kelâm sermediyyet-i azâbda gark-ı ihtimâl hilâfi kat' eder. Nass yoktur derler. **خَالِدِينَ فِيهَا هِيَ لَا بَئِينَ فِيهَا أَحْقَابًا** ma'nâsına irca' ederler. İmâm Gazâlî ve Hakîm Tirmîzi kitâblarında yazmışlardır ki, ehl-i cehennem cehennemde müddet-i ikâmeti yedi bin yıl ola. Ammâ beyân-ı lümmiyyet kılmamışlardır. Ve İmâm Gazâlî'den bu kavîl ba'zı resâilinde menkûldür ki, bu tevkîyyet-i kulu bundan sâdır olmayaydı. Tâ ki ma'rûfât-i cemâhire ve me'lûmât-i meşâhire muhâlefet bulunmayaydı. Velâkin emrullâh kaderan makdûran demiş ola. **Fakîr** müddet-i mezbûre aded-i mahsûsa kasrın lümmiyyetin bir risâlede böyle gördüm. Demişler ki, müddet-i devr-i sünbûle ki nev'i insânın zamân-ı bekâsıdır derler. Eğer ittifâk-ı nev'in bekâ-i makdûru bu kadar olsa bu'd yok idi ki, ba'zı ifrâda hükm-i nev' i'tâ olunup ve müddet-i azâbı bunun ile takdir oluna. Zîrâ eşkıyânın niyeti ki, müddet-i bekâsında tasmîm-i a'mâl-i seyyi-î idi. Azâb ile mucâzâtı dahi nev'inin bekâ-i makdûru kadar [193a] olsa lâyıktır. Allâhu a'lem.

Fakîr eydür. Nev'in bekâ-i makdûru bu kadar olmadığı takdirçe vech-i mezkûr vecih olmaz. Ammâ böyle ta'lîl olursa ma'kûldür ki, aded-i elf ki müntehâ-yı ukûd a'dâddır. Zîrâ bunun mâverâsı tekerrür ile hikâyet olunur. Pes meks-i tavîl bununla takdîr olunmak münâsibdir. Ammâ tekerrür-i seb'aya maksûr etmenin vech-i aded-i seb'a câmi', cemî' a'dâd olduğu ola. Zîrâ aded ya zevcdür ya ferd, ikisi dahi bunda mûndericidir. Hasâyis-i seb'a çoktur. Lâkin mahalle münâsebeti yoktur. Onun için bu kadarıyla iktifâ olundu. Ammâ müntehâ-yı müddet yalnız elf olsa dahi aklen baîd olmaz. Nitekim tağmîsde nasarâdan elf ile tevkîd nakl olunmuş idi. Mezkûr olan mülâyemât akliyedir. Ammâ kendi unsurunun Şeyh illâ selâmı İbn Teymiyye-yi Hanbelî ki, muhaddisîn-i ehl-i sünnet imâmıdır. Bu hadîs-i şerifi böyle nakl etmiştir ki, **والذي نفس محمد بيده لياتين علي جهنم زمان** Eğerçi İbn Teymiyye'den gayrı ulemâ dahi kitâblarında bu hadîsi zikr etmişlerdir. Lâkin İbn Teymiyye tevkîd edip ve tashîh-i sened etmiştir-ya'nî şöhret üzere ifâ etmiştir-. Ve

men'i icmâ' ve nefy-i tevâtür etmiştir. Ve Hazret-i Ömer'den bu mazmûnda hadîs-i âhir nakl etmiştir. Vallâhu Teâlâ a'lem bi-hakâyıkı'l-umûr bu meselede mesmu'umuzu şerh ile me'mûr olduğumuzda bu mertebeye cür'et olunur. Ve'l-me'mûr ve'l-ma'zûr .

فَزَالَتْ حَقِيقَةُ هَذِهِ النَّسَبِ الْخَاصَةِ وَبَقِيَتْ عَلَيَّ هِيَ كَلِمَةُ الْحَيَاةِ الْخَاصَةِ بِهِمْ مِنَ الْحَقِّ الَّتِي يَنْطِقُ بِهَا
الْجُلُودُ وَالْأَيْدِي وَالرُّجُلُ وَعَدَبَاتُ السَّوَابِ وَالْخَاذِ

[193b] Pes bu niseb-i hâssanın ki murâd, ervâh-ı mahsûsuna hakkıyyeti zâil oldu. Ya'nî husûl-i mîzâc ile meşrût olan ruhların ebdân-ı mahsûsaya taallukları muzmahill olup, ve bunlar için şol heyâkil-i meyyâle üzerine mahsûs olan hayât-ı sârîye-i âmme-yi ebediye bâkî kıldı ki, ol hayâtın imtizâc-ı anâsıra ihtiyâcı yoktur. Hakk'ın ism-i Hayy ile cemî' mevcûdâta tecellâsının sırr-ı sârîyesinidir. Yed-i Resûl (aleyhisselâm)de hasât bu hayât ile nâtıktır. Ve rûz-i kıyâmette, nâtık-ı şehâdet olan cülûd ve cevârih bu hayât-ı misâliyye sebebi ile nâtık olur. Cülûd ve cevârihin nutku âyet-i Kur'âniyye'de mevcûddur ki kâlû *لم شهدتم علينا قلوا انطقنا الله الذي انطق كل شيء* . Nitekim ruûs-i esvât elsine-i nutk olup, onunla zulmen ettiği darb-ı şehâdetleri ve efhâzın hiss ettikleri efâl-i mahsûsati hikâyetleri hadîs-i şerifte mestûr ve mazbûttur. Sâbikan mezkûr olan şürrâh *Fusûs*'dan ba'zı azîzler ki ve o Kayserî hazretlerin techîl etmişti. Bu mahalde "azâbat" ibâretini cem'-i azâb olmak üzere azâbât-ı istihrâc edip ve şerh-i şerîfnde böyle ta'bîr ve te'vîl buyurmuş ki elem ma'nâsı ve murâdı zâhirdir fakîr eydür ve cezâ-i seyyiet-i seyyieten mislihâ nesteiz billâh lisânına [194a] zikirde küstâhi olduğun vech-i ruunet-i nefsâniyye değildir. Allâhu a'lem.

Belki bizim gibi zuefânın dahi gaflet ve nisyânı görüldükte tecâvüz oluna deyüdür. bi'l-lâhi'l-affu'l-gafur. Bâ-husûs ihtilâl-i dimâğa ve fûtûr-u mizâca mübtelâ iken emr-i pâdişâhiye müteveat kâd olunur. El-me'mûr ma'zûr.

وَقَدْ وَرَدَ النَّصُّ الْإِلَهِيُّ بِهَذَا كَلِمَةً إِلَّا أَنَّهُ تَعَالَى وَصَفَ نَفْسَهُ بِالْغَيْرَةِ وَمِنْ غَيْرَتِهِ حَرَّمَ الْقَوَاحِشَ

Ya'nî bu mezkûrların cem'isine nass-ı ilâhi varid. Ve lisân-ı cem' ve fark ile vâridât-ı şer'iyye nâtık ve şâhiddir. Lâkin bu kadar vardır ki, Hak Teâlâ nefsinin gayret ile vasf etmiştir ki, gâhi lisân-ı Hakk'tan lâ-ehad ağıyar-ı min-allâhtan ve gâhî lisân-ı Resûl'den inne sa'den *وَأَنَا أَعْيَرُ مِنْ سَعْدٍ وَاللَّهُ غَيْرُ مَنْنَا* buyurulmuştur. Ve cümle gayretinden ba'zı fevâhişi harâm ettiğiğidir. Gerek fahş-ı zâhir gerek fahş-ı bâtın

وَلَيْسَ الْفَحْشُ إِلَّا الظَّهَرَ

Ya'nî fahş değildir. İllâ zâhir olandır. Nitekim na't-ı şâhiddir. Ammâ ta'mîm-i *Kur'an*'ın dahi zikr olunacaktır ki, buyurur.

وَأَمَّا فَحْشَ مَا بَطَنَ فَهُوَ لِمَنْ ظَرَ لَهُ

Ve emmâ fuḥş-ı bâtinî oldur ki, onun fuḥşu her kime zâhir oldu ise, ona nisbet ile ola, ya'nî fuḥş nefşü'l-emri olmaya, fuḥş izâfî ola. Pes girü istisnâ-i sâbık sâbit ve mütekarrir oldu.

فَلَمَّا حَرَّمَ الْفَوَاحِ، شَ أَيَّ مَنَعَ أَنْ تَعْرِفَ حَقِيقَةَ مَا ذَكَرْنَا

Pes vaktâ ki Hak Teâlâ fevâhişi harâm edip ve mezkûr olunan hakîkatini bilmeyi men' etti ise.

وَهِيَ أَنَّهُ عَيْنَ الْأَشْيَاءِ

Halbuki hakîkat-i mezkûre Allâh Teâlâ'nın min haysü'l-hakîkat ayn-ı eşyâ olduğudur. [194b]

فَسَتَّرَهَا بِالْغَيْرَةِ

Pes Hak Teâlâ, ol ayn-ı mahcûbînden vâcibi's-setr olan hakîkati gayret ile setr etti. Pes bu cümle lemmâya cevâb oldu.

وَهُوَ أَنْتَ مِنَ الْغَيْرِ

Ya'nî gayret-i mezbûresinin 'ene'iyetin gayrdan hâsıl olmasıdır. Zîrâ sen 'ene'iyetin ve vücûd-i mudâfin ve taayyün-i hâssın hasebi ile Hakk'a mugâyirsin, eğerçi izâfet ve taayyünden kat-ı nazar ile gayriyyet yoksa da .

فَا لِيُغَيِّرُ يَقُولُ السَّمْعُ سَمْعُ زَيْدٍ وَالْعَارِفُ يَقُولُ السَّمْعُ عَيْنَ الْحَقِّ

Pes gayr-ı mahcûb ani'l-Hak olan sem'i Zeyd'e nisbet edip, meselâ Zeyd'in kulağı işitti, diye hükmeder. Ve sem'i zâhirde gayr gördüğü i'tibâriyle Zeyd'in bilir. Ammâ ârif bi'l-hakâyık sem'i ayn-ı Hak bilir, gayra muzâf etmez. Ya'nî mahcûblar sıfâtullâhı zâtın gayrı görür. Ammâ ârif-i muvahhid sıfâtı ayn-ı zât görür. Zîrâ onun mir'ât-ı şühûdunda gayr yoktur. Ammâ mütekellim ne ayndır, ne gayr, deyip selb-i nakîzayn eder, medâr-i hükm olur, bir nesne görünmez. Ammâ muhakkak eğer merâtib-i hazerât isbât eder, medâr-ı hüküm olur, bir nesne görünmez. Ammâ muhakkak ona merâtib-i hazerât isbât eder. Onlar “mertebe-i gayb-ı hüviyette sıfât ve esmâ'ayn-ı zâttır.” derler. “Ammâ merteb-i melek ve melekûtta gayrdır derler.”

وَهَكَذَا مَا بَقِيَ مِنَ الْقَوِي وَالْأَعْضَاءِ فَمَا كُلُّ أَحَدٍ عَرَفَ الْحَقَّ فَتَقَاضَلَ النَّاسُ وَتَمَيَّزَتِ الْمَرَاتِبُ فَ بَانَ الْقَاضِلُ وَالْمَقْضُولُ

Ya'nî sâir kuvâ ve a'zâ dahi bu kıyâs üzere cârîdir ki, inde'l-ârif ayn-ı Hak'tır. Ve câhil gayr katında gayrdır ki, Zeyd'e ve Amr'da muzâf ve hâlde ve beşere mensûb

kılır. [195a] Sıfât-1 zâyidedir. Pes ma'rifet-i Hak'ta her nefis bir değil belki nâs-1 mütefâvüt ve mütefâıldır. Ve merâtib hasebi ile fâzıl mefzûlden mütebâyindir.

وَاعْلَمَ أَنَّهُ لَمَّا أَطَّلَعَنِي اللَّهُ تَعَالَى وَأَشْهَدَنِي أَعْيَانَ رُسُلِهِ وَأَنْبِيَآئَهُ كُلَّهُمُ الْبَشَرَيْنِ مِنْ آدَمَ إِلَى مُحَمَّدٍ
صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ فِي مَشْهَدٍ أَقِمْتُ فِيهِ بِفَرْطَبَةِ سَنَةِ سِتِّ وَثَمَانِينَ

Hazret (kuddise sirruh) beyân-1 şân edip, buyurur ki vaktâ ki Allâh Teâlâ beni sırr-1 şerîfine vâkıf edip ve ervâh-1 rûsûl ve enbiyâ-i beşeriyyelerin Hazret-i Âdem (aleyhisselâm)den, Muhammed (salevâtullâhi aleyheyh)e gelince bir meşhûd-i azîmde bahrinin senesinde bana işhâd ve ihdâr etti ise ki, meşhûd-i mezbûr vâkı' oldukça, ben bilâd-1 Mağrib'den Kurtuba şehrinde ikâmet olunmuş idim.

مَا كَلَّمَنِي أَحَدٌ مِنْ تِلْكَ الطَّنْفَةِ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ السَّلَامُ

Ol tâife-yi ervâh-1 kümmelînden hergiz birisi bana hitâb edip tekellüm etmedi. İllâ Hûd (aleyhisselâm) ki, meğer Şeyh-i Ekber ile beynehümâda münâsebet-i meşreb ve mülâyemet-i zevk hâsıl idi.

فَاتَهُ أَخْبَرَ نِي بِسَبَبِ جَمْعِيَّتِهِمْ

Zîrâ ol rûh-i mezbûr, Hud(a.s.)mezkûr ervâh-1 enbiyânın meşhud-i mesfûrda sebep-i cem'iyetlerinden haber verdi. Ba'zılar sebep-i cem'iyet Şeyh'in (kuddise-yi sirruh) hâtem-i velâyet-i Muhammediyye olmasına tehniyet idi. demişlerdir Allâh-u a'lem

وَرَأَيْتُهُ رَجُلًا ضَخْمًا فِي الرَّجَالِ حَسَنَ الصُّورَةِ لَطِيفُ الْمُحَوَّرَةِ عَارِفًا بِالْأُمُورِ كَاشِفًا لَهَا

Buyurur ki: “Dahi, Hazret-i Hûd'u şühûdumda gördüm ki beyne'r-ricâl bir racûl-i cisîmi'l-hilkat [195b] gökçek sûretli, müsâhebeti tatlı ârif billâh ve's-sıfât halâl-i müşkilât idi.

وَدَلِيلُ عَلِيٍّ كَشَفَهُ لَهَا

Ya'nî Hazre-i Hûd'un umûr-i mezbûre-yi keşf ve şühûduna delîlim Kur'ân'da bu âyettir ki zikr olunur.

مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ أَخَذَ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

قَوْلُهُ تَعَالَى مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ أَخَذَ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ وَأَيُّ بَشَارَةٍ شِئْخَلَقُ اعْظَمُ مِنْ

هَذِهِ

[Hud, 11/56] Vâkıa, Hûd (aleyhisselâm)ın hakâyık-1 eşyâya ma'rifetine bu âyetin şehâdeti kifâyet eder. Ve halka bundan a'zam beşâret mi olur ki, müntehâ-yı seyrini mübtedâda göre ve derekât-1 bu'dunu derecât-1 kurbda bula. Zîrâ hüvviyet-i itlâkiyyede mecâl bu'd olmaz.

ثُمَّ مِنْ إِمْتِنَانِ اللَّهِ عَلَيْنَا أَنْ أَوْصَلَ إِلَيْنَا هَذِهِ الْمَقَالَةَ عَنْهُ فِي الْقُرْآنِ

Ba'dehû Hak Teâlâ'nın bizim üzerimize imtinân ve ihsânından ba'zıdır ki, bize bu makâleyi *Kur'ân*'da mevdûdun îsâl etti ki makâm-ı cem' ile muttasıf ve emr-i hakâyık mübeyyin ve kâşiftir.

ثُمَّ تَمَّمَهَا الْجَامِعُ لِلْكَوْنِ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَا أَخْبَرَ بِهِ عَنِ الْحَقِّ بَأْتُهُ عَيْنَ السَّمْعِ وَالْبَصْرِ
وَالْيَدِ وَالرَّجْلِ وَاللِّسَانِ أَيُّهُ هُوَ عَيْنُ الْجَوَاسِ

Badehû metn-i uzmâyı Hazret-i Câmî'-i Küll Muhammed (sallâhu aleyhi ve selem) Hak'dan haber verdiği hükm ile itmâm ve tekmîl etti ki, hükm-i mezbûr Hakk'ın zâtî sıfâtının aynı olduğun kurb-i ferâyiz ve kurb-i nevâfilde zât-ı Hak ayn-ı sem' ve ayn-ı basar ve ayn-ı yed ve ricl ve lisân olduğun beyândır ki, havâs-ı zâhirenin aynı olduğun bildirdi, ma' hâzâ bâtunenin aynıdır. Belki ol zâta akrebdir. Nitekim beyân olunur.

وَالْفَوْي الرَّهَانِيَّةَ أَقْرَبُ مِنَ الْحَوَاسِ

Hâlbu ki kuvâ-yı [196a] rûhâniyye mevâd-ı heyûlâniyyeden mücerred olmak ile Hakk'a a'zâ-yı cismâniyyeden akrebdir.

فَاكْتَفَى بِذِكْرِهَا بَعْدَ الْمَحْدُودِ عَنِ النَّاقِبِ الْمَجْهُولِ الْحَدِّ

Pes Hazret-i Muhammed (aleyhisselâm) eb'ad-i mahdûdun zikri ile akreb-i mechûlü'l-haddin zikrinden iktifâ etti. Zîrâ Hak Teâlâ eb'adin aynı olıcak, ayn-ı akreb olmak bi-tarîkı'l-ûlâ sâbit olur.

فَتَرَجَمَ الْحَقُّ لَنَا عَنْ نَبِيِّهِ هُودَ مَقَالَةَ لِقَوْمِهِ بِشَرِّهِ لَنَا

Pes Hak Teâlâ nebîsi Hûd (aleyhisselâm)dan kavmi için olan makâlesini bize tebşîr için haber verdi.

وَتَرَجَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ اللَّهِ مَقَالَتَهُ بِشَرِّهِ لَنَا

Pes Resûlümüz Muhammed (sallâllâhu aleyhi ve selem) dahi Hak Teâlâ'nın Hûd (aleyhisselâm)dan tercüme ettiği makâlesin bize muştuluk için haber verdi.

فَكَمَّلَ الْعِلْمُ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أَوْثُو الْعِلْمَ وَمَا يَجْعُدُ بَأْيَاتِنَا إِلَّا الْكَافِرُونَ

Pes bu beşâret ile ulemâ-i ilmullâhın sudûrunda ilm-i kâmil hâsıl oldu. Ve bu âyât ve beşârete câhid ve münkir olmaz. İllâ şol kâfir-i sâtirler ki, hicâb-ı zâhir ile mahcûb olmağın şerâyi'i min indillâhı setrederler.

فَانَّهُمْ يَسْتَرُونَهَا وَإِنْ عَرَفُوهَا حَسَدًا مِنْهُمْ وَتَفَاسَةً وَظُلْمًا

Zîrâ mezbûr mahcûblar cibilliyeleri ve zulmet-i seciyye sebebi ile şems-i şerîatı ve nûr-i hakîkati bilir iken, sehâb-ı hased ile mestûr ve gabâr-ı buhl ile bî-nûr

ederler. Ma'lûm ola ki, kelâm-ı sâbık ya'nî âti'z-zikr olan mahbes sâbıkı'z-zikr olan kelâmâtı te'kîddir. Nitekim buyurur.

وَمَا رَأَيْنَا قَطُّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فِي حَقِّهِ تَعَالَى فِي آيَةٍ أَنْزَلَهَا أَوْ إِبْرَارٍ عَنْهُ أَوْ صَلَاحٍ إِلَيْنَا فِيمَا يَرْجِعُ إِلَيْهِ إِلَّا بِلَا
لتحديد تنزيهاً كانَ أو غيرَ تنزيهٍ

[196b] Ya'nî biz aslâ min indillâh Hak Teâlâ'nın şa'nında vâr olan nusûsda veyâ vesâit-i enbiyâ ile olan ahbârda ki, bize îsâl olunmuştur. Zâtına âid olan umûr-i sifâtîyyede görmedik, illâ her haber-i münzili mülebbis bi'l-tahdîd gördük, gerek ol münzel olan haber sûret-i tenzîhde olsun gerek gayr-ı tenzihde olsun.

أَوْلَهُ الْعَمَاءُ الَّذِي مَا فَوْقَهُ هَوَاءٌ وَمَا تَحْتَهُ هَوَاءٌ فَكَانَ الْحَقُّ فِيهِ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ الْخَلْقَ

Ya'nî tahdîd-i mezkûrun evveli mertebe-yi amâdır ki, Nebî (aleyhisselâm) hadîs-i şerîfnde bize ondan haber vermiştir ki, suâl-i Ebû Rezîn Ukeylî'deki

أَوْلَهُ

Ya'nî tahdîdin evvel mertebesi

الْعَمَاءُ الَّذِي

Şol sehâb-ı rakîkdir ki

مَا فَوْقَهُ هَوَاءٌ وَلَا تَحْتَهُ هَوَاءٌ

Ol sehâbın fevkinde ve tahtında havâ yoktur. Ya'nî mâdde-i unsuriyye yoktur.

وَكَانَ الْحَقُّ فِيهِ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ الْخَلْقَ

Hak Teâlâ ol sehâb-ı rakîkte idi. Mahlûkâtı halk etmezden mukaddem lafz-ı amâlıkta bir sehâb-ı rakîktir ki, nûr-i âfitâbı fi'l-cümle sâtir ola. Ammâ istilâh-ı meşâyihde câmi' cemî' taayyünât olan mertebedir ki, ona "taayyün-ü evvel" derler.

ثُمَّ ذَكَرَ أَنَّهُ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ فَهَذَا تَحْدِيدٌ أَيْضًا ثُمَّ ذَكَرَ أَنَّهُ يَنْزِلُ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا فَهَذَا تَحْدِيدٌ

Ba'dehû *Kur'an*'da mezkûr olduğu üzere ki الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ سُنُوِي

Buyrulmuştur. Sıfat-ı istivâ tahdîddir. Zîrâ arş [197a] muhaddede musâvî olan muhaddededir. Kesr-i dâl ile. Ve her muhaddid olan muhadded feth-i dâl ile. Ba'dehû lisân-ı Nebîsi'nden (aleyhi's-selâm) semâ-i dünyâya nüzûlün zikretmiştir. Yâhud ayn-ı tahdîddir. Belki evvelden evdendir.

ثُمَّ ذَكَرَ أَنَّهُ فِي السَّمَاءِ وَأَنَّهُ فِي الْأَرْضِ

Ya'nî bir vech ile dahi tahdîd-i hâs ile tafsîl edip Allâh-u Teâlâ buyurmuştur. [O, gökte de ilâh olandır, yerde de ilah olandır (Zuhrûf, 43/84)]

وَأَنَّهُ مَعَنَا أَيَّمَا كُنَّا إِلَى أَنْ أَخْبَرْنَا أَنَّهُ عَيْنُنَا

Dahi maiyyetle tahdid etmiştir وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ [Nerede olursanız olun O sizinle berâberdir.(Hadîd, 57/4)] buyurmuştur. Vâcib-i mümkinî tahdîd etmiştir. Tâ ki hadîs peygamberinde (sallâllâhu aleyhi ve selem) zâtı Sübhânehû ve Teâlâ bizim aynımız olduğundan haber vermiştir ki, كُنْتُ سَمْعُهُ وَبَصَرُهُ demiştir. Ve ol hadd ve biz mahdûd olduğumuzu bildirmiştir. Pes Hak Teâlâ zâtını hadden gayrı ile vasf etmemiştir. عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ gibi.

وَقَوْلُهُ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ حَدٌّ أَيْضًا

Ya'nî kavî-i mezbûrun tenzîlde mübâlağadır. Bu dahi tahdîddir.

إِنْ كَانَ الْكَافَ زَائِدَةً لِغَيْرِ الصِّفَةِ

Eğer kâf zâid olup sıfatiyyet ifâde etmezse, ma'nâ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ [O'nun benzeri hiçbirşey yoktur. (Şûrâ, 42/11)] Demek olur. Pes mümâsil-i mâsivâdan bir şey' olmayacak mâsivâ, mahdûddan mütemeyyiz olur.

وَمَنْ تَمَيَّزَ عَنِ الْمَحْدُودِ فَهُوَ مَحْدُودٌ بِكَوْنِهِ لَيْسَ عَيْنَ الْمَحْدُودِ فَالِإِطْلَاقُ عَنِ التَّقْيِيدِ

Ve bir şey' ki mahdûddan mütemeyyiz ola, ol mahdûddur. Zîrâ mahdûdun aynı olmamak ayn-ı haddir. Ve bir şey'i takayyüdden itlâk etmek, ol şey'i itlâk ile mukayyed kılmaktır.

وَالْمُطْلَقُ مُقَيَّدٌ بِالِإِطْلَاقِ لِمَنْ فُهِمَ

[197b] Ve hal budur ki, mutlak ki mukayyede mukâbil zikr oluna. Elbette kayd itlâk ile mukayyed mülâhaza olunur. Zîrâ sıfat-ı itlâk olmasa, mutlak mukayyeden mümtâz olmaz. Pes herki fâhim-i ma'nâ ola, mefhûm-i mutlak kayd-ı itlakın mâadâsından mutlak idiğın bilir. Yoksa cemî' kuyûddan münezzehdir demez.

وَأَنْ جَعَلْنَا الْكَافَ لِلصِّفَةِ فَقَدْ حَدَدْنَاهُ

Eğer kâf-ı zâyid olmayıp, sıfat için ve teşbîh için olursa, pes tahkîk-i Hakk'ı tahdîd etmiş oluruz. Zîrâ mislin mislini nefy-i isbât misl icâb eder. Ve illâ ictimâ'-i nakızayn lâzımgelir. Ol hod mahâl ve mucib-i mahâl olan mahâl pes isbât-ı misl ayn-ı tahdîd olur.

وَإِنْ أَخَذْنَا لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ عَلَيَّ نَفِي الْمَثَلِيَّةِ تَحَقُّقًا بِاِمْتِنَانِ الْمَقْهُومِ وَبِالْأَخْبَارِ الصَّحِيحِ أَنَّهُ عَيْنُ الْأَشْيَاءِ

وَالْأَشْيَاءُ مَحْدُودَةٌ وَإِنْ اختلف حُدُودُهَا

Ya'nî eğer Allâh Teâlânın لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ kavlin mutlakâ nefyi misl üzerine ahz etsek gerek, kâf-i zâyid olsun, ol takdîrce cevâddan⁸⁴⁶ kinâyet olur, مِثْلَكَ لَا يَبْخُلُ

⁸⁴⁶ Ma'nâ zâhir olur, gerek misl-i ma'nâsına olsun ol takdîr

gibi. Ya'nî senin gibi kimse [buhayli?] mi olur, derler. Ma'hâzâ teşbîh ve temsîl tahayyül etmezler. Belki sohnîden kinâyet ederler. Pes mefhûm-i lafz ile ve ahbâr-ı sahîha ile Hak Teâlâ ayn-ı eşyâ idiği ma'lûmumuz oldu. Ammâ mefhûm ile olduğu misl-i mukham olmaktadır. Ve haber ile olduğu **كُنْتُ سَمِعَهُ وَبَصَرَهُ** hadîstir. Eşyâ ise cemîan mahdûdedir. Eğerçi hadd ve muhtelifi ise de.

فَهُوَ مَحْدُودٌ بِهَدِّ كُلِّ مَهْدُودٍ

Pes Hak Teâlâ her mahdûdun haddi ile mahdûddur.

فَمَا يَهْدُ شَيْءٌ إِلَّا وَهُوَ حَدٌّ لِلْحَقِّ

Pes [198a] eşyâdan bir şey'i tahdîd olunmaz. İllâ ol hadd Hak Teâlâ'nın haddi vâkı' olur.

فَهُوَ أَسَارِي فِي مُسَمِّي الْمَخْلُوقَاتِ

Pes her şey'in haddi Hakk'a hadd olıcak Hak Teâlâ cemî' mahlûkât-ı mesbûka bi'z-zamânın müsemmâsında sârî olur. Hüviyeti mutlaka ile.

وَالْمُبْدَعَاتِ

Ya'nî müddet ve mâdde ile mesbûka olmayan mahlûkâtında dahi sârîdir.

وَلَوْ لَمْ يَكُنْ الْأَمْرَ كَذَلِكَ مَا صَاةَ الْوُجُودُ

Ya'nî eğer emr-i sereyân böyle olmasa ya'nî cemi' eşyâya âmm olmasa hakâyıktan bir hakîkatin vücûdu sahîh olmaz idi. Zîrâ nisbet-i sereyâniyyet olmayacak vücûdunca mutasavvur olur.

فَهُوَ عَيْنُ الْوُجُودِ فَهُوَ عَلِيٌّ كُلُّ شَيْءٍ حَفِيزٌ

Pes vücûd-i hakayık sereyân-ı vücûd-ı Hak ile olıcak Hakk-ı ayn vücûd-i eşyâ olur. Pes Hakk Teâlâ eşyâyı in'ıdâmından hâfızdır. **Bizâtihi** iktizâ-i zâtiyyesi sebebi ile ki, tecellâsıdır. Zîrâ illet-i vücûd olıcak illet bekâ-i vücûd dahi olur. Muktezâ-yı feyz-i cûdî ile.

وَلَا يُوَدُّهُ حَفِيزٌ شَيْءٌ

Dahi her giz bir şey'in hıfzı ona ta'b-ı sıklet vermez. Zîrâ muktezâ-yı zât zâta zahmet olmaz⁸⁴⁷.

فَحَفِيزَةٌ تَعَالَى لِلْأَشْيَاءِ كُلِّهَا حَفِيزَةٌ لِصُورَتِهِ عَنْ أَنْ يَكُونَ الشَّيْءُ غَيْرَ صُورَتِهِ

Vaktâki "eşyâ Hak Teâlâ'nın sûreti oldu," ise. Ya'nî itlâkının kaydı ve zuhûru ve tecellâsı olmak sebebi ile. Pes Hakk'ın zâtının zuhûru sebebi ile mecmu'-ı eşyâyı

⁸⁴⁷ **Matlab-ı şerîf**, muktezâ-yı zât olan fiil zâta vermez ve ta'b götürmez.

in'idâmdan saklaması bi-aynihâ zâtının sûreti saklamaktır. Ya'nî sûret-i Hakk'ın gayrı olmaktan hıfz ve sıyânet etmektir. Pes Hakk'ın eşyâyı vech-i hâss üzere hıfz olması[198b] sûret-i zâtını hıfzı müstelzimdir. Zîrâ Hakk'ın zâtı aynı eşyâ ve sûreti aynı suver-i eşyâdır.

موجود الأ هو ولا مشهود الأ هو لا باطن الأ هو لا ظاهر الأ هو و لا آخر الأ هو [O'ndan başka mevcûd yoktur, O'ndan başka meşhûd yoktur, O'ndan başka bâtın yoktur, O'ndan başka zâhir yoktur, O'ndan başka âhir yoktur.]**Nazm:**

Evvelin evveli hüve âhiri hüve
Zâhirin zâhiri hüve bâtını hüve
Yokluğun yokluğunun yokluğu O!
Varlığın varlığının varlığı O'
[?] Nûş etti şikest oldu [?]
Ne kıldı görünürde ne su
Cilve etti gül-i tevhîd-i Hüdâ
Reng u bu gitti ne o kaldı, ne bu

وَلَا يَصِحُّ إِلَّا هَذَا

Dahi zevk-i selîm sâhibi olan ârif bundan gayrı ma'nâ-yı sahîh tecellâ etmez ki, suver-i eşyâ ayn-ı sûret-i Hüdâ ola gayrı olmaya. Hilâfı olursa neuzü billâh şirk-i hafî belki fâhiş ol sâlike şîrâk-i na'leyn olup, sulûk-i şâhirâh tevhîd-i havâsdan pâyeste kalır. Pes vaktâ ki eşyâ-i mukayyede sûret-i zât-ı mutlak olup ve sûret-i min haysü'l hakikat ayn-ı zât olup ve min haysü't-taayyün gayr oldu ise Şeyh buyurur ki;

فَهُوَ الشَّاهِدُ مِنَ الشَّاهِدِ وَالْمَشْهُودُ مِنَ الْمَشْهُودِ

Pes Hak Teâlâ cemî' mevâridde ve mezâhirde zâhir ve vârid, ve cemî' şevâhid ve meiâhidde meşhûd ve şâhiddir. Pes zât-ı hakîkat hak ke-ennehû ve âlem bi-cemî'i'l-eczâ ona sûret ve ruh-i müdbir ve âlem-i [?] daîf ve kâsırdır. Hakk âlemsiz ve âlem haksız meşhûd olmaz. Nitekim cân tensiz ve ten cânsız vücûd bulmaz⁸⁴⁸.

فَهُوَ الْإِنْسَانُ الْكَبِيرُ

Pes bu takdirçe [199a] âlem insân-ı kebîrdir. Ve insân sûret-i Rahmân'dır.

كُلُّهُ وَهُوَ الْوَاحِدُ الَّذِي قَامَ كَوْنِي بِكُونِهِ وَإِذَا قُلْتُ يَعْتَذِرُفَهُوَ الْكُونُ

⁸⁴⁸ Ve Hak ol sûret-i rûh ve ma'nâdır.

Pes bu takdirçe Hak Heâlâ mecmû’-i kevnîdir⁸⁴⁹. Ve vahdet-i zâtiyyesi ile bir zât-ı vahid-i Kayyûm’dur ki, benim vücûdum ve cemî’ kâinât onun vücûdu ile kâyim ve mevcuddur. Ol ecildendir ki, bizim vücûdumuz ona gıdâ mertebesindedir ki, O’nun zâtı katında mahfî ve fânî olur. “Kâme kevnî” buyurdu. Yâ-i mütekellim-i vâhîde ile zâtının insân-ı kâmil olup âlem-i kübrâ idiğine işâret etti. Ba’zı şurrâh⁸⁵⁰, “âlemden kinâyettir”. Demiş zâhir değildir.

فُوجُودِي غِدَاوُهُ وَبِهِ نَحْنُ نَحْنَدِي

Pes bizim vücûdumuz sebab-i zuhûr olmakta O’na gıda gibi olup, ol zâhir ve muğtezî olduğu gibi, kezâlik biz dahi vücud-i Hakk ile muğtezî oluruz⁸⁵¹. Ya’nî gıdâ sebab-i vücûd ve bekâ olduğu gibi vücûd-i Hak dahi bize sebab-i vücûd ve bekâ olur. Pes Hak bizim ile zâhir ve biz Hak ile mevcûd ve müstekırr oluruz. **Şiir:**

ظهور تو بمنست ووجود من از تو ولسنت تظهرولو لآي لم اكن لولاك

[Senin zuhûrun benimledir ve benim varlığım sendendir

Ben olmasaydım sen zuhûr etmezdin, sen olmasaydın da ben olmazdım]

فَبِهِ مِنْهُ اِنْ نَظَرْتَ بِوَجْهِ تَعَوَّذِي⁸⁵²

Pes vaktâ ki, eşyâ min haysü’l-hakîkat ayn-ı Hak oldu ise, ben Hak’dan geri Hakk’a taavvüz ederin, itlak ve cemî’ yüzünden. Nitekim Resulullâh buyurmuştur. اَعُوذُ اِنْ نَظَرْتَ بِوَجْهِ Lafzında tenvîn muzâf-ı ileyhten ıvazdır. Takdîr-i kelâm. Ya’nî, “Ey ârif-i muvahhid, eğer sen itlâk yüzünden nazar edersen hâl böyledir.”

وَلِهَذَا اَكْرَبُ تَنَفُّسَ فَنَسَبَ النَّفْسَ اِلَى الرَّحْمَنِ

[199b] Ya’nî bu kerb eclindendirki, mecmû’-i kevn zât-ı Hak’ta kâmin ve mündemicdir. Hak Teâlâ teneffüs etti ve nefsinin ism-i Rahmân’a nisbet kıldı. Ya’nî lisân-ı Resûl’ünden اِنِّي اَجِدُ نَفْسَ الرَّحْمَنِ مِنْ قِبَلِ الْيَمَنِ [Ben Rahmânın’ın nefesini Yemen tarafından alıyorum.]buyurdu. Nefes ve teneffüs inbisât-ı vücûd-ı âmdan ibârettir ki, heyâkil-i mevcûdattan suver-i a’yânın besâit ve mürekkebâtına hebâ-yı münbess gibi perîşân olur. Nitekim sinede imtilâ-i gussadan kerb olsa, teneffüs ile mündefi’ olduğu gibi.

⁸⁴⁹ Zîrâ mecmû’-ı kevn sûret-i Hak’tır. Ve şey’ sûretinin aynı olmak muhakkaktır.

⁸⁵⁰ Bâli Efendî merhûm (rahimehullâh)

⁸⁵¹ اي و با الحق نتحذي اي نعتدي به في الغدا يقال احتذي خذوه اي اقتدي به احتذا اقتدا Kayserî Hazreti’nindir. (r.h.)

⁸⁵² Bu kelâm fass-ı İbrâhîmiyyede هو غداوك بالوجود deddiği kavlidir.

لِأَنَّهُ رَحِمَ بِهِ مَا طَلَبْتُهُ النَّسَبُ إِلَّا لِهَيْبَةِ مَنْ إِجَادَ صُورَ الْعَالَمِ الَّتِي قَلْنَا هِيَ ظَاهِرُ الْحَقِّ

Ya'nî Hak Teâlâ nefsinî ki, tecellâ-yı zuhûrudur. Rahmân ismine nisbet kıldığının illeti budur ki, Hak Teâlâ nisebi esmâiyyenin taleb ettiğın ki îcâd-ı suver-i âlemdir. İsm-i mezbûre i'tâ etti. Öyle suver ki, biz ona zâhir-i Hak deriz.

Gülşen[Râz]:

جِهَانُ أَمْرٌ وَخَلْقُ أَرِيكَ نَفْسٌ شُدُّ كِه هَمَّ أَنْ دَمَّ كِه أَمَدُ بَازٍ بِسُّ تُدُّ
إِدُّهُوَ الظُّهْرُ وَهُوَ بَاطِنُهَا إِذْ هُوَ الْبَاطِنُ

[Âlem-i emr ve âlem-i halk bir nefesten vâr oldu

Bir zaman gelir geri döner (döndü).]

Ya'nî suver-i âlem zâhir Hak dediğinin sebebi budur ki fi'l-hakîka zâhir olan Hak'dan gayrı değildir. Gayrı olursa şirk olur. Ve kezâlik bâtın-ı âlem dahi Hak'tır. Zîrâ fi'l-hakîka bâtın olan dahi, zâhir gibi Hak'dan gayrı değildir. Ve hüve'z-zâhir ve'l-bâtın. Eğërçi taayyün i'tibârî ile gayrı desek câiz ve mutlak ve mukayyed mertebesi ile sivâ denilse lâyıktır.

وَهُوَ الْاَوَّلُ إِذْ كَانَ وَكَلَا هِيَ

Ya'nî Hak Teâlâ Evvel'dir. Zîrâ Hak Teâlâ mevcûd idi, suver-i âlem henüz [200a] Hakk'la mevcûd değil idi. Nitekim Hazret-i Peygamber buyurur. **كَانَ اللَّهُ وَلَمْ يَكُنْ** [Allah vardı ve O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu.]

وَهُوَ الْاٰخِرُ إِذْ كَانَ عَيْنُهَا عِنْدَ ظُهُورِهَا

Ve âhir dahi Hak'tır. Zîrâ Hak hîn-i zuhûrunda ayn-ı suver-i âlem oldu. Ya'nî suver-i âlem mevcud olmak dahi Hakk'ın zuhûru ve şühûdundan ibâret oldu. Pes bir zât sıfat-ı zuhûrunun aynı olmaz mı? Muhassal-ı kelâm Hak âlem ile zâhir ve âlem Hak ile vücûd bulur.

فَالْاٰخِرُ عَيْنُ الظَّاهِرِ وَالْبَاطِنُ عَنْ الْاَوَّلِ

Pes âhir ayn-ı zâhirdir, nüzûl i'tibârî ile. Zîrâ âlem-i şehâdette zuhûr âhir merâtib-i ilâhiyyedir. Ve bâtın ayn-ı evveldir, zîrâ evvel butûndur, âhir zuhûrdur. Ammâ terakkî ve suûd i'tibârî ile ki, halktan Hakk'a seferdir. Âhir ayn-ı bâtın, zâhir ve ayn evveldir.

وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ لِأَنَّهُ بِنَفْسِهِ عَلَيْهِم

Hakk cemî' eşyâya alîmdir. Zîrâ nefsinî alîmdir. Ve nefsinî ilmi âleme ilminin aynıdır. Zîrâ âlem-i eşyâ ayn-ı sûret-i Hüdâ'dır. Ve sûret-i Hüdâ nefsinî Hüdâ'dır. Pes

Hakk'ın nefesine ilmi eşyâya ilmidir. Ve eşyâya ilmi nefesine ilmidir. Nitekim Şeyh *Fütûhat-ı Mekkiyye*'sinde buyurur. *انَّ الله تعالى علم نفسه فعلم العالم*

فلما أوجد الصورَ في النفس

Vaktâ ki Hak Teâlâ sıfat-ı fâilesi ile suver-i eşyâ-yı âlemi ruhâniyeti ve cismâniyyetini nefes-i rahmânîde îcâd etti ise, öyle nefes-i rahmânî ki, heyûlâyı kâbile-i âlem-i rûhânî ve cismânîdir. Nitekim nefes-i insânî suver-i hurûf ve kelimât ve kelâma heyûlâ-yı kâbile olup hurûf ve kelimât fâile olduğu gibi, pes zât-ı vâhidenin min vech-i fâil ve min vech-i kâbil olmak vahdet-i zâtiyyesine halel vermez. [200b] Ve zeyl-i tevhîde zelile gubâra noksan vermez.

وظهَرَ سُلْطَانَ النِّسْبِ الْمُبْرَ عَنهَا بِالْأَسْمَاءِ

Ve sebep-i mezkûr ile ahkâm-ı niseb, muhtelif-i esmâiyye mahall-i tasarrufâtın vücûdu hasebi ile zâhir oldu ise.

صَحَّ النِّسْبُ أَلَا لِهِي لِلْعَالَمِ

Pes niseb-i mezbûre esmâ iktizâ edip ve esmâ müsemme-yât-ı muhtelif-i istid'â edip âlem için neseb-i ilâhiyye-i sahîha oldu. Ya'nî âlemin Hakk'a intisâbı hâlikıyyet ve mahlûkıyyet ve Rabb ve merbûbiyyet ve râzıkıyyet ve merzûkıyyet ile tahakkuk buldu.

*فَانْتَسَبُوا إِلَيْهِ تَعَالَى فَقَالَ الْيَوْمَ أَضَعُ نَسَبَكُمْ وَأَرْفَعُ نَسَبِي أَي أَخَذَ عَنْكُمْ انْتِسَابَكُمْ إِلَيَّ أَنفُسِكُمْ
وَأَرَدَكُمْ إِلَيَّ انْتِسَابَكُمْ إِلَيَّ*

Pes ehl-i âlem bi'l-küllîye müntesib olup, Allah Teâlâ diye ki “Bugün ya'nî yevm-i kıyâmette ben sizin nisebinizi vaz' edip, ya'nî tenzîl edip ve kendi nisebimi ref' etsem gerektir.” Diye. Ya'nî, “sizin nefsinize intisâbınızı sizden alıp bana intisâbınıza redd etsem gerektir ki, sultân-ı vahdet zuhûr ve tecellâ edip ve hükm-i kesret niseb-i esmâiyye mahv ve fenâ bulup, zevâtınızı ayn-ı zâtım ve sıfâtınızı nefis-i sıfâtım ve ef'âlinizi ayn-ı ef'âlim görüp benden gayra nisbet etmeyesiz.” Rûy-i hakâyıktan nikâb-ı kesret merfu' ve gınâ'ı nisbet mekşûf ola.

Fakîr eydürün; ârif-i sâhib-i himmet budur ki, bugün çehre-i vahdetten keşf-i gitâ-i kesret kılıp, bu mertebe-i mezkûre-i tahsîl ve teshîr ede. Ve ol gün ki *فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ* (O gün ne aralarında soy-sop yakınlığı kalacak, ne de birbirlerini arayıp soracaklardır. (Mü'minûn, 23/101)] yevmidir. Vaktin ona te'hîr etmeye. Âmin, yâ mucîbe's-sâilîn.

أَيْنَ الْمُتَّقُونَ أَي الَّذِينَ اتَّخَذُوا اللَّهَ وَقَايَةً لِي أَنفُسِهِمْ

Ya'nî müttakîler kandedir, gelsinler, [201a] zâhir olsunlar. Ve müttakîler onlardır ki, Hakk'ı zâtlarına perde etmişlerdir ki, Hakk'tan gayrı onlarda nesne görünmez. Fenâ-i zevât ile tahakkuk etmişlerdir. Kande kaldı fenâ-i sıfât ve ef'âl?

فَكَانَ الْحَقُّ ظَاهِرَهُمْ

Pes Hak bunların zâhirleri oldu ki, zâhir olan suver-i ilmiyyelerinin ve suver-i ayniyyelerinin aynı oldu. Pes zuhûr-i ayniyye suver-i ilmiyye-i bâtnesine niseb ile oldu. Zîrâ suver-i ilmiyye nefsinde zâhir değildir. Belki ayn-ı şehâdiyyeye nisbet ile hafîdir. Lâkin şuûn-i gaybiyyeye nisbet ile zâhir i'tibâr olunur. Böylece fehm oluna.

أَيَّ عَيْنٍ صَوَّرَهُمُ الظَّاهِرَةَ

Ya'nî müttakîlerin suver-i zâhiresinin aynı oldu. Murâd, suver-i zâhireden kuvâ-yı zâhire ve bâtneye âmmdır. Belki a'yân-ı sâbiteye dahi, zîrâ cemî' kuvâ a'yân-ı sâbiteye nisbet-i zevâhirdir. Belki a'yân-ı sâbite dahi esmâ-i ilâhiyyeye nisbet-i zevâhirdir. Belki esmâ dahi gayb-ı zât mechûlü'n-na't nisbet-i zâhirdir. Ve bi'l-cümle Hak onların zâhiri olduğu hakkı nefislerine vikâye ya'nî sûtire edip Hakk'la tesettür ettikleridir. Bilâ-teşbih libâs-ı ten gibi, pes bu sûrette Hakk görünür, insân görünmez. Bunun sırrı netîce-yi kurb-i nevâfildir ki, كُنْتَ سَمِعَهُ وَبَصَرَهُ Hadîsinde mezkûrdur.

وَهُمْ أَكْثَرُ النَّاسِ

Dahi ol müttakîler ki, innîyât ve hakâyıkları fânî olmak ile bekâ-i hakkânî hâsıl edip Hakk'ı bizâtihi şahidler ve cemâlini bi-ayna müşâhidlerdir. Nâsın onlar kadar ve mertebe cihetinden ekberi. Ve kurb-i vücûd yönünden ehakkıdır.

وَأَقْوِيَهُمْ

Dahi sıfat ve fi'l yönünden onlar nâsın kuvvetlileridir.

جَعَدَ يَكُونُ الْمُتَّقِي مَنْ جَعَلَ نَفْسَهُ وَقَايَةَ لِلْحَقِّ بِصُورَتِهِ

[201b] Ve gâh olur ki, müttakî ma'nâ-yı sâbıkın aksi üzerine itlâk olunur ki, nefsinin sûtire-i mahsûsa-i meşhûdesi ile Hakk'a vikâye ede.

إِذْ هُوِيَّةَ الْحَقِّ عَيْنَ قُوَى الْعَبْدِ

Zîrâ hüviyyet-i Hak ki, abd kendi sûtire-i ile ol hüviyyete vikâye olur. Ayn-ı kuvâ-yı abddir. Ya'nî ol hüviyyet, abdin kuvâ-yı bâtnesinin aynıdır. Pes bu takdirçe abd-i ayn hüviyyet-i Hak olan kuvâ-yı bâtnesi ile hüviyyet-i Hak'a nice nice vikâye olabilir. Ol ecildendir ki, sûtire-i meşhûdesi ile vikâye olur. Deyû tasrîh olundu. Nitekim şerh olunur.

فَجُعِلَ مُسَمِّي الْعَبْدِ وَقَايَةَ لِمُسَمِّي الْحَقِّ

Pes fi'l-hakîka müsemmâ-yı abd sûret-i meşhûdesi ile müsemmâ-yı Hakk'a vikâye kılındı ki⁸⁵³, ol müsemmâ-yı Hak ayn-ı kuvâ-yı abddir. Ya'nî abdin kuvâ-yı bâtinesinin gayrıdır. Ya'nî abde izâfet olunur bir mertebedir, demektir. Yoksa ol meretebe dahi nefsü'l-emrde Hak'tır. Böyle zevk oluna.

عَلَى الشُّهُودِ

Ya'nî bu mezkûr olan i'tibâr ittihâz ve ca'l-i şühûd üzerine mebnî olduğu zamandadır⁸⁵⁴. Ya'nî keşfi müşâhede iledir. Ve zevk ve vicdân-ı ârif ile sâbittir. Yoksa istidlâl ve taklîd ile sâbit olur ma'nâ değildir. Va'l-lâhu şâhidün bi-zâlik ve a'lem.

حَتَّى يَتَمَيَّزَ الْعَالِمُ قُلَّ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

Bu kelâm-ı mebnâyı şühûdda gâyettir. Ve demektir ki, mezbûr-i ca'l ve ittihâz ol ecilden şühûda binâ olunur ki, ilm-i şühûdî ile âmil olan âlim-i mükâşif vech-i mezbûr üzere âlim olmayandan mümtâz ola. Tâ ki mazmûn âyet-i *Kur'ânî* münkeşif ve bâz ola ki, Nebî'sine lisân-ı Hak [202a] sûret-i istifhâm inkâr ide. Hitâb eder ki, hiç âlim-i ekber ile câhil-i ebter bir arada olur mu? Ya'nî “olmaz” demektir. Ve nitekim “âlm”den murâd, “zâhire ve bâtına şâmil olan âlim-i hakkânî”dir. Kezâlik “câhil”den dahi murâd, “mukallede ve müstedille şâmil olun”dır. İki dahi âlim-i rabbânî yanında câhillerdir. Zîrâ işrâk-i nûr-i hidâyet-i Hak ile olmayıp kesb-i abd ile olan ilimde revnâk olmaz. Benim rûh-i azîzim miftâh-ı ulûm her-giz sana feth-i bâb misbâh envâr etmez.

Hâfız:

Hâtırat ki rakam-ı feyz-pezîr ve heyhât

Meğer ez-nakş-i [?]

Lübbü'l- elbâb-ı ma'rifet fâyiz olmağa hidâyet gerek

İlm-i hidâyet dahi bidâyetten gerek

Nihâyeden gâyeden olmaz.

Ve bi'l-cümle isti'dâd-ı fitrî lâzımdır.

Ve inde miftâhü'l-gayb lâ ya'lemuhâ illâ hû

Pes sana bir tercûmân gerek

Lisân-ı gayb bile, miftâhu'l-guyûb ola.

Li-münşiihî:

⁸⁵³ Ya'nî abd cemî'-i ahvâlinde gerek mahmedet, gerek müzmine zuhûr-i efâli Hakk'tan görür. Hakk'tan bile şühûd-i tâm ile

⁸⁵⁴ اعتبر اني ذو جعل ابن المتقون اي الذي ن اتحد و الله وقاية لانفسهم dedigi kavlındendir.

Açmaya râz-ı dili bir ârif-i âgâh yok

Bir aceb yâd ellere düştün bulunmaz dil bilir.

Ammâ ilm-i gaybe dahi îman gerek ve'l-îmân-ı yemân ve'l-hikmet-i yemâniyyet **ومن يوتي الحكمة فقد اوتي خيراً كثيراً وقد كان ما كان وذهب ما ذهب وجف القلم** va'l-lâhu a'lem **ولما ينفع الندم**

إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ الثَّالِبَابُ

Ya'nî mezbûr-i ilm-i gaybî ulü'l-elbâb tezekkür eder. **Fakir eydür**, tezekkür ile ta'bîr edip “ya'lem” demediğinde nükte-i belîğa vardır. Ya'nî demektir ki, bu âlem onun levh-i zikrinde ve ayn-ı sâbitinde merkez ve muzmır gerektir ki, bu âlem-i şehâdete güzer ettikte onu tezekkür ede, âlem-i hâdis kesb-i matlûba bâis olmaz, demektir. Ba'dehû “yuzkeru” demediği mahall, teklif olduğu içindir. Vâkıa bu kadar hicab-ı zulmâniyyenin mâverâsından [202b] nûr-i basîret ile suver-i ilmiyye-i ezeliyye-i tezekkürde külfet ve meşakkat mukarrerdir.

وَهُمُ النَّاطِرُونَ فِي لُبِّ الشَّيْءِ الَّذِي هُوَ الْمَطْلُوبُ مِنَ الشَّيْءِ

Ya'nî “ulü'l-elbâb”dan murâd şol tâifedir ki, “suver-i kevnîyyeden tasfiye-i kulûb ve tahliye-i kavâlib ettikten sonra nazar ile keşf ve şühûd her şey'in lübbüne nâzır olurlar ki, ol şeyden maksûd-ı aslî ve matlûb-i hakîki oldur.” Murâd, mukteziyât-ı esmâdır ki, sûret-i ilmiyye mertebesinde zâhirlerdir.

فَمَا سَبَقَ مُفَصَّرٌ مُجَدًّا كَذَلِكَ لَا يُمَاتِلُ أَجِيرٌ عَبْدًا

Pes bu takdirçe, ya'nî ulü'l-elbâb lübb-ü eşyâya nâzı olup, hakâyık-ı eşyâyı nazar-ı şühûd ile meşhûd ettikleri üzere her muksır olan, mücedd olana sebkât etmez. “Muksır”dan murâd, “erbâb-ı tahsîlden nazar-ı akl ile hareket eden ehl-i istidlâl”dir. “Müceddid”den murâd, “ashâb-ı işrâk ve sûfiyyûn”dur ki, tasfiye-i bâtın mücâhedât-ı nefis ile hakâyık-ı eşyâya ittîlâ' hâsıl ederler. Bu nicleyndir ki, ücret ile tutulan ecîr-i hıdmet ubûdiyyette abde şüphe ve nazar olmaz. Zîrâ ecîr ücreti alsa fi'l-hâl ihtiyâc-ı münkâtı' olmakla bâb-ı müste'cirden munsarıf olur. Ammâ abd bunun hilâfidir ki, hergiz bâb-ı seyyidinden mütebâid olmaz. Pes ecr-i naîm veyâ necât-ı nâr için âmil olan maksûd hâsıl olsa, bâb-ı ma'bûdundan munfasıl olur. Ammâ alâka-yı ubûdiyyet merbût bi's-sebeb değıldir. Hâsıl-ı kelâm ilel ve esbâb âlem-i kesret ve şehâdet ahkâmındandır. Rûhâniyyete nisbeti yoktur. Pes esbâb ve ilele merbût olmayan eşyâda şâyibe-i bekâ ve ubûr fehm olunur.

جَازًا كَانَ الْحَقُّ وَقَايَةً لِلْعَبْدِ بَوَجْهِهِ وَالْعَبْدُ وَقَايَةً لِلْحَقِّ بَوَجْهِهِ فَقُلْ فِي الْكُونَ مَا شِئْنَا

[203a] Ya'nî vaktâ ki Hak Teâlâ min vech-i abde vikâyet ve sûtire olup, ya'nî abdin zâhiri olup ve min vechin âhir abd Hakk'a vikâyet ve sûtire oldu ise, Hakk'ın zâhiri (sah.) olmak üzere. Pes imdi sen mevcûdât-ı kâyinenin hakkında ne hükmetmek diler isen öyle.

إِنْ شِئْتَ قُلْتَ هُوَ الْخَلْقُ

Eğer diler sen mevcûdât-ı kâyineye halk-ı itlâk⁸⁵⁵ ile Hakk'ın zâhiri olduğu i'tibâr ile zevk-i şühûdun muktezâsınca.

وَإِنْ شِئْتَ قُلْتَ هُوَ الْحَقُّ

Ve eğer diler isen, mevcûdât-ı mezbûreye Hak itlâk ile eğer şühûdunda Hakk'ı zâhir görüp halkı bâtin görür isen.

وَإِنْ شِئْتَ قُلْتَ هُوَ الْحَقَّ الْخَلْقُ

Mertebe-i ûlâ mahcûbâne-i nisbet sıhhat bulur. Mertebe-yi sâniye muvahhidâne nisbet olur. Ve mertebe-yi sâlise muhâkkikâne nisbet olur ki, mertebiyetini belki mir'ât-ı sâlise-yi câmi' olur. Zîrâ ma'nâ demek olur ki, ve eğer diler sen hâlet-i vâhidde i'tibâreyn ile amel edip, mevcûdât-ı kâniyyeye hem Hak ile hem halk ile hükmeyle.

وَإِنْ شِئْتَ قُلْتَ لَأَ حَقٌّ مِنْ كُلِّ وَجْهِ وَكُلُّ خَلْقٍ مِنْ كُلِّ وَجْهِ

Bu mertebe dahi mertebe-yi sâlisinin tafsîli ve tahkîkidir. Lâkin mertebe-yi râbi'a i'tibâr olmuştur. Ya'nî demektir ki, eğer diler isen dersin ki, âlem min-cemi'ü'l-vücûh Hak değildir. Zîrâ vech-i âhiri halktır. Ve min cemi'ü'l-vücûd halk değildir. Zîrâ vech-i âhiri Hak'tır. Bu iki mertebe-i mezkûre ki, meşhed-i itlâkîdir. Ve meşhed-i hatemîdir. Müntehâ-yı merâtib ve kusvâ-yı metâlibdir. Allâh-u teâlâ cümlemize bu makâm ile tahakkuk müyesser ede. **Fakîr** eydür bu makâmda zikr-i meşiyet delâlet eder ki, ârif bu merâtibi seyredir. Ve cümlesin Hak görür. Lâkin vech-i isti'dâdı hangi mertebeye ise [203b] ona taalluk eder. Pes suâl-i mukadder mündefi' olur ki, Şeyh(kuddise sirruh) ba'zı mevâzı'da mertebe-i muhakkık-ı mertebe-yi âcizden takdîm eder. Bu makâmda ise tertîbden münfehim olan mertebe-yi acz, müntehâ-yı merâtib olmaktır. Pes vech-i indifâ'-i suâl budur ki, Şeyh vaktâki kelâmını bu makâmda

⁸⁵⁵“Halk” tan murâd, abd-i ârif-i mütecellîdir ki, şühûdunda kendiyi zâhir görse Hak onun içinde mestûr ve bâtin görünür. ve Hakk'tan bir şey' isnâd etmez. İllâ âletiyye vechi üzere, meselâ Hak kendinin sem'i ve basarı dedi ricli ve sâir kuvâsı görünür ki, netîce kurb-i nevâfil budur. كنت سمعه و بصره hadîsi meşhûrdur. Nitekim bunun aksi netîce-i kurb-i ferâizdir ki, abd-i ârif Hakk'ı zâhir görür. Ve nefsinî bâtin ve müstetir. Ve Hakk'a ne isnâd olursa bi'z-zât görünür. Elbette vechi ile olmak görünmez. هذه يد الله bu ma'nâdır. Fass-ı İbrâhimîyye'nin evâilinde mezkûrdur. Nazar oluna.

meşiyet ile mukayyet etti ise, beyne'l-merâtib tesviye gösterdi. Ve gınâ'-i şübhe irtifâ' buldu.

وَأَنْ شَبَّتَ قَلْبًا بِأَلْحِيرَةِ

Ve eğer dilersen mâ-beynde hayrete kâbil olursun ve beyne'l-vechin temyizden âciz ve âtil kalırsın. Pes استمساك فتراك العجز عن ذك الأدارك ادراك ile teselli ve tevakkuf bulursun.

فَقَدْ بَأْتِ الْمَطَالِبِ بِتَعْيِينِكَ الْمَرَاتِبِ

Pes sâlik-i ârifin bi-hasebi'l-isti'dâd seyr ve ta'yîni ile mutâlib-i mufassal zâhir ve mütemâyiz oldu ki, eğer sâlik, kurb-i nevâfil mertebesi ile mütehakkık ise âleme halk ıtlâk eder. Ve eğer kurb-i ferâyiz mertebesinde ise âleme Hak ıtlâk eder. Eğer mertebe-i cem'de kâyim ise hem hak ve hem halk ıtlâk eder ki, evvel mertebe-i tahkîktir. Eğer nihâyet mertebe-yi tahkîke vâsıl ise merâtib-i ilâhiye ve halkıyye meyânını fark edip min külli vechin hak olduğunu dahi selbeder. Min-küll-i vech halk idüğün dahi selb eder. Fakîr mertebe-yi ûlâya⁸⁵⁶ mertebe-yi tahkîk, mertebe-yi sâniyeye mertebe-yi temyîz ıtlâk iderin. Eğerçî sâni evvelin nihâyeti olup, ikisi dahi fi'l-hakîka mertebe-yi vâhide ise de, selbde ma'nâ-yı ıtlâk olmağın ba'zı meşârib-i fenâ bu makâm ile tahakkukta safâ buldular. el-Hakk şühûd-ı kâmil eserdir. Ba'dehû Şeyh(kuddise sirruh) saded beyânında olduğumuz ma'nâyı [204a] bununla te'kîd eder ki, cemî' [?] min-indillâh tahdîd ile vârid ola, nitekim buyurur.

وَلَوْ لَّا التَّحْدِيدَ مَا أَخْبَرَتِ الرَّسُلَ بِتَحْوُلِ الْحَقِّ فِي الصُّورِ

Ya'nî eğer nefsu'l-emrde tahdîd vâkı' olmaya idi. Resûl (aleyhisselâm) Hakk'ın suver-i muhtelifeye⁸⁵⁷ tahavvülünden haber vermeye idi. Nitekim hadîs-i şerîfde vârid olmuştur ki, Hak Teâlâ yevm-i cezâda suver-i münkerede tecellâ edip minber-i isti'lâdan أَنَا رَبُّكُمْ الْعَلِيِّ dedikte ehl-i temâşâ “neuzu billâh minke hâşâ ve kellâ” diyeler. Ba'dehû bunların suver-i mu'tekadâtı libâsından zuhûr ettikte hudû' ve huzûr ile sâcidûn olup وَأَنْتَ رَبِّي وَنَحْنُ بِجَمَالِكَ مُنْتَظِرُونَ diyeler

وَلَا وَصَفْتُهُ بِخَلْعِ الصُّورِ عَنْ نَفْسِهِ

“Mâ”, “ehbare” kavline ma'tûftur. Ya'nî eğer nefsu'l-emrde tahdîd olmasa peygamberler Hakk'ı hal'-ı suver ile tavsîf etmeyeler idi.

⁸⁵⁶ Mertebe-i ûlâ dediği bu makâmda mertebe-i cem'dir. Evveliyeti nisbet iledir. Yoksa merâtib-i mezkûrenin evveli demek değildir gaflet olunmaya!

⁸⁵⁷ Ya'nî bir sûretten münhalî' olup sûret-i uhrâ ile mütelebbis olmaya idi.

فَلَا تَنْظُرُ الْعَيْنُ إِلَّا إِلَيْهِ

Pes vaktâ ki mahdûdda zâhir ve her meşhûddda şâhid Hak Teâlâ oldu ise, hergiz ayn-ı basar ve ve ayn-ı basîret mezâhir-i suveriyreden ve mecâlî-yi ma'neviyyeden bir mazhara ve bir meclâyâ nazar etmez. İllâ onda Hakk'ı görür, ve Hakk'a nazar eder. Pes eğer, Hakk'ı vücûd ile tavsîf etse **لَا مَوْجُودَ إِلَّا هُوَ** der zâhir ile sıfatlasa **ظَاهِرًا إِلَّا الْحَقُّ** der. İlâ gayri zâlik.

وَلَا يَفْعُ الْحُكْمُ إِلَّا عَلَيْهِ

Ve her hâkimin hükmü her ne hükm ile olur ise olsun, ol mezâhir ve mecâlîde zâhir ve cilveger olan zât Hakk'ın üzerine vâkı' oluyor. Zâhir ise ayn-ı mazhardır. Min-vech eğerçi min-vech-i gayr ise nitekim zikrolundu.

فَتَحْنُ لَهُ وَبِهِ فِي يَدَيْهِ وَفِي كُلِّ حَالٍ فَإِنَّا لَدَيْهِ

Ya'nî biz Hakk için abîdiz ve onun sebebi ile mevcûdularız ve kâimleriz. [204b] ve onun yed-i kudretinde me'sûr, ol Kâdir ve biz makdûruz. bizde [?] gibi mütesarrıfdır. Ve her halde tahavvülümüz ve inkılâbımız onadır. Pes O'nun katında hâzırlarız. Ol bizden munkatı' olmaz. Ve biz O'ndan münfekk olmazız. Nitekim buyurur. (Hadîd, 57/4)

وَلِهَذَا يُنْكِرُ وَيَعْرِفُ وَيُنْزِرُهُ وَيُوصَفُ

Ya'nî suver-i muhtelifede zâhir olduğu içindir ki, mezâhir-i münkerede münker görünür. Zirâ câhil sûret-i mu'tekıdesinde muhâlif görür, ma'rifet-i tevhîdî olmayıp, inkâr eder. Ve gâhî suver-i ma'rûfede görür, i'tirâf eder. Ve gâh tenzîh olunur, meselâ ecsâmda görünse, câhil **لَيْسَ بِجِسْمٍ وَلَا جَوْهَرٍ** der ve gâh tevsîf olunur. Meselâ semî' ve basîr gibi **وَكُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ**

فَمَنْ رَأَى الْحَقَّ مِنْهُ فِيهِ بَعَيْنُهُ فَذَلِكَ الْعَارِفُ

Pes şol kimse ki Hakk'ı Hakk'tan gördü ve hak gözü ile gördü ve Hak'da gördü. Râî Hak ve mer'î Hak ve ayn Hak oldu. Hak, Hakk'ı Hakk'ta gördü. İşte ârif-billâh hakîkatte budur. Zirâ Hakk'ı cemî' i'tibâr ile görmemiştir. Hicâb-ı ağyâr yoktur.

وَمَنْ رَأَى الْحَقَّ مِنْهُ فِيهِ بَعَيْنُ نَفْسِهِ فَذَلِكَ غَيْرُ الْعَارِفِ

Ve şol kimse ki, Hakk'ı gördü Hakk'dan Hakk'ta gördü. Ya'nî râî Hak ve mer'î idüğün bildi. Ammâ ayn-ı rü'yeti nefsine izâfet etti. Ve böyle tevehhüm etti ki, Hakk'ı gören göz kendi nefsinin ola, Hakk'ın olmaya, ol kimse hakîkatte ârif billâh olmaz. Zirâ, cemî' hicâb-ı ağyâr merfû' olmaz.

وَمَنْ لَمْ يَرَ الْحَقَّ مِنْهُ وَلَا فِيهِ وَانْتَهَرَ أَنْ يَرَاهُ بَعَيْنُ نَفْسِهِ فَذَلِكَ الْجَاهِلُ

Ve şol kimse ki, Hakk'ı Hakk'tan görmez. Ve Hakk'ta görmez. Ve ahirette dahi ayn-ı nefsi ile görmeğe muntazır olur. [205a] Ol kimse câhildir zîrâ **من كان في هذه** **وہو في الآخرة اعمى** hükmünce Hakk'ı bu neşe'de görmeyen neşe'-i ahirette dahi görmez. Zîrâ ayn-ı Hakk görceğin bilmez.

وَبَا لِحْمَلِهِ فَلَا بُدَّ لِكُلِّ شَخْصٍ مِنْ عَقِيدَةٍ فِي رَبِّهِ يَرْجِعُ بِهَا إِلَيْهِ وَيَطْلُبُهُ فِيهَا

Hâsıl-ı kelâm her şahs-ı sâlik için Rabbi hakkında bir ukelâ-yı hâsdan lâ-büddür ki, ol akîde sebebi ile dünyâda ve ahirette Hakk'a sefer ve rücû' ede ve Hakk'ı talebde ol akîdede taleb ede.

وَأَنْ تَجْلِي لَهُ فِي غَيْرِهَا نَكْرَهُ وَتَعَوِّذُ مِنْهُ وَأَسَاءَ الْأَدَبِ عَلَيَّ فِي نَفْسِهِ

Ve eğer Hak Teâlâ ol sâlike sûret-i mu'tekidesinden gayrı sûrette görünse ol sûreti inkâr ede ve bilmeye, belki ol sûreti Rabbi i'tikâd etmekten isti'âze ede ve terk-i edeb ede. Nefsinde Rabbi iken nefy ve inkâr ede ve bilmeye ki ol sûret dahi Hakk'ın ba'zı suveri tecelliyâtıdır.

وَهُوَ عِنْدَ نَفْسِهِ أَنَّهُ تَأَوَّبَ مَعَهُ فَلَا يَعْتَقِدُ مُعْتَقِدًا إِلَيْهَا إِلَّا بِمَا جَعَلَ فِي نَفْسِهِ

Halbu ki ol sâlik nefsinde Hak ile teeddüb ettim zann ederek, ol sûreti sûret-i Hak zu'm etmiştir. Pes mahcûblardan bir mu'tekid i'tikâd-i ilâh etmez. İllâ ol nefsinin mec'ûlesi olan ilâhı i'tikâd eder. Ve sûret-i mezbûreyi Hak bilir. Ve sâirini bâtil görür. Pes Hak Teâlâ, i'tikâdât-ı mukayyede sâhibi olan mahcûblara esmâ-i mukayyedesi hasebi ile tecellî eder ki, ol esmâ a'yânın Rabb-i hâkimidir. İllâ bi-hasebi'l-ıtlâk Hak görünmez, meğer bir ma'nâ-yı âhir murâd ola, ol ecildendir ki, Hak Teâlâ *Kur'ân-ı Azîm*'de . **سَتَرْدُونَ رَبِّكُمْ** Dedi **سَتَرْدُونَ الرَّبَّ الْمَطْلُوق** Demedi⁸⁵⁸. [205b] Zîrâ Hakk'ın min haysü'l-ıtlâk a'yân-ı mukayyedenin birisine nisbeti yoktur.

فَالْأَلِهَ فِي الْإِعْتِقَادَاتِ لَا يَكُونُ إِلَّا بِمَا لَجَعَلُ فَمَا رَأَوْا إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا جَعَلُوا فِيهَا

Pes i'tikâdât mahcûbinde olan ilâh, ilâh-ı mec'ûle olur. Pes râî-i mahcûb görmez, illâ nefsinin görür. Ve nefsinde, ya'nî zihninde ca'l edip ve akd-i sûret edip hakıyyetine cezm ettiği sûret-i mu'tekideyi görür. Pes suver-i mezbûre eğerçi ca'l ve taammülde asnâm-ı müttehîze gibi ise lâkin Hak Sübhânehû ve Teâlâ sa't-i rahmeti ile ol suvere hakikat nefh edip, onun âbidlerine feyz-i rahmet eder. Ol âbidinin Hakk'la sıhhat-i muâmeleleri olup, Vahdâniyet-i Hakk'a ve hakıyyet-i Resûl'üne sıdk-ı

⁸⁵⁸ Fakîr eydürün, ba'zı ârifler ki, kendi ism-i hâssının tecellâsin müşâhede ettikten mâ-adâ sûret-i Hakkı ona kasr etmeyip sâyirlerde olan sûreti dahi Hak görse. Onlar bu âyetin hitâbından müstesnâ olmak lâzım gelir. Teemmül oluna. Allâhu a'lem

ikrârları olduğu için. Pes sâir abede-i asnâm mezbûrların hilâfına mülâbistdir ki, ne tecellâdan haberleri ve ne itlâk ve takyîdden âgâhlıkları vardır. **اولئك كالانعام بل هم اضلّ**

فانظروا مراتب الناس في العلم يا الله هو عين مراتبهم في الروية يوم القيامة

Pes sen Allâh'a ilimde merâtib-i nâsa nazar eyle gör ki, bu neş'e-yi şehâdetle Hakk'ı bilmekte ve görmekte, merâtib-i i'tikâdları nice ise yevm-i kıyâmette dahi bi-aynihâ öyledir. Pes şunlar ki, rü'yet-i Rablerini sûret-i müttehizelerine kasr ve hasr edeler. Kıyâmette dahi ol sûret-i mer'iyyelerine hasr ederler. Ammâ şunlar ki, ilâhe-i müttehizelerine kasr etmeyip, belki bir mazharda Hakk'ı görüp zevâhir ve mezâhirde umûm bulursa, kıyâmette dahi hâli bu minvâl üzere olur.

وقد أعلمتكم بالسبب الموجب لذلك

Ya'nî bu âlemde hâsıl olan ilim ol âlemde olan rü'yetin aynı olduğunun [206a] sebep-i mûcibini ben sana bildirdim idim ki, halkın ekseri suver-i mu'tekidesine rücû' ettikleri bâisden âlem-i ahiretteki ilm-i ayna mübeddil ola, hakk-ı sûret-i kusr mukarrir olur.

فإياك أن تتقيد بعقد مخصوص وتكفر بما سوا فيفوتك خير كثير

Pes imdi hazer ile i'tikâd-ı mahsûs ile mukayyed olmaktan ve mâsivâsına kâfir olma ki, seni şey'-i kalîl ile hayr-ı kesîr-i fevt etmesin. Ya'nî bir sûret-i mukayyede ile bu kadar mezâhir-i kesîrede zâhir olan Hakk'ı mutlâkı inkâr etme' demek ola.

بل يفوتك العلم بالامر علي ما هو عليه⁸⁵⁹

Belki seni nefsu'l-emrde mevcûd olan Hakk'a hakikat-i ve hakkiyyeti üzere ilm-i fevt ede. Ya'nî Hakk'ı hakkiyyeti üzerine ilimden mahrûm kılâsın. Zîrâ vücûd-ı Hak senin kayd-ı ca'linle mukayyed ve mahsûr olmaz. Belki şâmil-i küldür. **الكل في الكل** Mevcûddur.

فكن في نفسك هيولاً لصور المعتقدات كلها فإن الله الحق تعالي أوسعوا عظم من أن يحصره عود دون عقد

Pes imdi sen nefsinde heyûlâ gibi ol ki, suver-i mu'tekadâtın her birisin kâbil olâsın ve her sûret ki vâir ve ola, redd etmeyesin, Hakk'ın zuhûrundan gayrı zuhûr yoktur. Bâtıl dahi olursa. **Şiir:**

لا تنكر والباطل في طوره فإنه بعض ظهوراته

Eğer mezkûr olan hasr ve takyîdden tahzîrin vechi nedir? der isen. Zîrâ ilâh-ı Hak bir zât-ı evsa' ve a'zamdır ki, cemî' mevcûdâtı muhîr ve mevcûdât onda muhâttır.

⁸⁵⁹ Burada **يفوتك الصلوة يفوتك العلم** a gider itmâm-ı şân maksûddur.

Ya'nî dâire-i vücûdunda ve felek-i feyz-i cûdunda âlem-i dâhildir. Pes bir şey'-i muhât muhâtini ve mahsûr hâsirini nice hasr ve akd eder. Gerek ilim ile gerek vücûd ile [206b] hergiz nâ-müyesserdir.

فَاتَهُ تَعَالَى يَقُولُ فَايْنَمَا تَوَلَّوْا فَمَتَّوَجَّهُ اللَّهُ وَمَا ذَكَرَ آيْنَا مِنْ آيْنٍ تَمَّ وَجْهَ اللَّهِ

Zîrâ Allah Teâlâ felek-i vücûdunun vüs'atini ve azametini iş'âr edip buyurur ki, her ne cihete teveccüh olunsa ol cihette vechullâh sâbittir. Min-gayrı tahsîsin, ya'nî bir cihetten cihet-i uhrâya Hakk'ın ihtisâsı ve bir mekândan mekân-ı âhire inhisârı yoktur⁸⁶⁰. Zîrâ hergiz Hak Teâlâ vechini bir cihete ve bir mekâna mahsûs kılmadı, meselâ vechullâh bu mekândadır, ol mekânda değildir, demedi belki cümleye şâmil ve cümleden müstağnî ve kâmil gösterdi.

وَوَجْهَ الشَّيْءِ حَقِيقَتَهُ

Hâlâ ki her şey'in vech-i hakîki ve zâtı ma'nâsınadır. Pes âyet-i kerîme muktezâsınca Hakk'ın zâtı, cemi' uyûn ve emkinede mevcûd ve hâzır imiş. Ve ârif-i âbid nazar-ı ma'rifet ile nereye müteveccih olsa Hakk'a nâzır imiş.

فَنَبَّهَ بِهَذَا قُلُوبَ الْعَارِفِينَ لِنَا يَشْتَعْلُهُمُ الْعَوَارِضُ فِي الْحَوَّةِ الدُّنْيَا عَنْ اسْتِحْضَارِ مِثْلِ هَذَا

Pes Hak Teâlâ bu kavli sebebi ile kulûb-i ârifîne ve ezhân-ı kâsırîne tenbîh etti ki, Hak Teâlâ her eynde zâhir ve her aynda mütecellâ ve hâzırdır. هو الاول والآخر
Tâ ki hayât-ı dünyâda olan avâriz müstetir ve bâriz vech-i mezbûrun istihzârından şâgîl ve hâciz olmaya. Neye nâzır olsalar, Hakk'ı göreler لا يبتغله شأن عن
nişân vereler. Allâhümme erziknâ.

فَاتَهُ لَمْ يَدْرِ الْعَبْدُ فِي أَيِّ نَفْسٍ يُفْبِضُ

Zîrâ abd bilmez ki, enfâs-i ömründen hangi nefesinde kabz-ı rûh olunur. Pes vech-i mezbûru her nefesinde istihdâr gerektir ki, kabz-ı rûh dem-i huzûrda muvâfık ola. [207a] Zîrâ eğer ba'zı enfâsda gaflet ve meşguliyet vâkı' olursa.

فَقَدْ يُفْبِضُ فِي وَقْتِ غَفْلَةٍ فَلَا يَسْتَوِي مَعَ مَنْ قَبِضَ عَلَيَّ حُضُورِ⁸⁶²

Pes az olur ki, kabz-ı rûh vakt-i gaflete müsâdif olur. Ve ol huzûr ile kabz olunan nefse müsâvî olmaz. Belki ona muhâlif olur. Zîrâ gaflette makbûz olan vechi

⁸⁶⁰ Kelime-yi mâ-hod umûm ifâde eder.

⁸⁶¹ Nitekim Şeyh'in bu nazmı bu mazmûna işâret eder.

عَدَّ الْحَلَايِقُ فِي الْوَالِدِ عَوَائِدًا وَأَنْ اعْتَقَدْتَ جَمِيعَ مَا اعْتَقَدُوهُ

⁸⁶² Fakîr eydürün, ârif-i muvahhid, nisbet-i hergiz vakt-i gaflet mütesavvur değildir. Zîrâ her nereye müteveccih olsa vech-i Hakk'a olur. pes her ânda huzûrda bulunur.

gayr-ı Hak olduğu halde mahşûr olur. Ve azâb-ı bu'd ile muazzeb kılınır. Ammâ huzûr ile makbûz olan saâdet kurb ile müstes'ad ve mukarreb olur.

ثُمَّ إِنَّ الْعَبْدَ الْكَامِلَ مَعَ عِلْمِهِ بِهَذَا يَلْزَمُ فِي الصُّورَةِ الظَّاهِرَةِ وَفِي الْحَالَةِ الْمُقَيَّدَةِ اتَّوَجَّهَ بِالصَّلَاةِ الَّتِي
شَطَرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

Ba'dehû abd-i kâmil bu ma'nâlara âlim iken ya'nî vech-i Hakk'ın eyn-i hâssa adem-i inhisârın bilir iken sûret-i zâhirede ve hâlet-i mukayyedede, ya'nî hâl-i salevâtında yine ⁸⁶³فَتَوَلَّوْا وُجُوهَكُمْ Nassına ittibâ' edip şatr-ı Mescid-i Harâm'a müteveccih olur. Zâhir-i şer'a ve tarîkat-i meslûke-i dîne inkıyâd ecli için. Nitekim sâhib-i *Gülşen-i Râz* bu mazmûnu rûşen ve ibrâz edip buyurur. **Nazm:**

تمام آنکس بو وکواز تمامی کنه با خو آجکی کار غلامی
ويعتقاد إن الله تعالى في قبليته حال صلواته

[Kâmil o kimsedir ki, kemâlinden dolayı

Efendi olmakla birlikte kölenin işini yapar.]

Dahi mutekit olur ki, Allah Teâlâ hal-i salevâtında kıblesinde hâsıldır. Lâkin ârif-i mezbûr Hakk'ı münhasır-ı i'tikâd etmez.

وَهِيَ بَعْضُ مَرَاتِبِ ظُهُورِ الْحَقِّ مِنْ أَيَّمَا تَوَلَّوْا تَمَّ وَجْهَ اللَّهِ

Ya'nî ârif-i mezbûrun kible-i salevâtı zuhûr-i vech-i Hakk'ın ba'zı merâtibidir ki, ⁸⁶³فَتَوَلَّوْا kavlinden münfehim olur.

فَشُرْطُ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ مِنْهَا

Pes semt-i Mescid-i Harâm ol merâtibden ba'zı mer'iyedir.[207b]

فَفِيهِ وَجْهُ اللَّهِ وَلَكِنْ لَا تَقُلْ هُوَ هَهُنَا فَقَدْ

Pes idrâk eyle ki, şatr-ı Mescid-i Haram'da vechullâh ve hakikatullâh hâsıldır. Lâkin bu mertebeye münhasır değildir. Nitekim "lâ tekul" dediği nefy-i işârete işârettir ki, işâret-i hissiyye hasr ifâde eder. *Kur'an*'da ise hasra delâlet yoktur. Nitekim şâir demiştir. **Şiir:**

لَا تَقُلْ دَاذَ مَا بَشَرَ قِيَّ بِخَدِّ كُلِّ بَخْدٍ لِلْعَامِرِيَّةِ دَارٍ
بَلْ قِفْ عِنْدَ مَا إِدْرَكَتَ فَالْزَمِ النَّادِبَ فِي الْإِسْتِقْبَالِ شَطَرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

[O kadının evi Necd'in kuzeyindedir deme!

(Benî) Âmir Kabîlesine mensûb kadın için bütün Necd evdir.]

⁸⁶³ Eyne! Mekândır. Cemî'i uyündür.

Ya'nî belki kitâbullâhtan idrâk ettiğin ma'nâda vâkıf, ol Tûr mâverâsına tecâvüz eylemiş şatr-ı Mescid-i Haram'a teveccüh ve istikbâlde âdâb-ı şer'a mülâzemet ile.

وَالزَّمِ الدَّابَّ فِي عَدَمِ حَصْرِ الْوَجْهِ فِي تِلْكَ الْإِنْبِيتِ الْخَاصَّةِ

Dahi mülâzım-ı edeb, ol vech-i Hakk'ı mekâniyyet-i hâssaya hasr etmemekte, nitekim ol adem hasrı [Bakara, 2/115] Âyetinden idrâk etmiştik.

بَلْ هِيَ مِنْ جُمْلَةِ آيِنَاتِ مَا تَوَلَّى مُتَوَلِّئًا إِلَيْهَا

Belki ol eyniyyeti hassa şol eyniyyâtтан ba'zıdır ki, müteveccih ona teveccüh eder. Ya'nî ayeteyn-i mezbureynden her birisinin ma'nâsın mahallinde riâyet ile kemâl bunda hâsıdır.

فَقَدْ بَانَ لَكَ عَنِ اللَّهِ أَنَّهُ فِي آيِنَةِ كُلِّ وَجْهَةٍ

Pes ey ârif, tahkîkan sana Allah Teâlâ cânibinden bu âyet sebebi ile zâhir oldu ki, Hak Teâlâ her teveccüh olunan mekânın mekâniyyetinde hâzırdır. Ya'nî her müteveccihin teveccüh ettiği mahall müteveccih ileyhde Hak Teâlâ hâzırdır. Ammâ zarfiyyet-i hassâ veyâ mazrufiyyet-i hassâ hasebi ile değildir. Belki hem zarf vehem mazrûf olmak hasebi ile.

وَمَا تَمَّالًا الْإِعْتِقَادَاتِ فَا لِكُلِّ مُصِيبٍ

Pes her cihetin eyniyyetine teveccühler değildir. İllâ ol cihette [208a] vechullah olmaya i'tikâdlardır. Zîrâ “eyniyyet”ten murâd, “cihet”tir. Gerek ma'nevî olsun gerek hissî ve cihet-i mezbûreye teveccüh akd kılıpdır ki, i'tikâddır. Zîrâ teveccüh-i hissîye teveccüh-i ma'nevî lâzımdır. Pes cemî' mu'tekidler i'tikâdlarında musîblerdir. Zîrâ cümlesini sâik sebk-ı sevk-i takdîr-i ilâhîdir.

وَكُلُّ مُصِيبٍ مَأْجُورٌ وَكُلُّ مَأْجُورٍ سَعِيدٌ وَكُلُّ سَعِيدٍ مَرْضِيٌّ عِنْدَ رَبِّهِ

Pes her musîb me'cûrdur. Ve her me'cûr saîd ve her saîd indallâh marzîdir. Ma'lûm olsun ki, mezkûr olan hükm küllü mukayyed bi's-şer' değildir. Belki isti'dâdâta nisbet iledir. Tafsîli fass-ı İsmâiliyye'de mezkûrdur, icmâli budur ki, her mevcûdun rabb-i hâss-ı vardır. Sen her şey'in mevcûdun fi'li rabbine nisbet marzî olur. Zîrâ Rabbin kendi fi'lidir. Niçin kendiye nisbet marzî olmaya? Zîrâ abdin ayn-ı sâbite-yi ma'neviyyesinin fi'lidir ki, sûret-i abdde zâhir olur. Pes abd-i mezbûr saîd add olunur, Rabb-i hâssına nisbet ile. Eğerçi Rabb-i âhire nisbeti şakî dahi olursa meselâ abd-i ism-i Mudîl, ism-i Hâdî katında marzî olmaz. Eğerçi Rabb-i Muzill katında marzî ve saîd isede hâsıl-ı kelâm, her fâil zayîasından râzı olmuş olur. Ba'dehû her mevcûd, rabb-i

hâssına nisbet olunduğun sırrıdır ki, Hazret-i Nebî (aleyhisselâm) رَأَيْتُ رَبِّي dedi رَأَيْتُ رَبَّ الْعَالَمِ demedi. Ahadiyyet-i rabbü'l erbâba dahi nisbeti var iken vesâir avâma nisbet-i setrden “rabbiküm” dedi. “Rabbü'l-âlem” demedi. Pes i'tikâdât mezbûre sebebi rızâ ve saâdet olmağa mutâbakat-ı şer' lâzım olmaz. Ammâ i'tikâd mutâbık-ı şer' olmasa bi-hasebi'ş-şer' me'cûr olmaz. Bi-hasebi'l-i'tikâd olur. Zîrâ kelâm-ı mü'mine [208b] ve kâfire âmmdır. Pes Şeyh buyurduğu üzere كَفَّارٌ فِي النَّارِ مِثْلًا هَدَى رَبِّ ile telezzüz-i ruhâniyyeye vâsıl olur. Ba'zı mevâzı'da tasrîh olunmuştur.

وَأَنْ شَقِيَّ زَمَانًا فِي الدَّارِ الْآخِرَةِ

Eğerci ba'zı ezminede ya'nî dâr-ı ahirette şakî dahi olursa. Zîrâ ba'zı ezminede şakâvet saâdet-i mutlakayı münâfi olmaz⁸⁶⁴.

فَقَدْ مَرَضَ وَتَأَلَّمَ أَهْلُ الْعِنَايَةِ مَعَ عَلْمِنَا بِأَنَّهُمْ سَعْدَاءُ أَهْلِ حَقِّ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

Zîrâ tahkîk budur ki, ehl-i inâyet Allâh'ın saâdetleri ve hakkâniyyetleri ma'lûmumuz iken hayât-ı dünyâda marîz ve müteellim⁸⁶⁵ olsalar baîd olmaz. Nitekim zikr olunur.

فَمَنْ عِبَادِ اللَّهِ مَنْ تُدْرِكُهُمْ تِلْكَ الْأَمَامَ فِي الْحَيَاةِ الْآخِرَةِ فِي دَارِ تُسَمِّي جَهَنَّمَ

Pes ibâdullâhtan ba'zıdır şunlar ki, hayât-ı ahirette dahi ol âlâm-ı cismâniye onlara yetişir. Şol dâr-ı ma'hûde ki ona “cehennem” derler.

وَمَعَ هَذَا لَا يَقْطَعُ أَحَدٌ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ الَّذِينَ كَشَفُوا الْأَمْرَ عَلَيَّ مَا هُوَ عَلَيْهِ إِنَّهُ لَا يَكُونُ لَهُمْ فِي تِلْكَ الدَّارِ نَعِيمٌ خَاصٌّ بِهِمْ

Bunun biri ile dâr-ı cehennemden hakikatin bilen ashâb-ı keşften bir ehl-i ilim ilm-i kat'î ile bilmez ki onların için dâr-ı cehennemde bir naîm-i hass yoktur ki, ehl-i cennete tecâvüz etmeyip, bunlara mahsûs ola.

إِمَّا بِفَقْدِ أَلْمِ كَانُوا يَجِدُونَهُ فَارْتَفَعَتْ عَنْهُمْ

Ya'nî naîm-i mezbûr ki, dâr-ı cehennemde onlara mahsûs ola, hâli değil ki, yâ elem-i sâbık-ı vicdânînin irtifâ'ından hâsıl olan lezzet ola ki, ba'zı hükemâ mezhebince lezzet ve elem izâfîdir. Fikdân-ı eleme lezzet ıtlâk ederler.

فَيَلْتَوْنَ نَعِيمَهُمْ عَنْ وَجْدَانِ ذَلِكَ النَّالِمِ

Pes onların naîmi vicdân-ı elem-i sâbıkın fikdânından hâsıl olan râhat ola [209a]

⁸⁶⁴ Fi'l-hayâti'd-dünyâ zarfı marîd ve teellüm fi'line mütealliktir.

⁸⁶⁵ Oldular pes ba'zı ezminede şakâvetleri sâbit oldu -zîrâ teellüm-i nev'i şakâvettir.- Pes hayât-ı ahirette dahi müteellim olsalar.

أَوْ يَكُونُ نَعِيمٍ مُسْتَقِيلًا زَانِدًا كَنَعِيمِ أَهْلِ الْجَنَّةِ فِي الْجَنَّةِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ

Ya'nî yâhud bir naîm-i müstakıl zâid olur⁸⁶⁶. Ehl-i cinânın cinânda sâbit olan lezzetleri gibi, bu makûlelerde ilmullâh ilm-i mümkinine gâlibdir. Pes ilmi ona havâle eden sâibdir. Hâsıl-ı kelâm⁸⁶⁷ rahmet-i hâlisâ var ki, ahkâm-ı şer'îyye muktezâsınca âid ve vârid olur⁸⁶⁸. Nitekim *سبقت رحمتي علي غضبي* kelâmı ile *و سعت رحمتي كل شي* [Arâf 7/156] mefhûmunun umûmu rahmetinin isbâtın iktizâ eder. Pes ebediyyet-i azâba delâlet eden nusûs-u kâtı'a ki, küffâr hakkında vârid olmuştur. Rahmet-i hâlisadan mâni' olursa rahmet-i memzûceden mâni' olmaz. Meselâ bir kimse hayât-ı dünyâda cihâd-ı küffâr Hakk'ında vâris olan nusûs ifâde ettiğî rahmete i'timâd edip, küffâr ile cenkde mecrûh olsa belki bir uzvu fâkîd olsa, kemâl-i elem ile müteallim iken râhât-ı memzûce hâsıl etmek câizdir. Ve bu mertebe ile tahfîf-i azâb bulunmaz ki, *لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ* nassına ıztırâb vere. Zîrâ esbâb-ı azâb sâbittir. Pes munzarûn dahî olmaz. Pes meyân-ı nusûsda taâruz lâzım gelmez. Zîrâ nusûs âmmenin umûmu isti'dâda mebnîdir. Ve bi'l-cümle ma'rifete-i kâmil budur ki, cemî' merâtib riâyet oluna ne ehl-i zâhirin i'tikâdı mûcibince var olan ahkâm-ı şer'îyyeye münkir olavuz. Ve ne meşâyıh-ı uzmânın zevkinden âciz ve mütehayyer kalavuz. Zîrâ ehlullâh dahi i'tikâd-ı mezbûru umûm [209b] nusûsdan ahz edip mîzân-ı vicdân ile [sencide?] kılmışlardır. Min-îndi en-füsihim söylemezler. Ve ol umûm sebebi ile rahmet-i mümtezice mertebesine kâbil olup, a'tâ küll-i zî hakk-ı Hakk'a ile âmil olmuşlardır. Nitekim Şeyh sâhibi'l-kitâb-ı firavn hakkında izhâr tevakkuf edip fass-ı Müseviyye evâhirinde demiştir ki, *ثُمَّ أَمَامَ نَقُولِ وَالْأَمْرُ فِيهِ إِلَى اللَّهِ لِمَا*
أَسْتَقِرُّ فِي نَفُوسِ عَامَةِ الْخَلْقِ شِقَاوَهُ Ve bi'l-cümle cânib-i icmâ'ı riâyet etmiştir. Tevakkuf hod makâm-ı a'râfdır. A'râf dahi ba'zı merâtib-i kemâldir. *وَعَلَى الْآعْرَافِ رِجَالٌ* el-âyet husûsan cevâz-ı vukû'dan vukû' lâzım gelmez. Ve sâlik ârife ve ârif-i muhakkıka lâyük budur ki, müfyî-i asr olan meselâ *Fusûs* ve *Vâridât*'i⁸⁶⁹ ahrâk bi'n-nâr etse, ol âlemin ilmîne ve kemâline inkâr etmeye. Zîrâ her müctehid, tâkati mikdârı bezl-i cehd ile mükellef ve müntehâ-yı meblağ-ı ilmî ile me'mûr ve muvazzafdır. Nefsü'l-emre ilim vâcib değildir. Zîrâ ol beşerde değil mâ-tahte kudretullâhdadır. Meselâ semt-i kiblede musalliye lâzım olan teharrî fakd olduğu gibi.

⁸⁶⁶ Dâvud-ı Kayserî dahi sâbıkan zikretmiştir.

⁸⁶⁷ Tahkîk-i mezbûrda olan rahmet-i hâlisâ ve mümtezice merhûm sûfiler Bâlî Halife şerhinden ahz olunmuştur. Ol dahi Şeyh-i Ekber kelâmından ahz eder tasarruf-ı ademî değildir. Allâhu a'lem

⁸⁶⁸ Ol ehl-i cinâna mahsûs rahmettir ve rahmet-i mütemezzice var ki, muktezâ-yı isti'dâd ile olur.

⁸⁶⁹ *Vâridât-ı Şeyh Bedreddîn-i Simâvî'* ye nisbet olunur. Bir risâledir ki, ulemâ-yı zâhir belki ba'zı sûfiyye katında mezmûmdur.

Tahkîk-i şerîf ba'zı ârifler bu makâmda böyle tahkîk-i meşhûd ifâde etmişler ki⁸⁷⁰, vaktâ ki Allâh Teâlâ melâikeye **إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً** hitâbını etti. Ol âyetin emânet-i ma'neviyesin insân-ı kâmil hâmil olup zürriyyetinden üç bölük tâife halife-i Hak olular. Pes ba'zı tâife emâneti bi-kemâlihâ hâmil olup hem Hakk'tan hem melâikeden hilâfet edip, mertebet-i câmiaya mazhar oldular. Enbiyâ ve vârisîn gibi ba'zıları yalnız Hakk'tan halife oldular evliyâ gibi, ba'zıları yalnız melâikeden halîfe oldular. Ulemâ-yı zâhir gibi keserullâhu emsâlehüm. Pes makâm-ı **[210a]** evliyâ afv ve setr ve nazar-ı cihet-i hiss ve kemâl ve semt-i gayb ve noksândan ihmâl oldu ki, tehalluku bi-ahlâkillâh mertebesidir. Ammâ halîfe-yi melâike ki ulemâ-yı şerîat ve ümenâ-yı dindir. Onların vazîfeleri **اتَّجَعَلْ فِيهَا مِنْ فِيدِ فِيهَا** Hükm-i i'tirâzından zâhir olduğu üzere semt-i tenzîh ve takdîs olup, naks ve kemâl ve ayb ve [?] emr ve nehy-i hakîm ve hüsn ve kubh-ı şer'î müstakîm ile bilinir deyip, merâtib-i ahkâm-ı dini dîn-i izhâr ve teybîn ederler. Ammâ makâm-ı enbiyâ ki, makâm-ı cem'iyyet gibidir. Bunlar hem zâhiri hem bâtını hakîkati ve hem şerîatı cem' edip iki mertebe ile mümtezic ve mu'tedil olmuşlardır. Ve bunların veresesı ki, muhakkikîn-i evliyâdır. Tevhîd-i sırf'dan tahkîk güzer edip cem'den farka ve farkdan cem'e sefer etmişlerdir. **اللَّهُمَّ ارْزُقْنَا مَقَامَهُمْ** Pes müzâk-ı ma'rifet ashâbına bu işâret kifâyet eder ve's-selâm

FASS-I HİKMET-İ FÂTİHIYYE FÎ KELİME-İ SÂLİHIYYE

“Lafz-ı fâtihiyyet” mektûb olduğu üzeredir, “fütûhiyye” değildir. Zirâ lafzı “Sâlihiyye” lafzına münâsibdir. Husûsan fassın sâir ehevâtında münâsebet-i lafziyye mer'î olmak mutarrid olması bu müddeâya şâhiddir. Ba'zı şurrâh⁸⁷¹ kavlince, “fütûh” emr-i gayr-ı mütevekkî'da isti'mâl olunmak ma'nâ cihetinden ünsiyyet îcâb etmez. Zirâ peygamberlerden bunun emsâli hârikâde tevki' oluna gelmiştir. Kelâm hod ahâd-ı nâsa nisbet-i mezkûr değildir. Nitekim *Kur'ân*'da⁸⁷² “nesiyâhutehümâ” kavlinde nisyân-ı Yûşa'a, ba'zı müfessirîn delîl-i sevk edip “hût-i meşvîden ittihâz-ı sebîl fi'l-bahr ve onun emsâli Mûsâ ile Yuşa'a nisbet-i hılâf- **[210b]** âde değildir.” demişlerdir. Ve demek

⁸⁷⁰ Bâli Halîfe

⁸⁷¹ Molla Camii

⁸⁷² Ya'nî [Balık denizde yolunu tutup gitti. (Nebe' 18/ 61)] Kavlinde olan emr-i acîbi'ş-şe'n kalbde mümkün olmak zâhir hâl iken nice zevâl ve nisyân buldu, diye müteveccih olan suâl bu vech ile mündefî' oldu.

câizdir ki; eğer lafz-ı mezbûr fütûhiyyet olsa, ma'nâ-yı ma'hûd maksûd olup, ibtidâen infitâh-ı cebel⁸⁷³ olmak ile fass-ı feth ile muanven kılınmıştır. Ba'dehû mu'cize-i Sâlih (aleyhi's-selâm) rekâibden olmak ile Şeyh kelâmını rekâib ile masdar edip buyurdu.

Şiir:

مِنَ الْآيَاتِ الرَّكَائِبِ

Nâka-i mu'cize-i Sâlih rekâibden olmakla bu mazmûnu nazm ile ibtidâ edip ve mu'cize ki, infitâk-ı cebeldir, rekâibe izâfe etti. Sebebiyyet hasebi ile ve mezâhib ile rekâib meyânında tenâsüb-i şî'riyye gösterdi. Ya'nî mu'cizâtân ba'zıdır⁸⁷⁴. Rekâibe mensûb olan mu'cize ki, fetk-ı cebelin nâka-i Sâlih'e nisbetidir ki, Sâlih'in duâsı ile zâhir olmuş âyettir. Pes nâka-i cebeliyye Sâlih'e mahsûs mu'cize olduğu gibi, Burak mi'râcî dahi bizim Resûl'ümüze mensûbdur.

وَذَلِكَ لِإِخْتِلَافٍ فِي الْمَذَاهِبِ

Ya'nî rekâib⁸⁷⁵ âyâtan olmak ve mu'cize kılınmak ihtilâf-ı mu'cizât iledir. Ve ihtilâf-ı mu'cizâta sebep ihtilâf-ı iktirâhattır. Ve ihtilâf-ı iktirâhat⁸⁷⁶ mukterihaynın ihtilâf-ı isti'dâdından nâşidir ki, **mısra'**:

وَلِنَّاسٍ فِيمَا يَعْتَفُونَ نَدَاهِبُ

[İnsanların sevdikleri konusunda ayrı yolları vardır]

فَمِنْهُمْ قَائِمُونَ بِهَا بِحَقِّ وَمِنْهُمْ قَاطِعُونَ بِهَا السَّبَابِ

Ya'nî vaktâ ki, mezâhib-i nâs muhtelif oldu ise, pes ibâdullâhtan ba'zı emr-i Hak ile rekâibinde, ya'nî nefsi hayvânîsinde kâim ve sâbit ve ehl-i temkîn olurlar. Zîrâ isti'dâdların şühûd-i Hak ile görüp zulmet-i cehl-i cibillîde nûr-i yakîn bulurlar. Ve ba'zı âhir nefsi hayvânîsine mütâbeat edip sahrâ-yı vücûdunda tâi⁸⁷⁷ ve mütehayyir kalırlar. Ve mütelevvin-i renk-i telvîn olurlar.

[فَأَمَّا الْقَائِمُونَ فَاهْلُ عَيْنٍ وَأَمَّا الْقَاطِعُونَ هُمُ الْجَنَائِبُ

[211a] Ya'nî tâife-yi ûlâ ki, Hak ile kâimlerdir. Onlar ehl-i ayn ve sâhib-i kurb-i müşâhededir. Ammâ kâtî' sebâsib-i evhâm ve hayâlât olanlar, ma'rifet-i Hak'dan dûr ve mehcûrlardır ki, murâd “eserden müessire hareket eden ashâb-ı istidlâl”dir. “Cenâib-i cem'-i cenîbe”dir. Murâd “ma'bûdûn ve mahcûbûn” demedir.

⁸⁷³ “Infitâh-ı cebel”e delâlet etmez idi, vech-i zâhir Hazret-i Sâlih'in eşhür-i mu'cizâtıdır.

⁸⁷⁴ Mu'ciz-i Îsâ himâra ve mu'ciz-i Mûsâ Îsâ'ya muhtass olduğu gibi.

⁸⁷⁵ Rekâib binecek devenin ismidir. Cem-i “rekâib” gelir.

⁸⁷⁶ “İktirâhat”, “fikirsiz bir nesneyi suâl edip, istemeğe” derler. Ve “fikirsiz söylemeğe” dahi “iktirâh” derler. “irticâl” gibi.

⁸⁷⁷ Tâ'dan müştaktır.

وَكُلُّ مِنْهُمْ يَأْتِيهِ مِنْهُ فَتُوحُ غُيُوبِهِ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ

Şeyh (kuddise sirruh) bu makâmda üç tevhîd-i sırfa âric olup ve meyân-ı mükâşifin ve mahcûbîni fark etmeyip, der ki, “tâifeteynden her birisi fi’l-hakîka Hak’dan baîd değillerdir. Bu’dları bi-hasebi’l-merâtib ba’d-i i’tibârîdir. Pes nefy-i merâtib hasebi ile mâhcûb-i sâilîn ayn-ı keşfde ve mub’ad add olunan mahz-ı karîbdedir. Pes tâife-yi mukarrebîn ve mahcûbînden her birisine Hak’dan ve Rabb-i mahsûsundan feyz-i fütûh-i gaybiyyesi cemî’ cevâbından erişir. Zîrâ fütûh-i gaybiyye atıyye-i Hakkâniyye’dir. Cihet-i vâhideye mahsûs olmaz. Belki cemî’ cihâttan gelir.

زِرَّاءُ مِنْهُمُ يَأْتِيهِمْ مِنْهُ فَتُوحُ غُيُوبِهِمْ وَمَنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ
Fakîr eydür, ekser şürrâh, “minhüm” zamîrin tâife-yi kâimîn bi’l-Hakk’a ircâ’ edip mezkûr olan ma’nâyı ma’nâ-yı mercûh add etmişlerdir. Ammâ fakîrin dediği Şeyh Ekber zevkine münâsibdir zann ederin, allâhu a’lem.

إِعْلَمُ وَفَقَكَ اللَّهُ أَنْ أَمْرًا وَمَبْنِيَّ عَلَى الْقَرْدِيَّةِ

Yâ ehî! Hak Teâlâ sana tahkîk-i ulûm için tevfiik versin. Ma’lûmun olsun ki, emr îcâd-ı nefsinde ferdiyyet üzerine mebnîdir ki, fakîr eydürün, bu kelâmın sırr-ı zevkiyyesi budur ki, sıfat-ı îcâda ferdiyyet lâzımdır ki, sıfatü’l-vehbiyyedir⁸⁷⁸. Ârifân-ı sırr-ı esmâ [211b] katında ferd ve fâtih esmânın mefâtîh-i gaybındandır. Ve ba’zı ârifân-ı esrâr-ı aded demişler ki, fâtih ile “Sâlih” isminde olan akdeynin sülûsede ittifâkı sırr-ı îcâddır. Ya’nî “fâtih” lafzında akd-i aded-i fâile akd-i aded tâ mertebe-i âhâdda semânî ve erba’ olur ki, cümlesi on ikidir. Aşere âhad mertebesinde vâhid olup, vâhid ile isneyn sülûs olur. Kezâlik Sâlih’de akd-i aded-i sâd ile akd-i aded-i lâm âhad mertebesinde tis’a ile sülûs olur. Tis’a ve sülûs isnâ aşer olur. Aşer ise geri mertebe-i âhâdda vâhid olup, vâhid ile isneyn sülûs olur. **Fakîr** eydür, sırr-ı mezbûr ism-i Îsâ’da dahi mevcûddur. Zîrâ lafz-ı Îsâ’da vâkı’ olan ukûd, mertebe-i âhâdda on beş olur. Aded-i mezbûr ise aded-i şef’a tahlîl kabûl etmez. Pes a’dâd ferdeye tahlîl olursa beş kere üç olur. Ve sırr-ı ferdiyyet bulunmuş olur. Murâd⁸⁷⁹ ise ferdiyyetin ekalli mertebesidir. Hattâ “lafzatullâh’da vücûd-i sitte emr-i izhârın itmâmına işârettir.” demişlerdir Allâhu a’lem.

وَلَهَا التَّثْلِيثُ فَهِيَ مِنَ التَّلَاثَةِ فَصَاعَدًا

⁸⁷⁸ Murâd-ı şürrâh-ı *Fusus* sâin ed-dîndir.

⁸⁷⁹ Murâd-ı nazm-ı kelâm fi-sittet-i eyyâmıdır.ve lafzatullâhda ibtidâ ve intehâ ki, elif ve he’dir. Aded-i sitteye işâret olsa evlâdır ki, emr-i izhârı itmâmıdır.

Ya'nî ferdiyyet için hükm-i teslîs sâbittir. Pes, ferdiyyet-i mezbûra süluseden ibtidâ olunmuştur⁸⁸⁰, mâ-fevkine mütesâid olduğu halde. **Ma'lûm** ola ki, hikmet-i resmiyyede mersûm olan aded ya zevcdır ya ferd. Aded-i ferd oldur ki, mütesâvîne münkasım kılınır. Ve ferdin misâli sülüse, zevcin misâli isneyn olur. Pes vâhid hadd-i adeden hâric ve mütebâid kalır. Ba'zı kavle evvel ifrâd sülüs olduğu gibi, evvel ezvâc erba' olur, isneyn olmaz. Zîrâ hâricden mürekkeb olan hâric hükmünde olur. Pes adedin evvel rûb'a [212a] mertebesi isneyn olur. Ve mefhûm olsun ki, îcâd-ı kevnde eşyâ süluseden lâ-buddür ki, biri fâil biri kâbil ve birisi dahi kâil-i kavli-kün ola -ya'nî birisi dahi emr olan- ve bu cümleden netîce hâsıl ola⁸⁸¹. Pes îcâd-ı kevnîde olan merâtib-i sülüseye işâret edip buyurur ki,

فَالثَّلَاثَةُ أَوْلُ الْإِنْفِرَادِ وَعَنْ هَذِهِ الْحَضْرَةِ أَلَا لِهَةِ وَجَدَ الْعَالَمُ فَقَالَ تَعَالَى إِنَّمَا أَمَرْنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَادْنَا أَنْ نَقُولَ لَهُ
كُنْ فَيَكُونُ فَهَذِهِ ذَاتٌ وَذَاتٌ إِرَادَةٌ وَقَوْلٌ

Pes sülüs evvel ifrâd ve sebep îcâd oldu. Zîrâ hazret-i mezbûreden ki, ferd-i ilâhiyyedir, âlem vücûd buldu. Ve ma'lûmdur ki, îcâd-ı kevnde evvel, zât-ı mutlaka ve hareket-i suver-i ilmiyye mertebesidir. Ba'dehû “zât-ı maa'l-irâdet”, ba'dehû “kavl-i kün”, ba'dehû “fe-yekûn” ki, “netîce mertebesi”dir. Ve nitekim hareket-i fikriyye-i insâniyye hareket-i devriyyedir ki, evvel tasavvur-ı matlûb bi-vechin mâ ki, el-â'lemu hudûsün ba'dehû suğrâdır ki, sûret-i ilmiyye ba'dehû sûret-i ma'lûliyye ki, fe'l-âlem hâdisdir⁸⁸². Pes müntehâ-i ayn-ı mebde' olur. Kezâlik nisbet-i halkıyyet ve mahlûkât dahi böyledir. Ya'nî beynehümâda vâkı' olan hareket, hareket-i devriyye olup, meselâ halka-i vücûdda hareket ile âhir ayn-ı evvel ve hâdis ayn-ı kadîm ve mümkün ayn-ı vâcip olur. Ve âyet-i kerîmede mezkûr olan şeyeyn şey'iyette birdir. Ve evvel ayn-ı âhirdir. Lâkin şey'iyet-i ûlâ sübûtiyyet ve şey'iyet-i sâniyye vücûdiyyedir. Pes **إِنَّمَا أَمَرْنَا** **لِشَيْءٍ** sâbittir. [Biz bir şeyin olmasını istediğimiz zaman sözümüz sâdece, ona, “ol” dememizdir. O da hemen olur. (Nahl 16/ 40)] Lafzında istimâ'-i kavli ve imtisâli emr eden şey' dahi mâhiyyât-ı gayr-ı mec'ûle-i sâbitâtandır ki, onların için salâhiyet-i semâ' kavli-kün hâsıldır. Pes ferdiyyet-i sülüsüyyet dahi ikidir. [212b] Birisi sübûti

⁸⁸⁰ Meselâ hams ve seb'a ve tis'a ve gayrılar

⁸⁸¹ Eğerçi bu cümle merâtib-i müteaddide zât ve ahzdır.

⁸⁸² Ve küll-i mütegayyir hâdis fe'l-âlem hâdis

birisi vücûdîdir. Pes âyet-i kerîme dahi sırr-ı ferdiyeti şâmilidir ki, evvel tasavvur-ı müddeî bi-gayri'l-hükm-i sâni ma-a'l-illiye ki, “izâ erâdnâhu”dur. Sâlis ma-a'l-ma'lûliyye ki, “feyekûn” dır. Pes âlem adem-i zihnîden vücûd-i hâricîyyeye hareket-i îcâdî ile hareket etmek îcâb ettiği netîcedir. Yâhud “izâ eradnâhu” mâdde mertebesi ola. “En-nekul lehû kün fe-yekûn” sûret-i mertebesi ola hâsıl-ı kelâm kavlı ki, şey'iyet-i sübûtiyyeye taalluk etti. Zât-i ma'a'l-irâde şey'iyet vücûda hareket-i zuhûr ile hareket edip, ism-i kâbil ve fâil ve sıfat-ı kâbil ve âmir biri birinden mümtâz oldu. Ve ta'bîr-i âhir ile zât-ı mutlaka irâdet sıfatı ile tecellî etti, mürîd oldu. Kavlı ile tecellî etti, fâil oldu. Ve me'mûrün bihâ olmak sıfatı ile ve ism-i mahlûkatıyye ile tecellî etti, âlim oldu.

Şiir:

وَالْعَيْنُ مُطْلَقٌ يَثْرَا أَيُّ بِكَلِّ عَيْنٍ وَالْكَوْنُ وَاحِدٌ يَتَجَلَّى بِكُلِّ ثَانٍ

فَلَوْ لَأَ هَذِهِ الدَّاتُ وَإِرَادَتِهَا وَهِيَ نِسْبَةُ التَّوَجُّهِ بِالتَّحْصِيصِ لِتَكْوِينِ أَمْرٍ مَا تَمَّ قَوْلُهُ عِنْدَ هَذِهِ التَّوَجُّهِ كُنْ لِدَلِكِ الشَّيْءِ مَا كَانَ ذَلِكَ الشَّيْءِ

Pes eğer bu zât-ı Hak vücûd-i mutlak mevcûd olmaya idi, ve sıfat-ı irâdeti ki, nisbet-i tevcîhiyyesidir. Mükevvenâtta bir emrin tekvînini tahsîs etmeye idi. Ve nisbet-i mezbûre ile ki, teveccüh tekvînidir. Ol şey' hitâb-ı kavlı-i kün vârid olmaya idi, ol şey' mevcûd ve mükevven olmaz idi.

ثُمَّ ظَهَرَتِ الْفَرْدِيَّةُ التَّلْتِيَّةُ أَيْضًا فِي ذَلِكَ الشَّيْءِ

Bundan sonra ferdiyet-i sülûse-yi mezbûre mükevvende zâhir olduğu gibi mükevvende dahi zâhir oldu, feth-i vâv ile.

وَبِهَا مِنْ جِهَتِهِ صَحَّ تَكْوِينُهُ وَاتِّصَافُهُ فِي الْوُجُودِ

[213a] Ve ferdiyyet-i mezbûre sebebi ile zâlike'l-şey' tekvîn etmek vücûd ile muttasıf kılmak sahih oldu. Masdar-ı feûl muzâfdır⁸⁸³. Fâile izâfet-i ihtimâl baiddir, belki ihtimâl değildir. Molla Câmi kâblin tekvînde medhûlü olmak mülâhazası ile fâile izâfet baîd olmaz demişler. Fakîr eydür; bu makâm makâm-ı imtiyâz ve teaddüddür ki, vücûd ile ittisâf mahallidir. Ekber-i makâm şey'iyet-i sübûtiyye makâmı olsa temâyüz-i akliye-i mahz olur idi. Ve ihtimâl-i mezbûre mesâg bulunurdu. Bunda ise temâyüz, temâyüz-i hâricîdir. Tevcîh-i mecâziye hod ihtiyâc yok, bâ-husûs zamîr-i mezbûr

⁸⁸³ Ya'nî sahh-i tekvîn demek üzere ki, bâb-ı tefa'ülden olan masdar ile tevcîh oluna, Şerh-i Câmi'de böyledir.

mef'ûle âiddir ki, tekvîn-i sâbıkın muzâf-ı ileyhi olan emridir. Bu takdîrçe fâile izâfette kemâl bu'd olur.

وَهِيَ شَيْئِيَّتُهُ وَسَمَاعُهُ وَامْتِثَالُهُ أَمْرٌ مُكَوِّنُهُ بِالْإِجَادِ

Ve ol ferdiyyet-i sülûsiyyenin birisi şey'iyet-i sübûtiyye mertebesidir ki, ayn-ı mümkin için sâbittir. Birisi dahi “kavl-i kün”ü istimâ'ı mertebesidir. Üçüncüsü emr-i mükevvene imtisâli mertebesidir.

فَقَابِلَ ثَلَاثَةَ بَيِّنَاتٍ

Pes ma'lûl tarafından olan ferdiyyet sülûsiyyeyi illet tarafından olan ferdiyyet sülûsiyyeye mukâbil kıldı.

884

ذَاتُهُ الثَّابِتَةُ فِي حَالِ عَدَمِهَا فِي مُوَازَنَةِ ذَاتِ مُوجِدِهَا وَسَمَاعَهُ فِي إِرَادَةِ مُوجِدِهِ وَقَبُولُهُ بِالْإِمْتِثَالِ لِمَا أَمَرَهُ بِهِ
مِنَ التَّكْوِينِ فِي مُوَازَنَةِ قَوْلِهِ كُنْ فَكَانَ هُوَ

Zât-ı mümkünün hâli ademinde olan taayyün-i sübûtiyyesin zât-ı mûcid-i mutlakası mukâbelesinde kıldı. Ve emr-i kün semâ'ını sıfat-ı irâdeti mukâbelesinde kıldı. Ve “ümira bih”iye imtisâlini ve kabûlünü “kavl-i kün” mukâbelesinde kıldı. Pes fûrûtiyyetten sülûsiyyetin tekâbülü ve ictimâ'ından zâlike's- [213b] ey' ki, âlem-i kevndir, kâyin ve mevcûd oldu.

فُنَسِبَ التَّكْوِينُ إِلَيْهِ فَلَوْلَا أَنَّهُ فِي قُوَّتِهِ التَّكْوِينُ مِنْ نَفْسِهِ عِنْدَ هَذَا الْقَوْلِ مَا تَكَوَّنَ

Pes Hak Teâlâ fi'li tekvîni mükevven-i mezbûra nisbet etti, feth-ı vâv ile. Zîrâ eğer mükevven-i mezbûra nisbet etti, feth-i râ öyledir. Zîrâ eğer mükevven-i mezbûr ki nefsinde kuvvet-i tekvînî olmaya idi. Kavl-i mezbûr istimâ'i hîninde tekevün etmez idi ki, isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûlün tekazâsıdır. Ve ma'lûm ola ki, hikmet-i resmiyyede tercîh bilâ-müraccâh emr-i ihtilâfîdir⁸⁸⁵. Mu'tezile ile ehl-i sünnet hilâf etmişlerdir. Ammâ teraccüh⁸⁸⁶ bilâ- müraccâh bi'l-ittifâk bâtıldır. –murâd, ittifâk-ı firkateyn olsa lâyıktır- Zîrâ isbât olsa, ibtâl-i sâni' lâzım gelir derler.

فَمَا أُوْجِدَ هَذَا الشَّيْءَ بَعْدَ أَنْ لَمْ يَكُنْ عِنْدَ الْأَمْرِ بِالِتَّكْوِينِ إِلَّا نَفْسُهُ

⁸⁸⁴ “Lafz-ı fekâne” fekâbil lafzına müteferri'dir.

⁸⁸⁵ Tercîh-bilâ mürccih teraccüh-bilâ müreccih
Kendiden nûra mürîdsiz ve illetsiz vücûd bulmaktır.

Pes şey’-i mezbûr mesbûkun bi’l-ademi tekvîn etmedi. İllâ nefsi tekvîn etti. Ma’lûmdur ki, “tekvîn”den murâd, “bu makâmda şey’in tekevvün ve zuhûru”dur. Ve illâ mükevvin ve mükevven şey’-i vâhid olmaz.

فَأَثْبَتَ الْحَقُّ تَعَالَى أَنَّ التَّكْوِينَ لِشَيْءٍ نَفْسِهِ لَا لِلْحَقِّ وَالَّذِي لِلْحَقِّ فِيهِ أَمْرُهُ خَاصَّةً

Pes Hak Teâlâ tekvîni şey’in nefsi için isbât etti. Hakk’a nisbet kılmadı. Ve Hakk’ın kendi zâtına tahsîs ettiği tekvînde ancak murâd oldu.

وَكَذَا أَخْبَرَ عَنْ نَفْسِهِ فِي قَوْلِهِ

Nitekim *Kur’ân-ı Azîm*’de ve kavl-i kerîmede nefsinden emr ile haber verdi. Ve tekvîni mukâbele-i emrde mükevvene nisbet edip buyurdu⁸⁸⁷.

إِنَّمَا أَمْرُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ فَنَسَبَ التَّكْوِينَ لِنَفْسِ ذَلِكَ الشَّيْءِ عَنْ أَمْرِ اللَّهِ وَهُوَ الصَّادِقُ فِي قَوْلِهِ

Hak Teâlâ hod [214a] kavlinde ya’nî nisbet-i tekvînde ve emri nefsiye muzâf kılmakta mucz-i sâdıkır. Pes îcâd-ı mevcûdât ve tekvîn-i mükevvenât , harekât-ı devriyye-i felekiyye ile ma-a’l-emr ve’l-irâdet a’yân-ı sâbitâtın zevâyâ-yı ketm-i ademden sahârı vücûda bürûz ve zuhûrlarından ibârettir.

وَهَذَا هُوَ الْمَعْقُولُ فِي نَفْسِ الْأَمْرِ

Ya’nî emrin kavle inhisârı ve tekvîn-i şey’in nefsi şey’e nisbeti menkûl olduğu gibi nefsü’l-emrde emr-i ma’kûldür. Zîrâ her emr me’mûrundan siga-i emr ile fi’lin mebd’i iştikâkını taleb eder. Nitekim bu temsîl-i celîl îzâh eder.

يَقُولُ الْأَمْرُ الَّذِي يُخَافُ فَلَا يُعْصَى لِعَبْدِهِ قَم⁸⁸⁸

Meselâ bir emîr-i emrin şânından havf oluna ve zâtına isyân ve hilâf revâ görülmeye bir kulunun kıyâmını murâd edip “kum!” lafzı ile hitâb etse.

فَيَقُومُ الْعَبْدُ إِمْتِنَانًا لِأَمْرِ سَيِّدِهِ فَلَيْسَ لِلْسَيِّدِ فِي قِيَامِ الْعَبْدِ سِوَى أَمْرِهِ لَهُ بِإِقْيَامِ وَالْقِيَامِ مِنْ فِعْلِ الْعَبْدِ لَا مِنْ فِعْلِ السَّيِّدِ فَقَامَ أَصْلُ التَّكْوِينَ عَلَى التَّثْلِيثِ أَيَّ مِنَ الثَّلَاثَةِ

Pes ol abd, seyyidinin emrine imtisâl için kâyim olur. Pes nazar oluna. Seyyidin kıyâmı abdde “kum” lafzı ile emrinden gayrı medhûlü olmaz. Pes kıyâm abdin fi’l-i

⁸⁸⁷ Fîhi sırrı’tevhîd fâ-fehüm

⁸⁸⁸ Lafz-ı “yuhâf” ve “yu’sâ” ikisi dahi binâ-i mechûldür. Lâ-bude câr ve mecrûr yekûl bih müteallaktır.

hâlisi olur. Seyyidin fi'li olmaz. Ba'dehû asl-ı tekvîn teslîs üzerine kāyim oldu. Ya'nî tekvîn sülüsden münteşî oldu.

مِنَ الْجَانِبَيْنِ مِنْ جَانِبِ الْحَقِّ وَمِنْ جَانِبِ الْخَلْقِ

Kelâm-ı mezbûr mine's-sülüse lafzından bedeliyyet üzerine vârid olur. Ya'nî ol cihât-ı sülüse ki, emr-i îcâd onun ile tamâm olur. Biri cânib-i Hak'dır ki, fâildir. Biri cânib-i halktır ki, kâbildir. Ya'nî biri cihet ve vücûb [214b]ve biri cihet-i imkândır ki, emr-i "kavl-i kün" ile mecmu' ve mükevven olur, feth-i vâv ile. Ba'dehû keyfiyet-i îcâd-ı a'yân beyân olunup, keyfiyyet-i îcâd ve meânîye şürû' edip buyurdu.

ثُمَّ سَرَى ذَلِكَ فِي إِجَادِ الْمَعَانِي بِالْأَدِلَّةِ فَلَا بُدَّ مِنْ مِنَ الدَّلِيلِ أَنْ يَكُونَ مُرَكَّبًا مِنْ ثَلَاثَةٍ عَلَي نِظَامٍ مَخْصُوصٍ وَشَرْطٍ
مَحْصُوصٍ وَحِينَئِذِينَتَجَلَّى لَمْ مِنْ ذَلِكَ

Ya'nî ba'de îcâd-ı el-a'yân bu üslûb-i îcâd-ı meânîye dahi sirâyet eder. Pes her delîl ki, müsbet-i hüküm ola. Ona mukaddemât-ı sülüsedan lâ-budd ola ki, bir mukaddemesi mevzu' birisi, mahmûl; biri dahi hadd-i evsat-ı mükerrer, ve nazm-ı mahsûsdan murâd, tekerrür-i hadd-i evsat. Ve şart-ı mahsûsdan murâd, şekl-i evvelde îcâb-ı suğrâ ve külliyyet-i kübrâ. Pes bu takdîr üzere ki umûr-i mezbûre mevcûd olan delîl müntebih olur. Ve intâcından aklen [?]ve müfârekat ihtimâl olmaz.

وَهُوَ مِثْلُ أَنْ يَرْكَبَ النَّاطِرُ دَلِيلَهُ مِنْ مُقَدَّمَتَيْنِ كُلُّ مُقَدَّمَةٍ تَحْتَوِي عَلَي مُفْرَدَيْنِ فَيَكُونُ أَرْبَعَةً وَآحَدٌ مِنْ هَذِهِ الْأَرْبَعَةِ
يَتَكَرَّرُ فِي الْمُقَدَّمَتَيْنِ لِيَرْبِطَ أَحَدُهُمَا بِالْآخَرِي كَالنِّكَاحِ

Ve ol terkîb-i mahsûs-ı menâzırın delîlini mukaddemeteynden terkîb etmesidir ki, her mukaddemesi müfredine şâmil ola, her birisi mevzû' biri mahmûl olup, umûr-i erba'a hâsıl ola. Ve ol umûr-i erba'dan her birisi mukaddemeteynde mütekerrer ola. Ehadi'l-mukaddemeteyn mukaddeme-i uhrâya merbût olmak ecliyçün umûr-i mahsûsadan meselâ nikâh gibi ki, zekerin imrâeyi mukaddemeteyni müştemildir ki, ebeveyndir. Ve veliy-yi âkid ve şürût-i şühûddur. Ve her birisi âlet-i tenâsülü şâmil olmakla vahd-i mütekerrir-i hâmil olur.

فَيَكُونُ ثَلَاثَةً لَا غَيْرُ لِتَكَرَّرِ الْوَاحِدِ

[215a] Pes tekerrür-i mezbûr ile sülüs hâsıl ve mevcûd olur, zîrâ mütekerrir olur. Pes matlûb dahi mevcûd olur.

إِذَا وَقَعَ هَذَا التَّرْتِيبُ عَلَي هَذَا الْوَجْهِ الْمَخْصُوصِ وَهُوَ رَبِطُ إِحْدَيِ الْمُقَدَّمَتَيْنِ بِالْآخَرِي بِتَكَرَّرِ ذَلِكَ الْوَاحِدِ
المفرد الذي به صحَّ التثليث

Ya'nî kaçan tertîb-i mezbûr vech-i mahsûs üzerine vâkı' olsa ki, ol vech-i mahsûs mukaddemeteynin ikisinden birisin uhrâya rabt etmektir. Vâhid müfredini tekrâr etmekle müfredin onunla teslîs sahîh olur. Ba'dehû tekrâr-ı suğrâda mahmûl-i kübrâda mevzû' olmakla olur. Ba'dehû "evsat-ı vech" diye tesmiye olunur. Zîrâ ekberin asgar için sübûtuna vech ve illeti olur zihinde, fakat eğer bir vehim zihinde ve hem hâricde vech olur.

وَالشَّرْطُ الْمَخْصُوسُ أَنْ يَكُونَ الْحُكْمُ أَعَمَّ مِنَ الْعِلْيَةِ أَوْ مُسَاوِيًا لَهَا وَأَحْ تَصَدَّقُ

Ya'nî şekl-i evvelin durûb-i münticesinde şart-ı mahsûs budur ki, kübrâda hükm illetinden eamm ola. Nitekim meselâ, "Zeyd insândır ve her insân hayvândır" dense "Zeyd dahi hayvândır" diye hüküm lâzım gelir. Zîrâ illet ki, hadd-i evsattır. Ekberde olan hükm-i hayvân ondan eammdır. Pes ahz için sâbit olan hüküm bi'z-zarûre eamm için sâbit olur. Yâhud hükm-i mezbûr illete berâber ola meselâ "her insân nâtıktır" denilse "Zeyd nâtıktır" demek lâzım gelir. Zîrâ mefhûm-i nâtık mefhûm-i insâna berâberdir. Pes bu takdîrçe sâdika olurlar. Yâhud kazıye-i sâdika olurlar.

وَأَنْ لَمْ يَكُنْ كَذَلِكَ فَإِنَّهُ يُنتِجُ نَتِيجَةً غَيْرَ صَادِقَةٍ

Ya'nî hükm-i mezbûr böyle olmasa ve hüküm ile hadd-i evsat meyânında ne nisbet umûm ve ne nisbet müsâvât olsa belki nisbet-i husûs [215b] veyâ mebâniyet olsa meselâ "Zeyd hayevândır" ve "her hayevân feresdir." Pes "Zeyd feresdir." desek kizb olur.

وَحَدًّا مَوْجُودًا فِي الْعَالَمِ مِثْلُ إِضَافَةِ الْإِنْفِعالِ إِلَى الْعَبْدِ مَعْرَةً عَنْ نِسْبَتِهَا إِلَى اللَّهِ

Ya'nî delîl netîce-i gayr-ı sâdikayı müntic olmak âlem-i şehâdette emr-i mevcûd ve nütehakkıktır. Meselâ ef'âl-i mümkineyi abde muzâf edip Hakk'a nisbetten muarrâ ahz etmek gibi ki, mütekellimînden mezheb-i Mu'tezilî'ye işâret etti⁸⁸⁹.

أَوْ إِضَافَةَ التَّكْوِينِ الَّذِي نُحْنُ بِصَدَدِهِ إِلَى اللَّهِ مُطْلَقًا

Yâhud sıfat-ı tekvîn ki, bir sudûrunda ve zikrinde olduğumuz ma'nâdır, onu mutlakâ Hakk'a nisbet edip abde nisbetten muarrâ ahz etmek ki, mütekellimînden ehl-i sünnet mezhebine ta'rîzdir.

وَلَحَقَّ مَا أَضَافَهُ إِنَّا إِلَى الشَّيْءِ الَّذِي قِيلَ لَهُ كُنْ

Ol sıfatı nisbet etmedi. İllâ şey'i mükevvenin aynına nisbet etti⁸⁹⁰. Ya'nî "kün" dediği hinde Hak'dan sâdır olan mücerred emr-i kün idi. Ve tekvîn-i mezbûr mükevven

⁸⁸⁹ Zîrâ tahkîk eserde kâbil fakat kifâyet etmez ki, taraf-ı abddir. Belki, hem kâbil hem fâil hem râbittan lâ-buddür ki, mülâhaza-i sülüsüyyet buluna. Fâil fakat dahi kifâyet etmezse bihi taraf-ı Hak'tır.

ile kâim olur, sıfat idi. Pes kıyâs-ı farîkayn müntic olmadı. İllâ nefîce i gayr-ı sâdıka; zîrâ ef'âl-i ibâd ve min-vechin abde ve min-vech-i Hakk'a mensûbdur ki, min-ciheti'l-halk Hakk'a ve min-ciheti'l-kesb abde izâfet olunur. Tekvîn dahi kezâlik emr olduğu cihetten Hakk'a ve tekevvün cihetinden abde nisbet olunur. Nitekim temsîl edip buyurdu⁸⁹¹.

وَمِثَالُهُ إِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُدَلِّلَ أَنْ وُجُودَ الْعَالَمِ عَنْ سَبَبٍ فَنَقُولُ كُلُّ حَادِثٍ فَلَهُ سَبَبٌ فَمَعْنَا الْحَادِثِ وَالسَّبَبُ

Ya'nî nefîce-i sâdıka müntic olan delîlin misâli bu zikr olunandır -bi- i'tibârî'l-kübrâ- ki, kaçan biz üslûb-i münâzara üzere vücûd-i âlem-i mümkinin sebep-i müessire muhtâc idüğine delîl ikâmet etmek, [216a] dilesek bu vech ile sevk-i kelâm ederiz ki, her hâdis için sebep lâzımdır. Pes bizim kelâmımız ile lafz-ı hâdis ve sebep mevcûd olur.

ثُمَّ نَقُولُ فِي الْمَقْدَمَةِ الْآخِرِي وَالْعَالَمِ حَادِثٌ فَتَكَرَّرَ الْحَادِثُ فِي الْمَقْدَمَتَيْنِ

Pes takdîm-i kübrâda asâlet-i intâca delâlet ve netîcenin onda bi'l-kuvve ender işâretten sonra biz ederiz ki, mukaddeme-i uhrâda ya'nî suğrâda illet-i kıyâs pedîdâr ki, el-âlem hâdisündür. Pes hâdisin mukaddemeteynde tekerrürü hâsıl oldu, pes hâdis bir vâhid oldu ki, bunun sebebi ile mukaddemeteynin ahad-i hümâsı uhrâsı ile mürtebit oldu. Ve emr-i teslîs tehassül buldu ki, evvel “hâdis” ve sâni “inne lehû sebepâ”.

وَالثَّالِثُ قَوْلُنَا الْعَالَمُ

Ya'nî umûr-i sülûsenin emr-i sâlisi “el-âlem” lafzıdır, mevcûd ve müretteb olacak.

فَانْتَجَ أَنْ الْعَالَمَ لَهُ سَبَبٌ

Pes bu şâmil-i teslîs olan delîl müntic oldu, âlem-i mümkin için sebep-i müessirden lâ-budd ola ve nefîce-i mezbûre ol nefîce-i sâdıkadır ki, intâcı nizâm-ı mahsûs ve şart-ı me'lûf üzerine vâkı' olmuştur.

فَظَهَرَ فِي فِي النَّتِيجَةِ مَا ذَكَرَ فِي الْمَقْدَمَةِ الْوَاحِدَةِ وَهُوَ السَّبَبُ

Pes kübrâ ile müsemmâ olan mukaddeme-i vâhidede icmâlen mezkûr olan nefîcede tafsîlen zâhir oldu. Ve ol sâbikan mezkûr ve ba'dehû zâhir olan şey' sebebdir. Fakîr eydürün, icmâlî zikr ile ve tafsîlî zuhûr ile ta'bîrde lutf-i belâgat zâhirdir. Ve ma'lûm ola ki, şekl-i mezbûr eşkâl-i mantıkıyyeden şekl-i erba'dır ki, bu üslûb üzere

⁸⁹⁰ Şey'den murâd kâbil-i eserdir.

⁸⁹¹ **Matlab**, mezheb-i ehl's-sünneh ve tarîkı'l-a'zâl fenzur.

sevk olunur. Meselâ **[216b]** **لَعَالَمٌ لَهُ سَبَبٌ لِأَنَّ كُلَّ حَادِثٍ فَلَهُ سَبَبٌ وَالْعَالَمُ حَادِثٌ فَالْعَالَمُ سَبَبٌ** ya'nî vücûd ve âlem-i sebep müessire muhtâc idüğine delîl sevk etsek deriz ki, her hâdis ki, mümkün mesbûk bi'l-adem ola. Ona illet-i kevn ve sebep-i vücûddan lâ-buddür. Âlem-i hod hâdistir. Pes âleme sebep lâzım olur.

فَالْوَجْهُ الْخَاصُّ هُوَ تَكَرَّرُ وَالْحَارِثُ

Pes sâbıkan ale'l-vechü'l-mahsûs dediği üzere vech-i hass lafz-ı hâdisin mukaddimeteynde tekerrüründe ibârettir ki, tekerrür-i mezbûr sebebi ile hükm-i kıyâs ekberden asgara teaddî eder. Pes “vech”den murâd, “hadd-i evsat” olmaz ki, ol hâdis mükerrerdir. Belki vechden murâd hâdisin tekerrürü olur. Pes Dâvud-ı Kayserî'nin tekerrürü hadd-i evsat ile tefsîrinde müsâmaha olur. Zîrâ nefis tekerrür-i vech-i hâss değildir. Belki vech olan mahmûl kazıyyesidir ki, mevzû'un vücûhundan bir vech ve nisebinden bir nisbettir ki, hâdis lafzîdir. Kayserî dahî böyle tevcîh etmiştir.

وَالشَّرْطُ الْخَاصُّ هُوَ عُمُومُ الْعِلَّةِ

Ve dahi sâbıkan ve'ş-şarti'l-mahsûs kavlinde işâret ettiği şart-ı hâssdan dahi murâd umûm-i illettir.

لِأَنَّ الْعِلَّةَ فِي وُجُودِ الْحَارِثِ السَّبَبُ

Zîrâ hâdis mümkünin vücûd-i hâricîsine illet-i müessire sebebdir.

وَهُوَ عَامٌّ فِي حَدُوثِ الْعَالَمِ عَنِ اللَّهِ

Dahi sebep-i mezbûr âlemin Hak'dan⁸⁹² hudûsunda ve zihinde ve hâricde zuhûrunda âmmdır. Ya'nî mefhûm mâ-lehu's-sebeb mahmûl-i âlem olan cemî' efrâd hâdisi şâmidir. Gerek hâdis-i zamânî gerek zâtî mübdeât⁸⁹³ ve mahlûkât⁸⁹⁴ gib **أَعْنِي** **الْحَكْمَ** Sâbıkı'z-zıkr olan zamîr bunun tefsîridir. Ya'nî her hâdis için sebep sâbittir. Dediğim nisbet ikâiyye yâhud mahkûmun bihdilerin demektir⁸⁹⁵.

فَنَحْكُمُ عَلَيَّ كُلِّ حَادِثٍ أَنْ لَهُ سَبَبًا سِوَاءَ كَانِ السَّبَبُ مُسَاوِيًا لِلْحَكْمِ أَوْ يَكُونُ الْحَكْمُ أَعْمَ مِنْهُ فَيَدْخُلُ تَحْتَ حَكْمِهِ

[217a] Pes biz her hâdis üzerine onunçün sebep sâbittir diye hükmederiz gerek ise ol sebep dediğimiz şey'i ki, gâh ondan vasat ile gâh illet ile ta'bîr olunur. Hükm-i ekbere müsâvî olsun gerek ise hükm-i mezbûr ol sebebden eamm olsun sûret-i ulâda hudûsdan murâd zâtîye ve zemânîye âmm olandır. Sûret-i sâniyede hudûsdan murâd

⁸⁹² Anil'l-âh kayd ittifâkidir, ihtirâzî değildir, demektir.

⁸⁹³ Mübtedeât sıfâtullâh'dır.

⁸⁹⁴ Mahlûkât sıfâtullâh ve arş-ı mâ-verâsıdır.

⁸⁹⁵ **Fe-yasdiku'n-nefice**, ya'nî öyle nefice ki, el-âlem lehû sebep ve bu nefice şekl-i râbi' neficesidir ki, hadd-i evsat suğrâda mevzû'-ı kübrâda mahmûl olmuştur. Zîrâ küll-i hâdus felehû sebep-i suğrâdır. Ve'l-âlem hâdis-i kübrâdır, fe'l-â'lem lehû sebep-i neficedir.

zemânî olandır. Pes bu takdirçe mahmûl-i kübrâ ki, felehû sebebdir. Mevzu'undan eamm olur ki, küll-i hâdistir. Pes beher takdîr mahkûmun aleyh mahkûmun bihin taht-ı hükmünde dâhil olur. Pes netîce-i sâdika olur ki, el-âlem lehû sebebdir.

فَهَذَا أَيْضًا قَدْ ظَهَرَ حُكْمُ التَّثْلِيثِ فِي إِجَادِ الْمَعَانِي الَّتِي تَقْتَنَصُ بِالْإِدْلَةِ

Pes îcâd-ı meânî dahi îcâd a'yân gibi sülûsiyyet üzere kâyim olduğun beyân edip buyurur ki, mezkûr olan hükm-i sülûsiyyettir ki, edille ile iktisâb olunan maânînin îcâdında zâhir oldu. Kelâm-ı mezbûrda lafz-ı hâzâ mübtedâ, hükm-i sülûsiyyet haberdir. Ve kad zahera mu'terizadır. Ba'zı şürrâh; "kelâmda takdîr ve te'hîr vardır" demişlerdir⁸⁹⁶. Ve kelâmı böyle takdîr etmişlerdir ki, فَهَذَا الْحُكْمُ السَّلْسِيَّتِ قَدْ ظَهَرَ أَيْضًا فِي إِجَادِ الْمَعَانِي الَّتِي تَقْتَنَصُ بِالْإِدْلَةِ⁸⁹⁷ haberdir, ve hükmü's-sülûsiyyet beyân ve bedeldir." demişlerdir. Ya hükmü's-sülûsiyyet haber ve قَدْ ظَهَرَ istînâf ve kayd" demişlerdir. Her birinin vechi vardır. Ammâ ba'zılar⁸⁹⁸ haber-i mahzûf takdîr etmişlerdir. Ya'nî فَهَذَا أَيْضًا قَامَ عَلَيِ التَّثْلِيثِ demektir. Demişlerdir. Teemmül oluna⁸⁹⁹.

فَاصِلُ الْكُونِ التَّثْلِيثُ وَلِهَذَا كَانَتْ حِكْمَةٌ صَالِحَةً عَلَيْهِ السَّلَامُ الَّتِي أَظْهَرَ اللَّهُ فِي تَأْخِيرِ أَخْذِ قَوْمِهِ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ وَعَدًّا غَيْرَ مَكْذُوبٍ

Pes kelâm-ı sâbıktan zâhir oldu ki, asl-ı kevn [217b] sülûsiyyettir. Ve kıyâm-ı kevn sülûsiyyet üzere olduğu içindir ki, hikmet-i Sâlih (a.s.) ki⁹⁰⁰, Hak Teâlâ onu kavm-i Sâlih'in ahz-ı azâbını eyyâm-ı sülûseye te'hîr etmekte izhâr etti idi. Ol hikmet va'd-i gayr-ı mekzûb oldu.

فَأَنْتَجُ صِدْقًا

Pes sülûsiyyet-i mezkûr sıdkı müntec oldu. Ya'nî netîce-i sâdikayı ki, va'd-i gayr-ı mekzûbdur.

وَهِيَ الصَّيْحَةُ الَّتِي أَهْلَكَرَهُمْ بِهَا فَاصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَائِمِينَ

Ve ol netîce-i sâdika bir sayhadır ki, Hak Teâlâ ol sayha sebebi ile onları ya'nî kavm-i Sâlih'i helâk etti. Pes kendileri sâkin oldukları mevzu'larında kâideyn oldular. Bir vech ile ki, kıyâma istitâatları yok idi.

فَأَوْشَلَ يَوْمَ مِنَ الثَّلَاثَةِ إِصْفَرَتْ وَجُوهُ الْقَوْمِ وَفِي الثَّانِي إِحْمَرَتْ وَفِي الثَّلَاثِ إِسْوَدَتْ

⁸⁹⁶ Acem

⁸⁹⁷ Molla Camii

⁸⁹⁸ Bâli Halife

⁸⁹⁹ İbâret-i mezbûre izhâr olsa, ya'nî ef'âlden olsa, bu tekellüfâmız ihtiyâc olmaz idi.

⁹⁰⁰ Ya'nî hikmet-i Sâlihiyyeyi

Pes eyyâm-ı sülusenin yevm-i evvelinde kavm-i Sâlih'in yüzleri sârardı. Ve ikince gün kızardı. Ve üçüncü gün karardı.

فَلَمَّا كَمَلتِ الثَّلَاثَةَ صَحَّ الْإِسْتِعْدَادُ فَظَهَرَ كَوْنُ الْفَسَادِ فِيهِمْ فَسُمِّيَ ذَلِكَ الظُّهُورَ هَلَاكًا

Vaktâ ki, eyyâm-ı sülüse kâmil oldu ise, “helâk-i isti'dâdları sahîh oldu ve tahakkuk-ı fesâd-ı zâtlarında ve isti'dâdlarında idüğü zâhir oldu yâhud kevn-i fesâd mütebeyyin oldu” demek ola. Zîrâ her fesâd bir kevnî müstelzimdir. Ve kevn ve fesâd dedikleri, tevârüd-i tecelliyâttır. Ve teceddüd-i sıfâttır ki, . هَلْ هُمْ فِي لُبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ . Pes “zuhûr-i mezbûre”, “helâk” tesmiyesinin vechi zâhir oldu. Ve teslîs îcâb-ı kevn ettiği şöret buldu. Zîrâ vücûd-i şehâdîden hareket ve hurûc edip, vücûd-i berzahîye dâhil olmak mahz-ı kevn olur, helâk olmaz. [218a]

فَكَانَ إِصْفِرَارُ وَجُوهِ الْأَشْقِيَاءِ فِي مَوَازِنَةِ إِسْفَارِ وَجُوهِ السَّعْدَاءِ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى وَجُوهُ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ
مِنَ السَّفُورِ وَهُوَ الظُّهُورُ

Pes esfârâr-ı vücûh-i eşkiyâ esfâr-ı vücûh pes esfârâr-ı vücûh-i eşkiyâ esfâr-ı vücûh-i süedâ muvâzenesinde olur ki, *Kur'an*'da (Abese 80/38) vâkı' olmuştur, süfürdendir ki, zuhûr ma'nâsınadır. Murâd, tekâbil-i sıfatiyye göstermektir ki, ba'zı ekâbir mezâhir-i cemâliyye ile mezâhir sıfat-ı celâliyyeyi berâber müşâhede etmişlerdir. Ve ekseriyâ sıfât meyânında tekâbül ve muvâzene gözetmişlerdir.

كَمَا كَانَ الْإِصْفِرَارُ فِي أَوَّلِ يَوْمٍ ظَهَرَ عَلَامَةُ الشَّقَاءِ فِي قَوْمٍ صَالِحٍ

Ya'nî esfâr-ı vech-i süedâ yevm-i evvelde zuhûr-ı alâmet-i saâdet oldu. Nitekim esfâr vech-i yevm-i evvelde kavm-i Sâlih'e alâmet-i alâmet-i şekâvet olduğu gibi.

ثُمَّ جَاءَ فِي مَوَازِنَةِ الْإِحْمِرَارِ الْقَانِمِ بِهِمْ

Bu mezkûrdan sonra Kavm-i Sâlih ile kâyim olan ahmerâr-ı vücûh mukâbelesinde kavli-âti'z-zikr geldi. Lâkin Kavm-i Sâlih ile kâyim olan arz-ı humrat betriyyetü'z-zevâl ve dahike sürûr sebebi ile hâsıl olan bunun hilâfı ser'i'z-zevâl idi ki⁹⁰¹, humrat ve cenâttır. **Mısra'**:

Ne acib tîz geçer zevk ve sürûr eyyâmı

Sırr-ı sür'at-i zevâl müvâfakat-i arz-ı nefis ve mülâyemet-i tıbbâ' olmaktır, ola.

Allâhu a'lem

⁹⁰¹ Zîrâ ekser sürûr nefse gaflet ve gurûr vermek ile imtidâd-ı zamânî idrâkten kalır. Sebei zâhirdir.

قَوْلُهُ تَعَالَى فِي السَّعْدَاءِ ضَاحِكَةٌ فَإِنَّ الضَّحْكَ مِنَ السَّبَابِ الْمَوْلَدَةِ لِاحْمِرَارِ الْوُجُوهِ فَهِيَ فِي السَّعْدَاءِ عَ إِحْمِرَارِ
الْوَجَنَاتِ

Ya'nî eşkıyâda olan ahmerâr-i vücûh ki, sıfat-ı celâliyyeden nâşîdir. Onun mukâbili süedâda Hakk'ın وَجُوَّةٌ يَوْمِنْدِ ضَاحِكَةٌ kavli geldi. Zîrâ dahike mülâyim tab' olan eşyânın hissinden hâsıl olan inbisât-ı nefsinden nâşî olur ve rûhun [218b] ve rûhun inbisâtı ve hârice teveccühü süedâda ahmerdir. Ve cennât iktizâ eder.

ثُمَّ جَعَلَ فِي مَوَازِنَةِ تَغْيِيرِ بَشَرَةِ الشَّقِيَاءِ بِالسَّوَادِ وَقَوْلُهُ تَعَالَى مَبَشِّرَةٌ وَهُوَ مَا أَثَرَهُ السَّرُورُ فِي بَشَرَتِهِمْ
كَمَا أَثَرَ السَّوَادِ فِي بَشَرَةِ الشَّقِيَاءِ

Ba'dehû beşere-i eşkıyâyı sevâd ile tağyîr mukâbelesinde süedâda Hak Teâlâ müstebşiret-i kavlin kıldı ki, ol istibşâr beşer-i süedâda sürûr-i kalbîden hâsıl olan eserdir. Beşere-i eşkıyâda gamumdan hâsıl olan eser-i sevâd gibi.

وَلِهَذَا عَالَ فِي فَرِيقَيْنِ بِالْبُشْرَى أَيْ يَقُولُ لِرَهُمْ قَوْلًا يُؤْتَرُ فِي بَشَرَتِهِمْ فَيَعْدِلُ بِهَا إِلَى لَوْ لَمْ تَكُنْ الْبَشَرَةُ تَتَّصَفُ بِهِ
قَبْلُ هَذَا فَقَالَ فِي حَقِّ السَّعْدَاءِ يَبْشِرُهُمْ رَبَّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَقَالَ فِي الشَّقِيَاءِ فَيَبْشُرُهُمْ بِعَذَابِ الْيَوْمِ

Ya'nî beşere-i ferîkaynda hâsıl olan te'sîr eclindendir ki, Hak Teâlâ ferîkaynda beşeri kavlini kâil oldu. Ya'nî bunlara bir kavli-i müessir fâil oldu ki, beşerlerinde eseri zâhir oldu. Pes abd Hakk'ın büşrâ-yı mezbûresi sebebi ile hâl-i müstemirinden bir levn-i âhire udûl⁹⁰² etti ki, bu haberin vürûdundan mukaddem-i beşeresi ol levn ile mülevven ve küll idi. “Zamîr-i ya'dil” kavme dahi gitmek câizdir. Ya'nî “kavmin vuz'unu ve hâlini tağyîr etti” demekle pes bu kelâmdan münfehim oldu ki, “haber-i beşârete” “beşâret” dedikleridir. Kesr-i “bâ”yla kalbde te'sîrinden beşere-i beşerde alâmet-i tabîyyesi zâhir olduğu için etmiş. Pes Hak Teâlâ süedâda يَبْشِرُهُمْ رَبَّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ (Tevbe 9/ 21) diye esbâb-ı beşâreti tafsîl etti. ve Hak eşkıyâda sâlik-i sebîl-i tahakküm ve istihzâ' olup (Âl-i İmran 3/21) dedi.

فَأَثَرَ فِي بَشَرَةِ كُلِّ طَائِفَةٍ مِمَّا حَصَلَ فِي نُفُوسِهِمْ مِنْ أَثَرِ هَذَا الْكَلَامِ فَمَا ظَهَرَ عَلَيْهِمْ فِي ظَوَارِهِمْ إِلَّا حُكْمٌ مِمَّا اسْتَقَرَّ فِي
بَاوَاتِنِهِمْ مِنَ الْمَقْهُومِ

[219a] Pes her tâifenin beşerelerinde te'sîr etmedi. İllâ hâza'l-kelâmın nefslerinde ve tabîatlarında hâsıl olan eseri te'sîr etti. Pes hâriclerinde zâhir ve nümâyân olmadı. İllâ bânınlarında muzmir ve merkûz olan mefhûmların ahkâmı göründü.

فَمَا أَثَرَ فِيهِمْ سِوَاهُمْ

⁹⁰² “Feya'dilu” kavlinde zamîr kavme gitmek evlâdır. Şeyh Bâli abde irca' etmiş biz dahi taklîd ettik.

Pes gayrdan onlara eser tecâvüz etmedi. Belki kendi a'râz-ı hâriciyyesinde müessir nüfûs-i cevheriyeleri oldu hâsıl-ı kelâm isti'dgd-ı kadîmlerinde muzmir olan ahkâm-ı esmâ şürût-ı mürûr sinîn ve şühûr ile vücud buldu.

كَمَا لَمْ تَكُنْ التَّكْوِينُ إِلَّا مِنْهُمْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ

Nitekim sıfat-ı tekvîn dahi mâhiyyât-ı gayr-ı mecûlelerinden sâdır idi ve Hak'dan sâdır olan mücerred-i emr idi. Pes Hak için ibâd üzerine hüccet-i bâliğa vardır ki, **فَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ** Ya'nî Hak Teâlâ bunlara zulm etmez. Belki zulm kendi nefsleridir ki, muktezâ-yı isti'dâdları ne mülâyim olmayan ahkâma istihkâkları sebebi ile mazlûm olurlar, mükevven kendileri olduğu gibi zâlim dahi kendileri olurlar. Ve bi'l-cümle ibâdullâhdan âlem-i şehâdette zâhir olan saâdet ve şekâ hazret-i hakâyık a'yândan sâbit olan saâdet ve şekânın ahkâm ve âsârıdır ki, şey'en fe-şey'en vücûda gelir.

فَمَنْ فَهْمُ هَذِهِ الْحِكْمَةِ وَقَرَّرَهَا فِي نَفْسِهِ وَجَعَلَهَا مَشْهُودَةً لَهُ أَرَأَيْتَ نَفْسَهُ مِنَ التَّعَلُّقِ بِغَيْرِهِ وَعَلِمَ أَنَّهُ لَا يُؤْتِي عَلَيْهِ
بَخِيرٌ وَلَا بَشَرٌ إِلَّا مِنْهُ وَأَعْنِي بِالْخَيْرِ مَا يُوَافِقُ غَرَضَهُ وَيُلَاقِي طَبْعَهُ وَمَزَاجَهُ وَأَعْنِي بِالْشَّرِّ مَا لَا يُوَافِقُ غَرَضَهُ وَلَا
يُلَاقِي

[219b] Pes her kimse ki, bu hikmet-i fütûhiyyeyi kemâ hüve Hakk'a iz'ân edip nefsinde müteyakkın ve mukarrır ve ayn-ı basîret ile meşhûd ve muayyen kılıp, cemî'-i ahvâlinde müstahzir kıla, nefsinin gayra taalluktan râhat kılar. Ve bu ma'nâyâ âlim ve habîr olur ki, her nesne ki, nefsinin vârid olur. Eğer hayr ve eğer şer ber-mûcîb takdîr kendi isti'dâd-ı kadîminden zâhir olur. Pes eğer levm ve takbîh ederse kendi nefsinin levm ve takbîh etsin ki, **فَلَا تَلُومَنَّ الْإِنْسَانَ نَفْسَهُ** ve eğer tahsîn ederse dahi nefsinin tahsîn etsin. Ba'dehû hayr ve şer emr-i izâfîlerdir ki, Zeyd'in mizâcına mülâyim ve garazına muvâfık olan hayrdır ve olmayan şerdir. Gerek Amr'ın mizâcına mülâyim ve garazına muvâfık olsun, gerek olmasın. Pes Amr'da nisbet-i şerr olan Zeyd'e izâfet ile hayr olmak câizdir. Hilâfî dahî böyledir. Pes inâyet-i mezbûre ile tasrîhle işâret ve tenbîh oldu ki, şerr-i mutlakın nefsü'l-emrde vücûdu olmaya. Zeyd vücûd, inde'l-ittlâk hayr-ı mahz ve ayn-ı rahmettir.

وَيُقِيمُ صَاحِبُ هَذِهِ الشُّهُودِ مَعْرِيرَ الْمَوْجُودَاتِ كُلِّهَا عَنْهُمْ وَإِنْ لَمْ يَعْتَكِرُوا وَيَعْلَمُ أَنَّهُ مِنْهُ كَانَ كُلُّ مَا هُوَ فِيهِ كَمَا
دُكِّرْنَا فِي أَنَّ الْعِلْمَ تَابِعٌ لِلْمَعْلُومِ فَيَقُولُ لِنَفْسِهِ إِذَا جَاءَهُ مَا لَا يُوَافِقُ غَرَضَهُ يَدَاكَ أَوْ كُنَّا وَفَوْكَ نَفْحٌ وَاللَّهُ يَقُولُ
الْحَقُّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ

Ya'nî dahi bu şühûd-i kâmilin sâhibi meâzîr-i mevcûdâtı onların tarafından edâ ve ikâmet eder. Eğerçi onlar nefslerin i'tizâr etmezler ise de cehl-i cibillîlerine [220a] ve hikmet-i mezbûreye adem-i şühûdlarına binâen. Ammâ sâhib-i şühûd olan bi'z-zurûr mebâdi-yi eşyâya ve esbâb-ı hafîyyeye ârif ve onların muztarrûn idüğine vâkîf ve bilir. Ki, nüfûs-i mezbûrede her mevcûd olan ol nüfûsun a'yân-ı sâbitinden nâşîdir, gerek hayrât ve gerek şürûr. Nitekim sâbıkan ilim ma'lûma tâbi' olduğu mahbesde mezkûr ve merkûm olmuştu. İmdi hakâyık-ı eşyâya ma'rifetin semeresi ve fâide-i müterettibi budur ki, ârif **تَخَلَّفُوا بِالْخَلْقِ اللَّهُ** emrine mümtesil ve mütâbi' ola. Meselâ ehl-i hüküm olsa hükûmetinde mu'tedil ola. Bir ârif kâdı vardı (rahmetullâhi teâlâ), Vezîr Efendi derler idi. Bir gün meclis-i hükmünde hâzır-ı yevm bir mücrime şer'an hadd ederdiler. Ol mücrim-i câhil buna şetm-i galîz eder idi. Ve bu hâkim-i âkıl lütfundan duâ-i hayr edip: "Allâh sana insâf vere!" der idi. Beşeresinde hergiz eser-i gadab görmedim belki şefkatinden muttasıl ağlar idi. Ve ol hâk-sâr-ı şekâvet-i mübârek gözünden âb-ı rahmet damlar idi. İşte hâl-i ârifân böyledir. Pes bir ârif hakîkatte kaçan nefsinin garazına muhâlif emr-i müteveccih olsa bu mesel-i meşhûru darb etsin ki, "yedâke ev ketâ" ya'nî bendini ellerin bağladı ve kendi ve ağzın nefh etti. **لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ** [Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Bakara 2/286)] mazmûnudur. Ya'nî zâhir-i vücûdundan sâdır olup, ve bâtın aynından zâhir olan şey'i nefsi hakîkatinden münteşî ve ayn-ı sâbitinden mütemeşşîdir. Gayrın onda medhûlü yoktur. Kimseden şikâyet ve âhirden zann-ı şirket etme. **Li-münşihî sellemullâh:**

Bilâ-dildendir ol dil-dâr elinden dârımız yoktur.

Gönüldendir şikâyet kimseden feryâdımız yoktur.

[220b]

Siyâset gâh âşık içre hükûmet eylemez hâkim.

Cezâ-yı nefsi nefsi eyler bizim cellâdımız yoktur.

Harâbât ehline rûz-i hesâbı ekme ey vâiz!

Bizim hergiz bu varlık defterinde âdımız yoktur.

Mesel-i mezbûrun şakk-ı evveli ki, “yedâke ev ketâ”dır. Fi’l-i zâhire mukâbildir ve fevk-i nefh fi’l-i bâtına muâdildir. Nitekim vallâhu yekûlu’l-Hak hakîkate münâsibdir. Ve hüve yehdi’s-sebîl şerîata mütekâribdir⁹⁰³.

⁹⁰³ Kesîrûn’n-netâyic olduğuna, isminin lugatında delâlet vardır. Zîrâ şu’be tâifedir. Şaîb taşğiridir.

SONUÇ

İbn Arabî'nin eserlerinden biri olan *Fusûsu'l-Hikem*, bir tasavvuf târihi klasiğidir. Bu eser, Arabî'nin düşüncelerinin özeti mâhiyetindedir. Birçok kişi tarafından şerh edilmiş, üzerinde ziyâdesiyle yorum yapılmıştır.

İbn Arabî Anadolu topraklarında düşünceleri ve eserleri ile etkili olmuş bir sûfidir. Nitekim bunun bir örneği, şâir bir sultân olan III. Murad tarafından gelen bir emir ile Malkaralı Nev'î Efendi tarafından yapılan incelemiş olduğumuz *Fusûs* şerhidir. Malkaralı Nev'î Yahyâ günümüzde şâirlik vasfıyla tanınan ancak âlimlik yönü bilinmeyen mutasavvıf bir Dîvân şâiridir. Onun şehzâde hocası olabilecek kadar ilim sâhibi oluşu ise böyle zor bir eser için şerh kâbiliyyetine sâhib olmasını açıklamaktadır.

Çalışmamız XVI. yy. Osmanlısı'nda tasavvufî ve edebî bir nitelik arzeden Nev'î Efendi'nin *Fusûs* şerhi *Keşfü'l-Hicâb* üzerinde yapılmıştır. Dolayısıyla bu şerh bize, o dönemin dînî, tasavvufî, fikrî, edebî iklimi hakkında bilgi vermektedir. Eser, bir yönden Osmanlı sultânlarından birinin ilgi alanını gösterirken diğer taraftan sâdece şâirlik vasfıyla bilinen Nev'î Efendi'nin âlim-mutasavvıf yönünü de aydınlatmakta, Ekberîliğin topraklarımızdaki etkisini açıklayan önemli unsurlarından biri olmaktadır. Çalışmamızda bu noktada tasavvufî bir eserin Türkçe şerhinin gün ışığına çıkmasına vesîle olmak ve ele alınan mevzûların kapsamlı bir biçimde araştırılması amaçlanmıştır.

Bu tezde yeralan üç bölümün ilki, Nev'î Efendi ve *Fusûs* şerhi *Keşfü'l-Hicâb min Vechi'l-Kitâb* hakkında îzâhlara, ikinci bölüm *Keşfü'l-Hicâb*'da “rü'yâ ve insân-ı kâmil” kavramlarına, son bölüm ise *Keşfü'l-Hicâb*'ın ilk on fassını içeren 1a ve 220b varakları arasının günümüz Türkçe harflerine aktarımına ayrılmıştır. Çalışmamız şerhin orjinalinden örnekler içeren ekler, sonuç ve kaynakça kısımları ile tamamlanmaktadır.

İnceleme kısımlarında ele alınan konuların her biri kendi başlıkları altında daha derin çalışmalar yapılabilecek mevzûlardır. Yüksek lisans tezi sınırları dahilinde çalışmamızda “insân-ı kâmil ve rü'yâ” konuları işlendi. Nev'î Efendi'nin insân-ı kâmil ve rü'yâ kavramlarına bakış açısının, muhakkik sûfilerin îzahlarıyla paralellik arzettiği, dilinin sâdeliğinin yanı sıra bâzen bir kelime yâhut terkîb ile derîn mânâlar ifâde ettiği,

bu şekilde de anlaşılması güç mevzûlara ışık tuttuğu görülmüştür. Ayrıca eserin bütünü tasavvufî kavramlar açısından incelenmek için zengin bir içerik sunmaktadır.

Keşfü'l-Hicâb üzerinde yaptığımız incelemede Avni Bey'in *Fusûs* şerhi bize önemli ölçüde yardımcı olmuştur. Avni Bey, kendi şerhini yaparken istifâde ettiği kaynaklar arasında Nev'î şerhini zikretmemektedir ancak seçilen kelimeler ve terkîblerle yapılmış olan tercümelerde ciddi benzerlikler görülmektedir. Bu benzerlikler faydalandıkları kaynakların aynı olması sebebiyle olduğu kanâatini uyandırmaktadır, ayrıca kaynakları aynı olsa da aradan 400 sene kadarlık bir süre geçmesine rağmen aynı ifâdelerin kullanılarak dil kopukluğunun her iki şârih arasında yaşanmamış olması, Mustafa Tahralı'nın Bosnevî-Konuk karşılaştırmasında olduğu gibi câlib-i dikkat bir husûstur. Bunun yanı sıra karşılaştırılırsa görülür ki, Avni Bey *Fusûs* metinleri üzerinde daha fazla şerhde bulunmaktadır.

Eserin diğer şerhlerle mukâyesesi bu anlamda önemli olmaktadır ancak çalışma sınırlarımız dolayısıyla bu konuya değinilmemiştir. Eserin mühim bir şâir tarafından kaleme alınışı ise şerhin edebî yönünü ortaya koymakta ve edebiyât alanının araştırma mevzûsu olmaktadır.

EKLER

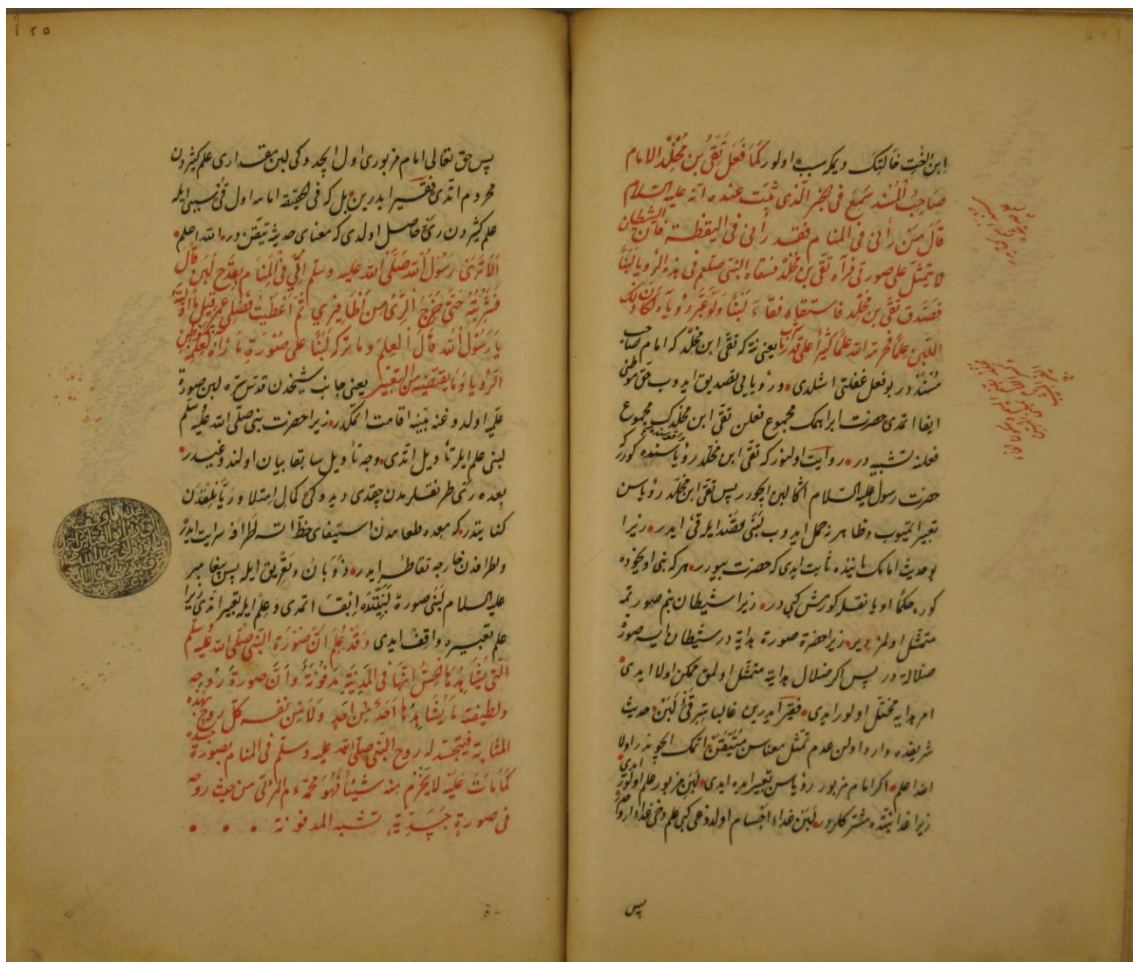
Keşfü'l-Hicâb vr. 1a-2b

Keşfü'l Hicâb vr. 2b-3a

Kesfî'l-Hicâb'ın vr. 36b-37a
(Âdem Fassi)

Keşfü'l-Hicâb vr. 125b-126a
(İshak Fassı)

Keşfü'l-Hicâb vr. 173b-174a

(Yûsuf Fassî)

Keşfü'l-Hicâb vr. 211b-212a
(Sâlih Fassı)

Keşfü'l-Hicâb vr. 220b-221a

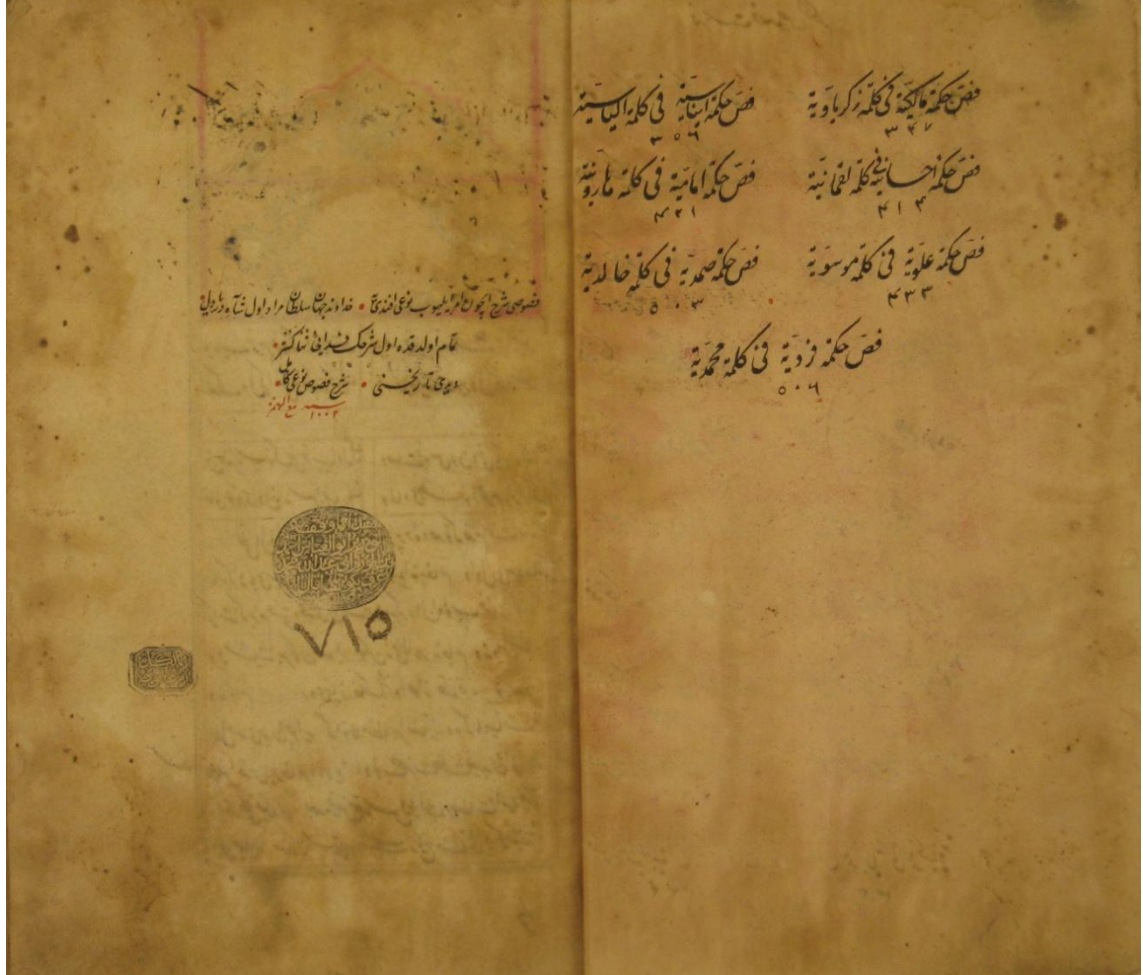
(Sâlih Fassî'nın sonu)

EK: 8

Keşfü'l-Hicâb'ın Dış Görünümü

EK: 9

Keşfü'l-Hicâb'ın 1a Yüzünden Önceki Yaprağı
Fihristinden Bir Bölüm ve Târihinin

KAYNAKÇA

I.Yazma ve Matbû Eserler

Abdurrahman Cami. *Nefehatü'l-üns min Hazarati'l-kuds*, trc. Mahmud Osman Lamii Çelebi. İstanbul: Marifet yay. 1980

Abdülganî en-Nablûsi. *Âriflerin Tevhidi*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay. 2003

----- . *Gerçek Varlık- Vahdet-i Vücûdun Müdafaaası*,. çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay. 2003

Adler, Alfred. *İnsan Tabiatını Tanıma*, çev. Ayda Yörükan, Ankara: Tur Yay, 1973

Addas, Claude. *İbn Arabî Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*, İstanbul: Gelenek Yay. 2003

Affî, Ebu'l-Alâ. *Fusûsu'l-Hikem Okumaları için Anahtar*, çev: Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay. 2002

Ahdî. *Ahdî ve Gülşen-i Şuarâsı*, Haz. Süleyman Solmaz, Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2005

Ahmed Bîcân. *Müntehâ*, İstanbul Ünivertesesi. Türkçe Yazmalar, nr. 3324; Süleymgniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, nr. 630

Arberry, A. J. *Tasavvuf; İslam Mistiklerine Toplu Bakış*, İstanbul: Gelenek Yay. çev. İbrahim Kapaklıkaya, 2004

Alkış, Abdürrahim. "Abdürrezzak Kâşânî ve "Şerhu Fusûsi'l-Hikem" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mahmut Erol Kılıç, İstanbul: MÜSBE, 2008)

Ankaravî, İsmâil. *Nakş el-Fusûs Şerhi*, haz. İlhan Kutluer, İstanbul: Kitabevi Yay. 1995 2. Bsm

----- . İsmâil Minhâcu'l-Fukarâ, *Fakirlerin Yolu*, haz. Saadettin Ekici, İstanbul: İnsan yay. 1996

Avvad, Georges. *Fihristu Mahtutai'l-Arabiyye fi Hizanetu Kasım Muhammed er-Recâi bi-Bağdadi*, Bağdat: 1966

Atâî, Nevî'zâde. *eş-Şekaiku'n-nu'maniye zeyli: Hadaikü'l-hakaik fi tekmileti's-Şakaik*, yay. haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989

Ayverdi, Sâmiha. *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, İstanbul: Damla Yay. 1978 2. Bsm

- Azizüddin Nesefî. *İnsân-ı Kâmil*, Terc. A. Avni Konuk, Yayına Haz: Sezâi Fırat, İstanbul: Gelenek Yay. 2004
- Balyânî, Abdullah b. Mes'ud. *Mutlak Birlik*, Haz. Ali Vasfi Kurt, İstanbul: İnsan Yay. 2003
- Banarlı, Nihad Sâmi. *Resimli Türk Edebiyatı Târîhi*, İstanbul: MEB 1971
- Beyânî Mustafa bin Cârullah. *Tezkiretü 'ş-Şuarâ*, İbrahim Kutluk, Ankara: TTK 1997
- Burckhardt, Titus. *İslam Tasavvuf Doktrinine Giriş*, İstanbul: Kitabevi Yay. 1995
- . *Aklın Aynası*, çev. Volkan Ersoy, İstanbul: İnsan Yay.1997
- Bursalı Mehmed Tahir b. Rıfat, *Tercüme-i Hal ve Fazâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddin-i İbn Arabî*, Dersaadet, 1329
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Kitâbü'n-Netîce*, haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, İstanbul: İnsan Yay. 1997
- . *Tuhfe-i Atâiyye-Kâbe ve İnsan*, hzl: Veysel Akkaya, İstanbul: İnsan Yay. 2008, 2. Bsm
- Ceylan, Ömür. *Tasavvufî şiir Şerhleri*; Kitabevi Yay. İstanbul: 2. bsm. 2000
- Celâl, Mehmed. *Osmanlı Edebiyatı Numûneleri*, İstanbul: Dersaadet, 1312
- Cîlî, Abdülkerîm. *İnsân-ı Kâmil*, mütercim: Abdülaziz Mecdi Tolun, hzl: Yrd. Doç. Dr. Seçuk Eraydın, Ekrem Demirli, Abdullah Kartal. İstanbul: İz Yay. 1998
- . *Varlık Mertebeleri*, İstanbul: Furkan Kitaplığı, 2006
- Chittick, William. *Hayal Âlemleri, İbn Arabî ve Dinlerin Çeşitliliği Meselesi*, Türkçesi: Mehmet Demirkaya, İstanbul: Kaknüs Yay. 3. bsm
- . *Tasavvuf-Kısa Bir Giriş*, İstanbul: İz Yay. 2006, 3. Bsm,
- Çaylıoğlu, Abdullah. *Niyâzî-i Mısri Şerhleri*, İstanbul: İnsan Yay. 1999
- Çelebi, Kınalı-zâde Hasan. *Tezkiretü 'ş-Şuarâ*, Eleştirmeli baskıya hazırlayan: Dr. İbrahim Kutluk, Ankara: TTK, 1981
- Çelebi, Aşık *Meşâirü 'ş-Şuarâ*. London: E. J. W. Gibb Memorial, 1971
- Davud el-Kayserî, *Mukaddemat-İbn Arabî İstulâhatu 's-Sufiyye*, Haz. Prof. Dr. Hasan Şahin-Doç. Dr. Seyfullah Sevim, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yay.
- Dedeoğlu, Abdülkâdir. *Osmanlılar Albümü*, Osmanlı Yay. 1981

Demir, Mehmet “*Ontolojik ve Epistemolojik Açından Gazzâlî’nin Mişkâtü’l-Envârî*”
Yüksek Lisans Tezi, danışman: Prof. Dr. İlhan Kutluer, İstanbul: 2005

Demirli, Ekrem. *Sadreddin Konevî’de Bilgi ve Varlık*, İstanbul: İz Yay. 2005

Düzen, Prof. Dr. İbrahim. *Aziz Neseî’ye Göre Allah, İnsan ve Kâinat*, (Doktora Tezi)
Ankara: Şanlıurfa İlahiyat Fakültesini Geliştirme Vakfı Yay. 1991

Ebu’l-Hasen Ali b. İbrahim el-Karî el-Bağdâdi. *Muhyiddin İbnu’l-Arabî’nin
Menkabeleri*, Çev. Dr. Abdülkadir Şener-Dr. M. Rami Ayas, Ankara: Ank. Üniv.
İlahiyat Fak. Yay. 1972

Eraydın, Dr.Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatler*, İstanbul: İFAV Yay. 7. bsm. 2004

Erdem, Doç Dr. Hüsamettin. *Panteizm ve Vahdet-i Vücûd Mukayesesi*, Ankara: Kültür
ve Turizm Bakanlığı Yay. 1990

Ersoy, Mehmed Âkif. *Safahât*, İstanbul: 1987

Ertuğrul, İsmail Fenni *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî*, Haz. Mustafa Kara, İstanbul: İnsan
Yay. 1991

Erzurumlu İbrâhim Hakkı. *İnsân-ı Kâmil*, İ. Turgut Ulusoy, İstanbul: Hisar Yay.

Gökberk, Prof. Dr. Macit. *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Yay. 1999, 11. Bsm.

Gölpınarlı, Abdülbâkî. *Divan Şiiri XV-XVI Yüzyıllar*, Ankara: Varlık Yay. 1954

Gönensay, Hıfzı Tevfik - Nihad Sâmî Banarlı, *Başlangıçtan Tanzimat’a Kadar Türk
Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Remzi Yay. 1940

Guénon, René. *Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi*, çev. Fevzi Topaçoğlu, İstanbul:
İnsan yay.

Gürer, Doç. Dr. Dilaver. *Fusûsu’l-Hikem ve Mesnevî’de Peygamber Öyküleri (I-II)*,
Konya: MEBKAM Yay. 2007

Hafızalioğlu, haz. Tahir. *Vahdet Aynasında-Osmanlı Tasavvuf Metinlerinden Seçmeler*,
İstanbul: İnsan Yay. 2001

Hakîm Tirmîzî. *Velîliğin Sonu – Velâyet-Nübüvvet Tartışması / Hatmu’l-Evliyâ*, haz:
Salih Çift, İstanbul: İnsan yay. 2006

Hilmi, Mehmed Receb. *İbn Arabî’nin Menâkıbi*, çev. Mahmut Kanık, Ankara: Hece
yay. 2004

Hocazâde Muhammed Râsim Efendi. *Kâşifü’t-Te’vilât*

Izutsu, Toshihiko. *İbn Arabî'nin Fusûs 'undaki Anahtar-Kavramlar*, çev. Ahmed Yüksel Özemre, İstanbul: Kaknüs Yay. 2. bsm. 1999

-----. *Tao-culuk'daki Anahtar Kavramlar-İbn Arabî ile Lao-Tzu ve Cuang-Tzu'nun Mukâyesesi*, Türkçesi: Ahmed Yüksel Özemre, İstanbul: Kaknüs Yay. bsm. 2003

-----. *İslâm Mistik Düşüncesi Üzerine Makaleler*, çev. Ramazan Ertürk, İstanbul: Anka Yay. 2001

İbnü'l-Arabî. *Endülüs Sûfileri*, (Türkçesi: Dr. Refik Algan. İngilizce'den çeviren Dr. Ralph Austen) İstanbul: Dharma yay. 2002

-----. *Fusus ül Hikem*, Çev: Nuri Gencosman, İstanbul: MEB yay. 1992, bsm. 5.

-----. *Mârifet Kitabı*, terc. Hüseyin Şemsi Ergüneş. Hzl: Ercan Alkan- Osman Sâcid Arı, İstanbul: İz Yay. 2008

-----. Ahmed Avni Konuk, *Tedbirât-ı İlâhiye Tercüme ve Şerhi*, Haz. Prof. Dr. Mustafa Tahralı, İstanbul: İz Yay.3. bsm. 2004

-----. *Fütuhât-ı Mekkiyye*, çev: Ekrem Demirli, İstanbul: Litera yay. 2006.c. I

-----. *Nurlar Hazînesi-Mişkâtü'l-Envâr*, Türkçesi: Prof. Dr. Mehmet Demirci, İstanbul: İz Yay. 2006 6. Bsm.

-----. *Tuhfetü's-Sefere (Bir Hediye,)* çev. Abdülkadir Akçiçek, İstanbul: Rahmet Yay.

Kam, Ferid. *Vahdet-i Vücûd*, sad. Yrd. Doç. Dr. Ethem Cebecioğlu, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. 1994

Karadaş, Cağfer. *Muhyiddin İbn Arabî*, İzmir: Kaynak Yay. 2008

Kartal, Abdullah. *Abdulkerîm Cili-Hayatı, Eserleri, Tasavvuf Felsefesi*, İstanbul: İnsan Yay. 2003

Kâtip Çelebi. *Keşfü'z-zünûn*, terc: Ramazan Balcı, İstanbul: Târih Vakfı Yurt yay. 2007

Keklik, Prof. Dr. Nihat. *İbnu'l-Arabî'nin Eserleri ve Kaynakları İçin Misdak Olarak "El-Futûhât El-Mekkiyye*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 1990

-----. *Muhyiddîn ibnü'l-Arabî-Hayâtı ve Çevresi*, İstanbul: Büyük Matbaa, 1966
Kelâbâzi. *Doğuş Devrinde Tasavvuf, Ta'arruf*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yay. 1992

Kılıç, Hamza. *Zikir ve Tevhid Eğitimi*, İstanbul: İnsan Yay. 2003

Kılıç, Mahmut Erol. *Muhyiddîn İbnu'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi. Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa Tahralı. İstanbul: MÜSBE. 1995)

-----. *Sûfi ve Şiir*, İstanbul: İnsan Yay. 2006, 3. Bsm.

Kırkkılıç, Dr. H. Ahmet. *Sultan III. Murad Hayatı, Edebî Kişiliği, Eerleri ve Dîvânından Seçmeler*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 1988

Konevî, Sadreddin. *en-Nusûs fî tahkîki tavri'l mahsûs: Vahdet-i Vücûd ve Esasları*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay. 2002

-----. *Tasavvuf Metafiziği*, terc. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay. 2002

-----. *Fusûsü'l-Hikem Sırları*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay. 2002

-----. *Vahdet-i Vücûd ve Esasları- en-Nusûs fî Tahkîki Tavri'l-Mahsûs*, İstanbul: İz Yay. 2002

Konuk, Ahmed Avni. *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Haz. Dr. Mustafa Tahralı-Dr. Selçuk Eraydın, İstanbul: İFAV Yay. 2. bsm. 1994

Kuşeyri, Abdülkerim. *Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay. İstanbul: Dergah Yay. 2003

Malkaralı Nev'î Yahyâ. *Keşfü'l-Hicâb min Vecî'l-Kitâb*, Köprülü Kütüphanesi, Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 715; ayrıca Hekimoğlu nr. 468 nüshası

-----. *Dîvan*, Tenkildi Basım, Haz. Dr. Mertol Tulum-M. Ali Tanyeri, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası 1977

Mercan, Şeref. *Örgütler ve Tarikatler*, İstanbul: Nokta Kitap 2006

Muhammed, Riyâzî. *Riyâz eş-Şuarâ*, İstanbul: Nuruosmaniye Kütüp. 1054-1644, No; 3724

Muhibbî. *Hulâsatü'l-eser fî ayâni'l-karni'l-hadî aşer*, Beyrut: Dâru Sadır 1284

Mustafa Fevzi Efendi, Şemsi Tebrîzi, Bolulu Himmet Dede, Selim Divâne. *Vahdet Aynasında- Osmanlı Tasavvuf Metinlerinden Seçmeler-I*, hzl. Tahir Hafızalioğlu. İstanbul: İnsan Yay. 2001

Müeyyidüddin el-Cendî. “*Vuslat Yolu, nefhâtü'r-rûh ve Tuhfetü'l-Fütûh*” çev. Hayredin Yılmaz. İstanbul: İnsan Yay. 1996,

Naci, Muallim. *Esâmî*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1308

- Nakşibendi, Muhammed Nurî Şemseddîn. *Miftâhü'l-Kulûb-Kalplerin Anahtarı*, hzl. Abdülkâdir Akçiçek, İstanbul: Huzur Yay.
- P. T. Raju, Wing-tsit Chan, Joseph M. Kitagawa, İsmâil R. Farukî. *Asya Dinleri*, Türkçesi: Abdullah Davudoğlu, İstanbul: İnkılap Yay. 2002
- Reşad, Fâik. *Eslâf*, İstanbul: Asır Kütüphanesi, 1332
- Rızâ, Seyyid. *Tezkire*, İstanbul: Dersaadet, 1326 (1908)
- Olgun, Tahir. *Şair Nev'î Efendi ve Sûriye Kasidesi*, İstanbul: Aydınlık Basımevi 1937
- Öngören, Reşat. *Osmanlılarda Tasavvuf- Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İstanbul: İz Yay. 2003
- Öztürk, Yaşar Nûri. *Hallâc-ı Mansûr ve Eseri Kitâbu't-Tavâsin*, İstanbul: Fatih Yay. 1976
- Sefercioglu, Dr. M. Nejat. *Nev'î Efendi Divanı'nın Tahlili*; Ankara: Akçağ Yay. 2. basım 2001
- Schimmel, Annemarie. *İslâm'ın Mistik Boyutları*, İstanbul: Kabalcı Yay. 2001
- . *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Kabalcı Yay. 2004
- Sühreverdî, Şihâbeddîn Ömer. *Tasavvufun Esasları-Avârifu'l-Maârif Tercümesi*, çev. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, İstanbul: Erkam yay. 1989
- Süreyyâ, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308-1311 (1890-1893), C.IV
- Tahir, Bursalı Mehmed. *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333
- Taşköprülüzâde. *Eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, çev. Muharrem Tan İstanbul: İz yay. 2007
- Tolgay, Ömer. *İlimlerin Özü-Netâyic el- Fünûn*, İstanbul: İnsân yay. 1995
- Uluç, Tahir. “*İbn Arabî'de Sembolizm*”, İstanbul: İnsan Yay. 2007
- Uludağ, Prof. Dr. Süleyman. *Tasavvufun Dili II ve III*, İstanbul: Mavi Yay. 2007
- Vassâf, Osmânzâde Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006
- Osman Yahyâ. *Histoire et classification de l'oeuvre d'Ibn Arabi*, Damas 1964, c.2

Yılmaz, Prof. Dr. Hasan Kâmil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat 2004, 10. Bsm.

----- . *Tasavvufî hadis şerhleri ve Konevi'nin kırk hadis şerhi = Şerhu'l-erbain hadisen* / thk. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 1990

II. Makâleler

Akpınar, Cemil. “*Hasan Çelebi, Fenârî*” DİA. c.16

Aslan, Doç. Dr. Ahmet Turan. “*XVI. Asır Osmanlı İlmî Hayatına Genel Bir Bakış*,” Osmanlı, Ankara: Yeni Türkiye Yay. 1999, c. 8, s. 43

Aydın, Mehmet S. “*İnsân-ı Kâmil*” DİA

Çakmaklıoğlu, M. Mustafa. “*Klasiklerimiz/X 'el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye' Muhyiddin İbnü'l-Arabî*” TİAD. Yıl 4, sayı 11 Temmuz –Aralık 2003, Ankara: Erkam Matbaası 2003

Çelebi, İlyas. “*Rüya*” DİA

Çöm, Erol. “*Nev'î Efendi Dîvânı'nda Günlük Hayât*”, Selçuk Üniv. Türkiyât Araştırmaları Enstitüsü, Sayı 11 s.

Demirli, Ekrem. “*Sadreddîn Konevî*”, DİA c. 35

Derdiyok, İ. Çetin. “*Gül-i Sad-Berk*”, DİA

Diriöz, Meserret. “*Nev'î Efendi*” Türkoloji Dergisi, C. VII, Ankara: Ankara Üniv. Basımevi, 1977

Erdoğan, İsmâil. “*İslam Düşüncesinde “Kâmil Tabiat/Tıbâu't-Tâmm” Fikri*”, Ankara: TİAD, yıl:7 sayı: 17 Temmuz-Aralık 2006

Fazlıoğlu, İhsan. “*Kadıızâde-i Rûmî*”, DİA, c. 24

Gürer, Doç. Dr. Dilâver. “*Klasiklerimiz/XII 'Fusûsu'l-Hikem' Muhiddîn İbn Arabî, 560-638/1165-1240*” TİAD, yıl 5, sayı 13, Temmuz-Aralık 2004, Ankara: Erkam Matbaası 2004

----- . “*Sûfi*” İbn Sînâ(ö. 428/1037) ve “*Makâmâtü'l-Arifîn*”i TİAD yıl 2 sayı 6 mayıs 2001

H. Ahmet Sevgi. “*Gülşen-i Râz*” DİA

Halaçoğlu, Prof. Dr. Yusuf. *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara: TTK 1995

Harman, Ömer Faruk. “*el-Milel ve’n-Nihal*” DİA c. 30

İlhan, Nadir. *Nev’î Efendi – Netâyic el-Fünûn ve Mehâsinu’l-Mütûn* Tuncer Gülensoy Armağanı, hzl. Ahmet Buran, Kayseri: Bizim Gençlik Vakfı Yay.

Kalın, İbrahim. *Osmanlı Düşünce Geleneğinin Oluşumu*, Osmanlı, Ankara: Yeni Türkiye Yay. 1999, c. 7

Kandemir, M. Yaşar. “*Cevâmiu’l-Kelîm*”, DİA c.7

Karahan, Abdülkadir. “*Nev’î Efendi*” İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: MEB, 1964

Kılıç, Mahmut Erol. “*İbnü’l-Arabî, Muhyiddîn*” DİA c. 20

----- . “*Fusûsü’l-Hikem*”, DİA. c. 13

----- . “*Fütûhatu’l-Mekkiyye*”, DİA c.13

Kurtuluş, Rıza. “*Mağribî, Ahmet Kehhatû*” DİA. c. 27

Mazıoğlu, Hasibe. “*Nev’î Efendinin Hayâtı ve Kişiliği*” Journal of Turkish Studies- Türklük Bilgisi Araştırmaları- Günay Kut; Kaf Dağının Ötesine Varmak III: 28/1, 2004

Muhyiddîn İbnü’l-Arabî. “*İcâzetnâme: İbn Arabî’nin Kendi Kaleminden İcâzet Aldığı Hocaların ve Yazdığı Eserlerin Listesi*” çev. Veysel Kara , TİAD, yıl: 9 sayı: 20 – İbnü’l-Arabî Özel Sayısı I- Ocak Haziran 2008, Ankara: Erkam Matbaası 2008

Okumuş, Ömer. “*Câmî*” DİA c. 7

Özkan, Mustafa. *Kuruluş Dönemi Osmanlı Türkçesi*, İstanbul: Akademik Araştırmalar Dergisi-Osmanlı Özel Sayısı, Şubat-Temmuz 2000, yıl: 2, Sayı: 4-5

Öztürk, Zehrâ. “*Hamdullah Hamdi*” DİA, c.15

Sefercioğlu, Nejat. “*Nev’î Efendi*”, DİA.

Şahinoğlu, M. Nazif. “*Attâr, Feridüddîn*” DİA, c.4

Tahrallı, Doç Dr. Mustafa. *Muhyiddîn İbn Arabî ve Türkiye’ye Tesirleri*, İstanbul: Kubbealtı Akademi Mecmuâsı, Yıl: 23, Ocak 1994, s. 33

Uludağ, Süleyman. “*Rü’yâ-tasavvuf*”, DİA , c. 35

----- . “*Cendî*” DİA c. 7

----- . “*Hallâc-ı Mansûr*” DİA. c. 15

Ünsal, Enver. “*İhvân-ı Safâ*” DİA c.22

Ünver, Prof. Dr. İsmâil. *Osmanlı Türkçesi*, Osmanlı, Ankara: Yeni Türkiye Yay. 1999, c. 9

Yavuz, Yusuf Şevki. “*Beyzâvî*” DİA, c.12

----- . “*Fahreddîn er-Râzî*” DİA, c. 6

III. Sözlükler

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber Yay. 1997

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 19. bsm. 2002

Cürcânî, Eş-Şerîf alî b. Muhammed *et-Ta'rifât*, Beyrut: 1983

Erginli, ed. Zafer. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Heyet Tercümesi, İstanbul: 2006

Kâşânî, Abdürrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay. 2004

Seyyid Mustafa Râsim Efendi. *Tasavvuf Sözlüğü-Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil*, Hzl. İhsan Kara, İstanbul: 2008

Suad el-Hakîm. *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, çev: Ekrem Demirli, İstanbul: Kabalcı Yay. 2005

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yay. 1991

Yıldırım, Prof. Dr. Nimet. *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı, 2008

Zirikli, Hayreddin. *el-A'lâm-Kamus-u Terâcim*, Beyrut: 1389